

3 1761 08225366 7

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN
KÖZÉLETÉNEK

HÁROM UTOLSÓ ÉVE 1846—1848.

KOVÁCS LAJOSTÓL.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1889.

SZÉCHENYI életiróra vár s egyengetnünk kell útját. . . Vajha társakra talál-nánk! . . . Ha valaki, bizonyára SZÉCHENYI — követelheti a magyar irodalomól, hogy viraszszon emléke fölött s hordja az anyagot irodalmi szobrához, melyet a jövőtől várunk.

GYULAI PÁL,
Budapesti Szemle 1866.

Hol van igaz-ágaz birája a viharos napoknak márczius 13-kától kezdve szeptember 11-kéig? S mikor leend hű történése? Mekkora tere a munkásságnak! Megdöbbenünk a széles láthatár diadaljelei és sirhalmai miatt. Catalanumi mezője volt ez az eszméknek és őrvölgéseknek!

Legyen szabad azért a párt iránt, melyhez magam is tartoztam, s a kormány iránt, melyet pártolánk, szigorúnak lennem.

Tanuljunk legalább mi saját tévedéseinken.

Az önismeret keserű, de hasznos.

KEMENY ZSIGMOND,
Forradalom után 107. és 145. l.

ELŐSZÓ.

«Ha nem könnyű SZÉCHENYI állását szigorúan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában — másfelől szintoly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel SZÉCHENYI kedély- és szellemvilágában tájékozási pontokat elfoglalni.»

«A *legnagyobb magyar* — és e nevet KOSSUTH oly méltán ruházta SZÉCHENYIRE — mint egyén, mint jellem örökké *talány* volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben azon véleményt is, mely róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá.»

«A döblingi szenvedő megezáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott, és a *szív martirja a hideg számítónak* ellenmond.»

Nem ismerek senkit SZÉCHENYI kortársai közül, ki inkább hivatva volt volna őt egészen átérteni, mint KEMÉNY ZSIGMOND, ki róla a fennebbieket elmondja.

Századokat véve fel, nemzetünk fejlődési történelmének legérdekesebb szakát e folyó század második negyede képezi. E korszak végén történik azon nagy politikai és társadalmi átalakulás, melynek fontosságát és végzetes voltát LÖNYVAY gr. legalább is oly színvonalra helyezi, mint a magyar faj áttérése a kereszténységre, mely e hazabani telepedésének sorsát döntötte el.

Vétenénk a gondviselés ellen, igaztalanok volnánk fajunk iránt, ha fel nem ismernők, hogy e korszaknak kijutott bőségesen osztályrésze a kitünőségekben de mindezek között a leghatalma-

sabb alak a SZÉCHENYI ISTVÁN grófé, kit kora ellenmondás nélkül a *legnagyobb magyarnak* nevezett, és kit a következő nemzedék annál is inkább fog annak felismerni, minél világosabban fog itélni eme kor szellemi átalakulásának nagy eseményeiről.

És ha elhiszszük — mint hinnünk kell — hogy utódaink e kor történelmével nem minden előszeretettel és kielégített nemzeti önérzet nélkül fognak foglalkozni, mennyi méltó panaszra volna okuk, ha épen e kor legérdekesebb s legkimagaslóbb alakjának felismerésére nem találhatnak elegendő anyagot készen, miből egyéniségét és jellemét nem a lélekbuvárlat, szív-bonzolat vagy költői felfogás alakító erejével, hanem a tényekből, a kortársak élethű elbeszéléseiből megalkossák.

Azonban maga KEMÉNY ZSIGMOND, kit én kortársai között leg-hivatottabbnak tartottam, nem merészel életírójául vállalkozni. Tehetem-e ezt én?

Megdöbbenek ily gondolat felett.

Kérdem azonban magamtól: van-e ma még az élők között, ki SZÉCHENYIRŐL a mint volt, mondhatna mint szemtanú annyit is, mint épen én?

TASNER ANTAL majdnem egész életének hű kísérője, ki bátártalan bizalmát bírta, lenyugodott a nélkül, hogy számunkra valamit hátrahagyott volna.

Kivüle én voltam, kinek életében van néhány év és pedig a legérdekesebb idő, mikor oly közvetlenségben éltem vele köztudomás szerint, mint senki más.

Körüle és vele voltam ez időben életének minden mozzanataiban, tanúja voltam gerjedelmeinek, szavainak és cselekvéseinek, osztályossa voltam reményeinek aggodalmainak és végül — a kétségbeesésig fokozott — mély bánatának.

Épen e miatt én érzem leginkább mennyi alkotó erő kívátnának oly monumentalis műhöz, minő az ő életrajza, de feladatom, melyet magamnak kitűztem, más és erőmhöz mért.

Hála Istennek, valahára kezdenek előtűnni irodalmunkban

is a memoire-ok. Elég későn, mert sokan — nagyon sokan lepihentek már, kik történelmünk egykori nagy épületéhez a legbecsebb anyagokat nyújthatták volna.

Ezeknek hecsét senki nálam mélyebben nem érezhette, de azon kötelességet sem, hogy mindenki ki csak teheti, járuljon e kor történelmének megvilágításához.

A szomorú idők s ennek viszontagságai kifosztottak legtöbb eszközeimből, melylyel azon kor emlékeit támogathatnám, de megőriztem, oly benyomásokat, melyek mélyebbek voltak, hogy sem elmosódjanak, élénkebbek, hogy sem elhomályosodhattak volna.

Ezeket akarom egyszerűn őszintén elmondani. És pedig elmondani, a mit láttam és hallottam, oly lelkiismeretes hűséggel, mint tanú a bíró előtt, ki öntudatos meggyőződéssel elmondhatja minden szavára: Isten engem úgy segéljen.

Ki ezen elbeszélésekből nem igazodnék el az egyén és jellem iránt, annak számára hiában irtam, mert kit az élet minden mozzanataiban, a nap minden órájában, köz és magán helyen, salonjában, munkaszobában és öltözőjében, diszruhában, pongyolában magunk előtt látunk mozogni, szólni és cselekedni, az egész mivoltában leplezetlenül előttünk áll, és ha róla magunknak különböző képet faragunk, ennek oka nem az ő lényében, de egyéni felfogásunkban rejlik.

Ha egykoron utódaink azon hagyatékot, mely korunk nagy embereiről rájuk szállott, számbaveszik, azon nyomokban, melyet életök működése nemzetünk szellemvilágában hátrahagyott, akkor fogják felismerni az ő gazdag örökségét s azt méltóbban felbecsülni, mint kortársai tevék.

Végül néhány szót még munkámról:

Szellemvilágunk áramlatai mig benne élünk, ellenállhatlan erővel nehezednek lelkünkre. Érezzük nyomásait és engedünk akaratlanul is.

Harmincz éve, hogy ezen emlékezések megírásának ösztön-

zése üldöz. Unszoló erejével gyakran támadott meg időnkint, de lecsillapult ismét és ma úgylátom, hogy korábban a közállapotok helyzete a feldolgozást károsan befolyásolhatta volna és felfogásaim a függetlenségben és higgadtságban szenvedhettek volna.

A múlt év utolsó napjain miért rohant meg a régi ösztön oly hatalommal, hogy Sylvester-estéjén íróasztalomnál találtam magamat, megkezdve régi emlékezéseim megírását — tudnám én megmondani?

Irtam egy belső kényszernek engedve.

Negyven éve, hogy irodalommal foglalkozom, jobbadán a napi sajtó mulandó terén. Külön önálló említésreméltó munkában csak kétszer léptem elő.

Mindkét munkának meg volt az idő teljességében a hivatása.

Némi önérzettel gondolok vissza, hogy mindkettő 48-ban és 64-ben betöltötte emberségesen hivatását.

Nincs-e e szerény emlékezéseknek is némi hivatása?

A SZÉCHENYI emlékezetének felujtása, *«kultuszának»* felébrésztése nem-e életszüksége napjainknak?

Feleljen erre a jövő!

1846.

1. FEJEZET.

Ismerkedésem gr. Széchenyivel. Állása a magyar politikai életben. Hivatalba lépése és annak indokai. A Tiszavölgy szabályozása mint kezdet. A felsőtiszai érdekeltség gyűlése Vásáros-Naményban.

1845-ik év nyarán úgy akarta sorsom, hogy huzamosan oly beteg ágyánál töltssem napjaimat, kihez a hála és szeretet szoros kötelékei fűztek.

Megrémült családja aggályait is kimélve egyedül voltam, kivel a beteg reménytelen állapotáról őszintén szólott.

SVÁJCZER GÁBOR főkamagróf, a bányászati szakban korának legkiválóbb embere, Ferencz császár részéről példátlan kitüntetésekben részesült. A személyes jogosítványok, melyeket a magyar bányászatra nézve nyert, magának az imperiális kamarának szálka volt szemében, és Ferencz császár halála után, mihelyt teheték, folytonos gáncsoskodásaikkal tevékenységét zsidbasztva, a még erőteljes férfiút visszavonulásra kényszeríték.

Napjainkban alig lehet fogalmunk ama kor embereinek hivatali érzékenységről. A sok apró kedvetlenségek fölemésztették életerejét, és midőn nyugalomba lépett, szivbaj rohanta meg, mely fejlődésében feltartóztatlan lett.

Általa lettem bányász. Ő volt mesterem és vezetőm a természettudományok e szakában. Ismertem őt hatalmának tetőpontján, emelkedésében és hanyatlásában. Ismertem példátlan erélyét és munkásságát, ismertem rendkívüli sikereit, valamint törhetlen hűségét az uralkodó iránt. Ily embert, a férfiúi erő legszebb példányát, erejéhez korán s ily módon elhalni látni, több volt, mint mennyit idegeim elbirhattak.

„Nem állom ki tovább», mondám egyszer már úgy is aggódó

családom körében, és az hamar összeszedőzködve, utazni kényszerített. Eljutottam Szatmárból Bécsig, hol a gőzhajóról kiszállva, még a várost sem értem el, midőn az ideges láz rajtam valóban erőt vett, és ágyba fektetett.

Hetek teltek és javulásommal fokozódott vágyam is haza felé. Orvosom végre beleegyezett oly kikötéssel, hogy gőzhajón Pestre érve, ott legalább nyolcz napot töltsék, még mielőtt hosszú útamat tengelyen tovább folytatnám.

Pesti pihenésem e napjaiban sok időt töltöttem HELMECZY MIHÁLYNÁL, ki atyám házában gyakran megfordult, s gyermekkorom óta ismert és szívességeivel elhalmozott. Beszélgetéseink tárgyát természetesen a hazai dolgok s ezek közt kiváltkép a SZÉCHENYI gr. hivatalba lépése képezték.

Sok szót váltottunk a nagy gróf — mint már akkor neveztek — politikai eljárásának ez új fordulatáról, és mint valószínű, ezen beszélgetéseink is befolytak a közelebbi engem illető eseményekre. Ugyanis:

Egy délutánt családommal, HELMECZY különösebb meghívására, nála töltöttem. Derült csevegés közepette HELMECZYt szobájába szólították. Nemsokára utánam jött s engemet is magával vitt.

Szobájában SZÉCHENYI gróffal álltam szemben, bemutatás után HELMECZY magunkra hagyott.

Ez ideig a gróffal nem érintkeztem, kivéve hogy Selmeczen mint akadémikus egy alkalommal — ha jól emlékszem 1832-ben a gróf b. STEINLEIN társaságában e városon átutazván, ennek hírére mi magyar ifjak ablakainkat kivilágítottuk, és reggel korán indulása előtt én egyik társammal tolmácsoltam a magyar ifjúság irántai hódolatát. Ez időtájban kaptam tőle mint a tud. Akadémia alelnökétől egy hiv. levelet is a magyar bányászati szótár ügyében, melyen akkor többen dolgoztunk. De mindezekre ő már nem emlékezhetett; meglepőleg előzékeny fogadtatásomat tehát HELMECZY értesítéseinek tulajdonítottam.

Elmondá ekkor nekem politikai eljárásának minden részleteit. Áttérve a napi eseményekre, körülbelől ezeket mondá:

„Nemzetiségünk és alkotmányunk megszűnt valahára ostrom tárgya lenni felülről, ezeket mi átgondolhatjuk a szabad fejlődésnek, de e teljesítés munkát követel, és ha munkálni akarunk, nem tarthatjuk fenn csökönyösen a meddő védelmi tért. A merev ellenzéki állás ideje lejárt. Gondolni kell annyi mulasztások után főleg

hazánk anyagi kifejtésére, mi most politikai szempontból is fokozott fontosságot nyert.»

Efféle intentióval saturálva volt, midőn a kormány hozzá ajánlataival közeledett. A helytartó-tanács kebelében egy új osztály élére hívta meg, mely az ország közlekedési ügyeit vezetné.

A kormány, mely lehet némi súlyt fektet személyének csatlakozására, minden jóakaratot mutat, igéri őszinte támogatását, a teendők kijelölését rá bizza — tarthatta e hazafi kötelességeivel megférhetőnek, hogy ez ajánlatot visszautasítsa.

Viszi a ráért hivatalt, míg sikereket vívhat ki, ha nem tehet semmit — visszavonul. Lehet, hogy tőle a kormány mást vár, mint a mit ő elérni akar, de végkép szemesé a világ. «Ők engem, én őket akarom utilizálni, meglátjuk, mire megyünk. Az én mai állásomban a nyereség mérlege igen súlyos, lehet nagy dolgokat hozhatok mozgásba, ellenben mit veszthetek? legfőlebb elkoptatott népszerűségem utolsó foszlányait. Ez nem érdemi meg, hogy őrizzem, ha nem várna is egyéb rám, mint meghiusult kísérlet.»

Mit ítélne minden elfogulatlan ember hazafiságáról, ha ő népszerűségének kétes maradványait féltve kitérne a kínáló alkalom elől, hazájának sikereket vívni ki. Ő mindig VIRÁG BENEDEK-kel tartott:

Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen!

Fejtegetésein — melyeknek én fennebb száraz kivonatát adtam — veres fonalként huzódott végig két «pad közti állása», mint ő helyzetét megjelölte.

Korábbi működése miatt a kormány gyanakvó volt iránta, utóbbi támadásaiért Kossuth ellen az ország ellenzéki részénél lett népszerűtlen, pedig e párthoz van leginkább a regeneratív erő.

Neki — így folytatta — a népszerűség sohasem volt cél, de mindig eszköz, ismeri ezen eszköz hatalmát, jobban mint bárki is, és senki sem sajnálja nála inkább azon sajátos helyzetet hazánkban, hogy most az egyik fél bizalmát csak a másiknak kockáztatásával lehet megnyerni.

A mily mértékben nyer az ember támogatást a koránnytól, azon mértékben idegenkedik el tőle a nemzet, holott törekvéseiben egyiket sem nélkülözheti.

Igy van a létező pártokkal is. Ő nem lehet conservatív, miután éppen ő egész alkotmányos rendszerünk gyökeres átalakítását első

hozta szőnyegre. Azon párt, mely most magát conservativ czég alatt rendezte, sok igen jóra való reformereket is foglal magában, de ő nem tudja még: meg van-e bennök a hajlam, és ha ez volna is, a tehetség oly nagyszabású átalakításokra, minőket ő annyi mulasztásaink után nem csak szükségeseeknek, de égetőknek is tart. A most hatalomra lépett fiatal kormánypárttól minden jót vár, de minő mértékkel mérnek nekik Bécsben, ez ma még egészen indefiniált állapot. A conservativekhez tehát nem csatlakozhatik.

Az ellenzék, majdnem kivétel nélkül, Kossuth híve, ő pedig Kossuth «veletek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kell» politikájával nem barátkozhatik meg soha, mert tisztán látja, hogy ez ha erőre kap, átgázolhatlan bonyodalmakba sodorja a nemzetet.

Ezért pártállást sem foglalhat el, és meg kell elégednie két pad közti helyzetével annak fejében is, hogy végkép mindenik fél ellene fordul.

A kormány néhány otromba hibái elkeseredetté tették a pártok mai állását. Nem szabad tovább folytatnunk a végzetes harczot. Keresnünk kell neutralis tért, hol a kedélyek csillapodására és a pártok érintkezésére nyílják alkalom.

Ez egyedül az anyagi érdekek tere lehet, hol mindenik párt józanabb elemei egyesülhetnek, és a siker kivívásában egymással nemesen versenyezve közelednek is.

Az ő felfogása szerint tehát most az van a nemzetre nézve indicálva, hogy felhagyva az agitationalis kérdésekkel egy időre, az anyagi érdekek kifejtését tegye politikánk tengelyévé és e körül kell most forognunk. Az ország felvirágoztatására fordított nagyszabású működésünk politikánkunknak is újab józanabb irányt fog kimutatni.

Ezen anyagi ügyek közt ő első sorba helyezi a Tiszavölgy rendezését.

A Tisza sík földje fajunk bölcsője, ott él a legsajátabb magyar nép. E sík földön több mint 200 négyszögmérföld, a leggazdagabb talaj állandó tanyája az árvizeknek. Ez áldott földön a mostani állapotok helyére rendezett viszonyokat létrehozni, legmagyarabb népünket a jólét alig képzelhető fokára emelni a legáldáshozóbb kezdemény mire gondolhatunk.

E mellett a mily sokoldalú és messzeható egészben e nagyszerű vállalat, nincs más részről kezdemény, melynél hirtelen és lépésenkint lehetne meglepőbb sikereket előállítani.

Fajtánkban sok az életrealitás csak utat kell törni előtte és sikereket mutatni fel, és a kifejlés bámulatba fogja ejteni az országot.

Ő már az ügyet nagyjában tanulmányozta, s elhatározta hivatalos működését evvel kezdeni meg.

Már készítetteti az előmunkákat és a közelebbi időben felhívást fog intézni a tiszai érdekeltekhez, azokat egyes pontokra össze gyűjteni s velük értekezni a megindítás felett.

Velem azért szólott ily hosszan, hogy megértesse egészen célbavett működését, és ha az elmondottakra nézve egyetérték, legyek én is saját körömben az igaz igének hirdetője.

Az igazat megvallva, e magyarázat nem elégített ki, s hogy a gróf a fennebbi indokból mondta volna el politikájának egész rendszerét annyi részletezéssel és sok kitérésekkel, előttem gyanusnak tűnt fel.

Azonban, hogy neki e véletlen ismerkedésben még messzebb vágó czélzatai is lehetnének, akkor még nem sejtettem.

HELMECZY, kivel észrevételeimet őszintén közöltem, hallgatag maradt, csak hónapok múlva mondotta, hogy SZÉCHENYI gróf épen azon időben embert keresett a Tisza-ügyhöz és szokása szerint kérdezősködve, ő engemet említett, kivel akkor naponként érintkezett.

Ezen ajánlatára HELMECZYnek, a gróf csaknem rendőri részletességgel kikérdezte őt nyilvános magánéletem minden viszonyairól és miután HELMECZYTől értesült, hogy nemcsak jogi iskolákat, de selmeczi akadémiát is végeztem, országgyűléseken voltam, Erdélyben is követséget viseltem, megyémben is jókora befolyással bírok, másrésről szüleimmel zavartalan egyetértésben, nőmmel ritka gyöngéd viszonyban élek, közetkezőleg sem lelkemet, sem kedélyemet semmi családi meg hasonlás nem zavarja, — sőt élet-történetem bizonyos ágában némi analógiákat látott a magáéival, — megbizta egy találkozás rendezésére.

Így készítettett elő e találkozásunk, mely a grófnál csak az első benyomások fogadására volt kiszámítva, s azon eredményre vezetett, hogy megígértette velem, mikép az általa a mi vidékünk érdekeltjeinek Vásáros-Naményba kitűzendő gyűlekezetére én is okvetlenül eljövök.

Megigérttem és elváltunk.

Őszi közgyűlésünkre Szatmármegyéhez megérkezett Sz. gróf

meghívása a vásáros-naményi értekezletre és a megye kinevezte küldötteit, közöttük engemet is.

Naményban már mint régi ismerőst és avatottat fogadott, mindenkinék feltűnt a figyelem, melyet rám fordított, elmondotta nekem, hogy az egyesekkel eddig tartott értekezletek igen felhangolták, annyi készséget és jóakaratot talál a tiszai érdekeltségben, hogy ez oldalról aggályai megszűntek, s arra határozta magát, hogy a tél elején az egész nagy érdekeltséget Pestre összehívja a nagy társulat megalakítására s mindent megtesz, hogy még a következő év folytában ásó és kapa forogjon a Tisza-mentén.

Pár napi ottmulatása alatt csaknem minden időmet igénybe vette. Vele voltam reggeltől estig.

A szép számmal összegyűlt társaság köreiből élénk megbeszélés tárgya lett a Tisza-ügy. A felfogások azonban a folyószabályozás, átvágások és töltésezések és ezekből eredő gazdasági előnyök körén túl nem igen emelkedtek.

A nagy gróf eszméi ez ügyről egészen más és magasabb régiókban mozogtak. Alig voltam képes néha azon magaslatoakra emelkedni, hol gondolatai kalandoztak, és csak részben bírtam sejteni azon sokoldalú, alig belátható nagy célokat, melyeket ő ezen ügy fejlődéséhez kötött.

Az ő lelkében a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása, az átvágások és töltések készítése a kérdés anyagi oldalának csak alphája — első kezdete — volt. Ő eszméiben a Tiszavölgy közigazgatási berendezésén — a csatornázás és nagyszerű öntözési készülékeken — mozgott. Előtte a Tisza térsége, a magyar alföld, e nagy síkság mint berendezett virágos nagy kert és apró szakaszokban beültetve és beépítve mint gazdag nép tanyája derengett.

A nagy társulat alakításában ő alapját akarta megvetni minden későbbi társulati alakulásoknak az országban, s kimutatni, hogy a népek életében csak a társadalmi út, az érdekek józan egyesülése és közös vállvetés az áldásthozó.

Mi magyarok pedig kiválólag az önsegély útjára vagyunk kényszerítve inkább, mint más európai nép. Rokon és barát nélkül, Ausztriávali vegyes házasságban ki gondol velünk, ha önmagunk nem.

Útat kell tehát törnünk az érdekek csoportosulásának és nagyobb szabásokbani működésének.

A Tisza-ügy rendezésében, a vállalat kezelésében nekünk

nagy iskolát kell állítanunk nemzetünk számára. Lássa meg a nemzet, mit tehet egyesült erővel és vállvetett munkával, és lássa a kormány, hogy a folytonosan háborgó renitens erők józanabb czélokra is hasznosíthatók, ha a haza és saját érdekek fejlesztésének tudalmához jutnak.

Elhhez nekünk sok pénz kell, vagy pénzetlen állapotunkban erős hitel. Ámde ez mostani chaoticus állapotunkban csak a kormány jóakaratával érhető el, annak ellenére nem is képzelhető.

Ha néhány száz, tán ezer négyszögmérföld leggazdagabb európai talaj érdekeltsége egy nagy társulatba egyesülve, viszonyai-ban megszilárdulva lép a külföld elé hitelköveteléssel — mi egészen más alakot nyer ügyünk ott és a tőkék versenyt indítanak számunkra. Tiszai papirokat fogunk kibocsátani talán, melyek kelendőségben a continens bármely hitelpapírjaival egy vonalban fognak állani. A magyarok tiszai papírjai lesznek a hollandi és belga földműves legkeresettebb cikkei, mibe megtakarított tőkéinek elhelyezést keres. Így lesz hitelünk szilárdsága, országunk felvirágzása a résztvevő népek közös érdeke, és mi e közösségnek nagy hasznát vehetjük benső fejlődésünkben is.

Ily régiókban kalandoztak eszméi a jövő nagy képein és én eltelve áhitattal, érteni kezdtem, midőn mondá: feje szédül, agya elszibbad, ha a kezdet nehézségeire gondol, és arra különösen: mennyi ma ellentétes erőnek kell összesimulni, hogy ez ügyet szerencsés vágásba terelve megindíthassa és sikerre vezesse.

Szükségét látszott érezni annak, hogy legyen valaki, ki előtt álmait, reményeit, aggodalmait, örömét és bánatát kiönthesse. A közönség figyelmét óvakodott, conceptionoknak nagyszerű körvonalaival elkábitani, az előtt az ügyet az indulás keretében mutatta fel, illusztrálva az ő személyének hasznosításával a pénzszerzésben a tiszai birtokosok nagy nyereségeivel a megmentett gazdag földből.

A gyülekezet reményeiben felhangolva szétoszlott. Mi elváltunk ismét azon ígéretemmel, hogy a pesti alakító nagygyűlésen minden bizonynyal ott leszek.

Haza tértem a nagyszerű conceptio ezeralakú ábrándképeivel, melyek mélyen lelkembe fészkeltek magokat. De minél tovább ragadt képzeletem a jövő káprázatos képein, annál aggodóbb kezdtem lenni: vajjon a mostani idő nem-e éppen a legmostohább az ilyféle munkálatok indítására. A hangulat az országban

soha sem volt nyomottabb, a pártok állása soha elkeseredettebb, a bizalmatlanság — határtalan.

Habár SZÉCHENYI az ő személyének ellenállhatlan varázsával lép is a tiszai nép elé, ő a kormány küldöttének lesz tekintve, a pénz, miről rendelkezik, a kormányé — egész mérnöki kara, a mappatiok, a tervek és a vállalat minden technikai eszközei a kormánytól erednek. Fogják-e hinni, hogy mindez csak eszköz az ő kezében, mit javunkra fordíthat, nem fogják-e könnyebben elhittetni a kormány ellenei, hogy ő lesz eszközzé a kormány kezében?

Ilyféle tünődéseim annál inkább merültek fel, mert a gróf maga nem volt egészen biztos a kormány támogatásának állandóságában. Ez, mint mondá, függ a dolog jövő alakulásától. A legkisebb ügyetlenkedés elriaszthatja a kormányt és ez megvonhatja az eszközöket, melyekről azt gyaníthatná, hogy ellenségei készítenek tőkét — megdöntésére. Ez történnék, ha az ellenzék hévvel karolná fel az ügyet s kezébe venné. Ellenkezőleg minél hatalmasabban belenyúl a kormány az ügy elővitelébe, annál gyanakvóbbá teszi a tiszai ellenzéki népet. Egyfelől Scylla, másfelől Charybdis!

Ő bizik Istenben és szerencsájében, mely tán még nem hagyta el egészen, miután még oly keveset tehetett fájáért, nemzetéért.

Végkép én is e hitben találtam megnyugvást, de gondolataim világában egészen ezen átalakulás eszméi nyertek fölényt és politikai eszméim is a vele érintkezés mély benyomásaitól vettek újuló sajátságos irányt.

Ma már 34 év múlva, hol amaz idők szép álmai rég letűntek, ama tervek nagy alkotója rég porladoz a sirban, ma már a sors különös ironiájának tekintem, hogy épen e megye földjéről keresett magának nagy kezdeményezéséhez hű segédet, mely megye még maig is az efféle eszmék fogamzására az országban legmostohábbnak, szinte egészen terméketlennek mutatkozik.

II. FEJEZET.

A tiszai társulat alakuló nagygyűlése Pesten. Választás. Szervezet feletti viták. Összetűzés a (nagy) gróffal. Központi választmány és központi igazgató választása. Testületi tisztelgés a főherczeg nádornál. Magánkihallgatásom a főherczegnél.

Következő év január havában összegyűltünk nagygyűlésre Pesten.

Meghivattak a tiszai nagybirtokosok, megyék, kerületek és városok. Mivel még a nagygyűlés alakítására nézve semmi szabály felállítva nem volt, e csoportulás egészen véletlenül alakult.

Azt a napi sajtó tartózkodó állásfoglalásából láthattuk, hogy a megindított mozgalom egyelőre az ellenzék élénkebb csatlakozására nem számíthat, még csak az Eötvös b. által képviselt centralisták sem mutattak ezen kezdemény iránt észrevehető rokonszenvet.

Amint a teremben a nagygyűlés sorain végig tekintettünk, az akkori conservatív párt vezéregyéniségeiben fényesen képviselve — az ellenzéket igen kis számu embereiben láttuk összegyűlve. Így a nagygyűlés színezete nagy többségben conservatív volt.

Vártuk aggódva a választásokat.

SZÉCHENYI gróf üdvözlőlvén a fényes gyülekezetet, azt az elnök- és jegyző-választásra hívá fel. És miután ez közhelyeslésre talált, azonnal ajánlá a gyűlésnek elnökül gr. KÁROLYI GYÖRGYÖT. Fellelékzettünk e tapintatos ajánlatra és kikiáltottuk az elnököt.

Ez megtörténvén a jegyző választását hozta szóba, személyt azonban nem ajánlott, de azon perczen, melyben elhallgatott, TASNER, hű titkára nevemet emlité. Erre LÓNYAI GÁBOR s az ellenzék jelen volt tagjainak felkiáltására a választás megtörtént s a tollat kezembe adák.

Ki a grótot eljárásaiban ismerte, az tudta, hogy nála komoly

ügyben semmi sem történik véletlenül. Hogy a választás az ő műve, erről nem kételkedett senki. A mi reményeinket pedig felhangolta az, hogy vezetése alatt tulnyomó conservatív gyülekezésben oly elnök választatott, melyet ama párt nem tarthatott magáénak, jegyzőül pedig határozott ellenzéki választatott meg.

Ezután a nagygyűlés egyhangulag kimondván az alakulás szükségét, bizottmányt nevezett ki, mely a rendezés fővonalait megállapítva, azt a nagygyűlésnek megvitatásul terjeszsze elő.

A bizottmány, melyben mindenki szabadon résztvehetett, megkezdette működését, a tollat én vezettem.

Az ügy technikai része, VÁSÁRHELYI főmérnök által elkészítve annyival kevésbbé lehetett ekkor megvitatás tárgya, mert a gróf kijelentette, hogy ezen tervek végmegállapítás előtt még a lehető legtekintélyesebb külföldi szakértő véleményezése alá adatnak és felülvizsgálatni fognak.

Annál behatóbb megfontolást igényelt a társulati szervezet és kezelési rendszer megállapítása.

E ponton jutottunk a megoldás akkorban legnagyobb nehézségeihez.

Nem ismerhettük félre az akkori viszonyok közt a kérdés igen kényes mivoltát. A vállalatra szükséges milliókat részben a kormány közvetlen adakozásából, részben annak megszerzését hitelessé kell vala fedezni. Nem feledhettük, hogy a kormány ily hatalmas eszközöket az ellene működő ellenzék kezére nem bízhat, hogy abból saját céljaira tőkét készítsen. Hogy tehát az ügy ellene nem fog kizsákmányoltatni, biztosítékokat várt.

Másrészről: ha a Tisza ellenzéki népe ily hatalmas eszközöket a kormány vagy az azt képviselő conservativek kezében lát, nincs erő, mely azt az ügynek megnyerje és az érdekeltség közreműködése nélkül már csak törvényeink szerint sem lehet a dolgot keresztül vinni.

Két akkoriban igen elkeseredett ellentétes érdek kielégítésében kelle találni a helyes megoldást és ettől függött a kezdemény sorsa.

A végsőkéig elkeseredett akkori pártállás között kerülni akarunk a politikai elvek feletti vitákat, de midőn a szervezés kérdése megpendült, nyakig voltunk benne s ki sem térhettünk előle.

A Tiszavölgy a maga egész területében egy jókora ország, pár millió lakossal. Ugocsa, Szatmár, Bereg, Ung, Szabolcs, Bor-

sod, Zemplén, Heves, Csongrád, Csanád, Békés, Bács, Torontál, Arad és Bihar megyékkel, a jászkun, a hajdu, a tiszai és csajkás kerületekkel, számos önálló kir. városokkal teszik területileg a Tisza vízbirodalmát.

Ezen nagy érdekelttség számára volt feladatunk alakítani: a nagygyűlésben egy intéző testületet az érdekeket kielégítő képvisellel;

az egyöntetű kivitel kormányzására egy központi vezérő bizottmányt;

végre minden vidéki érdekelttség körében végrehajtó közegeket, melyekre a közvetlen érdekeltek közvetlen befolyással is birjanak.

A politikai szervezkedés mindannyi tulajdonképeni kérdései.

Az akkor uralgott politikai légkörben nem vette a napi sajtó figyelembe ezen alakulás épen az időben felette fontos fejlődési folyamatát, nem szólt hozzá, de ha valahol lehet az alkotmányosság elméletének gyakorlati alkalmazásáról szó, úgy itt volt az.

Oly társulati szervezetet kelle felállítani, mely az egész nagy érdekelttség kielégítő képviselle mellett az évi nagygyűléseken, birjon központi vezetéssel, melynek megszabott állása a tervek összefüggő egységes kivitelét, a kormány által garantirozott milliók kezelését, a végrehajtás erélyes menetét biztosítja, úgy mindazáltal, hogy a vidéki érdekeltségeknek közreműködésükért és annak fejében, hogy a költségek részét ők viselendik, megillető befolyást és hatáskört jeleljen ki.

Szóval a központi kormány és vidéki érdekelttség jogviszonya egymás közt, volt a kérdés tengelye, mely körül a vita fejlődött.

A kirendelt bizottság nem ismerte félre a kérdés egészen politikai mivoltát, meg is kezdte telhető jó akarattal a kérdés tárgyalását, mely elől kitérnie nem lehetett.

Azonban épen a megyékben megindított adminisztratori rendszer e napjaiban kikerülhetlen lett, hogy az ellentétes pártok gyanakvó érzülete a mindinkább hevülő vitában ne verjen fel erős hullámokat.

A központi hatalom mindenhatóságát az «erős kormány» akkor divatos elvét gr. DESSEWFFY EMIL vitatta, kedvező helyzetének egész tudatában. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ez ügyben nagyszerű technikai vállalat keresztülviteléről van szó, szemben

megyei renitens elemekkel, melyeknek készületlen avatkozása csak zavaró lehet.

Ezen elemeknek, — mint közvetlen érdekeltek és fizetőknek jogos igényeit és befolyását mi vitattuk, és mert a tárgyalás eredményeinek mint tollvivő — nekem kelle kifejezést adni, akarva nem akarva a vita sulya ez oldalról rám nehezedett.

SZÉCHENYI gróf eleinte szabad menetet engedett a mindinkább élénkülő vitának beavatkozás nélkül, de természete a figyelő helyzetet nem soká tűrte, bele ugratott a csata közepébe és míg körülnéztünk, ő és én mint párbajvivők szemben álltunk a heves csatában.

A grófot sikerült az ellenfélnek az érdekeltségek avatkozásától elijeszteni s ő nézeteim ellen támadva, sarcasmusának gazdag tárházából ostorozta a comitatensis gazdálkodást, és népboldogító constitutionalis anarchiát, melyet fennálló nemzeti közéletünk hű másolatául akarok átplántálni egy nagyszerű technikai vállalat szervezetébe is.

Bevallom, hogy engemet e gunyolódások éle érzelmeimben mélyen talált, és válaszaimban ezt elfedni nehezen birtam, elmondám, hogy én a nagy grófot oly térre melyen ő páratlanul erős, követni nem fogom, de ha bírnék is ezen irigylendő fegyverrel, ily komoly ügyben oly ellenfél ellenében, kinek ügybuzgóságáról inkább lehetek meggyőződve, mint bárki más, aligha használnám. Én mélyen érzett kötelességet teljesítek, és a hallottak semmiben sem ingatták meg meggyőződésemet. Én, ki gyermekkoromtól a megye kebelén nevelkedtem, a nép között éltem, annak érzelmeit és józanágát ismerem, illetékesnek is tartom magamat a kérdés ez ágában szólani és álláspontomat makacsul fenntartani. Ha a nemes gróf több türelemmel és nyugodtabb figyelemmel ajándékoz meg, félre nem ismerheti, hogy érveléseim legkevésbé akartak népboldogító declamációk lenni, de azon épen általa kitűzött cél körül buzgókodtak, hogy e nagyszerű ügynek a tisztai népet megnyerjük és az ügyet fogantatásában megkedveltessük. Épen ő volt az, ki kiindulásunk alapját szabatosan megjelölte. Azt hangsúlyozta minden alkalommal, hogy a kormány nem maga akarja rendezni a Tiszát, csak segíteni akarja anyagi és erkölcsi támogatásával az érdekeltek szövetekezését. Itt tehát arról van szó, hogy a tisztai érdekeltség vegye kezébe saját ügyét, és maga vezesse azt a kitűzött nagy cél felé.

Ezen oly világosan kimondott alapnak megvannak elengedhetlen folyományai, melyekből én az egyszerű tiszta logika nevében nem engedhetek semmit is, sőt azon megbocsáthatlan elbizakodásban folytatom a harczot, hogy ingatlan érveléseim sánczaiban a gúny nyilaitól eléggé fedezve vagyok.

Bámulat fogta el a bizottság valamennyi jelenlévő tagját. Ez még magasabbra fokozódott, midőn a gróf berekesztve a vitákat, helyéről felállva, mellettem *szó nélkül* elment és a teremből *egyedül* távozott.

Ez igen feltűnő dolog volt. Mert a gróf felhívására én minden nap gyűlés előtt őt felkerestem, együtt léptünk a gyűlésbe s mikor az ülés berekesztetett, ő hozzám jött és engemet karonfogva vezetett ki a teremből. Együtt jöttünk, együtt mentünk egy — mint másnap. E napon úgy látta a közönség, hogy külön válunk és a bensőségnek vége.

Ezek után természetesen nem kerestem fel a grófot, érintkezésünk az ülésen kívül megszűnt, a viták komolyabb hangon folytak, de semmiben sem közeledtünk.

Harmadnap reggelén TASNER ANTAL lép szobámba. Őt, a gróf legmeghittebb emberét, igen bántotta e feszültség. Elmondott nekem minden lehető szépet a grófról, de felemlíté munkától elárasztottságában néha türelmetlen voltát, meg fog ő engem érteni, mihelyt nyugodtabban kibeszélhetjük együtt magunkat, szerencsétlenségnek nézné, ha e miatt elidegenednénk egymástól, tenném meg és mennék el vele a gróhoz, beszéljük ki magunkat és értsük meg egymást.

Első kérdésem volt: maga jó akaratából tette-e e lépést s miután igennel felelt, mert vele igen bizalmas lábon álltam és ismertem nemes szivét, egészen őszintén szoltam neki. A gróf nagy tulajdonait ne fejtegesse nekem — mondám — azokat ő sem becsüli nálamnál inkább, de köztünk nem erről van szó. Én a gróf mindenkinek szembeötlő kitüntetéseit nem kerestem, ő halmozott el avval, és midőn én legtisztább szándékkal épen az ő tanai folyamán teljesítem képviselői kötelességemet és kimondani ellenében is mély meggyőződésemet, akkor ő elfordul tőlem és épen oly ostentative mellőz, mint előbb ostentative kitüntettetett, ez az, a mi nem járja. Az elsőt nem kerestem, az utóbbit nem érdelem, és nem akarok többé alkalmat adni effélére. Én a grófhoz nem megyek, evvel magamnak tartozom stb. Beszélgetésünk hevében még

olyat is találtam mondani TASNERnek: ha a gróf velem akar szólni, csak oly távol van tőlem, mint én tőle. TASNER nevetve bucsút vett, mintha éppen ezt várta volna tőlem.

Nem sok idő telt el, tán kis félóra, TASNER ismét belép hozzám, elmondá nekem, hogy ő a grófnak előbbi találkozásunk minden részletét hiven elmondta, mert először is általa volt küldve, most őt visszaküldte azon üzenettel, mondaná meg nekem nevében: felkeresne maga, de többen vannak nála, azért engem kéret, jönnék el hozzá, mint ki 20 évvel ifjabb vagyok nálánál és nem vagyok távolabb tőle, mint ő tőlem.

Igy már — mondám — szolgálatára vagyok, menjünk és kocsiján oda hajtattunk.

Találkozásunk igen meleg expectoratiókban teljesen helyreállította a békét és régi viszonyt, s ő ismét karomon lépett az ülésbe.

Ezen epizódot azért mondtam el oly körülményesen, minden apró részleteivel, hogy a grófot ily eljárásban is ecseteljem, de mindez, mint később beláttam, nála próbálkozás volt, talán azért, hogy lássa természetem mennyi nyomást bír meg, vagy hogy lássa mennyire vagyok susceptibilis, s ily állapotban mennyire megy — legjobban az ő kifejezésével tudom jelezni — kuruczságom.

Hogy ez kísérlet volt, nem egyéb, arról mindinkább meg kelle győződnöm, midőn számtalan más dologban beláttam mennyire mélyen behatolt emberi gyarlóságaink ismeretébe, és világossá lett előttem, hogy ő midőn egy bensőbb viszony megindítását czélozta velem, előbb hogysem belement, engemet teljesen ismerni és különböző helyzetben eljárva látni akart. Legvalóbb bizonyítéka pedig ennek az, hogy soha többé ezen kívül nem történt köztünk, hogy a legélénkebb vitatkozásunk után, melyek közt éltünk, a legkisebb elkedvetlenedés — vagy szálla, mely kedélyünket szurja, hátramaradt volna.

A bizottsági vitákból belátta, hogy a szervezkedési kérdések megoldására még nincsenek az eszmék eléggé érelve, s mint ő nem szeretett semmit elhírtelenkedni, végül azt ajánlotta, mondaná el a bizottmány egész általánosságban a társulati alakulás feletti nézeteit. Most azonban tegye azon indítványt a nagygyűlésnek, hogy az jelöljön ki egy központi választmányt, melynek kellő ideje legyen a szervezeti előmunkálatokat elkészíteni, az nyo-

massék ki és közöltessék az érdekeltekkel is, s aztán a nyáron tartandó nagygyűlésen állapíttassék meg véglegesen.

Így léptünk a várakozó nagygyűlés elé, mely ezt elfogadta s a központi választmányt következőkből állította össze :

Elnök gróf KÁROLYI GYÖRGY, alelnök PATAY JÓZSEF, gróf ANDRÁSSY GYULA, gróf DESSEWFFY EMIL, ILLÉSI JÁNOS, KOVÁCS LAJOS, LÉVAY SÁNDOR püspök, LÓNYAY GÁBOR, LÓNYAY MENYHÉRT, gróf SZAPÁRY JÓZSEF, VODJÁNER SÁMUEL, b. PERÉNYI ZSIGMOND, meghagyva ezeknek, hogy az ügy kifejtését akként vezessék, hogy még ez évben az ásó és kapa forogjon a Tisza-mentén.

Ősi szokás szerint a nagygyűlést a gróf egy fényes lakomával fejezte be, hol bőségesen folyt az áldomás nedve az ügy sikereért és azt kezdeményező házigazdáért.

Lakoma után a kávénál a központi választmány tagjai széles jó kedvökben még a szétoszlás előtti teendőkről beszélgettek és szóhajótt első sorban az is, hogy a Tiszaügy vitelére a gróf mellé már valakit kellene választani, ki az ügynek gazdája legyen és a gróf vezetése alatt a teendőket előkészítse. A választást másnapra tűzték.

Ezt bevégezve, egyenkint fordultak hozzám a központi választmány tagjai, kezdve az elnök gr. KÁROLYI és megkínálnak szavazataikkal a választásnál a központi vezetésre.

Nem állítom, hogy ezen megtisztelő egyhangú felhívás meglepett volna. Tudta mindenki, hogy a nagyszerű kezdemény csak a nagy gróf által nyerhet életet, ő pedig roppant elfoglaltsága mellett segédet keres s erre engemet szemelt ki, készséggel deferáltak kifejezett akaratának.

Az ajánlott állást én nem fogadhattam el. Azt meghálálva, kértem a választmányi tagokat, fordítsák másra figyelmöket, én mint a központi választmány tagja meg fogom tenni kötelességemet, de többre nem vállalkozhatom.

Ekkor lett előttem világos, miért foglalkozott velem annyit a nagy gróf minden előbbi találkozásunk alatt, mi volt specialis célja a bensőbb ismerkedésben, noha még ekkor nem láthattam be az egész szerepkört, melyet életében maga körül nekem szánt, s mely későbbben jutott csak kifejlésre.

Érezni kezdtem, hogy legyen az ember bármi értelmi fölényvel megáldva, legyen bármennyire önálló és független lelki tehetőségeiben, ha szíve melegen dobog, kedélye mély, az még is ember-

társára szorul, és annak oly rokon kebelre, melynek feltárhassa egész lelkét és szíve mélyét, ki átérti akkor is, midőn mindenki félreérti — elutasíthatatlan szüksége van.

A vig lakomáról, melyet az egész nagygyűlés legjobb hangulatban és fokozott reményekkel hagyott el, azon határozattal távoztak, hogy másnap az eloszlás előtt testületileg fognak tisztelkedni JÓZSEF nádornál mint az ügy kiváló pártfogójánál. E lakomáról a gróf engemet magához vitt.

Szobájába érve: szóljunk már most magunk közt őszintén a dolgokról — fordult hozzám:

Nekem egy hű bajtársra van szükségem, kinek vállaira rakhatom gondjaim egy részét, hogy szegény túlterhelt agyamon segítsék.

Rég keresek ilyet, TASNER — a jó lélek — maga is el van árasztva munkával érdekemben. Senkivel még annyira sem mentem ismerkedésem folytán, mint önnel. A mi kurucz fajunknak ezer gyarlóságai vannak, mely miatt alig lehet velők összegyalulódni. Egyik nagyon vasfejű, másik viaszlágy, egyik igen susceptibilis s minden bántja, másik vastagbőrű, egyik nem akar okulni, másik mindent csak átvesz, egyik büszke, másik szolga s kitudná hányféle az emberek.

Nekem meglehetősen construalt agyam, de túlérzékeny idegeim, heves véralkatom van; észlelő hajlamom és sok fejtörés azon szerencsétlenséget hozták nyakamra, hogy legtöbb dolgot a politikában úgy mint az életben másképp látok, mint köznapí embe-reink felfogják.

Ezért kevesen értenek, különböznek, szeszélyesnek tán hóbor-tosnak is tartanak. Gondolkozni, kutatni ritka ember szeret, a merészebb, néha szemtelenebb adja a hangot, a többi rá esküszik. Így lesz az emberből gőgös aristocrata, különböz angloman, a lelkesedés ostora, az utilisatió embere, szívtelen számító s tudja Isten mi.

Nem kétlem, sok ilyesmit hallott felőlem barátai — a kuruczok — körében. Senki sem ismerhet jobban mint sajátmagam, és e nehéz studiumra nem kevés gondot fordítottam, de mondhatom mindezek merő — tévedések. Ismerem eléggé az életet arra, hogy tudjam mennyit ér a megérhetés. Elvem ezért a politikában mint az életben — az alkalmazkodás, mert senkinek sem lehet kiváltsága mindent követelni és ennek fejében mit sem adni.

A mi az ön személyiségét illeti — láthatta, hogy eleitől gondot fordítottam megismerésére. Tudom az erdélyi országgyűlésen és Szatmármegyében viselt dolgait, tudakoltam családi és házi életének minden részleteit, végre érintkeztünk a köz és magán élet terén — nem mondhatom, hogy teljesen ismerem, de úgy sejtem — és sejtelmeimre sokat — adok hogy mi egymásnak valók vagyunk.

Figyeltem önnek minden tetteire, eddig teljesen meg vagyok elégedve, ma különösen, midőn a központi választmány minden tagját nyakára zúditottam és ön ezen csábító állást, mely annyi sok más előkelő emberünknek megszédítette volna fejét, oly határozottan megköszönte s nem fogadta el, szerettem volna nyakon fogni és megölelni.

Igy volt ez helyesen. Érezniök kell, hogy nem ők adnak, hanem kapnak.

Amde azon munkahalmaz mellett, mely vén fejemet nyomja, ha még a Tisza roppant teendőire gondolok, szédülök. Nekem a segítség nélkülözhetlen, mert magamra okvetlenül belerekedek. Oly ember kell nekem, ki legalább a Tisza ügyében helyettem viraszt és engemet unszol és ragad magával, nem pedig utánam kullog. Önnek ép felfogása és határozottsága mellett van sok dæmona, nyugtalan lelke. Mi ha együtt működünk, minél tovább, annál jobban meg fogjuk egymást érteni, én vajmi gyarló ember vagyok, de egy gond él bennem és uralkodik minden akaratom és tehetségem felett: fajtánk és hazánk józan kifejtése. Ön eddig is hazájának élt — tudom — de mit tehetett? Nagy elveket hirdetett, czifra dictiókat mondott, kapott értök vivátokat, de hol a termékenyítő munka, mitéle eredményre mutathat?

Itt ellenben mennnyit tehet, hol nagyon hamar minden büszkeségét kielégítő szellemi és anyagi nyereményeket vivhat ki a hazának. Ebben mind ketten sokat nyerünk. Én nyugodtabban hajtom fejemet a párnámra, mert gondomat megosztottam, ön befolyásom egész súlyával munkálhat a szeretett honért.

Nem csábító kilátás ez, kurucz barátom!

Mind az, mit eddig tehettem, vajmi kevés — úgyszólva kapkodás. A lóversenyt, kaszinókat, egy kis gőzhajózást, egy hidat a Dunán, hajógyárt, gőzmalmot állithattam elő, de mi ez? Mi mindenben hátra vagyunk, mulasztásainkat nagy szabásokban kell kipótolnunk. Erre mennyi időnk van, ki mondhatná meg. A tár-

sadalmi tér nálunk még parlag és járatlan, pénzünk-hitelünk — nincs. Pedig hazánk természetes gazdagságát nekünk kell kifejteni, különben mások fogják ezt tenni. Gazdag és virágzó lesz Magyarország, csaknem lesz magyar, hol az értelmi erő s vagyoni túlsúly idegen.

E veszély fenyegetőbb, mint multban a tatár- és török-dúlások, és ebben fekszik anyagi fejlődésünk vitalis fontossága, melyet annyian félreismernek. Azt hiszik a joggal, szabadsággal mindent lehet teremteni. Megengedem örömet, hogy fejlettebb állapotban, független állami helyzetben elég volna részt nyitni s tért szerezni a nép tevékenységének, de nálunk az értelmet előbb fokozni, az eszközöket teremteni és indefiniált kapcsolati viszonyainkat némileg rendezni kell.

Isten látja lelkemet: én e kapcsolati viszonyba Ausztriával szerelmes nem vagyok, de ez elutasíthatlan szükségesség és geográfiai helyzetünkben az egyedüli kapcsolat, melyben még létezhetünk nemzetiségünk veszélyeztetésén kívül.

Vegyes házasságunkban folyvást veszekedő felek voltunk, eddigi együttlétünk — harcz és háború. Okos ember ha már oly helyzetbe jutott, melyen változtatni nem bír, «modus vivendi»-t keres, a felek külön válnak asztaltól és ágytól, de együtt maradva megmentik a családot a pusztulástól és megóvják a tisztességet a világ előtt és tűrhetővé teszik magoknak az életet.

Nekünk is meg kell találnunk a megférhetés módozatait. A dynastiát meg kell győznünk, hogy tőlünk a szakadás gondolata is távol van. Az örökös tartományokat pedig arról, hogy az ő érdekeik nálunk méltánylásra találnak, ha ők is viszont a mi érdekeink igényeit tekintetbe veszik, és önálló fejlődésünket nem gátolják.

Eddig ők közöttünk csak két fajta hazafiakat ismertek, vagy olyakat, kik teljesen oda adták magokat, vagy kik készek minden adandó perczben kardot rántani. Egyik fajta nekünk, másik nekik volt veszedelem.

Ma már, hála Istennek, támadtak magas körökben hazafiak, kik épen oly loyálisak mint amaz elsők, de ennek fejében követelik nemzetünk fejlődési eszközeit és szabadságát. Ezeknek érdeke leginkább, hogy a hatalom Magyarország felett magyar kezekben legyen.

Ezek mellett tán megindíthatjuk a nemzeti regeneratio nagy munkáját, melylyel késnünk már nem szabad.

Attól, hogy én mellettök *«elkiáltam magamat»*, még távol vagyok, nem ismerem még azt, mit és mennyit akarnak, mit és mennyit bírnak meg, mi úton minő eszközökkel indulnak, csak jó-akaratukról és fajunkhozi ragaszkodásukról vagyok meggyőződve.

Nekem is szerepkört ajánltak. Elfogadtam habozás nélkül, mert reám bízták kijelelni mit tegyek, és kötelezettséget nem kívántak. Így állok ma, a tér előttem szabad. A Tiszával kezdtem meg. Sokat aggódtam és aggódom most is, nem-e volt e kezdemény erőnkhez képest még ma túlmerész. Azonban tán megbirkózhatom vele, ha fenn el nem hagynak és lent támogatásra és némi segítségre találok.

Fenn már szondiroztam a tért, miután beléptem, nem csekély áldozatra lennének készek, hogy kikerüljék visszalépésem botrányát. Lenn a nagygyűlés igen jó hangulatban oszlott szét, de eddig a benyomásokat csak tőlünk nyerte, majd ha feltámasztatnak a hazafi aggályok, dolgot fognak adni eleget.

Én felfelé, ön lefelé állítva útegeinket, kezdjük meg a hadjáratot és vagy győzünk vagy vissza állunk a helyre, a honnan kiléptünk.

Láthatja ezekből, hogy nekem szolgált katona kell, ujoncznak nem vehetném hasznát. Ön — mint a lefolyt vitákból láttam — gyakorlott harczos, erős meggyőződéseiben és nem könnyen enged, bizik népünk józanságában, bizik magában is.

Egy szó mint száz: nekem való ember.

A mint tehát szívem szerint cselekedett, mikor az egyhangú ajánlatokat megköszönte, de egymás közt ennek így maradni nem lehet. Itt kimondhatjuk, hogy ön engedni fog és az igába velem befogatja magát. Az állás társulati, a kormánytól egészen független, hatásköre, dotatiója kezében van, erről mi rendelkezünk.

Valódi benső sajnálkozással vallottam be, hogy ez állás elfoglalására nem szánhatom el magamat, de viszont késznek nyilatkoztam neki mindent őszintén elmondani, mi lelkemben van, miért kell így és nem másképp tennem.

A gróf, ki a lélek örvényeit jobban ismerte mint más halandó, igen jó vallató volt. Én pedig egészen őszinte kész valló. Meghódító gyöngédséggel hatolt minden viszonyaim apró szövedékébe, de belátta, hogy lépésemre nekem egyszerű családi és anyagi indokaim vannak, sem mellékcélom, sem utógondolatom nincs, végelemzésben nem egyéb mint a falusi boldog családkörben élő ember méltó

aggódalma a fővárosi élet ellen, hol családi örömeinek javát áldozza fel, ráadásul otthon anyagi érdekeinek elhanyagolásával fizet meg.

Otthon mitsem nélkülöz, itt nem is tudhatja, minő vágyak ébredhetnek s minő nélkülözéseknek teszi ki családját, mely ma mindene.

Minél tovább hatolt felfogásaim és élet-nézeteim leleplezésébe, annál inkább érezni látszott, hogy engednie kell és végkép — engedett is.

Engedett pedig őszintén. Mert a nekem ajánlott helyre b. PERÉNYI ZSIGMOND által lelkemre kötött egyént, miután én b. PERÉNYINEK közbenjárásomat megígértem, kérésemre elfogadta. Én pedig a grófnak mint központi választmányi tag minden munkásságomat felajánlottam.

Másnap a központi választmány újabb összejöveteleének idejét márczius óra tűzvén ki, a nagygyűlés tagjai testületileg Budára mentek át a nádor főherczeg üdvözlétére.

Mikor én is csatlakozni akartam a tisztelgő testülethez, félre szólít a gróf s azt mondja nekem: ne mennek én Budára a többiekkel, neki erre különös oka van, ezt ő majd elmondja, találkozzunk a tisztelgés után.

Igy tettem.

A nádornáli tisztelgésben egy volt jellemzetes. A főherczeg nádor a gróffal voltak szemben. A tiszai érdekeltség hódolatát és háláját a gróf tolmácsolta ő fenségének. A Tisza népe a kezdeményezés minden érdemét neki köszöni, a jövő minden reményét benne helyezi — így beszélt a gróf a nádorhoz, így folytatta végig.

A nádor viszont biztosítva a tiszaiakat, ügyük teljes pártfogásáról elmondá, hogy ő minden jóakarátával mitsem tehetne, ha a nemes gróf páratlan buzgalomával és mindig sikert arató tevékenységével az ügy élére nem áll. Az ő vezérsége a sikernek biztos záloga. Ez által reméli ő is — a nádor — hogy közreműködése az ügyben áldásos lesz, és meghozza azon gazdag gyümölcsöket, melyet ily kezekből méltán vár ő és várhatnak a tiszaiak.

És ezeket és ilyeket elmondott az agg nádor ékesszólással miről CZIRÁKY gr., az egykori országbiró, méltán mondá a főrendiházban: enjus dicendi modum non tam admiramur, quam invidemus.

Elmondottam ezen jelenetet is, mert azok számára, kik a

viszonyt a nádor és a gróf közt némileg ismerték, e kölcsönös constatiók felette érdekesek voltak és később lesz alkalmam ezen viszonyra bővebb világot vetni.

Tisztelgés utáni találkozásunkkor így szólt hozzám a gróf:

Az ünnepélyes fogadtatás után ott maradtam még és szóltam a főherczeggel. Csak egy ember hibázott a tiszaiakból, így szóltam a nádorhoz, ki tán leginkább óhajtotta fenségednek hódolatát bemutatni és kit én is leginkább óhajtottam volna fenséged kegyes figyelmébe ajánlani, mert a munkák terhét az egész időben ő vitte és mindnyájunk elismerését kinyerte, de a nagygyűlés és kinevezett központi választmány oszlófélben s neki annyi munka van még a nyakán, hogy kénytelen voltam tőle az elmara-dást követelni, noha láttam mennyire kedvetlenül veszi kívánságo-mat. Valóban sajnálom, hogy sok, nekünk igen fontos szolgálatait ily hátrátétellel kelle jutalmaznunk, mire ő annyi becsét látszott fektetni. Tudja fenséged — vetém oda — mennyire vágnak ezen provincialis urak az alkalomra fenségedet közel láthatni.

Ezen könnyen segíthetünk — felelé az agg nádor — ha ön is oly embernek tartja, ki iránt érdekeltethetünk s neki örömet teszünk jó szolgálataiért, küldje el hozzám holnap 1 $\frac{1}{2}$ 2 órára, fogadom.

Ekkor megköszönve a nádor kegyességét, ki ebben nekem is nagy követ hárít le szívemről, elkezdtem önt ajánlani ép azon oldalról, melyre szükségem van e találkozásban.

Istenért szedje össze jól magát, takarózzék be nyakig igénytelen juhászbundájába, csak kényszerítve nyilatkozzék, félénken, falusi bonhomióával; engedje magát a nádor által látszólag kényszerítve vezettetni a tárgyak feletti beszédre, de mondjon azután mindenről határozott véleményt.

Mert én önt úgy ismertettem, mint megyéjében döntő befolyásu embert, kinek miveltsége túllát a megyeház kapuján, s nagyon józanul ítél a dolgokról, különösen pedig — és itt fekszik a dolog súlya — ön hű kifejezése a vidéki hangulatnak, ki a nép közt él és kire sokan hallgatnak a szomszéd megyékben is különösen ön az, ki a hirhedt szatmári 12 pontot megyéjében keresztül vitte stb.

Tudnia kell, hogy az agg nádor még mindig habozó és mindenben kétkedő, akadnak pedig jó embereink, kik neki elmondják, hogy a Tiszaügyben is kiadja a kormány a százezreket és lesz be-

lőle — fiasco. A tiszai nép az ügy iránt egészen idegen, nincs ahhoz sem érzéke, sem arról fogalma. A tiszai értelmiség, mely Kossuth miatt rám haragszik, az ügytől távol tartja magát és lesz belőle nagy felsülés. Ezen balitéletek megdöntésére nekünk nagy szükségünk van s én megtettem mindent, hogy ezt tehesse.

Valószínű, hogy a nádor átviszi a beszédet még a napi politikára is. Most a cancellárság kérdése van szőnyegen. Már rég tisztázva volna a dolog, ha a nádor nem késleltetné a végmegoldást. Azt állítja, tán hiszi is, hogy MAJLÁTH felmentése és APPONYI gr. főlebbítése igen felzavarná a provinciát, kivált a tiszai vidéken, hol MAJLÁTHOT igen népszerűnek tartja. Ma a két cancellár egymás útjában áll, és ezen viszás állapot mindenre visszahat. Tízet mernék százra tenni, hogy a nádor megkérdezi ezekről is, szóljon határozott nyíltsággal. Arra is figyelmeztetem: rólam természetesen szó lesz, ön engem becsül, tán szeret is, vigyázzon, rólam szólva ne színezzon igen élénken, ellenben a főherczegnek szórhatja a tömjént egész bőséghen, kedve szerint. Ezen urak, ha derék LOXOVICH püspök szerint a thuribulumot fejökhöz dobják is, nem szédülnek el attól, mint mi szerény halandók.

Holnap 11 órakor legyen a nádor előtermében és vigye magával áldásomat diplomatiái küldetésében.

Másnap a kitűzött órában az előteremben voltam Budán, hol néhány főúr között szerényen megvonultam a háttérben.

De igen meg voltam lepetve, midőn megnyilván a fogadtatás, először is nevemet hallom hangozni a terem ajtajából.

Beléptem nem elfogultság nélkül és az agg nádor előtt találtam magamat.

Hallgatva hajoltam meg mélyen, ő pedig, tán elfogultságomat észrevéve, mosolyogva kezdé diákul a beszédet — mondva, hogy SZÉCHENYI gróftól sok dicséretet hallott hasznos munkálkodásomról a tiszai gyűlésen, s ezért sok elismerést is arattam, minek ő is örül, hogy kifejezheti, úgy látja, folytatá, hogy én SZÉCHENYI grófnak igen megnyertem jó véleményét és rám nem keveset tart stb.

Adott elég időt, hogy összeszedjem magamat, és midőn elhallgatott várva, hogy én is szóljak, elkezdtem folyó német nyelven beszélni, mélyen bocsánatot kérve ő fenségétől, hogy én, ki bár első eminens is voltam diák iskoláimban, de ő fenségével, ki a classicus nyelv oly mestere és kit országgyűléseinken e miatt is annyiszor volt alkalmam bámulni, nem merek culináris diákságommal be-

szélni, miután még gyakorlottabb nyelven sem ígérhetem magamnak, hogy úgy fejezzem ki gondolatomat, mint fenségéd a szólás mestere előtt annyira ohajtanám.

Meglepetve látszott lenni folyó német beszédem által és azonnal kérde, melyik megyében születtem s hol lakom?

Szatmárban — felelém.

Tudtommal — mondá a nádor — ott a birtokos nemesség közt igen ritka, a ki németül tud, hogy van, hogy ön oly folyólag beszél?

Ez onnan van — felelém — mert atyám a selmeczi német akadémiára küldött s azt is elvégeztem.

Ez szép dolog, ön tehát kitanult bányász is. Így értem, hogy a Tiszaügyben is mint technikus kiváló szolgáltatokat tehet, és hogy gr. SZÉCHENYI is súlyt fektet ismereteire.

Természetesen ekkor már a főherczeg is németül szólt s elkezdett engemet kikérdezni, mintha examenen volnék, a Tiszaügy minden oldaláról. Előbb mit tartok a dolog technikai kiviteléről? Átment a Körös szabályozására, BESZÉDES nagy csatorna-tervére stb. tudtam, hogy e derék vízmérnök a főherczeg kedvelt embere, de szerepemhez hiven, kockáztattam azon megjegyzést, hogy a kolozsvár-csongrádi csatorna tervének költségvetésében még is felette messze vetette a súlykot.

Lássa — felelé — ez nálunk kényszerűség. Ha nekünk BESZÉDES a Körös szabályozásánál a valóságnak megfelelő költségvetést ad kezünkbe, megijedünk és szó sincs róla, hogy belefogjunk. Így megkezdtük habozás nélkül, benne voltunk, kissé zugolódunk a felszaporodott költségek miatt, de végrehajtottuk és ma áldjuk őt, hogy belevitt és megtörtént.

Ezen bevezetések után rátért azon aggodalmaira, hogy nálunk mindenben a politika szerepel, s azon elkeseredés, mely ma a pártok állását oly feszültté teszi, visszahathat a Tiszaügyre is, és sok nehézségeket okozhat és a legjobb szándék kivitelét megghiúsíthatja.

Erre volt alkalmam kifejteni a dolog állását, megbízatásomnak megfelelő határozott módon. Elmondám, hogy az ősz óta, midőn gróf SZÉCHENYI összegyűjtötte a tiszai érdekelteket külön pontokon, ez az ügy az, mely a közfigyelmet a Tiszamentén uralja. Gr. SZÉCHENYI személyes megjelenése a tiszai érdekeltek közt, azon biztosítása, hogy az ügyet fenségéd kiváló pártfogásába vette, hogy

fenséged már is tetemes évi subventiót helyezett kilátásba, s őt minden eszközökkel ellátta, a siker bizonyosságának hitét keltették fel a tiszai népben. Fenséged jobban tudja mint én, hogy a mi a budai várpalotából látszik kikerülni az ország elébe, egészen más-kép fogadtatik mint a mi a bécsi kormánytól jut hozzánk. És ebben épen az ellenzék válik ki a felfogásban.

Megyémbe is, mondhatom fenségednek, a conservativek sokkal tartózkodóbbak és idegenebbek az ügghöz mint mi, kik az ügy első megpendítésénél lelkünk egész melegével karoltuk fel és léptünk actióba. Tán ép ez volt oka ellenfeleink rideg maguk-tartásának.

A nagygyűlés, mint fenséged is láthatta, igen emelkedett hangulatban a legjobb reményekkel oszlik szét, s ma már merném állítani, a siker erkölcsi praestige egészen nyerve van.

A tiszai megyék küldöttei megvizsik érdekelt társaiknak fenséged meleg szavakban kifejezett magas részvétét, a központi választmány tapintatos összeállításá bevégi hódító hatását a tiszai nép érzületére.

Két felfogás fog most a tiszai véleményeken uralkodni, mi ez ügyet a legkedvezőbb színben tünteti fel.

Egyik: hogy a kezdeményt egészen magyar eredetűnek tekinti mely Budáról fenségedtől és nem Bécsből jut hozzájuk.

Másik: gróf SZÉCHENYI mindenkor igen markirozta, hogy a kormány ez ügyben csak közhenjárói állást foglal és az érdekeltek társulata által kívánja az ügyet vezettetni. Itt tehát a kormánynak hátsó gondolatai nem lehetnek.

Ennek koronáját tette fel a központi választmány kiszeme-lése. Benne van gr. DESSEWFFY EMIL a conservativek egyik vezére, ki maga egy sereggel felér, de a pártnak legtiszteltebb tagja és mondhatom nálunk Szabolesban, Szatmárban igen szeretett ember. De ott van az elnökség gr. KÁROLYI GYÖRGY, LÓNYAI GÁBOR és MENYHÉRT, PATAY JÓZSEF, gr. ANDRÁSSY GYULA, ILLÉSY JÁNOS és szerény magam, kiket a tiszai nép bizonyára magáéinak tekint és nem lehet oly ügy iránt bizalmatlan, melynek élén kipróbált népszerű hazafiakat lát, sőt erősen hiszem, hogy pártunk túlgyanakvó része is ezen összeállításban vagy megnyugvást talál, vagy lehető izgatásai há-tástalanok maradnának a tiszai népnél.

Fejtegetéseimet figyelemmel és mosolygásában megelégedés-sel látszott kísérni. Állásában gyakrabban fordult egészen felém

és hosszabban nyugtatta szemeit rajtam, mintha mélyebben fűrkészne lelkem fenekén.

Nem hiszem, hogy kételkedett volna szavaim őszinteségén, mert közvetlenül áttért a napi politika folyására s néhány általános kérdés után egyenesen kérdezte tőlem: mit tartok a végbenment kormányváltozásról s azon cseréről, mely a cancellárok személyében készülöben van? E kérdésben már egyenesen véleményemet kívánta s nevemben kelle felelnem.

Ilyféle kérdések olyak, fenséges úr — válaszolám — melyekre legkevésbé van bátorságom véleményt mondani, azon távolságban, honnan mi látjuk a dolgokat, igen kevés támponttal birhatunk a dolgok és kivált a személyes vonatkozások helyes megítélésére.

Kik itt közelben vannak és a személyeket, azok viszonyait és minden körülményt ismernek, mondhatnak ezekről megállható véleményyt.

Ép ellenkezőleg — vágott közbe a főherczeg — a kik itt közelben vannak, azok könnyen a fáktól nem láthatják az erdőt. Sokan a kérdésben forgó személyekkel oly vonatkozásban állnak, hogy e viszony akaratuk ellen is elfogultakká teszi ítéletökben, másokat hivatalos összeköttetések vagy kilátásuk érdeke vezet félre — én épen arra fektetek súlyt, hogy távolról bírálja a dolgokat és sem személyes, sem hivatalos vonatkozások nem befolyásolják azokról nézeteit.

Akkor engedje meg fenséged, a kérdésre inkább vidékünk általános felfogásával mint magam nézetével felelni:

Mi gr. APPONYI-t és fiatal főúri pártját gazdag tehetségekkel felruházott nagyra-törő hazafiaknak tartjuk, kik kormányunkat mindenekelőtt magyarrá és a magyar kormányt magyar ügyekben hatékonyná akarják tenni. Ezen eléggé nem magasztalható törekvés sikeréhez nem volna más ohajtásunk, mint hogy fenséged szép számu éveiből csak vagy harminczat is lehetne elvenni, hogy egy újabb kormányzási rendszer kifejtését és megszilárdítását vezetne bölcseségével és hazánkhoz jó indulatával.

Mi gr. MAJLÁTH személyét illeti, minket szatmáriakat róla ne kérdezzen fenséged. Ő ellenünkben igen is érezhető pártállást foglalt és nekünk sok panaszunk van ellene. Ő a mi megyénkben kiválólag népszerűtlen.

Hogy fenn Bécsben a kormányserét oly soká halogatják, ezt kivétel nélkül habozásnak, fél akaratnak tekintik a vidéken, minek

következéseül azt hiszik, hogy a múlt és jövő közti küzdelemben a jelen reményei merülnek végkép el. Fenségedtől várják, hogy bizonytalanságnak határt szab.

E hosszú kihallgatás után az agg főherczeg néhány lekötelező szóval igen kegyesen elbocsátott.

Budáról egyenesen Pestre hajtattam és kiszálltam a grófnál, hol egész kihallgatásomról melegiben minden részletességben referáltam.

Azon nap még el is bucsuztam a gróftól és útra keltem haza felé terhes szívvel és megrakodott lélekkel vágyva házam csendébe, hol a letelt zajos napok mély benyomásaiból magamnak képet faraghassak a felcsillámló szebb jövő ábrándjaihoz.

III. FEJEZET.

A nagy gróf személyes sajátosságai. Gondolkozásának deductiv módszere. Vitatkozási hajlama. Incapacitabilitás. Élet bölcselete és maximái.

Érintkezéseim első szakasza a pesti nagygyűléssel befejezve lőn.

Végre láttam a czélt, miért cultiválta a nagy gróf az ismerkedést velem ily gondosan, miért vont folytonosan körébe, osztotta meg velem minden gondjait, adatta kezembe a tollat, szembeszállott velem a vitákban, elhalmozott az akkor legtekintélyesebb emberek elismerő ajánlataival, végkép lemondásom daczára bizalmas küldetésben használt fel a főherczeg nádorhoz.

Engemet leginkább intim érintkezésének bővölete fogott el. Tevékenységének roppant köre bámulatba ejtett. Társalgása, mely sohasem volt sem unalmas, sem kellemetlen, legkevésbé pedig feszes vagy erőltetett, különös varázst gyakorolt reám.

Ott voltam néha órákig dolgozó szobájában, szemeim előtt vonultak el az ország és főváros napi eseményei, egymást váltották fel a politika, irodalom, iparvállalatok emberei és mindenkinek mondani és végeznivalója volt vele. A bécsi dolgokról hűebben értesülve senki sem lehetett. A haza ügyeit senki részletebben nem ismerte. A nemzeti élet minden szála nála fűződtek össze.

A szív e mély szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek e gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben, eddiglen még sejtelmem sem volt.

Mi más látkörben tűnt fel egyszerre nekem a hazaszeretet ő általa személyesítve, ki fáradságot nem kimélt, ki mindenről le tudott mondani, ha ennek fejében valamit tehetett a hazáért. Ki szerette és kereste is az elismerést, tudta felbecsülni a népszerű-

séget, de soha nem habozott perczig sem azt a mérlegbe vetni, ha nem várhatott is egyebet, mint a nemesebb reputatio megmentését.

Ez időben a magamféle provinczialis ember az élet anyagi gondjait nem ismerte. Gazdaságunk a régi patriarchalis módon folyt és a fogyasztásnak tág tért engedett. Minden gondunk a közügyek, foglalkozásunk a politikai olvasmányok, működésünk tere a megye volt.

Mennyire szűknek tűnt fel előttem e tevékenységi kör és a lehető siker mily kisszerűnek.

Éreztem mindezt Pesten már, de ismerve fogékony természetem, mely ily tevékenységi kilátások örvényébe teljesen beme-rűlni képes, óvakodtam belépni a bővöletes körbe, melynek ajtaja előttem megnyílt, de honnan ha beléptem, a szabadulás vajmi nehézneki tűnt fel.

Sőt hogy gyarlóságomat a további ostrom alkalmától megmentsen, szétbontottam a hidat magam mögött és helyemre mást állítottam.

Azonban itthoni életem csendjében észre kelle vennem, hogy lelkemnek minden gondolata fogságba jutott, és e fogságból bármit teszek, kiszabadítani nem bírom.

A viszony, melybe eleinte akaratom ellenére, de ellenállhatatlanul sodortattam, mindinkább érdekelni kezdett, észrevétlenül mélyedtem bele és midőn számotvetni kelle magammal, nem titkolhattam el önmagam előtt, hogy az teljesen hatalmába ejtett.

Felfogásainak rabja lettem, érzelmeinek minden rezgése áthatott enszivemen is.

Eleinte észrevétlenül, később kedvteléssel, végre öntudatos akarattal esüggtem e rendkívüli ember tanulmányozásán, és minél tovább haladtam sajátosságainak észlelésében, minél különbözőbb oldalról tűnt fel előttem egyénisége, annál becsesebbé lett előttem tanulmányom tárgya, annál inkább kerestem társaságát és annál erősebbé lett a kapocs, mely ellenállhatatlanul hozzá és felé vonzott.

Ennyi megtigyelés és kedvvel folytatott tanulmányozás után eligazodtam-e egyéniségének ismeretében — ezt állítani épen nem merném, mert én is, mint más, rendkívüli értelmi tehetsége mellett észleltem annyi ellenmondó sajátságokat, melyek miatt nem

csodáltam, hogy a köznapí felfogásban talány maradt kortársai előtt, magam is csak későn jutottam e sajátságok forrásának felismeréséhez, eszméinek és érzelmeinek átértéséhez.

Érthetőbb leszek türelmes olvasóm előtt is, ha épen egyéniségének ezen oldalára némi világot derítek. Ime pár adat.

Szokása — mondhatnám rendszere — volt a dolgokról gondolkozva, azokat magasabb szempontokból tekinteni, és azokról nagyban és egészben magának határozott nézetet alkotni; gondosan kerülte a részleteket, a szálas erdőt nézte, nem ment a sűrűbe, hol eltévedhetett volna.

E rendszert követte messzebbre nyúló terveinél, ugyanezt hivatalos működésénél.

Türelmét vesztette, ha őt oly részletek elintézéseért kérdezték, hol az alapirány már adva volt.

Nem volt, mint mondani szokták, tücsináló — a kicsinyekben nagy.

Évek érintkezései alatt nem emlékszem tárgyra, melyről nézeteit elmondotta, hol tévedett volna a felfogásban, míg az úgy magasabb körvonalozásának határait túl nem lépte.

Hányszor volt eset, hogy így szólt valamely ügyről vagy tárgyról: még nem volt időm felette mélyebben gondolkodni, a kérdés nekem új, azonban előttem úgy rémlik, így látnám — s ekkor elkezdé a kérdést általános elvekben körvonalozni és alaptételeit lerakni — mérget vehetett volna rá bárki, hogy tételeiben megdönthetlen igazságokat mond el. Alaptételeiben nem tévedett soha.

Teljesen igaza van KEMÉNYNEK, midőn róla mondja: «irataiban és beszédeiben a logikai fonalat nem az találja meg, ki az egyes eszméken, hanem az, ki az eszmetömbeken tekint végig».

Ellenben a mint az alapvető tételek határain túl a részletezés terére jutott, felette könnyen megtévedett.

Ez természetes. A tárgyak és munkája roppant halmazában nem ért reá a dolgokat végső részletekig elemezni és bonczolni és részletezéseibe könnyen becsuszott a hiba.

SZÉCHENYIT a gondolkozás e módszerére meglehet hajlama, inkább hiszem azonban a szükség és gyakorlati szelleme vitte.

Míg hajlamaink után mi a tények és jelenségek magyarázatából abstractiókat készítettünk, ő minden tárgynál az elvek magaslatára állott és onnan szállott le a tárgyak és jelenségek megítélés-

séhez. Gondolkozásában teljesen a deductiv módszert sajátította el és ebben bámulatos biztossággal birt.

Innen volt, hogy ha bizonyos tárgyról szóltunk, az ő eszméi a felől egészen más körben mozogtak mint a mieink, hogy felfogásait sokszor különöz színben láttuk; s ez volt oka, hogy beszélgetésében, még inkább, mint irataiban, szerte kalandozott az eszmék birodalmában, azonban e kitéréseinek szálaít mindig összetudta fűzni a szóban forgó tárgygyal. Sőt vonatkozásai ha néha meglepők, de mindig helyesek voltak.

Ez volt magyarázata azon folytonos vitáknak is, melyek közt éltünk, melyeket köznapi ember néha lármás szóváltásnak vehetett volna. De vitatkozásunk tárgyát soha sem az elvek, mindig az alkalmazás részletei tették, hol én elemzési hajlamomnál fogva erősnek éreztem magamat és soha nem tágitottam, ha tévedésemről meggyőzni nem birt.

Ő sem tágitott, míg tévedését nem látta, és ez felette nehéz volt, mert :

másik kirívó sajátossága volt az — *incapacitabilitás*. Nem emlékszem esetre, hogy az előttem legvilágosabb igazságról, ha esetleg máskép látta, meggyőzni birtam volna.

Mennyit nem tűnődtem eleinte a felett, hogy ily tiszta fő, rendkívüli értelem, éles felfogású organicus agy hozzáférhetlen gyakran a legvilágosabb érveknek is.

Ezért őt önfejűnek, vasfejűnek mondták, senkire önmagán kívül nem hallgatott.

Pedig ennek igen egyszerű ártatlan oka volt, melyet mindjárt megértünk.

Elsőben is azt láttam, hogy makaesságom végre mindig meghódította és engedett.

Ha néha belefáradva a vitába, capituláltam s azt mondtam, elvégre nem bánom úgy intézkedem mint ő kívánja, helytelen dolgot teszek, de nem vesz el miatta a világ — mi is követhetünk el tévesztést stb.

Nem-nem, vágta ketté a vitát, engedjünk magunknak időt, aludjunk még felette.

Fontosabb tárgyaknál nem bírván megegyezni, appellált TASNERRE, s elhivatta, ez kihallgatott mindkettőnket és kevés kivétellel mellém állott.

Evvel sem elégedett meg, elhivatta HELMECZYT s annak is

elmondotta előttünk a dolgot, ő is mellénk állott — de a gróf capacitálva nem volt.

Pedig azt mondhatom, hogy körömbé vágó dolgokban soha sem tettem semmit meggyőződéseim ellen és még sem intézkedtem volna a nélkül, hogy teljesen egyet ne értettünk volna a gróffal.

Hogyan férjünk össze — ennek nyitjára a véletlen rávezetett.

Gyakran történt, hogy bizonyos dolgot meg kelle vele beszélnem, és mert huzamos nála időzésem alatt ő saját dolgait hozta sorban szőnyegre és ezekkel váltig mindig el volt árasztva, végre sort kértem én is s kértem figyelmét összeszedni 10—15 perczre. Hozzáfogtunk, néha óráját is kitette jelezve, hogy a kitűzött idő az enyém. Azonban alig kezdem el, már megkelle állnom, mert láttam, hogy gondolatai máshol kalandoznak. Feleszmélt, megdörzsölte homlokát, összeszedte figyelmét és kért: folytassam vagy jobban kezdjem meg, de bizony sokszor történt, hogy felálltam helyemről és azt mondtam: most nem megy, vegyünk magunknak erre más időt. Ő is belátta, homlokára csapott, mintha bűntetni akarná, hogy nem bír megválni azon tárgyaktól, melyek ellenállhatlan erővel oda fészkeltek magokat s uralmuk alatt tartják.

Ezen nem tudtam csodálkozni, mert ismertem óriási munkakörét, sőt felváltva napi gondjainak tárgyát is, és ha néha zsebkönyvét, hova napi teendőit pontosan feljegyezte, áttekintettem vele, szédülni éreztem fejemet a végzendők halmaza felett. Pedig ő szigoruan számolt önmagával a teljesítés felett és legszigorubb önmaga iránt volt a végrehajtásban.

Beláttam végre mi oka ezen incapacitabilitásnak. Azon agy, mely annyira túlterhelt volt időnkint mindennemű gondokkal, mely annyi felé volt igénybe véve, legjobb akarata mellett sem birt figyelmet fordítani a mi érveléseinkre, míg velünk vitatkozva maga érvelt, addig csak gondolt a tárgyra, de a mint ránk került a sor, gondolatai más felé ragadták önkénytelenül és mi falra borsót hánytunk.

Egy-egy tételünket néha felfogta s azt néha épen ellenünk fordította. Meg volt a vita, de nem lett eredmény.

A mint ezt láttam, soha sem fárasztottam többé magamat a capacitatio hiábavaló munkájával, ha valamiben egyet nem értettem, egyszerűen megmondtam: nem tartom helyesnek a mit állít,

és hiában zaklatott a czáfolatokért, arra kértem vegyen időt magának és gondolja át a dolgot.

És ha néha sikerült zaklatásaira egy futó észrevételt odavetnem, mely saját nézete iránt kételyt támasztott lelkében, biztos lehettem, hogy másnap azzal fogad:

Éjjel gondolkoztam tárgyunkról, s akkor elmondá nekem nézetét oly világosan és szabatosan, hogy egy ponton találtuk magunkat.

T. i. ő mindig csak saját agyával tudott gondolkozni, és csak önmaga által volt capacitálható és azonnal tisztán látott, mihelyt valamely dolgot komoly figyelemmel átgondolt; gyanut vagy kételyt nem tűrt lelke, és ha ez feltámadt benne, nem nyugodott, míg azt szét nem oszlatta.

Ő mindig mást is megkérdezett, tanácsokat kért és fogadott, meghallgatott minden véleményt, bírálatunk alá bocsátotta minden nézetét, cselekvéseit, terveit, iratait sőt gerjedelmeit is, és nyílt, őszinte bírálatot követelt, nem is tértünk soha ki előle, de végkép ő maga szemével látott, maga fejével gondolkozott, és mindent, a mit tett, azt saját magában érlelte meggyőződéssé, és azt teljes joggal mondhatta sajátjának, mert agyának erőfeszítésével néha arezának verejtékével szerezte meg.

Ezért volt természetesen meggyőződéseiben hajthatatlan és általában nézeteihez szívosán ragaszkodott, és heves véralkotánál, ideges természeténél fogva nem igen tágitott, örökösen kereste a vitát és azt annyi élénkséggel és oly szellemdúsan folytatta, mint senki más, és azt mondhatom, hogy élezeinek élénk szórásában, gazdag humorának csillogásában mindig felette érdekes, de soha sem volt bántó.

Sőt sem magának, sem nekünk nem engedte meg, hogy susceptibilitás vagy érzékenykedés miatt elhallgassunk. Ellenkezőleg, ha néha megtörtént velem, hogy hosszú eredménytelen vita után azt mondtam: jól van, engeded.

Nem, nem, válaszolá. már megszoktam, hogy hol ilyen makacsul ellenálltok, nektek van igazatok. Engedjete egyet aludnom a tárgy felett.

A vitatkozás pedig köztünk természetes és kényszerű volt.

Természetes: mert volt elég anyag reá. Ő például a *«modor és taktika»* nagy mestere, az *önmegtagadás*, az *önfékezés* tanára, vérmérsékleténél fogva, igen hamar veszté el a türelem kengyelét, s

engedte szilajon lovát gázolni az előfordult idétlenségeken, szavait aztán, kivált élcei miatt, vásárra hordták és nem gyakran elkese-redést hintettek vele s felhasználták ellene. A felszított idegenkedés pedig ügyünknek ártott.

Továbbá a gróf nemcsak «*a nemzet ordinarius*»-ának, házi orvosának, hanem «*nevelőjének*» is tartotta magát s ezen utóbbi hivatását azokkal szemben gyakorolta leginkább, kiket leginkább szeretett. Tanítványai pedig mindannyian meglett, a közéletben állással bíró férfiak voltunk, kik leczkézéseit hamulattatott vagy megpírtott is, szó nélkül nem igen hagytuk.

Politikai fejtegetéseiben — pedig akkor mindenki és folyton politizált — mindig erősen színezett, és ki csodálkozhatik azon, ha mi 48 előtt néha igen sötét képeit és jóslatait, melyek később utolsó betűig beteljesedtek, inkább élénk képzelődésének és idegingerültségének tudtuk be, mint bölcs és számító eszének s azok felett már lecsendesítéseért is élénk csatára keltünk.

Politikai felfogásainkban is voltak némi lényeges eltérések, én erős municipalista, ő inkább hajtott a centralismus felé, én a főrendektől, kiket az 1827., 1830., és 1832-ki országgyűléseken ismerni volt alkalmam, igen keveset vártam, — ellenben megyei zivatarok közt is ismerni tanultam akkor számottevő népünk józan érzékét s tanulékonyágát.

Mindezek s ki tudná megmondani mennyi más tárgy adtak bőséges anyagot élénk vitatkozásokra.

De ez kényszerű is volt, mert tőlem is mikor később hivatalba léptem, kézadással szavamra felfogadtatta, hogy mindent, a mit érzek, őszintén elmondok, ha valami rám kedvetlen benyomást tenne, azonnal megmondom, soha szálkát magamban maradni nem hagyok.

Ez volt oka, hogy soha köztünk kedvetlenség nem volt, a legélesebb vita is néha kicsapongó humora, soha fájó nyomot nem hagyott kedélyemben, sőt azt mondhatom, hogy ilyen viharzások közt éreztem leginkább hozzám való ragaszkodását.

Gondoljuk hozzá még azt is, hogy azon években mi igen izgalmas atmospherában éltünk; a gróf mindenben, a mi a hazát érdekelhette, állást foglalt, és megszólt mindent, én pedig a magam régi körében is mozogva, más forrásokból nyertem benyomásaimat, mint a gróf.

Szólnom kell még e fejezetben úgynevezett élet maximáiról, mely egyéniségének, ha nem legragyogóbb, de kétségtelenül legszeretetre méltóbb sajátsága volt — összege t. i. azon szabályoknak, melyek életét s viszonyait másokhoz elhatárolták.

«Övé volt Magyarország leggondolkodóbb agyvelője» — mondja KEMÉNY ZSIGMOND.

Meglehetünk győződve, hogy ez szószerint igaz. Mindenről, mi az emberi életben előfordul, mindenről, mi másokkali viszonyainkat érinti, ő mélyen gondolkozott, önmagával tisztába jött, s arról meg volt neki a megállapodott önálló nézete.

És mert ezen nézetek gondolkozó lelkének ugyszólván fáradtságos szerzeményei voltak, ezeket mindenkor hiven követte is és így természetévé váltak s vele összeforrtak.

Ebben nem ismertem halandót, kinek szavai tetteivel kevesebb ellenkezésbe jöttek volna. Mondhatom tanai és tettei közt teljes összhang volt.

Társalgásában mindig felette élénk, minden benyomásokra fogékony, rendkívül elmesél, gyakran gunyoros, de soha unalmas nem volt. Leginkább irtózott az unalmasságtól, feszeiségtől és susceptibilitástól — mint a túlérzékenykedést nevezte — de mert élcezes és gunyoros volt, annyi szabadságot, mennyit magának vett, mindig engedett másnak is.

Benne és általa tanultuk, hogy az élet nehéz tanulmány, melyet míg mozgunk, folyvást cultiválnunk kell. Csak kölcsönös alkalmazkodás teheti az együttléteket kellemessé, társaságunkat keresetté.

Gondozzuk — így szölt — fejtöréssel földünket és kertünket, de alig gondolunk arra, hogy kedélyünk, másokkali viszonyunk, kikhez az élet köt, ép oly gondot és mivelést kíván, sőt többet, mint anyagi érdekeink.

Másokra csupa jószívből saját izlésünket erőszakolnók, azt hive, hogy mi nekünk jól esik, másnak is okvetlenül kedves. Pedig éppen az ellenkező állhat s mi rosszul alkalmazott szíveségeinkkel ép oly kellemetlenségeket okozhatunk, mint rosszakarattal.

Az is gyakori hibánk, hogy másoktól könnyen fogadunk és kívánunk valamit, mi nekik áldozat. Nekünk például ma semmi kedvünk vigadóba menni, de családunk menne és örömet lelné benne, nálunk nélkül nem megy — mi megteszszük az áldozatot és

halálra unjuk magunkat. Ez egyszer-másszor megy, a szeretetnek önmehtagadás a legszebb virága. De ha az áldozat folyvást tart, míg észreveszszük, természetünk fellázad, nyugózva érzi magát és e nyűg kiállhatlanná lesz. Legyünk ezért az áldozatok elfogadásában fukarkodók, adásában takarékosak.

Csak akkor lehet viszonyunk másokkal állandóan jó és kellemes, ha a jogok kölcsönösségét elismerjük és tiszteljük. A mennyit másról magunk számára megkövetelni önértetünk parancsol, annyit legalább is meg kell adnunk másnak is.

Nem lehet oly emberrel jó viszonyt fentartani, ki véralkatának legalább is annyira nem ura, hogy műveltsége megóvja oly gyöngédtelenségektől, melyeket megbocsátani igen, de feledni nem tudunk. Ilyen érintések, legyen az elégtétel bármínő, mindig szálkát hagynak magok után, és a száлка megteszi mindig romboló hatását.

Győzném-e mindazon bölcs és nemes életmaximákat elsorolni, melyeket tőle tanultunk s melyekre az életben annyiszor megemlékezve, ha használtuk, mindig áldottuk is érte?

Hogy ne gondoljuk, miszerint ezek a grófnál elméleti fogalmak voltak, hanem természetté váltak, nézzünk cselekvéseire az élet folyamán.

Gyöngédségének nem volt határa s ezt soha sem vonta meg. Az annyi gondokkal tulterhelt fő soha sem feledte a figyelem azon csekélyégeit, melyek aprópénznek látszanak az élet vásárán, de valóban a gyöngy értékével bírnak, mert szívünknek végtelenül jól esnek és érzelmeinket bilincselik le.

Nem volt például rá eset, hogy hivatalos iratokat, melyeket hozzá aláírásul készen küldtem, előbb alá nem írta volna, mielőtt elolvasta.

Történt nem egyszer, hogy átolvasás után félretette és megbeszélve velem a dolgot, megváltoztattuk a kiadványt, de mindig aláírottan semmisítettem meg.

Igy járt el a gróf a hivatalos iratokkal, ki nemcsak tartalmára, még a kiállítás csinjára is igen kényes volt.

Megtörtént az is, hogy némely fontosabb kiadványnyal magam mentem fel hozzá, s akartam, hogy vele megbeszéljem, mielőtt kiadjuk. Ezeket asztalán magam külön tettem, s kértem szóljunk felőle előbb.

Ő darabonkint elővette, nevét alájegyezte s azután kezdé

olvasni. Sokat megbeszélés után megváltoztattunk, de neve mindig ott volt.

Ugy hitte, hogy bizalmának e jelével buzgóságomnak tartozik, és nem volt rá eset, hogy ezt feledte vagy másképp cselekedett volna.

Hányszor küldte hozzám komornyikját és sürgős dologban kéretett felmenni hozzá, de soha nem küldte, hogy meg ne hagyta volna neki, lett legyen 9—10 óra, hogy előbb tudakozódjék eselédemtől, felkeltem-e már? és ha nem, ne merjen háborgattatni. Tudta, hogy éjjel, néha későig dolgozom, s ha későig alszom is, erre munkával jogot szereztem.

Többször belépett szobámba és sürgős beszélgetés ürügyével szólított: venném kalapomat és felöltömet s mennék vele. Szokása volt kikocsizás közben komoly dolgokat figyelemmel megbeszélni velem. Mentem, lent kocsija várt s beültünk. Az úton nem kezdve a beszédet, sürgettem, mondaná meg, miért hívott sajátkép.

Az Istenért — felelé — már néhány nap óta szobájából sem lépett ki, ha így megy, és szabad levegőre sem jön, megrontja magát a munkával. Kocsizzunk és pihenjünk egy keveset.

Pedig mi volt az én munkásságom az övéhez képest!

E édeinél — és háztartását egészen ő vezette — figyelme a legkisebb dolgokra kiterjedt. Én például a pezsgőt nem ittam, ellenben burgundi bora igen ízlett, nekem mindig a fajta burgundi borom volt, ha asztalánál voltam.

Volt eset, hogy például Pozsonyban csaknem négy hétig állandó asztaltársa voltam. Beteges volt, és senkit sem fogadott, körüle csak családja volt. Mindennap külön meghívott és mindig faggatott előbb: valljam be, nem lesz-e nekem alkalmatlan nála ebédelni? Tudta hogy sok jó barátom van a követelek közt, kikkel jobbadán csak ebédnél találkozhatom, láthatom s tán látom is, hogy neki ottlétem valóságos jótétemény, de nem akar ezzel visszaélni, mondjam meg őszintén, nem nyűg-e nekem eljönni?

Sőt figyelmessége mások iránt a legkisebbekre kiterjedt.

Egy házban laktunk Pesten — a volt Európa szállodában — tudta, hogy én rendszeren egy órákor étkezem. Megtörtént, hogy éppen ekkor valami sürgető s mondani valója volt. Bement előbb konyhámba és megtudta szakácsnémtől: tálalt-e már?

Nem, — felelé az, — de épen akarok.

Mondja meg, lelkem, nem halaszthatná öt perczig a nélkül, hogy valami megromlana, dolgom van az urral —

Akár 10 perczig, kegyelmes uram.

Igy lépett be hozzám, és nem feledve a szabott időt. Nekem nőm mondotta el az asztalnál a szakácsnévali transactióját.

Midőn már 1846 őszén elhatároztam magamban, hogy felköltözöm Pestre s beállok a hivatalba, személyes viszonyunkat illetőleg néhány komoly pontot kötött ki s fogadtatott el velem kérés- és becsület szóra.

Egyike ezeknek, mit különösen lelkemre kötött, abból állt: hogy ő is szavára fogadta, velem is megígértette, miszerint minden a mit vagy tőle vagy mástól róla hallanék, mi nekem nem jól esik, vagy bármikép kedvetlen, azt azonnal neki egyenesen nyíltan és őszintén megmondom. Ha őt illetőleg valami panaszom lenne, azt nem hordom, mint mondá, begyemben. hanem azonnal neki megmondom. Ő közte és magam közt nem engedek senkinek közvetítést vagy szerepet, minden ügyemben és gondolatomban vagy vágyamban egyedül és előzőleg közvetlenül hozzá fordulok.

Hányszor volt alkalmam visszaemlékezni e fogadalom bölcsességére és hasznára.

Ez által volt lehetséges, hogy soha személyes viszonyunkba félreértés vagy kedvetlenség nem vegyült.

Pedig együttlétünk és életünk igen viharos volt, mint véralkatunk mellett az akkori atmoszférában alig lehetett másképp.

Ha élete ezen jeleneteinél hosszabban időztem, és tán kissé aprólékos részletekbe is bocsátkoztam, ne rója fel hibául, tisztelt olvasóm. E vonások azok az emberben, melyek megkülönböztetik a nagyságot a köznapitól és melyek leginkább előnkbe állítják az egyéniséget és jellemet teljes eredetiségében és kiválóságában.

Vannak erős tusák az emberek közt, melyektől nemhogy megsebezve kelnénk ki, de még erősebben hozzá csatolva érezzük magunkat, kivel megvívunk.

Ilyek valának vele való tusáim. Soha sem éreztem mélyebben személyemhezi vonzalmát, mint épen ezen viharzásai közt. De ezen viharokat köztünk nem is egymást érintő cselekményeink provokálták. hanem a napi események commentatiója, a dolgok felfogása, s az általános izgalmas állapot.

Ot minden kicsiség a mi történt, a mit a haza ügyével kapcsolatba birt hozni, mélyen érdekelt. Nem volt pedig csekélység, melynek ő kapcsolatát a haza ügyével fel nem fedezte volna.

Képzeltetjük már most végetlenül sensibbilis idegzete mennyi felindulásoknak volt kitéve azon mozgalmas napokban, hol a megyék tulkapásaikban egymásra licitáltak, a pártok emberei kiméletet nem ismertek, hol a szenvedély vette kezébe az uralmat, számítás senki sem ismert.

Ily állapotok közt azon úton, melyen mi jártunk, a pártok magaslatain kívüli semleges állásra volt volna szükségünk. Ez a gróf által nekünk kijelölt álláspont volt.

De ez álláspont az ő számító eszének meggondolt eredménye volt, azonban a nagy gyűlekezetekben, mikből feltűnés nélkül nem vonhatta ki magát, véralkata gyakran féket bontott és avatkozása a pártharczokba ritkán történt a nélkül, hogy mély nyomokat ne hagyott volna hátra.

Még az is politikai állásfoglalásunk egyik követelménye volt, hogy a Kossuthali vitatkozást beszüntessük. Az anyagi érdekek határtalan tere elég mezőt nyitott működésünknek és a grófnak, mint párton kívüli semleges tényezőnek kell vala az országban működni, kihez minden párt emberei fesz nélkül közeledhetnek, kivel mindenki habozás nélkül egyesülhet és kezet foghat a nélkül, hogy pártja által megrovás alá vétessék.

Ez állást, melyben a jövő dietához közelednünk kelle, a gróf jelölte ki szabatosan.

Ez t. i. a semlegesség az akkori politikai viharokban a körülmények által szigoruan előírva volt.

És a mint annak helyességéről megvoltam mélyen győződve, úgy egész erőmmel védtem is épen tartását.

Ez volt aztán viharos tusáink egyik főtárgya. Például:

Én a tiszai osztályokat utaztam be és Pestről távol valék. Az alatt épen az országos gazdasági egyesület nagygyűlése volt, melyben igen éles viták fejlődtek az egyesületi titkár személye körül, kit egyik fél minden áron mással — saját emberével — akart pótolni és az egész vita politikai pártkérdéssé fajult.

A titkár TÖRÖK JÁNOST Kossuth igen élesen támadta meg, kezelési hűtlenséget vetett szemére és a vita ez által igen elmérgesedett, miután gr. TELEKI LÁSZLÓ s több tekintélyes tag részt vett a támadás folytatásában —

A gróf a fellépést politikai színűnek látta és a kezelés miatti támadást méltatlankodásnak nézte és tán igaza is volt, és benne a méltatlanság feletti felháborodás annyival élénkebb lett, — ez természetében, volt — minél védetlenebb helyzetben látta a támadottat, és minél kevesebb bátorságot látott másoknál a védelemhez.

Pártolásba vette tehát a megtámadott titkárt, mert veszélyesnek is tartotta, ha intézeteink kormányzatába beviszszük a pártusákat és a hazai intézeteket is a pártok veszik kezökbe és saját céljaikra zsákmányolják ki.

A gróf pártfogása sok másokat bevont a vita tűzébe, mely elvégre oly szenvedélyessé vált, hogy SZÉCHENYI és gr. TELEKI LÁSZLÓ közt majd párbajra került a dolog.

Én hazaérkezve azon délután, a grófot már hon nem találtam s tudtam, hogy késő estig nem is fogom találni, barátaimat kerestem fel tehát, hogy az időközben Pesten történetekről tudomást szerezzek.

Nagy bámulatomra beszéltek a történeteket és azt láttam, hogy a dolog legmeghittebb barátaimra is kedvetlenítő hatással volt, sőt a grófnak legőszintébb emberei sem helyeselték fellépését.

Ezen hatáson tűnődve találkoztam a gróffal este. A fogadtatás első perczein túl azonnal kérdezte tőlem: voltam-e barátaimmal és mi híreket hallottam a pesti dolgokról?

Semmi jót, — válaszolám busan, — annyival több rosszat. Elmondhatnám mint a magyar nép játékában: összejártam felséged minden országait, sehol jó hírét nem hallottam. — Senkit sem találtam legjobb embereink közt sem, ki beavatkozását e szerencsétlen ügybe helyeselné.

És megkezdődött a vita a felmerült thema felett, mely napokig eltartott szabad időnkben.

A mily élénken ő dolgokat színezett, hallatára az ember érzése fellázadt, én értettem a gróf indokait, de azt kérdeztem: menthető-e a hatás, melyett előidézett? És a ki mesterünk s folyvást azt tanítja: hogy nagy ügyeket nem szabad kockáztatni kis érdekek miatt, és tőlünk semlegességet követel a pártok harczaiban, adhat-e nekünk ily példát?

Különben a gróf felette izgékony véralkata mellett ritka önuralkodási erővel bírt. Legnagyobb felindulásában is csak aka-

raterejét kelle felébresztteni, néhány percz alatt mintha kieserélték volna, annyira megváltozott.

És erre legsikeresebb eszköz volt, hogy magamat higgadságra kényszerítettem, hol ő valami felett nagyon felháborodott. Ha pedig valamikép távolról is úgy tűnt fel, hogy én húsz évvel ifjabb véremmel inkább megbírom magam védeni az izgalmak behatása ellen, azonnal homlokára ütött, egyet fordult és egészen más ember állt előttem: mintha eszének hatalmas érzéseit ezen anarchikus és féktelen elemeket egyszerre letiporta és fékezte volna.

A grófnak egyéniségében a hatalmas értelmi erő hatalmas érzemények hasonló mértékével egyesült, és mint természetes és Naplójából is látjuk, élete tavaszán érzeményei birtak túlsúlyllyal és tévutakra sodorták.

Később mint KEMÉNY ZSIGMOND igen helyesen boneczolja lélektani fejlődését, keserű tapasztalások után tanulmányává, majdnem rögeszméjévé vált *esze által zsarnokoskodni szírén*. Ez neki férfi éveiben többnyire sikerült, bár néha nagy reactiókat idézett elő.

Ez lélektani állapotának igazi képe.

Élet-bölcselete, melyet magának teremtett, tiszta, világos és üdvös volt.

Megkísértem néhány vonásban megjelölni mint tőle hallám: Szerencsét a sors adhat, de boldogságot nem.

A boldogságot csak magunk szerezhethjük meg munkával. Miveljük gonddal értelmünket és kedélyünket, az ész és szív tehetégeit egyiránt és boldogok leszünk.

Ez Isten örök törvénye az emberre, de a népekre is.

Az ember kétségkívül jólét és boldogságra van teremtve — így a népek is.

De az embernek úgy a népeknek is csak annyi jólét és boldogsághoz van joga, mennyit magának megszerezni tud.

Lehet ugyan ingyen jólét, de ingyen boldogság nincs. Az ingyen jólét pedig boldogság nélkül elviselhetlen nyűg, az életuntság forrása.

Az Isten úgy alkotott bennünket, hogy bennünk a boldogság kiapadhatatlan forrása lakozik. Ha egy szenvedélyünk kielégítést nem nyer, épen szenvedélyeinkben lelünk eszközt, mely kárpótol. Csak komolyan kell munkálnunk és nem feladnunk magunkat.

Ezért a munka, az ember, úgy mint a népek legfőbb, tán egyedüli kincse.

És valóban egész élete arról tesz tanuságot, hogy neki a munka fő kincse volt s azt oly mérvben űzni és értékesíteni mint ő, alig tudta más halandó.

De elvégre ez végzetessé is lőn rá nézve. Mert fatumának előidézésében nem kis része volt azon komor, számára kétségbe ejtő meggyőződésnek, hogy a keletkező viszonyok közt számára a cselekvőség tere örökre bezárult.

IV. FEJEZET.

A tiszai központi választmány gyűlése Pesten. Vásárhelyi Pál véletlen halála. Sajátszerű babonássága. Felbomlása a viszonyoknak A.-val. A társulati szervezet elvei.

A tiszai központi választmány márczius hó végén gyűlt össze Pesten. Én családi esemény miatt gátolva voltam megjelenni. Nem mulasztottam azonban el az ügy rendezéséről nézeteimet a gróf lapjában — a *Jelenkorban* — elmondani.

Márczius utolsó napján jelentette a gróf a választmánynak, hogy a nádor ő fensége közbenjárásával sikerült a kormánytól kieszközölni, hogy a Tiszaszabályozás a só felemelt árának alapjából évenként 100 ezer forint segélyt kapjon tartamának idejére; a kincstártól pedig évi 50 ezer frtot két évre.

A kormány ezen ajánlatát a nádor egy hivatalos levélben tudatá a gróffal, mit felolvastatott. A központi választmányt a gróf arról is értesítette, hogy a szabályozási ügy megindításához első rendű bécsi házagnál egyelőre 400 ezer forint kölcsönről biztosítva lévén, a folyó évre 550 ezer forint tőke a társulat számára biztosítva van.

Ez által a központi választmány azon helyzetbe jutott, hogy a folyó évi munkákra kellő pénzalap már biztosítva lett és a szervezési előmunkálatok sürgetővé váltak.

Mindenek előtt a választmány elhatározta testületileg a nádor ő fenségéhez járulni, hogy sikeres közbenjárásáért a társulat háláját kifejezzék.

Ezek után megkezdték a társulat szervezete iránti előleges tanácskozásokat és felhívták VÁSÁRHELYI főmérnököt, hogy a szabályozás technikai rendszeréről terjesztené elő javaslatait és evvel kapcsolatban jelölné ki azon pontokat, hol a munkálat még a folyó évben megkezdhető volna.

A technikai javaslatok előterjesztésére április hó 8-ka volt

kitűzve, és e napon a központi választmány összegyűlt VÁSÁRHELYI előadását meghallgatni. Midőn azonban a főmérnök a gyűlés helyén térképeit előmutatva előadását megkezdeni akarta, egyszerre élettelenül összerogyott. Szélhűdés érte és meghalt.

Ezen esemény hatása leirhatlan volt.

A gróf igen szerette őt, az aldunai munkálatoknál ő volt a vezérmérnök és a grófnak mindenben hű társa. Szak-képességére igen sokat tartott, ő volt az első, kivel a gróf a tiszai vállalat gondolatát közölte s ki a grófot bátorította és a technikai kivitelt biztosította. Őt tekintettük az idő szerint a vállalat főtényezőjének.

Csak a ki a gróf előitéletességét közelebből ismerte, képzelheti mennyire birt ez esemény, melyet ő igen haljóslatúnak tartott, kedélyére nehezadni.

Munkálkodásról tovább ez alkalommal nem lehet szó. A központi választmány annyit tett, hogy a gr. DESSEWFFY EMIL által benyújtott alapszabály-tervezetet kinyomatni és kiosztatni megrendelte, és a tárgyalást egy közelebb összehívandó ülésre elhalasztotta.

Ezen megrendítő esemény hatása alatt a gróf egy okmányt fogalmazott, és a központi választmány jelen volt tagjaival aláíratott. Ezen fogalmazvány mélyen megrendült hangjában találjuk akkori érzelmeinek hű kinyomatát.

Ezen okmány a megremegett lélek ünnepélyes szent fogadalma, hogy az ügyet, melyre vállalkoztak a sors minden viszonytagjai közt törhetlen kitartással fogja szolgálni az aláíró.

Ezen okmányt a későbbi összejóvetel alkalmával velem is aláíratva. Hátra hagyott irományai közt kétségtelenül meg lesz található.

Ne feledjék, t. olvasóim, a gróf egyéniségében e meglepő vonást, mert ez ismétlődik életének folyásában többször is és végkép 48-ban végzetes nyomásával kedélyét borítja és a döblingi menedékbe vezeti, honnan élve nem volt kijövendő többé.

Senki, még legmeghittebb emberei sem bírták magoknak e sajátságos vonást a gróf egyéniségében megmagyarázni. Elöttem b. WENKHEIM BÉLA, az országban egyik leghivebb benső barátja és rendkívüli egyéniségének legőszintébb ismerője, 48-ban is panaszkodott a gróf ezen különössége felett.

E különös hajlam megmagyarázásán hiában törtük fejünket,

vettük végkép mint egyéni sajátságot és oly tüneményt, melyet megfejteni nem tudunk.

Azonban döblingi magányában elborult kedélyének sötét ábrándozásaiban a rejtély kutesát őnmaga adta kezünkbe és most már Naplójának is birtokában világosan láthatjuk, hogy a talánszerű sajátság egyéniségében nem egyéb, mint kedélyvilágának állapotából folyó félektani kényszerű fejlemény, mely őt 48-ban végkép elmeríti.

A gróf t. i., ki a személyes bátorságban kereshette párját, kit az akadályok tornyosulása ruganyos erejével csak emelt, ki nem rettent vissza semmi erőtol, mely emberektől jó és útját állja — megremegett azonnal, ha a fátum vagy végzetesség fenyegető jelét vélte látni; rendkívüli erélye, melyet az ellentállás csak fokozott, azonnal megtört olyféle nyomás terhe alatt, mely vallásos mély érzülete előtt túlvilági hatalom intelmének tűnt fel.

És idő kellett, míg zsibbadásából felocsudott s összeszedte meglankadt erejét. Így volt ez a 38-ki pesti árviznél, a pesti állóhid láncszakadásánál, kisebb mérvben átmenetileg az apróbb eseményeknél, mint VÁSÁRHELYI rögtöni halála s annak az idő és helyben rejlő tragicumánál is.

Ezen ülősszaknak meg volt még egy másik kedvetlen eredménye is, mely a vezérmérnök fátuma által fokozott súlylyal nehezedett a Tiszaügy indulására.

A gróf t. i. úgy találta, hogy a helyettem megválasztott egyén, ki már az ülések előtt néhány nappal hivataloskodását megkezdte és a gróffal együttműködni megkísérelte ez állásban tarthatatlan.

És ezt a gróf oly határozott akarattal és ellenmondást nehezen tűrő izgultsággal mondta el a központi választmány tagjainak, hogy be kelle látniok, miszerint minden további kísérlet a viszony fenntartására — csak árthat.

Keservesen panaszkodik e felett a gróf hozzám intézett levelében:

„Hogy ti — így ír levelében, b. PERENYI és gr. DESSEWFFYt is érte — egy jó embereteket szokás szerint pajtassági tekintetből rám tukmáltátok, ezt megértem, nem is rovom fel, de hogy én

vén fejemmel, ki egy kocsis választásánál is elővigyázó vagyok, ebbe oly megfoghatlan gondatlansággal belementem, ezt mód nélkül resteltem s meg nem bocsáthatom magamnak.

«A. — nem kétlem — becsületes, jóra való és értelmes ember lehet, de nem bír azon tulajdonok egyikével sem, miket én ez állásban nélkülözhetlennek tartok. Hiában, gyepőlőnek születni kell, azt csinálni nem lehet. Neki pedig épen nincs demona, egészen passiv természet, kit nekem kellene nyakamba venni, hogy magam után vonszoljam. Nekem ellenkezőleg vis motrix kell, hogy a munka terhe alatt össze ne roskadjak.»

E hirtelen bomlás engemet igen kedvetlenül, noha nem egészen váratlanul lepett meg.

A megférhetlenség oka a gróffali érintkezés tévesztett modorában, mondhatnám ügyetlenségében feküdt.

A mint a téli gyűlésről hazajöttem és A. megválasztásáról értesítve lett, én őt felkerestem és ő is nálam huzamosb időt töltött, mely időt arra fordítottam, hogy őt különösen a gróffali érintkezés sajátságaira figyelmeztessem. B. PERÉNYI ZSIGMOND és HELMECZY MIHÁLY is, ki jó ismerője volt, mindent elkövettek, hogy teljesen tájékozva és előkészítve legyen, de naturam expellas furca, tamen usque redibit.

Mitől leginkább óvakodni intettem A. barátomat a gróffali érintkezésben, az annyira természetévé vált, hogy elhagyni nem bírta, és ez volt épen a grófnak gyöngéje oldala, mit elviselni nem tudott.

Megszokta t. i. A. barátunk, hogy érzelmeink bókoló szóáradatban szabad folyást engedjen minden alkalommal, és hódolatának ékes szavakban kifejezést adni oly készültséggel birt, melyben maga is gyönyörködött és nem is hitte, hogy legyen halandó, kire ez kínos benyomást gyakoroljon.

Ez hántotta a grófot, és miután A.-nak e hajlamát felismerte, vele minden érintkezést került, holott barátunk feladata épen az volt volna, hogy a gróffal folytonos érintkezésben és vele egyetértve az ügyet vezesse.

Pedig jól esett, mint természetes, a grófnak az őszinte hódolat, elismeréssel mint senki más fogadta a gyöngéd ragaszkodást maga irányában tőlünk, de ezt eljárásunkból érezni, nem szavainkból hallani szerette.

Misem volt neki imelygőbb, mint trivialis magasztalások. A nagy szavakba foglalt kölcsönös dicséretéseket épen lábra kapott

rossz szokásaink közé sorozta és a szó betűszerinti értelmében üldözte.

Volt alkalmunk néha megijedni a hatástól azon éles sarcasmus miatt, melylyel hozzájárult küldöttségek szónokának túlhajtott áradozásait fogadta. E szokásunk — így szólt — oka annyi hiuság, önteltség és elbizakodásnak, önismeretünk hiányának és aljas hízélgés megszokásának. Mennyi önhittség és tudatlanság kell hozzá, hogy elmondjuk és boldog együgyűségben elhigvjük: «extra Hungariam non est vita».

A gróf maga kifogásait irányunkban soha sem hallgatta el, de elismeréseiben sem volt tartózkodó vagy fúkar.

A tónjén kezelésében nagy mester volt. Nem birt ugyan az ékesszólás azon ritka készségével érzelmeinek az idő- és alkalomhoz mérve, gyöngéd kifejezést adni, minővel egykor KÖLCSEY, SZÁSZ KÁROLY, az atya, kiválókép pedig LONOVICH érsek tündököltek; — érzelmeinek melege szemein átsugárzott felénk, és viseletébe irántunk annyi gyöngédséget tudott fektetni, hogy én mindig mélyen éreztem s mondtam is társaimnak a hivatalban, mikép a gróf minden mássali hivataloskodásra teljesen elrontott és képtelenné tett.

Mert az érdemek öntudatában és az elismerésekben csak oly dúsgazdag mint ő volt, lehetett annyira pazarló az erkölcsi osztalék átengedésében is.

Azon év — 1846 — nyarát a gróf egészen a Tiszaügy berendezésének szánta, mert el volt határozva, hogy még az őszön a szabályozási munkálat a Tisza több partján minden áron megindíttassék. Pedig még sem a társulat szabályszerűleg constituálva, sem vezérmérnökünk, sem központi igazgatóságunk nem volt.

A vezérmérnök állására ideiglenesen KECZKÉS KÁROLY főmérnököt, a budai főépítészettől hívta meg, a központi igazgatóságot betöltetlen hagyta, teendőit egyelőre én, mint a központi választmány tagja, vettem át hallgatagon.

Mig az ideiglenes vezérmérnök az általunk kijelölt pontokon, hol az érdekeltek a munka megkezdését sürgették, a szükséges helyi terveket készítette, mi minden gondjainkat a társulat rendezésének ügyeire fordítottuk.

A munka tényleges megkezdéseig még tömérdek teendőnk volt

A Tiszavölgy rendezését illető ügyekben a vezérelvek végleges megállapítása.

Az alapszabályok tárgyalása.

A költségelés rendének elintézése és evvel együtt a társulat pénzügyi dolgainak rendezése.

A Tisza-folyón egy próbahajózás gőzösön.

A munkába veendő tervek a helyszíneni megvizsgálása s a közvetlen érdekeltek kihallgatása.

A társulati osztályok alakítása ott, hol a munka megkezdendő volt.

A külföldi szakértővel a Tiszavölgy beutazása és a technikai munkák vezérelveinek megállapítása.

A munkák több ponton megindításához szükséges pénz megszerzése és eszközök kiállítása.

Ennyi munkának a kitűzött rövid idő alatti bevégzésére csak SZÉCHENYI gróf vállalkozhatott.

És ez lehetséges is lett az ő sajátos munkafelosztási rendszerével, mely nem mulasztott semmit, minek meg kelle történni, de nem is anticipált semmit, mire még időnk volt, hogy érleljük.

Napjainkban épen, hol a Tiszaszabályozás ügye mind technikai, mind szervezeti tekintetben új alakítások küszöbén áll, nem tartom érdekkivülinek az akkor megalapított vezéreszmék rövid vázlatát adni, mint minden részleteiben az ő sajátképi vállalkozási conceptióját.

A nagyszerű vállalatot a *«Tiszavölgy rendezésének»* nevezte, mely tág keretben a magyar alföld valamennyi folyói, a vízmunkák valamennyi nemei: átvágások, töltésezések, kiszáritás, lecsapolás, csatornázás, öntözési készülékek stb. befoglaltatnak.

Az út, melyen ezen évtizedekre terjedő célokat létesíteni akarta, egyedül a *társulati* látszott helyesnek. Ezen okból, mint már fennebb említém, és mert sehol a világon nem látunk nagyobbyszerű közgazdagsági fejlődést keletkezni mint a népben feltámadt érdeklet és kifejtett értelem mellett mindig önmaga a nép által. A kormányok ilyféle közvetlen működését csak egészen fejletlen barbár népeknél találjuk, a culturalis viszonyok más utat mint a közvetlen érdekeltek gondozása által vezetett működést sem nem ismernek, de nem is tűrnének.

A társulati működés mellett a gróf a kormány avatkozásának a felügyeleti jog korlátai közt oly hatást szabott ki, melyet a

mai alkotmányos kormányzat is inkább szűknek, mint tágnak tekintene.

A költségelés rendére nézve felállította a teendő munkák két cathegóriáját.

Egyik: mely túlnyomólag a közlekedési czéloknak, másik: mely inkább a mivelhető föld mentesítésének szolgál.

A elsőnemű munkák költségei az államot, a második a megmentett föld birtokosát, a nyert haszon arányában, illetik.

Mennyi valósággal az áttér és minő osztályozást kell ezekben felállítani, miként kell az érdekeltségek csoportozását megállapítani, hogy az egy vidéki osztályba tartozók valósággal egyesítve legyenek, mindez és számtalan errel kapcsolatos kérdés sok előmunkálótka és éveket kívánnak. Addig is későbbi kiigazítás fentartása mellett alapul állítja fel a társulat, hogy:

veszi a vidéki osztályokat a mint azok maguktól most önkényt csoportosulnak, ügyelve azonban, hogy az érdekeltségek igen fel ne apróztassanak.

Most egyelőre lévén a társulatnak évi 150 ezer forintja, mely nem visszatérítendő összeg, ezen alaphól fedezi a társulati központi és a mérnöki kiadásokat, valamint az átmetszések költségeit.

A töltésezések kiadásaira fog szolgálni azon kölcsön, mely a kormány közvetítése mellett már biztosítva van, mely kölcsönök azon vidéki érdekeltek által tesznek törlesztendő, kik ezt földeik megmentésére felhasználták.

Kimondatott vezérelvül az is, hogy a külföldi szakértő által felülvizsgált technikai tervek a nagygyűlés által fognak fölelveikben megállapittatni. Az ezek alapján készítendő helyi tervek a vidéki osztályok kihallgatásával fognak elintéztetni és így végrehajtásul kiadatni.

Ezen vezérelvek megállapítása után nem maradt egyéb hátra, mint a nagy társulat benső szervezetének részletes tárgyalása.

E ponton jutottunk ismét azon térre, melyen az első pesti nagygyűlés alkalmával a kiküldött bizottság két ellentétes részre oszlott és megegyezni nem tudott.

E nyári ülésen a mi — az akkori ellenzék — helyzetünk némileg nehezedett, mert gr. DESSEWFFY EMIL már rendezési tervzetét alapszabályok alakjában kidolgozva, még a márcziusi ülésen benyújtotta, s az a központi választmány által tárgyalás alapjául kitűzve nyomtatásban kiosztva lön.

Mi ez által túl voltunk szárnyalva, de ennek ellenében is megtartottuk régi álláspontunkat és kijelentettük, hogy ezen tervezet alapelveivel nem értvén egyet, mi az egészet és minden részeit elfogadhatlannak tartjuk, s miig a központi választmány a két ellentétes ajánlat alapelveire nézve megállapodásra nem jut, nem látjuk lehetőknek az előadott terv részletes tárgyalását.

Ha a központi választmány gr. DESSEWFFY rendezési elveit általánosságban elfogadja, akkor a beadott tervezet el van fogadva minden részeiben, mert azon elvekhez híven van szerkesztve. Ellenben ha a mi nézetünk nyer elfogadást, akkor e tervezet egyetlen pontja sem állhat meg.

Ez látszott épen kényesnek a központi választmányra nézve s miután a vitákat ezen állásfoglalásból nem bírta kimozdítani, az egészet vezető SZÉCHENYI gróf pedig egészen hallgatag állást foglalt — azon expedienshez nyultak, hogy egy albizottságot neveztek ki B. PERÉNYI ZSIGMOND vezetése alatt, hova gr. DESSEWFFYt és engemet mint a két ellentétes nézet képviselőit és még pár tagot kiküldöttek: kísérténők meg a két nézet lehető kiegyeztetését és ez által készítenők elő a központi választmány határozatát.

Gr. DESSEWFFY is ép úgy belátta mint mi e kísérlet sikertelenségét, de elfogadtuk végkép ép azért, hogy a központi választmányt érdemleges határozatra szorítsuk.

Ma is őszinte elismeréssel emlékezem vissza DESSEWFFY EMIL erélyes, de minden tekintetben loyalis és kifogástalan eljárására e vitában. Hévvél és meggyőződésének egész erejével védte álláspontját, de elismerte, hogy ezzel ellentétes nézetek pendítettén meg, az érdekeltek várakozásai magasabbra hangoltattak és most már a felkeltett remények a szigorubb megoldást igen megnehezítették.

B. PERÉNYINél kezdetben mindjárt elismerte gr. DESSEWFFY, hogy köztünk az összeegyeztetés lehetetlen. Compromissum nézeteink körül alig lehető, itt más nincs, mint a kiindulási alapok közt egészben és összeségben választani, csak ha ez megtörtént, lehet a részletekről szó. Módosítványok a részleteknél csak megrontanak az egészet s élvezhetlen zagyvalékot állítnának elő.

Ezzel az albizottság beérte s ezt terjesztette a központi választmány elé, ajánlva az alapelvek feletti általános véghatározást.

A központi választmány, mely SZÉCHENYI gr. vezetése alatt soha

sem decretált valamit többséggel, hanem a legtűrelmesebb vitákban kimerítve a tárgyat, szokott volt közmegnyugvással állapotásaihoz jutni, most sem nyult ezen eszközhöz, a többség határozatához. E helyett SZÉCHENYI gróf indítványozá, hogy miután most nincs kilátás a nézetek kiegyeztetésére, készíttessék el mindkét alapon a szervezési munkálat és a pár hét múlva tartandó debreczeni nagygyűlés előtti napokon vétessék végleges tárgyalás alá a központi választmány által, s úgy terjesztessék a nagygyűlés elé.

Ezen megállapodás és gr. DESSEWFY őszintesége kezünkbe adta a győzelmet.

Ő jóhiszeműleg aggódott a vállalat menetén, ha a központi választmány a hatalmat megosztja az érdekeltek tömegével. Előtte a kormány és megyék fennálló viszonya lebegett, s nem hitte lehetőnek a nyugalmas kormányzást a vidéki osztályok — bár szabályozott — beavatkozása mellett. Ő neki a magyar BONFIN nemzete volt: *«jugi impatiens, libertatis incapax»*, melyet előbb ki kell nevelni. Még BACH korszakának első éveiben is kétkedett: vagyunk-e eléggé maczerálva már, hogy eszünkre térjünk.

Azonban hirt elég ügyszeretettel bevallani, hogy miután az első nagygyűlésen eszmék támasztattak az érdekeltekben, melyek ma már erőre kaptak, nem tagadhatja maga sem, hogy tervezete már most a várakozást kielégíteni alig fogja.

Ez a központi választmányt a végelhatározásban habozóvá, SZÉCHENYI grófot decidáltabbá tette, ki midőn a fennebbi indítványt tette, jól tudta, hogy a debreczeni atmospherában hova fog a dolog eldőlni.

Így lett a debreczeni gyűlés a szervezeti kérdések eldöntő színhelye és ott el is dőlt, úgy mint óhajtottuk az érdekeltek ovátiói közt.

Ha ma, 34 év múlva, visszaidézem képzeletemben azon vitakozások emlékeit, melyek a szervezkedési kérdést annyi értelemmel és élénkséggel tárgyalták, ma is sajnálom kell, hogy a napisajtó akkori tartózkodó állása mellett a tanácskozások az ország figyelmébe nem jutottak, és csak a jelenlevőkben hagyhattak maradandóbb nyomokat.

Annýt önérzetes elégteliséggel mondhatok ma is, hogy ezen viták az épen szőnyegen forgó legvitalisabb érdekű kérdések körül a legélénkebb részvét mellett folyván, annyi kölcsönös tisztelettel és loyális tárgyilagossággal vitettek a felek által, hogy sem a csatázók, sem a nagy hallgatóság részéről, mely pedig a debreczeni

város-teremben még a collegium ifjúságából is nem csekély contin-
genst foglalt magában; a mindenki iránt gyöngéd figyelem és az
érület nyilvánulásaiban az illem soha megsértve nem lett és még
csak elnöki intelemre sem adott alkalmat. Mi pedig amaz izgalmas
időkben a csodák közé volt sorozható.

A vitákban gr. DESSEWFFY EMIL a centralizált állami kor-
mányzat álláspontját védelmezte oly szabatos felfogással, hogy az
az akkor modern doctrina minden hívét kielégíthette volna. Báró
EÖTVÖS és SZALAY maga a francia iskola gyönyörködhetett volna
előadásáiban.

Az ő elvei szerint ez lett volna a társulat szervezete:

A nagygyűlés lett volna a millió érdekeltnek jogosult képví-
selete, mely *fictione juris* a társulat minden hatalmának egyedüli
forrása.

A központi választmányt, mint a társulati ügyek központi
kormányát fel akarta ruházni a társulat hatalmának minden attri-
butumaival, mint a mely a társulati ügyekben rendelkezik és vég-
rehajt, és eljárásáról az évenkénti nagygyűlésnek beszámol.

A vidéki osztályokban működő közegek tehát nem lettek
volna egyebek, mint a központi választmány vidéki expositurái,
melyeket nevez és fizet, kikkel egyedül rendelkezik.

E mellett a vidéki osztályok érdekeltjeinek némi felügyeleti
és ellenőrködési jogot adott volna, melylyel esetleges rendetlen-
ségeket és visszaéléseket önérdékükben megakadályozhattak és a
központnak segítségére lehettek volna.

Más oldalon álltunk mi úgynevezett municipalisták. Az elté-
rések köztünk ezek voltak:

Mi az egész végrehajtás kezelését s az avval járó minden fele-
lősséget a vidéki osztályokra fektettük, nekik adtuk át tisztviselőik
megválasztását, a pénztár szabályszerű kezelését és minden a végre-
hajtás körüli rendelkezést.

Fentartottuk a központi választmánynak a felügyeleti és
ellenőrködési jogot azon biztosítékkal, hogy ha a vidéki osztály
nem akarná vagy nem képes kötelességét teljesíteni, a központi
választmány veszi át az intézkedést.

Fentartottuk a tervek egységének s összefüggő kivitelének
garantiáját a központi választmány kezében, de az egységes keret-
ben is a specialis terveket a vidéki érdekeltek közremunkálásával
kivántuk megállapíttatni.

Szervezetünkben is a vidéki osztályok mérnöki kara a technikai terv és kiviteli szabályok tekintetében a központi főmérnök illetőleg központi testület rendelkezése alatt álltak.

Szóval szervezetünkben minden osztálynak megvolt épen a központi gépezzel analog szervezete, t. i. vidéki összyűlése, választmánya, ennek vezetése alatt igazgatója, pénztárnoka, ügyvédje és jegyzője valamint mérnöki kara.

Az ő rendszerükben a központé volt minden jog, de egyszersmind minden felelősség is. A mi rendszerünkben a tegnehezebb felelősség a vidéki osztályokra mint közvetlen érdekeltekre lett ruházva, de egyszersmind annak megfelelő jog is.

Ellenünk voltak az akkor modern elmélet emberei, a fiatal kormánypárt conservatív tagjai, mellettünk a vidéki érdekeltek osztatlan érzülete, sőt maga a központi választmány többsége igen hajlott oly szervezethez, mely róla a terhes felelősség súlyát leveszi és eljárását a vidékek panaszaitól megóvjá lehető akadályok vagy esetleges visszaélések esetében is.

Természetes, hogy ily körülmények közt a mi ajánlataink jutottak túlsúlyra és a debreczeni nagygyűlés azokhoz járult esaknem egyhangúlag, miután ellenteleink is látva a közhangulatot, magok kijelentették, hogy tovább ellenezni a dolgot nem akarják, a tapasztalás meg fogja mutatni, kinek van igaza.

SZÉCHENYI gróf pedig, ki ily dolgokban felette óvatos volt, azon igen kedvező hangulatnak nyomása alatt, melylyel a mi szervezetünk az összes érdekeltség által fogadtatott, látva ez mennyire megnyugtatja a vidéki érdekelteket, készséggel járult maga is annak elfogadásához, de megnyugtatósul indítványozta, hogy szervezetünk elvileg elfogadtatván, miután a tiszai munkálatokat több ponton még az év folytában okvetlenül megindítanunk kell, várjuk be a jövő évi nagygyűlést, mikor már az ajánlott alapokonki ügyvitel a gyakorlatban kimutatja eredményeit — halaszszuk tehát akkora a végleges megerősítést.

Ez lón a debreczeni nagygyűlés egyhangu határozata.

A debreczeni nagygyűlés után azonnal megkezdtük ezen alapon a vidéki osztályok rendezését ott, hol a munkát megkezdetni lehetett, s azontúl három évig e szervezet oltalmában működünk és ma már mondhatom, hogy ezen egész idő alatt :

a központi választmány és vidéki osztályok közt az összeütkezésnek vagy ellenszegülésnek egyefflen esete sem fordult elő.

A munkák haladása miatt soha a központi választmánynak a vidéki osztályok ellen semmi panaszra nem volt oka.

A vidéki osztályok pénztáraiban, hol százezrek fordultak meg, a kezelés oly kifogástalan volt, hogy a felülvizsgált számadásokban még csak neheztelt kiadások esete sem fordult elő, annyival kevésbé merült fel panasz helytelen vagy éppen hűtlen kezelés miatt.

Később hányszor említette fel nekem a gróf benső megelégedéssel, mennyi szerencsénk volt ezen ügy vezetésében — mert ez nem a mi érdemünk — és mily merész dolog volt ily vállalat kivitelét 13 osztályban csupa nem iskolázott és renitentiára szoktatott, éppen nem fegyelmezett megyei elemekkel megkezdeni, és huzamos időn át sem legkisebb ellenkezésnek, sem a pénzek kezelésében a legesekélyebb helytelenségnek esetét nem tapasztalni. Ez a mily váratlan, ép oly lélekemelő eredmény volt.

Igaz, hogy e viták alatt, melyeknek oroszánrésze nekem jutott, a gróf mindinkább kezdé követelni, hogy a központi igazgatás élére én álljak, s ez okon a központi választmány másnézetű tagjai is engedékenyebbek lettek oly rendszer iránt, melynek szertitők legyőzhetlen nehézségeivel nekem kellend első sorban megküzdeni s ha nem sikerül, áldozatául esni.

Már akkor is, de ma még inkább meg vagyok győződve, hogy a jó kormányzás titka abban rejlik, hogy a központi hatalom saját erejét túl ne becsülje, és terjedtebb hatáskört ne vegyen magára, mint minek józan számítással megfelelni képes. Csak így hárithatja el magától azon felelősség terhét, mely mindent tőle követelve az elégtelenség állandó forrását képezi, és az izgatásnak bőséges anyagot szolgáltat.

És ha a népek culturális fejlődésének folyamatára figyelmezőnk, nem lehet nem látnunk, hogy a szükségletek folyton szaporodnak, az érdekek mindinkább sokasodva a kormányzást fokoukint szövevényesebbé és nehezebbé teszik.

Ha ezen fejlemény természetes menetével szemben a kormány mindinkább a gondviselés szerepét vállalja magára, t. i. minden hatalmat magához vonva, minden felelősséget is magára zudít, két nagy szerencsétlenséget idéz elő:

a kormány helyzetét teszi elviselhetlenné, melyben minél inkább erőlködik, annál infensusatbb lesz;

a nemzetet törpiti el, midőn annak minden gondjait magára véve élheterlenné teszi.

Ennek jelentőségét felfogja az, ki például a régiebb időkben az osztrák és magyar nép életét ismerte és összehasonlította.

Döblingben időztem 1857-ben SZÉCHENYI grófnál. Az időben egy művelt bécsi ifju, ki az irodalomban is neves volt, járt hozzá sakkozni és társalogni. Beszélé nekem a gróf, hogy azelőtti nap délután szokott órájában igen felizgultan lép be hozzá. E nagy felindulás okát kérdezvén tőle. Képzelve a gróf — mondá — most jövök ebédre s kicsi híjja, hogy meg nem mérgeztem magamat veszedelmes rézoldattal, mi a legkinzóbb mérgek egyike. Eczetes ugorkát kértem, és hoznak nekem oly szép zöldet, mintha éppen most szedték volna le. Lärmát ütöttem, végre kisütöttük, hogy az ugorkás tartányban rézkrajczár van. Hogy ne pukkanjon meg mérgeben az ember, — végzé elbeszélését az ifju, — mikor oly nyomorú rendőrségünk van, hogy lustasága miatt még életünk is kockáztatva van.

Szegény magyar népünk — tévé hozzá a gróf — hát a te ugorkádra ki ügyel fel? Szerencsére önmagad. A szegény bécsinép, még a miveltebbje is, úgy rászokott a rendőrség gyámkodására, hogy ha ma a piacot elárasztják bolond gombával és a rendőrség nem confiscálja, utolsó darabig megeszik. Nálunk legföllebb kikaparnák az ügyetlent, ki magára nem képes ügyelni és bolond gombát eszik.

Nem-e teljesen kifeszített vitorlákkal evezünk ma ezen állapotok felé. Az ország pár száz hatóságaiban minden kihágásért a központi kormányt kárhoztatjuk. Ő hordja az emberiség bűneit, magunk nem is gondolunk arra, hogy megóvjuk önmagunkat a visszaélésektől, mert számunkra a gondviselés a — kormány Budapesten.

V. FEJEZET.

Az administratori rendszer keletkezése. Gr. Dessewffy Aurel törekvése. Az 1844. országgyűlés utáni közingerültség. Gr. Apponyi György fellépése. Herczeg Metternich levelezése a főherceg nádorral. Politikai helyzet.

Azon epochális évek történelmében, melyet HORVÁTH MIHÁLY nemzeti történészünk *«25 év történetében»* mint nemzeti fejlődésünk legnevezetesebb korszakát megírt, ezen korszakban aligha fordul elő végzetesebb esemény, mint a hírhedt *«administratori rendszer»* behozatala.

Nemesak hogy e rendszabály a 48-ki katastrofát megelőzőtt két évben az országot fokozódott izgalomban tartotta és az ellenzéki szellem túlkapásainak bő s állandó táplálékot adott, hanem — tudják, kik 48-ban a válság napjaiban az események szemtanúi voltunk — hogy az ezen ügy által szított elkeseredés juttatta a döntő perczben diadalra a forradalmi elemeket és adott történelmünknek végzetes fordulatot.

Mikor és kinek agyában fogamzott ez eszme, minő körülmények befolyása hozta azt életre, és ha nem volt e kérdés az idő szükségeiben érlelve, hogyan emelkedhetett az ily végzetes fontosságra — ez s ennek kíséretében száz más kérdés talány marad a nyomozó történész előtt, ha mi, e kor emberei, nem adjuk az események indokainak egyes szálaít az ntókor kezébe.

A fennebbi kérdések minden oldalú teljes megoldását hiában keressük HORVÁTH MIHÁLY fennebb említett nagy munkájában, a legfigyelmesebb kutatás szellemvilágunk akkori mozgalmairól ezen kérdés felől igen hézagossá ismeretre vezethet. Az emlékiratokban sem nyerünk elég világosságot. B. FIÁTH FERENCZ rendkívül becses művéből, noha ez actióban neki is kiváló hely jutott, kevés eligazodást nyerünk. Sőt VIRKNER LAJOS udvari tanácsos emlékiratai e kérdésnél tévútra terelnek.

Pedig ezen rendszabály nyomása nemesak az egész magyar politikai életre hatást gyakorolt akkoron, hanem a mint alább látni fogjuk, magára SZÉCHENYI gőf működésére is döntőleg befolyt, annak érintései őt sem hagylák érintetlenül.

Nyomoznom kelle tehát akkor ezen esemény forrásait, és adom itt akkori kutatásaim eredményeit.

Az ifjabb nemzedék tagjai, kik 48 előtti magyar világunkat nem ismerték, alig fogják tudni elképzelni, hogyan lehet az adminisztratori rendszer azon hatalmas kovász, mely egész politikai életünket forrásba hozta, ha az alábbi három körülményt az események sorozatos előadásánál elfeledik.

Ezek egyike ez: az időben az avatottabb főuri magyar körökben gyakran fordult elő a panasz ügyeink folyamata felett. Maga SZÉCHENYI bosszankodva említi fel, hogy mi nem is tudhatjuk dolgaink eldöntése végelemzésben kin fordul meg. Ferencz császár életében ha sikerült őt bizonyos dologban megnyerni — el lett a dolog intézve. Most éppen nem tudni kihez forduljon az ember.

Ha a főherczeg nádorhoz fordulunk, az Bécsre utal. Ha Bécsben hg METTERNICHhez megyünk, az magyar ügyben a nádorra utal vissza. Ha gr. KOLOWRATnak szólunk, az főherczeg LAJOShoz utasít, ez végkép GERVAY udvari tanácsoshoz, a császári iroda főnökéhez — szóval Pontiusból Pilátushoz, a nélkül, hogy ma tudnók, hol fordulnak meg végleg dolgaink. A magyar főcancellár a magyar kormány feje, de ma a legszánandóbb helyzetben van. REVICZKY főcancellár még mindent a császárral személyesen végzett.

Ma, ha a cancellár valami resolútiót akar küldeni, száz retor-tán keresztül kell annak menni, és ha egyik befolyást kifeledne, bizonyos lehet, hogy ügye megakad, s ki nem mozditja helyéből.

Ilyen volt kormányunk helyzete az időben.

A másik körülmény ez: KOSSUTH LAJOS visszalépven a *Pesti Hírlap* szerkesztésétől, éppen midőn e lap mint a szabadelvű ellenzék közlönye, az országban nagyon elterjedt, annak szerkesztését báró EÖRVÖS és SZALAY vették át és programként kihirdették a kormányzati centralisatio elvét, természetesen képviseleti országgyűléssel és a kormány felelősségével.

Mindenesetre ezen akkor modern doctrinák folyományakép követelniök kellett felelős de erős nemzeti kormányt, és a megyék túlkapásainak fékezését.

A mozgalom tehát a kormányzat és megyék átalakítására a

szabadelvű részről is támogatva lőn sajtóban, és a modern tudomány nimbuszával felleptetve.

A harmadik körülmény volt, hogy éppen azon években érte culminációját Franciaországban az új divatu parlamenti kormány és főúri köreinkben csábító színben látták a kormányzás kényelmességét, könnyen megszereszhető parlamenti többséggel. LAJOS FÜLÖP király megmutatta, hogyan lehet az uralkodás teljhatalmát az alkotmányossággal megegyeztetni egy megvesztegetett parlamentben.

Az országgyűlési többség megszerzése lett tehát itt és amott a szélső pártoknál nálunk is az állambölcseiség végcélja.

Ezekből láthatjuk, hogy a talaj, melyen a későbbi törekvések felburjánzottak, meglehetősen elő volt készítve, melyben a vetés könnyen felmagzott.

Ezen előzmények után elgondolhatjuk, hogy az akkori időben csak egy kiváló tehetségű, nagyratörő és kormányravágyó embernek kellett fellépni és törekvéseinek útja is meglehetősen kijelölve lett.

GR. DESSEWFFY AUREL, ki az időben SZÉCHENYI mellett legmélyebb felfogással és leghivatottabb tehetséggel foglalkozott hazánk ügyeivel, éppen hazatért huzamosabb külföldi útjából, hova a kormány küldetéséből ment a börtönügyek tanulmányozása végett, de gazdag tehetségeit s kedvező helyzetét sok minden más dolgok tanulmányozására is fordította.

Hg METTERNICHTől lett ő külföldi útjára ellátva ajánló levelekkel és ez által tárt ajtót talált ama kor legkiválóbb államférfiaihoz. Mit ő telhetőleg fel is használt és gazdagon felszerelve mint új idő új embere lépett itthon a sikra.

Ki tudná ma elmondani politikai törekvéseinek egész rendszerét, mely lelke mélyében rejtőzött, midőn annak kivételéhez annyi elszántsággal hozzá fogott, de annak kezdetén nemzetünk kiszámíthatlan kárára összedőlt.

Azt tudjuk róla, hogy minden izületében magyar volt, hazáját forrón szerette, meggyőződéseiben önálló, minden servilis-mustól irtózó volt, ki a becsületes ember önbizalmával ritka politikai bátorságot fejtett ki és a legnemesebb ambícióval és a hazafi törekvés nyíltságával tört utat magának a kormányzati hatalom éléré.

Ferencz császár, ki uralkodási nézeteiben felette rideg, de jó-

szívű és lelkiismeretes fejedelem volt, kimondotta az 1825-i országgyűléshez adott nyilatkozatában a *«dolet cordi nostro haec accidisse»* vallomást, és bele egyezett a III. törvényczikk megalkotásába *«de servandis imposterum legibus fundamentalibus»*, mi által a magyar alkotmány sorsa el lett döntve.

Azonban daczára ezen alkotmányunkat biztosító törvénynek, a kormányzat gépezete miben sem változott, a központi kormány helyzete egészen a régi maradt. A birodalmi államtanács és az úgynevezett imperiális kamara, a birodalmi miniszterek fenhatósága maradt érintetlenül — mint volt.

Hg METTERNICH, ki FERDINÁND császár uralkodásával mindinkább emelkedett hatalomban és kitől legnagyobb ellensége sem tagadta meg az egyenes lelkiismeretességet — a hg birt annyi belátással, hogy elismerje, miszerint a FERENCZ császár által adott biztosíték után Magyarországgal és kormányzásával a régi módon elbánni nem lehet, és hogy az alkotmány ünnepélyes helyreállítása bir elutasíthatlan következményekkel a kormányzás rendszerére nézve.

Az sem kerülte ki hg METTERNICH figyelmét, hogy az 1830-ki Magyarország, mely még a francia és belga forradalmak kitörésének benyomásai alatt a legloyalisabb ovatiók közt királyt koronáz Pozsonyban és katonaságot szavaz meg a királynak, nem is egész évtized alatt egészen más jelleget ölt, és az egész országban elterjedt politikai mozgalom hatalmas hullámokat hajt, s ezen változással, ha a birodalom benső szilárd voltát a külföldön kétségbevonatni nem akarja — okvetlenül számolnia kell.

Ily hangulatban találta gr. DESSEFFY AUREL a herczeget, midőn neki a magyar ügyek rendezéséről közleményeket tett, és eszméi a herczegnél igen kedvező fogadtatásra találtak.

Nem lehet kétségünk, hogy hg METTERNICH és gr. DESSEFFY AUREL többször értekeztek ügyeinkről és végkép szabatosan meghatározott megállapodásokra jutottak.

Ez alig lehetett máskép, mint hogy gr. DESSEFFY AUREL eszméit a teendőkről részletesen kidolgozott memorandumban nyújtotta be a herczegnek. Határozottan állították Bécsben avatott emberek később, hogy az administratori rendszer ezen memorandum egyik részlete, sőt terveinek tengelye is.

Ezen memorandum szerint egy actio vala Magyarországon megkezdendő, melyben a kormány venné át a megindult és már-már túlesapongó reform-mozgalmak vezetését.

Ezen actio élére, mint természetes, gr. DESSEWFFY AUREL lett kijelölve, ki az adott időben a magyar főcancellári hivatalba lép, és megkezdi a kitervelt működést.

Csakhamar elterjedt gr. DESSEWFFY cancellárságának hire. Ezen előzmények nélkül e hir oly szokatlan és rendkívüli esemény lett volna az osztrák rendszerben, hogy t. i. valaki gr. DESSEWFFY akkori szerény állásából főcancellári méltóságra egyszerre emeltsék, hogy midőn őt általánosan a jövő főcancellárnak hirdették, és erre épen őnmaga adott irataiban elmagyarázhatlanul okot, bizonyosak lehetünk, hogy ő ez iránt biztosítva volt, s mint akkor a dolgok állottak, hg METTERNICHEL eziránt egészen tisztába jött.

Gr. DESSEWFFY AUREL élete előttünk nyílt könyv. Épen ezért állithatjuk, hogy amaz időben a SZÉCHENYI kívül egyedül ő volt, ki hazája ügyeinek reformját illetve rendszeres programmot állított, és birt e mellett kiviteli taktikával is, és céljaira átgondolt tervvel dolgozott és útain józan számítással haladt.

Kétszer kísérlette meg az alsóházba jutni. 1832-ben a zempléni, 1839-ben a sárosmegyei követségre pályázott. Nem sikerült.

Belépett tehát a magyar felsőházba és már a 1832/6-ki országgyűlésen rövid jelenléte alatt feltűnt, és már ekkor egy kis főrendi töredék élén állott.

1839-ben a főrendiházban megjelenvén, fellépésének rendkívüli hatása alatt a kormánypárt vezetését ragadja magához, és a főrendi osztály majdnem minden hivatottabb ifju tagját maga köré vonja és compact pártot állít össze.

Kora fiatalságától kezdve mivelte az irodalmat, és föllépett Pestmegye akkor híres közgyűléseiben. S midőn 1841-ben a *Pesti Hírlap* KOSSUTH LAJOS szerkesztése alatt megindult, a *Világ* czimű lapot megszerezvén, annak élére állt s azt pártjának közlönyvé tette.

Ezen eljárásban mint tükörben láthatjuk gr. DESSEWFFY AUREL politikai actiójának egész rendszerét és nem lehet, hogy őszinte nyílt pályája minket s az utódokat mély tiszteletére ne ragadjon.

Ő, ki az országgyűlésen ritka tehetségeinek hatalmával a kormánypárt vezérletére emelkedik s onnan mint a kormány jövőendő feje volt kilépendő, ennek tudatában az irodalom és közélet leghevesebb tusái közé veti magát, és mind a sajtóban mind az akkor országra szóló pestmegyei gyűléseken a küzdők első sorába lép —

ily szerepet nem választhat oly államférfiu, kinek rejtett czéljai, hátsó gondolatai, eltakarni való törekvései vannak.

Mennyi önbizalom, önmagával s czéljaival való tisztában létel és törekvéseinek helyességében való erős hit kell ahhoz, hogy valaki annak tudatában, hogy maholnap szavának ura kell hogy legyen, így kiálljon a legélesebb politikai küzdelmek legnyitabb piaczára, hol a közélet ezerágú ügyeiről nyilatkoznia és magát teljesen feltárnia kell, és alkalmat adni, hogy maholnap mint a kormány vezetőjének minden lépésénél saját szavait ráolvassák.

Az ő egész politikai működésének összegezéséből lehet-e más eredményre jutnunk, mint azon meggyőződésre, hogy előtte törekvéseiben egy alkotmányos miniszter eszményképe lebegett, mint ő ezek csábító példányait az akkori Franciaországban látta.

Nem lehet kétségünk, hogy ha a sors életének kedvez és ő törekvéseiben czéljáig haladhat, állami szervezetünk épen azon ágában lett volna a nagy átalakulás megteremtője, mely, a forradalom esélyét kivéve, rendes úton a legnehezebb, t. i. a magyar kormány emancipatiója a birodalmi kormány nyúge alól, minek rendszeres megalapítása amaz időben a legmerészebb politikai conceptio volt.

Igaza van azonban CSENGERY ANTALnak jeles művében «*Magyar szónokok és statusférfiak*»-ról, midőn kiemeli, hogy gr. DESSEWFFY AUREL rendszere nincs tetemes hégaz nélkül.

«Rendszerében — így szól CSENGERY — fel van állitva és szépen kifejtve az «*erélyes kormány szüksége*», de . . . a felelősségről DESSEWFFY gyönyörű czikkeiben nincs csak egy sor is. Alig lehetne máskép. Ismerjük el állása nehézségeit.»

Ő t. i. tisztában lévén törekvéseivel és számba véve helyzetünk nehézségeit, működésének súlypontját egy *erős kormány* alakítására fektette, ettől várt mindent, e nélkül rendszeres fejlődés helyett csak kétes kimenetelű rázkódásokat tudott képzelni.

Nem volt amaz időnek komoly reform-kérdése, mely iránt pártolólág ne nyilatkozott volna. Házi és hadi adó, közlekedések, urbéri váltság, városok rendezése, hitelintézetek, ősiség stb. reformját maga is hirdette.

De a minden legesekélyebb haladásnak mereven ellenszegülő felsőház és a haladási láz által felizgatott megyék küldötteiből alakuló alsóház mellett nem látott sikert lehetőnek, hacsak egy erős

kormány meg nem ragadja erélyes kézzel a vezetést, és mind két félt a kifejlés helyes útjára nem tereli.

Ezért gr. DESSEWFFY AUREL rendszerében első és mindent megelőző szükség egy *erős kormány* szervezése lett.

Ámde erős kormány nem képzelhető, ha csak hatalma mind fenn, mind lenn nem érezhető. A kormány a reformokat nem vezetheti, azok határait nem szabhatja meg, hacsak az országgyűlésen döntő befolyása az az *többsége* nincs. Mindez kétszer kettő.

Az országgyűlés alsóházában pedig csak a megyék követei számítottak, a káptalanok és városok nem jöttek számba.

Az országgyűlési többség megnyerését tehát csak a megyékben lehet keresni, mert ezek adtak utasításokat a követeknek, s így minden gondot a megyékre kelle fordítani, hogy azokban a kormány magának befolyást s ez által többséget szerezzen.

De mikép és ki által szerezhethet vala a kormány magának befolyást a megyékben, mikor ez időben ott a kormány úgyszólván képviselve sem volt?

Mert igaz ugyan, hogy idealiter a főispán képviselte volna a kormányhatalmat a megyében, de a főispánság a megyék fejlődési folyamatában, hovatovább pusztá méltósággá törpült, mely a hatalom külfényét, de nem befolyását képviselte.

Ez állásukban a főispánok többnyire távol laktak megyéjök-től, azok gyűlésein nem elnököltek, s e ritkán látott *szemérmes* főurak igen ovakodtak a megyei éles párttusákba elegyedni, nagyobb része nem is viseltetett rokonszenvvel ez új kormánypárti törekvések iránt. A főispánok által tehát a mint voltak, a megyékre hatni nem lehetett.

Őket azonban méltóságaiktól megfosztani épen nem volt volna tanácsos, de némely megyékben az örökös főispánokat megcserélni törvény sérelme nélkül úgysem lett volna lehetséges.

Nem volt tehát más mód, mint a főispáni méltóság meghagyásával helyöket administratorokkal pótolni, s ezeket gondosan megválasztott oly egyénekből kinevezni, kik vagy már a megyében nagy befolyással bírtak, vagy azt tehetségeik és erélyök által megszerezni képesek és a kormány támogatására vállalkoznak.

Ennyiből állott a hirhedt administratori rendszer, mely hivatva volt volna a kormányt a megyékkel állandó kapcsolatba hozni, a kormánynak a megyékben minél nyomatékosabb befolyást és

ez által az országgyűlésen többséget, otthon tekintélyt és engedel-
mességet szerezni.

Nem tagadhatjuk mi sem, amaz idők leghatározottabb munici-
pálistái, kik ama küzdelmekben közvetlen részt vettünk, hogy ezen
gr. DESSEWFFY AUREL által tervezett actio, mely első sorban hatá-
sát a megyék fékezésében éreztette volna, magok a megyék által
provokált és túlkapásaik által megokolt intézkedés volt.

Tagadnunk ugyanis nem lehet, hogy a megyék ekkor már
magokat a központi hatalom alól sokkal nagyobb mérvben eman-
cipálták, mint ez egységes rendezett államban megtűrhető; más
részről a megyék az országgyűlések eredménytelensége által felzak-
latva, túlmentek a statutarius jog minden józan korlátain. Ez
állapotot a magunk soraiban is constitutionalis anarchiának ne-
veztük el.

Ezen túlkapások elleni küzdelem képezi gr. DESSEWFFY AUREL
hirlapi működésének fénypontját, s ebben készítette magának hatal-
mas kézzel a talapzatot, melyre mint kormányfőnök lépendő volt.

Mindezen kilátásoknak véget vetett az 1842 év február 9-ke.
E napon gr. DESSEWFFY AUREL váratlanul meghalt. Az egész ország
osztatlan részvéte kísérte kora sirjába, hova annyi szép reményeket
magával vitt.

E váratlan katasztrófa megfosztotta az ifjú kormánypártot
vezérétől és legerősb oszlopától, de hívei a hazafi kötelesség érze-
tében összeszedték magokat. A párt élére gr. APPONYI GYÖRGY, a
pártlap élére előbb ANDRÁSSY lt. tanácsos, utóbb gr. DESSEWFFY
EML lépett és ha fenn Bécsben kilátásaik halványultak is, itthon a
párt tevékenysége nem lankadott.

Alig lehet kötkednünk, hogy ha gr. DESSEWFFY AUREL életben
marad, a tervelt actio nem sokára megindul, és ha a közelebbi
országgyűlés már az ő kormányzása alatt rendeztetik, egészen más
lefolyást nyer. Így azonban ezen nagy remények közt megnyílt
országgyűlés oly szerencsétlen kimenetelű lett, hogy az országban
az általános elkeseredést tetemesen fokozván, hatalmasan előké-
szítette a katasztrófát, mely 48-ban kitöréshez jutott.

Az 1844-iki országgyűlés eredménytelensége miatti közfelhá-
borodás, az országgyűlés végnapjaiban a magyar kormány ellen
kifejezett bizalmatlanság, az országos védegyelet keletkezése, az
országgyűlésről az egész országra elterjedt forrongás nem marad-
hatott Bécsben sem hatás nélkül.

Kevéssel az előtt történt már az is, hogy az orosz nagykövet METTERNICH herceget czára nevében bizalmasan 50 ezer fegyveres segélyével megkínálta a magyar háborgások fűkezésére, felhozva a horvátok miatti pozsonyi zavargásokat.

Az öreg herceg nagy felháborodással vette ez ajánlatot, és nem is igen udvariasan utasította — mint mondatott — vissza.

Azonban ilyféle felfogások mindinkább ösztönözték, hogy végre történjék is valami Magyarországon, nehogy a birodalom szilárd állása a külföld előtt belzavarok látszata által compromittáltassék.

Már 1844-ik év május 9-kéről írta METTERNICH hg Pozsonyba a fhg nádorhoz amaz emlékezetes levelet, melyben a Magyarországon teendőket kijelöli.

Az itt említett okmány teljesen felvilágosít minket azon eszmék irányáról, melyek, mint említettem, a gr. DESSEWFFY AURELLELI megállapodásokat képezték.

Méltán lehet csodálkoznunk, hogy derék történészünk HORVÁTH MINÁLY hg. METTERNICH levelét, melyet fentebb említettem, oly egyoldalú élesen megrovó bírálat alá veszi. Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy hg. METTERNICH ezen levele egészen alkalmas arra, hogy személyével s a viszonyokkal kevésbbé ismeretes hazánkfiak előtt is a herceg iránti általános előítéleteket szétoszlassa s őt elhibünk mint mélyen látó és hazánkhoz sok jó akarattal hajló oly államférfiút állítson, minő csak kivételesen és ritkán fordul elő az osztrák államférfiak közt a történelem folyamán.

Utóvégre pedig legyünk igazságosak önmagunk és mások iránt. Saját menthetlen hibáinkért ne hárítsuk a felelősséget igaztalanul más vállaira.

Ferencz császár — mindenki tudja — önféjű és makacs akaratú fejedelem volt. Nehéz tusát vívott önmagával, míg 1825/7-ben a magyar alkotmány helyreállítását elhatározta. E tusában minő szerepe volt hg. METTERNICHnek, nem tudom, de azt tudom, hogy voltak és pedig még a magyar főurak közül is, kik óvták a császárt 1825-ben: ne tenne az országgyűlésnek professziókat a történet törvénysértésekről, mert csak vérszemet fog adni az ellenzékeskedésnek, azt pedig hiszem, hogy ha akkor hg. METTERNICH is befolyását ellenünk veti a mérlegbe, alig történhetett volna, hogy a minden alkotmányosságtól irtózó császár arra szánja el magát, a mit végkép még is megtett.

HORVÁTH MIHÁLY maga elismeri, hogy FERENCZ császár alatt a herceg hatalma korlátolt volt, de azt jegyzi meg, hogy a császár halála után a herceg «1835-től mindenható vala».

Ez némileg megközelíti a valóságot. De ez sem egyszerre ment, a ki az akkori viszonyokat Bécsben ismerte, tudja, hogy hg METTERNICH a külügyekben volt mindenható, a belügyekben pedig KOLLOWRATH gr. és legfőképp a kimerült és elfásult LAJOS főherceghez kelle fordulni. Csak később állott be, hogy a birodalomban minden fontos belügyeiben is hg METTERNICHhez kezdtek fordulni, és ő tényleg ezekben is döntő hatalommá vált.

Azt pedig mindenesetre érdemül kell felróni hg METTERNICH javára, hogy midőn hatalma döntő lett és gr. DESSEWFFY AUREL Magyarország alkotmányos kormányzását illetőleg talán az első nagyobb szabású tervvel hozzá fordult, őt az elfogadásra nemcsak, de arra is készen találta, hogy túllépve a hivatali hierarchia és osztrák rendszer szűk korlátain, erélyes rendszabályokkal támogatassa, sőt azt is, hogy a gr. DESSEWFFYvel megállapított rendszert még azontúl is fentartotta, midőn ez már nem volt többé.

A történésznek nem szabad, hogy bizalmas levélben világosan kifejezett jóhiszemű törekvéseket a kelepce színében állítson elő az utókornak ott, hol a bekövetkezett tények e felfogást nem igazolják.

Csak néhány idézet hg METTERNICHnek a nádorhoz írt leveléből, megismertet annak szellemével és végezeljaival.

«Az általános békével — így szól a hg — oly korszak állott be, melyet Magyarország kifejlesztésére kellett volna felhasználni, mely azonban az én hatástalan, de jó szándékú előterjesztéseim ellenére fel nem használtatott».

«A bajok oka onnan eredt, mert két elem állott egymással harcban: a magyar alkotmányos és a német kényuralmi. Egyik elem sem haladt az igaz uton...

«A nyilvános élet Magyarországon meg van bénítva...

«mert a kormányzat igazán véve az ötvenkét vármegyében létezik; — oly helyzet, mely maga elég az ország általános javát pium desideriummá változtatni;

«mert a demokrata elem a magyar viszonyok összegével — a birtokviszonyoktól kezdve — merő ellentétben áll;

«mert végre nem létezik lehetőség, hogy a kormány az alsó táblánál magának az országgyűlésen többséget biztosítson; és egy

képviseleti alkotmányokkal bíró állam fenn nem állhat, hanem szükségkép elvesz, ha kormánya mellett többség nincsen.

«Magyarország nem új, csak most alakítandó állam, ha nem egy ódon, rég elavult törvények alatt létező a természetnek kitűnő kedvezményeivel megáldott ország, melyben a kormány földje ugarkint hever, mialatt más földeken a jó magot gyom fojtja el.

«Itt segélyre van szükség! És honnan jön az? Ha az felülről nem jó, úgy az országnak csak egy út marad nyitva bajaiból szabadulni: a szocialis forradalom útja. Oly államban, hol a leglényegesebb elemek egymással ellentétben állnak, hol a nemzetiességi érzelmek egymást ellentétesen érintik, a privilegiumok magoknak a kiváltságosok törekvéseinek gátat vetnek, hol a harmadik rend még csak csirájában létezik, hol az országgyűléseken gyakorlatiatlan eszmék és életérdekek közt élénk harcz foly, — — ily országban csak felülről jöhet a segedelem» — —

Tessék bárkinek is ezen éles felfogású világos eszmemenetből a kelepczét kiokoskodni, én nem bírom.

Legnagyobb ellensége azt mondhatná: a herczeg elvénült már, neje és veje — magyarok.

A szabatosan megjelölt teendőket ezekbe foglalja:

Biztos többség alakítása az alsó táblán.

A lehetőség megszerzése, hogy ezen többség a kormány által vezettessék.

Erre szükséges, hogy a megyék más vezérlet alá jussanak, mint minő alatt eddig voltak.

Ebben van kifejezve az administratori rendszer.

Elmondja továbbá a herczeg, hogy a kormánynak kész törvényjavaslatokkal kell az országgyűlés elé lépni, mint más alkotmányos országokban, ezen törvényjavaslatokat a kormány megbízottjai terjeszszék elő, világosítsák és védjék az országgyűlésen.

Levelét a herczeg éppen meghatóan fejezi be.

«Ez, fenséges uram — így szól — az igazság képe, és beszédem nyíltszívűsége által tanusítom fenségednek, hogy nem kételkedem, mikép nagy veszélyek forognak fenn.

«Végén állok egy hosszú pályának, mely nagy bajok elleni harczokkal volt tele; a természet rendje szerint még csak keveset hajthatok végre; de annál világosabban áll szemem előtt a kötelesség, hogy mit elfogulatlan szemem a trón és ország érdekében

igazság gyanánt jelöl ki, azok előtt el ne rejtsem, kik eszközökkel bírnak, melyek nálam hiányzanak.

Kelt Bécsben, 1844 máj. 9. METTERNICH.»

Mily szabású kelepce rejlett ezen törekvésekben, magyarázatát kapjuk a nádor válaszábanak következő passzusában:

«Nem kevésbé fontos, hogy a kormány különös gondot fordítson arra, hogy az előterjesztendő törvényjavaslat olynemű legyen, mely az országnak a kormány atyai szándékában való bizodalmit öreghitse, mert meggyőződésem szerint minden javítás csak úgy lehet sikeres, ha a közvéleménnyel találkozik és helyeslést nyer» stb.

Ezen itt részletezett eszméket tel kelle idéznem, ha azt akarom, hogy SZÉCHENYI gróf állását a kormány irányában indokaiban felmutassam.

Előtte, mint ki mindezeket jól tudta és látta, hogy a kor hatalmas szellemének befolyása már a döntő köröket is áthatotta, már ott is elmagyarázhatlanul nyilvánul, és épen evvel csaknem egyidejűleg az országban a kedélyek elmérgesedése fokozódik, előtte elutasíthatlan kötelességnek tűnt fel a kormány elleni szilaj kikelések ellen felszólalni, és mindent elkövetni, hogy a kormánynál e fordulat erősödjék és meg ne semmisüljön.

Adjunk hozzá mindezekhez még egy, tán legnevezetesebb, körülményt, melyet SZÉCHENYI grófon kívül kevesen vettek az országban figyelembe, az ellenzék pedig teljesen ignorált, azt t. i., hogy

miután a dynastiát és a bécsi birodalmi kormányt egy század történelme — Mária Terézia megvédése, a francia nagy forradalom eszméinek hatástalan elvonulása a magyar nemzet felett, végre a legnagyobb forrongások az országban, melyek 1823-ban az alkotmány megsértése miatt kitörték és azontúl időnkint megújultak, hogy mindezek a dynastiát és bécsi kormányt arról győzték meg, hogy a magyar nép a hajdani szakadási hajlamoktól teljesen megtisztult, és hogy második RÁKÓCZY FERENCZben a fejedelemi olygarchák utolsója letűnt, e részben tehát aggodalomra nincsen ok.

Ezen vonalon túl a dynastiának és a bécsi birodalmi kormánynak a magyar reform-kérdések nagyobb része ellen nemcsak kifogása nem lehetett, de azokat minden erejével elősegítendi.

A mint a politikai helyzet, úgy a politikai nézetek is teljesen átalakultak fenn Bécsben.

Vegyük a helyzetet a mint volt.

Ha az örökös tartományokban a köztelherviselés nagy elve rég fenn nem áll, a dynastia és birodalom nem volt volna képes Európában azon nagyhatalmi állást sem elfoglalni sem fenntartani, melyet az I. Napoleon korszakábani világháború alatt és azután is fenntartott.

Félhetett-e tovább a dynastia és birodalmi kormány a magyar erő-kifejléstől, midőn e válságos hosszú harcokban is Magyarország híven áldozott legdrágább kincsével — vérével — bőségesen, de azon elhírhedt nemzeti elve szerint: «*vitam et sanguinem, sed avenam non*» adott katonát eleget, de pénzt nem, azon egyszerű okból, mert nem volt.

A dynastia tehát s azzal teljesen azonosult birodalmi kormány a közadózás elvének behozatalát Magyarországon nemcsak nem ellenezhette, de óhajtotta, sőt kényszerűleg óhajtania kellett, mert adandó alkalommal ő is vehette hasznát.

Pedig a köztelherviselés nagy elve volt azon tengely, mely körül Magyarország anyagi fejlődése forgott, mert annak a hitel-törvények, ösiség módosítása, közlekedések, gazdasági ipar fejlesztése elmaradhatlan folyamányai.

A nagy gróf tehát, midőn az alkotmány talapzata ismét visszaállítatott, a magyar nyelv és irodalom fejlődése minden vérmes reményeket meghaladó lendületet vett, kitűzött politikája szerint minden erejét és gondját az ország anyagi kifejtésére fordította: miben ha a birodalmi kormány végkép el nem idegenítették, annál nemcsak ellenzésre nem számított, de ellenkezőleg támogatást várt.

Egész addigi tapasztalata hazafi pályáján csak megerősítette számításainak helyességében. Meg kelle ennélfogva szilárdulni saját politikai rendszerében vetett hitének és önbizalmának.

De éppen ezért SZÉCHENYI gróf azon egész actiótól, melyet gr. DESSEWFFY AUREL megindított, távol állott, abban semmi része nem volt, és ha nyilván nem ellenezte is, de kedvére nemcsak nem volt, sőt következéseitől tartott.

Természetesen. SZÉCHENYI gróf az akkori helyzetben a társadalmi s ezekben az anyagi reformokra fektette az egész súlyt, ezekben pedig a dynastiát és birodalmi kormányt ha nem szövetségesül, legalább is jóakarató támaszul tekintette.

Azt is tudta, hogy mihelyt a közjogi természetű kérdések szőnyegre kerülnek, és a hatalmi viszonyt a dynastia, kormány és

nemzet közt szabályozni kell, a conflictus kimaradhatlan, és a jó viszony azonnal felzavarodik.

Az ő rendszerében tehát e kérdéseknek akkor legalább helye nem volt. Ezen kérdések szőnyegre hozatalának idejét ő akkor látta alkalmasnak, ha a nemzet anyagilag izmosodva, társadalmilag az ellentétek némileg kiegyenlítve vannak, és legalább attól nem tarthatunk, hogy a nemzet zilált benső állapota az osztályok ellenszenve a közjogi nehéz tusában kizsákmányoltassék, és fajunkra az elhamarkodásban veszélyeket hozzon.

Nem lehetett ennél fogva barátja gr. DESSEWFFY AUREL kezdeményezésének, mennyiben ez a hatalmi posztiók nehéz tusába vezetett, de miután ellene nem akart és nem tett semmit, vette azt mint adott dolgot, melyet ha már meg van, számba venni és lehetőleg utilizálni kell.

Állítani nem merem, de több mint valószínű, hogy DESSEWFFY JÓZSEF elleni éles czáfolat mellett a gróf ezen közönye, sőt nem is takart ellenszenve a DESSEWFFY AUREL által inaugurált politika ellen okozta azon állásfoglalást, melyre ez a SZÉCHENYI és KOSSUTH közti nagy vitában helyezkedett, és noha KOSSUTH politikáját tehetségeinek egész erejével ostromolta, s ebben a nagy gróffal egy csatavonalban állott, még is fegyveres erejének részét a gróf ellen fordította, és leggyengébb oldalát véve támadási pontul, nemcsak általános feltűnést okozott, de a grófot is kedvetlenül érintette.

Midőn azonban gr. DESSEWFFY AUREL váratlan halála bekövetkezett, Bécsben e tervekkel egyelőre felhagyni látszottak.

Az 1843/4-ki országgyűlés zajos folyamata, az ellenzék vezetésében a fejetlenség, a kormány részéről a habozó határozatlanság még világosabban mutatta a fennálló állapotok tarthatatlanságát.

Nem volt országgyűlésünk e században, mely nagyobb remények közt gyűlt volna egybe, nem volt országgyűlésünk, mely nagyobb elveket hangoztatott volna és még is kevesebb eredmények nagyobb elégtelenségek közt oszlott volna szét.

Végül gr. APPONYI GYÖRGY kineveztetett alkanczellárrá s e kinevezés jelezte az ifjú kormánypárt föllépését és diadalát.

SZÉCHENYI gróf viszonya gr. APPONYIHOZ határozottan bensőbb volt és lett mint gr. DESSEWFFYHEZ a «Világ» megjelenése után lehetett.

Gr. APPONYI saját kormányának támaszt keresvén legelsőben

is SZÉCHENYI grófot igyekezett megnyerni, a gróf pedig az ország anyagi erejének kifejtésében nagyobb szabású kezdeményeket akarván megindítani, a kormány erélyes támogatására szorult.

E támogatásra mind hg METTERNICHET, mind gr. APPONYIT nemcsak készeknek találta, sőt belátták, mennyi jó szolgálatot tehetnek a grófnak sikerült nagy vállalatai magának a kormánynak az ország hangulatában, ha ezen vállalatok bár részben is a kormány czégét viselhetik.

SZÉCHENYI pedig számította az eszközök nagyságát és tehetőség intensitását, ha a kormány által ajánlott állásból indítja meg nagyszabású terveit.

Innen keletkezett belépése a magyar királyi helytartó-tanácsba, hol egy külön osztály állittaték számára — az országos közlekedések osztálya.

A viszonyok ily világos kapcsolatából és a kölcsönösség kényszerűségéből folyt e belépés annyira pedig, hogy a gróf, ki nagy czélokért kis tekinteteken és köznapl felfogásokon túlemelkedett, nem is az lett volna, a mi volt, ha nem úgy cselekszik, a mint tett.

A kormány törekvéseinek tengelye a *többség* megnyerése lett, e célra mi sem készíthette elő hatalmasabban a talajt, mint a gróf sikeres működése a közvállalatok terén, ha azok létesítésének erkölcsi osztalékából a kormány magának veheti az oroszán részt.

Képzeltetni-e kedvezőbb víz-áramlatot a SZÉCHENYI mal-mára?

Kezébe vette ennélfogva habozás nélkül az ajánlott eszközt, s azontúl utilizálta is tehetsége szerint, fegyverzetének hatalmát nem kissé növelte még adandó esetben az ő visszalépésének botránya is, mit az erősödést kereső kormány a legnagyobb áldozatok árán sem kockáztathatott volna akkoron.

Köznapi felfogásban tehát a gróf — mint mondták — *eladta magát a kormánynak*, saját szótára szerint ő utilizáltatta magát, hogy viszont ő is utilizálhassa a kormány bőséges eszközeit.

Mi célra?

A hazának felvirágzására!

KEMÉNY ZSIGMOND beszéli el WESSELÉNYI életiratában, hogy Zsibón mulatva, maga WESSELÉNYI «azon színben kívánta előtte SZÉCHENYIT feltüntetni, mint ki az embereket csak eszközöknek tekinti».

Nekem is gyakran elmondák barátaim, hogy engemet is a gróf mint citromot kifacsar és aztán eldob.

Ezt jól tudta és hallotta, s igen gyakran emlegeté nekem, ha valami munkával megbízott; mondván: még van leve a citromnak, még facsarhatunk belőle. Jó Isten — tévé hozzá — mily higiesű felfogás! bár találkoznék valaki, ki belőlem is kifacsarná a legutolsó csepp nedvet, mi bennem van a haza számára, de azt csak magannak kell tenni saját magammal.

Azt is mondják az emberek — így szólt tovább — hogy koczka a játék, melyet velünk űznek. Jó Isten, hát nem koczka-e egész létünk nemzetünk egész történelmében?

Bizzunk Istenben, nemzetünk önfenntartó erejében és bizzunk önmagunkban. Ha erőnk és önbizalmunk megfogyatkozik és nem merünk mozdulni sem, úgy elkerülhetlenül elvesztünk.

A gróf tehát vette a viszonyokat a mint alakultak, és ezekre fektette számításait változatlan céljainak eléréséhez.

Az adott időben a *többség* eszínéje lett az uralkodó jelszó, s ő ezt elfogadta s derekasán felhasználta és e mellé csatolta mindig saját maradásának vagy visszalépésének feltételét is. Ez döntő érv volt akkor, mely mindig sikerre vezetett.

Engemet SZÉCHENYI a Tisza ügyben hg METTERNICHhez küldött megbeszélni a dolgokat, s volt alkalmam hozzá, ezen ügyben felterjesztéseket írni.

Egyszer Bécsben egy ily felterjesztésnek fogalmazványát el is tettem. Ez így történt.

SZÉCHENYI gróffal gőzösön Bécsbe érkezvén, másnap szállására mentem megtudni, mi lesz a teendők.

A gróf azt mondá: most legsürgelőbb egy előterjesztést írni hg METTERNICHhez, hogy 400 ezer forintot a Tisza-szabályozás számára folyóvá tétessen. Ezt készíteném el ma, mert holnap maga akarja átadni és a herczeggel végezni.

Ezzel asztalánál ülve elővett féliv papírt és tollát. Feljegyzem, mondá, a felterjesztés pontozatait, és németül, szokása szerint schlagwortokban következőket jegyezte a papírra, hangosan mondva a szavakat, melyeket leírt:

A Tisza-szabályozás nagy művét sikerült megindítanom.

Az érdekeltek részvéte és fogadása minden várakozásomat túlhaladta.

Most esaka pénztől függ a felcsigázott reményeket kielégíteni —

Erre egyelőre, de rögtön 400 ezer forint kell.

Ezen összeg halasztás nélküli folyóvá tételét kell kérnem herczegségedtől —

A kormány erélyes és rögtöni támogatása nem lehet, hogy eltéveszsze békítő hatását az országra —

Igy — és csak így lehet remélni a többség megnyerését az országgyűlésre —

Ha pedig ezen pénz megtagadlatnék vagy csak késnék is, ez esetben

ist meine Stellung durchaus unhaltbar, und ich muss mit bangem Gefühle ausrufen:

L. m. i. A.

SZÉCHENYI.

Az utolsó négy betű igen trivialis német szójárás, kitalálását az olvasóra bízom, kiírni nem lehet.

A 400 ezer forint ki lett azonnal utalva b. Sina, Amstein-Eskelesz és Rothschild bankházakra s számunkra b. Sinánál folyóvá téve, ki a gróf által értesítve lett, hogy a pénzt az általam kívánt összegekben felhívásomra fizesse ki, és mi módot nyertünk nemcsak a tiszai osztály-társulatokat ellátni a szükséges tőkével, hanem időközileg pesti intézeteknek is segélyére lenni.

Meg kell végre jegyeznem, hogy a mint a grófnak őszinte törekvése volt a kormányt és nemzetet egymáshoz közelebb hozni, és az anyagi fejlődés terén együttműködésre bírni; a mint szerette volna a kölcsönös elkeseredést a pártok közt kiegyenlíteni, és egy józanabb, bár szilárdabb pártműködést lehetővé tenni, úgy a majoritás érvét fenn mint nagyértékű folyó pénzt használta, de sokkal felette állt oly szereplésnek, mely azt lenni is korteskedésre használja, vagy eszközül használtassa magát bárki által.

És tudja az ég miként történt — de az tény, hogy noha a gróf mint kormányhivatalnok, mint annak küldötte lépett a tiszai nép közé, és akkor a kormány elleni elkeseredés magas fokon állott, mégis az ő ajánlatait teljes bizalommal fogadták, és odaadással kísérték, éreztetve vele, hogy mi tőle jó, az csak jó lehet. Ez nem is csekély aggodalmakat keltett fel a szélső hazafiak táborában, mint ezt KEMÉNY ZSIGMOND elbeszéli a Zsibón Kossuthtól vett levelekből.

VI. FEJEZET.

Alapfelfogás, mely a grófot az ellenzékttől elválasztá. B. Wesselényi Miklós és Széchenyi gróf. Bécsi camarilla és a mefisto-szarvak. Herczeg Metternich a Kossuthali eljárásról.

Bármint kerülném is, hogy az előmbe tűzött idő korlátaim túl ne menjek, különösen a korábbi évek eseményeire vissza ne nyuljak, ez lehetetlen.

Én visszaemlékezéseimben egy 23 éves, nagyszerű élet-drámának három utolsó évét választottam tárgyul, hol már a bonnyolítás teljesen kész és az események rohamosan haladnak a tragikai befejezés felé.

Megállva e korlátoknál, bármit tegyek is, alig menthető homályt engedek elterülni emlékeimen és a földolgot, az átlátszó világosságot hagyom figyelem nélkül.

Visszaemlékezésem tárgya hazánk legnagyobb fia, kit menyire félreismertek kortársai, hiven ecseteli KEMÉNY ZSIGMOND ekkép:

«Midőn SZÉCHENYI a hatás-czélpontján állott, és mély belátása és óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágéból és az egészség forrásaihoz vezeté vissza — bámulta a magyar őt, de nem merte tartózkodás nélkül egész önátengedéssel szeretni; mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnan vétetik is, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostroma, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül és erényes, de szívtelen ember.»

Jó ég! minő fagyasztó kép ez a legnemesebb szívről, mely valaha emberi kebelben dobogott. Azonban ne csodálkozzunk, a politikai szemüveg csak bálványokat és torzképeket mutatott mindenkoron.

Alig is lehetséges a gróf állását kortársai és a koreszmék irányában megjelölni, általában szellemvilágunk akkori áramlataiban a különböző irányok és ellentétek indokait felismerni, ha csak azon véggülönbség forrását ki nem jelöljük, mely a grófit politikai felfogásaiban kortársaitól egészen máskép útra terelte. Kövessük ezért őt felfogásainak forrásáig.

Hazai állapotainkról ama kor felfogását, miben mindannyian egyetértettünk, legjobban SZÉCHENYI gr. elhíresült szavaival fejezhetem ki ekkép:

«*Mindenben hátra vagyunk.*»

Akkoriban Magyarországon a hazafiak aránytalan nagy részét ha kérdeztünk volna, ki ez általánosan érzett bajnak az oka, így felelt volna minden habozás nélkül — *Bécs vagy a bécsi kormány.*

A grófit ha kérdeztük, ő így felelt: *minmagunk.*

Első tekintetre világos, hogy e két alapnézet forrásából egészen két különböző politikai áramlatnak kelle fakadni, mely a hazafiak eszméinek és működésének különböző irányt jelölt ki.

Az egyik minden bajok kutfejeül Bécsset és a kormányt tartva, csak Béccsel, a kormánynyal és a némettel bajlódott. Ennek ostromához hengergette a Sysifus követ.

A gróf politikai fellépésének első órájában az alkotmányt mint működési talajt megnyerve látván, a másik főkérdésnél — a nemzetiség ügyénél — már az *önsegély* terére lép és a magyar tudományos Akadémia megalapítására egy évi jövedelmét, 60 ezer frtot megajánl. Példáját azonnal követik a hazafiak és az Akadémia meg lett alapítva.

A ki önmagában találta a baj forrását, az másokkal keveset törődve, önmagában keresi a bajok orvoslásának eszközeit is és bizonyosan meg is találja. A ki önmagát hiszi a hátramaradás okának, az ha önmagában bizik, lázas sietséggel fog előre törni, hogy elmaradását helyre hozza.

Ellenkezőleg, a ki másban látja a bajok okozóját, annak activ működése bénítva van, elkeseredik, ostromol, harezol és ebben meríti ki erejének javát. Működik ez is és pedig erélylyel sőt szenvedélylyel, de munkája passiv, romboló és nem alakító.

Alig tudnék e két politikai irány megjelölésére alkalmasabb kifejezést találni, mint ha az egyiket passiv, a másikat activ politikai rendszernek nevezem.

Hogy nálunk az időben a hazafi érzelmeket egészen, a szel-

lemi tehetségek javát a passiv politika foglalta le, ez helyzetünkből folyó kényszerűség volt.

A gróf lépett első az új politika élére s megindította az activ, az alakító és mindig active működő politikát és szemében a folytonos küzdés a hatalom ellen, még akkor is, midőn már az az alkotmány-nak meghódolt, meddő erőpazarlás, annak pályabére az olcsó dicsőség lett. De sem tanai, sem fényes sikerei, sem példája míg köztünk élt nem bírta megtörni a nemzet megkövesült hajlamát. Utána még évtizedeken keresztül csak úgy szidtuk a németet mint egykoron Básta és Karaffa korában: *quo semel est imbura recens servabit odorem testa die*.

Ezen felfogási alap, mely SZÉCHENYI kortársaitól elválasztá és politikai életében őt elszigeteltté tette, sokkal mélyebben behatott nemzeti fejlődésünk egész későbbi folyamatára, hogy sem ne érde-melné meg annak végelemzésébe bővebben is pillantani.

Csak e szempontból fog lehetni a gróf egész politikai működését, pártok közti állását, a régi — 1840 előtti — conservativektől idegenségét, az ellenzék elleni harcát, a kormányhozi viszonyát megítélni és elég világosságban látni.

A sorsnak különös ironiája volt, hogy két az alapfelfogásban oly ellenkező polust, minő SZÉCHENYI és WESSELÉNYI volt, vezetett össze és saját hazájuk regeneratiójának megindítására egyesített.

Egymást lelkesítve, együtt szánták el magokat a tettere, együtt indultak, de a mint a gyakorlat terére léptek, azonnal elváltak az élet útain, hogy életpályájuk végén a kétségbeesés érzelmei közt találkozzanak ismét.

Mindkettő neve nagy és ünnepelt lett a hazában kortársaik előtt. De míg SZÉCHENYI évek után saját megfutott pályájának nagy sikereire mutathatott és az országban elterjedt kaszinókra, a lóversenyre, a hajókkal ellepett Dunára, a lánczhid nagyszerű oszlopai-nak emelkedésére és sok minden tényekre hivatkozhatott — WESSELÉNYI egészségében megtörve, szemeinek kialvó világánál egyszerű martir-koszorút vehetett a mérlegbe, mint egy megtévesztett élet szomorú vívmányát.

A ki a grófot szíve mély megindulásában beszélni hallotta barátja fátumáról, és keserű panaszra fakadni a felett, hogy ennyi elszántság, ennyi akaraterő így pazaroltatik positiv siker nélkül, az megértette őt, és ha ekkor keserűsége, hogy soha tanácsaira hallgatni nem akart, sarcasmusokban tört ki, csodálhatjuk-e? Ilye-

sekért lázadtak fel aztán a kesergő kedélyek ellene és szivtelennek nevezték, pedig tudnunk kellene, hogy éppen szívünk mély fájdalommal tesz néha kegyetlenekké azok iránt, kikért éppen szívünk kinosan vérzik.

Ehhez járul még, hogy a gróf a politikában a hazafitájdalom áradozásait, mely panaszszal és keserőséggel tölti el a kedélyeket, nagy akadállynak tartotta közmívelődési és politikai fejlődésünkben, ezt fajunk káros hajlamai közé sorozta s hol csak lehetett, komolyan megróttta, sarcasmusaival ostorozta. Így lett belőle a lelkesedés ostorozója és a szenvedések gunyolója.

Úgy volt ő a hazafitájdalom ömlengéseivel a politikában, mint van ma a jobb izlés a beteges világfájdalom áradozásaival a költészetben. Hol ezek divatoznak, ott szellemi fejlődés még gyermekkorát éli.

Hol hiányokról és mulasztásokról volt szó, a gróf mindig azon kérdést intézte magához: mit tettünk mi? megkísérlettük-e a mennyiben hatalmunkban állt, segíteni a bajon?

Hazánk szomorú állapotaira SZÉCHENYI a nemzeti mulasztások bűnös tudatával, amazok a német és a kormány elnyomási szándékának keserőséggel tekintettek.

E felfogások folyományai kézzelfoghatók. A gróf lázas tevékenységre s az adott viszonyok közti ernyedetlen munkára lett hangozva. Ainaok lelkök keserűségében kikeltek a kormány ellen, azt mindenben gáncsolták, magok és a kormány közt a legelkeseredettebb viszonyt hozták létre; nem tettek, de nem is tehettek semmit.

Hiában rimázkodott a gróf WESSELENYINEK, ne segítse elő REVICZKY magyar érzésű főcancellár megbuktatását. Nem használt semmit, s kaptuk a politikai üldöztetéseket és PÁLFI FIDEL főcancellárságát, ki magyarul sem tudott.

«*Minél rosszabb az állapot, annál jobb nekünk*» lett a politikai jelszó, és ez ismétli magát s uralma alá veti a nemzetet, 48 után is a Bach-rendszer alakulásánál s megteszi végzetes hatását ekkor is. Összeomlik minden rossz szükségkép, de ki számítja fel az áldozatok nagyságát?

SZÉCHENYI politikájának sarkelve volt: megalkudni a körülményekkel, s azokat mennyire lehet, minden viszonyok közt utilisálni a nemzet számára. Ő nem ismert időt és viszonyokat, melyek közt a hazafi munkásságnak szünetelni szabad. Ő ezen elvet annyival több önbizalommal hirdethette és követhette, mert daczára

a 1836-ki országgyűlés után igen megnehezült viszonyoknak, dacára a reactio fényes diadalának és a föllépett üldözési rendszernek az ő vívmányai érintetlen fennálltak és folyvást gyarapodtak.

Néhány év előtt — a 70-es évek közepén — egyik barátommal hosszan elbeszélgetve hazánk épen nem vigasztaló körülményeiről, látta, miként a deákpárti alkotások semmikép nem bírnak meggyökerezni és a hanyatlás közügyeink folyamatában el nem vitatható, végül azt mondá nekem, barátom: meglátom, hogy nem megyünk semmire és csak szenvedni fogunk, ha nem bírjuk feltámasztani a nemzetben SZÉCHENYI cultusát.

E nézetnek — mélyen meg vagyok győződve — nagy jelentőségű értelme van, minek kifejtését alább lesz alkalmam megkísérteni.

Hazánkban a közélet terén még mindig nagy — aránytalanul nagy — túlsúlyban van azon politikai rendszer, mely ellen a gróf oly elszántsággal vívott, s nagy kisebbségben az ő követői.

Innen közéletünk folyamatában ma is és mindenkor az elkeseredett harcz, s hol politikai elvek nem választanak el többé egymástól, hol az alakításokban legfőlebb jóakaratu tévesztésekről lehet köztünk szó, még is személyes viszonyaiban a küzdő pártok elmérgesettebbek mint valaha, a sajtó hangja izgultabb mint bármikor, a kedélyek nem kevésbbé háborgók, mint az elnyomás nehéz napjaiban.

És ha ma a nagy halott sirjából felkelne s kérdenők ki oka mindezeknek?

Ma is azt mondaná, mit 50 év előtt — *minmagunk!*

Az az a correctivumot önmagunkban keressük. — Ezt mondja el mindenki személyenkint önmagának, nyuljon komoly elhatározással lelkébe és bajainkon segítve lesz.

Nem tudom sikerült-e nekem SZÉCHENYI politikai felfogásának sarkelvét elég világosan feltüntetni? Ha igen, akkor fogjuk megérteni az ő állását kortársaival szemben.

Az ő legőszintébb rokonszenvét a magyar ellenzéki értelmiség birta, ezekben hitte és látta a hazára nézve a regenerationális erőt.

De látta világosan a tévutat is, melyre ezen erő jutott s látta

azon felbecsülhetlen erőpazarlást, melyet e tévesztés a hazának hoz.

Előtte állt fiatal ábrándjainak osztályosa szövetségese, kit ő hazafi pártjának élére szánt a — szerinte — javíthatlan WESSELÉNYI.

WESSELÉNYIben a politikai élet küzdelmei a hazafi elkeseredést folyton fokozták, a harczvágyat emelték, míg maga az üldözés tárgya lett.

Már akkortájtban Pesten a belátó politikusok e két hazafi szerepének hasonlatot keresve a világtörténelemben, mintán esztei FERDINÁND főherczeg erdélyi küldetésében az ALBA herczeg nevét szerezte meg, SZÉCHENYI oraniai VILMOSnak, WESSELÉNYI EGDMONT grófnak jellemezték. Az egyiket mindenben siker, a másikat vértanúság várta.

Oly lelki tehetség és egyenlőn lángoló hazaszeretet mellett, minővel mindkettő birt, világnézetők, életbölcsesek, érzelmeik különböző forrásából más eredmények alig állhattak elő, mint minőket a következés mutatott.

SZÉCHENYI számrétű tevékenységében számtalan tényezők támogatására szorult. Ő tehát a befolyások szövetségét gondosan tanulmányozta s ha az egy komorna alakjában merült is fel előtte, nem hanyagolta el, s mennyibe tőle telt, felhasználta.

Ez volt ő nála az utilisatio rendszere.

Ő a hatalomhoz, bárminő alakban találta, közeledett, avval viszonyt szőtt, az érintkezést cultiválta és alkalmilag fel is használta.

Csak így lehetett élénk gőzhajózást teremteni, lánczhidat építeni, hajógyárt és hengermalmot telepíteni, Pestet fővárossá alakítani, később Tiszát rendezni stb.

Gondjainak egyik főtárgya a főváros volt. Megismerkedett a főváros minden tényező emberével, belépett a választó polgárok sorába, mindenki ismeretségét cultiválta, felkereste befolyásos polgártársait házaikban, családi körükben, mindenkit ébresztett, buzdított, mindenütt hatott s ha szüksége volt, mint volt is elégszer, mindig kész támogatásra talált.

A gróf az embereket olyaknak tartotta, mint minő valóságban — gyalgló lényeknek. WESSELÉNYI hazafitársait merő angyaloknak, a hatalom embereit merő ördögöknek hitte, kikhez közeledni is — bűn.

Egykor, midőn már a gróf pályájának délpontján állott, a Dunaparton sétált WESSELÉNYivel, gyönyörködve nézték a lánczhid emelkedő oszlopait és a vigan lejtő hajókat. Szokásuk szerint beszélgetésök tárgya a haza ügyeire fordult.

Épen egy esetlen kormányrendelet, mely Bécsből küldetett, került szóba, mi WESSELÉNYI epéjét felkavarta és a felháborodása keserű kiömlésekben nyert szabad folyást.

És kijutott a folyton hazánk előmenete ellen titkos ármányait szövő bécsi camarillának, melynek főoszlopait megnevezte s végül a grófhoz fordult, mondva :

Csodálom, hogy te, ki oly gyakran forogsz köztük Bécsben, nem látod rajtok a kecskelábakat és mefistószarvakat.

A mi a lábakat illeti — felelé a gróf — azok mint láttam, épen nem kecskelábak, némelyeknél nagyon is emberiesen talpasak. De a mi mefistószarvakat illeti, miután annyiszor figyelmeztettél, csakugyan gyanakodni kezdtem, közelről szemügyre vettem és jól megnézve, tudod-e mit találtam?

Mit — kérdé WESSELÉNYI.

Szamárfüleket — felelé a gróf.

Ez ártatlan beszélgetésben találjuk — képletben kifejezve — két nagy politikai sarkelv végkülönbségét is, mely a magyar nemzeti fejlődés történetében e század alatt közéletünk felett uralgott. Egyik felfogás legfőlegbb szánalmat gerjeszt és segítségre buzdít, másik gyűlölésre visz és harcra keltet.

A gróf, ki fiatal éveit Bécsben töltötte és töltötte Bécsnek legfelsőbb köreiből, ismerte színről színre a mefistószarvakkal képzelt camarilla tagjait és nemcsak ismerte, de sokkal közölők folyvást érintkezett is.

Ma már Naplójának ZICHY ANTAL által közzétett töredékei kezünkbe adják bécsi tág összeköttetéseinek egyes szálaait is. Onnan látjuk, hogy érintkezései épen a hatalom befolyásosabb elemeivel — a magasrangú hölgyekkel — igen élénkek voltak, és ez megnyitott neki minden ajtót.

Képzelteljük, hogy oly ember, ki a befolyásokat gondosan tanulmányozza, annak nemcsak a mi történik, de azt is tudnia kell, ki által s minő indokokból történt valami.

Innen volt, hogy a gróf igen jól tudta, mily kevésbé ismerik Bécsben a magyar viszonyokat és mi kevésbé tájékozottak hazai állapotaink felől még saját ott lakó főuraink is. De azt is tudta,

hogy e tájékozatlanság, mely forrása annyi fonák és esetlen rendelkezéseknek, nekünk gyakran hasznunkra van. Érintkezve hg METTERNICH s a többiekkel, kik ügyeinkre befolyással vannak, tudta, hogy viszás rendszabályaik épen nem is lehetnek valami eszes ármánynak, hanem egyedül tájékozatlanságnak következményei, ezért az eredmény is többnyire — felsülés.

A mit a gróf tehát a mefisztószarvakról mondott — az jobbadán a tényekre nézve valóság is volt, mit ő alkalmilag, ha már lehetett, meg is mondott.

METTERNICH herczeg egyik estélyén ez különösen kézre fogta a gróftól és véleményét akarta hallani KOSSUTHRÓL, ki épen akkor a herczegnél járt Bécsben egy új hirlap kiadhatását szorgalmazva.

A herczeg bizalmas beszédben őszinte véleményt kívánt a gróftól, s elmondá neki azon gyanuját, mikép úgy látja, hogy a kormány KOSSUTH irányában nem találta el a helyes utat, miként ily emberrel bánni kellett volna, és épen mást ért el, mint a mit czélzott.

Ha már meg kell mondani az igazat — felelé a gróf — a kormány KOSSUTH irányában négy megbocsáthatlanul nagy, bocsánat a szóért, de máskép nem nevezhetem, mint bécsiesen ostobaságot követett el.

Az első és fő: hogy KOSSUTHOT befogatta.

A másik: hogy ha már befogatta — ismét kibocsátotta.

A harmadik: hogy KOSSUTHnak kezébe hirlapot engedett adni.

A negyedik: hogy ha már hirlapja volt, azt tőle elvonta, elvonta pedig akkor, mikor már tovább alig győzte volna «szuszszal» fokozott étvágját kielégíteni, és a józanabb elemek már kiábrándulni kezdtek.

Dies ist mir ganz einleuchtend — felelé a herczeg — úgy látom én is, hogy ez okos szó, no de már most adjon még hozzá okos tanácsot is, mit kell a kormánynak tennie, hogy e hinárból kijusson?

A történetek után — válaszolá a gróf — sajnálatos, de csak egy alternatívát hagyott fenn magának a kormánynak.

És ez alternativa? — kérdé a herczeg.

Utilisiren oder aufhängen! — felelé a gróf.

A ki a két beszélgető magánjellemét ismerte, nem fog e szók értelmén megtévedni, még ha komolyan venné is.

A herczegről még legnagyobb ellensége sem állította soha,

hogy jogtalanul gyilkoltatni tudna. A gróf pedig éppen azt vitatta mindig, hogy fajunk számban oly kétségbeejtőleg kevés, hogy nekünk az apagyilkost sem szabad megöletni s az élet kimélésének nálunk nincs határa.

Ezen beszélgetést hgy METTERNICHEL én a gróftól magától részletes előadásban hallottam. Ki őt ismerte, felismeri már modorában a hűséget. Ezt ő, Pestre jöve, elbeszélé hiven magának KOSSUTHNAK is. Igen sajnálom, hogy ezen beszélgetést KEMÉNY ZSIGMOND előadásában éppen KOSSUTH levelének nyomán vád gyanánt találom, egészen más színben előadva, mint az valósággal történt.

VII. FEJEZET.

Politikai működésének sorozata. Activ politika. Kedvező politikai helyzet. Kossuth fellépése 1840-ben. Elfajulása a politikai helyzetnek. Deák és az ellenzék vezérlete. Deák és a gróf ellentétes egyénisége. Politikai bátorság hiánya nemzetünkénél. Gróf Pálffy, gróf Majláth és gróf Apponyi cancellárok alatti viszonya a grófnak a kormányhoz.

A gróf annyiszor hirdetett politikai rendszeréhez hiven: miután az alkotmány helyreállítva, a nemzetiség fejlődésének útja biztosítva lett, tőle telhető erőnek minden utolsó parányát a nemzet anyagi felvirágzására fordította.

Kereste és megkapta a megbízatást, hogy az Aldunán a hajózás útját elzáró sziklacsucokat szétrepesztesse s útat nyisson a vízi forgalomnak a fekete-tengerig.

Egyidűleg szárazon a Duna magyar partján azon mű-utat készíttesse meg, mely Orsováig — délkeleti határunk széleig — vezet, és valóságos monumentális mű.

A magyarnak alig volt névleges fővárosa, pedig ha mint önálló nemzet létezni akarunk, kell oly pontnak lenni, hol a nemzet értelmi s anyagi ereje központot találva, ez termékenyítőleg kihasson az egész országra.

Nekünk tehát fővárost kell teremtenünk mindennek előtt Pestből és Budából, hogy az a tudomány, művészet, ipar és kereskedelem és a kormányzás gyúpontja legyen az országra nézve.

Első baj már az volt, hogy e két város évenként hónapokig el van zárva egymástól, és nem is egy. Mindennek előtt szükség volt tehát, hogy Pest és Buda állandó hiddal úgy köttessék össze, hogy valósággal Budapest az az tényleg és névleg egy lehessen. Mint Páris, Bécs s a többi európai fővárosok.

Hogy továbbá, ha a Duna hajózásra alkalmassá tétetik, ne is hiányozzanak közlekedés eszközei, a dunagőzhajózási társulatot kelle alakítani és a Dunát hajókkal benépesíteni.

De hogy ne kellessek a hajószükségletért a külföldnek milliókkal adózni, egy nagyszerű hajógyárat, melyet a gőzhajózási társaság önértékében felállítani akart, ide kelle szerezni az ó-budai partra.

És mert kereskedésünk legértékesebb tárgya gabna lehet, hogy ez árcsökkenések esetén is kivitelképessé legyen: Pesten egy műmalmot kelle alapítani, mely megkésztse az útját összekötöttései állal a kifejlendő malom-iparnak és lisztkivitelnek.

Nem folytatom tovább, mert csak azért említem ezeket fel, hogy kitüntessem szándékait és szándékaiban a fejlesztés logikáját.

Mindezen vállalatok kezei közt megizmosodva nagygyá nőttek ki magokat.

Mindezen kezdemények úttörő s minden részeikben előkészítő vállalatok voltak, ha sikerülnek, felébresztik a nemzetben a vállalkozási szellemet és teremtenek kész tanult erőket. Ha felsülünk, velök előljük jó időre nemcsak itthon a vállalkozási kedvet, hanem a külföld tőkéit és értelmi erőit idegenítjük el.

És mi az időben nem csak a külföld tőkéire, de a külföld értelmi és betanult munkás erejére voltunk utalva. Ezt mind nagy gonddal és áldozattal kelle ide édesgetni és itt lekötöni. Itt a tőkének bő nyeresémet, a külföldieknek kényelmes életet biztosítani.

A tőkét Bécsben és kezdetkor csak is Bécsben lehet szerezni más tényezőket pedig a külföldön.

Lehetett volna-e a grófnak valamit e dolgokon lendíteni a bécsi kormány ellenkezése mellett?

B. Sina és Bécs többi pénzberei még szóba sem állnak vele, ha csak gyanítják is, hogy törekvése a kormánynak nincs nyére vagy az által csak görbe szemmel nézetik is.

Az angol, ki a lánczhid tervét készíté s idejött megépíteni és segédeivel a művet átvenni, szóba sem állott az ajánlatokra nézve, míg követsége útján biztosítékokat nem nyert. És az angol követség Bécsben értesülést csak hg METTERNICH útján nyerhetett.

És a ki ily activ, az ország anyagi erejét kifejtő működésbe fogott és sikert akart, helyezkedhetett-e a kormány irányában, melynek jóakarátára minden lépten szorult, oly állásba, mint — WESSELENYI és ellenzéki társai?

Az activ politika, melyet a gróf követett, kérlelhetlen következetességgel kényszerítette őt a megférhetés politikáját is követni,

hogy alászállítva a hatalom ismert aggályait, a magyar nemzeti erő kifejtésében áthághatlan akadályokra ne találjon.

Ezen, mindenki által világosan látható politika ösvényén, hogy a reactio fényes diadala 1836-ban, a politikai perek s üldözések megkezdése, az általános elkeseredés és forrongás az országban, a megtorlás lábrakapott rendszere Bécsben, hogy mindez nem segítette elő útjában a grófot és csak akadályozta céljainak kivitelét, ezt mindenki beláthatja.

Sajnálta a helyzetet és türte annak súlyát. De mindent elkövetett, hogy minél előbb túltegyen a válság idején és csendesebb viszonyok álljanak elő az országban.

Az elmérgesedett közélet nyugtalanságai és a politikai pör izgalmai rútul megviselték WESSELÉNYI egészségét. Miért is — elítélve bár — engedélyt nyert üdülést keresni Gräfenbergben. Magát politikai halottnak vallva, letűnt a közélet színpadáról, hol személye és üldöztetése a kedélyeket folytonos forrongásban tartotta.

Megtörött azonban csakhamar a reactio szelleme is Bécsben. Megnyíltak a börtön ajtai, a politikai perek meg lettek szüntetve, az 1839, 40-ki országgyűlés kibékülést hozott és kölcsönös kiengesztelődés nyilvánulásai közt rekesztetett be.

Úgy látszott, hogy Bécsben belátták a megkísérlett erőszak helytelenségét sőt veszélyeit, mely a bajt csak növelte. Az ország is fájdalommal látta WESSELÉNYI közel a világtalansághoz, LOVASY LÁSZLÓT örülten kikerülni az üldözések zivataraiából.

Az 1840-ki dieta szerencsés eredményei előidézésében két új tényezőt illeti az oroszlánrész, kik közéletünk színpadára lépve, döntő befolyást nyertek és azt értékesítik is.

Egyik DEÁK FERENCZ az országos ellenzék vezére, ki bölcs mérsékletével lehetővé tette az 1840-ki dietán a szerencsés megoldást.

Másik gr. DESSEWFFY AUREL, ki mint az új kormánypárt vezére, Bécsben sikerrel működött jobb belátás és józanabb kormányzati nézetek diadalra jutásában.

Kézzelfogható dolog, hogy gróf DESSEWFFYnek és az új kormánypártnak a diadal Bécsben, főleg és tán csak épen az által sikerült, hogy a magyar ellenzék DEÁK FERENCZ által új vezérlet alá jutva, imponáló szilárd, de teljesen bizalmat nyerő oly állást foglalt el, mely nem tágit, de nem keserít, mely értelmi súlyával,

fellépésének szilárdságával, de józan mérsékletével is mindig és mindenütt diadalra jut.

Herczeg METTERNICH akkor már Bécsben döntő hatalom — Magyarországon egy új æra megkezdésének teljesen megnyerve lett, a kormánypárt gr. DESSEWFFY AUREL, az összes ellenzék DEÁK FERENCZ vezetése alatt — még képzeletben sem lehetne kedvezőbb viszonyokat gondolni, mint melyek alakultak és a helyzetben megszilárdulást, a nemzeti fejlődésnek ígéző jövőt ígértek.

A gróf politikai életének ezek voltak legboldogabb napjai. Tetszhalott nemzetének felébredését, az új pezsgő élet első fellobbanásait végig szemlélve, rövid tizenöt évi forrongás és befejezett erjedés után oly helyzetet látott alakulni, mely legmerészebb ábrándjait túlszárnyalta. Ideáljait látható és kézzelfogható alakokban minden esalodást kizáró valóságban látta megtestesülve és minden ábrándjait valósulva.

Hogy is ne ?

Bécsben a hatalom körében nemzeti fejlődésünk legveszélyesebb akadályát — t. i. erőnk gyarapodásában a szakadás aggályait — teljesen elhárítva látta.

Gr. DESSEWFFY AURELben egy magyar önálló kormány előharcosát, oly kormányét, melynek credójában a *magyarság* első hitágazat volt, és mely minden felmerült reformkérdésben azok szükségét s előmozdítását proclamálta.

A magyar ellenzéket DEÁK FERENCZ döntő hatalmában és oly állásban, mely erejének súlyát a helyes mértékben tünteti ki és megalkudni tud a viszonyok kényszerítő hatalmával.

E közben még az élet terhe alatt roskadozó nádor s sok hajlamot mutatott hosszú pályáját emlékezetre méltó alakulásokkal berekeszteni, és fiának, ISTVÁN főhercegnek útját a nádorsághoz egyengetni.

Ily kilátások boldog érzetében a gróf elérkezettnek hitte az időt, hol szép reményeinek gazdagon felszerelt hajóját teljesen kifeszített vitorlákkal s kedvező széllel bocsáthatja a nagy tengerre, melyen az anyagi erő kifejlés aranygyapját biztosan meghozandja szeretett hazájának. Így álltak a dolgok, ez volt a helyzet 1840 végén.

E perczben, a teljesen megtisztult derült ég boltozatán mint czikázó villám tűnik fel egyszerre KOSSUTH LAJOS programja és a *Pesti Hírlap* első száma 1841 jan. első napján.

Megítélhetjük könnyen az előzményekből, minő hatást gyakorolt a grófra e programmnak *«veletek ha lehet, kivületek sőt ellene-tek, ha kell»* fenyegető hangja.

Felidézve látta közéletünk egén az eddigieknél veszélyesebb alakban a vihart, a nemzetet a kormánynyal, sőt osztályt osztállyal harcra felhiva.

Ebben látta előre az ellenzék vezérletét DEÁK kezeiből kisiklani, az általa megszüntetett harcot fenyegetőbb alakban feléledni és minden reményeit meghiusulni, terveit feldulatni.

Tévedhetett-e tovább Kossuth egyéniségének megítélésében? Az alig kiszabadult fogoly a kormány kibékitő engedélye mellett a sajtó hatalmas fegyverét veszi kezébe, és fellépésének első percében merész kihívást intéz a kormányhoz és a nemzet még épen meg nem tört hatalmasaihoz, kik útjába állni merészelnének.

Mennyire megdöbben e fellépés utóhatásaitól — a *Kelet Népet* olvasva — átérezhetjük.

Megijedt méltán, hogy Bécsben valamely erőszak eszméje támadhat és a megszokott ügyetlen lépés az országot ismét forrongásba, a reactio elemeit fenn befolyásra segíti, ezért félretett minden más gondot és fenn elterjesztve, hogy sajtó által okozott bajt csak sajtó által lehet orvosolni, neki fogott és a *Pesti Hírlap* néhány cikke ellen egy vaskos kötetet bocsátott körre a *Kelet Népe*ben.

«Feljajdulás volt ez — így szól CSENGERY ANTAL — a legőszintébb hazafikebel fenekéről, keveset figyelve, mikép a felriadás kitörései kimélőbbek, az intés szavai kevésbbé keserűk is lehettek volna.»

Tekintsünk el hazafi aggodalmainak adott élénk kifejezéseitől e könyvben, és vegyük a tényleges politikai helyzet valóságát s úgy fogjuk találni, hogy a nagy grófnak ez igen éles és markirt fellépése nemcsak lelke mélyéből és egész multjából folyó, hanem a helyzet által szigorúan előírt kényszerűség volt, mi elől ő sem nem akart, de nem is tudott volna kitérni.

Emlékezzünk vissza, hogy még 1825-ben FERENCZ császár előtt két ellenkező nézet vívott hazánk sorsa felett. Egyik állítá, hogy minden engedés csak vérszemet ad a fékezhetlen erőnek, lendületet az ellenállásnak és a hatalmat a megfélemedés színében mutatja. Másik ajánlá a császárnak az engedést, állítva, hogy így ébreszti fel a nemzetben újra a ragaszkodás és loyaltás érzel-

meit és az, t. i. a nemzet, ősi hagyományos hűségével járuland a trónhoz.

Szerencsénkre REVICZKY ÁDÁM gr. ez utóbbi nézetére tért — hajlamai ellenére — a császár.

A magyar nemzeti erő fejlődésének sorsa jó részt attól függött, hogy Bécsben ezen erőgyarapodásról mit hisznek, vajjon az a dynastia és birodalom előnyére vagy kárára fog-e felhasználtatni. Megerősödve bensőnkben, vajjon hívei maradunk-e a dynastiának, jobb meggyőződésünkéből szövetségesei a birodalom többi népeinek, vagy párttűző nép és elszakadó ellenség.

Mindkét ellentétes nézet mellett lehetett találni a bécsieknek nemzetünk történelmében példát, mire hivatkozhattak.

Régebben — mint fennebb is említém — szomszédink nemzetünk embereinek csak két fajtát ismerték, a feltétlen hódolókat, kik dynasticusabbak voltak a dynastiánál és németebbek a németnél, vagy a kik csak alkalomra várnak, hogy feltámadhassanak és fegyverekre hivatkozhatnak.

Újabbi időben NAGY PÁL, Sopron híres követében, ki a kormány önkényét hatalmasan ostromolta, de I. Napoleon csábitó ajánlatait erélyesen utasította vissza, SZÉCHENYI, DEÁKban s az ellenzék színe-javában oly hazafiakat láttak, kik erélylyel követelik a törvények szentül megtartását, az alkotmány uralmát, de fegyveres actióra nem gondoltak soha, semmi viszonyok közt. Másrésről a conservatív oldalon oly új elmeket kezdettek ismerni mind az alsó-mind a felsőházban, kik odaadással szolgálják a dynastiát, de megkövetelik a törvények megtartását és az alkotmány épségét, ezen túl rájuk számítani nem lehet.

Szóval Magyarországon új nemzedék mutatkozott, melynek jobbról-balról színe-java politikai eredőjében első ágazatnak ismerte: a korona egységét és alkotmány épségét és egyenlő buzgalommal és kötelességérzettel karolta fel e két elválhatlan tételt.

Azt, hogy találkoznak a nemzet nagy tömegében hazafiak, kikben a régi láborgó emlékek élénkebben feltámadnak, és régi vágyakat táplálnak s a megférhetést a bécsiek és köztünk kérdésesé teszik, ez nem nyomhatott magára nagy súlylyal a mérlegben, még ha ezen aspiratiók KOSSUTH hatalmas egyeniségében találnának is hangadóra.

Minden attól függött-akkor is mint később: láttat-e a nemzet elegendő benső erőt önmagában, mely a végletek veszélyeitől meg

birja óvni a nemzetet úgy mint a birodalmat, vagy nincs a nemzetben elég ellenállási erő és a hatalomra hárul a mentési kötelesség?

A grófnak tehát elegendhetlen kötelessége volt erélyesen fellépni és szavát felemelni, miután ő ismerte jól a fenn uralgó nézeteket s ekkor népszerűségének délpontján állott, egész nemzetétől őszintén ünnepeltetve. — Őt illette meg az első tiltakozás oly törekvések ellen, melyek hazáját az európai forrongás közösségébe vonhatnák.

Azonban bármí hatalmas hangnak vétetett is szava az országban, azt senki sem vehette azon párt nyilatkozatának, melyen az ország ügyei megfordulnak. Az ellenzék nevében csak DEÁK volt jogosítva nyilatkozni. Ő pedig hallgatott.

Ellenben gr. DESSEWFFY JÓZSEF a veterán ellenzék, és báró EÖTVÖS JÓZSEF a fiatal szabadelvű ujszabásu ellenzék embere sikra szálltak KOSSUTH mellett és röpiratban feleltek SZÉCHENYINEK.

Sőt maga gr. DESSEWFFY AUREL is, ki a leghelyesebb eszközt választá a dolgok ellensúlyozásra és maga is lapot szerezvén, annak élére állt, e harcban SZÉCHENYI és KOSSUTH között catói pártatlanságot mutatva, beegyeledett és a grófnak felemlegeté egykori agitatori szerepét.

Pedig senki sem értette jobban mint épen DESSEWFFY AUREL, hogy könyvekben a szunnyadó nemzet felébresztésére agitálni mennyire más dolog, mint napi lapban a már úgy is fokozott izgalmak közt s a mi fő dolog a gróf agitatóióiban az aristocrata nagybirtokos szólt aristocrata és birtokos társaihoz, míg KOSSUTH izgatásaiban a demokratia mennydörgése hangzott a birtokos osztályhoz és aristocratiához.

Minő érzések tették DESSEWFFY AUREL tiszta felfogásait ez ügyben elfogultakká — fennebb kifejtettem.

Az tény, hogy SZÉCHENYIRE ezen teljes elszigeteltség kínos hatást gyakorolt, bizalma a nemzetben megrendült és reményeit lehangolta.]

Csak ő volt az egyedüli, ki a politikai helyzetben e rögtöni fordulat végzetes következéseit belátta, más senki. Szét lett robbantva szerencsés tömörülése a pártelemeknek, mely az 1840-ki országgyűlés után alakulni kezdett. A conservatívek ugyan szorosabban egyesültek, és közlönyeikben fokozott erővel keltek csatára a *Pesti Hírlap* ellen.

De az ellenzék noha DEÁK FERENCZET ismerte vezérének, de a sajtóban KOSSUTH által lett képviselve, és mert a *Pesti Hírlap* mindennap szolt a közönséghez és sem DEÁK, sem más az ellenzék-ből ellene nem szolt, a hang, a mit a *Pesti Hírlap* adott, a magyar ellenzék általános egységes hangjának vétegett.

Természetesen folyt ebből, hogy a világ mást nem hihetett, mint azt, hogy DEÁK és KOSSUTH teljesen egyetértének, vagy ha nem egyek, a tényleges vezér, ki irányt ad, KOSSUTH és nem DEÁK.

E közben még azon csapás is érte hazánk ügyeit, hogy gr. DESSEWFFY AUREL váratlanul meghalt. Ő, ki DEÁKKAL intim viszonyban állt és határtalan tisztelője volt, és soha eszébe nem jutott, DEÁKOT KOSSUTHAL identificálni, ha él, belátta volna, hogy csak az hozhatja ismét helyes vágásba a magyar közügyeket, s állíthatja helyre a kölcsönös békülékeny hajlamokat, ha a következő országgyűlésen DEÁK jelenléte által az ellenzék vezérletében az előbbi állapot vissza áll s DEÁK bölcsesége és mérséklete vezeti az alsó táblát.

DESSEWFFY halála után annyi belátása nem volt a magyar kormánynak, hogy ezen egyedüli mentő szerhez nyuljon, ellenkezőleg engedte, hogy FORINTOS korteskedései által DEÁK választása Zalában megzavartassék, és noha Zalamegye minden lehető elkövetett, DEÁKNAK ez országgyűlésről el kelle maradni.

A szerencsétlen vetés meghozta az átkos termést. Az országgyűlés a legelkeseredettebb izgalmak közt, a várakozásokhoz mérve, csekély eredménynyel oszlott szét, oszlásánál még súlyos szavakban fejezte ki rosszaságát és bizalmatlanságát a kormány iránt és ekkor proclamáltatott az országos védegyelet is, és ennek igazgatójává KOSSUTH LAJOS választatott.

Ezekből láthatjuk, hogy a dolgok természetes folyamata lendületet nyerve a kormány menthetetlen balfogásai által, egészen megváltoztatta a politikai helyzetet az országban. DEÁK befolyása az ellenzékre láttatlanul tűnedezni kezdett, míg KOSSUTHNÉ szembe-szökőleg nőtt.

És ezen állapot legkevésbé eredt onnan, mint rendesen szokott, mintha e két hazafi egymással versenyre kelt volna, ellenkezőleg épen onnan eredt, mert egymással nem versenyzett soha.

Pedig akkor a magyar ellenzék ha nem is tömegében, de

legalább is összes értelmiségében minden kérdés felett vezérének DEÁKOT vallotta, s ha ő megszólal, az ellenzéknél senki más szava ő ellenében nem jöhet számításba.

Ám vegyük kezünkbe az ellenzék akkori vezérférfiainak névsorát, kik a megyékben e pártot vezették — az 1836- és 1840 ki, úgy 1844-ki dieták ellenzéki fejeit. Egytől-egyig DEÁK feltétlen hivei és megingathatlan követői voltak.

A mint pedig tudjuk, hogy ez időben DEÁK volt az ellenzék feje, kire e párt, ha megszólalt, egyedül hallgatott, ezer kérdés toluł önkéntelenül fel lelkünkben: mi állást foglalt ő el a bekövetkezett fejlemények irányában?

Es e kérdések tömkelegébe tévedve, nála vagy a politikai helyzet megítélésében, vagy befolyásának tétlenségében juthatunk tévutra, mitől minket is, az utókort is csak az óvhat meg, ha DEÁKOT a valóságnak megfelelő egyéniségében állítjuk magunk és az utókor elibe, reá azon mértéket illesztve, mely őt történelmünkben megilleti.

DEÁK nem Magyarország, de az egyetemes világ történelmében egyetlen sajátlagos alak, melynek nem párját, de hasonlóját is hiában keresnők. Erényeiben mint gyarlóságaiban — mert hibái nem voltak — egyiránt nagyszerű. Véralkatában és egész valójában éppen ellentéte a nagy grófnak. A viharos Atlanti tenger mellett a Csendes-oczeán.

Ha Isten a pártoskodások által szétduúlt emberek közé, hogy józanodjanak, békítő angyalát akará küldeni emberi alakban, az köztünk csak DEÁK lehetett. E részben valóságos remeke az alkotásnak. A magyar östypus e nemből oly bevégzett példánya, minő nem volt soha, és nem is lesz soha, mert ez alak ő benne végkép kiveszett.

Őt csak azon kor méltányolhatja kellőleg, mely nem mint mi a képzelet erejével eszményít, és faragott képet csinál magának róla, minő ő nem volt és nem is lehetett, hanem mely őt páratlanul sajátos egyéniségében fogja előállítani kortársainak.

Előttünk egy SZÉCHENYI és egy DEÁK áll, és mindkettőhöz egyenlő mértéket akarunk illeszteni. Benső értékük súlyát egyenlő mértékre venni. Mi már a felfogásban képtelenség.

A mi rajongásunk, melylyel a *legnagyobb magyar* emlékét fenntartjuk, és a mély kegyelet, melylyel a *haza bölcse* sirhantjára koszorúinkat helyezzük, alig veszi számba, hogy korunk e két nagy

történelmi alakja életökben kortársak, lényegökben ellentétek voltak. Egyek a haza lángoló szeretetében, de ellentétesek egyéniségökben, hivatásukban, és életök egész lefolyásában, kiválókép pedig működésük egész rendszerében.

Kevésbé vesszük még azt is figyelembe, mekkora mély különbözést jelölt meg azon elnevezés, mivel őket korunk józan ösztöne felruházta.

Pedig a kor ösztöne felismerte őket és igazi mértéket adott kezünkbe, midőn a *haza bölcsét* és *legnagyobb magyart* kijelölé nekünk.

A *haza bölcse* nemzetének oraculuma volt, az oraculum pedig megszólalt, ha nagy válságokban hozzá járultunk, és tanácsa mindig áldásthozó volt.

A *legnagyobb magyar* nemzetének activ vezetője volt. A nemzet ordinariususa — mint magát nevezé — közéletünk úterén mindig rajta tartá kezét s a baj elhárításán teljes működésben volt, mikor mi a bajt még alig sejtettük.

Ez a lázas activitás páratlan példánya, amaz a passivitás remeke.

Mindkettő teljesen bevégzett magyar typus, de egyik az őnmagából itthon fejlett legmagasabb műveltségű magyar ember, másik az európai modern culturát magában assimiláló, de szinte teljesen magyar ember.

Magyar mindkettő minden átomjában, de egyik már csak a múlté lehet, és vele letűnt e typus örökre, a másik — adná az ég — legyen a jövő példányképe, mert csak ebben teljesülhet az ő jóslata, hogy

Magyarország nem volt, de még lesz!

Ha mi DEÁKOT nem egyéniségének sajátos, de korunk nagy államférfiainak világitásában állítjuk az utókor elé, alig képzelhetjük mennyi méltatlan kételyeket háritunk akaratlanul emlékezetére előtők.

Kik nem bírják egyénisége és a helyzetek sajátságait magoknak felidézni, nem fogják tudni, mit tegyenek vele, midőn befolyásának nyomait kutatják a nemzeti fejlődés válságos éveiben — és nem találják.

Olvasni fogják történelmünk leírásaiban, hogy a hosszú 1832—36-ki diétán Zalának igen tekintélyes követé, DEÁK ANTAL megúnván a sikertelen küzdelmeket, haza megy és leteszi mandá-

tumát, a megye pedig helyébe testvéröcsését a még ismeretlen DEÁK FERENCZET küldi fel.

Ez új követ alig lép társai közé, senki sem tudja miként és mi által — központjává lesz az alsóházi értelmiségnek, kit jobbról és balról felkeresnek, és ki körül csoportosul az ellenzék; vezéroknek nem teszik, de akaratlanul is elismerik, kinek szava dönt, ki előtt elnémul önkénytelenül az egyéni ambíciók ingere, melyet hosszú tapasztalás az öreg követekben, vagy önhiúság a fiatalokban támaszthatna.

Ő született vezér volt. Azzá lett az első benyomás bűvölete által és az maradott, míg földi pályáját bevégezte — utolsó lehelletéig.

Ő a vezérséget soha sem kereste, sőt eleinte tán kerülte is látszatát, de birta mindig valóságban. Őt az ellenfél szintoly tisztelettel s szeretettel vette körül, mint saját pártja. Ennek nyitja ritka szelid, felette kedveltető, páratlan békítő egyéniségében rejtett. Ő volt a reconciliatio, — az engesztelődés — megtestesülése.

Midőn 1839—40-ben a második országgyűlésen megjelent, már az országgyűlés minden mozzanata rajta fordult meg, minden eredményét ő döntötte el, és soha békülékenyebb, összesimulóbb hangulatban országgyűlés nem oszlott szét, mint épen ekkor. A kormányon a reactio megtörve, megnyílnak a börtönök ajtai és a politikai üldözések beszüntetve lettek. Soha a békés fejlődésnek jobb kilátásai nem voltak. Ez pedig DEÁK műve volt. Mert hiában volt volna a kormányban bármi jóakarat, azt az erőszaktól a jóban és csak DEÁK vezérsége óvhatta volna meg. Nem a sikert teremthette ő, de annak *malasztját* egyedül ő adhatta meg. Csak ő általa lehetett a mi lett, egyszersmind áldásthozó is.

Korunk világtörténelmi válságos bonyodalmai közt a nagy államférfiú eszményképe csak BISMARCK hg lehet, nem annyira sikereiben, mint conceptionoknak nagyszerűségeiben. Kinek juthatna eszébe BISMARCK hg mértékével DEÁKhoz közeledni?

Hasonló hibába estek az angolok, midőn rajongásukban WELLINGTON herczeghez a nagy NAPOLEON vezéri mértékét illesztették. Mire oly elmésen jegyzi meg HEINE «mintha a kő imádást követelne, mert rajta nagy ember botlott meg».

Kinek a gondviseléstől saját hivatás méretett ki, annak megvan saját mértéke is a történelemben.

A magyar történész csak azt kérheti magától, megvolt-e SZÉCHENYINEK, megvolt-e DEÁKNAK saját missiója s betöltötte-e azt teljesen? És ha így kérdez s ennek fonalán keresi az események kulcsát, nem tévedhet meg. Mihelyt a történetek köréből, a valóság teréről a conjecturák eszményi világába lép, nemcsak az események forrásainak kulcsát vesztí el, hanem ítéletében megtévedve hamis Isteneket farag és bálványokat teremt vagy nemzeti büszkeségünk legszebb emlékeire vet akaratlanul sötét foltokat.

Ne lépünk tehát mi is ki a rideg valóság korlátain túl. Tekintsük DEÁK fellépésének fényes sikerét és azon politikai helyzetet, melyet működésének első hét éve közéletünkben teremtett.

Ne kérdjük, mit tettő a következő hét évben 1841-től 1848-ig, hol pesti tartózkodásán és szentgroti beszédén kívül szellemének hatásai eltűnnek.

Hanem kérdezzük: ő-e az oka, vagy bárki más, hogy békés fejlődésünk e pillanatában új hatalmas tényező jelenik meg, ki a DEÁK által teremtett politikai szélesendben viharokat idéz föl, és kedvező szélben biztosan evező hajónknak kormányát megragadva, azt új ismeretlen partok felé tereli.

Egykor még vádolhattuk önmagunkat, hogy mint nagyon impressionabilis nemzetnél a szónoki varázslat inkább hat reánk, mint az ész hatalma. De mióta a szónoki bűvölet körutat tett a világ két részén és hatását láttuk Amerikában úgy, mint az angolnál, le csendesülhet az önvád minmagunkban is.

Hiában jajdult fel a nemzet ordinariusus, jelezve a fenyegető vétsz. A nemzet mohón szívta be az illat édes mérget és elkábítva, sükketté lett az intő szavára.

Ha DEÁK active lép fel, eltekintve attól, hogy ez természete ellen volt volna, kétségtelenül elmérgesedik a helyzet. Mert noha rendes alkotmányos formák közt ez által csak egy párt két árnyalata válik szét, a balközép a szélső baltól, de az ellentétek könnyebben összeférnek végkép — mert les extremes se touchent — mint az árnyalatok, melyekben a repulsio ereje nagyobb, az elválás mindig mérgesebb. Az időben pedig a hatalommal szövetkezett conservatív párt sokkal veszélyesebb ellenfél lett, hogy sem az ellenzék megoszlásának felelősségét akár DEÁK is elvállalta volna, ha még akarta volna is.

Igy lett KOSSUTH a *Pesti Hírlap* által a magyar ellenzék hang-

adója, és DEÁK lett 1845-ben Szentgróton a védegyleti ügyben — az ő *viszhangja*.

Ezentúl mint a változott politikai helyzet kényszerűsége a nagy gróf előtt tisztán állott a jövő képe, úgy mint annak alakulnia kellett.

Fokozta aggodalmait Kossuth egyénisége. Ő Kossuthot buzgó hazafinak, szelid hajlamú jó embernek tartotta, a szónak olyatén értelmében, kinek jó szíve, hatalmas szenvedélyei vannak, de kiben az erős érzemények ösztöne, a benyomások ingere a számító értelem erejét messze túlszárnyalja. Az okos számító emberrel — mondá a gróf — végelemzésben meg lehet alkudni, avval találhatni állapotadási pontot, de kit *«keblének istene»* — melyet én mindig rossz tanácsadónak tartok — sodor magával, az nem tudja soha, hova jut és még sem bír megállni soha.

Tisztán látta ennél fogva, hogy Kossuthban és általa hazánk jövője a véletlen kezére lesz játszva.

Tudniillik: ha kibontakozásunk rendes folyamatát külbonyodalmak hullámesapása éri, vagy bármikép a dynastia és birodalmi kormány hatalma megrendül, Kossuthot *«keblének istene»* végletekre ragadja s ő a nemzetet rántja magával szükségkép. Vagy ha neki nem sikerül, bizonyos ponton megállapodni és a hatalom ismét túlsúlyra jut, a félrevezetett nemzet fog bűnhődni az ő túlkásaiért.

Ezt a gróf szószerint elmondotta: *Politikai programmtöredékeiben*, senki sem hitte, nem is sejtette e jövőt.

Megkísérlette irodalmi téren a gróf, mint láttuk, Kossuth hatását a közvéleményre alászállítani, de a mint az 1844- és 1845-ki állapotok meggyőzték, siker nélkül, sőt e tusában, úgy hitte, saját népszerűségét fogyasztotta el egészen.

Végkép ily tisztán látva a jövőt, melynek jöni kell, mit tehetett egyebet, mint a kormánytól ajánlott eszközöket elfogadni, az ország anyagi kifejtéséhez egész erélylyel hozzáfogni, e közben az ország lakóival élénk érintkezésbe lépni s működéseinek sikere, érintkezéseinek hatása által előkészíteni a kiengesztelés talaját, melyen talán sikerülni fog a válság óráiban Kossuth lehető túlkásait ellensúlyozni és a dolgok lefolyását oly vágásban megtartani, mely a hatalmat és nemzetet a végletek veszélyeitől — a forradalom vagy elnyomástól megóvjá.

Látni fogjuk későbbi eseményeknél, mennyire ingatlan követ-

kezetességgel haladt e pályán, mely őt kiszámított politikai rendszerének ösvényéről nemcsak le nem térítette, sőt inkább az azon útoni sebes haladás fontosságát még emelte is.

Igy indította meg 1846 végén a Tisza-völgy rendezésének nagy művét, melyben eltekintve az anyagi nagy érdektől, a tiszai megyékkel és népével jött érintkezésbe, mely megyék pedig a magyar ellenzék táborába tetemes hadosztalékot szolgáltatottak.

Ezentúl kedvteléssel utazott a Tisza-völgy népe közt, s én, ki őt ezen utain folyvást kísértem, és mindazok, kik ezen utazás társai voltak, meggyőződhattunk, hogy a gróf személye iránt az elismerés kegyelele nem hanyatlott épen semmit, s új fellépése által ismét új lángra éledt.

KEMÉNY ZSIGMONDNAK WESSELÉNYI jellemzéséből ismerjük, minő «nagy volt Zsibón az ingerültség» a felett, hogy a gróf tiszai útján «e vállalataiért egekig lett emelve». KOSSUTH pesti levelei után lett értesítve WESSELÉNYI Zsibón, minő aggodalmakat keltenek Pesten a gróf sikerei a tiszai megyék ellenzéki tekintélyeinek és népének meghódításában.

És valójában a gróf iránti mély ragaszkodás és mondhatni rajongás oly egyhangú vetélkedésben nyilvánult az egész Tiszamentén, hogy némely helyeken szinte megható jelenetekben nyert kifejezést a nép között, és én különösen nagy elégtételt nyertem, ki mindig mondtam azelőtt a grófnak, hogy ő népszerűségének teljes megfogyását csak képzei, ez nem valóság — meglátja, ha ott köztök lesz.

Úgy is lett. Ámde ő, ha erre figyelmeztettük, szomorúan rázta fejét s megjegyzé: e népben én soha sem kételkedtem, a nép minél romlatlanabb, annál igazságosabb és ragaszkodóbb, de ez mit sem nyom a latban ott, hol dolgaink eldőlnék. A nép fejei, az értelmiség, ki ma irántam oly elismerő és színléstelen jó akarrattal vesz körül, nem változik hiszem ezen érzületében, de mit ér ez is?

Nincs mi bennünk politikai bátorság. Csatában nem bátrak, de vakmerők vagyunk, ha kell, de ha a közélet homokán kockáztatnunk kell «*cirátokat*», véghetetlenül — gyávák vagyunk.

És ebben rejlik veszedelmünk titka.

Ha nekem a magyar nép és ellenzéki vezéreinek jobb meggyőződésére lehetne számítanom, mit vesződném én KOSSUTH-tal és handabandáival. Nyugodtan, minden aggály nélkül jár-

nék saját utamon és megmutatnám, hova jutok én és velem a nemzet.

Amde mindez máskép fog lefolyni az időnek nehezedő napjaiban. KOSSUTH fog szólni szavának ismert hatalmával. Mindannyian megdöbbenünk eszméinek merészsége miatt. De minél nagyobb lesz megdöbbenésünk, annál csekélyebb lesz bátorságunk magunkat elkiáltani: «hazafiak, veszélybe rohanunk!» én — én megteszem e szomorú kötelességet, de szavaim elhangzanak a pusztában mint eddig. Érteni engemet senki sem fog és adná az ég bár ne értenének soha és volnának aggodalmaim csalfa agyrémek.

A PÁLFY FIDÉL kormányától a gróf távol állott, e fajta embereknek infensussabb volt, mint bárki más az országban.

A rákövetkezett MAJLÁTH ANTAL kormányával hideg viszonyban élt. Ezeknek rendszabályaiban látta azon Mefistó-szarvakat, melyeket fentebb idéztem. E kormánynak, szerinte, menthetetlen hibái voltak. A KOSSUTHI idétlen elbánás, a horvátországi izgalmak szítása, a DEÁK elleni zalai zavargások keltése vagy elnézése stb.

Lehet — így vélekedék — maga DEÁK is a *Pesti Hirlap* izgalmainak hatásaitól aggodalomba ejtve, közbeveti szavát, mindenestre megjelenvén az 1843—44-ki országgyűlésen, ő veszi át az ellenzék vezetését és a *Pesti Hirlap* KOSSUTH kezében vagy szabja magát azon mértékhez, melyet DEÁK az országgyűlésen az ellenzék törekvéseinek józan bölcsességgel kiszab, vagy kiválik az ellenzék sorából és az ellenzék színe-java DEÁKKAL marad. Szóval vagy egyesülés józan alapon vagy üdvös kiválás okvetlenül bekövetkezik.

De a MAJLÁTH kormány egy részről LANDERER által kivétette a lapot KOSSUTH kezeiből, más részről elnézte, ha nem okozta a zalai korteskedéseket, melyek DEÁKOT az országgyűléstől elvonták, és a politikai helyzetet egészen feldúlták.

A nagy gróf tehát a magyar kormányhoz csak gr. APPONYI GYÖRGY előzékenysége által közeledhetett, melynek következtetéseit fentebb láttuk.

VIII. FEJEZET.

Első tiszai kirándulása a gőzhajón. Rendkívüli ingerült állapota. Szent-iványi Vincze helytartótanácsos kémkedése. A tiszai nép ovatiói. Simonyi obester kedvelt főnöke a huszároknál. Debreczeni nagygyűlésen tartott beszéde. B. Kemény Zsigmonddal alkudozások egy nagy politikai lap szerkesztése iránt.

Kísérjük már most SZÉCHENYI grófot tiszai kirándulásának első kísérletén.

Az első tiszai nagygyűlés meggyőzte őt, hogy tervei a Tiszavölgy rendezése iránt az érdekeltek részéről minden telhető módon támogattni fognak és egyelőre csak az ügy technikai nehézségeivel kell megküzdenie.

A technikai feladat első sorban más nem lehetett, mint a Tiszafolyó árvizeit fékezni, a folyó erejét központosítani medrében és a folyót közlekedési vonalunk egyik hatalmas tényezőjévé tenni élénk hajózás által.

Ez utóbbi országos érdek czimén adott a kormány évi 150 ezer forint segélyt a Tiszaszabályozásra.

A duna-gőzhajózási társulat úgy hitte, hogy neki a Dunán és mellékfolyóin gőzhajó-forgalomra patentális kiváltsága van.

Ehhez tordult tehát SZÉCHENYI gróf, mint melynek ügyeiben közvetlenül oroszán része volt, és figyelmeztette a társulatot, hogy megindulván a tiszai mozgalom, az is tegye meg a maga részéről kötelességét, és rendezzen a Tizán gőzhajó-forgalmat s ennek megindítására tétessen kísérleti útát és tegye meg a szükséges előintézkedéseket. Ő maga kész az első kísérleti gőzhajózást személyesen vezetni, és számít az érdekelt hatóságok és lakosok egész mérvű támogatására.

A dunagőzhajózási társulat készségesen fogadta tanácsait, tudatá, hogy a kívánt célra Pannonia gőzösét felszereli és általa kijelendő szolgálati személyzettel rendelkezésére bocsátja.

A Pannonia gőzös tehát a tavasz derekán a gróf által kedvelt PELEGRIN hajóskapitány vezetése alatt válogatott személyzettel indulásra várt Pesten.

Elvégezvén a tiszai központi választmány Pesten, második összejövetelekor üléseit, SZÉCHENYI úgy intézkedett, hogy a gőzhajó Szegedre induljon előre s ott őt és társait bevárja, homán az előre kitűzött napon kémútját fel a Tiszán megkezdi. Erről az érdekelt hatóságokat eleve értesítette.

A pesti oszlás és szegedi összejövetel közt csak néhány nap köze lévén, minthogy a Dunát Pesten alól még nem utaztam meg, a Pannoniára szálltam magam is többekkel s azon utaztunk Szegedre.

A kitűzött napon megjött ő is kíséretével Szegedre, a központi választmány alelnöke PATAY JÓZSEF, gr. SZAPÁRY és ILLÉSY választmányi tagokkal és a tiszai társulat központi hivatolnokaival.

Másnap reggel útnak indultunk a Tiszán. Ma is élénk emlékezetemben vannak azon aggályok, melyek közt útunkat megkezdtük. A gróf komoran sétált a fedélzetén, mi csoportban űltünk együtt. — Vajjon fogunk-e délig hajózni — kérdé tőlem, mikor akadunk fel valamely zátonyon?

A hajóskapitány nagyon óvatosan bocsátotta hajóját, mindig állványán vigyázott, egy matróz folyton mérte a víz mélységét és kiáltotta a lábak számát. Hajónk óránként gyorsabban evezett, eljött a dél és mi vigan ebédeltünk, a kapitány ott hagyta állványát s már ekkor annyira fel volt hangolva a társaság az akadálytalan haladás által, mikép arról kezdtünk beszélni, hogy Tisza-Ujlaknál fogunk-e megállni mint útunk határán?

A hatóságok és községek minden intézkedést megtettek útunk biztonságára. Minden község oda állította legjobb halászeit a partra, egy határról másikig; ezek álltak kormányosunk oldalán. A sekélyesebb helyeket a folyón karókkal jelölték ki a községek. Fél napi hajózás után láttuk, hogy aggódni nincs épen semmi ok. Sokkal mélyebben járó hajó is bizvást haladhatott volna a folyón.

Leirhatlan az öröm, melylyel a Tisza népe az első gőzöst folyóján megpillantotta.

Diadalmenetet, minőt itt a nép rögtönzött, képzelni alig lehet. A tiszaparti községek szószerint a partra költöztek s ünnepi köntöseikben ott várták a hajó érkezését. Távolabbi községekből tömegesen jöttek a folyó partjához. Önkéntes banderiumok álltak ki és

a part mentében kísérték lóháton a hajót, míg lovaik birták. Arról, hogy elhaladjunk a községek mellett megállás nélkül, szó sem lehetett.

Minden hatóság minden község telhető fényes küldöttségben üdvözölte a grófot. Míg a hajónk megállt s a küldöttségek elvégezve üdvözlőket, hajónkon megszálltak, a nép is bebocsátást kért s bámulva nézte meg a hajó minden részét. SZÉCHENYI kiment a nép közé és keresztül járt a sokaság sorain, beszélgetve velők.

Megható jeleneteknek, a nép őszinte örömének voltunk tanui és magunkra is eláradt e közérzelem, melynek részesei lettünk.

Ezen csábító kezdet, a tiszai nép nagy örömének fokozódó nyilvánulásai áthatottak bennünket is — első tiszai argonautákat.

Hajónkon folytonos lakodalom volt. A hatóságok fényes küldöttségei nemcsak ott üdvözölték SZÉCHENYI-t, de kísérték a hajón kisebb-nagyobb távolságra.

Láttuk a tiszai értelmiséget és a népet egyiránt lelkesedve a kezdemény feletti örömben. A vállalat megindulásának első benyomása felülmulta minden várakozásunkat.

A közörmű ily nyilvánulásai meghatották első időben magát SZÉCHENYI grófot is. De csakhamar azt láttuk, hogy felette komorrá, türelmetlenné és szeszélyessé lesz. A parton váró küldöttségeket nem akarja fogadni, s midőn rimáncodásunkra felvettük a küldöttséget a hajóra s ő látható türelmetlenséggel meghallgatta hálálkodó üdvözléseiket, oly modorban válaszolt, hogy mi alig birtuk a lehangoltságot vendégeinknél elsimitani. A közebedlhez — mert a küldöttségeket mindig a hajón vendégeltük meg — noha ő volt a vendéglátó, nem akart kijönni, s ha köztünk volt is, felette komor, izgatott, szóval élvezhetlen volt.

Senki kísérői közül — én sem — tudtuk még csak sejteni sem e változás okát. Nekem meggyűlt a bajom. Társaim PATAY s a többiek csak engem zaklattak s küldtek nyakára: menj s szólj a grófnak, tudd meg mi a baja? utóvégre fenyegetőztek, hogy odahagyják a hajót, nem vesződnek tovább szeszélyeivel.

A mily felhangolt, közlékeny, mulattató volt az előtt s mindig köztünk volt, ép oly zárkozott és mogorva lett s került bennünket.

Nekem a helyzetem lett szinte tűrhetetlen. Bajának okát nem is sejtettem. Neki egyre rimáncodnom kelle, hogy ne növelje a

lehangoltságot, s ne zavarja meg a dolgok kedvező folyását, társaimat egyre csillapítani s csendesíteni kelle, hogy türelmüket fentartsam s ott ne hagyjanak. Már-már csüggedni kezdtem s aggódtam, hogy az oly szépen indult tiszai utazás igen kedvetlenül fog végződni s a várt tömörülés helyett bomlással befejeztetni.

Szerencsére találtam időt, hogy vele magára lehettem, s ő kilépett zárkózottságából, s kiöntve lelke keserűségeit, csillapodott s én is befolyhattam csendesítésére.

Láttam, hogy túlaggódó természete s pessimistikus hajlamok teljesen uralmok alá vetették kedélyét s azoknak nyomása alól nem bir lelkének minden erejével kiemelkedni. Eleinte az ő felette sensibilis felfogásának s élénk képzelődésének tulajdonítottam baját, de oly körülményeket mondott el, hogy magam is aggódni kezdtem s bántott a dolog.

Neki a kivételesen alkotott tekintélyes állás, discretiójára lett ajánlva a kormánytól. Tőle semmi kötelezettségeket nem kívántak. Ő bona fide hitte, hogy a kormány bizalmával kíséri működését, s nem vetemedik azon aljas gyanura, hogy ő a kormány által nyújtott alkalmat s eszközöket saját hiuságának kielégítésére s Isten tudja miféle czélokra fogja kiaknázni.

Ezen jó hitében indult el tiszai útján és elfogultság nélkül engedte át magát a fogadtatás első örömeinek. Egyszerre csak úgy látja, hogy ő működésében a legszemesebb felügyelet alá van helyezve, melléje kém állítva, s róla folyvást mennek tudósítások Budára.

Csak a ki gr. SZÉCHENYI felette sensibilis természetét s idegességét ismerte, lehet fogalma, mennyire kihozta őt sodrából ezen felfedezés hántó hatása.

Szégyelte és röstelte is, hogy így kelepcebe juttatta magát s ebből hirtelen — botrány nélkül — kibontakozni nem bir, s tűrnie kell a tűrhetlen helyzetet.

Azon ürügy alatt, hogy oly halmaz munka és ezer gondjai közt ő nem érhet rá, de a hivatal mechanismusában egészen járatlan is, mellé adatott segédül egy helytartósági tanácsos, SZENTIVÁNYI VINCZE, ki őt hivatalos eljárásaiban pótolja.

Ezen intézkedést ő gyöngéd előzékenységnek vette, s hogy segéde, kit igen kevésbé ismert, ezen hivatásnak megfelelően, bona fide elfogadta ajánlatát, hogy őt minden utáiban kísérje minden

működésénél jelen legyen s minden intentióit ismerje s mindenbe beavatva legyen.

Ezentúl a helytartótanácsos mint helyettese ott szerepelt nagygyűlésünkön, a központi választmány mindenkori üléseiben s nemcsak árnyékkép kísérte őt minden tiszai utazásaiban, de minden érintkezéseiben még velünk is folytonosan figyelemmel kísérte; nem egyszer ha a gróf kabinjába mentem, benyitott a tanácsos úr is s alig szólhattam vele magamra.

A tiszai útra készülvén, a gróf megígérte a nádornak, hogy őt az ott történendőről részletesen fogja értesíteni. Ez okból mindennap irt levelet a nádorhoz az indulás első jeleneteiről.

Midőn első levelét átadja a gözhajón levő tisztviselőnek Puskás Ferencznek, ki a postai küldeményeket kezelte, ez bizodalmasan mondja neki, hogy a nádorhoz már más levele is van elküldendő a helytartótanácsostól.

Ezt egyelőre nem igen vette számba. De más nap, mikor a magáét átadta, ismét volt levél a nádorhoz a helytartótanácsostól is.

Sokkal jobban ismerte a viszonyokat, hogy sem feltehette volna, hogy a helytartótanácsos mindennapi levelezést indítson a nádorhoz megbízatás nélkül s ez bántani kezdte. Azonban nyomára akart annak jutni: mi fajta levelezést folytat a helytartótanácsos úr, s megírva harmadik levelét is, mielőtt elküldené, elmegy a tanácsos kabinjába s azt épen levélírás közt találja. Azt mondja neki: én megígértem a nádornak, hogy útam minden részleteiről tudósítani fogom. Méltóságod is ir ő fenségének tudósításokat, nehogy értesítéseink eltérők legyenek, szükségesnek látom, hogy közöljük egymással, elhoztam leveletem s felolvasom méltóságodnak. Fel is olvasta a nádorhoz irt hosszú levelét.

A helytartótanácsos úr, noha láthatólag már jól előhaladt asztalán fekvő levelében, nem mutatott abból semmit, s mintha nem is értette volna a gróf felszólítását, nem is beszélt semmit saját tudósításáról.

Sokkal gyöngédebb érzésű ember volt a gróf, hogy sem tovább valamit említett volna. Elment, de hitte, hogy a tudósítás épen nekie nem felolvasható s tisztába jött.

Már most képzeljük ehhez az ovatióknak azon áradatát, melylyel a tiszai nép a grófot fogadta, a túláradozó magasztalás, melylyel személyét elhalmozták, határt nem ismert, vig lakomázás közben, bortól felhevülten még — nagy megdöbbenésére — leendő

nádorságára is poharat is emeltek. Szóval nem gyanítva a kényes viszonyokat lelke mélyét dulták fel.

Ha már most mindezen sületlenségek — mondá nekem — a nádor tudomására jutnak, azt épen legérzékenyebb oldalán érintik, s vége az anélkül is gyenge bizalomnak s én támasz nélkül maradok s felsülök tiszai kezdeményemmel. Mennyi anyagot talál most a rosszakarat gyanu ébresztésére. Minden befolyásom tönkre lesz téve s nem tehetek semmit.

E feletti levertsége annál inkább fokozódott, minél zajosabbak lettek a fogadási ünnepiségek.

Én megértve a gróf baját, őszintén elmondtam társaimnak is, azok is nyugodtabbak lettek s valamennyien igyekeztünk szelídíteni a benyomásokat s osztani aggodalmait.

Ezentúl nem vették zokon a gróf izgatottságát, felháborodásunk a helytartótanácsos ellen fordult, ki a nélkül sem volt kedvelt személyiség körünkben.

Lassanként beletörődtünk a helyzetbe, a gróf is csillapultabb lett s így folytattuk a munkát a Felső-Tiszán.

Én tiszai útunkon valóságos diadalt arattam a gróf pessimismusa felett.

Ő komolyan hitte, hogy egykori népszerűségének vége van, sőt állította, hogy a Kossuthni és összeütközése miatt nincs győltetebb ember az országban, mint ő. És ezt képzelte leginkább az ellenzéki szellemű tiszai népről.

Hiában állítottam ott fenn, hogy a tiszai nép nincs érintve a közte és Kossuth közt folyó vitákban. Az értelmiség pedig a tiszai megyékben és pedig Csongrádban : a KÁROLYIAK, Békésben a WENKHEIMOK, Hevesben ALMÁSSY PÁL, Zemplénben LÓNYAY GÁBOR, Beregben LÓNYAY JÁNOS és fia MENYHÉRT által vezetve épen hivei s lelkőkben mind barátai. Tán Borsodban és Szabolcsban állhatunk gyengébben, de ott is vannak elég mérsékeltőbb elemek, kikben biznunk lehet, s mint a következő idő mutatta, nem is csalatkoztunk.

Nem lehete a grófnak nem látni csalatkozását. A mint a csongrádi, szentesi, holdmezővásárhelyi nép közt megfordult, s a gőzhajóról kiszállva velők beszédbe egyeledett, a mély tiszteletnek és ragaszkodásnak oly őszinte színlés nélküli nyilvánulásait látta, hogy felette meg volt hatva.

Hogy neve a Tiszamentén nem ismeretlen, látta világosan,

mert midőn a hajó haladt a Tiszán, munkában levő földmivesek otthagya munkájukat, siettek a parthoz és lelkesedve hangoztatták nevét mindenütt.

Ilyenkor én mindig oldalánál voltam s nem szüntem meg gunyosan figyelmeztetni: nem látja-e a tiszai nép gyűlöletét személye ellen?

Boldognak fogta volna magát érezni e csalódásában, ha nem gyötri azon kínos aggodalom, nem fogják-e a rokonszenv ezen nyilvánulásait, melyek tiszai útját diadalmenetté változtatták, ellenfelei az ügy kárára kizsákmányolni, s aggodalmai az által ébredtek fel s nyertek táplálékot, hogy kémkedéssel látta magát körülvéve s ebből következtette, hogy a bizodalom iránta mily gyarló azon körökben, melyeknek támogatása nélkül nem tehetett volna semmit.

APPONYI gr. támogatásáról biztos volt. De pénzt csak METTERNICH hg által szerezhette, ez pedig a nádor akaratához szabta magát a magyar ügyekben. Ezért helyezett fősúlyt a nádor ő fensége támogatására.

Ritkán láttam grófunkat annyira sodrából kiforgatva, mint midőn egy nagy ebédünkön egyik vendégünk poharat emelt és jövőndő nádorságára üritette.

Elsáppadt, s mint ki hirtelen rosszul lett, otthagya az asztalt. Én siettem utána. Szobájában felháborodásának féket bontott. Kell-e nekünk ellenség? Nem — mondá nekem — barátaink is elég ügyesek, hogy mindent tönkre tegyenek. Jó Isten! ha a nádor ezeket meghallja. A főherczeg nádornak nincs gyöngébb oldala, mint fiának, ISTVÁN főherczegnek következése a nádori méltóságban. Nem kell egyéb, mint hogy a nélkül is gyanura hajló kedélyét felizgassák s azután elmondhatom: Isten veled Tisza völgye! S még utóvégre akadhat bolond, ki elbigyje rólam azon örültséget, hogy a nádorság nyemre volna. Még ISTVÁN főherczegnek is van egy nagy baja, hogy t. i. nincs a magyar nádorsághoz elegendő jövedelme. Neki a királyi udvartartás hiányát kellene nálunk pótolni, udvarához csatolni a magyar főuri osztályt. Ezek között azonban sokan gazdagabbak mint ő. Az ő tekintélyét egyedül főherczegi állása tarthatja fenn. Mit tehetne más, kinek annyi jövedelme sines s nem is az uralkodó ház családtagja? Csak nevetség és szájalom tárgya volna Bécsben is Budán is stb.

Igy ítélt ő a nádori állásról.

A tiszai utazás diadalainak híre más táborban keltett komoly aggodalmakat, KEMÉNY ZSIGMOND b. az időben Zsibón mulatott s olvasta azon leveleket, melyeket KOSSUTH b. WESSELÉNYI MIKLÓSHOZ ez ügyben irt, s azokból látta, mennyire megijedtek a SZÉCHENYI gr. tiszai hódításaitól.

Az ellenzéki központ ezen aggodalmai kiszivárogtak, s nagy részben akadályozták féltékenységek felébredését az ellentáborban.

Mi azonban ezekről a hajón nem tudtunk semmit, és SZÉCHENYI gr. aggodalmait láttuk s őt igyekeztünk csillapítani s szakadozó türelmét ismét helyreállítani

Mert ő már annyira idegessé lett, hogy Tokajnál csak nagy erőfeszítéssel birtuk megakadályozni, hogy komoly botrány ne történjék.

Kiszálltunk ugyan is Tokajban s mint másutt a partra mentünk. Gróf SZÉCHENYI megszabta a mulatási időt, mire mindenkinek a hajón kelle lenni, mely harangozással jelt adott az indulásra.

Kiszállt velünk a helytartótanácsos úr is, s a városba ment, itt megyéjében volt s vagy nem figyelt a kiszabott időre vagy azt hitte, hogy nélküle nem utazhatunk, tovább maradt.

A kapitány megadta jelt, indulni is készült, de látta, hogy a hajóról még a helytartótanácsos hiányzik. Az indulással ezért késlekedett, ezt látva a gróf, parancsolta, hogy huzassa fel a köteleket s induljon. Mi rimáinkodtunk a grófnak s zaklattuk a kapitányt, hogy késleltesse az indulást, nehogy azon botrány történjék, hogy a rendelkezésünkre álló hajóról elhagytuk a helytartótanácsost, kinek minden podgyásza is hajónkon volt. Szerencsére míg így küzdöttünk a gróffal és a kapitánynyal, ki újra meghuzatta a harangot, láttuk a parton sietni hajónkhoz a helytartótanácsost s ekkor engedett a gróf is s mi felvettük, de csak kicsibe múlt, hogy ott nem hagytuk, minek okvetlenül kellemetlen következtelése lehetett volna.

Tokajon felül nem messze haladhattunk a Tiszán. Berczelnél hajónk majd fennakadt egy a mederben rejlő törzsökön. Tokajig a Tiszán minden lehető akadály ki volt jelölve, a parton mindenütt a legügyesebb halászok ki voltak állítva, s a kormányos mellett kísérték hajónkat határról határra. Biztosan haladtuk, sehol akadályra nem találtunk. Tokajon felül nem találtunk semmi óvó

intézkedéseket, s miután hajónk egy a mederben rejlő fatörzs ágán majd fennakadt, s csak erős gözzel tudtunk leszabadulni, a gróf beszüntette a hajózást, és mi szárazon utaztunk Debreczen felé, hova a kihirdetett tiszai nagygyűlésre kelle összegyűlnünk.

Debreczenben SZÉCHÉNYI gr. igen szívesen időzött. Ott ifjúkori emlékei ujjaltak fel. Az életvidor SZOBOSZLAY superintendens ifjúkori barátja volt, mikor még kedves SIMONYI obestere alatt kapitánykodott a Hessen-Homburg huszárok közt.

Debreczenbeni mulatása — mint mondá — életének nevezetes momentumát képezi. Ott kezdett megismerkedni fájának sajátos tipikus alakjaival. Kezde észlelni, hogy a magyar tán még is nem egy lassu halálnak hanyatló faj, de abban még van nagy életerő, mely felébresztve s ápolva nagy dolgokat mivelhet. Itt kezdett atyjának sötét hagyományaiból kibontakozni, s támadtak fel ifju keblében a jobb remények hazája újjászületése iránt.

Drága emlékek fűzték őt Debreczenhez, még azon szeretetteljes kegyelet, melyet a híres katona SIMONYI ezredes iránt táplált.

SIMONYI obesterét mindig nagy előszerettel emlegette. Ő is egyik kiváló példánya volt a tipikus magyar alaknak. Korának első huszára, kinek épen e miatt sok baja volt a bécsi zopffal. SIMONYIRA még hivatalos dolgaiban is sokszor hivatkozott.

Egyszer Pesten szobájába lépve, nagy felindulásban találom. Kérdve az okát, mondja nekem, hogy igen sürgető rendeletet kapott a helytartótanácsból, hogy rögtön Fiuméba menjen, tudhatom, hogy ő most 8—10 napot nem szakíthat a flumei útra, ő bizony — nem megyen.

Legalább — mondám — fogja tudósítani a helytartótanácsot, hogy most nem mehet, s intézkedjenek más küldöttről.

Nem, én — felelé — hallgatok és maradok. Így tanultam ezt SIMONYI obesteremtől.

Ő is, kinek a bécsi zopfos tábornokok nem voltak barátai, egy kemény rendeletet kap a főhadí tanácsból, hogy bizonyos ügyben szabott idő alatt kimerítő jelentést adjon.

A dolog SIMONYIRA nézve kényes volt, mert önhatalmilag járt el s épen ezért vonták volna felelősségre. A rendelet kemény hangon szólt s napokat tűzött ki válaszolásra. Elhívatta egyik meghitt barátját, egy kapitányt, kivel hivatalos dolgaiban tanakodni szokott.

Ez azt tanácsolá neki: ne válaszolj.

Rávette. Azonban alig telt le a kiszabott idő, egy már fenyegető új rendeletet kap SIMONYI s megrövidített határidőt a jelentés beküldésére.

Hivatja azonnal barátját s mutatja: minő hinárba vezette tanácsával.

Már most éppen ne felelj — tanácsolá az vállatvonva. Nagy nehezen rávette erre is.

Megkapta végre SIMONYI a harmadik sürgetést is, de már ezt rögtön felfüggesztés s más fenyegetések kíséretében, mely a jelentés tételre 3 napot tűzött ki.

Ismét hivatja barátját, de ez csak ismételte: már most éppen ne felelj, annyira fellicsítálták önmagokat, hogy a felforgó ügyben fenyegetéseiket úgy sem tarthatják fenn.

És így lett. Ha SIMONYI ma élne, ma is várhatná a további sürgetést.

Én is hallgatók és maradok.

Másnap, a mint meglátogatom, széles jó kedvében találom s egy rendeletet ad kezembe, melyben a helytartótanács egy más távoli helyre szinte sürgetve kiküldi. Így megy nálunk — mondá — a dolog. Sokat parancsolnak, keveset fogadunk, ez magyar közmondás.

Visszatérve a debreczeni eseményekre: e nagygyűlésünk igen népes volt. A felső-tiszai megyék érdekeltjei nagy számban gyűltek össze e fontos gyűlésre, mely a társulati alapszabályokat volt megállapítandó.

Szabolcsmegye, különösen gr. DEGENFELD IMRE, ZOLTÁN JÁNOS és ELEK MIHÁLY alispánjai, BONIS SÁMUEL s több tekintélyes emberei által volt képviselve.

Addigi eljárásunkban, minthogy még alapszabályaink sem voltak, nem is tartottuk gyűléseinket a társulati rend szigorú formái közt. Gr. SZÉCHENYI elnökölt nagy és választmányi üléseinkben a nélkül, hogy valaki ezen fennakadt volna.

A szabolcsiak ellenzéki szelleme ebben talált támadási pontot, s a gyűlés kezdetén ELEK MIHÁLY másodalispán élénken támadta meg eljárásunk formáit s vállalatunk legkényesebb oldalait hozta szőnyegre. Itt mi — így szólott — társulati önálló működésre lettünk felhiva, hogy szabályozzuk a Tiszát, én azonban actióban csak a kormányt látom, s noha a legnagyobb hódolattal hajlok meg gr. SZÉCHENYI személye és érdemei előtt, de nem ignorálhatom, hogy ő a létező kormány magas hivatalnoka s annak

közege. A kormány tehát vezet, vezérel s elnököl társulati működésünkben. Ilyféle mixtum compositum ez, minőt még nem láttunk és minek sikerét én nem remélhetem, sőt inkább aggódni vagyok hajlandó: nem-e más czélok rejlenek e kezdeményben stb.

Első percekben nem látszott ELEK MIHÁLY felszólalása nagy hatást kelteni a zsufolt teremben, én azonban nagyon megijedtem, ha e támadást valaki folytatná s vitatkozásunk az akkor igen kényes politikai térre vonatnék s abba a kormány elleni elkeseredés kezdene szerepelni, meg lehetne zavarni eddigi eljárásunk egész békés folyamát, a kezdeményt politikai pártok uralma alá helyezni s épen az történnék, mitől leginkább tartottunk.

Ebbeli aggodalmamban, hogy ily kényes insinuatiókat csirájában elfojtsam, szokatlan hévvel támadtam meg ELEK MIHÁLY felfogásait. Beszédének veszélyes vonatkozásait felderítve, nyíltan támadtam meg, s mintha mi a kormány rejtett céljainak eszközei lehetnének — teljes önérzettel utasítottam vissza. Fejtegetéseim a vállalat addigi vezetőit, de leginkább a grófot, ki csak felszólalásomból látszott észrevenni, hogy a támadás sajátkép őt érdekli, miután én sem mellőzhettem, hogy az ő viszonyát a kormányhoz ne érintsem.

Kikeltem hévvel a mixtum compositum kifejezés ellen, s annak gyanúsító vonatkozásait komolyan megróttam és élesen visszautasítottam. Beszédem közben az izgalom folyton nőtt, egyszerre látom, hogy a gróf felindultan hátralőki elnöki székét s feláll. Röviden befejeztem beszédemet s átadtam neki a szót.

Nem létezhetik toll, mely leírhatná a beszéd hatását, mely erre következett.

Soha sem őt, sem senki mást ily hatással beszélni nem hallottam. Mintha lelke legmélyében lett volna érintve, fenkölt önérzetének teljes fenségében szólott feldobva minden féket egyenlő szigorral a kormány és nemzete oktalanságairól.

Beszéde egész életének nyílt leplezetlen confessiója volt. A nemzeti regeneratio nagy munkájában addig tett minden kísérleteit magyarázta, míg most a viszonyok szövevénye által oda jutott, hogy egy kétségtelenül nemzeties érzelmű, de sokkép korlátozott kormány s a nemzet alkotó eleme közt mint egyedüli közvetítő álljon. E két tényező, felhasználva a körülmények kedvezéseit, mindent tehet. Egymás ellen folytatva a meddő harczot, semmit. Mindenben hátra vagyunk, s ha nem sietünk minden erőnkkal

nagy mulasztásainkat helyrehozni, az általános haladás áramlata által okvetlenül elsodortatunk.

E veszélyt érezte ő működésének minden percében, s felette szövevényes viszonyaink közt nem is mutatkozott számára oly állásfoglalás, melyből a nemzeti erő fejlesztésére nézve nagyobb szabású sikereket teremthessen. Tétlenül álltunk, míg halad sebesen a helyrehozhatlan idő.

Most a kormánynak azon ötlete támadt, hogy ha gyarló személyemet körébe vonhatja, nem csekély erőgyarapodást nyerhet, s megkínált hivatalos állással.

Igy lettem helytartósági tanácsos. Gondoljátok-e, hogy e cím reám, 53 éves emberre, bírt valamelyes ingerrel? Oly hivatal, melyet ha utánajárók ezelőtt 25 évvel könnyen elérhettem volna. Vagy hiszitek-e, hogy SZÉCHENYI ISTVÁN nevének becséhez e cím valamiben járulhat?

Jól tudtam én, hogy ez által az országban csak veszthetek, de a dolog nem ezen fordult meg.

Számomra a helytartótanácsnál új osztályt rendeztek. Tőlem semmi kötelezettséget nem követeltek, szakomban teljesen szabad kezét ajánlottak. Kívül a politika körén az ország anyagi ereje kifejtésének vezetésével kínáltak meg.

Mily nyomorult gyávaság lett volna tőlem, nem egész multamat tagadom-e meg, ha kicsinyes hiúsági tekintetek miatt visszautasítom az ajánlatot?

Bizom-e a kormányban? kérditek. Erre én azt felelem: nem bizom meg senkiben, nem a kormányban, nem egészen a nemzetben, de bizom: Istenben és önmagamban.

Szemesé a játék. A kormány engemet, én a kormányt akarom utilizálni nemzetünk felvirágoztatására. Kinek fog ez sikerülni? Meglátjuk. Az alkalmakat nem mi teremtyük, azok előállnak a mi hivatásunk azokat felhasználni s megküzdeni sorsunkkal.

Hivatalba lépve, én a Tisza-völgy rendezésének nagy vállalatát indítottam meg. Ezt nemcsak a kiszámíthatatlan nagy anyagi eredményeiért karoltam fel, de ezt egy józanabb politika tengelyének tekintettem a jövőre nézve.

Nyiltan kimondom, én hazám regenerationális erejét a magyar ellenzékben látom. Jövőnk attól függ: lehet-e azt olcsó d csőségű meddő állásából kiemelni és alkotó tényezővé tenni az erő kifejtésében.

Ámde az ország erejének kifejtésében a kormány támogatása nélkül nem tehetünk semmit, mert pénzhez csak általa juthatunk. Már is évi 150 és 400 ezer frt kölcsönt felajánlott a kezdethez.

Én öszülő s hatalmasan gyérülő hajammal a járomba fogattam magamat! tán hogy 20 éven át nehéz munkával sok küzdelem közt szerzett multamat beszennyezsem?

Mitől féltek ti? Hogy elfogadva a kormány anyagi támogatását, minélkül semmit sem tehetünk, ez levesz lábatokról, szolgáljává lesztek minden törekvéseinek mint én azzá lehetnék a helytartósági czimért.

Kétségbe kellene esnem nemzetem felett, ha ennyi gyávaságot kellene látnom fiaiban.

Bizzunk Istenben s magunkban s járjunk eszünkön.

Feltártam előttem lelkem minden gondolatát tartalék nélkül. Rajtatok a sor: ítéljete és válaszzatok. A haza sorsa kezetekben!

Ezzel megfordult s a háta mögötti ajtón szobáiba vonult. A terem zsufolva volt, a hallgatóság jó részét a collegiumi ifjuság tette. Ha a teremben marad, mindannyian lábaihoz borulnak. Ily hódításról fogalmam nem volt.

Siettem én is utána. Hányta le magáról teljesen átázott ruháit. Komornyikja frakkjából vizet facsart ki fejcsóválva. Hamar átöltözött s mentünk a nagy bankettre.

Mindenki hozzá tolongott, elmondani határtalan hódolatát. Ebéd kezdetén első szónok, ki poharat emelt ELEK MIHÁLY volt, ki bűnbánólag kért bocsánatot oly szívből jövő mély hódolattal, mely mindnyájunkat meghatott. Láttuk, hogy e magasztos hazafiség mélységét teljesen átértette s annak lelkéből meghódolt. A gróf lelkesülten hagyta ott székét, hozzá ment, megölelte s megcsókolta. Mi mindnyájan siettünk kezét szorítani vele. Ez volt ELEK MIHÁLYnak is legszebb napja!

ELEK MIHÁLY fellépése volt az első és utolsó ellenzéki kísérlet tiszai gyűléseinken, mely ily fényes eredménynyel végződött. Szabolcs is meg volt egészen hódítva ügyünknek!

Nem fejezhetem be debreczeni mulatásunk történetét a nélkül, hogy egy dologról ne emlékezzem meg, melyet KEMÉNY ZSIGMOND WESSELÉNYI életírásában megemlít és körülményesen elmond.

T. i. hogy a gróf által szövetségre és egy hirlap kiadására lett

volna felszólítva, mely lapnak czélja volt volna «az eszméket közvetíteni s egy oly whig párt alakulását előmozdítani, Kossuth radikalizmusa és a jobboldal közt állván, lehetőségessé tegye a reformokat nagy rázkódások nélkül».

Mind a felszólítást, mind a kitűzött czélt KEMÉNY ZSIGMOND szavaival idézem és elmondom mi volt a dologban.

A gróffali folytonos együttlétem alatt gyakran került szóba a sajtó akkori helyzete az országban. A körülményekkel józanul transigáló, de szilárd ellenzék meg volt tényleg az országban. Ott volt DEÁK, vezére a pártnak, kihez végesetben a magyar ellenzék aránytalan nagy része csatlakozik bárki ellenében. De ezen ellenzéki színezetnek lapja és sajtóképi journálja nem volt.

A *Pesti Hírlap* Kossuth kezében messze túlment azon korlátokon, melyet DEÁK a kérdések megoldásánál elfoglalhatott volna, izgató modorában pedig éppen ellentéte volt DEÁK békítő szellemének.

DEÁK nem desavouálta a *Pesti Hírlap* túlkapásait s nem akarhatta megszakítani az ellenzék tömegét oly időben, midőn az országban a kormány és conservatív párt élénk működése által úgy is nem kevésbé fenyegetve volt.

Egy DEÁK vezérsége alatt működő szilárd, de loyalis ellenzék organuma a Kossuth *Pesti Hírlapja* nem lehetett.

A mint Kossuth a *Pesti Hírlaptól* megvált, annak szerkesztését SZALAY vette át b. EÖTVÖS JÓZSEF közreműködése mellett, és ebben nem valami az országban már létező pártot akartak képviselni, de saját központosítási tanaiknak híveket szerezni.

Tényleg nem volt tehát lap, mely a sajtóképi létező ellenzéket az országban képviselte volna.

Ez igen gyakori tárgya volt beszélgetéseinknek. A gróf a mily kevésbé hitte magát hivatottnak az országban pártot alakítani és ettől mindig távol volt, úgy nem is akarhatta, hogy az ellenzéknek hiányzó organumát ő pótolja ki. De ohajtott volna egy nagy lapot erős anyagi bázison, mely bírjon elegendő anyagi eszközökkel, hogy ne csak mennyiség és minőségben eddigi lapjainkat felülmulja, de az irodalmi és publicistikai erő javát bírja tekintélye és díjazásai által megnyerni.

Oly lapról volt tehát szó, melyhez évenként tetemes tőkével járuljanak kezdeményezői, és mely anyagi alapjában erős, szellemi kiállításában is túltegyen a létezőkön.

A gróf néhány bizalmasabb barátját jelölte ki mint vállalkozókat és mert éppen Bécsbe mentünk, hol akkor gr. KÁROLYI ISTVÁN lakott, megbízott: közlőném e tervünket részletesen gr. KÁROLYI ISTVÁNNAL, és tudnám meg gyöngéden mit áldozna e célra évenként.

Elmentem azért gr. KÁROLYIHOZ elmondva a dolgot, miután mohó érdeklődéssel hallgatta, körülményesen megbeszéltem, azt is elmondva természetesen, hogy a gróf ezen erős alap kiteremtésében barátaira számít, kiket megválogatva állitna össze és kik bizonyos évi összeget biztosítva benne, ezenkívül a főszerkesztőbe és még legfőlebb egy tagba megbíznának és a lapnak szabad folyást engednének.

Gr. KÁROLYI ISTVÁN teljesen egyetértett a gróf terveivel, felszólított engemet is, ne engedném ellankadni e terv kivételét, ne is késsünk, de mielőbb tegyünk meg minden lehetőt, hogy készen álljunk és felléphessünk. Ő a maga részéről kéri magát évi 5000 forinttal — bejegyeztetni.

Találkozva a gróffal, elmondottam neki gr. KÁROLYIVAL való beszélgetésemet és ajánlatát. Ő is a maga részéről szólott már futólag többekkel s mint nekem monda nincs oka kétkedni, hogy a szükséges pénzalap (évi 50 ezer forint) hiányozni nem fog.

Ennyire érlelvén tervünket, folytattuk alkalmilag a beszélgetést a kivitel részleteiről is.

E részletek közt beszéltünk a lap eziméről is, és a gróf igen pártolta a *„független”* czímet, mi ellen nem volt észrevételem, de ennek végeldöntését a megindítás idejére hagytuk.

Főkérdés, melytől az egésznek sikere függött, egy főszerkesztő választása volt. A gróf mint az Akadémia másodelnöke, de pesti érintkezéseinél fogva is ismerte személyesen a magyar irodalom akkori embereit, jobbadán ismertem én is.

Valamennyit fejenként rostára vettük, de a kevesek, kik lehetek volna ily lap vezetői, más összeköttetésekben voltak és vagy multjok vagy jelen állásuk tette volna bajossá ily állás feszélytelen elfoglalását.

Nekem meg volt emberem, de hallgattam, míg a gróf a magyarországi irodalom emberein túlment; ezt a gróf nem ismerte, azonban én állásánál, multjánál s minden körülményeinél fogva az egyedülinek tartottam, kit e célra választanunk kell és várakozásainknak megfelelhet.

Elmondtam a grófnak azon meggyőződésemet, hogy én őt tartottam első percztől nekünk való embernek ez állásra, s hogy csak egyedül rá kell fordítania figyelmét.

Ez KEMÉNY ZSIGMOND báró.

A gróf csak névleg ismerte, miután elmondtam az intim viszonyt, melyben évikig vele éltem, és elmondtam, hogy Erdélyben az 1842/3-ki országgyűlés alatt együtt szerkesztettük az *Erdélyi Híradót* s ezen lap akkor sajátunk is volt, és így már KEMÉNY gyakorlott journalist, és elmondtam mindent, mit csak felőle elmondani birtam, megbízott: írnék neki nevében, és elmondva tervünket s elmondva őszintén szándékunkat iránta, kérném fel őt találna módot, hogy találkozhasanak, és ha jobb alkalmat nem tud, miután ő a debreczeni nagygyűlés alkalmával legközelebb lesz Erdélyhez, és ott több napot tölt, ha lehet választaná ez időt találkozásul.

Ez azon hirlap-terv, melyet KEMÉNY ZSIGMOND megemlít, és mely annyi aggodalmat keltett WESSELÉNYiben Zsibón.

KEMÉNY ZSIGMOND ekkor még sokkal kevésbbé volt tájékozva a magyarországi — nem politikai, de személyi — viszonyokban, hogy sem egyszerre magát elhatározni birta volna. Ekkor még a között is ingott, vajjon nem egészen a szépirodalmi pályát válassza-e mellőzve a politikai journalismust.

Ő még várni akart. Mi is kényszerülve vártunk, de ha ő hozzánk áll, lapunk 1847 január elsején bizonyosan megindul, mert más akadály alig volt.

IX. FEJEZET.

Sárospataki gyűlések. A tiszai osztályok rendezése Tisza-Dobon, Füreden, Tisza-Bőn, Szentesen, Szegeden, Ó-Becsén. Paleocapa Péter utazása a Tiszán. Látogatás Belgrádon, Orsován, Mehádián, visszatázás Pestre.

A debreczeni nagygyűlés után a gróf engedve hg BREZENHEIM szives meghívásának Sáros-Patakra hívta meg a központi választmányt, hogy ott, megbízatásához képest, a munka megindításához még hiányzó részletes előmunkálatokat állapítsa meg, és hozzákezdhessen a vízszerkezeti osztályok alakításához.

Sáros-Patakon a nagy gonddal restaurált hajdani várban nagy számmal gyűltünk egybe. Munka és mulatság közt megosztva időnket, igen élvezetes napokat töltöttünk a vendégszerető herczeg házában, hol kivált a herczegné, sz. hg Svarczenberg Karolin, házasszonyi kedvességben túltett bármely magyar háziasszonyon.

Itt készítettük el és állapítottuk meg a társulati működés részleteit, a technikai tervekkeli és pénzügyekkeli eljárás minden módozatait és a vidéki osztályok rendezésénél követendő szabályokat.

Miután minden előmunkálatokkal készen voltunk, szétszlottunk néhány napra, hogy Tisza-Dobon gr. ANDRÁSSY GYULA meghívására egybegyűljünk és az oda egybehívott tiszai érdekeltséggel a társulati osztályok megalakítását megkezdjük.

Tisza-Dobra a központi választmány és az e vidéki érdekeltség szép számban gyűlt össze; ez utóbbiak közt az egri káptalan és Debreczen város küldöttei.

Ezen tiszadobi gyűlés arról lett a Tisza-ügyben nevezetes, hogy ott először lépett a központi választmány a vidéki érdekeltséggel érintkezésbe, és itt kísérlette meg legelőször az osztályok alakítását és rendezte a munka tetteleges megindítását.

A központi választmány és vidéki osztály gyűlésében felol-

vastatván a rendezést illető minden munkálatokat, felhívta a vidéki osztályt: venné részletesen fontolóra a felolvasott javaslatokat és tenné meg reá észrevételeit, mert miután a központi választmány is jelen van, a mi még módosítandó volna, ezt még megtehetné!

Azonban a vidéki osztály egyhangúlag kijelenté, hogy az előterjesztett munkálatok a vidéki osztály óhajításait minden részleteikben teljesen kielégítik, és azoknak azonnali alkalmazására örömmel vállalkozik.

Igy szól az erről felvett jegyzőkönyv s nekem a sok és hosszú viták után elégtételelem volt, hogy szabályainkat nemcsak ott, de az egész Tiszamentén mindenütt a legnagyobb készséggel fogadták el minden észrevétel nélkül.

Igy megalakult Tisza-Dobon az első vidéki osztály, «alsószabolcsi osztály» nevezet alatt, megválasztotta a vidéki választmányt, pénztárnokát és jegyzőjét, előterjesztést tett a vidéki igazgatóra nézve és mi kineveztük, az osztály-mérnököket is megjelöltük, és ekként előállott a vidéki osztály egész személyzeti készülékével.

A megkezdendő munka terve — a dob-szederkényi átmetzés — már előre elkészülvén, elő lett terjesztve a mérnökök által, és miután mind PALEOCAPA, mind a központi és vidéki választmány a tervek felett helyszíni szemlét tartottak, azt PALEOCAPA helyeselte, a választmány szinte elfogadta, annak végrehajtása és azonnali munkába vétele el lett határozva.

Hiányzott még a szükséges pénzalap. Miután még az ártéri munkálatok alapján semmi előszámítás nem volt készíthető, a társulat pedig felállított szabályai szerint csak garantialis szerződések alapján volt pénzutalványozásra felhatalmazva, LÉVAY püspök az egri káptalan részéről 50, gr. ANDRÁSSY GYULA 30, Debreczen város 25, SEMSEY család 16, gr. DESSEWFFY 5 ezer forintot mint garantialis összeget szerződévényben biztosítottak, és a központi választmány a munka megindítására szükséges pénzt utalványozta és folyóvá tette.

Befejezve Tisza-Dobon és Polgáron az alakítás első munkáját és a rendezést minden részleteiben végrehajtva, SZÉCHENYI gróf megosztotta a további munkát. SZENTIVÁNYI VINCZE lt. tanácsost KECZKÉS KÁROLY társulati főmérnökkel és pár felvidéki választmányi taggal elküldte a Tiszán fölfelé, hogy az ott jelentkező osztályo-

kat alakítsák és a már életbe lépett *cynosura* után rendezzék. Maga pedig kíséretével a Tisza alsó vidékeire indult folytatni az osztály alakítás munkáját.

A központi választmány többi tagjainak szabadságot engedett a kétfelé osztott társulati küldöttségnek azon részéhez csatlakozni, hova kedvök van. Én mint központi igazgató, a hely. főmérnök SASKU KÁROLY, a társulati pénztárnok ORSZÁGH (Reich), gr. SZAPÁRY és ILLÉSI választmányi tagok a gróffal és PALEOCAPÁVAL maradtunk.

Rendezve ekként az ügyvitelt, a gróf kíséretével Tisza-Füredre ment. Ott is megalakítottuk a vidéki osztályt, megvizsgáltuk velök a munkába veendő tervet a helyszínen, és ez PALEOCAPA által helyeseltetvén, ezen osztályt is oly karba helyeztük, hogy a tetteges munkát minden halasztás nélkül azonnal megkezdhessek és a tél beálltáig már eredményt mutathassanak fel.

Tisza-Füredről Tisza-Bőre mentünk ALMÁSSY PÁLHOZ. Az idő rövidege miatt azonban a meghívók nem juthattak a távolabb lakó érdekelt birtokosokhoz, és az osztály megalakítását más időre halasztottuk.

Siettünk Csongrád- és Szentésre. E községek saját erejükön kívánták a szabályozási munkákat megkezdni, csak társulatilag szervezkedni és terveket kívántak és felhatalmazást a munka megkezdéséhez.

A munkába veendő tervek a helyszínén megvizsgáltatván, a felhatalmazás megadatott, a szervezkedési szabályok e vidéki osztálynak átadattak és a további intézkedések végett Szegedre lettek rendelve az osztály megbízottai.

Szeged nemcsak kiváló helyi fontosságánál fogva, de a Maros torkolata és mindkét parton történt beépítések miatt az Alsó-Tiszának legnevezetesebb pontját képezte és a gróf PALEOCAPA helyszíni vizsgálatainak elegendő időt akart adni.

Szegeden együtt találtuk a csongrádi vidéki osztály tagjait nagy számban összegyűlve, kik a gróft nagy ünnepélyességgel fogadták. Gyűlésökben megértve a szervezkedési szabályokat, egész örömmel és készséggel ajánlkoztak a vidéki osztály szabályszerű megalakítására. Azonban a makói (csanádi) püspökség és földelaki uradalom már az előtt társulatot alkottak birtokaiknak a Tisza és Maros kiöntéseitől való megvédésére, és ezen birtokok fekvésöknél fogva a szegedi határral és megmentendő területtel egy érdekelt-

ségbe tartoznak, ezért felkérték a szegediek a gróf közbenjárását arra, hogy ezen összetartozó vízérdekeltségek egyesülését eszközölné.

E közbenjárást szívesen elvállalta, és megígérte, hogy a csanádi püspököt, LONOVICH ő kegyelmességét rábírja, hogy a másnap tarandó gyűlésre személyesen átjövén, az egyesülésről vele értekezessenek.

Gyűlés után nagy bankett volt. A nagy vendéglőben, hol mi szállva voltunk, sereglett össze Szeged és vidékének birtokossága.

A megindított vállalat fogadtatásának és az evvel összekötött többféle czélok kivihetőségének a debreczeni nagygyűlés után Szeged képezte a próbakövét. Itt Békés, Csongrád, Csanád érdekelt birtokosai, nagy magyar községek küldöttei, még Bács és Torontál érdekeltjei is jelentek meg a gyűlésre — a politikai pártok minden színezetéből.

Ha még a debreczeni nagygyűlésen az általam fentebb elmondott jelenetben mutatkozott a politikai pártállás halvány hullámcsapása, a szegedi gyűlésen, melyet éppen megtartottunk, nem volt annak még csak árnyéka sem. Sőt oly egyetértést és őszinte vállvetést és vetélkedő készséget találtunk a felek közt, mit alig remélhattünk s mi a gróft rendkívüli jó hangulatba hozta. Ő is, az egybegyűlt vendégsereg is a legjobb kedvben jöttek a lakomához, melyet Szeged város a nap örömeire fényesen állított ki.

Ebéd előtt a közörmű és zajongás közepette borús homlokkal látom hozzám közeledni a gróft.

Engemet — így szól — nagy gond emészt. A gyűlési előadásokon én is, ön is kimerültünk, most örömtől túlesapongó társaságban, nagy lakoma, jó zene, felköszöntések, sok evés és még több ivás vár reánk. És nekünk ma még LONOVICH püspökhöz levéllel lovas futárt kell küldenünk, és hogy céljainkat vele megértessük, az egész ügyet kimerítőleg kell megismertetnünk, mert neki holnap délre itt kell lenni, hogy a délutáni gyűlésben már részt vehessen. Én ily körülmények közt nem vagyok képes dolgozni; ha ön nem tud segíteni, én belerekedek. Szívesen elvonulnék, de tehetem-e ezt? Öntől sem fogadhatnám el, ki a munkában az oroszlanrészt viszi, hogy nélkülözze a társaság szórakozását, és ma is már a társulat minden előterjesztéseit végezte, kimerült, most még a lakoma vár reá, nem tudom, lehetne-e képes még a makói.

püspöknek is levelet írni. De megröviditem a lakomát, elparancsoltam ebéd után a zenét, vagy valahol nyugalmas helyet nézetek, hol csendességben dolgozhassék; — de vajjon így is lesz-e képes dolgozni?

Ha csak ennyi a baj — felelém — akkor csak ülünk neki és vigadjunk. Rendelje meg a futárt, hagyjon minden kedv csapongást mentére, szóljon a zene minél vigabban, csak siettesse az ebédet — a levél meglesz.

Elment jó kedvvel és jelt adott a találásra.

Vigan folyt a zene, a jó kedv és öröm alig lelt határt, a felköszöntésekből kijutott mindnyájunknak. Én végezvén az ebédet, visszavonultam a vendéglő másik szárnyán levő lakásomba, de a zene oly szép és igéző volt, hogy legényemmel az asztalomat és írószereimet a tornácra vittem s hozzáfogtam a levélíráshoz.

Ki az irodalommal foglalkozott, elképzelheti, hogy bizonyos ügy kifejtése és megírása, ha annak minden részleteit nemcsak ismerjük, de magunk dolgoztuk ki, s így nemcsak a gondolatok, de annak formulázása is készen van fejünkben — bizony nem óriási feladat és nem valami nagy fejtörő munka. Én kivált az ily improvisációkhoz a sajtó alá szokva voltam és ha kellett tudtam sebesen dolgozni, természetesen a szabatosság és rövidegség rovására.

A gróf, ki dolgaiban igen nyugtalan volt, és nem ismert nagyobb bünt, mint komoly dolgokat multság kedvéért hátrahagyni, a mint csak szabadulhatott a körüle forgó zajos körből, keresett mindenütt, és nem találva a vigadók közt, lakosztályomhoz közeledett.

Háttal ülve, asztalomnál nem vettem észre jövetelét, székem mögött nézte mily sebesen halad tollam a papíron és mint telnek a sorok leveleimen.

Istenért — szól bámulva — hogyan képes itt a zene és vendégek lármái közt csak egy szót is írni? ezt nem foghatom meg, ez nekem lehetetlen volna.

De mi — felelém — kik a megye iskolájában nevelkedtünk, mi megtanultunk lárma és zaj közt fogalmazni. Minél szebben szól a zene, vigabb a lárma, annál jobb gondolatok jönnek.

S ment a gróf a tánczra kerekedett társaság közé.

Elkészülvén a hosszú levéllel, utána küldtem, és asztalom-

hoz űlve átolvastam a levelet és ő meglegedéssel írta alá s expedáltuk azonnal Makóra.

A gróf komolyan csudálkozott az ily körülmények közti munka sebességén és mint állítá, sikerűlt voltán. Neki nem igen volt alkalma engemet munkaközben látni. Én napközben megbeszéltem, átgondoltam dolgaimat, este és éjjel dolgoztam, míg ő nyugodott.

Őt én gyakran láttam dolgozni, és ismertem nehézkes mechanizmusát az írásban.

A gróf 17 éves korában lett katona, hét évet háborúban szolgált, azontűl 10 évig tanult és utazott, de mindig katonai szolgálatban volt 34 éves koráig. Az írói foglalkozást későn kezdette, de hogy szépen bírta gondolatait kifejezni, arról fiatalkori Naplója tanuskodik.

Ő szobájába vonulva nagy csendben szokott volt dolgozni. Elővett félbe tűrt féliveket és kezdte gondolatait jegyezni, de gondolatainak gazdag áradatában nehéz volt rendet tartani. Feljegyezte azokat néhány űtenyszóban, a nem épen szoros kapcsolatban levőket az oldalra jegyezte és körülgyűrűzte.

Ezért aztán tisztára ritkán fogalmazott egyszerre, hanem ezen első feljegyzéseket dolgozta át néha többször is, hogy a felhalmozott eszmétömegbe összefűggést létesítsen.

Fesztelen leveleiben, melyeket sebesen írt, irmodora a legeredetibb. Ezek legsikerűltbek is. Midőn gonddal írt, mint munkáiban, mindig fáradtságosan dolgozott. Az eszmék gazdagsága nem engedte, hogy kitérések és néha nagy túlcsapongások nélkül beszéljen vagy írjon. Tisztázásnál valódi írtőháborút kelle viselnie feljegyzett eszméinek tömege ellen.

Képeiben és hasonlataiban mindig gazdag és találó, sarcasticus elmésségekben kifogyhatatlan volt. A figyelmet mindig lekötötte de nagyon kellett vigyázni, mert kitéréseiben a hallgató igen könnyen elvesztette az összefűggés fonalát, mire ő azonban mindig visszatért és tárgyát soha sem ejtette el.

Ha az ember ily első fogalmazványi lapokon végig futott, ott találta egyes tételek halmazát, mint egyes quadereket, de ezekből még alig lett volna képes az emelkedő épűlet formáit csak sejtteni is.

A gróf, ha hozzáfogott valami irodalmi munkához, örömmel és kedvteléssel dolgozott, de nehezen volt formulatióiban

kielégíthető. Felolvasta magában, nekünk is hangosan — nem tetszett neki, próbálta másképp kifejezni, minket is szólított igazítvánk ki, de mi — TASNER, HELMECZY és én, — mindig tiltakoztunk az ellen, mely irányát megfosztotta volna azon eredetiségtől, mely annak épen sajátos zamatot kölcsönzött.

Dolgozataiból szívesen olvasott fel munka közben és véleményyt kívánt. A «Politikai program-töredékek»-et, ezen utolsó magyar munkáját épen első tiszai útjában dolgozta és nekem gyakran olvasott belőle töredékeket, miket épen kidolgozott a gőzösön.

A gróf négy órakor reggel már íróasztalához ült, és dolgozott rendesen 8—9 óráig, mikor már mi is a fedélzetén voltunk és reggeliztünk.

Délig közönségesen velünk és vendégeinkkel maradt, kik sohasem hiányoztak a gőzösön. Ekkor végeztük hivatalos dolgainkat. Attanulmányoztuk a terveket és készültünk az előttünk álló gyűléshez.

Térjünk már most vissza a szegedi események elbeszéléséhez.

A sebes futár megvitte levelünket a csanádi püspöknek.

Másnap reggel a szegedi prépost-plébános a csanádi püspök nevében Sz. grófot s az összegyűlt vendégek válogatott részét ebédre kérte.

Megjelentünk. Már a csanádi püspököt, a magyar egyház akkori gyöngyét, kit SZÉCHENYI végtelenül tisztelt és szeretett, ott találtuk s ő fogadott.

LOXOVICH püspök, ki a magyar ügyek minden mozzanatát figyelemmel kísérte, levelünkből megértve, hogy a nagy kezdemény már a létesítés stádiumáig megérett, nemcsak őszinte örömmel szerencsét kívánt a grófnak eddigi sikereihez, és maga részéről egész készséggel járult a szegediekkeli egyesüléshez, hanem magára vállalta és jót is állt, hogy a földelaki uradalom érdekeltjei is készséggel fognak csatlakozni. Kérte is SZÉCHENYIT, hogy megkezdett útján törhetlen erélylyel haladjon, mint kinek vállaltain Isten áldása nyugszik.

A csanádi püspök e fogadása és buzdításai a már is felhangolt társaság kedvét még inkább fokozták. Ily hangulatban a gróf mielőtt ebédhez ülnénk hozzám jó s így szól:

Én rettentő jó kedvben érzem magamat, szeretnék kirúgni a hámból. De délután nagy dolgunk van a makóiakkal tartandó ülésen. Egyikünknek józannak kell maradni és tiszta agygyal helyt állani a gyűlésen. Nekem egy propositióm volna, de legyen őszinte, mert én igen félek, hogy nagyon is sokat követelek. Mondja meg őszintén, van-e disponálva ma nagyot inni, mert nekem nagy kedvem volna rá. Ha ön disponálva van, tegye, elég joga van rá, de akkor én vigyázva fogok mulatni és helyt állok a gyűlésen, de ha éppen nem volna disponálva és magára vállalja a gyűlés terhét, úgy én bocsátok szabad féket kedvemnek és leveszem gondomat a délutáni gyűlésről. Szóljon őszintén.

A legőszintébben mondhatom — felelém — hogy semmi kedvem nincs nagyot inni, már is a nagy forróság és mindennapi lakomázás kimerítettek, Szentesen is már emlékezik, hogy pulsatillát erőltetett rám. Azért csak igyék bátran, helyt állok én a gyűlésen.

Áll tehát alkunk — válaszoló — és kezembe csapott.

Az asztalnál szemben foglaltam helyet, és tán éppen mert ingerkedett velem, annál inkább kezdtem poharazni, ILLESSY pedig, ki szomszédom volt és hallotta alkumat, gondoskodott, hogy poharam soha üres ne legyen.

Igy mulattunk nagy kedvünkben és lakomáztunk minden nap, de közben végeztünk annyi munkát, hogy az eredményvel a legszigorúbb bíráló meg lehetett elégedve.

Általában a gróf mindenben edzett, egész ember volt, és munkában úgy mint mulatságban túl tett mindjájunkon. Ő, ki a comfort valódi mestere volt, kinek asztala izlés és izletesség tekintetében mintá lehetett, kinek Pesten legjobb borai és legkitünőbb szivarai voltak, ki nemcsak ismerte a magasabb élvezeteket, de meg is szokta, alkalmilag azonban ha hiányzott, túltette magát és lakomát csapott ott, hol mi nem nyultunk az ételekhez.

Zentán is, hova a vendéglőbe váratlanul jutottunk és ebédünket feltálalták, mi beértük a piacon talált igen szép gyümölcsessel, a gróf pedig kinevetve finyásságunkat, elbeszélgette a franczia hadjárat alatti huszárebédeit a táborban, és a nagy halmaz ételből egyedül lakmározott.

Sajnálta a gyengéket, kiket a legkisebb nélkülözés megvisel, vagy kiket a megszokott életrend legkisebb megzavartatása felháborít. Azokat pedig kigúnyolta, kik az efféle csekélységek nehe-

zen túrték, és ily aprólékosságoknak kedélyökre befolyást engedtek.

Különben pedig nem csekély szervezeti erő kellett, hogy ezen tiszai út fáradaimait kiálljuk. Rendkívül forró napok, folytonos lakomázás, folytonos gyűlésezések kimerítették erőnket. Cselédségünk sorba került ágyba, a gróf kedves komornyikját már Tisza-Bón elhagytuk ideges lázban. Szegeden alul már csak az én legényem volt egyedül még épen a hajón, a többiek mind kidőltek.

Szegeden ismét gőzhajóra szálltunk. Innen lefelé már életünk csendesebb folyást vett. Kíséretünk nagy része elmaradt, a grófon, PALEOCAPÁN és rajtam kívül gr. SZAPÁRY, ILLÉSSY vál. tagok, SZALAY ISTVÁN és SASKU KÁROLY maradtak mindvégig úti társaink.

Engem a gróf komolyan féltett. Igazán is ily életmódhoz szokva nem voltam. A hol kiszálltunk, egyesek vagy községek csaptak vendégséget, hajónkon egyik küldöttség a másikat váltotta fel, ott is mindennap lakmároztunk. A debreczeni nagygyűléstől kezdve, pár napot kivéve, így folyt ez mindennap. E mellett a grófon és rajtam fordult meg minden munka. A gyűlési előterjesztések, az alakítással járó magyarázatok és utasítások iránt, mindenki tőlünk kívánt felvilágosításokat, nekünk mondta el kétségeit.

Betegek nem lettünk, de kimerülve voltunk és éreztük, hogy néhány napi pihenésre szükségünk van.

Erre volt is alkalom, mert PALEOCAPÁNAK nemcsak a Tisza beszakadását a Dunába, de a magyar vizek nagy levezető csatornáját az egykori tenger áttörését az alduai hegyeken, ezen az európai szárazföld egyik legszebb és geológiai szempontból legnevezetesebb vonalát meg kelle mutatni.

Tiszai feladatunkban még csak Ó-Becse és a csajkások kerülete Tittelben volt hátra. Kiszálltunk mindkét ponton, és mindenken hasonló fogadtatásban részesülve, teendőinket bevégeztük. Azon örvendetes eredménnyel zártuk be tiszai működésünket, hogy nyomunkban sok ponton felszerelt erőket, életet és munkásságot hagytunk hátra és az évet már a megkezdés első sikereivel rekeszthetjük be.

Első tiszai utazásunk kedves emlékei közt nem volt utolsó PALEOCAPA PÉTER társasága.

Ő mély tudomány és szakismeret mellett ritka miveltséggel

birt, felette munkás, igen közlékeny és mindig kedves társalgó volt. Akkor a cs. kir. építészeti osztály főnöke volt Velenczében. 1848 után közlekedési miniszter és később belügyminiszter is lett Olaszországban.

Midőn őt utazásunk — ha jól emlékszem — második napján gőzhajónkon fogadtuk, mindnyájunkat aggodalom szállt meg, kivált SZÉCHENYIT törött beteges kinézése miatt. — Mi alighanem bőrével fogunk csak beszámolni utunk végén, így szólt a gróf hozzám.

SZÉCHENYI kezdve mindannyian mindent elkövettünk, hogy a köztünki tartózkodását kellemessé tegyük, kikérdeztük minden kívánságát, minden szokásait, de ő egészen igénytelen volt és semmi különbségei nem voltak, kivéve, hogy míg mi a rekkenő forróságban folytonos bágyadságban és félkábult állapotban vándorogtunk a fedélzeten, ő melegen öltözködve friss lett mint a hal a vízben és szemlátomást épült. Szobát is a gőzgép közvetlen szomszédságában választott magának, és időnkint napközben is a legjobb tokaji borunkból egy-egy pohárkával megivott.

Ezt látva a gróf — megijedt, kért, lopnám el asztaláról az erős tokajit, de biz én nem hántottam, és kedves vendégünk napról-napra épült és elevenedett.

Neki választást engedtünk a szobákban, ő, mint mondtam, a gép melletti szobát mint legforróbbat választotta, mely legnagyobb is volt.

Az új rendezés miatt én maradtam szoba nélkül és a gróf kívánta, hogy én hozzá költözzem, és megosztza velem kabinját. Én tiltakoztam, mert mi legkevésbé férhetünk meg együtt. Én késő éjjelig dolgozom, későn kelek, a gróf jókor fekszik igen jókor kel — hogy lakjunk mi meg egy szobában?

PALEOCAPA ki ott volt míg vitatkoztunk, kérdé tőlem mi felett folyik a vita és én neki megmondtam, mire ő a grófhöz fordulva: mi, úgymond, éppen össze való emberek vagyunk; én is későig szoktam dolgozni, későn kelek és igen szeretem, ha valaki velem van, kivált mivel a munka alatt a dologról beszélni is lehet. Így én hozzá szegődtem és együtt laktunk a gőzösön.

PALEOCAPA minden szabad idejét munkában töltötte, de semmi szórakozást nem utasított vissza. Mindig velünk szállott ki, és igen örömet forgott a tiszai nép között. Nem győzte eleget dicsérni ezen szép népet, és jól táplált erőteljes fajt. Szívesen elbeszélgetett velök tolmács által, és bámulta természetes józan

felfogását, azt állította: hogy ez a legértelmesebb földnép a világon.

A hajóra szállt küldöttségek mind óhajtották a szaktudóst látni s vele szólni. Ő türethetően beszélt németül s így könnyen érintkezett velök. Örömet mondta el nézeteit, szívesen adott felvilágosításokat kérdéseikre és mindig találóan oszlatta el kétségeiket.

Például mikor egyik küldöttségnek a töltésezés szükségét fejtegette, egyik tudakos tagja azon megjegyzést tette, hogy a töltések időnkint nagy károkat is okoznak, mint például Hollandiában, hol egy töltésszakadás milliókat pusztít el.

Hozzáfordult PALEOCAPA és mutatva a nagy tiszai síkság pusztaságára: tudja-e — így szólt — mi itt a sajátképi baj, a min épen segíteni kell? Mi? — kérdezé a megszólított. — Az — felelé ő — hogy itt nem pusztíthat el milliókat a töltésszakadás. Szeretném én, ha tölem valaki milliókat lophatna, akkor legalább volnának millióim.

Nagyot nevettek a hallgatók és megértették emberi küzdelmeink sorsát.

Midőn nekünk elbeszélte a hajón nézeteit a szabályozási munkák első feladatáról, a töltésezésről és annak fokozatos kifejtéséről a mint annak létesülni kell az időnek folytában, csak egymás szemébe néztünk, és egyikünk hangosan azt mondá: ha valami józan eszű falusi birót megkérdeztünk, az is ezt mondotta volna. Elmosolyodtunk.

Ő pedig zaklatott, mondanók meg, mi észrevételt tett társunk előadásaira, mi pedig, úgyszólván, általános benyomás volt egyszerű mesterkéletlen magyarázatára. Elmondtuk neki.

Úgy van, uraim — felelé — a tudomány feladata az, hogy a dolgok felfogását a maga egyszerű, természetes vágásába vezesse, ha megfigyeljük a természet működését, egyszerű józan észszel könnyen megtaláljuk, mit kell tennünk céljainkra. A teendők alap-felfogására elég a józan ész és ez a legbiztosabb vezető. A kivitel részleteinél van meg a szaktudomány hivatása. «Nur nicht künsteln», mondja helyesen a német. Miért nekünk kezdetben a sok kétes átmetszés a Tiszán. Míg a folyó áradásainál ezer ágakban szerte barangol a rónán és koncentrált erejével nem dolgozik az átvágások kifejlesztésén, addig ezek mindig koraiak. Most töltés és töltés és mindig — töltés kell.

A mily higgadt és türelmes volt az ügyek megbeszélésében velünk laikusokkal, oly hamar feltámadt benne a heves olasz azokkal szemben, kik szakértők gyanánt szóltak vele.

Mesterkélt állításaik azonnal kihozta sodrából. Mi óvtuk is a mennyire az lehetett ezekkel vitától. Azonban ezek éppen keresték az alkalmat nézeteiket előtte elmondani.

Igy voltunk az ungvári főmérnök, az öreg makacsfejű LÁM JAKABBAL, ki éppen csak azért keresett fel bennünket Sáros-Patakon, hogy a híres behívott szaktudóssal beszéljen, és azt sok évi tapasztalásaiból felvilágosítsa a magyar folyók sajátságairól. LÁM ellentétes nézeteit röpiratban is elmondotta és voltak háta mögött a Felső-Tiszán a nagy nádasok és csikász vidékeken meghódított pártolói is, ezek élén befolyásos egyének is.

SZÉCHENYI félt ezen összejöveteltől, de nem akadályozhatta meg. Megkérte PALEOCAPÁT lenne türelmes a makacsfejű öreggel, s minket kért lennénk jelen, és közvetítsük s csillapítsuk a vitakozást.

Ez nem állt hatalmunkban. Bevezettük az öreg LÁMOT PALEOCAPÁHOZ, avval kezdte az öreg, hogy elmondja, mikép ő több évtizeden át gondosan gyűjtött tapasztalataiból alakított magának szakismerettel nézeteket s ezekről kívánja őt informálni, hogy megóvja az itteni állapotok téves felfogásától, mert már is elhibáztott úton látja a szabályozási ügy megindítását.

Ekkor elkezdé beszélni nézeteit és azoknak kezdetén mint a baj főokát megemlíti a Tisza folyó természetellenes folyását — unnatürlichen Lauf.

A mint e szót *természetellenes* kimondá belekiált PALEOCAPA: De hát ugyan ki csinálta? (Wer hat sie gemacht.)

Elbámulva kérdezi LÁM: mit kicsinált?

No hát a Tisza folyását, feleli PALEOCAPA.

Hát a természet, mondja LÁM.

De ha a természet csinálta a Tisza folyását, folytatja hevesen PALEOCAPA, hogy lehet folyása természetellenes? — És ezzel vége lett minden további információnak, LÁM többé szóhoz sem jutott. PALEOCAPA mindig hevesebben kelt ki a szakértők azon mesterkélt felfogásai ellen, kik hibás alapokból indulva, a tudomány nevében félrevezetik a laikusok józan természetes észjárását, és mint Olaszthonban oly bajokat okoznak, melyeket azután a tudomány is alig bír megigazítani.

Mi siettünk az értekezést beszüntetni és az öreg főmérnököt elvinni, nehogy még jobban elmérgesedjék ügyünk iránt.

PALEOCAPA tanácsait a Tisza-szabályozást illetőleg, következőkben foglalom össze.

A Tisza, így szolt, minden tekintetben nagy áldás az országra nézve, ha azt hasznosítani tudjuk. A róna, melyet áthatít, egyetlen földrészünkön, úgy szintezési mint talajminőségi tekintetben.

A folyó — lomhasága miatt már — a legszebb természetes csatorna Európában, minőt emberi kéz nem állithat elő. Lassúsága miatt fel és le csaknem egyenlő gyorsasággal járhatunk.

A Tiszavölgy alkata itt oly öntözési rendezést enged, minőt sehol a világon létesíteni nem lehet. Öntözési csatornákkal behálózhatjuk a Tiszavölgyet és alkatánál fogva egy csatornából mérőföldekre vezethetjük a termékenyítő vizet.

E folyónál a közlekedési érdekek csak alárendelt értékkel bírnak azon nagy szolgáltatokhoz képest, mi a gazdaságra az öntözéstől várható. Itt nemcsak a vizet, de a folyó gazdag iszapját is messze vezethetjük. Öntözhetünk és trágyázhatunk együtt, egyszerre. Ma nem is sejthetjük, minő jövőt készíthet okosan vezetett munka a Tiszavölgynek.

Minden attól függ: nem fogja-e szűkkeblű fukarkodás, vagy jól át nem értett munka-sorozat a helyes kifejlésben megzavarni. és később alig helyrehozható bajokat előidézni.

Hogy ez ne történjék, óvakodjunk a jövődőséget ma anticipálni.

Itt most a föld olcsó, néhol értéktelen. Ne fukarkodjunk az ártérrel. Ebből két felbecsülhetlen hasznunk lesz:

Egyik, hogy töltéseinket biztosítjuk a szakadások ellen, és ebben sok kártól megóvjuk a partvidéket.

Másik, hogy a folyó minden iszapját az ártéren kénytelen levén lerakni, az ártéri föld beese rendkívül fokozódik, és minél nagyobb árterületünk, annál több gazdag termő földünk lesz, melynek jövedelme — mint Olaszországban is — daczára az árvizeknek, mindig fokozottabb, mint az árvizmentes földnek.

Ha szűk térre szorítjuk a folyót a töltések közt és nem adunk elegendő sőt bőséges tért az iszapolásra, oly bajokat idézhetünk elő, melyeket semmi tudomány nem lesz képes orvosolni.

Hogy az áradások ereje gyakori töltésszakadások által nagy

károkat fog okozni, ez még a legkisebb baj. De nem lévén a folyónak elegendő tere, hova iszapját lerakja, a folyó saját ágyát fogja emelni, és a csekély esés miatt ez oly hamar megbonthatja a partvidék minden viszonyát, hogy ezen segíteni alig lesz hatalmunkban.

A folyó által elfoglalt és hatalmába vett terület mindaz, a mi kanyarulatai közt fekszik. A töltéseket tehát úgy kell vezetni, hogy azok közt a kanyarulatok tere hennfoglaltassék. Ebben nemcsak kár nincs, de nagy haszon van, és a folyónak marad elég tere, hova iszapját lerakja.

Idővel, ha a föld bece nagyon emelkedik, szűkebbre fogják a tért szoríthatni, de mikor már az átvágások anyamederré váltak, és ez a számításban előnyösebbnek mutatkozik. Ekkor a mostani töltések külső bástyákká válnak és másodszorban védik meg a partvidéket.

Engedjük ezért át az ügy fejlődését természetes menetének, ne előlegezzünk az időből, mert sokat markolva egyszerre, mindent kockáztatunk. Ne higyük, hogy ez munkát kimél, ellenkezőleg oly bajokat idézhet elő, melyeket többszörözött munkával nem fogunk birni helyreűtni.

A szabályozás általános rendszerére nézve a tudomány sem adhat más tanácsot, mint mire a természet érthetően utalja a józan gondolkodást.

Nem győzhetem ezért eléggé ajánlani a távol vezetendő töltéseket és az árterületek bőségét. És mert a Tiszavölgy alluvionális ritka föld, az a vizet nem nélkülözheti és csakhamar kényszerítve leszünk öntöző csatornákról gondoskodni. Ha már ezen csatornák által az árvizet megoszthatjuk, másodszorban eljön az idő az árterek szűkítésére. Ez mind magától fog jönni.

Használjuk fel a külföld e részbeni tapasztalatait. Ezt javasolja a józan ész, ennél okosabb tanácsot a tudomány sem adhat.

Ez volt körülbelől, mit ő nekünk a Tiszavölgy rendezéséről elmondott és lelkünkre kötött.

Bár követték volna utódaink hiven e tanácsot!

Tittelből lehajózva a Tisza torkolatához, a Dunán lefelé fordítottuk hajónkat és eveztünk Ujvidék és Péterváradnak, ott

kikötve és megjárva e pontokat, Zimonynál kötöttünk ki és egy napot töltöttünk a szerbek fővárosában, Belgrádban. A belgrádi Száraparton az osztrák követség titkára fogadta SZÉCHENYIT és elvezetett bennünket megmutatni a város nevezetességeit.

Innen tovább folytattuk utunkat Orsováig azon gyönyörű aldunai szorosokon át, a melyeknek alig van párja több a continensen.

Innen elmentünk tengelyen a határokon át a tulajdonképi Vaskapuig. Meglátogattuk az ó-orsovai török erősséget a Duna közepén. Megnéztük az erősséget, voltunk a török parancsnoknál, és bejártuk az egész szigetet. A török katonák egész csapatokban pedig barátságos indulattal kísérték bennünket.

Egy napot szántunk Mehádiának is és gyönyörködtünk a hely rendkívüli regényes szépségein.

Ezen kellemes útban kipihenve fáradalmainkat, visszautaztunk Pestre.

X. FEJEZET.

Viszonya a főherczeg nádorral. A magyar nádor hivatása Pesten. István főherczeg házassága. Szatmármegyei állapotok. Tisztujítás. Belépésem a tiszai központi igazgatóságba. A tud. Akadémia ez évi nagygyűlése.

Mielőtt emlékezéseimet ezen évről (1846) bezárnám, el kell némieket mondanom azon viszonyról, melyben SZÉCHENYI az életének utolsó évét töltő agg főherczeg nádorhoz állott.

Korábbi érintkezéseiről csak annyit tudok, hogy a gróf fellépése az 1825-ki országgyűlésen, midőn a főrendi ülésben először szólalt meg hazai nyelvünkön, és mint activ szolgálatban levő huszárkapitány nem oly szellemben, mint akkor tőle nem csak várták, de követelték is egy ízben a főherczeg nádor éles megrovását vonta magára.

E kemény megrovás nem érdeknélküli jelzője amaz időknek.

Hogy egy szolgálatban lévő katona, ha szinte a főrendiház tagja is, a főrendek ülésében magyar nyelven kezdjen szólani, és saját független meggyőződését kövesse, oly valami rendkívüli dolog volt, melyet mindenki merényletnek tekintett, minek következései nem maradhattak el.

Ezen akkori felfogásnak adott kifejezést a főherczeg nádor is, megrovásában jelezve azt is, hogy csak atyja nagy érdemeinek tulajdonítsa, hogy viseletének komolyabb következményei elmaradnak.

Katonai pályája itt véget ért. Tizenhét évi szolgálatában kapitányságig vitte. Ennyi eredmény oly összeköttetések és annyi kitüntetések mellett, minőkben részesült, igen csekély volt.

Eltökélve hazafi hadjáratát megkezdeni és erre már szövetkezve WESSELÉNYI, KÁROLYI, ESZTERHÁZY fiatal grófokkal, csak hamar meg kelle válnia e törekvésekkel összeférhetlen katonai szolgálattól.

Mint az országgyűlésre meghívott magyar mánás folyamodott szabadságidejének meghosszabbításáért az országgyűlés tartására.

Azonban neimesak meg nem kapja azt, sőt azonnal visszarendeltetett ezredéhez. Mire beadta lemondását.

Uj pályáján az első kezdet eredményei a magas körökkel ellentétes helyzetbe juttatták. A nemzet regeneratiójának eszméivel foglalkozó hazafi tevékenységének a megyék szűk körében alig leheté tért keresni. Működés gyakorlati eredmény nélkül a grófot nem elégithette ki. Azon körben pedig, melynek befolyásával eredményes működésre tért nyerhetett volna, neve rossz hangzásu, személye infensus lett.

Még az irodalmi téren is, hova reformeszméinek terjesztése végett lépett, volt elég alkalma érezni első időben a nehézségeket, melyek a magasabb kormánykörökben elterjedt nem kedvező hírekből eredtek.

A gróf a külföld culturalis állapotainak tanulmányozásából merítette eszméit a polgáriasodás követelményeire nézve.

Ki a Themzét látta elhoritva és megrakva hajókkal, rajta a gőzösök sebes forgalmát — annak elkelte szomorodni a legszebb európai folyó — a Duna — üres voltán, a pesti partok néptelen pusztá rondaságán.

De leginkább elszomorította az, hogy látva mindenütt és mindenben elmaradottságunkat, látta egyszersmind, hogy hiányoznak még egy lehető nemzeties fejlődés legnélkülözhetlenebb eszközei is.

Hiányzik főleg egy központ, mely a mindennemű mívelődés szétszórt tényezőit összegyűjtve, érintkezési és tömörülési helyül szolgáljon, hol a nemzeti szükségletek tudalomra ébredve, az erők egyesülése lehetővé legyen.

Nincs magyar főváros. A magyar társadalom alakulási rendszerében hiányzik a nap, mely vonzerejében összegyűjtve a termékenyítő erőket, melegének kisugárzásával áthassa az egész országot.

Egy kellő vonzerővel és megfelelő közlekedési eszközökkel ellátott központot teremteni az országnak és e központban minden kényelmekkel kínálozó gyűlhelyet készíteni mindennemű és rendű tényezőknek — ez vala kiindulási eszméinek alphája.

De ha a gróf nemcsak ezen szükségletek tudatára ébreszteni

akarta nemzetét, hanem azok kielégítésére tényleg is működni : akkor kettő okvetlenül szükséges volt rá nézni.

Egyik, hogy működésének színhelye Pest legyen, és ott minden rendű tényezőkkel összeköttetésbe lépjen.

Másik, hogy a főhg nádornál és a hatalom akkori kezelőinél viszonyát más lábra állítsa, mint az országgyűlési szereplése után lett.

Mindkettőre hatalmasan befolytak szívének érzeménnyei is. Pestre és azon körökbe vala tehát vonatva, melyet WESSELÉNYI és társai annyira kerültek.

Nem itt van helyén megvilágítani azon befolyást, melyet szívének hatalmas gerjedelmei hazafi pályájának buzditására, conceptióinak merészségére, működésének irányára gyakoroltak. Legyen annyi elég itt megjegyezni, hogy a gróf, mint a koreszmék hatalmas agitatora az országban, már nélkülözhetlen érintkezéseinél fogva sem tehetette magát a hatalmi körökkel oly ellentétbe, mint a WESSELÉNYI által vezetett ellenzék, melytől ama körök irtóztak.

És midőn SZÉCHENYINEK első nagy zajt előidézett munkája a *«Hitel»* megjelent, már ezt a nádor ő fensége és METTERNICH hg megdicsérték.

Később az aldunai munkálatok, melyeknek vezetésével a gróf lőn megbizva, az országgyűlések a pestvárosi ügyek és egyéb vállalatai alkalmat adtak a főherczeg nádorali gyakori érintkezésekre.

Bensőbb viszony azonban a főhg nádorral csak azután szövődött, midőn a helytartótanács közlekedési osztályának élére kinevezve a helytartótanácsi ülésekben, melyeken a főhg nádor még mindig elnökölt, rendszeren részt venni kezdett.

Azon év (1845) végén, mint szokás, a hajóhidat Buda és Pest között elszedték, és az átjárás lassu, néha bajos volt. Az ülés alatt a gróf a főhg nádortól egy írónnal irt czédulát kap, melyben a hid elbontását véve ürügyül, egyszer mindenkorra az ülések napjain magához ebédre hívja.

Következő tavaszon a hajóhid ismét be lett rakva, azonban az első ülésben a gróf ismét czédulát kap a főhg nádortól : a berakott hajóhid ne tegyen viszonyunkban semmi változást — ebédre elvárom, kijelentéssel.

Igy lett a gróf gyakori vendége a főhg nádornak és házivá a főhg családi körében, és nem sokára lett is alkalma igénybe venni a bizalmas viszonyt, melybe a főhg nádorral lépett.

A főhg nádornak mint tudva van, élte alkonyán egyetlen ohajtása volt, hogy őt nádori állásában fia, ISTVÁN főhg kövesse.

Midőn a harminczas években SZÉCHENYI népszerűsége az országban óriási mérveket öltött, lehettek olyanok, kik a főhg nádorban gyanut ébresztettek iránta.

Ezen gyanakodására csakugyan némely meggondolatlan rajongók adtak is okot, kik túlesapongásaikban mértéket nem ismervén, lakomázás közt még az ő nádorságát is szőnyegre hozták.

SZÉCHENYI ugyan, mint a tiszai első nagygyűlésen láttuk, semmi alkalommal nem feledte el a főhg nádor érdemeire vezetni a közfigyelmet, és ez által magának lekötni folytonos pártfogását és leküzdeni gyanakodását ha volna, azonban mint láttuk, még a tiszai első körutján is igen kedvetlenül látta magát felügyelet alatt és ez igen bántotta őt.

Bizalmas körben azután el is mondá igen érthetőleg a nádorságróli nézeteit, és mennyire kárára vannak a meggondolatban beszédek nagy fontosságú érdekeknek. Mi őt illeti, eltekintve attól, hogy ő oly gazdag olygarchia körében, minő a magyar mágnásság, soha sem gondolhatna arra, hogy a nádorságot viselhesse, még magát ISTVÁN főhget is sokkal gazdagabbnak ohajtaná, hogy azon hivatásnak megfeleljen, melyet nekünk a nádorsághoz kötnünk kell.

«Ha mi nemzetünket mint egyik népcsaládot az európai népek közt akarjuk látni, akkor annak lassankint ki kell bontakozni a colonialis helyzetből, és mindenben önálló állami életet nyerni, hogy fajának egyéni sajátságait kifejthesse.»

«Hogy állami életet rendezzünk, ennek megvannak elutasíthatlan követelményei. Ezek közt nem utolsó a magyar nádorság.»

«A magyar nádor hivatása ezentúlra — ha nemzeti fejlődésünk nélkülözhetlen eszközeire gondolunk — az, hogy Budán a királyi székhely hiányát pótolja. Udvartartásával a magyar főúri osztályt maga körébe vonja, és a magyar nemzet culturájának központot teremtsen.»

«Erre Budapestnek ha fővárossá akar lenni, okvetlenül szüksége van. Ha már a király nem lakhatik ott, ezt legalább a nádori udvartartással kell pótolni.»

«Ez mind nemzeti, mind culturalis, politikai úgy mint közgazdaszáti fejlődésünknek egyik alapfeltétele s elengedhetlen követelménye.»

«E részben eddig misem történt. A főhg nádor Budán házias egyszerűségben elvonultabban élt, mint bármely más főuri család. Udvartartásra jövedelmei sem voltak elegendők, de Bécsben is gyanakodó szemmel nézték volna, ha ő ilyesmire gondolt volna.»

«Ez jövőre így nem maradhat. A nemzet culturalis fejlődése megköveteli, hogy Budán magyar királyi udvartartás legyen. A magyar vagyonos osztálynak az országban kell kielégítést szerezni, hogy a külföldről visszavonassék. A magyar irodalom és művészet megerősödve helyét fogja követelni a palotákban is, és ha a következő nádor önként nem jó elibe és annak udvara nem lesz a szellemi erők, a jó izlés és a mivelődés gyúpontja — bármit tegyünk is, culturalis fejlődésünknek hiányozni fog leghathatósabb eszköze.»

«A nádorságot illetve, tehát jövőendőben kettő okvetlenül megkivántatik.»

«Egyik, hogy az az urakodó ház tagja legyen.»

«Másik, hogy az képes legyen oly udvartartást rendezni, mely a királyi székhely hiányát pótolja.»

Hosszú volna e helyen mindazon ábrándképeket elsorolni, melyek a gróf agyában Budapest egykori felszereléséről és környékének rendezéséről megfordultak. Mindennemű nagy épületekről — Pest és Buda felékitéséről, a Margit-sziget és városliget közmulató helyekké alakításáról, a budai erdőkben nagy vadaskert, a Csepel-szigeten nagy fáczányos előállításáról, az Ó-Buda feletti völgy nyári villákká való kiosztásáról a közép és kereskedői osztály számára, sebes gőzhajójáráttal minden fertályban — és ki tudná elmondani mindannyi tervekről.

A gróf, ki legkevésbbé vette igénybe a főváros élvezeteit ott, hol találta is, érezte legmélyebben, hogy ha Budapestből magyar fővárost akarunk alkotni, mi nélkül pedig magyar culturalis fejlődés képzelhetlen, oda a magyar vagyoni és értelmi erőket össze kell gyűjteni, ezek pedig ottani telepedésre csak úgy birhatók, ha vágyaikban kielégítést nyernek, ez pedig csak hosszú időnek és folytonos hazafi erőfeszítésnek lehet eredménye.

Hitte azonban, hogy van a főuri osztályban még annyi hazaszeretet, hogy ennek tudatára ébrednek, és hogy ez történjék, meg is tett mindent, mi tőle telhetett.

A mint a főhg nádornál is háziasabb lett, és ebédek után családi körében tovább mulatott, elkezdte a jövőről eszméit fej-

tegetni, és a budai nádori udvar jövőbeli fényéről azon élénk színezéssel beszélni, mely sajátja volt.

Ez gyakrabban is lett családi körben a megbeszélés tárgya a főhg nádornál, mely alkalommal nem mulasztotta el a gróf arra is figyelmeztetni a főhg nádort, mennyire fontos e czélokra ügyelni ISTVÁN főhg kiházásításánál.

Nem sokára váratlanul kedvező alkalom nyílt ezen ábrándok megvalósítására.

Tudva van, hogy ezen évben Miklós czár az oroszok hatalmas ura kéz alatt bizalmas érintéseket kezdett egy házasság létrehozására a híres szépségű OLGA nagyhercegnő és valamelyik osztrák főherceg közt.

Ki tudná ma megmondani, mi volt valódi oka, hogy a tapogatódzások fonalán ezen osztrák vőlegény gyanánt ISTVÁN főhg lett czélbavéve, és a dolog annyira ment, hogy a kívánt feltételek egyes pontjai is kiszivárogtak a közönség tudomására.

Többek közt évi egy millió rubel hozomány, és a nádorság öröklési joga a főhg ISTVÁN családjában.

Elképzelhetjük e feltételek minő benyomásokat tettek Bécsben, hol még az udvar körében nem egészen mosódtak el az Orleans-ház-féle mesterségesen támasztott gyanakodások a multból.

E tervet hg METTERNICH egész hatalmával ellenezte. Ezen nem is ütközhetünk meg. Ő mint az uralkodó ház udvari és államcancellára belátta ennek a jövőben lehető kiszámíthatlan eshetőségeit, melyekre a megjelölt feltételek világosabban látszottak utalni, mint akkor tán az oroszok czárjának szándékában lehetett.

A megindított házassági összeköttetés tervétől idegenkedett az egész udvar, és hogy a nádor családjában is előljenek minden hajlamot ezen összeköttetésre, nem kíméltek semmi borzadalmas mendemondákat a pétervári udvar ledér krónikájából, melyben bőven kijutott a nagyhercegnőnek is.

Mint a haza sorsának nagy válságainál — leirhatlan izgatott tevékenységben láttam mozogni e napokon át a grófot.

Napjának jó részét Budán a főhg nádornál töltötte és ott minden vett híreket megbeszéltek.

A gróf látta a nagy akadályokat Bécs részéről, de hitte, hogy ha a főhg nádor bizonyos mérvű erélyre szánja el magát, végkép a császár személyes beleegyezését kinyerheti és az összeköttetés — daczára minden ellenzésnek — mégis érvényesülhet.

Vivott ennél fogva lelkének egész erejével ezen házasság mellett. Elmondta a főhgi családnak mennyire elutasíthatlan e házasság ISTVÁN főhg részéről. Sőt ha azon igen világos célzattal hintett rágalmak valók volnának is, azok mitsem nyomnának azon mérlegben, melynek egyik felén oly magas érdekek vannak.

ISTVÁN főhg mint magyar nádor budai udvarában saját jövedelmei mellé egy millió rubel évi pótlékkal, egy csodaszép nővel, ki e mellett a világ leghatalmasabb uralkodójának kedvencz gyermeke, oly állást foglalna el Magyarországon, melyet sok európai uralkodó irigyelhetne. A magyar nemzettől körülrajongva annak bálványává válnék.

Kérve-kérte az agg nádort, tenné túl magát a bécsi udvari körök kisszerű feltékenykedésein. A jövőendő eshetőségei között ügyis az egyedüli biztosíték azon bensőség és ragaszkodás, melyel az uralkodóház tagjai a ház időnkinti fejével összefüggnek, a ki a közbirodalomnak magyar részét attól szétválasztani akarná, az az európai nagyhatalmokat idezné fel maga ellen, e részben tehát minden feltékenység pusztá agyrém, mit ily nagyszabású érdekek eldöntésénél számbavenni nem lehet.

Zaklatta azért a főhg nádort, küldené fel azonnal főhg ISTVÁNT Bécsbe. Ott hivassa a főhg magához hg METTERNICHT, tegye magát főhercegi állásba, hagyja a herceget kis ideig anti-chambrirozni, míg elfogadja s akkor jelentse ki határozottan, hogy ez ügyben, mely személyes ügye, nem enged semmi diplomatiái beavatkozást, ezt maga fogja a császár ő felségével végezni.

Azontúl szóljon magával a császárral, ki őt annyira kedveli, és fogadja az orosz követ bizalmas ajánlatait személyesen.

A dolog, mint látszott, nem lett volna a főhg nádor és neje ellenére — de a főhg nádortól, ki oly nyomott helyzetben öszült meg, ennyi bátorságot s erélyes fellépést várni — hiu remény volt.

Míg ezek folytak, a bécsi udvari körök idegenkedése a kényes ügyet igen elkeseredetté tette és a további érintkezések elejtettek.

Én ekkor éppen Pesten voltam. S csak a 48-ki márcziusi napokban láttam a grófot oly felindulásban mint akkor.

Budáról mindig igen leverten jött haza, és elmondá mit mindent elkövetnek Bécsből a dolog megakadályozására, de mindez nem tenne semmit, csak ne hiányoznék a — bátorság a főhgben.

Mint természetes, ezen végzetes ügy kimenetele engemet is

folytonos feszültségben tartott, és izgultan vártam néha jövetelét Budáról.

Ott ültem szobájában csendes elmerengésben, míg ő nagy léptekkel járt fel és alá s végre megtörve a hallgatást, feket bocsátott gazdag képzelődésének és élenk színezéssel kezdé festeni a megújult Mátyás udvarát Budán, egy oly magyar világ udvari képét, minő nem volt eddig — nem is lehet valóság — de minőt az ő képzelete teremthet.

Magát a szépséget és a szépség gyarlóságait is a nemzeti kifejlésnek gyümölcsöztette képzeletében.

Gondoljuk magunknak — így szólt — a mindenkit elbájoló csodaszép nádornét budai udvarában, körülrajongva a magyarság színjavától, úgy — ha valami — ez volna képes egy varázs-űtéssel Pestre gyűjteni a magyarság vagyoni és értelmi előkelőségeit, mert nemzetünk minden mások felett fogékonyabb a szépség benyomásaira.

Gondoljunk e nemzeti bálványzás visszahatására, kivált egy hiúságra hajló női kedélynél, ez által szükségkép egészen megnyeretik a nemzetnek és magát a magyar izlés, divat, művészet és költészet központjává és éltető szellemévé teszi — mi minden fogna kiáradni e gazdag forrásból!

És midőn váltig kigyönyörködtem magamat a szép jövődő bájos képein és átéltem képzeletemben az aranyjuezi szép napok gyönyöreit Budán — végre a földre szállva ismét nem állhattam meg, hogy meg ne jegyezzem: Mindezek bizony gyönyörű dolgok, de ily szoros összeköttetés éppen Miklós czárral és az oroszokkal, — még is veszedelmes játék.

Istenem — felelé — ki kételkedhetik benne, hogy ez koczka — csak én látom leginkább, minő kockajáték. Ámde egész nemzeti létünk nem volt-e koczka a múltban és jelenben?

«Honfoglalásunk, megtelepedésünk itt, a tatárjárások, a török és német hatalmakkali összeköttetésünk, mely tartósabb és bensőbb volt — nem volt-e mind koczka nemzeti létünkre? Még is fennállunk. Ha van bennünk isteni szikrája az életrevalóságnak, felbirjuk használni a történelmi eshetőségeket, és javunkra fordítani nagy conflagratiók esetében az oroszokkali összeköttetésünket is.»

«Mindez Isten kezében van. Ki láthat a jövő titkaiba. Én úgy érzem, hogy ez összeköttetés nem válnék fajunk kárára.»

Nem hiszem, hogy ezen napokról Naplójában ne volnának

igen érdekes feljegyzései. ZICHY ANTAL barátom adhat erről bővebb felvilágosítást.

A fennebb elmondott házassági kísérletekhez ez időben igen érdekes epizódot képez, MIKLÓS czárnak nem sokára történt megjelenése Bécsben.

Nem tartozik ezen emlékezések keretébe a czár bécsi látogatásának eseményeiről írni. Annyit az előzmények illustratiójára meg kell említenem, hogy a hatalmas czár Bécsbe érkezve, nem is ment a Burgba, hanem követénél szállott meg, hg METTERNICHnek tartózkodás nélküli kiméletlenséggel adta tudtára a történetek feletti boszankodását, és egész bécsi mulatása alatt neheztelésének látszatát épen nem leplezte. Ezen két egymást követő esemény egyiránt mélyen sértette a két udvart, és mint láttuk még évtizedek alatt sem birt többé szívélýesebb viszony fejlődni a két uralkodóház között.

Ezen események után kevés mondani valóm marad a grófnak érintkezéseiről a főhg nádorral.

Annyit meg kell említeni, hogy hivatalos körben a főhg nádornak, ki a hivatalos mechanismus nagy mestere volt, mindig nagy kedve telt a gróf genialis rendetlenségeit kellő vágásba vezetni.

A gróf utazásaiban is magán levelezés alakjában írta a főhg nádornak jelentéseit, és abban a mulatságos események közt kérelmet is intézett a főhghez bizonyos teendők iránt.

A főhg nádor pedig hivatta egyik bizalmas tanácsost és megjegyezve mosolygással: a jó gr. SZÉCHENYIből sohasem fogunk rendes hivatalnokot faragni, — átadta levelét, hogy kérelmeiből készítsen előterjesztést a közelebbi ülésre, mit aztán tárgyalás alá vétethessen és elintézhessen.

Ezen évben érte el a főhg nádor megválasztásának 50-ik évét. Betegsége nem engedte felszázados jubileumát megünnepegni. Ezen évet csak napokkal élte túl és átköltözött ő is őseihez. Az ország pedig nádorságának érdemeit törvényben örökitette meg, fiát, ISTVÁN főherceget még azon évben megnyílt országgyűlésen, egyhangu választással ültette a nádori székbe.

Emlékezéseimet ezen évről be nem fejezhetem a nélkül, hogy fel ne említsek még két dolgot. Az első hivatalba lépésem magyarázatául szolgál, a másik is érdekesebb, hogysem elhallgathatnám.

Mint olvasóim emlékezni fognak, a debreczeni nagygyűlés az én rendezési elveimet fogadta el. Ennek következtében a vidéki osztályok, már is több ponton, ezen alapon lettek megalakítva, sőt az egyének megválasztásában is, döntő befolyásom volt. A tiszai út befejeztével természetesen követelte tőlem SZÉCHENYI és pedig joggal, hogy az általam kiszemelt egyének közreműködésével, az általam alkotott rendszernek életrevalóságát én próbáljam ki, s belépve az előbb visszautasított hivatalba, mint központi igazgató, abba életet öntsek és megszilárdulását eszközöljem.

E kívánság annyira jogos és méltányos volt, hogy ezt vissza utasítanom nem lehetett. Azonban két akadálya volt, melyeket figyelmen kívül nem hagyhattam.

Egyik, hogy elődöm, ki épen ajánlatomra lett ezen állásra megválasztva s ki ezért előbbi hivatalát, megyei főjegyzőségét áldozta fel, kárpótoltassék.

Másik, megyém ellenzéki pártja iránt voltak kötelezettségeim, melyeket épen a küszöbön álló restauratio idején tekinteten kívül nem hagyhattam.

Az elsőre nézve, a gróf és még inkább a főherczeg nádor komoly ígérete megnyugtatót.

A másodikat nem könnyen lehetett megoldani. Ugyan is kívánságom az volt, gr. APPONYI által, hasson SZÉCHENYI gr. KÁROLYI LAJOSRA, hogy a szatmármegyei választásokat hagyja szabad menetére, s ne avatkozzék bele, mert nagy pénzerejét s hatalmas befolyását döntőnek tartám a pártok mérkőzésében.

Már pedig csak abban az esetben vonulhattam vissza a választási küzdelmekből, ha az 1846-iki restauráció jelöltjeink megválasztása felől nyugodt lehettem s ez által pártunk jövőjét biztosítva láttam.

Különben senkiért és semmi körülmények között sem hagyhattam el azokat, kik oly hív bajtársaim s ragaszkodó követőim voltak a megyei élet heves küzdelmeiben.

Már maga pártunk alakulása is sokkal megkapóbb volt, hogy sem épen én feledhettem és kötelezettségei alól kivonhattam volna magamat.

KÖLCSEYnk váratlan halála 1838-ban, nagy aggodalommal töltött el a megye jövő szelleme iránt. Nehány fiatalabb barátommal szövetkezve elhatároztuk, hogy KÖLCSEY emlékét és elveit fenntartjuk a megyében. Kezdetül a legközelebbi gyűlésen hangot

adtunk a melyen érzett közvesztésnek, melyet a felett mindnyájunknak erezuünk kellett, s indítványoztuk kegyeletünk kifejezésül emlékének megörökítését az által, hogy egy lehetőleg művészi kezektől festett arczképe megszereztetvén, a megyeház nagy termében helyeztessék el.

Ezen indítvány nem várt ellenzésre talált.

Veletlenül a főispán elnökölt a gyűlésen, ki meglepetve az indítvány által, kegyeletünk kifejezését túlságosnak találta, s azon kifogást tette, hogy eddig a megyeház termében csak főispánok arczképei lettek elhelyezve.

Voltak, kik a főispán ellenvetését szolgailag pártolták s ez bennünk nagy elkeseredést szült. A vita élessé vált. S mi, indítványozók, köztük én is, nagy hévvel támadtuk meg az ellenzőket, nem kímélve a főispánt sem.

A jelenvolt köznemességet meglepte e bátorság. Nehány fiatal ember merte a főispánt és pártját élesen megtámadni. És ez annyira hatott, hogy azonnal hozzánk csatlakoztak s élénken követelték indítványunk elfogadását.

Követelésünk mindinkább fenyegetőbbé vált, úgy hogy csak hamar elnémult minden ellenzés s indítványunk a legnagyobb lelkesedés között határozatilag elfogadtatott.

Ülés után kilépve a tereméből, az udvaron körülfog a jelenvolt nemesség, kikkel pedig azelőtt csak keveset érintkeztem s azt mondják: «Ilyen embert keresünk mi, a ki megmerje mondani a nit érez a megye hatalmasainak is. Ezután itt leszünk a gyűléseken, legyen vezetőnk s mi hűségesen fogjuk követni.»

Igy alakult meg az oppositio Szatmárban, hét fiatal ember kezdeményezésére. A nemesség emberül beváltotta szavát, segélyökkel sok basáskodásnak végét vetettük a megyében.

Ezen jó néppel vittük mi keresztül az ismert tizenkét pontot, melyekben a nemesség megadóztatásának nagy elvét is kimondtuk.

Éveken át erőnk megdönthetetlen volt s csak akkor sikerült ellenünk nagyobb pártot alakítani, midőn a szövetkezett ifjak egy része, hét közül hárman követi állásunk miatt, hosszabban távol voltunk a megyétől.

Az első győzelmet az 1843—44-iki országgyűlés folyamán aratták felettünk, midőn egy gyűlésen az általunk választott követeket vissza hívták s azután más pártiakat küldtek fel.

1846-ban kelle tisztujításunknak lenni. Majdnem az egész évet a tiszaszabályozási ügyekben megyémtől távol töltöttem s ez alatt pártunk tevékenysége nagyon meglankadt.

Hogy azon párt, mely oly sok szép győzelemre segített, fel ne bomoljék, forró óhajtasom volt, melyet csak úgy véltem elérhetni, ha saját kebeléből választott tiszti karával meg erősödik.

Biztam is a győzelemben, csak az aggasztott, hogy gr. KÁROLYI LAJOS ígéretet tett a conservativeknek, őket a megyében teljes erejével támogatni. S ő oly hatalmas ellenfél volt, kinek segélyével a conservativek győzelme meggyengült pártunk ellenében csaknem bizonyos volt.

Kértem tehát SZÉCHENYI grófot, írjon gr. APPONYinak s beszéljen a KÁROLYI grófokkal, engedjék a tisztujítás menetét szabadon folyni s ne avatkozzanak a választásba.

APPONYI gróf leveleiből, melyeket SZÉCHENYI megmutatott, láttam, hogy ő kérésünket szívesen teljesítette volna, de gr. KÁROLYI LAJOS a visszavonulásra kényszeríthető nem volt.

Azon időben a pártok igen élesen állottak szemközt s a conservatív főurak egymást lelkesítve nem kímélték az áldozatot, hogy a megyei választásoknál pártjuk embereit juttassák diadalra.

Gróf KÁROLYI LAJOS nem akart hátul maradni az áldozatokban s megígérte barátainak, hogy ezen kikiáltott ellenzéki megyét fogja meghódítani s ezen ígérete folytán a megyei conservativekkel szoros érintkezésbe lépett.

Hiában kérte őt azután SZÉCHENYI gróf, hiában óhajtotta maga gr. APPONYI is, gr. KÁROLYI LAJOS a visszavonulásra bírható nem volt.

Sokkal messzebb ment már, hogy sem visszaléphetett volna.

Nekem tehát választásokig megyémbe kellett vissza térnem, mert kötelességemnek tartám az időközileg szétbontott párt egyesítését megkísérteni s embereinkbe reményt s lelkesedést élesztetni, de különösen, helyt állani ezen nehéz küzdelmek napjaiban s minden esetre osztozni pártfeleim sorsában.

Elhagytam tehát Pestet, de azon ígérettel, hogy legyen a tisztujítás kimenetele bármint, választások után felhagyva a meddő megyei küzdelmekkel, felköltözöm Pestre s átveszem a tiszai ügyek vezetését, mint központi igazgató.

Nagy költekezéssel sikerült az ellenpártnak a választásokon győzelmet aratni. Jelöltjeik megválasztattak, de kénytelenek voltak elvekben nekünk concedálni s mint alább lesz alkalmam elmondani, a követi utasításokban nekem teljesen szabad kezet engedtek.

Ezután ígéretem szerint Pestre költöztem.

Pesti lakásom első évében 1846-ban azon váratlan megtiszteltetés ért, hogy a t. Akadémia deczemberi nagygyűlésén a természettudományi osztály levelező tagjául választott be.

SZÉCHENVIT a választás igen kellemesen lepte meg.

HELMECZY volt valószínűleg a kezdeményező s VÜRÖSMARTY, BAJZA, TOLDV és BÄRTFAY segítették. Ezekkel folytonos érintkezésben éltem s már a 30-as években ismerkedtem meg. Még mint selmeczi akademikus pesti tartózkodásom alatt estéimet társaságukban töltém el és akkor már kaptam a t. Akadémiától hivatalos felszólítást a bányászati műszótár ügyében, melyen azon időben néhány barátommal dolgoztam.

Az irodalomban sem voltam újoncz, mert már 1842—43-ban, mint gyulafehérvári követ, az országgyűlés folyamán Kolozsváron, Kemény Zsigmonddal az «Erdélyi Híradó»-t szerkesztettük, mely lap akkor tulajdonunk is volt s ezután a «Pesti Hírlap» és «Jelenkor»-ban folytonosan dolgoztam.

A választásban tehát nem volt semmi különös, mind azáltal úgy véltem, hogy csekély igényeim mellett e kitüntetéssel annak köszönhetem, miszerint ezzel a grófnak óhajtottak örömet szerezni. Tán a gróf is így érezte, mert midőn a választás kihirdettetett, kedves meglepetésének legélénkebb kifejezését adta.

Azonnal sietett is hozzám, hogy első legyen, ki nekem e hirt meghozza s valóban oly őszintén látszott örülni, mely egészen megható volt s előttem is nagyban emelte e váratlan megtiszteltetés becsét.

Azon időben a természettudományokat tágkörben még csak a selmeczi akadémián művelték s tudtommal a t. Akadémiának még addig más bányász tagja nem volt.

Pár nap mulva, szokásom szerint, folyó ügyeink megbeszélése végett reggel meglátogatom a grófot s őt a legnagyobb felindulásban találom.

Olvasta-e a mai lapokat? — kérdi tőlem.

Nem még — felelém.

No nézze, minő impertinens bírálatot írt valaki akadémiái megválasztása felől. — S kezembe adja a «Pesti Hírlap»-ot s rámutat egy cikkre, mely a legújabb akadémiái választásokról szólott.

Azon cikkben megválasztásom SZÉCHENYI korteskedéseinek volt tulajdonítva s azon csodálkozást fejezte ki, mikép volt képes SZÉCHENYI belőlem, épen természettudóst formálni.

E támadás éle leginkább a gróf ellen volt irányozva. Nagyon zokon is vette s egy igen éles választ írt, melyet átadott nekem olvasni. Én elleneztem kiadását, de sok erőlködésembe került, míg rá vehettem, hogy ily kis dolog miatt ne üssünk lármát, s mig megnyugtathattam, hogy ne vegyük rossz néven senkinek, ha természettudományi ismereteimről tudomással nem bír, mert addigi összes munkásságom a politikai életben nyilvánult.

Végre meggyőztem a grófot s abban hagytuk a dolgot, de a választás feletti örömünk el volt rontva.

Ki rontotta el, nem fürkésztük és tán soha sem tudtam volna meg, ha 1849-ben önként be nem vallja.

Debreczenben az országgyűlés alatt néhány képviselő társammal, családjaink távol létében, közös konyhát tartottunk s asztalunkhoz naponként vendégeket is hívtunk.

Egy ebéd előtt azt mondja KEMÉNY Zsigmond: Ültessd ma T. LENCZI képviselőtársunkat és vendégünket magad mellé, úgy is jó barátok vagytok és áraszd el ebéd alatt, a legabstractabb természettudományi dolgokkal. Beszélj neki a vízőzön előtti állapotokról, a földgömb alakulásának titkairól, a mindenség keletkezésének elméleteiről s több ilyen, de mentül-nagyobb dolgokról.

Nem értettem KEMÉNY szándékát, de gondoltam, hogy valami célja van kérésének, tán mint akademikust akarja T. barátunkat megréfélni s ezért LENCZI barátunkat magam mellé ültettem s elkezdtem nagy hévvel a természet csodáiról beszélni, annak titkait fejtegetve s az alakulás rendszereit bírálva.

Barátom nagy szemeket mereszt s hűledez. Ezt látva, még inkább neki melegszen s áttérek Mohs crystalographiájára s derekasan recitálom nyelvtörő görög nomenclaturáját.

Barátom mindinkább komolyodik, mind kényelmetlenebbül érzi magát s végre felém fordul s egész érzékenyen mentegeti magát egykori tévedéseért s rajtam elkövetett méltatlanságáért.

Ekkor meg én bámultam el, nem értve a mentegődzés okát,

míg a közelünkben ülő KEMÉNY nevetve meg nem fejti malitiáját, hogy így akarta LENCZI barátunkat töredelmes vallomásra bírni az egykori *Pesti Hírlap*-i czikk felől.

Jót nevettünk a sikerült tréfán, de engem a támadás s a reá következő idő viszontagságai kisodortak e tisztes positióból, hol ma már, hála derék utódainknak, csak felette szerény helyecskét bírnék elfoglalni.

1847.

XI. FEJEZET.

Széchenyi, Kossuth, Deák szellemi örökségei, melyek ránk szállottak. Miért Széchenyi a legnagyobb magyar? Minő viszonyban állnak eszméi a mai tudománynyal? A nemzeti egyéniség kifejtése és hivatásának józan felfogása.

Nemzetünk majdnem ezeréves történelmében alig hiszem, hogy volt volna 40 év hasonló ahhoz, mely 1827-től az ősi alkotmány helyreállításától, 1867-ig az új alkotmány visszaállításáig lefolyt.

Ezen nevezetes időszak közepére esik 48, az európai forradalom korszaka.

Mit hoznak rajunkra e kor válságos eseményei, azt a jó Isten tudja, annyit azonban tudunk, hogy nemzeti fejlődésünk folyamata 48-ban hatalmas lökést nyert, és kizökkentve addigi menetéből, új ösvényre sodortatott, és ezen átalakulás annyira életbevágó, hogy kétséggkívül határoz rajunk jövő sorsa felett.

Helyesen és épen nem nagyítva az események fontosságát, mondja LóNYAY gr., hogy ezen átalakulás mivel sem csekélyebb horderejű esemény, mint nemzetünk áttérése a kereszténységre megtelepedésünk kezdetén.

Az emberi mívelődés történelme ma már nem csekély világot derített az emberiség fejlődésének folyamatára. Ismerjük az érdekeket, melyekért egykor az emberek sikra szálltak, ismerjük az eszméket, melyek az emberi szellemet időnkint áthatották és törekvéseinek irányt adtak, melyekért néha annyi nemes szív elvérzett.

Mivé lettek ezen érdekek, mívé ezen eszmék a mai kor meggyőződéseiben!

Hiában, az ember sorsa életén át a tévedés. Lehet-e más az emberisége is?

Ha mi az előhaladott tudományok mai álláspontjáról szánakodó részvétellel tekintünk előbbi korok nehéz küzdelmeire, gyakran

félreértett érdekekért esaleszmékért: meglehetünk győződve, hogy a későbbi korok épen így lesznek velünk is.

Ez azonban ne zavarjon meg. A mi hivatásunk az előzőtt események által meg van jelölve, minél helyesebben fogjuk fel azok jelentőségét, annál biztosabban választhatjuk meg haladásunk útját.

Nemzeti fejlődésünk történelmében 48 mint határkő áll. Az ő és új világ választó pontja.

Minél jobban ismerjük a multat, minél mélyebben hatolunk az előzmények felismerésébe, melyek ezen nagy alakulást előidézték, annál könnyebben igazodunk el korunk óriás feladatának nehézségeiben, annál könnyebben találjuk meg a helyes útat, melyen járnunk kell.

Ezért kiváló fontossággal kell birni előttünk minden tanulmányozásnak, mely e nagy alakulási korszak eseményeire világot vet.

Tanulmányozásunk különösen akkor lehet termékenyítő, ha a mult és jelen közti szellemi kapcsolatot gondosan keressük, melyet könnyen megtalálhatunk, ha a lefelt átalakulási mozgalomból kimagasló történelmi alakok szellemi hatásait, és mert fejlődésünk menetére döntőleg befolytak, azon szellemi örökséget is számba vesszük, melyet működésükben számunkra hátrahagytak.

Erre pedig mai helyzetünk mindig sürgetőbben int.

Miért? Elmondom.

Történelmünk fennnt megjelölt negyven évi folyamatában három nagy alak emelkedik ki, mint kik az események alakulására döntőleg befolytak:

SZÉCHENYI, KOSSUTH és DEÁK.

Ha már most menten minden rajongástól elfogulatlan történelmi szigorral, számba vesszük azon szellemi örökséget, melyet ezen nagy embereink mint szellemi tőkét a jelen számára hátrahagytak, ha keressük azon eszmekincseket, melylyel szellemvilágunk tőkéjét gyarapították, és egybevetjük azon battással, melyet szellemök a jelen alakulásaira gyakorolt, igen különös eredményekre fogunk jutni.

Merné-e tagadni valaki, hogy Kossuth szelleme nem kísért ma is hazánkban? Törvényeink oltalma alatt, színleg loyalis formák közt a függetlenségi aspiratiók épen nem gyengülnek, sőt az utóbbi választásokban még gyarapodtak is.

A függetlenségi törekvésnek meg van a józan értelme, mely ép oly loyális mint jogosult. De azon alakban mint az mint közjogi kérdés felállítva lett, végzetesen decompónáló eszme, melynek rendezési nagy gondjaink közt mi hasznát vehetnők — nehéz belátni. Azt azonban, hogy káros sőt veszélyes — könnyű kimutatni.

Általában pedig alig lehet kérdés vagy fejtegetés tárgya, hogy Kossuth szelleme és életének egész működése mindenben bomlasztó, semmiben sem volt alakító természetű.

Hatalmasabb bomlasztó elemet nem ismertünk az anyagi világ vegytani rendszerében, mint volt az ő szelleme a magyar nemzet szellemvilágának alakulásaiban.

DEÁK hatalmas párttal birt az országban. Hivei még utóbb is értelmiségünk színe-javát képezek.

Az ő szelleme éppen ellentéte Kossuthénak minden atomja nélkül a bontó erőnek, hatalmas alakító tehetség volt.

De az eszmekör, melyben az ő alakítási működése forgott, nem terjedt túl azon kibékülési körön, mely közjogi viszonyainkat az uralkodással és birodalmi kapcsolatunkkal rendezte.

A benső államrendezési nagy alakításokban pártja hét évi működés után önkényt abdicált s kísérletei felett az ország közvéleménye pálczát tört.

Tekintsünk el e mellett még attól is, hogy mind Kossuth, mind DEÁK működésénél, ha azon eszmék forrását keressük, mely általok és vezetésök által reánk szállottak, azokat mint önálló alkotásokat rájuk nem vezethetjük vissza. Kossuth eszméit az akkor divott európai statustan chablonjaiból vette. DEÁK a pragmatika sanctio józan értelmezéséből szötte közjogi megoldásait gyakorlati bölcs tapintattal.

Be kell azonban ismernünk, hogy Kossuth a létező elméleti formákat egyszerűen átvette, míg DEÁK a birodalmi kapcsolat formáiban a nemzeti assimilationalis igényeket is teljesen kielégítette.

A nemzeti benső regeneratio nagy feladatának megoldásához, mely e kor sajátképi hivatása, vezéreszméket, útmutató tanácsokat egyik mint másik örökségében hiában keresnénk.

Az állami és társadalmi benső átalakítások nehéz kérdéseiben Kossuthnál be nem váltott ígéretekre, DEÁKnál meghiusult kísérletekre találunk.

Ha a forradalom veszélyei és az elnyomatás izgalmai közt nem jutott idő és nyugalom a recollectio elmélkedéseire,

ma már a rendezési vajadások tizenharmadik évében tán csak megjött ennek is az ideje, és kutatásaink becsét az elfogulatlanság mértéke adja meg.

Miután fennebb két nagy történelmi alak szellemi örökségét, melylyel korunk nagy feladatának megoldásához járultak, történelmi szigorral számbavettük, előáll még a harmadik kérdés:

Miként állunk szellemi öröklés tekintetében a legnagyobb magyarral?

Megilleti-e őt e czim teljes joggal?

Ha igen — a nemzeti közérzület ösztönszerű elismerését megtaláljuk-e az utódok méltánylatában?

Ezen kérdések megvilágítása, melyeket pedig SZÉCHENYIRŐL szólva, alig lehet mellőzni, nem lehet, ha némileg sikerül, sem érdek sem gyakorlati haszon nélkül. Legyen ez mentség a türelemért, melyet igénybe kell vennem.

Épen félszázad választ el azon időtől, midőn SZÉCHENYI gróf nemzetünk regenerációjára politikai eszméit fejtegetni megkezdte, miután előbb a nemzetiség nagy ügyének hozott áldozatával magának ösvényt tört.

Ezen ötven év, a tudományok haladását tekintve, néhány század. Szellemi haladásunk ez időben oly óriási, minőt nem mutathat fel más kor, nem — századok összegezve.

Ötven év előtt a felfogások az állam és társadalom benső mivoltáról majdnem oly homályban voltak, mint planetaris rendszerünk körüli eszméink GALILAEI és KEPLER előtt. A statutan status garantiáival felette szűk körben mozgott. A sociologia még névleg sem létezett.

Azon merész halandónak tehát, ki egy nemzet — és ne feledjük egy Európa belsejébe beékelt maroknyi keleti faj — regenerációjának nagy feladatára vállalkozik, és nem csupán ephemer becsű eszméket hoz kortársainál forgalomba, hanem nemzedékek erejét igénylő munkára hasznavehető szellemi örökséget akar hagyni, e nagy alkotó szellemnek oly mélyen be kell vala hatolni a népélet és nemzeties fejlődés titkaiba, hogy a tudomány későbbi vívmányait előlegezze, és gyakorlati útát mutasson oly téreken, hova a tudomány világa még el nem jutott és hol még homály uralkodik.

E felfogás alapjából indult ki KEMÉNY ZSIGMOND is, midőn *Forradalom után* című munkájában kérdi és kifejti:

«Volt-e a SZÉCHENYI által képviselt iránynak plasticus ereje, mely a sürgetett reformot élővé, tartóssá és gyümölcsözővé tegye?»

«Volt-e remény, miként az átalakulási kísérlet feltartóztatása vagy elfajulása esetében is, az eszme, mely a reformterv eltérő és alakító szellemivé lőn, nem semmisülend meg, hanem a legroszszabb történhetőség közt is, legfőlebb más formákat fog magára öltetni?»

Ezen kérdések sikerült megoldásában rejlik a gróf szellemének átértése, ránk hagyott szellemi örökségének meghatározása és felismerése, melyet annál inkább fogunk méltányolni, minél igazabbnak kell elismernünk, a mit KEMÉNY éppen e kérdések kapcsán oly találólag mond:

«Hiszem, hogy a magyar nemzet tévedései nagy mértékben éppen onnan eredtek, mert midőn cselekedetei és szenvedései által gazdaggá tette történetét, e kincs-szekrényt zárva tartotta, vagy legalább belőle nem meritett a jelen számára elég tanúságot: anyag volt a visszaemlékezésben, és így sem erejének, melylyel birt, sem a nehézségeknek, melyek ellen küzdött ismeretéhez nem juthatott.»

Szóról szóra elmondhatjuk ezt ma is harmincz év múltával napjainkról.

Ha nemzeti fejlődésünk alakulására a gróf szellemi működéseinek hatásait vizsgáljuk, azonnal szemünk elé lép azon tény, hogy ő

nemcsak az európai polgáriasodás modern eszméit vezeti be a magyar szellemvilág ismeretkörébe, és az új eszmék körüli erjedést indítja meg,

hanem a *nemzeties fejlődés* irányát, mint egy új, eddig öntudatos felismerésre nem jutott eszmét jelöl ki útmutató gyanánt.

A gróf tehát nemcsak a culturalis fejlődésben messze elmaradt nemzetének eszmekörébe vezeti be a többi népeknél kifejlett modern művelődési felfogásokat, hanem önállólag is mint alkotó és teremő szellem mutatja ki az utat, melyen jövőben a magyarnak haladnia kell, ha nemzeti hivatásának megfelelni s azt betölteni akarja.

Nincs a KOSSUTH által 48-ban indítványozott törvények közt

egyetlen egy sen, melynek elvét a gróf által forgalomba hozott eszmék közt ne találhánk.

Kell-e elszámolnom a politikai és társadalmi reformok sorozatát, melyet ő a *Hitel*, *Világ* és *Stadium* című műveiben megjelöl a nemzeti újjászületés elutasíthatlan követelményei gyanánt?

Abból indulva ki: mikép mindenben hátra vagyunk, és hol állnak Európában a culturalis népek, oda mutat, mit kell saját bensőnkben tennünk, hogy fajunkat a polgáriasodás azon színvonalára emeljük, hol mi is mint egyenjogu népcsalád léphessünk a többiek sorába, és mivelődésünk által mi is tényezőivé váljunk az emberiség egyetemes haladásának a nélkül, hogy nemzeties jellegünket elvesztenők.

És a ki pogány őseink eszmevilágába a kereszténység szellemét bevezette és valláserkölesi fejlődésünknek új, addig ismeretlen irányt jelölt ki, és szellemi haladásunknak a keresztény hit tanaiban új forrásokat nyitott meg,

és a ki socialis szervezetünk ősi pogányságát megingatva, állami és társadalmi közéletünk szellemvilágába bevezette a modern culturalis intézmények eszméit, és mint KEMÉNY találólag kifejjezi: «kinek mély belátása és óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágýából és az egészség forrásaihoz vezette vissza»,

csalhatatlanul egyiránt epochalis alakulásoknak volt terem-tője, nemzeti mivelődésünk történelmében.

Mi hasznunk volna kutatni, melyik nehezebb feladat, egy nép vallási fogalomkörét vagy állam-társadalmi rendszerét megcse-rélni egyszerre, lehet egyik nehezebb, másik válságosabb, nálunk mindkettőnek meg volt az ő KUPÁJA. Az első mindenestre kevesebb veszélylyel fejeztetett be mint az utóbbi.

A hivatás mind a mellett óriási s ennek teljesítésében nyerte és nyerhette csak SZÉCHENYI a «legnagyobb magyar» nevet kortársainak közelismerése által.

A gróf eszméinek bonczolásában azt is találni fogjuk, hogy ő fejlődésünk vezéreszméjét, mely KEMÉNY szerint «reformterveinek éltető és alakító szellemévé» lőn, szabatosan meghatározta a jövő számára, hogy szemmel tartsuk fennállásunk létjogát és ne feled-jük, mikép minden népnek meg van természeli hivatása, és fajunkra nézve ennek betöltése kényszerűség, ha mint önálló nép-család létezni akarunk.

Ezen vezéreszmét, mely terveinek tengelye, minden politikai és társadalmi eszméinek kiindulási alapja és rendszerének éltető, alakító szelleme, melyet mindig és mindenütt hangsúlyozott, mivel mindent színezett, ezt kell napjainkban a közélet terén is új életre hívunk az az felélesztőnk újra.

Mert birjuk-e tagadni napjainkban azon ténny, hogy míg Kossuthnak számos hívei vannak ez országban, DEÁKNak pártja csak nevet cserélt, de tényleg fennáll értelmiségünk szívében : addig a gróf emléke fényben áll a nemzet általános tiszteletében, de sem pártja, sem követői nincsenek a politikai terén működő hazafi erők csoportjában.

Pedig fentebb meg kelle emlitenem, hogy a jelen számára szellemi nagy örökséget nagy embereink között egyedül ő hagyott hátra.

Épen ezen vezéreszme befolyását keressük mi líában az új idő alkotásaiban, és ezen vezéreszmét nem a gróf alkotta a nemzeti tudás számára, ez alakító szellem volt fejlődésünk egész történelmében ; ő minket csak felismerésére és alakító erejének tudalmára vezetett.

Ezen vezéreszmét illetőleg már most, ha annak becsét a jelen számára meghatározni akarjuk, tudnunk kell, nem tagadtatik-e az meg a tudományok újabb vívmányai által, melyek tudásunk nagy birodalmának egyik tartományában sem romboltak annyit feunálló eszméinkben, mint épen a sociologia terén ?

Tartsunk azért szemlét a gróf eszmevilágában a tudományok mai szövéténekével :

Már maga azon tény, hogy midőn a gróf belátta annak szűkségét, hogy avatag és haladásunkat gátló állam- s társadalmi szervezetünket fel kell frissíteni és a más culturális népek közélet-rendszerét behozni a magyar életbe is, felismerte ezen műtét nehézségeit és sajátyszerű helyzetünkből folyó veszélyeit is, ha az bizonyos óvadékok nélkül kíséreltetik meg, — már ezen tény bizonyítja világosabban mint bármi más a socialis állapotok és társadalmi átalakulások mély és helyes felfogását.

Ha a gróf a tudományok mai álláspontjáról indulhat, ha ismeri úgy, mint mi ismerhetjük az anyagi és szellemi világ törvényeinek azonosságát és ebben a fokozatos és kényszerű fejlődés nagy jelentőségét,

ha ismeri mint mi ma, hogy az egyéniség kifejtése az ember

elévülhetlen természeti joga, és a népéletnek egyik leghatalmasabb ösztöne is,

ha ismeri mint mi, hogy az állam és társadalom élő és működő organismus, melynek saját önálló élete élesen megkülönböztethető az egyén életétől és a társadalom maga nem egyéb, mint collectiv ember,

ha úgy ismeri mint mi a culturalis állapotok, a kifejlett közlekedési eszközök alakító hatalmát, és átidomító befolyását, valamint azonosító hatásait,

nem csodálkozhatnánk felfogásainak mélységén, tanainak bölcsességén, mert a tudomány felderítései adták volna meg az állapot, melyre építsen, ezeket csak felhasználnia kellett volna.

Ámde a tudományok mai vívmányai SZÉCHENYINEK nem állhattak rendelkezésére, sok igazság, mely ma megdönthetetlen elv gyanánt férkőzik meggyőződésünkbe a téveszmék helyére, még akkor homályban volt, még nem is képezte a kutatások tárgyát.

Annyival bámulatosabb előttünk, hogy ő, ki ötven év előtt kezd meg nemzeti újjászületésünk nagy munkáját és kifejti teljesen ezen nagy átalakulás folyamatában követendő eljárásunkat, és ebben oly utat jelölt ki működésünk irányaul, melyet a tudományok mai világánál sem mutathatnánk ki helyesebben; és ha nem találjuk organisáló eszméit napjainkban, még kellőleg méltányolva utódainál, ennek nem az az oka, mintha ezen eszmék elavultak volna, sőt inkább mert a tudomány újabb vívmányai nem mentek át még köztudalomba és értelmünknek még fejlődni kell, hogy azok jelentőségét átértsük és hasznosítsuk.

Ezért van szükségünk a SZÉCHENYI-cultusra, mely fajunk regenerációját illetve azonos a társadalmi tudományok cultusával.

Kezünkbe adja ő maga a fonalat, melyen újjászületésünk eszméit szötte. Ezeket így találjuk feljegyezve munkáiban :

„A magyarnak napról-napra mélyebbre süllyedése, és azon remény nélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végorája ütni, okozá annyi polgári erényekkel fénylő atyám oly sokszori keserű epedéseit.»

„Mióta ő mint ‚magyar‘ reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feláradása körül remény, vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.»

«Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben. A nemzeti élet symptomáinak csalhatlan számai azt mutatják, hogy a magyar népnek csak most derül hajnala. Minden jelenetek jövődjé fényt mutatnak nemzetünknek, minék jövődjélésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. . . .»

A más nemzetek életjeleinek a magyarnak életfonalával összehasonlításából, a nemzeti élet symptomáinak gondos tanulmányozásából két eszme merült fel az ő éles szemei előtt, mely alakitó erejével minden regenerationalis törekvések alapjául egyedül helyesnek látszott:

Egyik: a nemzeti *eggyéniség* kifejtése.

Másik: a nemzet *híratásának* mint létjognak józan felfogása.

Mig nemzetének életjeleiben a feltámadás reményeit kereste, megtalálta ujjászületésének kulcsát is.

Látta nemzete multjából, hogy egy maroknyi nép, mely Isten tudja honnan a messze keletről ide vándorol és megtelepedve a német és olasz polgáriasodás töszomszédságában majdnem ezeréves államot alapít, alkalmazkodik ügyesen a helyzet egészen idegenszerű viszonyaihoz, jelentőséget viv ki magának és összeköttetéseket szerez, felveszi mindjárt a kereszténységet, és hatalmas védfalat emel a barbár keleti berontások ellen.

E nép élete folytában szomszédaitól számtalan intézményeket vesz át, szokásokat kölcsönöz a nélkül, hogy saját typusát vesztené, sőt a mit átvesz, mindenre saját helyegét nyomja félre- ismerhetlenül.

Az ily nemzetnek meg van a tehetsége és elég szívóssága az önálló fejlődésre, ebben a sajátosság ösztöne mélyen gyökerezett és eléggé kifejlett arra, hogy átalakulásainál érezze, mikép azt számításán kívül hagyni nem lehet, sőt továbbfejlesztését csak ezen alapra lehet helyesen fektetni.

Ily felfogás alapján a vezéreszmét, melyre politikáját építette, így fejezte ki:

«*Fajunk biztosítása és nemesb kifejtése.*»

«Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit és erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban

kiképezve, végcéljához — az emberiség feldicsőítéséhez — vezetni, ez a feladat.»

«Hivatásunk nem csekélyebb, mint a mívelt világot egy új nemzettel gazdagítani meg, és képviselni — Európában egyedül heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait.»

Ezekben találjuk a nemzeti individualitás és nemzeti hivatás eszméit kifejezve.

«Ez volt politikájának alapeszméje, és változatlan sarkpontja.»

«Ez a kulcs SZÉCHENYI megértéséhez» — így szól KEMÉNY ZSIGMOND.

Ha felfogásainak fonalán ezen vezéreszme forrásaig akarunk haladni, megtaláljuk azt könnyen.

Az „annyi polgári erényekkel fénylő” atyját a sir felé hanyatlani látta a magyarság elpusztulásának mély bánatában.

Maga is ezen sötét eszme nyomása alatt nevelkedik fel. Ezen lesújtó érzettől nyeri fiatal kedélye az első mély benyomásokat.

De hát miben képzelte fájának végpusztulását?

A magyar nép számszerű pusztulásának nyoma sehol az országban nem mutatkozott. Sőt a Mária Terézia által megrendelt népszámlálás óta népünk számban a rendes mértéken túl szaporodott.

A közvagyonodás népünknel a francia háború alatt és helyreállt világbéke után nemcsak nem hanyatlott, de láthatólag emelkedett. Még az adósságokkal terhelt birtokos osztály állapota is a pénzérték nagy változásaiban sokat javult.

Nem azt hitte tehát, hogy mi mint emberszám veszünk ki vagy fogyunk meg. Nem — sőt tudta, hogy a természet rendén mint erőteljes faj és kedvező viszonyok közt élő nép szaporodni és gyarapodni fogunk számban és javakban.

Nem az emberszám, hanem az emberben azon szellem kipusztulásán aggódott, mely nemzetet alkot, mely önálló nemzeti életet tart fenn, állami és társadalmi életünknek minden mozzanataiban nyilatkozik, mely egy nemzet szellemi életét képezve, önálló alkotásainak sajátságaiban jelentkezik.

Megmaradnak, sőt szaporodnak az emberek, megmarad a nyelv is mint tömegek tájbeszéde, de elmosódnak a magasabb nemzeti sajátságok, melyek a művelődés haladásával önálló eredeti-

ségben fejlődve, új eredeti, művelt népesaládot állítanak elő a művelt nemzetek sorában.

Nem az emberek kifogyásától félt tehát, hanem attól, mi felett ama kor egyik kedvencz költője feljajdul ekkép:

Romlásnak indult hajdan erős magyar
Nem látod Árpád vére mikint fajul. (BERZSENYI.)

Ezen kiindulásból mi természetesebb mint, hogy a minnek hanyatlását látja, minnek elpusztulásától félt, azt tette a nemzeti feláramadás, az újjászületés alapjává.

Mélyebben mint ő nem észlelhette senki a nemzeti szellem hanyatlását a nemzet vagyonosabb és miveltebb osztályaiiban. A főúri körök felvidéki része közt ritka tudott magyarul, Bécsben lakott, idegen oltároknál áldozott — még a vagyonosabb nemesség is a felvidéken el volt németesedve — a művelt társalgás nyelve német volt.

Az elnémetesedéssel gyengült az alkotmányos érzület is és a nemzeti specialis érdekek érzéke kialudni kezdett.

Az alkotmány szünetelt. Országgyűlések nem voltak. Az adó és ujonczok ügyét patensek rendezték, ellenszegülő megyékben magyar biztosok hajtották végre katonai erővel a törvénytapodó bécsi rendeleteket.

Míg a francia forradalom után a világháboru alatt egész Európában a culturalis fejlődésben hatalmas lendületet nyert a nemzeti öntudat és a francziáknál és németeknél nagyszerű erő-kifejtésben nyilatkozott is, nálunk — hazájában — nemesak elmaradást, de kétségbeejtő hanyatlást látott.

Csak midőn huszárezredével a Tiszántúlra vetődött, itt találta meg ismét a magyar népet, itt látta a magyar szellemet a nemzet minden rétegein elterjedve és meritett hitet-reményt nemzete újjászületéséhez.

És ezen újjászületéshez a vezéreszmét mint annak éltető és alakító szellemét nem kereste egyedül a magyar nép szaporodásában vagy anyagi gyarapodásában, hanem a nemzeti szellem felélesztésében és megerősödésében azon pontig, míg ez a köz- és magánélet minden mozzanatait áthatotta és uralma alá vetette a fejlődést a magyar földön.

A fennebbieken tán túlságos részletezéssel igyekeztem a gróf politikai rendszerének egyik vezéreszméjét kitejteni és forrásaig kísérve megjelölni.

Legyen nekem azonban kegyesen megengedve ezen hosszadalmasság oly eszme körül, melyet én a magyar politika «*dendam Carthaginem censeo*» pontjának tekintek, és pedig két indokból, melyet meggyőződése mélyéből mondok ki.

Egyik: hogy 48-ban ezen vezéreszme alakító befolyását mellőztük s ezért fejlődésünk helyes vágásából sodortattunk ki.

Másik: hogy miután napjainkban a szervezeti vajadások világosan mutatják, hogy nemzeti organismusunk a felhalmozott idegen anyagot egyszerre assimilálni azon formában mint az elibe adatik, nem bírja, és már többször tudvalevőleg operatiókra szorult, csak akkor leszünk ismét alakítási működésünkkel helyes vágásban, ha a gróf alakító vezéreszméjére térünk vissza s attól áthatva teszszük lépéseinket az alakítás nagy munkájában.

Csak ez uton remélhetünk sikert és kielégítést.

Tisztába jöven az ő vezéreszméjének egyikével, át kellene térnem a másikra, «nemzeti hivatásunk» elemzésére, mielőtt vezéreszméinek a reformokra alakító hatásairól a foganatosítás modortaktikájáról és a tudományok mai vívmányaival való viszonyáról szólnék.

Azonban «nemzeti hivatásunk» körüli felfogásaiban ismét találkozunk azon éles antagonizmussal, mely őt Kossututól elválasztá, és mert ez utóbbinak *Iratai az Emigratióból* megjelentek, és abban ismét részletezve kiemelkednek az «aldunai confederatio» ábrándjai, ezen tárgyat helyesebbnek látom egészen külön válva kezelni és megvilágítani.

XII. FEJEZET.

Atalakulásunk vezetésében a «modor és taktika». A nemzetiség érdekei mindenekfelett. Számító politika és eszmékérti rajongás. A gróf eszméiben anticipálta a tudomány mai vívmányait. Az egyéni és nemzeti individualismus tanulmányozása.

Midőn a gróf reformátori működéséről beszélünk, mindig ötven évvel vissza kell gondolnunk, hogy méltányolni tudjuk azon mély felfogást, melylyel ő a megindult európai fejlődési mozgalmak jelentőségét és hatásait megértette.

Gyakran járta meg az európai mivelődés központjait, csak Angliában tizenhatszor fordult meg, és látta a gőzerő sebes hódítványait, az ipar és közlekedések óriás haladását. Látta az ujkori hatalmas áramlat első felvonulását.

Megértette, hogy vagy alkalmazkodnunk kell az elutasíthatlan viszonyokhoz, vagy elsodor a civilisatio terjedő árja, mely visszatarthatlanul halad és ellentállást nem ismer. «Semmi sem állhat többé útjába a polgárosodásnak» — így szól Naplójában.

Érezte mélyen annak elodázhatlan szükségét, hogy teljesen beilleszkedjünk az ujon fejlődő európai viszonyok szövédékébe, de ép oly mélyen érezte ezen beilleszkedés lehető veszélyeit is.

A közlekedési eszközök sebes fejlődése, ezek által a népek közti élénk érintkezés, a felcsigázott ipar és a kereskedelem terjeszkedő hatalma, a tőke mindinkább fejlődő solidaritása és minden hadseregeknél nagyobb hódító hatalma — oly mozgalmak, melyeknek hatása elől lehetetlen hazánkat elvonnunk.

Mi pedig — mindenben elmaradva — minderre még készületlenek valánk. Pedig habozni és késni sem lehetete tovább. A megindult szellemi áramlat hozzánk is elhatott és honositást követelt nálunk is. A mi helyzetünk azonban lényegesen más volt, mint más népeké, és ezen különböző heylzet éles felfogása és méltánylása az, mi őt a többi hazafiaktól megkülönböztette.

A gróf feladata nemzetével szemben nemcsak felette nehéz volt, de eljárásában is sok tapintatot követelt.

Ezen eljárásában *«modora»* lett annyi félreértéseknek kútfeje. Még maga KEMÉNY is, ki pedig őt minden cselekvéseiben átértette és helyesen fogta fel, a reformok körüli eljárásában megtéved, mert éppen látja az okot, mely hazánkban később lábra kapatta azon könnyedséget — hogy ne mondjam könnyelműséget, — melylyel annyi eszme hozatott mint kor-követelés forgalomba, különösen a megyék reform-mozgalmaiban.

Azonban a gróf belátta, hogy az európai polgáriasodás intézményei hazánkra nézve is elutasíthatlanok lettek, és ezért nagy tömeg új eszmét kell vala bevezetnie a magyar felfogások eszmekörébe, még pedig olyakat, melyek az itt uralkodó nézetekkel ellentétesek, és így könnyen nagy ellenzésre találhatnak.

Más részt belátta, hogy ezen újítások beillesztése a nemzeti szervezet fennálló szövédékebe nem járhat válság nélkül és így rendkívüli óvatosságot követel.

Igen, de ha SZÉCHENYI mikor koreszméit kortársainak elfogadásul ajánlja, egyuttal aggodalmait is elsorolja, melyek a fogamatosság hibáival járhatnak, ha elmondja ezen műtétel veszélyeit is, önmaga adott volna fegyvert önmaga ellen ellenzőinek kezébe és életbe vágó törekvéseit önmaga hiúsította volna meg.

Nem mondhatta a kiváltságos osztálynak: mondjatok le kiváltságaitokról, oszszátok meg a hatalmat a néppel, ez ugyan veszélyes dolog, mert népünk két harmada idegen faj, nagy része még igen miveetlen stb.

A gróf tehát mit tehetett egyebet, mint az európai polgáriasodás eszméit, mint a kor elutasíthatlan követeléseit hazánkban forgalomba hozta, és nem hogy azok ellen aggodalmakat támasztott volna, ellenkezőleg lelke mélyéből állította, hogy azok fogamatossítása *«ha kellő óvatossággal és józan számítással»* történik, az ország minden osztályainak alig sejthető gyarapodására és a haza felvirágzására fog vezetni.

SZÉCHENYI reform-ajánlatainak elfogadását nem a hazafi lelkesedéstől kívánta, nem az örök igazság nevében követelte, hanem azok elfogadását a reális haszon elvére fektette, előnyeit rideg számokban igyekezett kimutatni.

Csak mikor később nyomában támadtak oly követői, kiknek eljárásában sem a kellő óvatosság tekinteteit, sem a józan számítás

kellékeit nem látta, csak pusztá rajongást az eszmékért, ez ellen szólalt fel és pedig mindinkább hangosabban a mint ezek a fogana-tositás módjára nézve a siker eshetőségeit kétségessé tették.

Ebben van a kulcsa a Kossuth és pártja elleni hosszú és élénk viadalnak, mely sohasem az elvek, de mindig a hirhedt *«modor és taktika»* körül vivotott.

«Senki sem tekintte mélyebben a szándékolt kivitelnek lehetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.» — lgy, szól a *Kelet Népeben*.

Érezte is mint senki más, hogy a rendkívül nagy, de elutasít-hatlan feladatnak keresztülvitelénél rendkívüli óvatosság, öntuda-tos eszélyesség és higgadt kiszámítás kell.

És miben állhatott ez?

Kétségen kívül nem másban, mint az átalakulás azon mód-jában, hogy minden újítást a *létező régivel* kellő kapcsolatba hoz-zunk, és a kivitelben a létező — nemzetünkre becses — érdekeket ne romboljuk le. Más szókkal

úgy illeszteni a polgáriasodás elveit saját intézményeink sző-vedékébe, hogy ez által nemzeti specialis életérdekeink ne sérül-jenek — *ez a modor*.

A szerint vinni keresztül az átalakítás nagy feladatát, hogy a tényező osztályok attól el ne idegeníttessenek, nehogy ellenszegülé-sők által a siker kérdésessé tétessék vagy a nemzet beláthatlan zavarok örvényébe vitessék — *ez a taktika*.

Kivánjunk a magyar aristocratiától engedményeket a nép számára, például: közteherviselést, szabad földet, a birtok mobili-satióját stb., de kivánjuk és rendezzük ezt az utilitás reális alapján.

A haszon számokban kimutatható. Nincs áldozat, melyet a haza kíván, melynek recompensatióját ne találunk.

Ne követeljünk a romboló democratia nevében, mely vissza-riaszt, hanem adjunk józan számítással, hogy midőn a népet emelni és erősíteni akarjuk, a többi osztályok se gyengüljenek, mert ezen osztályok erőteljessége minden társadalomnak felette fontos, nálunk pedig épen vitalis érdek, mert ez időszerint nemzetiségünk egyedüli támasza.

Ne gyarapítsuk tehát egyik részt a másik rovására, mely mindenütt szomorú eredmény volna, nálunk épen veszélyes kísérlet, hanem emeljük és erősítsük az egész nemzetet minden rétegeiben.

A fennebbiekből megítélhetjük az ő felfogásának sajátosságait és azon különbséget, mely közte és ellenfelei közt létezett.

Ezek a század úgynevezett nagy eszméinek csáberejétől megkapatva nem vették észre ezeknek a nemzetiség érdekeire válságos eshetőségeit.

Ellenben az ő felfogásában a nemzetiség érdeke állván mindenek felett, ő nem az elméletek elvont eszményi becsét, hanem azoknak a nemzeti érdekekkel összeférő értékesítését vette számba.

Például a szabadság eszméi, az egyenlőség követelményei, ha az egyéniség korlátain túl a nemzetiségek csoportjaira vitetnek át, ezek bizonyos mértéken túl a magyar fajra nézve válhatnak veszélyessé.

A hatalom súlyának áthelyezésénél a rendektől a népre, ha egyedül a rideg szám vétérik alapul, a magyar saját hazájában elvesztheti, legalább kockára veti hegemoniáját.

A birtok mobilisatiója, a hiteltörvények tekintet nélküli megalkotása épen azon osztályokat teheti tönkre, melyek most a nemzeti érdekek egyedüli támaszai.

Szóval, a század nagy eszméinek mindenike az ő felfogásában a nemzeti érdekek által nyert sajátságos irányt és ezek által nyert a kivitelben módosulást is.

A gróf felfogása volt a *magyar nemzeti érdek* megtestesülése.

Ezért láttunk nála minden gondolatot ez által nyerni színezetet. Minden eszmét, melyet magába átvett, magyar sajátossággal önmagában reprodukálva adta vissza.

Ő volt a nemzeti assimilatio élő példánya is.

Ha mi előtte elvont dolgokról beszélgettünk és ő beleszólva, nézetét elmondta, ezen azonnal látható volt a nemzeti vonatkozásnak — mint mondani szokta — zománcza.

Igy történt aztán, hogy felfogásainak sajátossága gyakran első tekintetre különöznek tűnt fel, csak mikor a vonatkozást hazai érdekeinkkel megértettük, láttuk, hogy igaza van.

Például egyszer Kossuth komolyan panaszlá lapjában, hogy hazánk viszonyai mennyire terra incognita a külföld előtt, és ez mennyire nehezíti a külfölddeli ügyleteinket.

Ezt olvasva: Jó Isten — mondá a gróf — be nem is sejti, minő szerencse ez ránk nézve *még most*.

Tegyük fel, hogy a külföld ismerné jól hazai viszonyain-

kat, ismerné földünk gazdagságát, pénzetlen állapotunkat, gazdaságunk nyomorait stb., mi következhetnék ebből — elmondom.

Körültekintene birtokainkon. A mely birtok nálunk 6000 forintot jövedelmez, az nekünk mégér 100 ezret. A holland és belgának azonban kamatlába 2°/_o s így neki e birtok mégér, az ő pénzlába szerint 300 ezret. De gondolná tovább: ezen birtok még egészen fejletlen, nincs felszerelve. Ha én kellő felszereléssel gazdálkodom, nekem behoz kétszer, sőt többször annyit. Midőn tehát én ezen birtokért, mely itt 100 ezret ér megadok 300—400 ezret, még mindig nagyon jó ügyletet csinállok.

Tessék aztán versenyezni a pénzgazdag külföldivel.

És ha a felhalmozott tőkék áramlata valahogy hazánkra vetné magát, ennek az lehetne következése, hogy pár évtized alatt a mai magyar birtokos, tisztartója, kasznárja, ispánja lenne a külföldinek, még bérnöke sem saját ősi portáján.

Csak maradjunk, míg eléggé meg nem erősödünk, nekiek: *terra incognita*.

Ha Kossuth és többi kortársai félreértették, ha a mostani nemzedék átérteni késik, csak onnan eredhet, mert felfogásaikban hiányzik azon vezéreszme, mely nála minden gondolata felett uralkodott: a nemzeti érdek mindenek felett.

Szerinte lehet valaki a szabadság felkent apostola, a nagy eszmék lelkes terjesztője lehet cosmopolita és philanthrop, sőt az emberiség jóltevője — mindez nem elég arra, hogy hasznos tényező legyen a magyar politikában. Sőt lehet, hogy a nemes törekvései, fenkölt működése kárhozat lesz reánk nézve, ha eljárásában kifeledli a *nemzeti érdek* követelményeit és saját fájának biztosítását.

Ezeket meggondolva, csodálkozhatunk-e aztán a gróf megdöbbenésén, midőn a legkedvezőbb politikai helyzet alakulása után 1841-ben egy új hatalmas tényező felvonulását látta Kossuthban, ki beszédének úgy mint irányának páratlan varázsa által rendkívüli hatást képes gyakorolni impressionabilis nemzetére, de kinek eljárásában fellépésénél:

látta a felhevülő lelkesedést a század nagy eszméiért, de nem látott semmi aggályt saját fájáért — sőt még csak sejtelmét sem annak, hogy a kivitel hibái még veszélyesek is lehetnének;

látta azon modort, mely a szív gerjedelmeihez szól, és az érzéseket kelti fel, de elnémitja a higgadt ész tanácsait;

hallotta végkép a *«reledek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kell»* fenyegetésben a tömegek mennydörgő szavát a többi osztályokhoz.

Lehet-e csak gondolni is valamit, mi az ő nemzeties törekvéseinek egész rendszerét, s ebben életének minden reményeit inkább fenyegette volna, mint e fellépés.

Fel is jajdult e miatt és mély aggodalmában kiáltott a nemzethez, hogy óvakodjék az érzés-politika örvényeitől; de az elveket nem vehetvén kérdés alá, a modor és taktika feletti aggályait nem értették meg.

És ezt valóban ma kevésbbé csodálom, mint akkor.

Hogy SZÉCHENYI politikai rendszere szélesebb körben is méltánylásra találjon szükség, hogy maga a társadalmi tudomány újabb doctrináiban nagyobb hódítmányokat tegyen a gyakorlati politika terén, és a társadalmi jólét általános hanyatlása a fennálló elméletek végzetes tévedéseit még inkább felderitse.

Épen napjainkra esik egy új politikai korszak felavatása, mely szakítva az uralkodó nagy eszmék befolyásával, a közgazdasági téren érvényre emeli a *«nemzeti érdekek»* elutasíthatlan követelményeit.

A szabadság balul értelmezett felfogása közgazdasági ügyekben megzavarta mindenütt a súlyegyent a mezőgazdasági s ipari fejlődés alakulásában, és oly társadalmi bajokat teremtett, melynek orvoslása a közelebbi idők legnehezebb feladata lesz.

BISMARCK hg, korunk e legnagyobb államférfiúi alakja, kezdte meg a végzetes harczot, nagy Németország vám-politikáját a nemzeti érdekek korlátai közé vezetvén vissza. Példáját, akarva nem akarva, követni kell a többi államoknak is.

A mi a közgazdaságban, a népek érdekeinek anyagi ágában történik, lehetetlen, hogy hatástalan maradjon szellemi érdekeiknél is.

Ezen áramlat befolyása alatt remélhető, hogy mi magyarok is felhagyunk az elvont eszmék bálványzásával, levetjük az álszemérmét és felismerjük a nemzeti érdekek életadó fontosságát a szellemi alkotásokban is.

És akkor azon helyre állunk, honnan a gróf ügyeinket szemlélte s az ő eszméi fognak mi bennünk feltámadni és — bár késő ne lenne — hű követőkre találni.

De ha már belemerültünk a sociologia újabb felfogásainak

ellemzésébe, hogy kiderüljön azon összhang, melyben a gróf politikai rendszere ezekkel áll, menjünk pár lépéssel tovább is fejtegetéseinkben.

Noha sociologicus ismereteink még újak és a társadalmi tudomány bevégeztségétől még távol állunk, sőt :

CONTE ÁGOST, ki minden emberi tudás egymásból fejlődő sorozatát rendszerbe hozta, kimutatta, hogy sociologia tudásunk természeti fokozatában a legmagasabb polczon áll, mint a tudományok legbonyolultabb ága — sőt :

HERBERT SPENCER, a mai sociologok egyik legkiválóbbika nagy munkájában épen kimutatja, hogy egy alapos társadalmi tudomány kidolgozására nem birunk még elég alkotási anyaggal és ennek egy begyűjtésére egyesült nevezetes történelmi erőkkal,

mind e mellett a tudomány eddigi haladása is felbecsülhetlen igazságok birtokába juttatott, misem áll útjában, hogy e szellemi kincseknek gyakorlati hasznát vegyük.

A természettudományok nagyszerű vívmányai felismerési tehetségünknek egészen új forrásokat nyitottak meg, az emberiség és benne egyes népek mivelődési történelme az államról és társadalomrólí felfogásainknak egészen új világot tárt fel, a tudományok solidaris összhatása nem maradhat tetemes befolyás nélkül e kor eszméire, és a mint ismereteink körét végetlenül terjesztette, úgy felfogásainkat lényegesen változtatta is.

A társadalmi állapotok körüli eszméink gyökeres átalakulása mellett a közeli időben, azt kellene hinnünk, hogy a gróf ötven év előtt a magyar nemzet regenerationalis működéséről elmondott nézetei legalább is elavultak és a fejlődésben már túlhaladottakká lettek.

Azonban közelebbről vizsgálva úgy kell találnunk, hogy a gróf helyesen fogva fel a kiindulási alapot : *«a nemzetiség érdekeit»* illetőleg egyedül jár kortársai között a helyes nyomon, hova bennünket a tudományok mai állása is vezet.

Ma már ismerjük az anyagi világ mozgalmainak sok törvényeit, ismerjük az anyagi és szellemi világ törvényeinek azonos voltát.

Tudjuk ma már, hogy állam és társadalom élő és működő szervezetek, melyek egymásra kölcsönös, meg nem szűnő és folyvást alakító befolyást gyakorolnak.

Tudjuk, hogy minél nagyobb az összhang az az kevesebb az

ellentét e két organismus működésében, annál rendesebb és békésebb a népelet, szabadabb a fejlődés, és megnyugtatóbb a siker.

Tudjuk már azt is, hogy a társadalom nem egyéb mint collectiv ember, mely csak számban különbözik az azt alkotó embe-
rektől.

Tudásunk e fonalán hiszszük, hogy az állami organismusnak minden nép culturalis állapotaihoz alkalmazottnak kell lenni szükségkép és vannak, kik már sejteni kezdik, hogy angolos parlament nem rögtönözhetni sem Belgrádban, sem a bolgároknál.

És ki beszélt meg nem szűnés nélkül nálunk is arról, hogy az európai culturalis intézményeket szoros összhangba hozzuk culturalis állapotaink és nemzeti szellemünk sajátágaival?

Ki beszélt mindig és mindig arról, hogy midőn nemzetünk az európai polgáriasodást magába veszi, gondunk legyen arra, hogy azt a magyar keleti sajátosságai szerint önmagában reproducálja?

Ezek a gróf saját szavai, melyeket mindig és örökké ismételt.

A tudományok mai útmutatásai után tudjuk, hogy a népelet szervezete, melyet az intézmények képeznek, akként felel meg hivatásának, a mint egyes részei összevágó rendben működnek.

És midőn idegen szervi részeket, az az más népek institutióit kell saját nemzetünk állami szervezetébe illeszteni, ez csak úgy történhetik sikerrel, ha a beillesztendő ujnak a létező régivel összevágó működését biztosítjuk. Mert egy nép életrende nem tabula rasa, melyre kényünk-kedvünk szerint írhatjuk paragrafusokban az új életrendet.

Ime ebben is eljutunk a gróf annyiszor fejtegetett álláspontjához.

A mai tudomány tanítja, hogy valamint az embernek meg van élet és kórtana, és az élet tünetényei mutatják szervezetének ép vagy beteg állapotát, épen úgy van az állam és társadalomnak physiologiája és pathologiája s életjelenségei mutatják hogylétét.

Nem-e a gróf beszéli el magáról, hogy «életének legmélyebb feladata az vala, mikép meg nem szűnőleg hasonlítottassa más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze?» Nem beszélt-e nemzete kórállapotairól, melyeket megjelölt, a javulás és lábba-dozás örvendetes jeleiről? Nem magát nevezte-e a nemzet ordinarusának — házi orvosának?

Ezt azon időben bizar eszmének vették, és Kossuth kigu-

nyolja a *Kelet Népe*re írt válaszában, pedig e beszéd a tudomány mai színvonalán állott.

De menjünk egy lépéssel még tovább.

A mai állambölesészet új iskolája mint megdönthetetlen tényt állítja fel, mikép a népek életében alig van mélyebben gyökerező ösztön, mint mit BLUNTSCHLI «a nemzeti sajátosság jogának» nevez, és állítja, hogy «nincs a népekre nézve nélkülözhetlenebb szabadság, mint sajátágaiban való akadálytalan fejlődés».

Nem ezen ösztön hatalmát láttuk mi is azon népfajoknál, hol sikerült a nemzetiségi érzületet feltámasztani és feltüzelní.

Adtunk 48-ban egyenlő szabadságot, adtunk szabad földet ingyen, adtunk polgári jogokat — és fellázadtak ellenünk az idegen fajok bösz szenvedélyvel.

Már évtizedekkel ezelött elmondotta KEMÉNY ZSIGMOND, hogy «minden nép ellenállhatlan erővel vonatik saját intézményei felé, abban leli kielégítését és boldogságát, és alig volna nagyobb szerenésatlenség az emberiségre nézve, mintha valamely természetfeletti erő minden népet ugyanegy formák nyögébe szoritana» (korteskedés és ellenszerei).

Mit tesz mindez?

Nem egyebet, mint hogy a nemzetek életében is az individualismus mély természeti öszlön, és ennek létezését és jogát nemcsak el kell ismernünk, sőt önérdékünkben gondosan ápolnunk és fejlesztenünk.

Itt végre eljutottuk a mai tudományok fonalán a gróf politikai eszméinek sarkttételéhez, minden működésének tengelyéhez.

Senki sem ismerte jobban a nemzeti sajátosság jogát, senki sem helyezte magasbra annak szellemi becsét, senki sem fogta fel mélyebben annak alakító hatalmát, a nemzeti mivelődés folyamátára, mint SZÉCHENYI.

A nemzeti individualitás eszméje nála szinte a rögeszme természetével uralkodóvá válik minden gondolatán. Ivetek bírnék összeírni életéből, hol minden legapróbb cselekménye ezen eszmétől nyert színezetet és irányt.

Utálta például az elpuhultságot, a piperköz ifjakat, kiket jacquemare-keztűs magyaroknak csufolt, kik t. i. a mivelődést a bécsi divat külsőségeiben keresték. Nem szerette a sujtásokat sem beszédben, sem a ruhán. A bajuszt és szakállt nem tartotta a civilizatio kinyomatának.

De ha azt kérdezte valaki: le kell-e hát vetnünk a sujtást, levenni a szakállt? Hohó! — felelte — ne oly gyorsan. Előbb tudnunk kell: megvagyunk-e már erre érve, az az benső valónkban megerősödött-e már annyira a nemzeti typus érzeke, hogy annak küljeleit nélkülözhetjük — viseletünk alakján.

Ha valaki a gőzhajókon felemlítette azoknak pazar és fényes kiállítását, melyben a külföldi hajókon tútesznek. Ha mi angolok vagy amerikaiak volnánk — jegyzé meg ő — megmutatnám én, hogy kell tündökölni az egyszerűségben. De mi szegény ifju nemzet vagyunk. A szegény ifju is, ha előkelő társaságba lép, különösen gondot kell, hogy fordítson külső megjelenésére is, a nagy urak mutathatnak pongyolaságot, nekik elnézi a világ, a szegényebbnek kifogástalannak kell lenni, hogy bevegység és megtűrjék.

Mindig azon törte fejét: milyen lesz a magyar nemzeti typusában a mivelődés magasabb fokára fejlődve s ennek megfelelő példányt keresett ismerői sorában. Magáról azt hitte, hogy ő ily tiszta magyar példány azért nem lehet, mert sokat vett fel a külföld ingredientiaiból. Hallottam sokszor elemezni: veheti-e ily példánynak b. VAY MIKLÓST, SZEMERE BERTALANT? Sokat tudott felhozni mellette s ellene.

Általában az individualismus tanulmányozása a grófnál határozott hajlam volt. Természetesen az emberekről kiterjedt egész népekre. Úgy volt ebben, mint PRUDHON, korunk legnyugtalanabb szelme, ki elmondá magáról: «A mit megfejteni nem tudok, azt a világon leginkább gyűlölöm». A gróf is nem tudott nyugodni, míg emberben, ki őt érdekelte, valamit talált, mit megfejteni nem tud. És e megfejtesekben bámulatos éles látásig vitte.

Lesz alkalmam más helyen példákat felidézni e nemben, most legyen elég megjegyeznem, hogy magamat illetőleg is oly vonásokat mondott el magamról, melyeknek felismerésére s tudatára csak általa jutottam.

XIII. FEJEZET.

A nemzeti szellem önálló működése a multban. Legtöbb nyomaira találunk a sociologia terén. A «habeas corpus» és arany bulla. A magyar pap-ság. A magyar katolikus szellem. 48-ki alkotásainkban miként tagadtuk meg egész multunkat?

Népeket a kulturalis fejlődés viszontagságos utain nemzeti ösztönük vezérli, és már messze kelle haladniuk a mivelődésben, midőn a nemzeti szellem működésének öntudatára és méltányoló felismerésére jutnak.

Ezen öntudathoz és felismeréshez akarta SZÉCHENYI vezetni nemzetét, mert úgy hitte, hogy a nagy átalakulás útján, mely előtt áll, ezen vezéreszmére van szüksége, hogy legnagyobb kincsének — faj-jellegének — kockáztatása nélkül eljusson az ígért földéhez.

A gróf «más népek életjeleit összehasonlítva a magyar életfonálával,» felismerte, hogy nemzetének ujjászületése épen a nemzeti szellem felébresztésétől és életerős működésétől függ.

Ezért midőn mindenekbeni elmaradásunkat látta, és az európai polgáriasodás intézményei befogadásának elutasíthatlan szükségéről meggyőződött, és saját tarthatatlan intézményeink ellen hadjáratot indított, együtt és egyszerre ébresztette, hirdette és hangsúlyozta a nemzeti sajátságoknak mint szent ereklyéknek megőrzését, és szeplőtlen minőségben kifejtését.

Nála tehát az ujítás szüksége és nemzeti sajátságok megővése válhatlan kapcsolatban levő eszme volt.

Különválasztva, egyik haladásunkra, másik fajunk lényegére hozhat vala veszélyt.

Át kell tehát vennünk az idegen intézményeket, de mint mondja, azokat «keleti sajátságaink szerint önállóan reprodukálnunk».

Ebben van alakító működésünk szellemi iránya kifejezve a mostani korra is.

Ezt tartom én többek közt legbecsesebb szellemi örökségnek, mit reánk hagyott, melyet annál inkább fogunk tudni értékelni, minél több meghiusult kísérletre fogunk mostani alakításainkból visszatekinteni.

És midőn a nemzeti érdekek tekintetének a reformeszmékre módosító hatásáról szólok, nem lehet említetlenül hagynom azon mély aggodalmat is, mely őt elfogta, ha a kivitelre gondolt.

Látta a mivelt külföldön megindult szellemi mozgalmat s ennek nyomában a fejlődések rohanó haladását. Itthon látta a megkésést, és a sietésben az egyedüli mentő eszközt. Azonban előkészítve mi sem volt.

A felső körök nagy részénél a minden újítástól való irtózást látott, lenn elegendő hajlamot a reformok befogadására, de nem eléggé érlelt értelmi fejlődést azok megbízására. Félt, hogy egyik rész a nemzeti érdekek ürügyeit használja rideg ellenzésének, másik a divatos eszmék mámorától sodortatja magát s nem gondol a nemzeti érdekek követelményeire.

Hazánk zaklatott viszonyai a mennyire lehet, sürgős működést, nagyszabású rendszabályokat, de ezekben helyes sorozatot követeltek. Azonban a tényező elemekkel a helyes mértéket és sorozatot megtartani, mi kilátás sem volt.

Kegyelettel emlékezett mindig őseinkről, kik bámulatos józan ösztönükkel vezették a nemzet ügyeit felette nehéz viszonyok közt, mindig megóva a nemzet érdekeit.

«De — így szólt — a mostani nemzedéknél e józan ösztönre nem számíthatunk. Egy részében a tényezőknek meggyengült a fájérzék, más részében, hol a fogékonyság ép, az egyszerű természetes felfogást megzavarták a vezércikkek, melyeket velünk bekapattak.»

«Mi pedig eszmékért felette könnyen hevülünk, gyulékony természetünk mellett sok az ambíciónk, a «vivát»-ok reánk ellenállhatlan hatást gyakorolnak. Sőt minél féktelenebb valaki a hatalommal szemben, annál hunyászkodóbb a hallgatók szeszélyei iránt.»

«A regeneratio crisei nagyok. Békés lefolyása szinte példátlan a történetben. Többször sok vérbe kerülnek. De a mi másutt legfőljebb érvágás, nálunk halálos elvérzés lehet.»

«És még is meg van minden jel és bennünk minden tulajdon, hogy ezt ki ne kerüljük. Könnyen elragadtatunk és ha józan belátásunk felébred is, nincs bennünk egy csepp politikai bátorság.

«Nem tudom e gyávaság ősi fajhibánk-e, vagy csak ezen átmeneti korban fejtett ki mi bennünk, de bizonyos az, hogy ez maga képes válságos időben a hazát elveszteni.»

E szavak igaz voltára volt alkalmainál váltig megemlékezni a debreczeni országgyűlésen.

Egyedül SZÉCHENYI ítélte meg helyesen és fogta fel azon lényeges különbséget, mely a magyar viszonyok és más kulturális népek helyzete közt létezik. És mert ezen különbséget felfogta, látta világosan azon pontokat is, hol a kor eszméi a nemzeti érdekekkel összeütközésbe jönnek, és még a faj létezését is kétségesse tehetik.

Ezért követelte ő a magyar politika vezéreitől, hogy ne csak elvontan ismerjék a koreszmék hatásait az állam és társadalom viszonyaira, hanem a magyar specialis állapotokat helyesen felfogva, bírják megítélni azon befolyást is, melyet ezen eszmék befogadása nemzeti fejlődésünk menetére főleg fajunk lételére gyakorland. Legalább legyen sejtelmők arról, hogy a koreszmék aggálytalan befogadása veszélylyel is járhat oly érdekekre nézve, melyek nála mindenek felett álltak.

Azonban nem lehet tagadnunk, hogy ötven év előtt azon egész eszmekör, melyben az ő politikai nézetei mozogtak, kortársainál nem találhattak előkészített talajra.

Eszméi gyújtottak, ösztönszerűleg érezték igazságát, de kevesen értették.

Történelmünk nem mutat fel magyart, ki nemzetének szellemi mozgalmaira nagyobb hatással lett volna, mint SZÉCHENYI gróf, nincs senki, ki nagyobb tőkével gyarapította volna a nemzet szellemvilágát.

De éppen azon a téren, hol szellemileg leginkább hatott, nem maradtak fenn gyakorlati alkotásai. Midőn arra került volna a sor — mint alább látni fogjuk — egyedül állott, elhagyatva nemzetétől éppen a válság nagy perczében.

Ő kimutatta ősi avatag intézményeink tarthatatlan voltát, kimutatta az új emelendő építmény körvonalait, de neki nem jutott ki az alkalom, hogy építhessen, ezt a sors más kezekbe adta.

Ha azonban arról meggyőződünk, hogy a rendszer, melyet SZÉCHENYI alkotásaink alapjául kitűzött, az egyedül helyes, nekünk minden azótai állami és társadalmi alkotásokhoz az ő mértékét kell használnunk és úgy megbírálnunk.

Más szóval: ha SZÉCHENYI politikai álláspontjára helyezkedünk és onnan szólunk az 1848-ki, az 1867-ki és azótai politikai alkotásokról, nem az a kérdés előttünk: állunk-e ezen alkotásainkkal az európai cultura színvonalán, hanem az: hogy míg a cultura követelményeit kielégítettük, nem jutottunk-e a nemzeti érdekekkel ellentétbe?

Mert ez azon mérték, melyet ő a magyar politika irányára nézve állandón kitűzött, és mert most és jövőben a kor szellemével haladnunk kell, most és mindig is alkalmazandó lesz.

Lehet tehát politikai nézetünk szabadelvű, lehet conservatív, sőt radicalis is, de mindig specificus magyarnak kell lenni, az az a magyar érdek pontjánál nem szabad eltérnünk, e ponton egyeknek kell lennünk.

Ez volt, a mi annyi századon át nemzeti létünket fenntartotta, ez fogja fenntartani ezentúl is.

De hogy e nyomon járjunk, szükség, hogy a nemzeti szellem hatásait fejlődésünk menetére ismerjük a múltban, és a nemzeties fejlődés érzékét fenntartsuk a jelenben és megerősödjék adjuk a jövőnek.

Nemzeti művelődésünk története még megírásra vár, azonban a történelem és irodalom és ennek nyomában a régészet gondosan gyűjti az adatok kincsét a jelen és jövő számára.

Hogy a nemzeti szellem a művelődés bizonyos fokán az irodalomban nyerhet önállóságot és jut kifejezéshez — és ez irányban már a mozgalom meg is indult, csak egyesítés kell, hogy a fejlődés sebesebb és gyümölcsözőbb legyen, — ezt SZÉCHENYI már 1825-ben felfogta, ezért megragadta az első alkalmat, mely kínálkozott, a t. Akadémia megalapítására.

«Isten áldása van minden kezdeményen, a mit kezébe vesz», így szólt Szatmár megye a hozzá intézett levelében. De ha ez valamely kezdeményére illik, egyre sem annyira, mint a magyar t. Akadémiára.

Az irodalmi erők egyesítése azon felette szerény eszközök mellett is, melylyel egy ily intézet rendelkezett, csodákat mivelt, és oly szellemi tevékenységnek lett gazdag forrása, melynek ered-

ményeire ma már hálás büszkeséggel tekintünk, mint sok viszontagságaink és aggodalmaink vigasztalására.

Valóban, ha napjaink szellemi életére vetjük szemeinket, nem lehet lelkünk emelkedésével nem látnunk, mikép a nemzeti sajátosság érzéke felébredt, hatalmasabban mint valaha, és a nemzeti szellem működésének az irodalom, művészet és ipar terén tömeges kutatóira találunk.

Ott látjuk ma már dolgainkat, hogy nemzeti irodalmunk és zenénk mint igéző sajátosság kezd a többi népek közt hódítmányokat tenni. A tudományokat fejlesztő nemzetközi társulatok befogadtak bennünket is a munka közösségébe és kezdünk számot tenni az emberiség közös munkásai között.

Ezeket szemlélve, hányszor jut eszembe: Ki volna ma boldogabb ezeknek láttára, mint a nagy gróf, kinek szemében nem volt semmi csekély, ha nemzetének előnyére szolgált a külföld fel fogásaiban.

Mennyire büszkévé tette volna csak ZUBOVICS párisi lovaglása. Hát még a *Kincsem* diadalai az európai lófuttatásokon. A világ részvétét *Szeged* iránt oly vívmánynak tekintette volna, mire a magyarnak csak nagy idő után lehetett volna számítani.

Hányszor folyt vele vitánk a magyar lovakról. Ezért tudom elképzelni, hogy ha még azt rábirtuk volna is disputálni — noha fajára igen sokat tartott — hogy a magyar a leggyőzőbb lovas lehet mint ZUBOVICS, de azt már, hogy BLASKOVICS saját nevelésű lova legyőzze az egész mivelt világ futó lovait, azt tán saját szemeinek sem merte volna elhinni, s ha még is kénytelen lett volna hinni — vele alig beszélhattünk volna nemzeti büszkeségében.

Épen mint az öreg SZEMERE PÁL tudósunk, ki egész életében borotvált sima arczezal járt közöttünk s kit e miatt gyakran németnek tartottak, 1849-ben egyszerre bajszosan lép szobámba és észrevéve bámulatomat e felett, büszkén, emelt fővel magyarázta nekem, hogy a nagy győzelmek után őt ez joggal megilleti, és restelné, ha ezután összetévesztenék.

Igy éreztek az ébredés korának hű emberei.

Visszatérve a nemzeti szellem önálló működésének tárgyaira, alig találunk a szellemi munkásságnak olyan terére, melyen nemzetünk productiv ereje önállóbban lépne fel, mint épen a politika mezején.

Európai megtelepedésünk óta mind az, a mi állami és társa-

dalmi szervezetünket tárgyazta, a magyar szellem önálló alakításának bélyegét viseli magán.

Ha a magyar sociolognak valamit sajnálni lehet, az azon eltagadhatlan tény, hogy számos derék kutatóink, kik sok gondnal és nemes buzgósággal keresik mindenütt a nemzeti szellem alkotásainak nyomait, épen azon térre fordítottak eddig kevesebb figyelmet, mely a leggazdagabb aratással ígérkezett volna.

És ez a sociologia tere. Majd ha ezen tér egykoron kellőleg kiaknázva lesz, fogjuk belátni mennyi felbecsülhetlen kincset találunk multunkban, és hogy sajátkép ez azon tér, melyen európai culturalis néptársaink alkotó tehetségével nemcsak mérkőzhetünk, de azokat túl is haladtuk.

Ezen elhanyagolásnak merném tulajdonítani azt, hogy átalakulási alkotásainkban még ma is eligazodni alig birunk, és hogy biztos rendszer helyett, a kísérletek országában tévelygünk. Végkép birunk még ma is ösztönszerű ragaszkodással a nemzetalkotta intézmények iránt, de hiányzik bennünk a tiszta öntudatos meggyőződés azoknak oly tulajdonságai felől, melyek az európai culturalis követelményekkel nemcsak nem ellentétesek, sőt ellenkezőleg egyedül volnának képesek az európai szervezetek számos illusióit velünk kikerültetni, és az állami élet kielégítőbb formáit rendezni.

Ezt bővebben fejtegetni, nem lehet itt feladatom. Itt csak érintenem kellett, hogy nemzetünk szelleme semmiben önállóbb és termékenyebb nem volt, mint az állami ügyek rendezésében, és sehol a nemzeti typus sűrűbb nyomaira nem találunk.

Nem hozom fel az alpári alkotmányt, mely minden esetre egy vándor nép culturalis állapotainak nem kis mérvű bizonyítéka.

Annál feltűnőbb az arany bulla, az angolok magna chartájának iker-testvére, mely csak hét évvel ifjabb mint emez.

Ha e két okmány, mely két európai nemzet szabadságlevele, elfogulatlanul összehasonlítjuk, nem fogja senki bebizonyíthatni, hogy a politikai miveltség fokán az angol nemzetnél hátrább álltunk volna.

Bátran kiállhatunk törvényhozási és végrehajtási rendszerünk önálló formáival is, nem különben birtokrendszerünk akkori időkhöz mért alakjaival, meg fogjuk mutatni, hogy a politikai jogosultság terjében előbb álltunk más népeknél, és a mi állami szervezetünkben az valóság volt, mi más alkotmányokban jogi fictio, sőt a status garantiai nálunk fejlettebbek és kielégítőbbek voltak, mint másutt.

De a magyar nemzeti szellem alkotó hatalmát sehol nem mutathatjuk ki eclatansabban mint a magyar kath. egyházban.

Mutasson bármely mívelt nép Európában kath. papságot, mely a nemzeti érdekekkel annyira összeforrt volna, mint a mienk, mely ezen érdekek súlyát még Róma ellenében is ennyire megóvta volna.

Sőt még ma is, hol a szoros kapcsolat állam és egyház közt megszűnt, hol az egykori egység a tényező osztályok és papság közt igen sokat vesztett, a mi magyar egyházunk foglalt Európában oly állást az állam irányában, mely a felmerült culturharez lehetőségét kizárja.

Még azt is elmondhatjuk mi magyar katolikusok, kik papi kezekben nevelkedtünk, mutasson bármely mívelt népe Európának felekezetet, mely felvilágosodásban és keresztényi türelemben a magyar katolikuson túltenne.

És e pontnál hova most jutottam, midőn a magyar katolikus nemzeti érzületéről szólok, melyről még igen sokat ellehetne mondanom, nem feledhetem el isnét a grófot.

Mélyebb vallásossággal alig bírhatott ember mint ő. Ez nála családi sajátosság volt, fokozva kedélyének mélysége által.

Es miként szól ő az országgyűlésen e tárgyban?

«Az apostoli magyar király — úgymond — mindig megtudta magát constitutionalis nemzetével együtt óvni Rómának suprematiájától. A főméltóságu clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet. A mily arányban fejledezik hazánk alkotmányos szelleme, annál tűrhetlenebb leszen egy külső hatalomnak ilyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejedelmének önkényétől is biztosítja, miként lehessen idegen önkénynek alávetve?» stb.

Ez a legbuzgóbb magyar katolikus érzülete.

Ezért nincs nálunk, s hála őseink szellemének, nem is lesz és nem lehet culturharez.

Ismétlem, hogy szellemi működésünk egyik ágában sem voltunk productivebbek a múltban, mint állami és társadalmi szervezetünk ügyeiben.

Az állami functiók gyakorlatának megvoltak nálunk teljesen szabatos formái, melyek nemzetünk életéből fejlődtek és 1848-ig intézményeink összességét képezték.

Természetesen ez más volt mint a többi európai népeknél

divott, és az európai statustan, mely a fennálló culturalis rendszerek alapján állítatott fel, a mi formáinkról tudomást sem vett.

A 40-es években felmerült centralista párt tisztán az európai elméletek embereiből állt, kik mert soha gyakorlatban nem ismerték ősi rendszerünk belértékét, annak kinövései által félrevezetve, ellenségeivé lettek, és ősi rendszerünket nemcsak a napi sajtóban megtámadták, de a regényirodalom terén is pellengére állíták.

És már most ezen időszakból vegyünk két jelenséget figyelembe, mint nemzetünk fejlődésének folyamatában felmerülő sajátosságokat, ugyanis:

A 30-as évek kezdetén fejti ki a gróf nemzeti ujjaszületésünk egész rendszerét és ennek vezérelvül tüzi ki, a mai tudomány nyelvén szólva: *a nemzeti sajátosság jogát*, t. i. a nemzeti typus gondos megővését és kifejtését mint oly érdeket, mely mindennek felett áll.

És midőn éppen a nemzeti szellem működéseinek mindennek feletti fontosságát öntudatra juttatja — támad a 40-es években legkitűnőbb publicistáink vezetése alatt politikai iskola, mely doctrinái által a nemzeti szellem összes alkotásait a politikában halomra dönti, a multnak minden jogát tagadja, és egyszerűn kínál az európai formák chablonaival mint az államélet legbevégzettebb alakjaival.

Másik nem kevésbé feltűnő jelenség, az: hogy ha hazánk történelmében némileg jártasok vagyunk, fel kell ismernünk nemcsak hogy politikában volt nemzeti szellemünk legtermékenyebb és önállóbb, de azt is, hogy éppen a 48-ki korszakot megelőzőtt időben volt ragaszkodásunk a nemzeti intézményekhez inkább a helyes mértéket meghaladó mint tágitott, még is ha a 48-ki politikai alkotásokban a nemzeti szellem befolyását nyomozzuk, azokban ugyan e befolyásnak legkisebb nyomára sem akadunk.

Ezen sajátóságos jelenségekhez fejlődésünk történelmében sorozhatnák még egy harmadikat is.

Kossuth testestől lelkestől magyar municipalista volt. Mer nem állítani, miben sem volt őszintébb és erősebb, mint ez ősi rendszerhez való ragaszkodásában. Lelkének mélyéből mondá a pozsonyi országgyűlésen az alkotmányozás napján: hogy kész volna hazájából kivándorolni, ha ősi municipális rendszerünk megsemmisíttetnék.

És még is éppen Kossuth 48-ki alkotásai teszik tönkre a ma-

gyar ősi törvényhozási és végrehajtási rendszert csaknem helyrehozhatatlanul.

Senki sem állhatott pedig távolabb a centralisták magyar iskolájától, mint Kossuth, és midőn 48-ban az alkotás hatalma kezébe jut, megteremti a centralismus birodalmát Magyarországon.

«A centralisták helyett — így szól KEMÉNY — természetes ellenségek, a decentralizatio legnagyobb mestere, Kossuth szabályozta a magyar kormányzat központosítását; Kossuth a megyék bajnoka verte le a megyei rendszert; Kossuth, ki a birodalmi viszonyok irányában kezdet óta gyanus helyzetet foglalt el, illesztette be az új alkotmányu Magyarországot a szintén alkotmányosnak proclamált ausztriai birodalomba.»

Nem én állítom, mert már rég mondatott, de úgy hiszem nem volna nehéz feladat kimutatni, hogy ha a márcziusi törvények alkotásánál nem köszönzünk majdnem utánczó hűséggel az európai charták elméleteiből, hanem saját nemzeti álláspontunkból indulunk s a történelmi fejlődés alapjára építünk, nem csuszhatik be annyi kérlelhetlen ellentét új alkotmányozásunkba, és nem fejlődhetik ki oly végzetes sebességgel az összeütközés, mely véres válságokra vezetett.

És ha ennek kifejtését nem tartom nehéz feladatnak, mire a lefolyt események áttekintésénél mindenki rájőhet, ebből logikai következettséggel folyik az is: hogy ha mi 48-ki alkotásainkban a történelmi alapot, az az a nemzeti szellem addigi önálló alkotásait nem hagyjuk egészen figyelmen kívül, lehetetlen volt volna, hogy azon vitális alapot — a birodalommal kapcsolat ügyét — melyet pedig a 48-ki törvény is szentnek és sérthetetlennek ismer el, a rendezés körébe ne vonjuk, és bár átmenetileg is oly modus vivendi-ről ne gondoskodjunk, mely míg a bécsi és pesti önálló nemzeti kormánynak a békés coexistenciát lehetővé tette volna, más részről az események kényszerű fejlődésének egészen más irányt adott volna, mint a minőt ügyeink menete vett.

Hogy ezen nem menthető mulasztásnak, ily indefiniált állapotnak kikerülhetlenül életbevágó összeütközéseket kelle felidézni, még pedig annál kényszerítőbbeket, minél élesebben tölték az események előtérbe a birodalmi érdekeket, és minél inkább lett az olasz háboru és a növekedő belzavarok által a birodalom fennállhatása kérdésessé téve — ez természetes.

És e pontnál jutunk a később kényszerű következetességgel

fejiett magyar forradalom sajátképi forrásához, melyről teljes történelmi hűséggel mondhatjuk:

Hoc fonte derivata clades.

Történelmünk pedig, mely a forradalom keletkezésének leírásában az események fejlődésének ezen alapforrását nem méltányolta kellőleg, egyoldalú és hézagos lett szükségkép és a keletkezett bajok felelősségét helytelen súlylyal hárítja személyekre, mellőzve a helyzet kényszerű behatásait.

«Az igazgatottsági koron kívül — így szól KEMÉNY — nincs ember és közvélemény, azt be nem látó, hogy ha a márcziusi törvényekkel együtt nem kerekítettnek ki a birodalmi összeköttetést rendező szabályok, akkor majdnem felszólítás intéztetik a mellőzött és jövődjük iránt kétséges érdekhez egy ellenforradalom által befolyásukat visszaszerezni. Mert minden nagy érdeknek joga van el nem tűrni, hogy a provisorie is kirekesztessék oly szervezetből, mely a többi érdekek iránt tekintettel volt. Ezt tagadni a történet és az emberi szív félreismerése.»

A márcziusi törvények kimondják a *«korona egységet és kapcsolatot épségét»*, de ennek következményeivel tovább nem törődnek, a sanctió pragmatikának azon alapfeltételét, mely a korona egységének s kapcsolatnak indoka volt, a kölcsönös védelem kötelezettségét meg sem említik.

És e mulasztásban rejlett a magyar történelmi alap és a nemzeti hagyományok legeclantánsabb feledése vagy megtagadása, mely bár akaratlan mellőzés volt, mindenesetre a 48-ki törvények alkotóinak terhére rovandó fel.

És ha mi történelmünk egyik legfényesebb, de tragikus kimenetelű drámájában azon sokak által szépítő mentségnek, előttem inkább lealázó magyarázatnak látszó megfajlással megelégszünk, hogy a magyart a bécsi kamarilla hajtotta akaratlanul a forradalomba, ebben saját élnélküliségünknek adnók bizonyítványát, épen annyira meg nem érdemeltet, mint a mennyire távoztunk a történelmi események hű felfogásától.

Én pedig, ki ezen «emlékezéseimben» hivatva vagyok a gróf magatartását életének — nemzetünk sorsának, legválságosabb napjaiban ecsetelni, mellőzhetem-e, hogy a későbbi fejlemények e gazdag forrását fel ne mutassam és ebben a szereplő egyéniségek helyét meg ne jelöljem?

A gróf, mint későbbi leírásomból látni fogjuk, a válság órájá-

ban az illetékes helyen megtette multjához hiven a maga hazafiúi kötelességét, de a nemzet nagyjaitól és képviselőiteitől egyhangúlag megtagadtatott, és számára — mint látni fogjuk — nem maradt más választás, mint tétlenül várni az események fejlődését és lesni az újabb alkalmat, ha kínálkozik, hazafi kötelességek teljesítésére.

A válság órájában ismét ő állott Kossuthal szemben kimutatni a nemzetnek a követendő politika irányát. A nemzet egyhangúlag ellene döntött, és neki át kellett adni a tért győzelmes ellenfelének.

Kossuth lett ura a helyzetnek, lett alkotója a márcziusi törvényeknek.

Birt-e Kossuth a nemzeti hagyományok iránt érzékkel? E kérdésre alkotásaiból és minden tetteiből ítélve, határozott nemmel kell felelnünk.

Nem nehéz előttünk fekvő életfolyásukból kimutatni, hogy a mint a gróf a nemzeti szellem *megtestesülése*, úgy Kossuth minden tetteiben annak *tagadása* volt.

Még azt is állíthatjuk a megczáfoltatás minden veszedelme nélkül, hogy a gróf, mély kutatás útján öntudatos felismeréssel jutott a nemzeti individualitás cultusához, míg Kossuth akaratlanul, úgy szólva hajlamainak ellenére jutott az ellenkező ösvényre.

T. i. Kossuth — mint fennebb felemlitettem KEMÉNY után — a centralisták természetes ellensége, a decentralisatio legnagyobb mestere decretálta a magyar kormányzat központosítását. Kossuth a megyék bajnoka verte le a megyei rendszert.

Igen igazságtalanoknak kellene pedig lennünk, ha azt állítanók vagy elhinnők, hogy nagy előszeretettel valló nyilatkozatai, és a megyerendszer megóvására tett ünnepélyes fogadalmi nem voltak volna egészen őszinték. Kossuth a mit vitatott, azt mindig hitte is.

Hasontó igazságtalanság volna, ha a 48-ki törvények hiányaiért és kiáltó ellenmondásaiért egyedül Kossuthra hárítnánk a felelősséget, gr. BATHYÁNY, TELEKY, SZEMERE, EÖTVÖS, SZENTKIRÁLYI, PÁZMÁNDY és mások, később maga a behivatott DEÁK is tagjai voltak azon szűkebb körnek, hol a márcziusi törvények megalkotva az országgyűlés elé kerültek elfogadásul.

Visszaemlékezve a márcziusi napok izgalmas állapotaira, be

kell vallanunk, hogy a dolgok komoly megfontolására a leghiggadtabb fő sem talált nyugodt perczeket.

Meghozattak lázas izgatottság közepette rögtönözve a márcziusi törvények, a nélkül, hogy egyik vagy másik részről az okvetlenül válságot felidéző hiányok szóba hozattak volna.

És e pontnál az annyira vádolt udvar és bécsi kormány ellen fellehetne még hozni méltó panaszul, hogy e hiányokat talán készakarva hagyta elintézetlenül.

Szerencsétlenségünkre azonban mind az udvar, mind a bécsi kormány a kikerülhetlen összeütközések egyes pontjait észrevette, azonnal, még a törvények királyi megerősítése előtt sürgette azok elintézését és többszörös alkalommal kereste őszintén a megoldást, mely hol törött meg, későbbben el kell mondanom.

Tény az, hogy 48-ban a márcziusi törvények megalkotásánál megtagadtuk — bár akaratlanul — a nemzeti hagyományokat teljesen, mellőztük a nemzeti szellem századokon kereresztül működő alkotásait, elvetettük magunk alól a történelmi alapot, és az idegen uton, melyre tértünk, mind közjogi, mind magánügyi viszonyainkat egy új világnak oly tömkelégébe juttattuk, melyből, hogy kijutunk-e valaha és mily áldozatok árán, az még csak a jövőendő titka.

Kimondtuk ugyan a márcziusi törvényekben «a korona egységét és kapcsolat épségét». Elismertük a «közös ügyek» létezését. Ezt tagadni vagy alterálni senkinek sem jutott eszébe, nem volt szándékában legtávolabbról sem — de :

a korona egységének elvét hatalmasan megingattuk, midőn a nádort a korona attributumaival felruháztuk, és jogilag oly helyzetet teremtetünk, hogy csak az ő akaratán mult, hogy más «törvényes» királyunk ne legyen, mint a koronázott közös fejedelem.

A kapcsolat épségének biztosításául egyetlen szót sem vesztegettünk a márcziusi törvényekben, megelégedtünk gr. BATHYÁNY ünnepélyes kijelentésével és KOSSUTH magyarázatával a sanctio pragmatika kölcsönös védelmi kötelezettségeit illetőleg, de nem lévén ezen alapelv törvényeinkben garantírozva, csak kimondva, ez első alkalommal nemesak kérdésessé tétetett, de határozottan megtagadott az olasz kérdésben.

Valóban gyanuba jöhetnénk közjogi alkotásaink körül a szándék őszintesége iránt, ha saját nemzeti intézményeink rendezésében még kiáltóbb ellentéteket nem találunk a márcziusi törvényekben.

Nálunk az új rendezés teljesen kifejlett élő és hatalmasan működő szervezettel állott szemben, és pedig nem túlélte, megunt, de oly szervezettel, melyet a nemzet osztatlan közvéleménye a szabadság és közélet palladiumának tekintett.

E miatt sem a felelős kormányzat elve, sem a ragyogó névsor, minőt nemzetünk csak ez egyszer állíthat vala ki mint miniszteriumot, nem volt képes elnyomni a mély aggodalom érzetét, mely önkénytelenül tükröződött vissza, és Kossuthnak egész szónoklati hatalmát vette igénybe, hogy némileg csillapíttassék.

A márcziusi törvényekben pedig míg egyik §-ában «az ország minden törvényhatóságainak eddigi törvényes hatósága ezen túl is teljes épségben fenhagyatik», a magyar egész törvényhozási és végrehajtási rendszer confiscáltatik az új intézmények számára.

Ezekből csak azon tanulságot meríthetjük, hogy az izgalmak napjaiban, hol KEMÉNY szerint «az állományi test agyveleje oly égetté lesz, mint a demagógoké», ne codificáljunk, mert semmi sem biztosít a tévesztések ellen, melyek későbbi válságok gazdag forrásaivá válhatnak.

A mélyen gyökerezett dynastikus érzület, a birodalmi kapcsolat épsége, s az ezen alapokon fejlődött nemzeti intézmények complexusa oly erősen összefűzött egészet képeztek nemzeti életünk fejlődésében, hogy midőn ettől megváltunk egész multunkat tagadtuk meg.

Megtagadva multunkat, önmagunkhoz az az nemzetünk ősi szelleméhez lettünk hűtelenek, minek első sorban az lett a következése, hogy a haza sorsa bizonytalan jövőnek lett martaléka, és csak az által jutottunk a nemzeti lét állapotaihoz újra, hogy a sanctio pragmatika alapjára ismét visszaállva, összefűztük a jelent a nemzeti multtal, és ennek alapján alkottuk meg az új közjog új épületét 1867-ben.

Ki ezt ma sem látná be, az Kossuthként «az Istennek a historiában revelált ujját tagadná meg».

Ezen szép mondatot Kossuth ugyan épen ellenkező szellemben használta fel, de épen ebben feküdt azon mély kiengesztelhetlen antagonizmus, mely őt a gróftól elválasztá, és melyet nemzetének nagy tömegében egyedül a gróf érzett át oly mélyen, és melynek öntudatára mi felszámíthatlan áldozatok árán, annyi felidézett és nem sikerült katastrofák nyomán jutottunk.

El kell alább a maga helyén mondanom ezen mély antago-

nismus utolsó nyilvánulását, mely akkor lépett előtérbe, midőn 48-ban a válság órája ütött, és a nemzetnek választania kellett a «megvédés» vagy «megtorlás» politikája között; a gróf és Kossuth indítványai között.

Meglátandjuk később, hogy Istennek a historiában revelált ujja egészen máskép nyilatkozik a gróf tanácsaiban, sőt tizenhét évvel később DEÁKban is mint Kossuth minden tetteiben 48-tól maig.

Istennek a historiában nyilvánuló revelatióit pedig ne keressük egyes történelmi epizod sebessen lepergő eseményeiben, hanem kutassuk a nemzeti élet több százados folyamatában és nemzeti missióink félreismerhetlen jellegében, mely történelmünkön átvo-nul, és mint élő és alkotó szellem követel tőlünk elismerést és ér-vényesítést ma úgy mint 48-ban.

XIV. FEJEZET.

Nemzeti és birodalmi hivatásunk. E hivatásról voltak-e tiszta felfogásai Kossuthnak? A detronizatio. Hivatásunk a német népre vonatkozólag. A Habsburg-ház trónjára nézve. A nagy gróf ez időbeli élet folyása váhatlan kapcsolatban áll Kossuth közéletével. Kossuth mint népember. Előtte egyedüli hatalom a nép. Mit tart a nemzet értelmiségéről? Három történelmi nagy alak külön hivatással korunkban.

Azon messzelátó tág eszmekörben, melyben SZÉCHENYI politikai felfogásai mozogtak, úgy fontosságban mint alakító befolyásban nem csekély részt foglalnak el nemzeti hivatásunk körüli eszméi is.

«EUGEN (savoyi) herezeg a zentai hős — így szól KEMÉNY — Ausztria nagyságának és dicsőségének érdekében VI. KÁROLY császárnak azon böles, de akkor figyelemre nem méltatott tanácsot adta, hogy a birodalom központja Budára tétessék át.»

«SZÉCHENYI egy századdal utóbb, bár a keleti viszonyok mostohábbá váltak, *Ausztria hivatására* nézve EUGEN herezeg véleménye mellett volt.»

«E részben meggyőződése oly szilárd vala, hogy reformjainak és honreményeinek alapja rendült volna meg, midőn Ausztria állandólag leveszi kezét a keleti ügyekről.»

SZÉCHENYINEK ezen alapeszméje volt a plasticus erő, mely reformjait élővé tartóssá és gyümölcsözővé, sőt a magyar nemzetiség kifejlesztését birodalmi szükséggé, európai igénynyé tehette volna.»

Teljesen igaza van KEMÉNYNEK, midőn a gróf politikai jellemrajzában nagy súlyt fektet nemzeti hivatásunk felőli felfogásaira és ezt gondos figyelemmel fejtegeti is.

E nélkül hiányzanék regenerationalis eszméinek legmélyebb alapja. A mélyen kutató lélek, mely nemzetének multját oly gondosan tanulmányozta, és jövőjével annyit foglalkozott, fel kelle, hogy keresse azon forrásokat is, melyek — ha léteznek — fájának

nemzeties kifejtését a közbirodalom érdekeivel és a többi culturalis népek igényeivel kapcsolatba hozzák, melyek ennél fogva a magyarságnak szilárd létalapot nyújtanak, egyszersmind későbbi válságok ellen, melyeket, míg az európai viszonyok fejlődésében kimaradhatlanoknak hitt, nemzetünket a veszélyektől megóvhatják.

Ha figyelemmel kísérjük KEMÉNY elemzéseit, midőn a grófnak nemzeti hivatásunkról eszméit fejtegeti, azonnal fel kell tűnni előttünk, hogy ő *«Ausztria keleti missiójáról»* beszél.

Mig ezen hivatás ellemzésében a súlyt a magyarság keleti sajátságaira fekteti, tehát sajátkép Magyarország hivatását érti, még is Ausztria, az ausztriai ház missiójáról szól.

T. i. SZÉCHENYI gróf felfogásában e hivatásra nézve az uralkodó ház, a birodalom és Magyarország érdeke teljesen azonos, csak válthatlan kapcsolatban képzelhető, és ezen hivatás betöltése a birodalom sulytadó befolyása nélkül a fennálló európai viszonyok közt — szerinte — nem is volt gondolható.

SZÉCHENYI, KEMÉNY, DEÁK és valamennyi magyar publicisták, kik ezen iskolához tartoznak, sőt — mondhatnám — minden magyar, ki a nemzeti hagyományok iránt is érzékkel bír, állami létünk azon alapeszméjéből indul ki:

hogy Magyarország a mai viszonyok közt mint önálló független ország magára nem állhat fenn,

ezért a fennálló dynastialis és birodalmi kapcsolat számunkra vitális érdek.

A grófban tehát és DEÁKban is, mint nehéz időkben volt alkalmunk látni, ezen dynastialis és birodalmi kapcsolathoz való mély ragaszkodás azon rendithetlen alap, mely jó és balsors között ingatlanul áll.

Azt magyaráznom sem kell, hogy ezen alap meggyőződés: miszerint a fennálló kapcsolat a mai európai viszonyok közt számunkra életkérdés, politikánkra is döntő befolyással van.

De épen ezen alap meggyőződés az, melynek nyomára KOSSUTH felfogásaiban, sem tetteiben soha nem találunk.

Már ebben is megjelölhetjük azon mély antagonizmust, mely a gróf és KOSSUTH eszméi közt létezett, és köztök oly szakadékot képezett, mely áthidalhatlan volt.

Senki sem volt a hazában, ki ezen mély ellentétet úgy értette, annak következményeit úgy érezte volna mint SZÉCHENYI, sőt mint láttuk azt is világosan előre látta, hogy ezen eltérés az alapban

fogja a nemzet sorsát eldönteni, ha a hatalom Kossuth kezébe kerül.

Az antagonizmus ezen kérdése szorosan összefügg nemzeti hivatásunk józan felfogásával, hazánk negyedfél százados történelmével és átfűződik korunk minden eseményein, legkomolyabb alakban azonban csak Kossuth eljárásában itthon és a külföldön lépett előtérbe. Minélfogva meg is érdemli, hogy e kérdéssel behatóbban foglalkozzunk.

A történelmi fejlődések során minő jövő vár Európa népeire, ha a mindig súlyosbodó társadalmi bajok bomlasztó hatásaikkal új alakulásokat idéznek elő, ki mondhatná meg.

Arról sem állhat senki jót, hogy a legjózanabb politikai kombinatiót egy új fergeteg, mely keletkezhetik, nem forgatja-e fel alapjaiban és teheti tárgytalanná.

Mindez azonban nem szabad, hogy megzavarjon. Politikai rendszerünket a tényleges állapotok basisára kell állítanunk s azokkal nem szabad a ki nem számítható eshetőségek ábránd világába tévednünk.

Az európai mai államrendszer mint politikai szükségesség, melynek szilárd tartósságában ma már szabad kétkednünk is, még azon korban, melyről írok — 30 évvel ezelőtt — oly ingatlanul állott a mérvadó hatalmak meggyőződésében, hogy azt politikusnak, kinek kezébe, KEMÉNY szerint a gondviselés e haza sorsát tette le megőrzés végett, sem félreérteni, sem ignorálni nem lehetett.

Magyarországnak Ausztriától elszakadása, más szóval az osztrák birodalom feloszlata, az az a keleti nagy hatalom lételenek megtörése a mai európai államrendszer létkérdése.

Ezen törekvés ellenében 1849-ben éppen azon nagyhatalom sietett Ausztria segítségére fegyveres közbenjárásával, melynek ellenében Ausztria fennállása politikai szükségességnek tekintett.

És mikor az orosz hatalom segítsége mellett a magyar forradalom véget ért, lord PALMERSTON, az angol miniszter volt első, ki köszönetet mondott az orosz cárnak Ausztria megmentéseért.

Ez volt 1849-ben az uralkodó európai nézet.

Európában az egyensúly rendszere az osztrák birodalom lételén nyugodott, nemcsak eszményben, de tényleg.

Ha Ausztria a francia-olasz háboruban nem szenved vereséget, nem következhetik a porosz-olasz osztrák elleni háború 1866-ban. Ha ez nincs, nem lehet a porosz-francia háború

1870-ben, és ha ez nincs, nem lehet az utolsó keleti háború. Ausztria régi állásában nem engedheti meg a francziák megaláztatását a poroszok által, és nem tűrheti el a török hatalom megtörését az oroszok által.

A mint III. NAPOLEON 1859-ben Ausztria gyengítésére szövetkezett az olaszszal — saját bukását készítette elő kimaradhatlanul.

A súlygyen rendszere tehát, mely Ausztria nagyhatalmi állásán nyugodott főleg, nem volt merő ábránd, hanem történelmi szükségesség.

A nagyszerű új alakulások Ausztriát kibontakoztatták az olasz és német érdekkörből, hol már nincs mit keresni, és bezaklatták újabb foglalásai által a keleti ügyek érdekkörébe közvetlenül.

Hogy egy egész századon át elhanyagolt természetes missiójának betöltésében nem késett-e meg most már, még csak a jövő fogja kideríteni.

Legyen ennyi elég annak megjelölésére, mily szoros kapcsolatban van Magyarország viszonya a birodalom iránt az európai érdekekkel, és hogy a mi birodalmi kapcsolatunk kérdése még annyi átalakulások után is az európai fennálló államrendszer életkérdése is.

Birodalmunk léte a korona egységén és kapcsolatépésén nyugszik.

E szép frázis az 1848-ki törvények szövegében egészen KOSSUTHRA vall.

Találunk még ez évben, a nov. 22-ki országgyűlési szónoklatában meleg szavakra, melyekkel az uralkodó iránti törhetlen hűségről szól.

Találunk 48-ban is a *Kossuth Lapja* jul. 4-ki számában tőle a kapcsolatról ily nyilatkozatot: «köztünk és Ausztria közt a pragmatikai sanctio kapcsa áll. Ennek rövid értelme: közös barát, közös ellenség.»

Azonban hogy ezen nyilatkozatok nem birtak meggyőződésében mélyebb alappal, arról ugyanazon hóban, 1848 júliusban, a sanctio pragmatika gyakorlati értelmezésénél eléggé mutatta.

Tény pedig az: hogy KOSSUTH 1848-ban sem azon kérdéstről: fennállhat Magyarország önállólag az európai rendszerben; sem arról, hogy hazánk kapcsolata az osztrák birodalommal történelmi

szükségesség-e, sem ezen kérdések összefüggéséről a fennálló európai vitalis érdekekkel nem volt tisztában.

Noha úgy látszik nekem, hogy magyar politikáról beszélni sem igen lehet a nélkül, hogy az iránt tisztában ne legyünk magunkkal:

fennállhat-e Magyarország magára önállóan?

és ha nem: mely szövetség biztosíthatja leginkább a magyar faj nemzeti létét és szabad fejlődését?

Még is azt kell ismételniem, hogy Kossuth e kérdéseket csak száműzetésében vette komolyabban gondolóra, míg itthon volt, ezen kérdésekkel aligha foglalkozott, és ezeknek mélyenható jelentőségéről fogalma sem volt.

Ilyesmit állítani sem mernék, ha czáfolhatlan tények ezt nem bizonyítanák. Ezekben azonban nincs hiány.

Képzeltetjük-e, hogy a kinek az osztrák birodalom felbomlásának európai fontosságáról csak fogalma is van, az 1849. április 14-kén éppen Debreczenben az akkori viszonyok közt ily kérdést felvethet és szőnyegre hozhat?

Mi, kik ezen eseményeknek szemtanúi és állásunknál fogva részesei voltunk, alig tudtunk képzelni inopportunosabb időt, mint az volt, melyben Kossuth ezen kérdést szőnyegre hozta.

Ő a detronisatiót és függetlenségi indítványt is mint alárendelt csekélyebb fontosságú politikai rendszabályt kezelte, mint widdini levelében mondja: «hogy egy párttöredék fondorkodásainak útját vágja.»

Ezeket azért kelle itt felhoznom, hogy Kossuth felfogásait a gróf eszméivel szembe állítva, kiemelkedjek azon mély ellentét, mely köztök létezett.

Széchenyi mindenben a történelmi fejlődések híve volt. Ő politikát nem csinált, de tanulmányozta a történelemből, melyet mélyebben átértett, mint bárki kortársai közül.

Kossuth ellenben a történelem útmutatásaira nem figyelt. Ezért ő sem a dynastialis, sem a birodalmi kapcsolat iránt nem bírt ragaszkodással, ennek európai jelentőségét nem vette számba, nemzetünkre vonatkozó szükségességét nem érezte.

Széchenyi úgy hitte, hogy Európa akkori constellatiója mellett nekünk mindezt keresni és ha nem volna, megteremteni kellene.

Ő ellenben ezt, mint ez idő szerinti kényszerűséget csak tűrni tudta, míg módunkban nem lesz attól menekülni.

Szóval a nemzeti hagyományokat számba nem vette, a nemzeti szellem negyedfél százados következetes működését ignorálta s nem birt a történelmi fejlődések iránti érzékkel.

Pedig senki sem hivatkozik még ma is sűrűbben mint KOSSUTH «Istennek a historiában revelált ujja».

De mik hát ezen történelmi revelatiók a mi multunkban?

Bizonyára nem egyebek, mint a népek életében azon hivatás, melyet időnkint betöltenek, a nemzeti szellem működése, mely a nemzet cselekvéseinek irányt szab, és a fejlődések folyamatát eldönti.

Történelmünkben pedig e hivatás nagyon is érthető tényekben nyilatkozott.

SZENERE BERTALAN midőn «nemzetünk polgárosító hivatásáról a keleten» szakavatott felfogással értekezik, felveti azon kérdést is, birt-e a magyarság a német népre vonatkozva hivatással?

Történelmünk revelatióiból mire sem merithetünk világosabb választ, mintha azt kérdezzük: mi hivatást töltöttünk be a német és szláv faj sorsára nézve és hova utal bennünket Istennek a revelált ujja?

Végig tekintve egy évezred történelmén és keresve magunk és a német faj közt az érintkezés pontjait, figyelmünk azonnal két történelmi nagy momentumon akad meg.

Egyik SZVATOPLUK nagy szláv birodalmának képződése a magyar honfoglalás idejében.

Másik OTTOKÁR cseh fejedelem korszaka, a ma uralkodó Habsburg-dynastia keletkezésénél.

Az elsőt illetőleg így szól HORVÁTH MIHÁLY *Magyarország történelmében*:

«ÁRPÁD és népe a Tisza vidékein megtelepedének. SZVATOPLUK ekkoron hatalmának tetőpontján állott, és a nagy morva fejedelem igen veszélyessé vált a birodalomnak.»

«Követség jött ÁRPÁDhoz neki szövetséget ajánlva SZVATOPLUK ellen. ÁRPÁD örömmel fogadja a szövetséget, és hogy az új haza határait nyugat felé kiszélesítse, megindította a hadjáratot.»

«A legyőzött, megalázott SZVATOPLUK nyomtalanul tűnt le hatalma tetőpontjáról.»

«A német birodalomnak megbecsülhetlen szolgálatot tön a magyar nemzet. Már honfoglalása által is más irányt adott Közép-Európa alakulásának.»

«Mi lett volna Németországból, ha e nagy szláv birodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szétdarabolt széthuzó német törzseket a frank s kivált a hohenstaufeni császárok egy szilárdabb egészszé egyesíthetik? Mi lett volna Európa története egy évezred alatt, ha Dalmácia déli határaitól s a Haemustól fel egészen az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig az egyesült szláv törzsek egy nemzetté olvadva, megszilárdíthatják akkoron hatalmas birodalmukat?»

«De a váratlanul megjelent magyar nemzet a készülöben levő nagy szláv birodalom alakulását meggátolta, és Pannoniát elfoglalván, a szláv lakosokat a Duna-vidékről elűzte, mint ék furódott be a szláv törzsek közé azok egyesülését mindenkorra megsemmisítve, így a gondviselés rejtélyes végzése szerint új irányt adott az európai nemzetcsalád történelmének.»

A magyarság tehát már a honfoglalás által döntött a német és szláv faj sorsa felett.

Hivatásunknak magokra végzetes voltát világosabban felfogták a szláv történészek, kik közül KOLLÁR feljajdul a magyar honfoglalás eseménye felett, melyben, mint mondja, a magyarság kétélű pallos gyanánt hasítja ketté a szlávtságot s annak megosztásában erejét töri meg és a hatalmas tömörülést dölje szét.

PALACKY, a szlávok egyik legnagyobb tekintélyű történésze, erről így nyilatkozik:

«A magyarok berohanása és Magyarországra telepedése egyike a következményekben legdúsabb eseményeknek Európa történelmében.»

Szerinte a Holstein határaitól a Peloponnesus partjáig terülő szláv fajú népeiségek, valamint belső ösztönük, úgy a külső viszonyok által kényszerítve csoportosulandók voltak a RASZTISZLÁV és SZVATOPLUK által alkotott morvaországi központ körül, mely a nemzeti és keresztény művelődés legtermékenyebb csiráit rejté magában, s Róma és Byzanc által egyiránt elősegítve és ápolva a legnagyobbsszerű kifejlődést ígéré. «E központhól nyertek volna a szláv népek, ha államintézményeket nem is, de legalább kereszténységet s azzal együtt európai és nemzeti műveltséget, művészetet, ipart, nyelv- és írásbeli egységet. S a mint nőtt nagygyá nyugoton a római befolyás alatt a frank egyeduradalom, épen úgy képződött volna keleten Konstantinápoly túlnyomó befolyása alatt egy hasonló szláv birodalom, és Kelet-Európa ezer év óta egészen más jelentőséget nyert volna, mint a milyenben részesült. Az által azonban,

hogy a magyarok a még csak képződésben lévő állanszervezetbe nyomultak és azt szétrombolták, az ily kilátások örökre megsemmisültek.» (SZABÓ KÁROLY *A vezérek kora* 1-ső füzet.)

A XIII. század második felében ismét hatalmas lendületet nyer a szlávság OTTOKÁR egyéniségében. Egyidejűleg hanyatlak a német-ség ereje. A büszke király Ausztriát, Stíriát és Karinthiát is hatalmába ejtette, sőt Magyarország felvidékén még a Dunán túl is foglalásokat tett.

Míg OTTOKÁR birodalmát a német tartományokkal szaporította, a választó-fejedelmek Németországban az igénytelen Habsburg-grófot, RUDOLFOT választották meg római királylyá oly feltétel alatt, hogy ez a német tartományokat OTTOKÁR kezéből visszaesztolja a birodalomhoz.

Mennyire válságos helyzet volt ez mind a német birodalomra, mind a megválasztott császárra nézve, onnan mérhetjük, hogy a történelem tanúsága szerint még azon végzetes csatához is, mely a két fél sorsa felett döntött, a német császár nyolcz-tizezer-nyi sereggel birt kiállani, míg LÁSZLÓ magyar király hatvanezer-nyi segédhaddal csatlakozott a császárhoz és a Marchmezőn a nagy népesatát diadallal eldöntötte.

Pedig a hatalmas OTTOKÁR, BÉLA herczeg sógora, közel rokonságban is volt királyi házunkkal, és mindent elkövetett, hogy a császár ellen a magyar szövetséget megkösse.

Ötszáz év előtt RUDOLF császár LÁSZLÓ magyar királyhoz írt levelében «semmi viszonytagságok által meg nem bontható szövetségről» tesz fogadást és igéri, hogy ügyeit mindenkorra saját ügyeinek fogja tekinteni.

Igy szólt az első Habsburg. Az utolsó Habsburg leányági örököse még válságosabb helyzetbe jutott.

MÁRIA TERÉZIA szövetségeseitől elhagyatva, jogkövetelőktől környezve csekély eszközökkel rendelkezett.

Óriás veszélyek közt könyekkel szemében, karján csecsemőjével szólt a magyar lelkesedéshez.

És megmentve lőn trónja és hatalmasabbá mint bármikor.

Sőt e század első tizedében, midőn egy rideg kedélyű fejedelem alatt sötét napjaink voltak, a történelem egyik legnagyobb-szerű világhódítója, I. NAPOLEON csábító ajánlatokat tett a magyarságnak, hogy elszakadásra bírja, és még arra sem nyert kilátást, hogy ez irányban komolyabb kísérletet tegyen.

Vajjon ha a népek életében válságos eseményeknél azoknak döntő közbelépése következetes összhangban jut századok során érvényre, lehet-e ez a pusztá véletlen műve, nem-e nyilvánulásai ezek a népek közti valórokonságnak, nem-e ezekben kell keresnünk az ösztönszerű érdekszövetség kulcsát, nem-e ez útra terelte az önfenntartás ösztöne nemzetünket századokon át?

Sőt ha történelmünk útmutatásainak mélyebb kutatásába bocsátkoznánk, meg kellene győződnünk, hogy valahányszor e természetes hivatásunkkal ellenkező útra tértünk, lett legyen felkelésünk bármennyire jogosult, mindig kegyetlenül meglakolt hazánk SZAPOLAITÓL KOSSUTHIG.

És mert a népek viszonyaiban kölcsönösség van, épen ezt mondhatjuk az uralkodás és német kormány támadásaitól hazánk ellen. E törekvésekért azok is lakoltak mindig, soha sem súlyosabban, mint épen szemünk láttára korunkban.

Ha a fennebb elmondottak történelmi tények, akkor «Istennek a historiában reverált ujjá» félremagyarázhatlanul mutatja: minő kapcsolatban kell keresnünk szövetségünket. Miként mutat-hat históriánkból Isten ujjá a dunai confoederatio felé, azt ugyan magyar ember megérteni soha sem fogja.

Szerencsére a kétségbeesésnek e lázbeteg conceptiója nem birt legkisebb viszhangot kelteni sem Zágrábban, sem Belgrádban, sem Bukarestben.

Foglalkoznom kellett nemzetünk hivatásának ezen ágával is részletesebben, mert a dynastialis és birodalmi kapcsolat iránti érzületünk döntőleg foly be politikai felfogásunkra, és midőn SZÉCHENYI politikai rendszerét megbeszélés tárgyává tesszük, abban e hivatásunkróló meggyőződés ép oly mérvadó alapeszme, mint a nemzeti individualitás elve.

Később pedig, midőn emlékeim során bele kell bocsátkoznom a forradalom fejlődésének részleteibe, világosan fogjuk látni, hogy e kapcsolat iránti felfogások, az iránti érzék hiánya mennyire befolyt azon végzetes események érlelésére, melyek hazánkat a forradalomba sodorták és annak tragikus kimenetelét előkészítették.

Meg fogjuk azt is látni, hogy a válság döntő órájában a ket épen e pontban ellentétes nézet képviselve, SZÉCHENYI és KOSSUTH által, szemben áll egymással a nemzeti törvényhozás színe előtt.

Végül bármennyire szeretném ezen emlékeim köréből, melyek tárgya a gróf, kirekeszteni azon sok részletet, melyek

Kossuth felfogásait és eljárását illetik, de ezek oly mélyen függnek össze SZÉCHENYI ez időbeli életével és sorsával, hogy mint alább tán sikerülni fog teljes világosságba helyeznem, Kossuth közpályájának kellő felderítése nélkül, sem a bekövetkezett eseményeket, sem kiváltkép a SZÉCHENYI 48-ki helyzetét és a tragikus kifejlést megérteni teljességgel nem lennénk képesek.

Olvasóim előtt, ha emlékeim feladatát teljesen nem tévesztettem. SZÉCHENYI életének és tragikus sorsának mint nyílt könyvnek kell állani, melyben leírhatlan szenvedéseit és annak kimaradhatlan következéseit világosan olvashassák.

Az ő értelmi tehetségének rendkívüli élessége mélyebb bepíllantást engedett a dolgok kényszerű folyamatának részleteibe, hogy sem mélyen érző és csak hazájáért dobogó szíve a látottak nyomását elbirta volna.

Előre részletezve a bekövetkező fejlődések menetét s midőn a fejlemények bekövetkeztek, szeretett volna kétkedni belátásának helyes voltán, de az események lépcsőről lépésre lehetlenné tették a kétséget, mert igazolták jóslatait, és megborzadva látományain, megtörtént rajta, mit szinte előre látott és megjövendőlt.

Hányszor mondá ő előre, hogy ha a jövőndő neki adand igazat, *«a nyereség fájdalomja miatt lehetetlen meg nem örülnie»*.

Már 1831-ben WESSELÉNYIhez intézett leveléből láthatjuk, mint aggódik bonyodalmas állapotainkból való békés kibontakozáson. Átalakulásunk csendes folyamatát, mint mondja, nem Tiranustól, de az Ardor Civiumtól látja fenyegetve.

Nem a hatalom nyomása, hanem a polgárok heve képezte aggodalmainak forrását.

Mert nálunk a polgárok heve az az a tömegek izgalmai fokozottabb veszéllyel járhatnak, mint bárhol más országban.

Nálunk akkoriban még annyi gyűanyagot látott felhalmozva, hogy ha a tömeg felizgattattik, mi nemesak a parasztlázadás, hanem egyidejűleg a fajok közti harc izonyatosságait érhetjük meg.

És hogy a nemzet ily nagy válságot egyszerre meghirjon végkimerülés veszélye nélkül, ezt józan számitással ép oly kevésé lehetett remélni, mint józan lelkiismerettel kockáztatni.

Épen az akkor folyó év (1831) cholera járványa mutatá, mennyire nem vagyunk megóva egy parasztlázadás eshetőségétől. A fajok körében pedig mennyi izgató elemek léteznek, a közelebbi idő eléggé megintatta.

Mitől sem remegett tehát hazájáért inkább, mint attól, ha átalakulásunknak a nélkül is nehéz küzdelmeibe a tömegek is valahogy bevonatnának, mikor aztán a véres bonyodalmak oly ki-maradhatlanok, mint az életre a halál.

Természetesen ezen aggodalmai mindaddig mint alaktalan esélyek merültek fel lelkében, míg nem látott feltűnni hatalmas egyéniséget, kiben meg van minden tulajdon, hogy adandó alkalommal a feltámasztott néphatalom élő kifejezése legyen.

1841 jan. 1-jén egy hírlapi programban egyszerre megjelent e hatalmas egyéniség. Mitől hazájáért leginkább remegett, a legveszélyesebb esélyek eszközei meg voltak.

A *«reletek ha lehet, nélkülöletek, sőt ellenetek ha kell»* fenyegetést, melyet Kossuth még 1862-ben is örökös mottójának nyilvánít, félreérteni nem lehet.

E szavakban félreismerhetlenül a tömegek, mondjuk — ha jobban tetszik — a nép szólott a netán habozó felsőbb osztályokhoz, melyeknek kezében akkor a dolgok eldöntése letéve volt. Európai nyelven szólva, a democratia fenyegető hangja a késlekedő aristocratiához.

A fellépés első percében, az első hangoknál, melyek hazai légkörünket érintették, felismerte a gróf emberét.

Más ismerhet, de én nem tudok találni még a történelemben is halandót, kinek a vak sors annyi és oly tartós rajongást juttatott volna, mint népünknel jutott Kossuthnak.

Másképp áll a dolog azon kortársaival, kik gondolkoznak is.

De ezek közt nincs kivétel nélkül senki, ki Kossuth egyéni tehetségeit magasabbra helyezte volna mint épen Széchenyi.

Azon pillanattól kezdve, midőn Kossuth előtte a *Pesti Hírlap* első számában — mint a jövő embere — megjelent, éveken át csak a közélet váltakozó állapotait tanulmányozta oly megfeszített mély érdekeltséggel, mint Kossuth egyéniségének kifejlését, politikai felfogásainak egész eszmekörét, érzelmeinek minden gerjedelmeit.

Csak azon mély meggyőződése, hogy Kossuth azon hatalmas egyéniség, kinek a végzet nemzetünk sorsát kezébe adja egykoron, csak ezen hit szolgálhat indokul, hogy éveken át törhetlen eréllyel vele foglalkozzék.

Épen azon meg nem szűnő éles harcz hevében, melyet Kossuth ellensúlyozására folytatott, és midőn e harczban saját

népszerűségét vetette habozás nélkül kockára, mutatta a gróf, mily félelmetes hatalomnak tartja őt nemzetünk sorsának eldöntésében.

Valljuk be ma, hogy azon időben Kossuthot senki annyira fel nem becsülte, mint a gróf. Hisz azon felesigázott képeknek, melyeket *Politikai program-töredékeiben* akkor Kossuthról olvastunk, ha ő milliók élén intézi a haza sorsát, minden más halandó előadásában, SZÉCHENYI kivéve, nevetséges fántomoknak, egy lázbeteg álmainak kellett volna látszani.

A mint ezen eljárásából látjuk, hogy ő Kossuth tehetségeit appreciálni tudta, azt is minden nyilatkozataiból láthatjuk, hogy jelleméről, szívéről igen jó véleménynyel volt.

Én pedig, kivel azon időben Kossuthról megszámlálhatlan alkalmakkal beszéltem, és beszéltem leplezetlenül lelkének mélyéből, ha ma Isten színe előtt tanúságot kellene tennem beszédeiről, csak azt mondhatnám, hogy hallottam róla őt beszélni tréfás humorral, aggodó fájdalmas hangon, néha keserőséggel is, de gyűlölettel, ki-
csinyléssel sohasem.

Különben is, a ki csak vele érintkezett, nem lehet, hogy ne észlelte legyen azon igen is telőtltő sajátságát, mely őt a személyes ellen- és rokonszenvek fölé emelte, rendkívüli akaraterővel és kitartás mellett is, melyekkel birt, magát és az embereket is nagyobb hatásaikban eszközöknek hitte láthatlan hatalmak kezében, a személyre vonatkozó betudás ennelfogva nála igen szelid volt. Kossuthot épen a hivatás emberének tartotta, csak hogy e hivatástól remegett.

A ki Kossuth nyilvános szereplésének szemtanúja volt, és vele érintkezve felette impressionabilis természetét ismerte, annak volt váltig alkalma meggyőződni, hogy ő elszánásaiban jobbadán önkéntelenül sodortatik. Ő a benyomások hatásaitól veszi az irányt, e hatások viszik őt gyakran előtte is ismeretlen partok felé — ha maga nem mondaná is, be lehetne bizonyítani, hogy ő a benyomások hatása alatt állott, ezen hatásoktól nyert cselekvésre lendületeket, s ennek sugalmait követte. Az egyetlen oltár, melyeknél áldozott a «*Közel Istené*» volt, a legmegbízhatóbb, legszeszélyesebb bálványé, melynek ember oltárt emelhet.

Kossuthnak ezen tulajdonságát azonnal felismerte SZÉCHENYI és mert felismerte irányának rendkívüli varázsát, később előadásában a szónoklati tehetség páratlan adományait, nem ismerhette

félre egyéniségének rendkívüliségét, egyszersmind adandó alkalommal végzetes hatalmát.

A mi SZÉCHENYI aggodalmait szinle a lázas rémlátás fokáig emelte, két sajátság volt, melyet élesen látó szelleme Kossuthau felismert.

Egyik a mit fentebb is kifejtettem, hogy nem birt benne dynasticus érzületet és a fennálló birodalmi kapcsolat iránti érzéket felfedezni, sőt regebben Kossuth a kormány szerencsétlen balfogásai által üldözőbe vétetvén, ennek emlékeivel mély elkeseredést táplált szívében.

Másik az, hogy Kossuthnak egész valójából látta kiríni a nép emberét. A szónoklat oly ritka adományaival megáldott ember, ki impulsussait mindig érzelmeiből és a benyomásokból meríti, és a gerjedelmekhez szól, s ellenállhatlanul vonatik a tömegek felé.

Valóban ha ma is a világtörténelem e nemű alakjait keressük, a népember hasonló bevégzett példányát mint Kossuth, alig találunk.

Érezte is ő ösztönszerűleg mindig, hogy az ő hatalmának forrása a nép — és nem a nemzet.

Első felszólása 1841-ben ama híres «Veletek ha lehet, nélkülöletek, sőt ellenetek ha kell» mottója eléggé világosan megjelöli a fentebbi különbséget.

De még ennél is tovább mehetünk és bátran állíthatjuk, hogy Kossuth felfogásaiban egyedüli hatalom a nép, melynek ellenében a nemzet összes értelmisége nem nyom semmit.

Ha ki még erről kétkednék, átn olvassa meg KÁROLYI Gy. grófnéhoz 1862-ben épen a dunai conföderatio ügyében írt levelét.

E levélben ecseteli Kossuth Magyarország akkori hangulatát a vett tudósítások után. Ezen hangulatra nézve következő adatokat sorol elő:

«E lényt (a kialakulás óhaját) confirmálták a hazulról vett hivatalos jelentések, — ezt legutóbb K. SÁNDOR személyesen, ki kérdésemre: kik azok a mágnások, kik határozottan az elválást (Ausztriától) mint czélt, tehát a forradalmat mint eszközt akarják? alig volt képes nekem s azt is csak hosszú gondolkodás után, öt ilyen nevet említeni.»

«Ez alkuvási hajlamot *kiáltják hangosan* két év óta. Európának a magyar közélet minden mozzanatai SZÉCHENYI apotheosisa óta,

melynek az 1849-ki zászlót markirozottan desavouirozó színt adtak egész a mai napig.»

«Tudjuk, hogy DEÁK és pártja forradalmat nem akarnak, pedig a főrendi kar en masse, a conservativeken kívül, őt vallja vezérének. és még a conservativek is ő hozzá törleszkednek.»

«S ez alkuvó DEÁK-párt azonkívül is nagy. Minden megye, minden városi hatóság őt (DEÁKOT) kiáltá ki a nemzet nemtő-jének.»

«Sőt hitelesen tudtommal van, hogy még az úgynevezett határozati pártban is vannak töredékek le egészen NYÁRVIG, melyek a mi forradalmi törekvéseinkről tudni sem akarnak.»

Látjuk ebből, hogy KOSSUTH 1862-ben jól volt értesítve a magyarországi hangulatról. A forradalmat határozottan elutasító elemeket így sorolta fel:

DEÁK és nagy pártja,
a főrendi kar en masse,
minden megye, minden városi hatóság,
a határozati pártnak is egyes töredékei.

Tehát a magyar törvényesen hivatott értelmiségnek aránytalan nagy többsége — az az a jogosult nemzet — nem akar forradalmat, de alkura kész.

És mit mond erre KOSSUTH? elmondom azon leveléből saját szavaival:

«Én és az alkudni vágyók soha sem fogjuk hazánk ügyét egy szempontból tekinteni. Velők nem gondolok.»

Kire támaszkodik tehát a magyar földön?

«A nép más, így szól, az lomha tömeg ugyan, mely lökést vár, de mely ha lökést kap, mint a hólavina úgy sőprendi el útjából az *alkuvási relleításokat* (az az a nemzet értelmiségét), hanem a nép csak karddal kezében adhat életjelt, különben fárad, vár és hallgat.»

Ezekben többet mond KOSSUTH maga, mint valaha róla a gról a politikai program-töredékek legélénkebb képeiben elmondott.

Szerencsénkre a sors a mennyire üldözte KOSSUTHOT egész életén át a helyzet kedvezéseivel, ép oly fukar volt iránta vállalkozásainak sikerében.

Ebben rejlik bukásunk és utóbbi menekülésünk titka.

Hogy történelmünk nagy embereit, kiket a gondviselés hiva-

tással bizott meg, és ezt betöltötték, hogy nemzetünk kitűnősegeit, mint szellemi életünk nemesebb termékeit megbecsüljük, emlékeiket a felekezeti vagy pártnézetek fölibe emeljük — ez önmagunk iránti kötelesség.

Ezen tulajdönt annyival gondosabban kell nekünk cultiválnunk, mert fajunknál nem lehet félreismernünk az egyoldalú bálványozási hajlamot.

Egyetlen történelmi korszak hazánkban számos kitűnőségek mellett három nagy történelmi alakot mutathat fel az utókornak, külön hivatással, egymással ellentéteseket, kik együtt éltek és a nemzet sorsára döntőleg hatnak: SZÉCHENYIT, a legnagyobb magyart, DEÁKOT, a haza bölesét, KOSSUTHOT, a mai világ legrendkívülibb szónokát.

Mindhárman külön időben, külön hivatást töltöttek be nemzeti fejlődésünk folyamatában.

A mi hivatásunk személyes hajlamainkat féken tartva történelmi szigorral kijelölni mindenik helyét, működésük körét és eredményeit.

Hogy ezen hivatásom betöltésénél mennyi elfogultság nélkül sikerült kezelnem a történelmi igazságszolgáltatást, annak birálatát aggály nélkül bizom az olvasóra.

XV. FEJEZET.

A «Politikai programm-töredékek» megjelenése. A nádor halála, István főherczeg kineveztetése. Tiszaszabályozási társulat nagygyűlése. A pártok szervezkedése. Pártprogrammok. Nagy átalakulás az elvekben. Elfajulása a személyi viszonyoknak. Ezek daczára kedvező kilátások az országgyűlésre.

Az 1847-ki év a mily változatos volt a hazára fontos eseményekben, mikel történelmünk feljegyzett, oly kevés anyagot nyújt első kétharmadában emlékezéseim számára.

Nem mintha SZÉCHENYI tevékenysége ez időben valamennyire tágitott volna, sőt inkább közeledvén az országgyűlés még fokozódott is.

Ezen évre esett az országgyűlés kihirdetésének törvényes ideje. Már az előzőtt év végén a conservatív párt szervezkedett és törekvéseinek irányát programmban jelölte meg. Az ellenzék országos szervezkedése sem maradhatott el.

SZÉCHENYI a pártok mozgalmaiba soha sem elegyedett. Elmondá a *Politikai programm-töredékek*-ben saját nézeteit, azontul hagyta a dolgok fejlődését szabad mentére.

Januárban az agg nádor halála és ISTVÁN főhg kir. helytartóvá kinevezése foglalta le a közfigyelmet.

Februárban közkézre kerültek a *Politikai programm-töredékek* melyek, bármít állítsanak ellenesei, mely hatást gyakorolt a kedélyekre.

Márcziusban az ellenzék is elhatározta, hogy programmot készít a párt egyöntetű működésére, azonban érezte, hogy ezt megnyugtatólag csak DEÁK békítő szellemétől várhatja, — különben is az ellenzék centralista és Kossuth-féle árnyalatai közt lényegesebb volt az eltérés, hogysem egységre vergődhetek volna.

E hóban tartotta a Tiszai társulat is nagygyűlését, melyben az alapszabályokat és a rendezési intézkedéseket végleg megerősítette és már a nyolcz ponton megkezdett munkáról értesítve lett.

A hazai lapok is elkezdtek a Tisza-ügyet kellő figyelembe részesíteni. A *Pesti Hírlap* részletesen vette bírálat alá a Tiszavölgyi társulat alapszabályait és működési rendszerét és igen kedvezőleg ítélte minden részleteiről. A conservativek közlönye a *Buda-pesti Híradó* a Tisza-szabályozást «a reform conservatív módjának előfutójául kívánta tekinteni», noha *mint láttuk fennebb*, éppen conservatív elvek legyőzésével lettek az alapszabályok és az egész rendezés megalapítva.

Eredményekről még ekkor a Tisza-szabályozás nem igen szólhatott, azonban még is nagy lendületet adott a megkezdett vállalatnak azon meglepő tudósítás, hogy a szentesvárosi osztály elkészítvén a teési pusztán mintegy 1900 öl hosszú töltést, az így megmentett pusztát részletekben árverés útján bérbe adta, és noha éppen az árverelés napján az árvíz ellen nagy számu néppel kelle a még nem mindenütt elég magasságra emelt töltést védelmezni, mégis holdankint átlagban 6—8 forinton béreltetett ki oly föld, mely az azelőtti években nem hozott több jövedelmet holdankint 50 krajczárnál

A Tiszavölgyi társulat saját eddigi működéséről egy külön röpiratban «*A Tiszavölgy könyve*» czim alatt leszámolt a közönségnek.

Ez időben azonban a közlő országgyűlés miatt a közfigyelmet és a tevékeny hazafiak minden gondját a politikai helyzet alakulása foglalta le.

És a politikai helyzet ez időben felette zavart volt.

A mi a közéletben legmegszomorítóbb, az történt éppen ezen időben. A mily mértékben közeledtek a pártok az elvekben, annyira távolodtak a személyes viszonyokban.

Innen következett, hogy a pártok eljárásában a személyes ellenszenvek jutottak döntő befolyásra. Az országos ellenzék élén gr. BATHYÁNY LAJOS ép oly ellenszenvvel látta gr. APPONYI a kormány élén, mint a hogy a conservativek KOSSUTH-tól idegenkedtek. A pártszenvvedély e két egyéniséget egymás megbuktatására kisze-meltnek kezdé tekinteni.

Ma már ez időtől egy egész emberkor választ el, és ez talán elegendő távolság a honnan a leélt multnak térképét emelkedéseivel és mélységeivel felfoghatjuk.

Előttem s azon számos ellenzékiek előtt, kik az időben e mozgalmak közepette éltünk és kik nem osztottuk a párt személyes

ellenszenveit, előttünk a szervezkedő conservativeknek sok érdeme tűnt fel, és ezt nem tagadhattuk el, valamint sok részben rokonszenvűnket sem.

Ezt készségesen bevallva sem lehet felmentenünk egészen a kormánynyal azonosult conservatív pártot az akkori politikai helyzet elfajulásának felelősségétől.

A conservatív párt határozottan a haladás terére lépve, a kormány számára követelve a vezető szerepet a reformok keresztülvitelében. Ez uton, mely ellen jogos kifogást tenni alig lehet, ők kezdték meg a pártalakítást, állítottak fel pártprogramot.

E program hangja mindenestre elhibázott volt. Tartalmában is míg a reformkérdéseken sebesen átsiklik, a pártállás megjelölésére fekteti a súlyt, és ebben elbizakodott és kihívó.

A conservatív párt éles állásfoglalása, és a vele azonosult kormány nyomása az administratorok által a megyékre nem engedhetett szelidebb hangulatot lábra kapni, sem oly pártalakulást az országban, mire minden anyag és hajlam különben készen volt.

Nem is képzelhetünk szerencsétlenebb ballépést azon időben, mint az administratori rendszer életbe léptetése és következetes fenntartása.

Mint fennebb előadtam, az adminisztratori rendszer életbe léptetése nem APPROXYI műve volt. Az 1844-ki országgyűlés végén támadt izgalmas állapot és ebből keletkezett védegyleti mozgalmak, és a kormány iránt igen keserűen kifejezett bizalmatlanság, végre hg METTERNICHET azon elhatározásra vitték, hogy a kormány actióját, melyre nézve már évek előtt állapotásra jutott, de gr. DESSEWFFY AURÉL halála miatt szünetelt, és miről 1844-ben a főhg nádorhoz irt is, valahára megindítsa.

Azonban mint ez Bécsben mindig történni szokott volt, minden lassan ment, a rendszer el lett határozva, annak kivitelére gr. APPROXYI mint a főrendi táblán a conservatív párt vezére kiszemelve, s e célra a m. udv. cancelláriához másodelnökké ki nevezve.

Új rendszer hozatott be tehát új cancellárral, kinek nevéhez köttetett e rendszer, de még sok ideig megmaradtak Bécsben a régi befolyások, melyek e rendszernek éppen nem voltak kedvezők.

Így történt aztán, hogy némely adminisztratori kinevezések azon gyanút gerjesztették az országban, hogy nem a rendszer megszilárdítására, hanem annak meggyűlöltetésére lettek intézve.

Tény az, hogy alig lehetett ingerlőbb anyagot kigondolni, mely a kedélyek folytonos háborgatásának gazdagabb forrását képezze, mint ez, mely a politikai szenvedélyeket nem engedte csillapodáshoz jutni.

Tény az is, hogy míg az új rendszer behozatala rendkívüli felháborodást keltett az ország megyéiben, annak magában a conservatív pártban is sok titkos ellenei voltak. A magas aristocrata nehezen szívelte, hogy a főispáni méltóság, melyet előjogaihoz számított, oly nehéz kötelességekhez köttessék, melyeknek teljesítésére nem volt sem hajlama sem hivatása.

Minden józan számítás szerint világos lehetett a kormány előtt, hogy az új rendszer valószínűleg ellenséges indulattal, lármásan fenyegető alakban inaugurálva annyi ellenséges áramlat ellenében nem felelhet meg azon várakozásnak, melyet hozzá kötöttek, és még is oly hatalmas fermentumot képezett, mely a kormánynak minden jó szándékait és ezeknek minden hatását paralyálta.

Szerencsétlensége volt e kormánynak, hogy e rendszer hódítmányaira súlyt fektetett, mely pedig csak ártalmára volt, és azon elvitathatlan hódítmányokat is, melyeket kétségtelenül az elvek terén tett, hatásában megsemmisítette.

Ha a kormány a látva fokozódó ellenhatást, melyet e rendszer az országban kelt és fentart, nem élesbíti a harczot a megyékkel, nem buzdítja adminisztratorait új hódítványokra a megyei autonomia ellenében, ha ezeknek erőszakos és szenvedélyes eljárását nem veszi egyoldalú pártfogása alá, ellenkezőleg engesztelékeny tapintatos eljárásra inti adminisztratorait, és a kedélyek lecsillapítására működve, hódításait az elvekben keresi, bizonyos dolog, hogy az ez időbeni pártalakulás egészen más irányt vesz és a politikai helyzetet oly kedvezővé alakíthatja, hogy nyugodtan nézhetünk a bekövetkezett karasztrófák elé 1848-ban.

A közelebbi 1844-ki országgyűlésen a közteherviselés elve mind a két táblán elfogadtatván, a birtok- és hivatalképesség már a törvénybe is ígattatván, a haladási kérdések legnehezebbjei már túlhaladott kérdésekké lettek.

A megyei conservativek körében csak az adómentesség kiváltsága birt nyomatékka. A mint e kérdésben tulszárnyalva látták magokat az országgyűlés által, a többi haladási kérdésekre nézve sem okot nem láttak, sem hajlamot nem éreztek az ellenzésre erőt és költséget pazarolni.

Hozzájárult ehhez még az is, hogy a mult évek nehéz küzdelmeiben kimerült pártok őszintén kezdték a békülést keresni. Majdnem minden megyében lábra kapott azelőtt a korteskedés, melyet elvi kérdések feletti szavazásra is használtak. Ez a mellett, hogy a pártoknak igen sokba került, némely megyékben véres harcokká is fajult, mely magoknak a párt fejeinek életét is fenyegette.

Ezen költségektől és veszélyektől mindenki ohajtott menekülni, az ellenzék, mert elveik már az országgyűlés által kimondattak, a conservativek, mert ellenkezésök fő tárgyán már túlhaladva látták magokat.

A megyék gyűlésein kézzelfoghatólag meglátszott, hogy az elvi összeütközésekre már hiányzik az anyag, és csak jóakarat kell, hogy a pártok elvi egyetértéshez jussanak.

Ezen hangulat mutatkozott legvilágosabban az országgyűlési utasításokat készítő gyűléseken. Több megyében conservatív követeket választottak, mint Bihar, Szatmár, Csongrád, Temes és Torontálban, de utasításaik egészen ellenzéki szellemben voltak adva. Más megyékben a mint a haladási utasításokat elfogadták, követeket is közmegegyezéssel a két pártból jelöltek ki és választottak meg.

Ha a két országos párt közrebocsátott programjában a reformok körül az elvi nyilatkozatokat összehasonlítjuk, azokban ugyan ellenmondást nem találunk.

Csak azoknak, kik ezen időben a mozgalmakban részt vettünk, lehet fogalmunk az eszmék gyökeres átalakulásáról, mely akkor nálunk néhány év alatt végbement.

Még 1843-ban véres harcok folytak a «nem adózunk» jelszó alatt, a köznemesség a megyékben az adómentességet a kiváltságok gyöngyének tartotta, melynek eltörlésével megszűnik a nemesség.

Ily felfogáson azonban alig lehet csodálkoznunk oly időben, midőn az ország egyik legtehetségesebb főura, flhg nádor után első hivatalnoka — az országbíró — kijelentette, hogy inkább soha sem

lép életében a Buda és Pest közt állítandó hídra, hogy sem vámot fizessen.

A harminczas években az országgyűlésen megpendített kérdés: a nem nemesek hivatal és birtokképesége még államveszélyes forradalmi eszméknek lettek nyilvánítva és üldözés tárgyává.

De az eszmékre nézve éppen ez volt a szerencse. Az üldözések feletti felháborodásban megbarátkoztak az eszmékkel, és míg a szó-lás és vélemény szabadságát védték, magukévá tették az eszméket is melyekért a szólásszabadság megtámadva lett.

A nemesség megadóztatásának kérdése a szatmári 12 pont által került az ország megyéinek tanácskozási szőnyegére 1842- és 1843-ban vitatott nagy elkeseredéssel az ország csaknem minden hatóságaiban. És már 1844-ben az országgyűlésen mind a két tábla által ki lett ünnepélyesen mondva a közteherviselés elve.

Ezzel a reformok elleni erősségnek fő védőfala le lett rombolva, mert a többi kérdésekben a szavazók tömege személyesen már alig volt érdekelve, sőt például az örökváltság az úrbéri telkekre szorult nemességnek éppen kedvező volt.

A reformoknak minden nagy küzdelem nélküli befogadására tehát a talaj egészen el volt készítve. Az előítéletek erős vára, melyet a gróf munkáiban ostrom alá vett, romokban hevert már, és ő teljes meglepődéssel tekinthetett az eredményekre, melyek az eszmék átalakulásában végbementek.

Mi sem hiányzott a békés megoldás és szerencsés kibontakozáshoz, mint hogy a nehéz politikai küzdelmekben lábra kapott pártszenvédély szelidebb hangulatnak adjon helyet, és azon nagy közeledés, mely elvekben ténynyé vált, a fennálló pártok személyes viszonyaiban is előálljon.

Ennek előállítása pedig ez időben egészen a kormány kezében volt. Ezt annyival határozottabban kell állítanunk ma is, mert e kormány volt első hazánkban, mely az alkotmányos kormány hivatását felismerve és nyilván vallva, kitzúzte a haladás zászlaját, magának pártot alkotott, a vezetés tisztét magának követelte, kész törvényjavaslatokkal készült az országgyűlés elibe lépni és ott a többséget mint a kormányzásra nélkülözhetlen eszközt kereste.

Ily kormány, mely az alkotmányos kormányzat ösvényén alig várt hatalmas lépéseket tesz előre, melynek nyíltan szervezkedő

pártja programjának élére a nemzetiség érdekeit és *«alkotmányos és kormányzati önállóságot»* tűzi ki határozottan, ha ily kormány az alkotmányosság fejlesztésére nyilvánított szándékait nem hozza gyanuba az alkotmány megtámadásával az administratori rendszer térfoglalásaiban és horvátországi intézkedéseiben, nem történhetett volna, hogy ellene vihar keltessék fel, és az ellene intézett támadások országos viszhangra találjanak.

A gróf oldalán a Tisza-ügy vezetésénél volt alkalmam váltig a kormány döntő egyeniségeivel érintkezni, meg lehettem ennelfogva győződve, hogy sem gr. Arroxinak, sem pártjának *eszébe sem jutott* a megyerendszer törvényes hatalmának megcsorbitása. Hisz a mint később is láttuk, éppen ők voltak még az 1848-diki alkotások ellenében is a megyerendszer helyreállításában leginakacsabban kitartók.

Épen ezért nem lehet eléggé sajnálnunk ma is, a kormány azon végzetes ballépését, hogy többséget keresve az országgyűlésre, ezt oly eszközzel vélte elérni, mely a visszahatás törvényeinél fogva azt épen lehetlenné tette, sőt a nagy elvi közeledés hatását paralizálva, a pártok viszonyaiban a személyes ellenszenveknek adott tulsulyt, és ma elmondhatjuk, hogy a haza sorsa sokkép ezen személyes érdekek tengelyén fordult meg.

A kezdeményezés ebben is a conservatív pártot illeti. Első bocsátotta közre politikai programját, és ez elbizakodott hadüzenet volt az ellenzéknek.

Jól tudta pedig a conservatív párt, hogy a mint saját kebelében is a haladók mellett sok maradásra hajló elem van, úgy az ellenzék is sajátkép három árnyalatra oszlik vala. A kis számu, de a doctrinákban legerősebb centralisták, a DEÁK- és Kossuth-féle ellenzék külön csoportokat képeznek, kiket azonban a kormány és pártjának kihívó állása kényszerített egyesülésre és szoros összetartásra.

Ha a kormány és pártja eltávolítva minden külső nyomást, szabadon engedi fejlődni a megindult szellemi mozgalmakat, a centralisták csoportja, melynek a *Pesti Hírlap* került hatalmába, hatalmasan bajtja a vizet a kormány malmára, és míg előtűnik okvetlenül ezen csoport és a Kossuth-féle municipalisták közt az engesztelhetlen elvi ellentét, ezen vitában ki nem maradhat a birodalmi kapcsolatok érdekeinek tisztába hozatala is, és az országot ezen érdekek körül nem találja készületlen a 1848-ki katasztrófa.

Elmaradván a megvitatás, sem a municipalisták nem fejtették ki: miként tartják lehetségesnek a kormány felelős állását a meggyerendszerrel kiengesztelni, sem a centralisták nem mondták meg, miként létköztetik be az osztrák birodalmi viszonyok közé saját ministerialis kormányzati elméletöket.

Igy sem a közzjogi, sem a közigazgatási téren az eszmék tisztázva nem voltak és az események rohama 1848-ban tulszárnyalva az eszmék állását, kikerült az éretlen megoldás, melynek felelőssége nem hárulhat egészen sem az ellenzéki pártra, sem egyedül Kossuthra, kinek az események a hatalmat kezére juttatták.

A politikai helyzet szabadalakulása meg lett akasztva, és a fejlődés természetes iránya rendes útjáról elterelve, pedig ha a kormány nem az administratorok pártoskodásában, hanem az elvek terén keresi a többséget, megnyeri azt azon szerencsés conjuncturák közt, melyek akkor a közhangulatra kedvezőleg hatottak és a fmg nádor kir. helytartó körutjában élénken nyilvánultak

Ha ma összegezzük az akkori kedvező kilátások egyes tüneteinek sorát, ha számbaveszszük azon hatalmas tényezőket, melyek soha az előtt ily együttesen hatalomban és szándékban nem nyujtották annyi biztosítékát egy szebb jövőnek, alig lehet kétkedni a dolgok szerencsés végkimenetelén.

A trónon a legjobb szívű fejedelem, ki különös előszeretettel viseltetett fiatal tettvagyó nádorunk, István fmg iránt. Az országban az országos vállalatok terén Széchenyi teljes tevékenységben nagy sikereket aratva; Deák ellenzéki befolyásának ingatlan súlyával.

Ily befolyások mellett hinnünk lehele, hogy a kormány meggyőződve a választási eredményekben is, hogy hiú czélokért valódi sikert vetett koczkára, önmaga fog sietni megnyugtadni a kedélyeket az adminisztratori rendszer által keltett aggodalmakban, és be fogja látni, hogy az elvekbeni közeledés a legbiztosabb eszköz a többség megnyeréséhez.

Más részről pedig az ellenzék józanabb része befogja látni, hogy a mely kormány a nemzetiséget és alkotmányos és közigazgatási önállóságot tűzi zászlójára, mely kész törvényjavaslatokkal lép a törvényhozás színe elé, a melynek elve: többséggel kormányozni, azon kormány az ország alkotmányos rendszerének kifejtésében már hatalmasabb avanceokat tesz, hogy sem annak megbuktatásán szabadjon dolgozni.

Sőt a többségeli kormányzás elvében már benne van a többségeli megalkuvás kényszerűsége, de a kormánynak tarthatlansága is, ha többsége nincs.

Mig azonban mi itthon minden körülményeket gondosan mérlegelve állítottuk fel a horoscopot, nem jutott eszünkbe azon eshetőség, hogy a megtestesült conservatismus Rómában indítja meg a mozgalmat és Párisban a *palais royal* ostroma halomra döntheti minden számításainkat kilátásainkkal és reményeinkkel egyetemben.

XVI. FEJEZET.

István főherczeg körútjában Patakon találkozás. Szatmári látogatás. Az országgyűlés kihirdetése november 7-ikére Pozsonyba. Kossuth pestmegyei követ. A nagy gróf Sopronban elbukik, Mosonyban megválasztatik. Ir azonnal: válasszassam meg magamat Szatmárban. Szatmári követválasztás; visszalépésem okai. Kossuth levele Eötvös Mihályhoz.

Ezen év nyarán szándékoztak SZÉCHENYI második szemle-útját megtenni a Tisza folyón a Pannonia gőzössel, egyszersmind megkísérteni a hajózást a Szamos folyón, és személyesen meglátogatni a Tokajon felül alakult vidéki osztályok munkálatait.

Utazásunk haladt és végre összeesett ISTVÁN főherczeg akkori körútjával.

Mi hajónkkal Sárospatakra értünk, mikor a főherczeg is ott mulatott és a szomszéd megyék küldöttségeit fogadta hg BREZENHEIMNÁL RÁKÓCZY ódon várában.

Szept. 8-án ISTVÁN főherczeg Sárospatakon kíséretével hajónkra szállt, azon utazott a Bodrogon le és fel a Tiszán, a szabolcsi parton várta a megye küldöttsége és kísérte Berkeszre, honnan Beregre és Szatmárba utazott.

Mi pedig folytattuk útunkat fel a Tiszán és eljutottunk Tisza-Ujlak alá Cserfalva tájáig, hol azonban több zátonyon nehezen halolva át, egyikén hajónknak kormánykészülékét összetörtük. A további hajózással fel kelle hagynunk.

A Szamoson való hajózás kísérletével is fel hagytunk ez úttal; de mert Szatmár városnak megígérte SZÉCHENYI látogatását, tengelyen folytattuk útunkat s Szatmárra szept. 12-kén jutottunk.

Szatmár város mindent, mi tőle telt elkövetett, hogy a gróf fogadásában a többi tiszai vidékek mögött ne maradjon.

E város fekvése, alakja, ritka szép piacza, sok zöld kertje és sebes fejlődése igen kielégítette a grófot. Jól találta itt köztünk magát, és a begyülekezett megyei elemekkel a szabályozás felett értekezletet is tartott.

Harmadnap megváltunk. Ő az alispán kíséretében utazott a megye határáig, én itt maradtam, kipihenni hosszú utazásaim fáradtságait családom körében.

Alig ért haza a gróf, az országgyűlés ki lett hirdetve, és azon év november 7-kére Pozsonyba kitzúve

Ez természetesen az országban megindította a választási mozgalmakat. Ez SZÉCHENVI figyelmét is minden más gondoktól elvonta és lekötötte.

Nekünk az országgyűlést illetőleg személyes terveink nem voltak. Azt tudtuk, hogy ez évben összehívatik; gr. APPONYI főcancellár sűrűn levelezett a gróffal s készülleteiről értesítette, de a megnyitás ideje még megjelölve nem volt. A grófra nézve e következő országgyűlés különös fontoságn volt azért, hogy a közlekedési ügyekre nézve új törvények alkotását várta, de másként nekünk is a folyók szabályozására nézve némely pótló törvényekre volt szükségünk. De mindezekre előkészülni még időelőttinek tartottuk.

A pártok az egész országban oly előkészületeket tettek, hogy a választások kimeneteléről alig lehetne biztosat mondani. De a minket közelebb érdeklő ügyekre nézve teljes nyugalommal várhattuk a jövőt, mert a kormány részéről biztosítva voltunk az ország általános óhajta is mellettünk nyilatkozott s így egyik párt részéről sem féltünk akadályoktól.

Arról, hogy a gróf vagy én cselekvő részt vegyek az országgyűlésen, köztünk annyival kevésbbé lehetett szó, mert roppant teendői mellett már a felsőházi tagságot is terhesnek tartotta s tudta, hogy ezzel az én dolgaim is tetemesen megszaporodtak és az akkori lassú és nehéz közlekedések mellett a már nagy terjet nyert tiszai ügyeket Pozsonyból kormányozni pedig épen nem leheteti volna.

A grófot is a fővároshoz oly soknemű érdek kötötte, hogy huzamos távollétre az országgyűlésen csak aggódva gondolt. Azt hitte azonban, hogy mint felsőházi tagnak mindig marad ideje az országgyűlési teendők mellett, a pesti dolgok intézésére is, és csak időnként lesz kötve Pozsonyhoz.

De ember tervez, Isten végez.

Pestmegyében megindultak nagyban a választási mozgalmak, az országosan alakult pártok részéről. Az ellenzék gr. BATHYÁNY LAJOS vezetése alatt Pestmegyében Kossuth megválasztását tűzte ki. E célra a párt minden erejét mozgásba hozta.

Gróf BATTHYÁNY szabadelvű és ellenzéki volt egész valójában, és már a mult országgyűlésen a felsőházi ellenzék vezére, most az országos ellenzék elnöke lett. Elveiben azonban a DEÁK-féle ellenzékhez tartozott. Kossuthtól már a vállalati ügyekben is visszavonult, a tömegekre ható izgatásnak pedig barátja épen nem volt, nem is lehetett.

Leirhatatlan ellenszenvvel viseltetett azonban az APPONY gr. főcancellársága ellen, és megbuktatásának érdekében kívánta az ellenzékétől Kossuth megválasztását Pestmegyéből.

A mint akkor a dolgok álltak, ott más mint ellenzéki választás nem is volt gondolható, azonban az ellenzekiek közt Kossuth kitűzése és megválasztása egyedül gr. BATTHYÁNY fellépésének s erélyes működésének tulajdonítható.

A gróf figyelmesen várta az események fejlődését Pesten. Azon év február havában boesátotta világga *Politikai programmtöredékeit*, melyekben világosan megjelölte annak következéseit, ha Kossuth venné kezébe a politikai pártvezérkedést. Kossuth pedig megválasztása által Pestmegyéből oly állásra lett helyezve az ellenzék által, hol a vezérlet többé kérdésbe sem jöhet és az országgyűlés lehető eredménye sokkép az ő akaratától tétetik függövé.

A pártok mozgalmába a gróf sohasem keveredett. Mibelyt látta azonban, hogy Pestmegyében Kossuth megválasztása alig lehet kérdéses, azonnal tisztába jött magával és elhatározta :

Mindenesetre megválasztatni magát is követül és az alsó táblán egyenlő állásban helyt foglalni politikai ellenfelével; ez annál elutasíthatlanabb kényszerűségnek látszott előtte, mintán Zalában DEÁK megválasztása, értesülései után, nem volt minden kétségfeletti.

A mint a gróf elhatározta fellépni követjelöltül, azonnal irt nekem is, tudatva velem szándékát azon igen határozott felhívással : választassam én is meg magamat Szatmárban.

Mint fentebb emlitém a gróf kevéssel azelőtt Szatmárról a megyei alispán, KORDA LÖRINCZ kíséretében utazott el, és attól tudakozván a megyei hangulatról, úgy értesült, hogy ha fellépek, megválasztásomnak mi sem áll útjában, sőt neki az alispán azt mondá, hogy ő maga is szándékozik föllépni, de csak társaságomban szeretne megválasztatni. Ezt később az alispán nekem is, de mindenkinek mondotta.

A gróf váratlan felhívása nem csekély zavarba ejtett.

Számotelve komolyan helyzetemmel és teendőimmel, úgy láttam, hogy a követség és tiszai igazgatás együtt meg nem férhetők, egyiket okvetlen fel kell áldoznom. Ismertem jól természetemet, ismertem még inkább a politikai élet izgalmait és minden erőt lelemészto veszélyeit, gondoltam azon nehéz küzdelmekre, mely a pártok elkeseredett állása mellett reánk vár. ez a személyes vágnak minden gondolatát elűzte.

Megvallva az igazat, kedvem a helyzet ily cseréjére egy csepp sem volt, azt is hozzá tudva, hogy családomat bizonytalan időre elhagyni, vagy alkalmatlan időben Pestről Pozsonyba átköltöztetni, oly áldozatokkal jár, minőkre hajlamot nem érezhettem.

Sok évi politikai küzdelmek után megváltam azoktól és igen jól kezdtem érezni magamat ezen izgalmak körén kívül háladosabb téren.

Hogy a már oly szépen megindult tiszai ügykezelést más kezekre bizzam, és a további kifejtésben megzavarni engedjem a már meglehetősen összevágó és jól működő gépezet rendszeres forgását, kivált, miután az általam körömszakadtáig vitatott rendszer felelőssége rám nehezedett — még gondolni sem akarhattam.

Azonban gondoltam a gróf önfeláldozó elszánásaira. Képztem őt heves küzdelemben ellenfelével szemben, ismertem felette sensibilis természetét, és eleven képben álltak előttem helyzetének óriás kedvetlenségei.

És ő hívott megosztani sorsát a küzdő sorompóin belül!

Felhívó levele néhány sorból állott. Nem is indokolta kívánságát. Röviden azt írta: Kossuth meg lesz választva Pesten, én is megválasztatom magamat követnek — és mintha ezen lépésének kényszerű folyománya volna, intinálta nekem: válasszassa meg magát Szatmárban.

Feltette rólam, hogy értem eljárásának indokait.

Ha a gróf hitte, mit a *Politikai program-töredékek*ben oly élénk színezésben elmondott, és nemzetét valójában feltette azon bonyodalmaktól, melyekbe Kossuth politikai vezérkedése sodorhatja, ezen hit szabta reá visszautasíthatlanul azon köteleességet is, hogy ennek ellensúlyozására oly helyzetet foglaljon az országgyűlésen, melyből ő ezt a siker némi kilátásával tehesse.

A grófnak tehát azon ténre kelle állnia, hova Kossuthot a pesti választás helyezé, t. i. a követi padokon helyet foglalni az

alsóházban. Mersékelni és túlkapásoktól megóvni a politikai fejlődések folyamatát csak úgy lehet, ha minden mozzanatnál helyben van és hasonló állásban a dolgok menetére befolyhat.

Megmutatta eléggé az országgyűlés folyamatában, hogy nem versenyzést, nem küzdelmet keres, nem is hitte soha győzelmét a szónoklat hatalma ellen, ő csak az országgyűlés higgadtabb elemeire való befolyásával mersékelni akart, minden esetre mélyen érzett kötelességet teljesíteni.

Követségi fellépése politikai szükségesség volt.

Lépésének jelentőségét felfogta az ország érthetősége is. Sopronmegyében, hol először fellépett, a conservatívek buktatták meg. Mikor Mosonmegyében pár nap múlva megválasztották, a magyar ellenzék akkor legtekintélyesebb lapja a *Pesti Hírlap* választását ovációkkal fogadta, nem sokára SZEMERE BERTALAN borsodi követ és KEMÉNY ZSIGMOND is örömmel üdvözölték ez eseményt, méltatva annak politikai jelentőségét.

A követi állást elfoglalva érezte a gróf, hogy ha esetleg a dolgok merséklésére kell befolyjni, és a pártszenvedély tusáit szelidíteni, végre közvetítésben a sikert megmenteni, e célra a követi karal, kivált tényező egyéniségeivel élénk és intim összeköttetést kell fentartania. Ehhez hiányzott neki a szükséges idő és kapocs.

Épen az ellenzéki elemek sokkal tartózkodóbbak és feszélyezettebbek, hogy sem ő személyesen naponkinti folytonos érintkezést fentarthatott volna. Ezek számára hasonállásu saját osztályukból való egyéniség kellett, kivel kötetlenül és fesztelenül érintkezhesse nek. Csak így remélhette azon összeköttetést követtársaival fentarthatni, mire szüksége volt.

Ez volt oka, miért követte választásonat kívánta. Tudta, hogy őt teljesen értem, rám minden viszonyok közt feltétlenül számíthat, és a követi karban, mely valószínűleg alakulni fog, a tényező személyekkel különben is már intim ismeretségben voltam. Végkép már meg is szokta az akkori politikai világ engemet mint a gróf elveinek feltétlen hívét és politikájának képviselőjét tekinteni.

Szóval a grófnak oly ember kellett, ki ha szükség, nevében szóljon, és a kikhez szól, ilyennek elfogadják. Ki elveinél és multjánál fogva az ellenzék oly jogosult tagja, mint bárki más, de a koczkatatásnak nem barátja, a körülményekkel megalkudni kész, szóval ki az akkori pártviszonyok közt a haladó DEÁK-féle árnyalathoz tarthatik inkább, mint az ostromló szélső ellenzékhez.

Így fogtam fel a gróf felhívását és félretéve minden személyes hajlamaimat, egész megadással indultam el kívánságát teljesíteni.

E célra eszeműgyre kelle vennem a megyében a bangulatot.

Az utolsó, fentebb leírt tisztujításban a megye tisztikara a conservatív párt választásából alakult. Mind a mellett teljes hajlandóság volt a conservatívek részén is, mint a mi részünkön, hogy a pártküzdelmek felidőzésétől óvakodjunk.

Az utolsó követválasztás rettentő leczke volt mindnyájunknak. A mellett, hogy mindkét fél vezetői végső erőfeszítéssel mindent elkövettek a fékvesztett tömegek lecsillapítására — ez nem sikerült, és 16 halott s néhány száz sebesült bélyegezte előbbi (1844-ki) követválasztásunkat.

Mindenki egyiránt irtózott alkalmat nyújtani újabb küzdelmekre.

Sőt, hogy ezt megelőzze, maga a conservatív párt oly választásra látszott hajlani, mely mind két pártot kielégitse és már előre a pártok mérközésének elejét vegye.

Ezért még mielőtt a gróf felhívását vettem volna, már a megyében arról beszéltek, hogy az első alispán, KORDA LŐRINCZ ohajtván követjelöltül fellépni s őt az egész conservatív párt elfogadván, épen az ő kezdeményezésére engemet jelölének ki másik követül és ebbe URAY BÁLINT k. tan. a censervatívek feje készségesen egyezett nemcsak, de őszintén előmozdítá parthiveinél, így gondolván minden lehető pártmozgalomnak elejét venni, és a pártok közti kibékülést megszilárdítani.

Ilyen volt a hangulat a conservatív pártban. Az maga előzőtt meg.

A választó nemesség részéről biztos voltam. Azoknak csak nyilatkoznom kelle. Annyi előzőtt választásokon vezettem őket, hogy ingatatlan ragaszkodásukról nyugodt lehettem.

Már most csak saját pártom fejeivel kelle tisztába jönnöm.

Ezeknek támogatásáról nem is volt szabad kételkednem, mert úgy hittem, hogy ezt sem elvi, sem személyes tekintetek miatt nem vonhatják meg tőlem, annyival inkább, mert oly helyzetben voltam, hogy tőlök semminemű áldozatot nem kívántam, csupán erkölcsi támogatásukra volt szükségem.

Leginkább egy pontban szorultam rájuk. T. i. a követi utasítások tekintetében, mert elveimmel ellentétes utasítások mellett követséget nem vállalhattam volna.

Felkerestem azért pártunk fő embereit EÖTVÖS, DARVAY, BOTKA volt országgyűlési követeket és DOMAHIDY MENYHÉRT pártunk kijelölt alispánját, mostani főispánunk atyját.

Megtagadni kívánságomat egyik sem merte, ezt nem is tehetné volna, mert mindenikért fejénként annyit tettem a választásoknál, hogy én e kívánságommal még kamatját sem igényeltem annak, a mit előzőleg adtam. Azt még is nem lehetne észre nem vennem, hogy — DOMAHIDYT kivéve — valami nekem megfejthetlen tartózkodás és zavarodottság van viseletökben.

Ez különben engem legkevésbé sem feszélyezett, kértem őket az utasítások megvitatására bejönni, és ebben nem hittem, hogy hazafi kötelességökhöz hűtlenek lesznek — a többi az én dolgom volt.

A megye akként intézkedett, hogy három nap a választási közgyűlés előtt az utasítások készítésére fordítottassék. A közgyűlés első napján az utasítások állapittassanak meg és a rákövetkező nap legyen a választás.

Már csak néhány nap volt a választásig, és értesülesem szerint még a nép között semmi legkisebb választási mozgás nem volt.

Az utasítások megvitatására kitűzött időben bementem a megye székhelyére. A teremben nagy számmal volt összegyűlve a megye értelmisége. De mennyire meg voltam lepetve, hogy az ellenzék sorában harmad, negyed magammal találtam magamat, a többi egytől-egyig elmaradt.

Egy sereg conservatív táborban harmad magammal oly elvekért sikra szállni, melyek felett évekig elkeseredett harczot folytattam — mi kilátásom lehet?

Azonban az utasításoktól függött követségem lehetősége s különben is elvi harczaimban soha sem vettem számba, lesz-e többségem vagy sem. Kötelességet teljesítettem.

Most sem tehettem mást. Közteherviselés, urbéri örökváltság, birtokviszonyok rendezése nélkül tisztességesen nem is vállalhattam volna követi megbízást. Megvittam ezért teljes erőmből elveim mellett.

De minő nagy volt meglepetésem, midőn a nagy számu conservatív tábor, a legnagyobb előzékenységgel sorban fogadva el indítványaimat, és inkább az eszmék kifejtése mint ellenzése tartott fenn vitát és bámulatos egyetértésben készítettük el a megyei sza-

badelvű utasításokat, mi közben egyetlen kívánságomat sem tagadta meg a nagy többség.

Az utasítási viták folyama alatt elég világosan adá értésemre a conservatív párt, hogy ezen utasítások számomra készülnek és deferensek akarnak irányomban lenni.

A választás előtti napig szó sem is volt más követségről, mint az első alispán s az én választásomról.

Az utolsó napon azonban kijelentettem ünnepélyesen, hogy én nem lépek fel, és nem használt azontúl semmi kísérlet, megérkezett barátain és a begyűlt nép részéről, maradtam kijelentésem mellett.

Miként történt ez — hivebben olvasható a *Pesti Hírlap* akkori tudósításában, mely ha részenre igen barátságos indulattal van is leírva, de ha ezen leírás után hozzá teszem a talány megfejtését is, hiven fogja előtűntetni az akkori idők signaturáját és a politikai működő erők befolyását.

Ez által nyer a politikai akkori helyzet történelmi érdeket is.

A hivatolt tudósítás a *Pesti Hírlap* 1847 nov. 5-ki számában kivonatossan, de szó szerint így adja elő a dolgok lefolyását Szatmárban :

«Az ellenzéki pártot egy nagy tisztujtási bukás napjaiban még azon veszteség is érte, hogy vezére a tiszai ügy igazgatására vonatott el. E veszteségből nem tud kiüdülni.»

«Epartban ellenséges természetek, össze nem férő egyéniségek voltak, s hogy ezek egy kenyeret ettek és talis qualis békességben megfértek, azt csak oly fáradhatlan szellem eszközölhette, mint Kovács LAJOSÉ, ki nem restelt soha utánok járni és megbecsülte őket. Ez az ember vezér volt a nélkül, hogy annak valaha kereszteltetett volna.»

«A szónoklat kiváló erejét együtt bírta sokoldalu alapos műveltséggel, és a pártok politikájában nagy mértékben jártas lévén, ha őt ember állott oldalánál, már hatalommá tudott emelkedni, és ügyét szerettetni tudta még akkor is, midőn elvesztette.»

«Innen nyerte azon felsőséget, mely barátai és ellenei által egyiránt elismertetett, és önzetlensége által, miszerint az eljárás dicsőségét és hódítmányait mindig társainak nyújtotta, megszerezte elvrokonainak ragaszkodását, melyet meg is tudott tartani.»

«Mióta K. L. a tiszai ügy igazgatása végett elköltözött közűnk, a párt tehetetlenné lőn, mint tehetetlenné lőnek minden idő-

ben és minden országban azon pártok, melyeknek ereje egyetlen emberben összpontosult.»

«És így folyt le az év.»

«És végre szeptember közepén megérkezének a regálisok. A conservatív pártból KORDA LÖRINCZ első alispán jelölteték ki követül. Ez a politikában ujoncz lévén, ohajtása volt oly névvel szövetkezni, minő KOVÁCS LAJOSÉ, melynek frigyében magának szebb pályát ígérhetett. E pályára most itten minden ember K. L.-t szánta, az ő követsége nem pártnak mivelete, hanem köz, megyei ohajtás volt.»

«Így lőn, hogy a megyében kihirdetett választásnak semmi jelensége nem mutatkozék, hanem mindenütt a legnagyobb esendesség uralkodott.»

«Íly körülmények közt nyíltak meg az utasítást készítő választmány ülései. A conservativek URAY BÁLINT kir. tanácsos vezérlete alatt helyeiket elfoglalák. Az ellenzéknek székai pedig üresen maradtak, csak K. L. és N. lg. jelentek meg félreménnyel és félkedvvel, miután elbarátaiknak kimaradását látták, de erős határozattal, hogy az elvekért mindent megtegyenek.»

«És három szép nap következék egymás után, melyeket bizony nem ígértünk magunknak. A reformkérdések akként vétettek vitatás alá, mintha pártok nem is léteznének. K. L.-ban ellenfelei nem a pártvezért hallgatták többé, hanem az országlati ismeretekkel bíró szónokot. URAY BÁLINT minden reformkérdést ép úgy pártolt, és a küzdelemnek ily módóni bevégezése előtte is kívánatos volt.»

«Negyedik napon a közgyűlésen a választmány javaslatai elfogadtatának. Az országos ügyek közé sorozta a megye még a Tisza-szabályozást, és elhatározott, hogy gr. SZÉCHENYI ISTVÁN ő excellentiájának a megyei rendek hálafeliratot küldenek.»

«Mig ekkép a választmányban és közgyűlésben az elvek kiengesztelődését és diadalát örömmel láttuk, a termen kívül a követség iránti megállapodással foglalkoztak.»

«KENDE ZSIGMOND makacsul kezdé követelni pártjától, hogy őt támogassa. Ez a párt pedig végre más útát és módot nem találván, KOVÁCS L. hazafiságához fordult, hogy a megye nyugalmaért és a korteskedés megszüntetéseért mondjon le igényeiről és ne lépjen fel.»

«Ez nem vala méltányos kívánság, miután hasonló okért

hasonló kérésre már 1839-ben KOVÁCS LAJOS KENDE ZSIGMONDNak e pályát átadta. Azonban K. L.-ra e felszólítás mégis nagyon hatott, mert az utasításokban már csalhatatlanul mutakozó kiengesztelődés felbontásának felelősségét nem kívánta elvállalni. De mindezek felett fájdalmasan lepte meg azon részvétlenség, melyet barátaiiban, kikkel együtt állott az ellenzék élén, maga iránt tapasztalt, kik közül a jobbak míg ő a választmányban és közgyűlésben az ellenzék elveinek diadalt szerzett, nem hallva és nem kérve, az ő megváltozásáról suttoztak.»

«Mindezen körülmények összefjövén, K. L. ünnepélyesen szavát adta, hogy fellépni nem fog.»

«E pillanatban elleneinek teljes elismerését nyerte meg, és barátai, kik félreismerték, a dolgok megváltoztatásáról kezdének tanakodni, az ellenzék szárnya pedig, ez a serge a jó és hív embereknek, kik a székvárosban és vidéken értesültek az ellenzék élének viseletéről és K. L.-nak e miatt történt lemondásáról, megkeseredtek sziveikben, ezen eljárás felelősségét egy pár emberre vetvén, megszomorodva visszavonultak és érezték, hogy lehetnek órák, melyekben az ember azon indulatokat érzi keblében, melyekkel BYRON küzdött.»

«K. L. dicsőségesen ment el nem Pozsonyba, hanem a Tiszavölgyére. Szebb napon nem válhatott volna el, mint épen ezen, melyen a választók többsége a publikált lemondás daczára, ott a választási téren is mellette nyilatkozott, és az által csalhatlan tanuságot tett arról, hogy nem vágy, nem álm volt az, a miről ő lemondott.»

«És Szatmárnegye székes városából e napon nem ment ki ünnepeltebb ember mint ő. Ellenei által elismerve, barátainak megbánását látva, pártjának hív maradványa által megkönyezve, miután elveinek diadalával egy hosszas küzdelmet befejezett, és a kiengesztelődést egy fényes pályának feláldozásával megváltotta. Úgy ment el, mint a régiség azon embere, kiről írva vagyon, hogy sok szolgálatainak jutalmául a szent olajfának egy galyán kívül egyebet nem vitt el.»

Ne rója fel kérdésnek, t. olvasóni e tudósítás szöszzerinti közlését, mely — mint hiszem — PAPP ENDRÉnek a *Pesti Hírlap* akkori levelezőjének költői tollából került.

EÖTVÖS, DARVAY, BOTKA viselete rám nézve váratlan, a közönségnek megfoghatatlan volt. Mind a három választásánál az

előtt én a legnagyobb tölem telhető erélyt lejtettem ki s eltekintve az elvi szemponttól, személyem iránt tartoztak annyival, hogy mit én nagy anyagi áldozatokkal is tettem értök, legalább erkölcsi támogatásaikkal viszonzozzák.

Érezték is e kötelezettség súlyát, és kivált Eötvös és Botka, kik a történetek után felkerestek és igen érzékeny megbánással vallották be cselekvésök indokát.

Kossuth, ki Eötvös Mihállyal az 1832-ki országgyűlésen mint követtel intimebb barátságba lépett, a mint pesti megválasztása kitűzetett, irt Eötvösnek és a haza érdekeinek nevében felkérte minden lehetőit elkövetni, nehogy ezen országgyűlésre én, mint a gróf live, követül megválasztassam. Ezt levelében annyival nyomósabban lelkére kötötte Eötvösnek, mintán Pesten kiszivárgott a grófnak azon nyilatkozata, hogy ha Pesten Kossuth megválasztatik, ő is beválasztatja magát az alsóházba.

Így tehát épen azon indok, mely fellépésemet okozta, lett közvetve okozója visszalépésemnek is.

Szerencsésejőkre azonban Eötvös és társai a dolgot egészen titokban tarták és csak néhányan voltak beavatva, nekem pedig az események gyors lefolyása alatt nem volt időm és alkalmam a dolognak nyomába jőni, mert ha csak sejtelnem van a valóságról, nincs hatalom, mely a lemondásra bírjon.

Nem a megváltozásomról való sutlogás mint a levelező és vele a közönség jóhiszeműleg gondolta, volt az ok, hiszen erről meggyőződhetek volna az utasítási vitákban, de a fentebbi levél okozta teljes elvonulásukat.

Csak a ki itt a személyes lekötelezettségeket ismerte, lehet fogalma azon befolyás nyomásáról, mely az ellenzéki vezetők ezen közönyösséget okozta. Eötvös azonban jól tudta, hogy a felszólítással csak néhány igen jól kiválasztott emberre hathat, ha nagyobb körben tudomásra jő, épen visszahatást keltett volna, és mind visszalépésemet, mind pártunk nagy részének belenyugvását lehetetlenné tette volna. A mint hogy be kell vallanom, hogy DOMAHIDY MENYHÉRT pártunk kijelölt egyik alispánja utolsó perczig híven megválasztásom mellett buzgolkodott s megtudva a dolgok valódi állását, Eötvösnek éles szemrehányásokat tett.

A választás fátumáról azonnal tudósítottam a grófot. Megnyugtattam avval, hogy ezen eredmény által legalább tisztai ügyünk nem szenved hátramaradást és e mellett én mindent elkövetek Pesten, hogy dolgaimat úgy rendezzem, hogy minél több szabad időt nyerjek, s azt Pozsonyban oldalánál tölthessem, és a miben lehet neki és a közügynek szolgálatára legyek és a hűzapot a menyire lehet, pótoljam.

E miatt siettem is Pestre, hogy ott elintézve dolgaimat, Pozsonyba mehessek, hova a gróf családjával együtt az országgyűlés megnyitására felköltözött s magát berendezte.

XVII. FEJEZET.

Az országgyűlés magyar nyelven megnyitása a felség által. A meglepetés leirhatlan hatása. Királyi előadások. Az ellenzéki pártvezér. Deák és Kossuth mint pártvezérek. Kossuth eljárása a közpályán. Titkos ellenszenvek pártvezérkedése ellen. A válaszfelirati viták. Az ellenzék többsége az alsótáblán. A főrendek ellenzik az alsótábla fogalmazványát. Az alsótábla leteszi a válaszfelirati ügyet. A pártok állása elmérgesedik.

Az 1847-ki országgyűlés eseményei nemzetünk fejlődésében egy új örökreható korszak alapját vetették meg, egyszersmind a gróf nyilvános életének utolsó évi cyclusát foglalják magukban, és valamint a későbbi fejlemények sorát, úgy SZÉCHENYI fatumát is előkészítették. Ez követeli, hogy ezen országgyűlésnek, nem szokásos történelmi lefolyásával, mi nem az én feladatomban, de benső életével, úgyszólván coulissák mögötti ügyeivel részletesebben foglalkozzam.

Mint fentebb is említettem, úgy rendeztem pesti dolgainkat, hogy időmnek nagy részét az országgyűlésnek szentelhessem, ott a grófnak, a mennyire tőlem telik, segítségére lehessenek.

Ott is voltam, míg decemberben véletlenül egy nagy munka nem kényszerített Pestre sietni, s ott néhány hetet tölteni, miről alább leend alkalmam szólani.

Pesten Pozsonybóli távollétem alatt az országgyűlés benső dolgairól és fontosabb eseményeiről majdnem naponként volt tudósításunk a gróftól. Ő felváltva TASNERnek és nekem körülményesen írt, s mi, mint ő kívánta, kicseréltük leveleinket. Ezen levelezéseket KEMÉNY ZSIGMOND mind olvasta nálam. Sőt a gróf a kormánynak egyes törvényjavaslatait megküldötte nekem azon utasítással, hogy azokat KEMÉNYNYEL, EÖTVÖSSSEL stb. közöljem, az ősiségről szólókat GOSZTONYI septemvirrel, ki éppen ez időben munkát adott ki az ősiség eltörléséről, és észrevételeinket küldjem fel neki, hogy ő ezeket a kormánynál értékesítse.

Ezen incidensből tartottunk mi Pesten gyakori értekezleteket nálam s annak eredményeiről én értesítettem is a grófot.

Az országgyűlés eseményeiről tehát részben mint szemtanú mondhatom el észleléseimet, mert kezdetén jelen voltam, és decemberben vonultam csak Pestre, honnan elvégezve munkámat, ismét siettem januárban az országgyűlésre s folytonosan ott voltam a márcziusi napokban történt dolgok végkifejléséig, midőn SZÉCHENYI megbízásából rendezve a közlekedési miniszteriumot, visszasiettem Pestre.

Ezen országgyűlés benső dolgairól a leghívebb leírást KEMÉNY ZSIGMONDTól bírjuk. Őt követte jobbadán HORVÁTH MIHÁLY is. Érdekesebben a dolgot összeállítani nem lehet. Sajnálunk kell, hogy leírása oly kevésbé részletes, minél fogva midőn őt követem, sokban pótolnom, sokban megvilágítanom kell homályosabb rajzait.

Az országgyűlés, mint fentebb említém, ezen év nov. 7-kére lett kitűzve.

E napra sereglettek össze az ország rendei Pozsonyban.

Soha még a kormány annyi gondot nem fordított a kedvező hangulat és ez által a siker előidézésére, mint ezen országgyűlés előkészületeinél és megnyitásánál.

Semmit sem vett kicsibe, mivel a jó hangulat emelkedését fokozhatta, és szándékai iránt a bizalmat növelhette.

Ilyen igen hatályos eszköznek tűnt fel egyszerre a főherczeg nádori helytartó legmeghittebb körében — melybe a gróf is tartozott — az országgyűlés *magyar* nyelven megnyitása a felség által.

Nem tudom kinek volt ez első gondolata, de annyit láttam, hogy a mint felmerült, ezen ohajtás ama magas körben oly hatalmas lett, hogy attól elesni már nagy levertséget okozott volna, a felhagyásról pedig szó sem lehetett. A főherczeg helytartót mind hevesebben ostromolták a kivitelért.

A királyi udvar nov. 11-kén érkezett Pozsonyba.

A vágy, hogy az országgyűlés megnyitásánál három századot meghaladó idő után népéhez magyarul szóljon a magyar király, annyira fokozódott a beavatott körben, hogy ennek kiviteléhez szinte babonás hittel kezdtek ragaszkodni.

Pedig a császár teljesen gyakorlatlan lévén a magyar kiejtésben, a dolognak már az idő rövidsége miatt is, sőt tán csak épen e miatt nagy nehézsége volt.

A főhg kir. helytartó azonban magára vállalta a közvetítést, és

elmondván a jó FERDINÁNDnak e meglepetés rendkívüli hatását, a császár azonnal kész volt megtenni, és a főherceget magához rendelte, hogy az ünnepélyes megnyitás rövid mondókáját vele betanulja.

El is vitte a főherceg a másnapi megnyitásra szóló felette rövidre szabott beszédet a császárhoz, hogy a kiejtés hibátlanságát megkísértse. A beavatottak, köztök a gróf, a legfeszültebb várakozásban lesték a főherceg visszaérkezését a császártól, bizonyosságot nyerni a felől, hogy sikerült-e?

Én is felhangolva e remény által, a gróf szállásán vártam hazajövetelét a főhercegtől, hogy megtudjam az eredményt.

Este jó későn megérkezett a gróf igen leveretve a hírek által.

A főherceg mindent elkövetett, a császár minden módon erőlködött, több ízben ismételve megkísérelték a felolvasást, a császár olvasta, a főherceg igazította a kiejtést — sikerülni nem akart. Végkép elkedvetlenedve mondá a császár: hiába erőlködöm — nem megy. Minden további biztatás sikertelen lett.

A főherceg lehangolva távozott, s megvitte a hírt a várakozóknak.

Így boszulja meg magát egyik nemzeti gyarlóságunk. Az udvar körében még évtizedek múlva is élénk emlékezetben tartotta fenn magát a monda JÓZSEF főhg nádor beszédéről a felkelő magyar sereghez — és mily nevetségessé lehet a szavak értelme a magyarban a kiejtés hibái által. Ettől tartott a császár is, és többszöri kísérlet után csüggeteg lett és vonakodott.

A nem sikerülés híre, mintha az országgyűlés kilátásainak magas árfolyamát egyszerre felére csökkentette volna, annyira lehangolta a beavatott kört.

Szerencsére, nehogy e lehangoltság általános legyen és a felkeltett vágyak meghiúsulása épen ellenkező hatást tegyen, a dolgot mély titokban tartaték.

Másnap nov. 12-kén a megszabott órában megkezdeték az ünnepélyes megnyitás. A király fényes kíséretével a terembe jöven, trónján helyt foglal.

A főkorlátnak szokás szerint előadá a felség kegyes szándékait és ezeket fejtegető indokait, mely után következett a király felszólalása.

Meg is szólal a felség trónjáról, ezeket mondva magyarul :

„Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizodalommal.»

A hatás leirhatatlan volt.

Nem igen jegyezhet fel a történelem szebb jelenetet nemzetünk életéből, mint az általános meghatottság e pillanatai voltak a pozsonyi prinási teremben.

Ott áll a megszólaló király előtt a trón alján a gyönyörű tisztes ősz KEGLEVICH GÁBOR gr., udvari méltóságánál fogva a pallost tartva kezében, és míg a király szólt, ősz szakállán végig omlottak könnyei, mint a hazafi öröm legszebb gyöngyei.

A hatás delejes áramlata betöltötte az egész termet. Mélyen meg volt hatva mindenki. Természetesen e delej elterjedt magára a királyra is, ki tanuja volt e meglepetés váratlan benyomásának, mi pedig éppen őt szembeötlőleg lepte meg, noha ISTVÁN főherceg lehetőleg élénken adá elő a hatást s éppen ez okozhatta, hogy a császár azon gondolatra jött, hogy magát ISTVÁN főherceget és avatott környezetét is meglepje és vonakodást szineljen.

A látott hatás után már a nádorválasztást követő azon napi királyi megerősítésnél semmi hatalom nem vehette volna rá a jó királyt, hogy más nyelven mint magyarul szóljon.

És midőn az országbiró ISTVÁN főherceget, mint már megválasztott nádort az országos rendek teljes kíséretében a primatialis épület tróntermébe vezette, és ott a királyi széket ismét elfoglalt felségnek bemutatá, kérve a k. k. megerősítést, ő felsége láthatólag neki bátorodott hangon monda el magyarul k. királyi megerősítését.

A mai nemzedék, melynek most már annyi kijutott az erkölcsi vívmányokból, mint szegény apák gazdag öröksége, e nemzedék, mely a haza nyelvén érintkezik a királyi család minden tagjával, nehezen képzelheti az érzelmeket, melyek a szűkölködő atyák kebleit áthatották ily eseménynél, melyről álmodni sem mertek, és kik még azon időben éltek, midőn magyar főúrnak a főrendi teremben magyarul megszólalni a merényletchez hasonló cselekmény volt. És íme most már annyi század óta a trónról is hallák zeugeni a hazai nyelvel, és e cselekvényben feltéve látták hosszú küzdelmek után a nemzeti nyelv diadalívének utolsó zárkövet is.

E jelenet hatása soká nem mosódhatott el, még Kossuth is tíz nap múlva az országos ülésben így szólt :

„Az első magyar szó, melyet a nemzet több század bánatos

sovárgása után királyának ajkairól hallott lezengeni — a felszólítás volt: fogadjuk bizalommal atyai szándékának e jeleit — a királyi előadásokat.»

«Lehetetlen, hogy kettőztetett készséggel ne adjuk meg, mire a magyar király hű magyarjait magyarul szólítja fel — a törhetlen bizodalmat tetséges személye és atyai szándoka iránt.»

A közörm, mely ellenállhatlan áramlatként szétterjedt, még a város lakosságán is visszatükröződött minden arczon, cseppet sem lüktetett csendesebben magának a jó királynak szívében sem.

Egész napon át csak erről beszélt, evvel mulatott. A német katona főtisztoktól, kiket fogadott, kérdező: tudnak-e magyarul? és midőn ezek sajnálkozásukat fejezik ki, hogy biz ők nem beszélnek magyarul, «no lássák — mondá önelégülten — én ma szónokoltam is magyarul, bánom, hogy nem beszélék jól, mikor ennek annyira örülnek a magyarok». Gyermekekded örömmel fogadta ha lággatásaira biztosították, hogy kiejtése hibátlan és érthető volt.

Igéző szép napja volt ez a magyarnak, mivé kelle ennek változni egy rövid év alatt.

Az országgyűlés elé adott kir. előadások a nádorválasztáson kívül következő reformpontokat foglaltak magokban:

A katonai élelmezés ügye.

A szabad kir. városok benső és országgyűlési rendezése.

A nemesi birtokok biztonsága, telekkönyv, állandó törvénytörvények, hitel-viszonyok.

Urbéresek örökváltsága.

Belkereskedés és műipar.

Közlekedések kiállítása és erre országos pénzalap alkotása.

Büntető törvénykönyv.

Partiumbeli megyék visszacsatolása.

Az országgyűlés magyar nyelven megnyitása, a nádorválasztás, a királyi előadások tartahna igen kedvező hangulatba hozta az országgyűlést.

Fentebb említettem, hogy maga KOSSUTH az uralkodó iránti törhetlen hűségről szónokolt. Az ellenzék egy másik kitünősége — SZEMERE — így szólt a nádorválasztásról: «nem csoda, ha a rendeket a lelkesedés túlrágadá ISTVÁN főherczeg iránt, nem a főherczeg magas születése miatt, de mert hozzá annyi reményt köt a haza, mennyit 300 év óta egy élethez sem kötött».

A kedvező hangulat emelte természetesen a kormánypárt önbizodahnát, mely teljesen organizálva lépett fel az országgyűlésen, az alsótablán vezetve oly rokonszenves egyéniség által mint SOMSSICH PÁL, ki ritka tehetsége s jártassága mellett kiválólag békítő szellemmel tűnt ki BABARCI ANTAL türelmetlen élessége mellett.

A kormánypárt szervezett ereje természetesen szoros összetartásra kényszeríté az ellenzéket, de ezen pártban a fegyelen mindig nehezebb feladat.

Függ ez főleg és leginkább a vezér egyéniségétől.

A gondviselés kegyelme adott ugyan hazánkknak épen ily nehez viszonyokra termett, és már kipróbált vezért DEÁK FERENCZ-ben, kinek csak megjelenni kell vala, hogy az ellenzék vezetése kérdésbe se jöjjön.

De mint fentebb elmondottam, DEÁK ez országgyűlésről elmaradt, nem a választás, de gyengélkedése miatt.

Vezér lett KOSSUTH, nem a párttagok önkéntes meghódolása által, hanem mert magát azzá tette, természetében fekvő «veletek ha lehet, nélkülöletek sőt ellenetek» elvénél fogva.

«KOSSUTH — így szól FALK MIKSA — az országgyűlés vezetésében DEÁK örökségét akarta átvenni. De DEÁKnak nem volt ellensége, Kossuthnak számos nyílt és titkos ellenei voltak, nemcsak politikai, de személyesek.»

«DEÁK nagy lett szerénysége, Kossuth kisebb hiúsága által.»

Azon bűvös hatalmon kívül, melyet Kossuthnak rendkívüli szónoki tehetsége adott, benne egyetlen tulajdont sem ismerék, mely őt vezéri szerepre qualificálta volna.

Valódi nagyság és szellemi felsőség tekintetében a közélet terén korunkban a gróf állt oly magaslaton, mint senki kortársai között. Midőn kezdetben csak nyolcz-tiz egykoru társai közt vezérségről volt szó, külső és benső sajátságainak számos oldalait sorolta elő, melyek őt a vezéri szerepre alkalmatlanná teszik. Sem pártot alakítani nem volt kópes, sem pártvezérkedésre nem volt semmi szükséges tulajdona.

De mert ezt maga ismerte fel legjobban, meg sem kísérlette soha.

Politikai pártvezéri tulajdonok ideálját alig képzelhetünk magunknak személyesítve máskép, mint DEÁKban találtuk.

Nemcsak szellemi benső tulajdonai, de külseje, polgári állása vagyoni helyzete, életmodjának antik egyszerűsége minden, de

minden arra qualificálta őt, hogy a magyar ellenzék irigység nélkül fesztelenül és önkéntesen meghódoljon neki, vezérségét ne elismerje, de keresse.

«DEÁKNAK — így szól KEMÉNY — szellemi felsősége ritka szerénységgel párosult.»

«Eszméi határoztak a kérdések felett.»

«Ő oraculum volt — de a négy fal közt. Ugy rendezte a párteljárást, hogy az indítványt, mely sajátlag az övé volt, más tette, az eszméket s adatokat, melyeket ő gondolt ki, többen használták fel a vitatkozások vezetésére.»

«Sőt oly gyöngéd és körültekintő vala, hogy az individualitásokat nem igyekezett hátraszorítani, és örökké a szónokok legerősebb oldalait, legfényesebb tulajdonait engedé kitűnni.»

«DEÁK többnyire csak akkor nyilatkozott, ha más már nem pótolhatta vagy keserőségek támadtak, és a kedélyeket lecsillapítani kelle vagy a szavak vagy a kérdések módosítása által.»

«E proculeusi jellem, mely gazdag lelki örökségét testvérei közt újra meg újra megosztá, semmi irigységet nem támaszthatott, és lefégyverzé a rosszakaratot is.»

«Az emberek a nagy dolgokban örömmel engedelmeskednek annak, ki az élet kicsiny viszonyai közt szellemi felsőségét nem érezteti, és a hiuságot másban nem sérté, magában nem véteté észre.»

DEÁK politikai ellenfelei csaknem vetélkedtek párthíveivel a tiszteletben és szeretetben. Egyénisége, társalgása annyira vonzó és rokonszenves volt, hogy tőle nem idegenkedett senki, őt mindenki kereste.

Kossutnál a dolog épen ellenkezőleg állott.

Már a conservatív párt programjának éles, kihívó hangja senki által földre nem értett kifejezése volt a Kossuth ellen érzett idegenkedésnek.

«Sokkal felőtölőbb — mondja KEMÉNY — az ellenzék szónokainak és befolyásosabb egyeneinek visszatartózkodása Kossuthtól.»

«E párt tekintélyeit többnyire nagyobb vagy kisebb nyílt vagy eltitkolt szakadás választotta el azon férfiutól (Kossuthtól), ki a pozsonyi országgyűlés kezdetekor barátai körében is magánosan állott, de már hat hónap múlva az események csodás hatalmánál fogva ellenségeit megalázta, és a vetélytársakban gyakran hizelgőkre vagy vak eszközökre talált.»

Minő forrásból eredt az oppositio több tekintélyének idegenkedése iránta? KEMÉNY így fejté meg:

«Némelyt SZÉCHENYI barátsága vont el Kossuthtól.

«Mást a hatáskör féltése.»

«Volt, ki politikáját veszélyesnek, jellemét kétségesnek tartá.»

«Volt, ki meggyőződék, hogy csak destructióra van hivatása, mert semmi pozitív irányhoz szeretettel nem viseltetik, és szelleme mint a vészmadár a zivatart keresi.»

«Voltak ócsárlói haszonlesésből, különczködésből és nagyúri bornírozottságból.»

«Mindenesetre a követválasztás alatt BATTHYÁNY LAJOS gróf erős karja tartotta fenn Pestmegyében, különben nem a conservatív párt, de az ellenzék buktatta volna meg.»

«Eleinte az országgyűlésen a mérsékeltet játszotta elvek, és az engedékeny pártvezért az ellenzék irányában.»

«Egyik sem használt.»

«Múltjából mindenki azt következtette, hogy a mérséklettség nem lehet komoly szándéka.»

«Mi a pártvezérlést illeti: itt még több elfogultságot, visszatartózkodást, sőt ellenszenvet kellett volna levínnia, hogy felsősége oly kiterjedésben váljék elismertté, mint minő a DEÁKÉ volt.»

«KOSSUTH nem az ellenzék főnökei közt tudott hódítani, hanem szónoklatának rendkívüli varázsával a karzatot ragadta el, a nők szemeiben fakasztott könnyeket, s az ifjak kedélyét hurozta fel.»

«Kezében vala a közönség szíve.»

«Az utczai vélemény, mint a Memnon szobrának hideg ajka, csak az ő lángeszének sugárai és melege által nyert hangokat, és ő eléggé hűv volt a népkegy ezen jeleit naponkint mind többre becsülni, és nem sokat törődni a régibb tekintélyek elégtelenségével.»

«Az ellenzékét saját talentumának zsámolyául kívánta használni.»

DEÁKOT senki által kétségbe nem vont szellemi felsősége emelte pártfeleinek fölébe. DEÁK mindig az értelemhez szólt, ő az értelmiséget hódította meg.

KOSSUTH szónoklatának rendkívüli erejére támaszkodott, az érzeményekhez szólt, ővé volt a karzat, az utczai vélemény, a közönség tapsa. Az értelmiség meghódítását kicsibe vette, ezen uralkodott a közönség fanatizmusa által.

Kossuth szellemi felsőbbbségéről KEMÉNY ezeket mondja :

«Hat vagy hét befolyásos képviselő — a felsőházi tagok közül BATTIYÁNY LAJOS és TELEKI LÁSZLÓ grófok szakadatlanul megállapították az ellenzék teendőit.»

«SZENTKIRÁLYI éles esze és nagy munkássága, SZEMERE és PÁZMÁNDY európai és parlamentaris műveltsége — mert a Kossuthé inkább csak magyar és megyei eruditio volt — sokkal jobban valónak e conferentiákban használhatók, mint a czifra szavak és világos eszmék.»

Kossuth a titkos conferentiákban néha nem vitt activ szerepet, s inkább ő kölcsönzött elvbarátaitól véleményt s adatokat, mint azok tőle.»

«Kossuth csak akkor vala irányadó, ha a szenvedélyek kérdései kerültek elő, és szükség volt ostromot, vagy rohammal megátadást rendezni. De midőn a reformok felől s a fehnerült tárgyak megoldásáról kellett intézkedni, Kossuth nem annyira a hílelő, mint a kölcsönvevő helyzetében volt.»

«De midőn a kifőzött tervek életbe vezetése volt a feladat, midőn egy kérdésnek a nyilvános tanácskozmány elébe kellett vezetetni, akkor Kossuth mindent magához kívánt ragadni.»

«Kossuth mihelyt a pártconferentián megállapodás eszközöltetett, s már az egész párttal kelle az elfogadott nézetet közleni, vagy a kerületi ülésekbe átvinni, — legott kapott alkalmat egyéniségének fellolására. Az indítványt megteheti valamelyik közülünk, vagy megtehetem én — a kérdés kifejtését magamra vállalhatom — ezen nyilatkozatok ritkán maradtak el, midőn a szőnyegen levő ügy karzattapsokra igényt formálhatott.»

«Önként folyt tehát, hogy Kossuth a magánconferentiák rendezett eszméire, mint egy talajra lépven fel, az országgyűlésen kitűnő szónoki tehetségével rendkívüli hatást gyakorolt.»

«Néhány hét alatt övé lőn minden karzattaps, minden figyelem.»

«Nemesak legszebb szónoknak, de a legtanultabb és legbölcsebb statusférfinak kezdé a közönség tartani.»

«Eddig csak híres hirlapíró és híres megyei orator volt, most felfedezték benne a nagy országglárt, ki a gyökeres reformok politikáját egyedül képviseli. A közönség óriásnak hitte, és bálványoztatván a karzatok által, a conferentiát mindig kényszerithette az agitationalis kérdésekben az ő extrem nézeteit pártakarattá emelni.»

«Hogy ily helyzet veszélyét a többi tekintélyek átlátták, természetes.»

«Igyekeztek a szokatlan nyomás alól menekülni.»

«Némelyek talán irigyelték, mások gyűlölték az új pártvezér babérait.»

«Mások — mint SZEMERE — KOSSUTH egyéniségétől tartván, óhajtott az ellenzékbeli egy párttöredéket, mely őt fekezze.»

«De senki sem akart ily párt vezére lenni.»

«Hatalmasaink félték a népszerűtlenség töviskoronájától.»

Az ehmondottakból megítélhetjük az ellenzék benső összefüggését és a pártvezérség alakulását.

Ezen alakulás egyes apró eseményeiben találjuk folyamatát azon képződésnek, mely természetes kényszerű fejlődésében azon tényleges dictaturát előkészítette, mely haladásában mindig ellenállhatlanabb lőn, a nemzet sorsát korlátlan hatalommal intézte, és végleg a világsosi mezőkön lelte határát.

Később az események során lesz alkalomunk elmondani, hogy ezen alakulások ellen történtek szövetkezési kísérletek, de míg már kezdetben hiányzott a szükséges erély, később midőn e hatalom már nyakukra nőtt, az ily bátortalan törekvések csak ellenkező eredménnyel végződhetek.

Ne kicsinyeljük azonban a helyzet rendkívüli nehézségeit. Hol a többség hatahna legfőlebb három-négy szavazaton fordul meg, ott néhány elszánt hazafi sokat tehet. De kik saját pártjuk balirányú működésén aggódtak, nem láttak garantiákat a következményekért, ha a hatahna az ellenfél kezébe juttatják.

A helyzet ezen szerencsétlensége fűződik át egész 1848-ki és 1849-ki történelmünk minden eseményein.

Igy például:

A BATHYÁNY-KOSSUTH miniszterium 48-ban csakhamar belátta az együtt megférhetőséget lehetetlenségét. Mi sem lett volna könnyebb mint e végzetes bajon lemondás által segíteni. Azonban általános volt a hit: ha e miniszterium lemond, hogy egyöntetű kormány alakulhasson, más teljes számú miniszterium Bécsben nem fog megerősíttetni, elmarad a pénz és honvédelmi miniszter, és maradni kellett a miniszteriumnak mindent decompónáló hatásaival együtt.

Debreczenben a békepártnak kétségtelen többsége volt. És noha KOSSUTH mindent elkövetett, hogy a békét lehetetlenné tegye — nem vihette KOSSUTH-tal a dolgokat törésre, mert ellenség-

gel szemben, mely elbizakodva kijelentette, hogy: lázadókkal nem is alkuszik, nem volt szabad a nemzeti erőt megosztani és a hatalom erejét zsibbasztani.

Az események közbejötté és a helyzet szövevénye voltak eleitől végig Kossuth hatalmának legerősebb támaszai.

Sajátszerű szövedék mutatkozott az általa nyert impulzusok és bekövetkezett események közt. Hinni kezdék az emberek, hogy vele szembeszállva, az események hatalmával kelnének alig kétes tusára. Még maga, a gróf is végkép azt mondá: láthatlan hatalmakkal látszik szövetségben lenni. Szerencséje túlesz minden kipezeleten.

Különben pedig Kossuth túlfeszített követeléseinek szélső határa is még eleinte sokkal mögötte állt annak, a mi 48-ban márcziusban tényleg előretett, s mindenki úgy okoskodék, hogy a váratlanul kivívott nagyszerű siker a nemzet számára, és a dolgok új alakulásában általa elfoglalt hatalmi magas állás, a legtúlfeszítettebb becsvágyat is képes kielégíteni — ennél fogva ő is rendkívüli szerencséjével beérni, és az elért helyzetben nyugpontot fog találni, sőt keresni.

Ez időben még a vágyak nagy birodalmában hazánkra nézve a képviselői törvényhozás és felelős kormány eszméjén a legkicsapongóbb képzelet sem mert túlhajtani.

De térjünk vissza az országgyűlés eseményeihez.

Az első kérdés, melyben a pártok mérköztek, és melynek az országgyűlési többség állását ki kelle deríteni, a válaszfelirat ügye volt.

Az indítványt a conservatív párt vezetője, Baranya követe, Somsich Pál tette. Kiemelve a dolgok kedvező fordulatát a politikában, ajánlatának lényege abban állt:

Fejezzék ki a rendek hódolatteljes hálájukat ő felségének a nemzeti nyelven történt megnyitásért, a nádorválasztás megerősítéseért és a nemzet reformhajlásainak a királyi előadásokban foglalt indítványozásáért, jelentsék ki a rendek, hogy ezeket azonnal tárgyalni készek s kérjék végül ő felségét, hogy a mult időről elintézetlenül maradt sérelmeket orvosolja.

Az ellenzék részéről a válaszfelirat tervét Kossuth adta elő. Egyetértett az ő felségének kifejezendő hála iránt a fent elősoroltakért, de a sérelmeket illetőleg mindenenek előtt kívánta, hogy a fennálló kormány által az utolsó országgyűlés óta elkövetett sérel-

mek élénken felpanaszoltassanak és fejeztessék ki a nemzet mély aggodalma oly kormány szándékai iránt, mely az adminisztratori rendszerben és horvátországi intézkedéseiben a sérelmek számát még szaporította.

Ez természetesen az ARONVI kormány egyenes megtámadása volt. Ez által a kérdés egészen személyes ügygylétt és a kormánypárt minden erejét megfeszítette, hogy az országgyűlés első fellépését ne a kormány elleni súlyos panaszszal kezdje, és épen a kormányt vádolva, annak befolyását Bécsben az országgyűlés kezdetén gyengítse.

Napokon át folyt az élénk vita közeledés nélkül a pártok között. A viták vége felé a gróf kísérelt meg egy közvetítő tervet, mely a KossUTH indítványát csak annyiban módosította, hogy annak a kormány ellen intézett élet szelidítette, és a fősúlyt a lehető séremlnek ellen jövőre a Pesten évenként tartandó országgyűlés behozatalára fektette.

Midőn a kérdés szavazásra került, BARANYA követe visszavonta a grófé ellenében indítványát és a szavazat csak a pesti és mosonyi indítványok közt forgott, mindazáltal a pesti négy szavazattal győzött.

A felsőházban a kormánynak többsége biztos volt. A vita azonban rendkívül élénk volt és szinte napokig tartott. Végül azonban az alsóház válaszfelirati terve elvettetett és az alsóházi conservatívparti válaszfelirathoz hasonló terv fogadtatott el.

Visszakerülvén a felirati kérdés az alsóházba, KossUTH váratlanul azon indítványt tette, hogy a válaszfelirat küldése ejtessék el. Daczára az igen éles ostromnak, melyet ez előidézett, a többség a kérdés letételét elfogadta.

Ezen első vitában s annak kimenetelében tükröződött az országgyűlés egész további folyamata.

Két igen sajnálatos tény lépett ebben elő, mely a kilátásokat igen lehangolta.

Egyik : hogy a kormány elleni személyes ellenszenv kelletténél nagyobb súlylyal fog nehezedni az országgyűlés menetére.

Másik : hogy a pártok nemcsak transigálni nem hajlandók, de arra még az alkalmat is kerülik.

Igaz, hogy a conservatív párt mondta ki elsőben a felállított programjában, hogy az ellenzékkel transigálni nem akar. Ez leginkább KossUTH ellen volt irányozva.

De Kossuth is látván az ellenzéki többséget az országgyűlésen, már az első kérdésnél tényleg megmutatta, hogy ő sem transigál.

Az országgyűlésen a pártok alakulásának személyes jellege azonnal még kirívóbban kitűnt, midőn a felirati vita után a haladási kérdések kerültek a tárgyalás szőnyegére.

A közteherviselés kérdésében, mely általánosságban nagy többséggel elfogadva lőn, midőn annak alkalmazása a hadi és házi adóra került szavazás alá, világos lőn, hogy több conservatív követek szavaznak a legszűkebb engedményekre, míg ellenzékiek például a hadi vagy házi adó vállakása ellen adták szavazataikat.

Mindinkább kiviláglott tehát a haladási ügyek tárgyalásaiból, hogy elvek nem képezik a pártok elválásának indokát, sem a tárgyalások menetére a felgerjedések legkisebb anyagát.

A pártok éles elválása, a viták izgatott folyamata csak azon tárgyaknál lépett elő, melyek személyes vonatkozásban voltak a kormánynyal.

Hol Apponyi gróf a kérdés által érintve volt, ott Batthyány gróf a felsőházban, és Kossuth az alsó táblánál engesztelhetlen volt.

Az ellenzék számos tekintélyben álló tagja nem osztotta, mert erre okuk nem volt, a személyes ellenszenvet Apponyi gróf ellen, szerették volna a siker érdekében, ha a viszony a kormány és ellenzék közt némileg szelidül, s nem mérgesedik el mindinkább.

Egy kellemetlen incidens is okul szolgált a személyi viszonyok elkeseredését még terjeszteni. Bizonyos ide nem tartozó okok miatt egy delnő a magasabb körökből a nádor főherczeg estélyeire meghívást nem kapott. Ez által a főrendi ellenzék egyik tagja sértve érezte magát s ezen bántalmat többen magukévá tették. Ebből kerekedett azon kíváncsi, hogy az alsóház ellenzéki tagjai is maradjanak el a főherczeg nádor estélyéről s e módon történjek tüntetés a főherczeg nádor ellen is.

Mindezen okok együtt hatottak arra, hogy az ellenzék több tagja nyűgnek kezdé tekinteni a párt-fegyelmet és vezérletét, s magok közt módokról kezdenek gondolkozni, hogy önállóbb helyzetet készítsenek magoknak, és ha szükség, elkülönített állást foglaljanak el.

Ezen törekvések a dolgok további fejlődésében odáig érlelődtek, hogy egyezmeny történt titkon a felett is, hogy az izgalom fő-

tárgya — az adminisztratori rendszer — egy békítő és megnyugtató felsőbb nyilatkozat által az útból eltakaríttassék.

Mindezen mozgalmak azonban a következő évben lettek komolyabbak, miért is azok érintését a maga helyére kell halasztanom.

Engemet egy nagy munka néhány hétre Pesthez kötött és csak levélben érintkeztem a gróffal, őt is közben azon fatum érte, hogy kanyaróba esett, pár hétig az egész világtól elzárta magát.

Ily körülmények közt virradt reánk a végzetes 1848-ki év, melynek eseményeihez míg áttérnék egy kis kitérésre kell engedelmet kérnem.

XVIII. FEJEZET.

Széttekintés Széchenyi kedélyvilágában.

Mielőtt az 1848-diki év és ebben a végzetes öt hó eseményeinek leírásához fognék, szükségét látom annak, kik eddig jobbadán a gróf értelmi világának tág körében mozogtunk, betekintsünk érzelmeinek világába is, valójának azon gazdag tárlházába, honnan végleg életének minden viszontagságai fakadoztak s hol a szív martirjának tragicus sorsához a megfejtés elemeit keresnünk kell.

A kutatás szelleme, mely korunkat az ismeretek minden ágában megragadta, nincs kielégítve ma már nagy történelmi alakok egyéni életének külső jelenségeivel, utat keres a benső élet titkaiba is, hogy a cselekmények rugóit legbensőbb forrásaiban is megtalálja.

Távol legyen tőlem, hogy kutatásaink ezen ágának kiváló érdekességét és lélektani fontosságát el ne ismerjem, mi is lehet vonzóbb, mint egy nagyszerű életkép kiszínezésénél a lelki és testi szervezetben rejlő számos tényezők hatásainak utolsó szárait is felderíteni s előnkbe állítani. De azt sem szabad soha felednünk, hogy kutatásaink ez ágában jutunk a legkényesebb térre, hol felderítéseinkben minél kevésbé vagyunk tartózkodók, annál kevésbé lehetünk felfogásainkban megbízhatók.

Rendkívüli ész, gazdag képzelődés, mély érzemenyek felette izgékony idegrendszer — oly benső életnek vetik meg alapját, melynek titkaiba biztosan csak őszinte confessiók fonalán juthatnánk.

És a confessiók a grófnál hiányzanak. Azon nyilatkozatokból, melyeket munkáiban találunk, vagy kortásai feljegyeztek, sőt három évtizeden túl vezetett naplójának töredékeiből a képzelet erejével alkothatunk magunknak képeket kedvünk szerint, de ezek benső

életének összefüggő részleteit nem adják vissza, a confessiók hiányát egészen nem pótolhatják.

E részben mennyivel van több értéke a Naplóban feljegyzett gondolatoknak a másoknak elmondott nyilatkozatok felett, meghatározni nehéz. Miután a gróf Naplója ön maga számára látszik írva lenni, melynek ezéja más alig lehetett, mint önmagát a mult idők eseményeiben és érzelmeinek hullámvázásaiban tájékozni, nem pedig mások előtt benső életének titkait feltárni.

A mennyit én ezen Naplóról tudok, és pedig abból, miket nekem belőle személyesen időnkint felolvasott, én ezen Naplót korunk történelmére nézve a legnagyobb anyagkincsnek tartom, de csak úgy, ha még élő kevés kortársai írják meg hozzá a commentárokat. E nélkül kétem, hogy utódaink hasznát vehessék.

A mik belőle előttem ismeretese, azok épen nem elbeszélései vagy feljegyzései bizonyos eseményeknek, hanem az események által nyert benyomásoknak rövid mondatokban foglalt utóhangjai. A ki azután az események folyamát ismeri, az megérti rövid feljegyzéseit, de más számára feljegyzései rejtélyek maradnak.

Ha ő azon eseményekről, melyeknek részese volt, nézeteit és érzelmeit akarta volna Naplójába feljegyezni, vagy chronista akart volna lenni, azon időben naponkint íveket kellett volna összeírnia.

Erre természetesen ideje nem volt. Rövid sentenciákban jegyezte fel az események feletti érzelmeit és néha oly részletről, melyeket csak ő tudott.

A miket itt fentebb elmodottam, ezek természetesen a magyar közélet eseményeire vonatkoznak, melyekről egyes töredékeket Naplójából nekem is felolvasott. Hogy Naplója nem volt a világnak szánva, közzétételre nem is gondolt, onnan tudhatom, mert többször mondá nekem: «Naplómat — meghagyom — TASNER és ön olvashatják, ha nem leszek többé.»

TASNER volna az, ha még élne, ki Naplójához a leghivebb commentárokat tudná írni, mert ő ismerte minden részleteiben az eseményeket is, mikre Naplójának rövid feljegyzései vonatkoznak.

De a mint erről megvagyok győződve, úgy arról még inkább, hogy szívvilágának benső hányattatásairól maga TASNER sem tudna semmi biztosat mondani.

Oly felette izgékony és rendkívül sensibilis véralkatnak, minővel birt, folytonos emótiókra volt szüksége. Rá minden benyomást tett; hol mi a fulánkot észre sem vettük, már ő szurásától vérzett.

Kedélye viharzásainak szabad folyást engedni, örömeit és bánatát bizalmas körben kiönteni rá nézve életszükség volt.

A mint mesterileg tudta érzeményeit hol kellett eltakarni, oly kötetlen és nyílt volt bizalmasai előtt, nemcsak, de tölem is követelte szavamra, hogy mindent, mi társalgásunkban rám kiválókép kedvetlen benyomást tesz, azt azonnal mondjam meg.

Kereste, hogy őt kedélyének minden viharzásaiban átértssük és félre ne ismerjük, ezért határtalanul közlékeny volt.

Saját ügyeiről elmondott mindent, még báztartásának aprólékosságait is. Szeretett bepillantani vele összeköttetésben lévők magán ügyeibe is, gyöngéden kikérdezte ügyeiknek menetét, s kereste nem talál e rést, hol segíteni kellene, vagy lehetne.

Mindig mondotta nekem, hogy hivatalnokainktól nem kívánhatjuk, miszerint teljes lélekkel szolgálják az ügyet és dolgozzanak, ha anyagi gondok nyomják és erejüket zsibbasztják. Azért gondoskodjunk tisztességes ellátásuknak megfelelő fizetésekről. Elve volt: semmi jutalom munka nélkül, de egyszersmind semmi munka jutalom nélkül.

A grófot minden embernek, kit a sors vele összeköttetésbe hozott, minden magán ügye is, különösen jóléte és megelégedése mélyen érdekelt. A ki cselédségét látta, megítélhette gazdájuk szellemét. Ő pedig büszkélkedett jó kinézésükben és módosságukban, kiket pedig — komornyikját és huszáriját kivéve — czenki jobbágyainak fiaiból szedett és nevelt ki, de udvariasabb és csinosabb cselédsége Pesten senkinek sem volt.

Mint már fennebb mondtam, a gróf mindenben egészen nyílt és közlékeny volt. Elmondott ügyeiről mindent, csak egyben volt mindig tarótzkodó, miről soha sem szólt s ezek szívviszonyai voltak. Ez volt a szentély benső életében, hova senki sem lépett.

Benső életének ezen ágában egyedül Naplótördékeire vagyunk utalva. Ebben is csak azon közleményekre, melyet ZICHY ANTAL szemelvényei után bírunk.

Ezen szemelvények szerfelett nagy érdekekkel bírnak azok számára, kik a grófot minden más viszonyaiban ismerték. Ezek által vagyunk csak képesek kedély-világában némi tájékozási pontokat megjelölni.

De ezen Naplótördékek olvasásánál felette vigyáznunk kell felfogásainkra, mert ezekből lép előnkbe, mint ACSÁDI helyesen feljegyzí, «a wertheri természet, tele sentimentalismussal és beteges

érzékenységgel, mi egész valójából folyt, és nem színlelés, üres képzelődés volt».

Ily képet nyerve a Naplótöredékekből a grófról, különös zavarban találhatjuk magunkat, olvasva KEMÉNY rajzaiban azon képet, melyet hatásainak délpontján felőle a magyar világ magának adott, melyet így ecsetel KEMÉNY:

«Mindenl fonttal mér, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostroma, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül, és erőnyes, de szívtelen ember».

Ime, két rajzban két egészen különböző alak. Egyik a sentimentalis, beteges érzelgésre hajló szív-ember, másik a teljesen bevégzett ész-ember. A mély érzésű, meleg kedélyű SZÉCHENYI FERENCZ és ama korban legkiválóbb ész-ember a rideg, minden érzést kigunyoló FESZTETICS GYÖRGY, a Georgicon alkotója, egy személyben.

Ki tudná megmondani, nem vezethetjük-e vissza a gróf kettős természetét magára származására és a faj sajátosságaira. Atyja gr. SZÉCHENYI FERENCZ, anyja a FESZTETICS GYÖRGY nővére, JULIA volt.

DEÁK FERENCZ elbeszéléseiből számtalan vonásokat ismerünk a FESZTETICS GYÖRGY jelleméről. Rendkívüli értelemmel és tevékenységgel bírt, de mély megvetéssel az érzelmek gyarlóságai iránt, és mindent kigunyoló hajlamának nem bírt ellenállni még legmagasabb személyekkel szemben sem. E hajlamának kielégítésénél nem vette számba az áldozatot nébe néha kerültek. Az ész rideg embere volt, ki a szív gerjedelmeire számtalan megvetéssel tekintett.

Két vonás a gróf egyéniségében az éles sarcasmus és a kedvtelés, melyvel néha szíven zsarnokoskodott, vagy a politikában az érzelmeket ostromozta, anyai nagybátyjára gr. FESZTETICS-re utalnak.

Ezen vonásoknak még csak halvány árnyékát sem találjuk atyjánál, a mély vallásos érzelmű és meleg kedélyű, FERENCZ grófnál, mindazok után, miket róla a hagyomány számunkra fenntartott.

Ki tudná ma már biztosan megjelölni a lélektani hatások egész szövedékét, melyek SZÉCHENYI FERENCZET rendkívül fényes életpályája végén a kétségbeesés örvényébe sodorták. Tény az, hogy fájának, nemzetének jövője iránt hitét veszítette, s ezen érzelmek súlya alatt menedéket a pietizmusban keresett, a mély vallásos érzést a rajongásig hangolta fel.

Atyjának sötét felfogásai fiára a grófra mély benyomásokat hagytak, és ő e reménytelenséggel atyjától örökölte.

Mindazon megbízható adatok, melyeket atyjáról birunk, arra mutatnak, hogy az mély európai műveltségű, széles látkörű, nagy szabásu hazafi volt. Már 22 éves korában hivatalos pályán találjuk őt, és négy uralkodó: MÁRIA TERÉZIA, JÓZSEF, LIPÓT és FERENCZ eszélszárók idejében koronként nagy kitüntetésekben részesült. E kitüntetések az arany gypjuig terjednek, nagy hivatalainak sokfélesége, úgy azon szerep, mely az 1790/1-iki országgyűlésen neki jutott, általánosan elismert nagy érdemekre mutatnak.

A nagy francia forradalom korszakát kezdetlől harmincz éven átélte. Bizonyára átértette egészen az új korszak keletkezésének nagy jelentőségét. Látta felvonulni az új világot az európai cultur-népek életében, romba dőlni a régi állami s társadalmi viszonyokat, és keletkezni új alakulásokat az új időben.

Az általános szellemi áramlatban, mely áthatotta Európa népeit egyetlen népet látott érintetlenül élni napjait, s ez saját nemzete volt. A MARTINOVICS-féle mozgalom silánysága, lehet a mély titokba burkolt olygarehai conspiratio szelleme, a lálra kapó servilismus a magasabb körökben, a teljes elnémetesedés a felsőbb osztályokban, mely a Dunán túl még a középosztályt is megragadta, az apathia, mely az egész nemzeten erőt venni látszott, minden de minden arra látszott hatni, hogy a mélyen gondolkozó és tündő hazafi a nemzeti elfajulásnak és végkimerülésnek jeleit lássa, és nem bírván a regenerationalis erő semmi nyomát felfedezni, mélyen aggódó kedélye elboruljon és vallásos hajlamánál fogva az oltár számolyán keressen enyhületet.

Azon keveseknek köztünk, kik az 1825-iki országgyűlésen voltak, és ott a főrendi tábla kinézésére emlékeznek, lehet némi fogalmuk, mint volt akkor a magyarság képviselve az ország nagyjaiban, és ha ma még azon alakokra visszagondolok és képzeletemben feltámadnak azon idő benyomásai, legkevésbé sem csodálkozom, ha oly aggódó hazafi kedély, minő a gr. atyjáé volt, elborult és kétségbe esett.

Nemzetünk halott már!

Lehet-e ennél lesújtóbb gondolat, lehet-e szomorúbb örökség, annál borzasztóbb, ha ezen örökséget megbízható drága kezekből vesszszük.

A gróf határtalanul tisztelte atyját, hozzá végtelenül ragaszkodott, belátásában, ítéletében megbizott. Nekem még Döblingben is, hol atyjának sötét töprengései ismét feltámadtak benne, atyjának sok terveiről beszélt, a magyarság kifejtésére, a magyar ifjúság

téggyverbeni gyakorlására nézve, melyek mind kegyes ohajtások maradtak.

Képzeltetjük már most egy tehetségekben gazdag ifju fejlődését oly átok terhe alatt, mely fáját veszendőnek nemzetét már halottnak hiszi.

Szerencsétlenségére pedig e benyomásokat azon időben nyeri, mikor azok legmélyebben tapadnak kedélyünkbe, és midőn azok emlékeit az élet minden tapasztalásai nem bírják eltörölni soha, s ama veszélynek tesznek ki, hogy az élet válságaiban fel-fel ébredzenek újra és irgalomnélküli kegyetlenséggel marczangolnak, mint vele történt.

Bocsássa meg nekem a mai fiatalabb nemzedék, ha ezen dolgok megírásánál mindig a kétkedés aggálya száll meg, vajjon megfogok-e általok némileg értetni?

Mi a régi nemzedék maradványai közöttök, egészen más nevelésben nőttünk fel, kevésbbé realiticus légkörben töltöttük gyermek s ifju napjainkat. Életünk e szakában annyi mély benyomásokat vettünk, melyek szellemvilágunk azótai haladásában teljesen elmosódtak értelmünk tábláiról, de kedélyünk világában ma is élnek, nem mint hitünk tárgyai, de mint rögzött fogalmak, egy boldog idő értéktelen, de drága emlékei.

És mert mi sokkal eszményibb életet éltünk, és mélyebb benyomásokat is nyertünk, nemcsak értjük könnyebben, de érezzük is mi nehéz — mondhatnám lehetetlen — e korai benyomások uralma alól az életben menekülni.

Így vagyok, ha a gróf kedélyvilágáról kell beszélnem. Nem tudok abban tájékozási pontot gondolni is, ha csak első benyomásainak sötét alapját nem veszem számba.

Azon mély bánat, a keserű epedések, melyekbe atyját elmerülni látta, e szomorú hagyomány képezik kedélyének alaphangját, ez magyarázhatja csak meg a sötét és borongó szellemet, mely Naplótöredékeiből szól hozzánk. Másképp alig volna érthető, mikep a sors minden adományaival pazarul elárasztott ifju, kihez az élet komor üldözései nem is közelitnek, már 23 éves korában az öngyilkosság eszméivel tépelődik, és a megsemmisülés gondolatával foglalkozik.

Ha ZICHY ANTAL barátom által közrebocsátott Naplótöredékekben a commentáló gyöngéd vezetése mellett figyelemmel végig kísérjük az ifju szív kinos hányattatásait, csak az által válik az előt-

tünk érthetővé, ha azt hozzá gondoljuk, mit ZICHY is igen helyesen «tragicus háttér»-nek jelöl meg.

«Oh mily sokszor látám — így ír maga a gróf — még mint gyöngye fiu szegény atyámat bűba merülve, — — akkor nem bírtam felfogni bánatait. Be nagyok lehettek azok! később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám mint *„magyar“* reménytelenül szállott sirjába».

Ekkép ecseteli ő maga azon szomorú benyomásokat, melyek gyermeki kedélyére mélyen hatottak és abban gyökereket vertek.

Adjuk ehhez még, mit KEMÉNY neveltetéséről mond, «nem lehetetlen, hogy a túlbuzgóság, mely egy csalódásokkal terhelt és reményeiből kifosztott élet természetes asyluma, az öreg SZÉCHENYI által a nevelés propilæumává tétetett, melyen át kelle gyermekeinek az ismeretek adattáraihoz jutni».

«Igen hihető, miként ISTVÁN-nak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre taníttatott, de talán, hogy olyanra is, mi az egyszerű vallásos érzésnél valamivel több volt.»

«Zsenge éveiben a SZÉCHENYI család vallásos kedélyével tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve tört szívvel imádkozott szünetlenül a tisztcsaládfő, ki egykor a hon oszlopa, a trón kegyeltje volt s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala».

Ezekben kapjuk azon benyomások képét, melyek a gyermeki és fiatal kedély fejlődésére a legfogékonyabb korban hatottak, és megteremték a sötét, borongó szellemet, mely Naplótöredékeiből előnkbe tárul.

Mondhatnánk a SZÉCHENYIEKRŐL, de ily messze miért nyulnánk vissza — annál bizonyosabban mondhatjuk SZÉCHENYI FERENCZ-ről és fiáról hogy nálok két tulajdon különös éles vonásokban lép előnkbe: a mély vallásosság és mély hazaszeretet. E két tulajdon martirja az atya úgy, mint fia.

Az atyát nem ismerhettem, de fiához oly közel álltam, mint kevesen, a ma élők közt — fiaim kívül — tán senki. A vallásosságról és hazaszeretetről ábrándos kedélyemmel alig volt fogalmam, míg ezekkel általa meg nem ismerkedtem, pedig mélyen vallásos embernek és hű hazafinak hittem magamat azelőtt is.

Távol volt a gróftól a bigottságnak még csak gondolata is, a türelmetlenségnek még látszatától is irtózott, nem csuszott térdein

imáinál, utálta a vallásosság külső tüntetéseivel figyelmet gerjeszteni, de benső vallásosságot mélyebbet, mint nála, nem ismertem soha, sokkal mélyebb volt, hogysen adandó alkalommal végzetessé ne válják.

WESSELÉNYI elbeszéléseiből, melyeket KEMÉNY leírt, tudjuk, hogy Franciaországban utazva a gróf, a chartauziak klostromában három napot töltött imádság és vezeklés között, s mint WESSELÉNYI magát kifejezi: «atyja vakbuzgóságával csókolja a feszületet».

ALBACH-ali gyakori érintkezései, Naplójának idevágó tanuskodásai mind ezt bizonyítják.

Loxovici érsek is, kit a gróf kiválókép szeretett és tisztelt, megkísérlette Döblingben is hozzá közeledni, s ismerve mély vallásosságát benne ezen érzelmeket támasztani fel, de a gróf mély fájdalommal sohajtott fel s válaszolá neki: «csak imádkozni tudnék Istenemhez — meggyógyulnék!» — Beteg, gyógyíthatlan beteg volt kedélye, mert hitében megfogyatkozék.

Fennebb, VÁSÁRHELYI PÁL véletlen halálának alkalmával, említettem azon felöltő sajátságát, hogy míg az emberek ellenállása, míg a természetes akadályok törekvései ellen csak edzették erejét és fokozták erélyét, — ereje azonnal megtört, erélye megszibbadt, mihelyt a felmerült akadályban nem bírta a természetes okot feltalálni s azt láthatlan hatalom intelmének, Isten ujjának — vélte.

Képzeljünk már most magunknak a vallásosságra különben is hajló kedélyt a fent megjelölt benyomások alatt s e mellett még egy sötét eszme uralma alatt fejlődni — és meg lesz előttünk fejtve a ZICNY által is észlelt «tépelődésre és önkínzásra hajló természet». — «Egy szép lélek fejlődésének, tévedésének és vezeklésének szemlélete.»

Még természetesebbé válik WESSELÉNYI kérdése KEMÉNY elbeszélésében, midőn a fiatal huszártiszt első kicsapongásairól szól:

«Mentséget keresett e sötét eszmében gondatlan életéért, vagy azért volt élete gondatlan, mert a mit mondott, azt komolyan hitte?»

Fájdalom, nagyon is komolyan hitte!

És e komoly hitében, üldözve ily sötét eszme által el kelle vesztenie az életecélra nézve reményeinek horgonyát, és még szerencse volt, hogy 17 éves korában a katonai pályára lépett és a nagy háboru izgalmaiban élte le ifjúságának több évét.

Ki oly ritka tehetségekkel születik mint ő, kinek hozzá még annyi demona van és nincs előtte életezél, nem bír felfedezni komoly hivatást, és nem bír a mai cosmopolitismusnak még csak sejtelmével sem, annak nyugtalan lelke hiában keres kielégítést, és ha érzéki élvezetekben ki nem meríti erejének javát és korán blazírttá nem válik, sőt még fiatalkori kiesapongásai közt sem veszti el érzelmeinek nemesebb zománczát és nem válik érzékivé, az, mert fiatal és szíve romlatlan, ennek érzeményeiben keres kárpótlást az élet terheiért.

De az oly kedély, minő az övé, annyi idealismussal s oly mértékével a sentimentalismusnak, épen e téren lép oly világba, mely számára alig teremhet örömeket, de annál gazdagabban töviseket. Nála pedig, fájdalom, az első komoly gerjedelem életének boldogságát vette áldozatul.

Mert bármi boldog családi viszonyok közt láttuk a grófot később benső megelégedésben élni, és a sorsnak e kárpótlását senki sem érdemelte meg inkább mint ő, mindemellett első tévedéseinek fulánkját mindig szívében hordozta s csak ő mondhatná el a kinokat, miket egy életen keresztül szenvedett.

Mi csak annyit tudunk, hogy ez mérgezi meg a 23 éves ifjú zsenge életét, ez üldözi végzetes döblingi útjában és kísért lelkében ottani magányában is.

Már elbeszéléseim kezdetén említettem, mikép a gróf intim érintkezése velem annyira vonzó és magával ragadó volt reám nézve, hogy fokozódó érdekeltséggel és kedvteléssel tanulmányoztam rendkívüli egyéniségének minden nyilvánulásait.

Az értelmi erő rendkívüli élessége, hatalma, deductiv szellem, páratlan bonczoló tehetség oly kutató hajlammal, mely kételyeket nem tűr még a mindennapi élet apró jelenségeiben se — mindezek iránt hamar tisztába jöttem. és kifejtőzött előttem azon sajátos egyéniség, melynek megközelítő mását az életben soha nem találtam.

Észleléseimnek azon ágában, mely benső életére és kedélyvilágára vonatkozik, soha sem birtam biztos tájékozást nyerni.

Egy látszott nekem kétségtelennek, hogy «a politikai sakkjáték nagy mesterének, a hideg számító és nagy önzőnek» egyéniségében KEMÉNY felfogásával egyetértőleg épen a szív mély érzelmeiben kell keresnünk a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elborító elemét.

«Egész élete — így szól ZICHY — martyrium volt.»

Valóban ez azon benyomás, melyet reám is egész életfolyása gyakorolt.

Ha mind azt, mit életfolyásáról saját szemeimmel láttam és pedig oly időben, midőn a fiatal szív hányattatásai már lecsendesültek, és a családi körben boldogságot talált, sőt működéseiben is nagy sikereket mutathatott, — ha a látottakat összegezem, több volt az, mint a mennyit a rajongó hazaszeretet szenvedélye megmagyaráz, az félreismerhetetlenül az önkinzás színét viselte, mondhatnám, vezeklés volt.

Családjához mélyen ragaszkodott. Annak körében mindig üdülést talált. E jótékony hatást annyira ismertem, hogy Pesten 1848 augusztusban kérve kértem, ne küldené családját falura. Le is mondott e szándékáról egy időre, de fájdalom, egy reggelen egyedül találtam, s azontúl rohamosan haladt végzete felé.

Házi rende oly bölesen vala elintézve, hogy családja őt semmiben sem feszélyezte. Semmiben sem hátráltatva általok, csak örömeire voltak azon rövid idő alatt, melyet nekik szánhatott, többnyire ebéd és délutáni kávézás alatt.

Tudom mennyire vágyott sokszor közibők. Mégis hónapokig el volt vonva tőlök, és tavasztól őszig alig jutott pár nap néha Czenkre is.

Nyáron a gróf Pesten háztartását beszüntette. Többnyire ott-hon ebédelt, a kaszinóból étkezett. Minthogy nekem naponként sok végezni való volt vele, többnyire ebédje idejét választottam s ha ebédhez ült hirt adott nekem komornoka s én asztalához ültem vele dolgainkat megbeszélni.

Étkezéseiről kettőt jegyeztek meg. Egyik azoknak frugalis egyszerűsége. Másik, mikép a mellett, hogy velem fontosabb dolgainkat megbeszélte, közbe felpattant székéről s a mellette lévő szobába futott íróasztalához s néha jegyzetet tett, vagy ebéd közben kivette zsebkönyvét és feljegyezte benne azokat, mik végzendők volnának.

Szóval étkezése is csak a munkának folytatása volt, s úgy végezte, mint ki ebben ráért kötelességet teljesít és nem élvezetet talál. Pedig a jó asztal nagy mestere lehetett volna, és épebb, egészségesebbek érvágyat alig láttam, mint az övé.

Igy volt az alvással is. A kötelesség, mit komornoka legpontosabban teljesített, a felköltés volt. Órája mindig másodpercze egyezett komornoka órájával s minden nap fél négykor felköltette magát álmából s elhagyta ágyát.

Pedig oly egészséges álma volt, hogy 7—8 órát élvezettel el tudott volna aludni. Volt egyszer eset a gőzösön, hogy fél négykor azt mondta komonokának: engedj még fél órát, ez eltelvén, ismét fél órát kívánt s félóránként felzavarva aludt 7½ óráig.

Mikor aztán néha igen fáradtan feküdtünk le még későn is, és a gróf az én alvásom iránt annyi figyelemmel volt, mondtam én is komornokának: hagyja őt magát kialudni s ne verje fel oly jókor, de az felelé: Isten mentsen, uram, nem maradhatnánk együtt semmiben sem követel oly szigorú pontosságot, mint épen ebben.

A gróf, ki az élet élvezeteit, miket vagyon, finomabb izlés szerzhet Európa fővárosaiban és a legmagasabb körökben, ismerte és használta is, ki a comfort mestere volt, kinek asztala minta lehetett, borai Pesten a legjobbak, szivarjai a legkitünőbbek voltak, ki annyira ismerte s becsülte a mi jó — néha huzamosan szinte asceticus életet élt s még az alvást is megvonta magától, és csak a munkában keresett élvezet és csak a fáradozásban volt fáradhatlan.

E szertelen elárasztás munkával és gondokkal oly embernél, ki mulasztást nem engedett magának, e folytonos lemondás az életnek nemcsak örömeiről, de kényelmeiről is, ez örökös törődés és küzdelem, mely életét betölté, minden kétségen kívül martyrium volt és nem egyéb.

Ennek forrását pedig másutt mint a fiatal kedély fejlődésében és korai képződésben alig kereshetnők.

Ha már most neveltetésének túlbuzgó szellemét összefoglalva a korai sötét benyomások hatásaival a kedély fejlődésére tekintetbe vesszük, megtaláltuk lélektani megoldását azon sötét borongó szellemnek, mely kedélyvilágán uralkodik, valamint azon «beteges érzékenységnek» is, mint ACSÁDI igen helyesen jeleli, mely a gróf egész valójának egyedüli Achilles sarkát képezi és őt egész életén át ádáz konoksággal üldözi.

És midőn a minden izületében ép és erős alak — *egyedüli* gyöngéjéről ily határozott véleményt mondok, bevallom, hogy ezt nem örömet teszem.

A mit ő maga, ki lelkét és szívét oly készen tárta fel előttünk, szentnek és illethetlennak tartott, az nekem is az marad.

Ha most némileg a kegyelet tartózkodását megszegem, e kényszerűséghez a közlött Naplótöredékek adják meg a magyarázatot.

Vannak életünkben események, melyek eltörülhetlen nyomo-

kat hagynak, de melyek annyira bensőnk legmélyebb rejtekében folytak le, hogy azokról kívülünk másnak egész világosságot nyerni teljes lehetetlen. Ezekben a félhomály annál kényesebb, minthogy ma már egy egészen átalakult nemzedékkel állunk szemben.

A mai realisticus világban kevésnek adatott még az előbbi korok idealismusát egészen átérteni.

Zichy szemelvényeinek commentatora Acsádi egészen átértette, midőn mondja: «SZÉCHENYI nem termett Don Juannak, szerelmében is komoly volt a komorságig, s bármely infernalis erővel dultak szívében a szenvedélyek, tisztán maradtak azok a kék, az érzékiség salakjától».

Gondoljuk hozzá ehhez még az emberi természet azon saját-ságát, hogy erkölcsi súlyedésből birunk ugyan lelkünk erejével kiemelkedni, és megtisztulni az időben, de szívünk gyöngéd zomán-ezát, ha a korai élvezetek elfajulásai letörülték, azt helyre nem állit-hatjuk soha. Szóval a ki érett férfi korában annyira ideális és pla-tonikus érzelmeiben, az nem lehetett ifjúságának virágában a kék és érzékiség rabja.

S valóban én, ki őt az élet minden viszonyaiban láttam, ki annyiszor voltam kedélye kicsapongó hangulatának tanuja, a szo-kásos frivolitásnak még csak árnyékát sem láttam soha, ellenkező-leg családja körében a már 60 év felé közeledő férfiuban is a szere-tetteljes szív oly gyöngédségét tapasztaltam, mely kedélyünkre min-dig jótékony meleget áraszt.

Egyéniségének ezen jellemző sajátságait soha sem sza-bad szemelől hagynunk, ha kedélyvilágában bolyongunk, kivált ha szövétnekül Naplótöredékeinek homályos világítását hasz-náljuk.

Ezen Naplótöredékek fonalán indulva utnak, komor meglepe-téssel látjuk, hogy a serdülő élet tavaszán sem találjuk sehol a zöl-dellő kikelet első virágait. Kedélyvilága már ekkor komor és sötét, az előttünk feltárt ajtó küszöbén már az öngyilkosság rémeivel találkozunk. (1814 nov. 3.)

És e rémes hang kísér bennünket majdnem húsz éven át, hiába keresünk változást, hiában a derület egyes pontjait. Mintha csak egy világfájdalomtól üldözött költő ábrándvilágába tévedtünk volna.

De a kedély ezen sivár alaphangját származtathatjuk-e a szív-viszonyok hányatásaiból?

Ez senkinek sem juthat eszébe. E feltevést épen Naplója czáfolja meg legmeggyőzőbben.

Az alaphang meg volt, mielőtt fiatal szíve a komoly szerelemnek megnyílt volna, ennek eredetét másutt nem kereshetjük, mint serdülő éveinek benyomásaiban.

Már maga az a fátumok egyik legmegszomorítóbbika, midőn a serdülő ember egy sötét eszme nyomása alatt lép az életbe, mint a gróf. Mily kétségbeejtő hang az lelkében, midőn WESSELÉNYI hazafias biztatásaira így felel: «jobb ne ébreszszük fel az alvó magyart, ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás bűntudatát, és muljék ki esendesen, nem is gyanítva, hogy sorsa — szemfedél és koporsó».

Ez és mind az, mit atyjának mély bánatáról oly meghatóan elmond, adják meg kedélyének azon komor alaphangot, mely kíséri őt azon időben midőn életezél nélkül még csak a szív világában él, és nem hagyja el akkor is, midőn kielégítést nyerve, boldog házi körben találjuk őt, sőt kórállapottá válik a haza válságos napjaiban.

Az első benyomások hatása a kedély fejlődésére oltották bele úgyiszlva azon állandó kóranyagot, melytől nem birt menekülni soha.

Az orvosok is döblingi baját, mély kedély elborulásnak állíták, az agyszervek bomlásának minden nyoma nélkül, a mint hogy kedvezőbb benyomások hatása alatt teljesen ki is épült, és azok, kik Döblingben vele időztek, a kiállott hosszú kórállapotnak semmi nyomát sem birták volna rajta felfedezni. Sőt gr. DESSEWFFY EMIL, ki mint emlékszem 1857-ben látogatta meg először Döblingben és vele huzamosb időt töltött, azt mondá nekem állapotáról: «neki úgy tűnik fel most a gróf szelleme, mint az elzárt forrás, melyben a víz meggyűlt s egyszerre nyílást kapván, annál hatalmasabb sugarakban tör a felszínre, társalgása mindig szellemdus volt, de most szellemének fakadása egész áradat».

Én nem vagyok orvos, következőleg nem lehet véleményem a fennebbi orvosi nézet igaz volta felől, de az világos előttem, hogy a grófnak rendkívül ép egészséges és erős szervezetében az egyetlen gyöngye pont kedélyének sötét hajlamaiban keresendő, és ezt serdülő éveinek mély benyomásaitól nyerte.

És ez adja legmegbízhatóbb kulcsát kezünkbe mindazon tüneményeknek, melyek Naplótöredékeiből kinosan meglepnek.

«A tépelődésre és önkínzásra hajló természetnek», mint Zichy megjeleli, a «sivár, melabús eszméknek, agyrémeknek és rögeszméknek, melyekkel élénk képzelődése lelkét időnkint benépesíti. Ebben találhatjuk nyitját azon sulyos önvádnak is, melylyel magát terheli, melyet képzelődése sötét hajlamában agyrémmé kiszínez, talán hogy nagy elszánásaiban a kínzásig vitt önmehtagadásnak ingereszközét találja fel benne».

«Egész élete egy martyrium volt», így szól Zichy. Ebben igaza van, de ezen martyriumban a nőkkeli viszonyának semmi része. Ennek egyedüli forrása a hazaszeretet rajongása.

Hogy az önmehtagadás, a lemondás gyakran nehéz próbára teszi lelki erőnket, azt mindenki tudja. Hogy nagy czélokért erőnk gyámolítására eszközöket keresünk, az is természetes. Hogy az „önvád“ legendaszerű eszköz a lemondás és önmehtagadás gyakorlatára, azt sem fogja senki kétségbevonni.

És ezen önvádra való hajlam mondhatnám typicus a gróf egyéniségében, mely egészen összetalál szellemének azon sajátos irányával, mely a részvételével történt dolgok alapokat önmagára vezet vissza.

De ezen hajlamnak, ha rögeszme volt is, köszönjük alapfelfogásainak épségét és áldásos életének nagy sikereit.

És e ponton vissza kell vezetnem t. olvasóm emlékezetét azon fejezetre, hol az alapfelfogásról szoltam, mely a grófot az ellenzékétől külön választotta.

WESSELÉNYI és az ellenzék a haza bajainak alapokait a bécsi nyomásban és a kormányban látta.

A gróf hanyatlásunk és elmaradásunk okait «mínnagunkban» kereste.

Ezen typicus «önvád» volt activ politikájának forrása, ösztöne és vezetője.

E hajlamáról meggyőződni számtalan alkalom volt. Ha mi tudtával vagy részvételével történt és tévesztett lépés volt, magán kívül soha sem hibáztatott mást. «Ti felfogástok szerint tettétek ezt vagy amazt, de én vén fejemmel beláthattam volna» stb., vagy «ha én nem láttam a hibát, mit követeljem tőletek, hogy jobban lássatok, mint én, ki már annyit tanulhattam életemben».

Kétségtelen dolog, hogy ezen komor hajlam, mely fiatal éveinek mély benyomásaiból fészkelte magát lelkébe és kedélyének alaphangjává lett az élet csalódásaiban sok táplálékot nyert.

«Annyi szeretettel — így ír ZICHY által közlött Naplójában — birtani-e boldogítani csak egyet is, ellenben boldogtalanná tettem többeket.»

Így tépelődött élete tavaszán. Láthatjuk ebből mennyi része van itt a sötét hajlamnak és az élénk képzelődésnek.

De hogy ezt teljesen átértsük és önvádjainak valódi súlyát ismerjük, idéznem kell sok közül egy példát.

Megtörtént nem egyszer, hogy együtt ültünk elmerengve gondolatainkban, s én ámulattal vettem észre, hogy melabús bánatos kifejezéssel rám néz s nem tudván okát találni, kérdeztem mi ennek oka.

«Lássa, nekem fatumom van, a ki körömbe kerül, azt én megrontom.» Ezt pedig reám vonatkozva mondotta.

Nagyot kaczagtani volna, ha hangja s kifejezése nem volt volna oly meghatóan komoly, azt pedig láttam, hogy beszéde viszonyunkra vonatkozik.

Bámulattal néztem szemébe, várva a magyarázatot s ő így folytatá: «szegény barátom, ön is körömbe került, dolgozik éjjel és nappal, feláldozta nyugodt életét otthon, felretolta családját és mit nyert ez által?»

«Barátai már is görbe szemekkel nézik, mint politikai apostatát; eddig ünnepelték, ezután szidni fogják, eddig a 'vivátok' zajától nem szólhatott, ezután le fogják zugni, s mind ezt miattam!»

Máskor ha a felszaporodott munka meglátszott rajtam, vagy megtudta, hogy pár napig szobámat sem hagytam el, élénk szemrehányásokat tett e miatt, és mondá:

«Ha így tesz, nem bírhatja soká, s itt kell engem hagynia, s ebben is elér fatumom.»

És a ki a grófot — e hideg számítót, e nagy önzőt, mint a világ hitte — ismerte úgy mint én, az tudta, hogy érzelmeivel nem játszik soha, és a mit mond, azt érzi is, és csak sajnálta a komor hajlamot, mely ily tépelődésekre viszi.

De ha még kételkedtem volna, vagy néha tréfának néztem volna e töprengéseket, az aztán valóban megható volt, mennyire mindent tett a világ előtt, hogy nekem ezért kárpótlást nyújtson.

Ha valamely dolgozat került a nyilvánosság elé, melynek pedig minden eszméjét ő adta, én csak feldolgoztam és formuláztam, ezért magától elutasított minden részvétet, az egész érdemet mindig rám erőszakoltat a közönség előtt.

Kinevezéseknél, vagy valami szolgálattételnél másoknak, kedvezéseknél stb. hozzám küldé az illetőket, azt mondva nekik, igyekezzenek engemet megnyerni, azontul biztosak lehetnek, mert ha én ajánlom, meglesz. Minden tőlem függ.

Hiában magyaráztam én aztán az illetőknek, hogy vegyék a gróf szavait helyes értelemben, ő meghallgat benünket, figyelembe is veszi ajánlatainkat, de végkép minden az ő akaratán dől el, mert mi ennek ellenére nem tennénk semmit, még ha tehetnénk is.

Hivatali körömlhöz tartozó ügyekben pedig épen elutasított magától minden befolyás színét is. Azt mondta nyilván rólam az illetőknek: «ő az eredményekért felelős, ne pancsoljunk bele a főztibe, mert kozmás lesz az étel».

Az igaz, eleinte a nagy és kis dolgokat megbeszéltük együtt, de a mint látta, hogy teljesen átérttettem őt, alig lehetett fontosabb dolgokban is rábirni, hogy előlegesen valamit meghányjunk vessünk együtt, s ha még is néha zaklattam, lamentálni kezdett, hogy nem akarom kimélni szegény gondterhelt agyát, pedig tudja, hogy magam is megtalálom nélküle is a helyes útát.

Kedve telt benne a világnak azt mutatni, hogy nálam nélkül nem végez semmit. Pedig az egész világ nagyon is önfejűnek tartotta, és teljes joggal, mert erős akarata volt, s akaratának mindig erős alapja volt saját meggyőződésében. Végkép pedig e meggyőződést, mint fentebb kifejtém, mindig önmagából merítette és nem más okoskodásaiból.

De szeretett minden dolgot megbeszélni, s sokszor mondta nekem: gondolkozzam erről vagy arról, a mi előfordult, s ha megállapodott nézetem lesz, beszéljük meg a dolgot.

Vagy kérdezte: «érték-e ehhez a dologhoz?» s ha azt mondtam, én bizony ehhez nem értek, jól van, hát szerezzünk embert, a ki ehhez tud. Ő is keresni fog, én is keressek s ha lettünk, ülünk össze és magyaráztassuk meg magunknak a dolgot. Így is történt.

Semmibe sem szeretett hirtelen belemenni. Minden elhatározásra időt kívánt, és közben nem kimélt semmi fáradságot arra, hogy tisztán lásson, mielőtt valamire elszánta magát. És mert minden elhatározását igen megfontolva tette, gyakran ürügyül használta azt időnyerésül, hogy azt mondta az illetők zaklatásaira: «erről mindenesetre előbb beszélnem kell Kovácscsal».

S a ki az ilyesekre aztán valami észrevételt kockáztatott, az épen megjárta. Egyszer ugyan is egy nem épen jó emberem azt

jegyezte meg a grófnak, hogy hisz ezen ügy nem is az én körömbé vágó, evvel hivatalosan senmi közöm, de akkor a gróf azonnal véget vetett a további megjegyzéseknek avval: «igaz, hivatalosan nincs köze e dologgal, de én megszoktam mindent vele közölni és vele elintézni».

Így szoktatta rá az embereket, hogy minden dolgukban hozzám forduljanak, a mit a gróffal végezni akartak, velem közöljék, s engemet, akarom vagy nem, közvetítőül tekintsenek.

E viszony természetesen a grófot sok alkalmatlan zaklatásoktól mentette meg és sok időt gazdálkodott meg, én pedig hiában szabadkoztam az emberek előtt, a gróf megerősítette feltevéseikben.

Történt azután, hogy e viszony némelyeknek nem volt inyére, és szerették volna megbontani, de azzal épen felsültek. Egy eseményt e nemből nem hallgathatok el.

Egy este a sétából hazatérve, jó kedvvel lép szobámba s mondja: «mulatságos történetem volt a Dunaparton, nem tehetem, hogy el ne mondjam».

«Sétálni mentem, hogy találkozzam X-el, azonban nem volt ott, de alig jutottam a Dunához, láttam magam felé közeledni ő méltóságát. (Igy nevezte köztünk SZEXTIVÁNYI VINCZE helytartótanácsost.)»

«Nem kerülhettem már ki, ő pedig azonnal hozzám csatlakozott s kísérni ajánlkozott sétatamban. Alig kezdtünk beszélgetni, azonnal a szót a Tiszára vezette, s eleinte mindjárt sejtettem — mert a szót ő vitte — hogy valamit rejteget begyében.»

«Tiszáról természetesen ön került szóba, kurucz barátom, és már gyanítani kezdtem, hogy önről lesz valami mondandója, mert eleinte mindjárt nagyon kezdte dicsérni s nekem bókokat mondott ezen szerencsés aqvisitióért.

«Ekkor már tisztába voltam s érdekelni kezdett a dolog, vajjon tehát hova lyukad ki. Én is tehát megismertem sok jó tulajdonait, de mondtam, hogy bizony van még sok kurucz felfogásu tempója, a mit lassan át kell alakítani stb.»

«Az igaz, felelé nekem, még vannak gyengéi, barátai köréből én is hallottam ilyesekről, no de hisz fiatal ember, és excellentiád maga kapatta így el, nem lehet csodálni azt a kis hiúságot.»

«Végre láttam, hogy kiüti magát a szög a zsákból, de még nem tudtam, hogy sajátkép ni hát az, azért komoly képet vágtam s faggattam ő méltóságát, mondaná meg mit hallott.»

«Nem valami nagy dolog — felelé — inkább megfontolatlan kérdés az egész, melylyel barátai előtt szépíteni akarja elpártolását az ellenzékétől.»

«Erre már csakugyan komoly lettem s komolyan kérdeztem, hogy mi ez? mondaná el.»

«Ő pedig látszólagos örömmel komolyságom felett, beszélt nekem önt mentetve, hogy bizony barátai között azzal szokott kérkedni, mikép engemet egészen zsebre dugott és annyira a papucs alá kerített, hogy nála nélkül nem csinállok semmit, mindent ő vele végzek, s Isten tudja sok ilyeseket.»

«Én egészen komor arcczal szembe állva vele, kérdeztem ő méltóságát: és csakugyan ilyeseket beszélt volna rólam Kovács?»

«Tudja excellentiad úgy barátai körében eldicsekedett ezekkel.»

«No ha mondta, felelém én, Mária ugyse igaza van. Én nem is tudom ez a fiatal ember mit csinált velem, de az tény, hogy egészen megbabonázott, s ha azt mondta, hogy zsebre dugott és papucs alá jutottam, teljesen igaza van.»

«És ekkor elkezdtem neki magyarázni, hogy mióta mellettem, van annyira elkapatott, hogy még gondolkozni sem tudok magamra, s tele beszéltem fejét mindenféle bűvöletekkel, melyek már nekem is szegett ültöttek fejemben, de jól találom magamat e viszonyban és a világért sem változtatnám meg, mert azóta fejemet sokkal könnyebben érzem.»

«Már most ő méltága bámult; azt képzelte a balga ember, hogy ilyesekkel hathat reám.»

Jót nevettünk s a gróf elhagyott.

Igy járt a gróffal, a ki hivatlanul érzelmeire hatni akart.

Mint erős akaratu embernek mély meggyőződése voltak, és ezeknek meg kelle lenni szilárd alapjoknak. Hol azután saját szemivel láthatott és éles értelmével ítélhetett, megingathatlan volt.

Ezer terveiben, annyiféle vállalataiban számtalan ember közreműködésére szorult. Nem közeledett soha senkihez készületlenül.

Mielőtt valakivel csak beszédbe eredt is, kipuhatolta gondosan még csak gyöngéit is, hogy teljesen tájékozva legyen az iránt, kivel van dolga, vagy kinél valamit el akart érni.

Ebben rejllett sikereinek kulcsa. Tanulmányozta az embereket és tanulmányozta a dolgokat, mielőtt valamihez fogott.

Tanulmányait pedig páratlan éles látása mellett bámulatos türelemmel űzte, siker fejében soha sem számította az áldozatot és fáradságot.

A mit VAS GEREBEN egyik napi lap tárczájában a gróf modorról elmond, az teljesen igaz.

«Az 1844-ki országgyűlésen voltunk — így szól neki a gróf — zsebem tele volt mindenféle vállalattal, jobbról, balról embert kelle fognom, s észrevettem, hogy az emberek némelyike örömet kikerült, nehogy vállalkozásba hívjam. Mindenkor szokásom megismerni emberemet, mielőtt megközelitem. Kikérdezem erős és gyenge oldalát, hogy onnan kerüljek, honnan legbiztosabban hozzájuthatok.»

«Mondom, az 1844-ki országgyűlés alatt szükségem volt egy keményfejű uri emberre, kit csak az országgyűlésből ismertem, és bármennyire törekedtem olyan nyugalmas találkozásra, hogy tervemet egészen kifejtsem, nem kedvezett a szerencse — ráadászni pedig éppen lehetetlen vala.»

«Szokásom szerint senkit sem kicsinylök, minden ember jó valamire — kitűzött emberem sokra; de gyanítám, hogy egy gróf vagy báró sem áll gratiájában, következőleg én sem. Vigyázva kérdeztem emberemnek szokásait, s egyszer azt mondja valaki, hogy nagyon szereti a tornás kolbászt.»

«Megvan! gondolám, s egy hét alatt szerencsésen szemközt jött emberem. Egyenesen feléje mentem, és szememmel jeleztem, hogy meg fogom állítani. Így a történt s bizalmasan kérdezém:»

«Hova, kedves barátom?»

«Megvallom, gróf úr — felel ő — én nagyon szeretem a tornás kolbászt, és — —»

«Hála Istennek, hogy találkozunk — mondám — ezúttal olyan embert találok, a milyen nekem kell. Lássa ön, én kimondhatlan szeretem a tornás kolbászt, és megvallom gyengeségemet, hogy ezt ritkán élvezhetem, mert otthon nem izlik, egyedül pedig röstellek valami 'lebujba' menni. Ne nevéssen ki ön, én is rabja vagyok egy és másnak, s bár rég kirugtam magam alól az emberek véleményétől való tartózkodást, ez egyben nem tudtam önállóságra vergődni.»

«Tudja mit, ha éppen jó étvágya van, menjünk együtt, de valószínűs lebujba, a tornás kolbász ott izlik legjobban.»

«Emberem jó izűt nevetett, elmentünk egy lebujba. Itt tárgya-

mat szerencsésen kifejthetém, és mire a hatodik pár kolbászt lenyeltem — majd megbetegedtem tőle — már emberem egészen az enyém volt.»

«Itt a titok kulcsa — mondja a gróf — annyi a befolyás, a mennyi torinás kolbászt tud valaki enni.»

Ebben ecseteli leghivebben önmaga saját eljárásának módját, igaz az is, mit ez alkalommal mond, hogy «nem kiméli száját és lábát és nincsen előtte sem utcai távolság, sem emeleti magasság».

Tőlünk is megkivánta, hogy ha valakit ügyünknek meg kelle nyerni, ne rontsunk. mint mondani szokás, az ajtóval a házba, hanem előbb tanuljuk ki a terrenumot, melyre lépünk kelt és tájékozottan fogjunk a dologhoz.

Az emberek ismerete kedvencz foglalkozása volt. A tipikus alakok különös vonzerővel bírtak nála, különös előszeretettel viseltetett fajunk sajátságai iránt, nem szerette a nyers betyárságot vagy idegen puhultságot.

Az emberek sajátságait nemcsak azonnal felismerte, de nyugtalan volt és békétlen, míg ezen sajátságok benső okait meg nem találta.

Különösen becsülte például SZENTKIRÁLYI MÓRICZOT, de mert kitűnő szép tulajdonai s rendkívüli munkássága mellett folytonosan ideges és felette szórakozott volt, e mellett gyöngé alkotásu és beteges, a rendkívül szép lelki tehetségek mellett, mint mondá, hibázik egy és más, mi egy erős egész férfihoz kell.

Honnét jöhet ez, ezen soká törte fejét. — Nézem, mondá, e pompás emberi alkotást, mennyi ész és munkaerő, mennyi szorgalom s önzetlenség, de van valami, a mi ezen alkotásból hibázik, a mi az egészét megcsorbitja s nem tudom megglelni e hiány okát.

Sok idő múlva egyszer azt mondja nekem: Meg van. Tisztában vagyok már SZENTKIRÁLYIVAL, tudom már okát az ő bajának.

Mi? — kérdém én is kíváncsian.

Két hónappal kevesebb időt töltött anyja méhében, mint kellett volna.

Kinyomozta, hogy hét hónapos szülött s innen gyengébb testalkata, idegessége stb.

De ez nem élez volt a grófnál, hanem komoly felfedezés, legalább ő hitte.

Magamat illetőleg is elbeszélte nekem többször, hogy irán-

tan bizonyos vonzalmat érez, melyet ő megmagyarázni nem tud, és hogy ennek nyitjára nem juthat, ez nem hagyja nyugodni.

Sorra veszi minden tulajdonaimat, s nem talál egyet sem, melyet számtalan ismerősei közt ne talált volna, némelyeket még fokozottabban, és még is meg van győződve, hogy bennem kell lenni bizonyos sajátságoknak, melyet másban nem talált, s ebben kell rejleni vonzalma okának.

En mosolyogtam a gróf fürkészeteire, s csak vártam, felfogja-e bennem azon sajátságos valamit fedezni, miről annyiszor beszél nekem.

Egy idő múlva azt mondja nekem: Meg van. Tisztában vagyok önnel is. Tudom már mi okozta nálam azon sympathiát, melyet eddig megmagyarázni nem tudtam.

Őn bizonyosan maga sem tudta, mert bensőjét nem vette úgy bonczkés alá, de én most már mondhatom, hogy találtam egy oly sajátságot, mely legritkább az embereknél, s ez volt reám különös hatással.

Elképzelhetni, mennyire kíváncsi lettem a gróf e felfedezését ismerni, mert a komoly hang, melyen beszéltünk a dologról, láttatá, hogy nem valami tréfa akar lenni, a mit mond.

Nézze — így szól hozzám — van önben két tulajdon, mely különválva igen sok embernél található, de mert ellentétes tulajdonok egyben egyesítve felette ritkák, önnek éppen az kiváló saját-sága, s ez az, a mi engemet eddig öntudatlanul lekötött.

Önnek igen sok dāmona van. Nyugtalan lelkű emberek természetesen izgatók, hajlamuknál fogva felzaklatják, feltűzelik az embereket, de ön mióta már hosszú ideje együtt vagyunk nemcsak soha nem izgatott mások ellen, sőt az én felette susceptibilis ideges véralkotomra mindig csillapítólag hatott s gyakran sok sikerrel.

Ebben van, lássa, a rejtély. Ember kell nekem, kinek mint magának sok dāmona legyen, de mellette oly végtelen reconciliāns természetű, mint ön. Ebben fekszik az ön jó hatása reám. Az ön mint az én természetem Isten adománya, de e kettő igen jól össze talál, s már most érthetjük, miért férünk meg oly jól egymással.

Az én heves, könnyen lázadó véralkotomnak szüksége van csillapító elemre, de közönyös, flegmaticus ember még csak bőszi-tene, ön ép oly hévvel érzi, mi engem fellázít, de szerencsés optimisticus hajlamánál fogva mindjárt talál szelidítő szint, s ez reám is csendesítőleg hat.

Nem engem illet megítélni, mennyire volt e felfogásban igaza a grófnak, de már azt volt alkalmam eleget tapasztalni, mennyire volt szüksége arra, hogy legyen valakije, ki előtt háborgó kedélye viharzásait szabadon klönthesse, ki iránt azon hitben volt, hogy őt átérti, érzelmeiben osztozik, azonban egy nagy előnye van felette.

T. i. nem oly sötét színben látja a dolgokat, és véralkatánál és szerencsés hajlamánál fogva optimista.

És ezen szóban optimismus jelölte meg a gróf legtalálóbban azon ellentétet, mely köztünk létezett, de egyszersmind őnmaga sajátságát t. i. a pessimismusra való hajlamot.

Ezen hajlam nála nem hiszem, hogy szervezetében rejlő okokból eredt volna, mert felette könnyű vérű volt, mint mondani szokás, de egyedül kedélyének első fejlődésében nyerte, bánatos és borult irányból tápláltatott.

Ugyanazon alaphang kora ifjúságában és harmincz évvel később:

«én az életben boldog nem lehetek,»

«hogy is merek vágyodni boldogság után,»

«annyi szeretettel birtani-e csak egyet is boldogítani, ellenben boldogtalanná tettem többeket.»

igy szól Naplójában a 23—26 éves ifju.

«Nekem fatumom van, a ki csak közelembbe jő, azt én meg-rontom.»

Igy szól gyakran 56 éves korában is. Ugyanazon alaphang az életén keresztül.

Nem bizott a szerencséében, nem bizott a dolgokban és emberekben.

Együtti működésünk kezdetén, komolyan hitte, hogy nincs gyűlöltebb ember az országban mint ő. Kivált a tiszai megyékben, az ellenzék fészkeben, azt hitte nincs hazafi, ki megtudná neki bossátani Kossuth elleni támadásait.

És valóban idő kellett, hogy ezen sötét felfogásából kiépüljön. Tiszai utazásainkban mind az értelmiség, mind a nép részéről annyi színléstelen, néha megható nyilvánulásokban jelentkezett az irántai tisztelet és szeretet, hogy végkép be kelle látnia tévedését.

Én nem is mulasztottam el a grófot figyelmeztetni mindannyiszor tévedéseire és hevesen keltem ki pessimisticus feltevései ellen.

Hevesben, Zemplénben, Szabolcsban, Bereghen, Csongrád-

ban, Békésben az ellenzék színe-jáva sietett körébe s úgyszólván tenyerén hozá szívét elibe.

Nem tagadhatta tévedését. Később nem egyszer mondá nekem, ki vagyok lelkemben fáradva, jérünk felüdülni a Tisza népe közé. Ott érzem magamat jól, ott új erőt szívok munkámhoz.

De noha felismerte tévedését, és boldognak láttam annak szemléletében, hogy az emberek mély elismeréssel vannak hazafias törekvései és fényes sikerei iránt, a végén még is ha ezek felett kiderült kedélye, azonnal átesett bánatos alaphangjába s felsohajtott szomorúan:

«Mit ér ez mind! látom, az emberek mennyi jó akarattal viseltetnek irántam, de ha eljő a próbáltatás órája, és ő megszólal, elfordulnak tőlem, felejtik tanácsaimat és rohannak az örvény felé, magukkal sodorva e szegény hazát.»

Láthatólag épült, ha pessimismusát okokkal ostromoltuk, de soha sem sikerült kedélyének tipikus alaphangját leküzdeni.

És ezen alaphang mindannyiszor előtört nála komolyabb felhevüléseinel is, úgy hogy felette élénk vitáinkban, néha igen magas hévpontra jutottunk, s a végén elegikus hangon végeztük.

Már másutt elmondtam, minő viharos viták közt éltünk, de azt is, hogy ezen viták közt éreztette velem legmélyebben hozzám való jó indulatát.

Volt például esetem, hol bizonyos dologban megkérdezett: miként fogom én azt elintézni?

Elmondtam neki röviden indokolva nézetemet.

Igen — felelé — de én így akarnám azt végeztetni, — s épen ellenkező nézetet mondott.

Ez nem lehet — válaszolám — mert nem helyes.

A helyes és nem helyes feletti vita neki hevitett, mert hisz én is harmincz és pár évvel fiatalabb voltam, s 1848-ban éltünk, midőn soha sem voltunk már higgadt normális állapotban. A vita hevében asztalára ütött s röviden mondá:

Utóvégre én vagyok miniszter, és egyszer annak is kell törőnni, a mit én akarok.

Ha én miniszter volnék — válaszolám — mindig annak kelene történni, a mit én akarok, s az történik nálunk is, kivéve, ha a miniszter olyat kíván, a mit az osztályfőnök nem akar végrehajtani. Ez pedig épen olyan, a mit így nem hajthatok végre.

De mi fog hát történni? — kérdé tőlem.

Semmi más — válaszolám — mint vagy eláll a miniszter kíváнатától, vagy megkérem a minisztert, bizza másra a végrehajtást és mentsen fel engemet egyszer mindenkorra oly dolgok végrehajtásától, melyekre semmi kedvem.

Ha épen erre van kedve, Isten neki, legyen meg — válaszolá komolyan.

Elkomorodtunk mindketten. Nem akartam azonnal elmenni, más közömbös dologra tértem át s kissé várva bucsuztam.

Elválásnál megzorítá göresösen kezemet s azon typicus bánatos hangján mondá:

Nekem az életben oly kevés igaz ragaszkodó barát jutott, hogy hiszem-e hogy ő megtudna tőlem válni? nem érzem-e én is úgy mint ő, hogy egymás nélkül megélni nem tudnánk, hogy tehetünk mi egymással ily beszédet stb. És a ki őt egyszer is e hangon hallá beszélni, annak lehetett fogalma érzéseinek mélységéről.

Ekkor elkezdé nekem mondani, hogy ő a miniszter-tanácsban meglepetve s zaklatva fölig ígéretet tett a dologban s némileg fészélyezve van ez által épen Kossuth irányában. Ezért zaklatott ennyire, de ha épen helytelennek tartom, ám tegyem azt, a mit meggyőződéseim előmbé szab.

A pessimisticus hajlam nyomása a hol csak rést talált, mindenütt felszínre jutott a grófnál.

Ha dolgaink menetében váratlan akadályok gördültek utunkba, türelmetlenül panaszlá: tán ő egyedüli a világon, kinek ennyi akadályokkal kell küzdenie, más meglehet játszva keresztlüvinné.

Ha ellenkezőleg igen jól indult dolgunk és minden körülmény kedvező alakult és én egész lelkemből örültem a dolgok menetének, ez a sok szerencse — mondá nekem — a mi miatt remegek. Meglássam, belerekedünk. Soha semmi sem sikerült neki, a mit nagy küzdelemmel nem vívott volna ki, ez a szerencsés fejlődés őt elijeszti.

Hogy ezen sötét alaphang culminatiójáról is némi fogalmunk legyen, csak azt említem meg, hogy midőn már javulni kezdett állapota Döblingben, és a kór állapot aggasztó tünetei engedtek, rohamai megszűntek — 1856-ban beszéltünk hosszan együtt. A pesti állapotok, a hangulat s ilyesek voltak beszélgetésünk tárgyai. Akkor még alakján, beszédén és szobáján a betegség minden nyomai nagyon is láthatók voltak.

Egyszerre csak azt kérde: ha engem Pest utcáján látnának menni, nem ütnének-e le mint egy kutyát?

Megrémültem a gondolat ily sötétségén. Azt képzelte, hogy mint ő maga, az egész világ őt tekinti a bajok okozójának. A mint csak tölem telt zaklattam, vessen véget e zárkózottságnak. Bocsáson magához embereket, kiket egykor szeretett s kiknek fáj, hogy elzárja magát tőlök s makacsul megtagad minden találkozást. Én is csak meglepetés és félerőszakkal juthattam be. Ebből következnek azután oly szerencsétlen gondolatok, minőket elmondott.

Beszéltünk még tovább, sőt hosszan e szerencsétlen gondolat fonalán, melynek fenekén azon eszme gyökerezett, mikép ő volt oka nemzete bukásának.

Én jó jelenségnek tekintettem, hogy már vitába bocsátkozik, és legalább meghallgatja élénk megtámadásomat ily felfogások ellen.

Láttam, hogy nem győztem meg, de még is tűnődik valamin, mert mintha valamit ohajtana, de nem merné mondani — úgy szól habozva.

Nem tágitottam. El sem megyek — mondtam — míg nem mondja ki kívánságát.

Szeretném — monda — valamire kérni. Évek óta elszakadtam a világtól. Nem hiszem, hogy valaki rám gondolna. Ön jót tett, hogy eljött. Pedig én sokszor gondolok egykori barátaimra. Gondolok a pesti casinóra.

Ezzel felkelt székéről s a másik szobából papirosba takarva behozott egy sakkszekrényt s előmbre tette:

«Nem tudom, jól teszem-e, de arra akartam kérni, vigye ezt Pestre és adja át a casinónak nevemben, ha gondolja, hogy elfogadják.»

Mit — felelém — elfogadnák? Csak ha a régi szabadságot vihetném le egy manifestumban, azt fogadná a casino becsesebb ajándék gyanánt, mint ezt a küldeményt.

Át is adtam azonnal a casinónak és ez azonnal elhatározta, hogy küldöttei által viszonozza s tolmácsolja örömét ezen érintkezés felett, s ez lett első fonalszála a külvilággal való érintkezésének.

Sokat elmondtam észleléseimből és élményeimből, hogy némileg tájékozást nyujtsak e rendkívüli egyéniség benső sajátsa-

gairól is, és nemcsak értelmi de érzelmi életére is némi világot derítsek.

Nem lehet nem látnom, mily felette kevés és hézagos az, mit ebben az olvasó talál azon felette gazdag tárházhoz képest, melyet értelmi világából birunk.

Azonban Naplótöredékeinek olvasására ellenállhatlan ösztönt éreztem elmondani nézeteimet kedélyvilágának sajátosságairól is.

Nem tudom, sikerült-e elég világosan kifejtteni azon meggyőződésemet, hogy

mint KEMÉNY hiszi, a grófnál «épen a szív mély érzelmeiben kell keresnünk a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elborító elemét»,

továbbá, hogy kedélyének sötét, borongó szelleme, melyből mint forrásból az önvádra és pessimismusra való hajlam fakadozott és nála typicussá lett, egyedül a korai benyomásokból fejlődött és meg volt már, mielőtt a szívélet első mozzanatait érezte és feljegyezte.

Azon időben, melyről az én emlékirataim szólnak, a gróf szíve már csak a hazában élt, kielégítve boldog családi körében, szívének minden dobbanása a nemzeté volt.

Ha valaki, ő bizonyosan birt tudalmával azon nagy küldetésnek, melyet a gondviselés vállaira tett, felismerte azon óriási forradalmat, melyet eszméi mint hatalmas áradat fájának szellemvilágában előidézték.

És mert ezt felismerte remegett folytonosan annak lehető elfajulásától.

Látta jól, hogy a megelőzőtt idők nagy mulasztásai, melyek a nemzetet csaknem a sir szélére süllyeszték, nem engedik meg a normális fejlődés lassuságát. Hatalmas lendületekre van szükség, a szellem azon dāmoni erejére, mely csak hosszú kinos tapasztalatok árán tud mérsékelt lenni és mértéket tartani.

Nemzete pedig még ifju volt. Ezt ő jól látta, hisz fájának ezen ifjuságún élednek fel lelkében a jövő reményei, de aggodalmi is.

Két évtizedet meghaladó időn át követte példátlan erőfeszítéssel nagy hivatásának feladatát, és elmondható joggal magáról:

«Semmit sem tettem rögtönzéseként vagy pillanatnyi felhevülés következtében, de minden lépteim minden tetteim egy előre kiszámított messzeható tervnek szüleményei.»

És egy egész életen át gondosan érlelt óriási regenerationalis művét, mely — KEMÉNY szerint — már-már sikerült és övé vala, látta romba dönteni kiméletlenül és szétoszlani, mint lázbeteg álmát.

Lelkének értelmi működésében, észleléseiben nem vala pessimista. Hányszor mondá nekem: «fajunkban sok az élelenség, bajban kivágja magát. Dobjátok a vízbe, uszni nem tud, de meg-lássátok kivergődik a partra».

De bárinly mélyen hitte, hogy kivergődik a partra, nem volt volna lelke rá, hogy vízbe dobja, sőt érzelmeiben a végletekig remegő volt s félt a kockáztatásnak még árnyékától is.

Volt elég alkalmam bámulni, hogy a személyében bátor és felette határozott ember, mennyire remegő és aggódva fontoló a haza ügyeiben.

És e sajátságos vonás említésénél találkozunk ismét a korai benyomások s ezekből folyó alapfelfogások egyikével.

Emlékezzünk vissza, hogy a gróf magát mindig a nemzet ordinariusának — házi orvosának nevezte és tekintette, a nemzetet, pedig dermedt, érzéketlen állapotában — tetszhalottnak.

És szólt később annyit s annyiszor lábbadozó, javuló állapotáról. «Ne legyetek türelmetlenek — így szólt — hogy ma már a verbunkost nem járja, alig kis ideje, hogy még mozdulni sem bírt dermedtségében.» «Én, ki annyi évek óta virasztok a beteg mellett, jól tudom, mennyit bírt meg üdülő állapotában. Ha ti quacksalberek, kik tegnap óta vagytok a beteg körül annyi stimulantiákat bekapattok vele, ezt még meg nem bírja, és okvetlen megölik a drága beteget.»

Atyjától öröklí az eszmét, hogy nemzete halott. Saját észlelései később azon gyanura vezetik, hogy csak tetszhalott — mint ezeket elmondja — ekkor erős behatásokkal új életre ébreszti, és szemléletére az ifju pezsgő életnek megremeg lelke a következések felett, mert ez eleven pezsgós átmenet a dermedtségből, lehet egy kórállapot változó tünete.

Így uralkodnak a korai benyomások felfogásain a nemzeti állapotok minden stadiumain át.

Csak ha képzeletünkben az ő felfogásainak álláspontjára helyezkedünk, vagyunk képesek sejteni azon remegéseket és aggodalmakat, melyeket a hazáért kívált 1848-ban átszenvedett.

Tudta jól, hogy az óriás szellemi forradalom, melyet felidé-

zett, egy többé nem fékezhető nagy átalakuláshoz viszi feltartóztatlanul a nemzetet. Viselte kezdettől az öntudatosan felidézett válság felelősségének óriási terhét. «Senki sem tekintte mélyebben — így szól — a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tönkelegébe, mint én.»

«Szédül a fejem, égni érzem agyvelőmet, ha arra gondolok, mikép fogunk végkép kibontakozni.»

Valahányszor azonban ily tünődések elhatalmasodtak lelkében, mindannyiszor láttam csillapodást találni mély vallásos érzelmeiben.

«Mi halandó férgecskék eszközök az égi hatalom kezében, megfutjuk küldetésünk útját, és a ki annyiszor mentette meg már nemzetünket, és nem hagyta elveszni a multban, most sem fog cserben hagyni, midőn emberi hivatásunk legnemesebb harcát vívjuk.»

Fájdalom, volt valami új és pedig nem ismert körülmény az 1848-ki mozgalom fejlődésében, mely egy láthatlan erőt juttatott egyszerre felszínre, és mielőtt annak mérveit ismerve, számításba lett volna vehető, mindent hatalmába kerített és a helyzet ura lőn.

A gróf mélyebben tanulmányozva nemzeti állapotainkat, mint bárki más, mindenkinél élesebben látta helyzetünk sajátosságait. Bámulta a multban őseink szerencsés ösztönét, mely culturalis fejlődésünk folyamatában megtalálta a helyes ösvényt és annyit véve fel európai intézményekből nagymérvű assimilatióinál megóvta mindig fajunk típusát.

Ez lelkében felette magasra emelte becsét VERBÖCZY nemzetének, mely napjaiban is annyi fogékonyságot mutat az új eszmék és új cultura befogadására.

Ezért ő nemzetének regenerationalis erejét a nemességben hitte, nem mert kiváltságolt, hanem mert kiválólag magyar és fényes multja miatt.

A democrat elemek uralmát mindenütt veszélynek, nálunk gyilkolónak tartotta, mert polyglott.

Hazánk történelmében a democrat elem mint társadalmi tényező a politika terén először lép elő 1848-ban, és pedig egy hatalmas egyéniségben: Kossuthban.

Az előtt míg minden súly VERBÖCZY nemzetének kezében volt, Kossuth agitatori szerepében csak a forradalom szellemét képviselhette, és ha a népre veti magát, legfőlebb Dózsa szerepe juthat számára.

E felfogást mint helyzetünkben folyót megtaláljuk a gróf 1847. munkájában, a *Politikai programm-töredékeiben* szó szerint.

Ámde az 1848-ki mozgalom a képviseleti alkotmányban előállította a népet mint hatalmas politikai tényezőt egyszerre. Azon túl az óriásilag változott helyzetben a hatalmas népemberre egészen más és magasabb szerep várt, melyhez hasonlításul a történelmi alakokat csak a francia nagy forradalomban kereshettük.

Szóval a talapat, melyre a nagy agitator állhatott, nem lázongó jogtalan tömegek, hanem a politikailag jogosult democatia lett, mely hazánkban ugyan az időben még életre sem ébredt a nép körében, de létezett annak képviselője és pedig a hatalom polczán, oly bevégzett nagyszerű példányban, minőt a történelem másutt alig mutathat fel.

Látta tehát a gróf nemzetünk fejlődésében ezen eddig ismeretlen új erő felvonulását.

Látta, miként hódol meg feltétlenül ez új hatalom első felléptére mindenki és lesz az a helyzet korlátlan ura.

A helyzet ezen óriás átváltozása nálunk perczek műve volt. A nemzeti hatalom előbbi tényezői, kik fajunk fejlődését a történelem viszontagságos utain addig vezették, egyszerre abdicáltak az új hatalom első megjelenésére, és lerakták lábaihoz fegyvereiket a küzdelem minden gondolata nélkül.

Soha a világtörténelemben a democatia gyöngébb hátfedezettel és még is nagyobb, mondhatni mindent elborító hatalommal nem lépett fel, mint nálunk.

Csodálhatjuk-e, ha ily körülmények meglepetésére a politikai számítások nagy mestere nem találja a mértéket azonnal, melylyel az új ismeretlen hatalom hatásait latolhassa.

Eltűntek egyszerre a józan számításnak minden elfogadható elemei. A jövő homályba borult.

Várni kelle, míg az új hatalom első indulásában megjelöli az irányt, mely felé vezetendi a nemzetet; addig aggodalmaink ellen menekvést keresni a hit malasztjaiban kelle, melyet nemzetünk a magyarok Istenében annyiszor feltalált.

Körülbelöl a kedélyhangulat ily állapotában ment neki a gróf ama végzetes öt hónap, melyen át a kormány rudjához lánczolva kezdetben hiában küzdött a veszély elhárítása ellen, és végkép hitében megtörve, kedélyében elborulva elindult végzetes útjára — Döbling felé.

Ilyszerű élet esetén befejezésének szemléletén megrendül bennünk a lélek, és menekvést csak az ó-világ legendáiban kereshetünk :

Isten küldé őt, hogy vezetné népét a puszták sivatagain át az ígért földéhez —

és megosztá előtte a tengert, és hullata mannát, és forrást fakasztá a sziklából —

de ő hitében még is megfogyatkozik —

és nem adatott neki, hogy meglássa népével az ígért földét.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Ismerkedésem gr. Széchenyivel. Allása a magyar politikai életben. Hivatalba lépése és annak indokai. A Tiszavölgy szabályozása mint kezdet. A felső-tiszai érdekeltség gyűlése Vásáros-Naményban.

II. FEJEZET.

A tiszai társulat alakuló nagygyűlése Pesten. Választás szervezet feletti viták. Összetűzés a (nagy) gróffal. Központi választmány és központi igazgató választása. Testületi tisztelgés a főherczeg nádornál. Magán-kihallgatásom a főherczegnél.

III. FEJEZET.

A nagy gróf személyes sajátosságai. Gondolkozásának deductiv módszere. Vitatkozási bajlana. Incapacitabilitás. Életbölcselete és maximái.

IV. FEJEZET.

A tiszai központi választmány gyűlése Pesten. Vásárhelyi Pál véletlen halála. Saját-szerű babonasága. Felbomlása a viszonyoknak A.-val. A társulati szervezet elvei.

V. FEJEZET.

Az admistratori rendszer keletkezése. Gr. Dessewffy Aurel törekvései. 1844-ki országgyűlés utáni közingerültség. Gr. Apponyi György fellépése. Herczeg Metternich levelezése a főherczeg nádorral. Politikai helyzet.

VI. FEJEZET.

Alapfelfogás, mely a nagy gróft az ellenzéktől elválasztá. B. Wesselényi Miklós és a nagy gróf. Bécsi camarilla és a mefisto-szarvak. Herczeg Metternich a Kossuthai eljárásról.

VII. FEJEZET.

Politikai működésének sorozata. Activ politika. Kedvező politikai helyzet. Kossuth fellépése 1841-ben. Elfajulása a politikai helyzetnek. Deák és az ellenzék vezérlete. Deák és a nagy gróf ellentétes egyénisége. Politikai bátorság hiánya nemzetünknel. Gr. Pálffy, gr. Majláth és gr. Apponyi cancellárok alatti viszonya a nagy grófnak a kormánnyhoz.

VIII. FEJEZET.

Első tiszai kirándulása a gőzhajón. Rendkívüli ingerült állapota. Szentiványi Vincze helyt.-tanácsos kémkedése. A tiszai nép ovatiói. Simonyi obester kedvelt főnöke a huszároknál, debreczeni nagygyűlésen tartott beszéde. B. Kemény Zsigmonddali alkudozások egy nagy politikai lap szerkesztése iránt.

IX. FEJEZET.

Sárospataki gyűlések. A tiszai osztályok rendezése. Tisza-Dobon, Füreden, Tisza-Bón. Szentesen, Szegeden, O-Becsén. Paleocapa Péter utazása a Tiszán. Látogatás Belgrádon, Orsován, Mehadián. Visszatkozás Pestre.

X. FEJEZET.

Viszonya a főherczeg nádorral. A magyar nádor hivatása Pesten. István főherczeg házassága. Szatmármegyei állapotok. Tiszlujítás. Belépesem a tiszai központi igazgatóságba. A tud. Akadémia ez évi nagygyűlése.

1847.

XI. FEJEZET.

Széchenyi, Kossuth, Deák szellemi örökségei, melyek ránk szállottak. Miért Széchenyi a legnagyobb magyar? Minő viszonyban állnak eszméi a mai tudománynyal? A nemzeti egyéniség kifejtése és hivatásának józan felfogása?

XII. FEJEZET.

Átalakulásunk vezetésében a «modor és taktika». A nemzetiség érdekei mindenek felett. Számító politika és eszmekérti rajongás. A nagy gróf eszméiben anticipálta a tudomány mai vívmányait. Az egyeni és nemzeti individualismus tanulmányozása.

XIII. FEJEZET.

A nemzeti szellem önálló működése a multban. Legtöbb nyomaira találunk a sociologia terén. A «habeas corpus» és arany bulla. A magyar papság. A magyar katolikus szellem. 1848-ki alkotásainkban miként tagadtuk meg egész multunkat.

XIV. FEJEZET.

Nemzeti és birodalmi hivatásunk. E hivatásról voltak-e tiszta felfogásai Kossuthnak? A detronisatio. Hivatásunk a német népre vonatkozólag. A Habsburg-líáz trónjára nézve. A nagy gróf ez időbeli életfolyása válhatlan kapcsolatban áll Kossuth közeletével. Kossuth mint népember. Előtte mint egyedüli hatalom a nép. Mit tart a nemzet értelmiségéről? Három történelmi nagy alak külön hivatással korunkban.

XV. FEJEZET.

A «Politikai programm-töredékek» megjelenése. A nádor halála. István főherczeg kineveztetése. Tiszaszabályozási társulat nagygyűlése. A pártok szervezkedése. Párt-programmok. Nagy átalakulás az elvekben. Elfajulása a személyi viszonyoknak. Ezek daczára a kedvező kilátások az országgyűlésre.

XVI. FEJEZET.

István főherczeg körútjában S.-Patakon találkozás, Szatmári látogatás. Az országgyűlés kihirdetése november 7-ikére Pozsonyba. Kossuth pestmegyei követ. A nagy gróf Sopronban elbukik, Mosonyban megválasztatik. Ir azonnal: váasztassam meg magamat Szatmárban. Szatmári követválasztás, Visszalépésem okai. Kossuth levele Eötvös Mihályhoz.

XVII. FEJEZET.

Az országgyűlés magyar megnyitása a felség által. A meglepetés leírhatlan hatása. Királyi előadások. Az ellenzéki pártvezér. Deák és Kossuth mint pártvezérek. Kossuth eljárása a közpályán. Titkos ellenszervek pártvezérkedése ellen. A válaszfelirati viták. Az ellenzék többsége az alsó-táblán. A főrendek ellenzik az alsó-tábla fogalmazványát. Az alsó-tábla leteszi a válaszfelirati ügyet. A pártok állása elmergesedik.

XVIII. FEJEZET.

Széttekintés a Széchenyi kedélyvilágában.

GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN
KÖZÉLETÉNEK
HÁROM UTOLSÓ ÉVE 1846—1848.

KOVÁCS LAJOSTÓL.

MASODIK KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1889.

1848.

.

I. FEJEZET.

Bevezetés. Szoros viszony a gróf életfolyása és az események alakulása közt. Fatumának lélektani indokai mint ő maga megjelölte. A történelmi igazság csak nyerhet, ha az ő fatumának szempontjából világíttatik meg. Mert mellőzni kell minden más tekintetek befolyását.

Midőn a gróf nyilvános életpályája utolsó szakának, az örökké emlékezetes 48-ki év nagy eseményeinek leírásához fogok, nagyon is érzem elutasíthatlan szükségét annak, hogy mintán az események minden mozzanata az ő életének viszontagságaival szorosan összefügg, t. olvasóimnak némi tájékozást nyujtsak azon sajátos álláspontról, melyet elfoglalok, midőn a 1848-ki eseményeket SZÉCHENYI gróf életének látköréből kell ecsetelnem.

Mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy e munkámban a magának kitűzött főczél nem az 1848-ki történelmi események elsorolása, hanem SZÉCHENYI gróf életfolyásának leírása.

Ezért az események benső indokainak és fejlődésének elsorolásánál nem téveszthetem soha szem elől azon felfogást, melyben az események és annak következményei az ő lelkében feltűntek, sem azon benyomásokat, melyek kedélyére nehezettek.

De mert hazai történelmünk legnevezetesebb eseményeit egészen sajátos egyéni látkörből megvilágítva kell elmondanom, könnyen azon gyanut támaszthatom saját előadásom iránt: vajjon ezen egyéni világítás nem térít-e el az igazságtól, és nem vezet-e tévútra?

Hogy azonban ez nem történik, kettőre hivatkozhatom:

Egyik mert hiszem, mikép elbeszéléseim fonalán sikerülend kimutatnom, hogy a gróf felfogásainak és fatumának fonalán közelelithetjük meg leginkább a történelmi igazságot is.

Másik az 1848-ki korszak legmélyebb felfogásu és legalaposabb bírálójának, KEMÉNY ZSIGMONDnak tanúsága.

KEMÉNY mint szemtanú látta az események fejlődését és lefolyását, a képviselőház tagja volt, vezette a legelterjedtebb akkori lap szerkesztését.

Ismerte azon eszmekört, melyben akkori szellemvilágunk mozgott. Ismerte akkori vezérférfaink tehetségeit, tévedéseit, erényeit és gyarlóságait.

Az ő tanuskodása számomra nélkülözhetlen, mire minduntalan hivatkozom is, mert azt hiszem, hogy hazai történelmünk egykori megírásánál az ő érintései lesznek a legalaposabb és legtisztább kútfő, melyből az utókor kutatásaiban legtöbb világosságot merithet.

Pedig az utókor nyomozó történészei korunk eseményeit egészen más szempontból fogják bíráló alá venni, mint mi azt eddig tettük.

Mi a nagy események lefolyásához még oly közel vagyunk, a szereplő egyéniségekkel oly szoroc érintkezésben állunk, hogy a nyert benyomásoknál a személyes viszonyok infascinatióiból kibontakoznunk alig lehetett. Ennek bizonyágát minden nap szemlélhetjük.

Bennünket nemzedékünkre nézve az önigazolás ösztöne is tévútra vezethet, szeretnők a hadi dicsőség vívmányaival fedezni a politikai tévesztések felelősségét.

Utódainknak korunk emberei ép úgy tisztán történelmi alakok lesznek mint nekünk a BÁTHORYAK, BETHLENK, ZRINYIEK RÁKÓCZYAK stb.

Ők kit-kit megillető helyére tognak állítani, és befolyását kora eseményeire megfelelő hatáskörében kimutatni. Hadi eredményekért nem a politika embereit magasztalni, politikai baleredményeket nem Világosvárra utalni.

Ők korunk eseményein végig tekintve, nagy megoldandó problémákat fognak találni, alig megmagyarázható helyzeteket, a tünetmények oly ellenmondó sajátságait, melyeknek kielégítő felderítését mostani történészeink feldolgozásában hiában keresnek.

Az utókor nyomozó történésze az anomáliák oly tömkelegében fogja magát találni, miből hogy kijusson, a fonalat még is csak mi adhatjuk kezébe.

Előtte fog állni például az 1848-ki forradalom. Oly forradalom, mely mind keletkezésében, mind terjében, lefolyásában úgy, mint befejezésében és következményeiben példátlan és sajátságos.

Mely nemcsak fajunk és nemzetünk egész jövődő fejlődésére határozott, de még az európai viszonyok későbbi alakulásaira is messze kihatott.

Melyben nem egy elnyomott nép töri szét lánczait, és keres felszabadulást, ellenkezőleg, mi akkor sodortattunk forradalomba, midőn nemzeti állásunk és jövődő fejlődésünk minden biztosítékait békés és törvényes uton már megszereztük és élveztük.

Nemzetünk ezer viszontagságai közt, számtalan szabadságharczaiban, a hadi szerencse minden változatai közt állami létét megbirta menteni mindenkoron, ezt sohasem vesztette el. Kétségbe ejtőbb helyzetben a szabadság ügye alig lehetett valaha hazánkban, mind például a szatmári béke idejében, és még is sikerült annyi vereségek után is államiságunkat nemcsak megmenteni, de szilárdítani is.

Ellenben nem volt szabadságharczunk, mely fényesebb diadalokat mutathatna fel, mint az 1848-i. — Magyarország és Erdély fellázadt idegen fajú népei ellen harczolva egyszersmind két európai nagyhatalom hadseregével kelle megküzdennünk — legyőztünk, de nem a fegyverek hatalma, hanem benső egyenetlenség és önhibáink által.

És annyi fényes diadalok eredménye lett: véres boszú, mely több áldozatokat kívánt mint többi szabadságharczaink összevéve s ezenkívül államiságunk elvesztése.

Ha már most kutatni fogják utódaink e nagy forradalom keletkezésének indokait, a gyúanyagok roppant felhalmozódását — az előzményeket így fogják találni:

Századok óta soha Magyarország trónján szelidebb szívű, jobb indulatu uralkodó nem ült, mint 1848-ban.

Századok óta a magyar nemzet királyához hívebb és őszintebben ragaszkodó nem volt, mint 1848-ban.

Bírodalmi kormányunk élén a mostani dynastia egész uralkodása alatt nemzeti érdekeinkhez simulóbb és befolyásosabb miniszter nem volt, mint épen ezen időben.

A magyar kormány sem közeledett soha azelőtt annyira a nemzet kívánalmaihoz, mint épen 1848-ban.

Márcziusban még a trónhozi törhetlen hűségről szónokolt maga Kossuth is, áprilban a hála és ragaszkodás megható jelenetei közt válik el a nemzet királyától Pozsonyban, és mint Kossuth egyik

országgyűlési beszédében mondja: «a márcziusi symparthyák juliusban gyűlölletté változnak», szeptemberben nyakig forradalomba merülünk.

Már csak az itt elsorolt történelmi tények ezer megoldandó kérdések forrását képezik, melyeknek felderítése nélkül korunk eseményeit megérteni lehetetlen.

De haladjunk ez uton kissé tovább még.

Az utókor nyomozó történészei nem lehet, hogy ne lássák, mikép épen e korban, a nagy események közepette élt azon kimagasló egyéniség, kit kortársai a *«legnagyobb magyarnak»* neveztek.

És e legnagyobb magyar folytonosan elárasztá a nemzetet tanácsaival, oldalánál virrasztott érdekei felett, intett, óvott és védett.

Olvasni fogják a legnagyobb magyar könyveit, köztök a *Kelet Népet* és *Politikai program-töredékeket* és bámulattal fogják látni, hogy a veszély, mely a nemzetet érte, nem vala váratlan, mert a legnagyobb magyar mintha a sors könyvéből olvasott volna, oly apró részleteséggel elmondja mi várja a nemzetet.

Olvasván a legnagyobb magyar munkáit, mint KEMÉNY mondja, «meglepetve tapasztalandják, hogy krisiseink épen azon stadiumon mentek át, melyekről ő a kétségbeesés rimázkodó hangján beszélt siket füleknek».

Végül azt is olvasandják munkáiban: «hogy ha a jövődő neki adand igazat, e győzelem feletti fájdmában meg kell örülnie».

Mindez szóról-szóra megtörtént.

Bármit mondjunk, bármit írjunk mi, a legnagyobb magyar közéletének tragicus befejezése ez idő történelmének egyik legmegkapóbb epizódja, mely a történelmi kutatások gazdag forrását nyitja meg utódaink előtt.

A gróf iratainak és megrázó fatumának árán adja a fonalat nyomozó utódaink kezébe, mely őket e kor eseményeinek homályából a világosságra vezesse.

Midőn már mindent megnyertünk mi csak nyerhető volt és már csak vesztenünk lehetne —

a forradalom történelmi szükségesség volt-e, melyet a nemzetnek sem belátása, sem józan mérséklete nem hárihatott el?

És ha már meg lett a forradalom, de lefolyásában oly fényes diadalokat vívott ki, nem volt-e mód a végveszélyt és oly mérvű csapást, minő soha nem érte a nemzetet, elháritani?

E kérdések utódaink előtt a mily természetesek, ép oly elmaradhatlanok lesznek.

És a történelmi nyomozások e fonalán vezetve juthatnak ök az események tiszta felfogásához, ez úton kerülnek a kor emberei is a történelmi igazságszolgáltatás birói széke elé.

E kérdéseken dőlt el a nemzet sorsa. E kérdéseken fordult meg a gróf fatuma. E kérdések szigorú igazságos megfajtésében fog nyilatkozni a történelmi igazságszolgáltatás is korunk emberei felett.

Szánandó nemzet volna az, mely fájának kitünőségeit megbeesülni és emlékezetöket az utókornak fentartani nem tudná.

Éreznünk kell, hogy minden kitünőség vagy egyéni nagyság a nemzet szellemi productiv erejének egy-egy példánya.

CICEROT a classicus ékesszólás nagy mesterét nem állítja-e a művelt világ a római történelem nagy alakjai közé, noha politikai jellemének gyarlóságait a nyomozó történetészet előttünk ma már egészen felderítette.

Ha a régi római nép utódai volnánk, inkább méltányolnók, mint kortársai egykoron.

Azonban a mint megadjuk önérdékünkben is fajunk kitünőségeinek és az egyéni nagyságnak elismerésben a köteles adót, a történelmi igazságszolgáltatásnál egészen más feladatunk van.

Itt nem az egyéni nagyság vagy kiválóság constatalása a kérdés, hanem az: történelmi emberünk, kit tulajdonai és az események magasra emeltek, a hatalom mekkora mértékével rendelkezett, és működése mi befolyással volt a nemzet sorsára?

Világra szóló nagy rázkódásokat ember, legyen az bármi nagy, magára nem improvizálhat. Azok az emberiség életében készülnek elő.

NAPOLEON lángesze nagy hódításainak eszközeit nem teremtette, a már kész anyagot használta fel és az előzőtt események által vitette csinálta azon világtörténelmet, mely nevéhez kötve van.

Forradalmat, melybe egy egész nemzet majdnem kivétel nélkül bevonassék, sem egyes ember, sem egy udvari párt nem csinálhat. Ezer körülmény összejártsága, ezer hatások és ellenhatások szövevénye érlelik oda a dolgokat, hogy végzetes elszánások támadjanak és tettekre vezessenek.

Sokan, és pedig korunk történészei jobbadán a magyar forradalom keletkezését az udvari camarilla és bécsi kormány ármányaira hárítják.

Ez, ha annyira igaz volna, mint mennyire nem, ama tényezők nagy ügyessége mellett bizonyítana, de minket együgyűségünk miatt méltatlanul sujtana.

Mások Kossuthot okozzák, hogy a forradalmat csinálta.

Legyünk meggyőződve, hogy a dolgok másképp alakulnak, ha ő forradalmat csinálni akart volna.

Maga a gróf előre megjósolta, hogy Kossuth *akarata ellenére* fog sodortatni a forradalom örvényébe és ez egészen igaz is.

Csak annyi tény az események szövevényében, hogy ezer balfogások és tévesztések mellett is, melyek egyik mint másik részről elkövetve lettek, Kossuth nélkül magyar forradalom nincs — nem is lehet.

Épen ebben fekszik az igazság és ezen igazság kiderítésében ezen munkám feladatának minden nehézsége és kényessége. Mert :

Azon felfogásokban, melyekkel történéseink nyomán a forradalom keletkezésének indokairól birunk, nagy tévedéseket kell szétoszlatnom, — kimutatnom a történelmi igazságot és helyreállítanom a való hű képét.

Mennyire fog e nehéz feladat nekem sikerülni, nem tudom, de arról meg vagyok győződve, hogy nem ezen uton indulva, egyrészről a kor eseményeinek történelmét megérteni lehetetlen, másrészről a gróf életének szomorú befejezésében hiányzanék minden lélektani indok.

A lefolyt események és SZÉCHENYI írtumának ezen sajátosságos összefüggéséről azonnal meggyőződik t. olvasóm is, ha az alábbiakat némi figyelemmel kíséri.

A gróf viszontagságos életének folyása a márcziusi napokig nyílt könyv az utókor előtt is, melynek olvasásánál alig tévedhet meg.

Ezer adat mutatja előttünk a való képét. A hazai események minden mozdulatánál ott találja a gróf részét. Avatkozásából, nyilatkozataiból megleti helyét, kimutathatja állását a fejlemények alakulásában.

Másképp vagyunk azon időközzel, mely 1848-ban márczius végétől szept. 5-kig lefolyt, t. i. azon végzetes napig, melyen Pestet örökre elhagyta.

De épen ezen rövid öt havi időszak az, melyben hazánk lerázva a múlt minden emlékeit, új egészen más világba lép.

Ezen öt hóban bontakozik ki szemeink előtt az új világ irányadó szelleme és fejtőzik ki annak méhéből a magyar forradalom.

Ezen öt hóban kísérli meg még a gróf a végküzdelmet a hazáért, és elvesztve minden hatását, merülnek el fokokonkint reményei is.

Ezen öt hóban jut a hazája feletti félelem és remény hullámaizai közt a kétségbeesésig és — áldozatul esik.

Épen ezen öt hó az, mely emlékezetének legfontosabb része, mely a catastrofát megérleli és egyszersmind mely leginkább homályban van.

Ezen időről találunk legkevesebb nyilvános adatra, mely életének e szakaszát megvilágítaná és utmutatást nyújtana a fejlemények helyes felfogására.

Ezért csuszhattak be mind a gróf fatumára, mind az e korbeli események felfogására nézve nagy tévedések.

Ami végzetes napoktól, melyeken a grófot a catastrofa érte, maig 40 év választ el bennünket. Azóta mennyiszor tűnt fel emlékezete nemzeti ünnepélyeken és irodalmunkban — és fatumának lélektani indokai még mindig sötét homályban vannak.

Ott áll ő történelmünkben és kortársai emlékezetében mint a fáját és nemzetét ért csapások — áldozata.

Pedig épen ezen felfogás az, mi ellen ő utolsó napjaiban oly élénken tiltakozott előttünk, meghittebb emberei előtt.

Ezen feltevés magyarázható volna, ha őt a catastrofa a világosi napok után éri.

De arról meg már jót merek állani, hogy ha idegeinek ereje a világosvári napokig kitarthat, azontúl nincs az országban épebb agy, kitartóbb kedély mint az övé.

Sőt mikor a grófot a baj érte, még a csapások sulya nem is nehezedett reánk, ezen időt még egy fényes év követte addig, míg a szerencsétlenségek napjai a nemzetre bekövetkeztek.

A fentebbi feltevésben fatuma csak kicsinyhitűségében lelne magyarázatot.

E tévedés homályos pontot hagyna emlékezetén.

És midőn én a gróf ez időbeni életének folyását ecsetelem, lehetett-e e tévedést érintetlen hagynom?

Vétenék elengedhetlenül drága emléke ellen, ha ki előtt léleknek minden tűnődéseit, szívének minden bánatát elmondotta,

és a ki kísértem lépésről lépésre észleléseit az események egész lefolyásán keresztül, elhallgatnám kétségbeesésének valódi indokait.

De midőn én a gróf életének befejezésében a lélektani szempontokat az ő saját útmutatásai után helyreállítom és az igazság színében felmutatom, ez által az 1848-ki események egész lefolyása, a forradalom keletkezésének egész történelme más, eddig ismeretlen világításban lép előnkbe.

Szóval midőn fatumának ő általa adott lélektani indokait akarom az eseményekből kifejteni, fel kell forgatnom a történelem idevágó eddigi előadásait, és a forradalom keletkezésének egész folyamatát más, az eddigiektől eltérő színben felmutatnom.

Kivételt kell azonban tennem KEMÉNY ZSIGMONDRÁ nézve, ki nek előadásaihoz annál szorosabban csatlakozom és készséggel bevallom, hogy nem csekély felbátorítást érzek e felette kényes munkánál az ő tanuságában, és nem lehet t. olvasóimnak is félre ismerni annak mérhetlen erkölcsi súlyát, ha korunk eseményeinek elmondásánál egyfelől SZÉCHENYI felfogásaira, másfelől korunk legmélyebb politikai capacitásának — KEMÉNYNEK — tanuságára hivatkozhatom.

Mindkettőre pedig lesz szükségem ama végzetes öt hó eseményeinek történelmi kezelésénél.

Hogy a fentebb mondottakat feladatomban iránt teljes világosságba helyezzem, engedje meg t. olvasóm, hogy egy a mai társadalmi állapotok közt naponként előforduló példával éljek:

feladatul tűzné ki valaki magának, hogy egy hatalmas bankár vagy kereskedő fatumát, mely öngyilkosságon végződött, híven az igazsághoz adja elő

Ismerve fatumának minden benső indokait, jól tudja, hogy kezébe a gyilkoló fegyvert nem az anyagi csapások, melyek vagyonát tönkre tevék, adták, hanem magának vagy környezetének oly cselekményei, melyek vagyonával nevének jó hírét is elmerítik, nem hamisítaná-e meg az igazságot, ha fatumának indokát az anyagi veszteségek nyomására és nem a compromittáló cselekményekre vetné?

Ha erőnk az élet fényes kényelméről való lemondásban törik meg, vagy hitünk a létérti küzdelemben hagy el és életünkre kezünk emeljük — mindig gyávaság.

A felhozott példa miben sántikál, mindjárt elmondom.

A gróf tevékenységben páratlanul gazdag életének minden adatait bírja és ünnepli a nemzet. A tragikus befejezésnek utolsó öt hava, mely a catastrofát megérleli, homályban maradt előtte.

Nekem jutott a nehéz feladat e homályt felderíteni. És midőn maga adja elmagyarázhatlan szavakban fatumának kulesát kezembe — járhatok-e más uton?

Vagy jellemének teljes félreismerését kellene szememre vetnem, vagy a lélektani indokokat és ebben a történehmét meghamisítanom, ha az erkölcsi indokok teljes összegét tekintet nélküli szigorral nem mutatnám ki.

Legyünk meggyőződve, hogy ha nemzetünket oly fatum éri, melynél mi nagy, emberileg menthető hibákon kívül háboruba keveredünk, és e viszontagságok közt multunkhoz hűven és nemesen harczolva leveretünk — a kielégített nemzeti büszkeség és teljesített kötelesség érzetében talál a gróf is elegendő lelki erőt a csapások elviselésére és öt catastrofa ép oly kevésbé érheti, mint minket megkímélt.

A *«nagyszerű halál»* dicsőségét — maga mondá — isteni kegyelem gyanánt tört szívvvel, de magát megadó ép lélekkel fogadta, és törhetlen keresztény resignatióval viselte volna.

Ez pedig, ha maga nem mondja is, egész valójából következő lélektani eredmény lett volna.

A gróf fatumának indokai mások.

Ő, éles szemeivel az események műhelyébe volt helyezve, látta, hogy a fejlemények egészen rajtunk fordulnak meg, így a következményekért a felelősség súlya jobbadán reánk nehezedik, érezte, hogy oly cselekményekért kell a felelősséget hordoznia, melyeket míg magáról elhárítani nincs módjában, jogérzetének és nemesebb indulatának elviselni lehetetlen. Látta, hogy annyi jó akarat annyi bölcsesség mellett vezetőink balfogásai végzetes utra terelnek, holott csekély elszánással sorsunkat ellenkezőre fordíthatnánk; végkép látta, hogy eljárásunk hibáiban még csak a perfidia látszatát sem bírjuk elkerülni és saját meggondolatlanságunk odajuttatják a nemzetet, hogy azt egy kalandor katona összeszedett ütközni sem akaró népével leverje, és a világ színe előtt örökre meggyalázza.

Hogy kik a török és tatár áramlásoknak dicsőségesen ellentálltunk, most JELLASICH horvátai által leigáztassunk, és hogy míg harczai hírünket tönkre teszszük, erkölcsi csorbát is ejtünk a nemzet

hirneven; s míg mindent veszünk, a becsületet sem bírjuk megmenteni.

Ez a mit elviselni nem bírt, a mi lelkét megtörté.

Hogy lelki állapotát némileg feltűntessem, idéznem kell szavait, melyeket az utolsó napokban annyiszor ismételve elmondott:

Ha — így szólt — a gyarló embernek a természet hatalmával kell szembeállni, és — eltiportatik,

ha jól felszerelt hajó népe a tenger viharaiban végső erőfeszítéssel küzdve végkép — elmerül,

ha nemzet hatalmas ellenséggel küzdve a túlerő nyomása alatt — elvérzik,

mind ennek meg van nagyszerűsége, a küzdelemben dicsősége, és az ember meghajolhat a végzet nyomása alatt és türheti elháríthatlan sorsát keresztény megadással:

De hogy míg őseink a tatár és török óriás rohamainak ellentáltak, míg a nagy oceán viharaiban nem merültek el, mi most egy nyomorult mocsárban vesszszünk el — hogy a világ szeme látára esztelen elbizakodásunk bűnét csak óriás meggyaláztatásunk mulja felül, —

ez az, mit elviselni nem bírok!

Ezek saját szavai és ezekben adta kezünkbe fatumának kulcsát.

A gróf rendületlenül hitte, hogy forradalom, legyen annak kimenetele bárminő, nemzetére nézve csak — végzetes lehet.

A forradalom kitörése pedig már elháríthatlan lett.

Látott nálunk számitás nélküli elbizakodást felülkerekedni és ezzel szemben hasonló elbizakodást b. JELLASICHBAN. A horvát betörés annál bizonyosabb lett, minél gyarlóbbnak mutatkozott el-lentállási erőnk.

Az olaszországi hadjárat jobbra fordulta, Szent-Tamásnak — e nyomorult sárfészeknek mint MÉSZÁROS LÁZÁR nevezte — ismételt sikertelen ostroma megadta a végső lökést a horvát betörésnek.

Ezzel a koczka el lett vetve. A Dráva-mentén nem volt annyi erőnk, hogy az átkelést csak nehezítsük is. Onnan Budáig nyitva volt az út. A fővárost csak csoda mentheti meg a horvát megszállástól és feldulástól.

Mindezt elháríthatjuk vala, ha politikánk kevésbé kihívó, hadviselésünk a szerbek ellen csak némileg imponáló lett volna.

Megtagadtuk ősi hűségünket, megszegtük alaptörvényeinket, fitymáltuk az ellenségek hatalmát, ősi vitézségünk nyomai pedig 33 éves béke után nem mutatkoztak még.

Eljárásunk oktalansága és következményeinek egész súlya nehezedett a gróf kedélyére.

Ő ki magát nemzetével mindig teljesen azonosította — élő halott lett nemzete hibáiért.

Az 1848-ki események bírálataánál ezen alapokból indulva ki, azon alternatívánál találjuk magunkat, hogy vagy a gróf lett tévedéseinek szomorú áldozata, vagy a mi eljárásunk volt menthetlenül — kárhozatos.

Ezért volt mindig mély meggyőződése, hogy SZÉCHENYI élete és nemzeünk ez időbeli történelme közt oly kapcsolat létezik, hogy egyiket a másik nélkül megérteni alig lehet.

Nem állítom, sem vitatni nem akarom, de mély hitem, hogy a ki leghívebben fogja SZÉCHENYI ISTVÁN életének ezen szakaszát megírni, az fogja a magyar történelemben az igazságot is leginkább megközelíteni.

II. FEJEZET.

«A közlekedési ügyek rendezéséről» című munka keletkezése és hatása a pozsonyi országgyűlés hangulatára. A Kossuth elleni ellenzéki titkos coalitio az adminisztratori kérdésben megbukik.

A mint a m. kir. helytartótanácsnál az országos közlekedések osztálya rendezve és annak élére a gróf lón állítva, a közlekedési ügyben teendők iránti gondot a kormány reá bízta.

Az országgyűléshez adott k. királyi előadásokban is megemlített a közlekedési eszközök kiállítása és e célra szükséges pénzalap előállítása, sőt a kormány kimondotta, hogy a kir. előadásoknak tárgyalási alapjául kész törvényjavaslatokat fog előterjeszteni, a közlekedési ügyeket illetőleg azonban a részletezést egészen a grófra bízta, őt szólítva fel, hogy kimerítő tervet készíttessen, melyet mint törvényjavaslatot lehessen az országgyűlés elé terjeszteni.

E megbizáshoz a kormány maga részéről semmi elvet, nézetet vagy ohajtást nem csatolt, a grófnak a közlekedési ügyek teendőire úgy mint kezelési rendszerére teljesen szabad kezet hagyott. De erről csak az országgyűlés kihirdetésekor értesült.

A kormány ezen figyelme, az ország egyetemes várakozása, melynek a napi sajtó is kifejezést adott, egyiránt nehéz feladatot mért a grófra.

Erre készülve nem voltunk.

Az országban a közlekedés ügyei teljesen chaoticus állapotban voltak. A közlekedés külön neveinek egymáshozzi kapcsolatával nem gondolt senki.

A gróf midőn az ország anyagi és szellemi felvirágoztatását tűzte célul, meg volt győződve, hogy nemcsak anyagi, de szellemi fejlődésünknek is első rendű tényezői közé tartoznak a közlekedési eszközök.

Mást nem tehetett egyelőre, mint a meglevő nagy közlekedési ereket, a folyókat, felhasználni. A dunai gőzhajózás után a Tiszát és mellékfolyóit felélénkíteni — a Duna alsó részén a hajózásnak utat törni — többre nem igen mehetett.

E törekvései végre a kormányt is arra ösztönözték, hogy a közlekedési ügyeket valahára figyelembe vegye, és a kormányzat ezen ágában is tegyen valamit.

Mindenek előtt tehát rendszert kelle a közlekedési ügyekbe hozni, és ezen az egész országot befoglaló rendszernek körvonalait megállapítani.

Ezt várta a kormány és várhatta az ország SZÉCHENYITŐL, kit erre eddigi működése után leghivatottabbnak tartott.

Azonban a kormány megalkotván a közlekedési osztályt a m. kir. helytartótanácsnál, a többit bizta a gondviselésre és csak midőn már az országgyűlés elibe kellett volna lépni kész tervvel, akkor tudatta a gróffal, hogy e nagy munkát tőle várja, készíttesse el.

A gófnak óriás elfoglaltsága mellett ily nagy munkára gondolni sem lehetne kivált ily időben, hol még a választási és országgyűlési gondok is igénybe vették idejét.

Nem tehetett ennél fogva egyebet, mint felszólítani helyettesét SZENTIVÁNYI VINCZE helytartósági tanácsost, hogy az illető osztályal a terveket dolgoztassa ki.

Ez szokott dicasterialis uton megadta az utasítást egyik viz-szabályozási főmérnöknek, hogy a kívánt tervet dolgozza ki.

Ha jól emlékezem, december hó elején Pozsonyban vette a gróf e dolgozatot. Nem volt ideje, hogy bele is tekintsen, hanem a mint nála voltam, egy csomag iratot ad kezembe: ez — úgy mond — a közlekedési osztály dolgozata az országgyűlés elibe terjesztendő közlekedési ügyek iránt, nézze át s mondja meg, mit tegyünk vele.

Ekkor mondá el nekem a gróf, minő megbízást kapott a kormánytól, s ő azt osztályának megküldötte kidolgozás végett. Ime itt a munkálat.

Megrémültem a dolog felett. Ismertem körülbelől az erőket, kiktől e munkálat kerülhetett. Gondolva azon várákozásra, melyet az ország e munkálathoz jogosan köt, alig hihettem, hogy feladatuk tudatával végezték volna a munkát. Végkép pedig e feladat megoldását dicasterialis felfogástól és feldolgozástól várni — képtelenség volt.

Hamar végeztem dolgaimat a gróffal és siettem szállásomra, hogy e munkálatot átolvassam.

Midőn növekedő felgerjedéssel a husz ivnyi munkálaton keresztül gázoltam — a földhöz vágtam.

Találtam néhány vizszabályozási munkáról egy tudós technikai értekezést.

Minél tovább gondolkoztam a dologról, annál inkább növekedtek aggodalmaim.

Az országgyűlés a közteherviselés kérdésénél az országos alap felállítását szinte egyhangulag megszavazta már. Elvileg tehát el volt fogadva az alap alkotása. Mit, mennyit, mi célokra fordíttassék a megszavazott alap, erre nézve várták az előterjesztést a kormány részéről azon hitben, hogy ez iránt a kormány is a gróf által előadott alapokon fog indulni.

Az országgyűlés tagjaival állandó érintkezésben lévén ismertem a várakozásokat. Tudtam, hogy a közlekedési ügyekre nézve a gróftól várnak egy rendszeres tervet, mely az egész nagy horderejű ügyet mint egy összefüggő egészet felkarolva, országos közlekedési rendszerünknek megvesse állandó alapját.

Szóval a kormány úgy mint az országgyűlés oly valamit várt, a mi a gróf nevének megfeleljen.

Ily feladatra csak ő maga vállalkozhatott. Ez pedig neki akkori helyzetében teljes lehetetlen volt.

A grófnak, ha az országgyűlés alapot kíván, melyen tárgyalásait megkezdhesse, azzal állni elő, hogy nem volt időm terveket készíteni miből előterjesztést tehessek — ez lehetetlenség volt volna.

Előállni egyes részletekkel, minden összefüggés nélkül, épen a grófnak, ki minden aprólékos foltozgatásoknak ellensége volt, ott, hol nagy egészet kell teremteni — erkölcsi lehetetlenség volt.

Láttam a hinárt, mibe jutottunk, és nem láttam a menekülésre kivezető utat.

A mint a helyzet kényes voltát átgondoltam, oly élénken rohant meg a lehető megszegyenülés félelme, hogy sok ideig nem bírtam elfogadható józan gondolathoz jutni. Bátorságom egészen elhagyott.

Elképzeltem, minő alkalma nyílik politikai ellenfeleinknek e helyzetet ellenünk fordítani és kihasználni. A gróf, ki egész életében azt kiáltotta a nemzetnek, hogy mindenben hátra vagyunk, a mit ő eddig tett, azok csak foltozgatások voltak, egy ország kifejtése egé-

szen más összevágó, nagyszabásu alkotásokat követel stb. És most a kormány és ország együtt hozzáfordult és kezére bizza: mondd meg hát mit tegyünk, részletezd terveidet, add elő a nagy egészről tanácsaidat — mi ime áldozni készek vagyunk s tőled várunk ter-
veket.

És mi nem tudunk adni — semmit.

Lehetett-e képzelnem ennél szégyenletesebb felsülést.

E fenyegető veszély nyomása alatt nem gondoltam a feladat nehézségeire, hanem kétségbeesve szántam el magamat — nem látva mást — megbirkózni a nehéz munkával.

Volt annyi önbizodalmam, mikép éreztem magamban, hogy én a grófot eszméiben, felfogásaiban, törekvéseiben teljesen meg-
értettem, az ő szellemét fölfogtam — de leszek-e képes a felette rövidre mért idő alatt nemcsak egy összevágó egészet, mely minden érdekeket kielégítsen, előállítani, hanem ezen munka minden részleteiben az ő tanait — azaz egész szellemét — kifejezésre jut-
tatni, szóval oly művet előteremteni, mely nevéhez méltó, mely fé-
nyes multját ne compromittálja, a jövő reményeit kielégitse.

Ezt magannak igélnem nem lehetett.

Azonban meg kelle lenni. Haboznom nem lehete.

Elmenni a grófhöz, és elmondani lelkem gyötrelmeit, a leg-
szerencsétlenebb dolog lett volna. Az annyira mindig előre járó gon-
dossága a grófnak ezen ügyben éppen megfoghatatlanul, nyugodtan
hagyta őt.

Megmondani, hogy a beküldött munkát csak compromittál-
hat, elmondani a várakozásokat, mikor láttam, hogy ő magát most
munkára nem szánhatja el, de az ily munkánál szükséges segítség
és adatok Pozsonyban teljesen hiányoznak is. Így eltölteni aggodal-
makkal a nélkül is felette sensibilis kedélyét — ezt nem tehettem.

Azt igélni, hogy megpróbálkozom e nehéz munkával, s le-
gyen nyugodt, mindent elkövetek, hogy tisztességgel megoldjam a
feladatot — sem elég bátorságom nem volt, sem elég elbizakodott-
sággal nem birtam.

Nem tehettem ennél fogva mást, mint azt mondani kérdezős-
ködésére a beküldött munka iránt, hogy csak nagyon futólag néz-
hettem bele, de éppen sürgetnek, hogy haladéék nélkül menjek Pestre,
ott az ügyet azonnal komolyan átdolgozom, és meghíva CLARKE
ÁDÁMOT és másokat átvizsgáljuk a dolgot s neki kimerítő tudósítást
küldök, addig legyen türelemmel.

Megnyngodott. Én Pestre siettem.

Megérkezve Pestre azonnal TASNERT és CLARKE ADÁMOT, a gróf legmeghittebb embereit magamhoz kérttem és eléadtam nekik a dolgok állását, és a helyzet fenyegető voltát.

Közöltem velök a közlekedési osztály munkálatát. Átlátták mint én, annak lehetetlenségét, hogy avval a gróf elé álljunk.

Elmondottam nekik elhatározásomat is, hogy a munkával megpróbálkozom, azt is, hogy mindezekről a gróf nem tud semmit, nem mertem előre nyugtalanságot támasztani, sem ígéreteket tenni, melyekbe bele is rekedhetek.

De e nagy munkánál CLARKE segítségére, közben TASNER betekintésére van szükségem, mit mindkettő teljes lelkéből megígért.

CLARKEOT azonnal megkértem, hogy minél hamarább állítsa nekem össze a külföldön már kiépített vaspályák és csatornák statisztikáját, az átlagos építési költségek kimutatásával. Mihez ő hozzá is fogott, és nekem részletenkint beküldötte.

Minden más hivatalos dolgaimat a titkár és segédszemélyzetre bízva, magam egész erőmmel hozzá fogtam a nagy munkához.

Magam mellé vettem SASKU KÁROLYT, a gróf kedvencz mérnököt, földimel, s legmeghittebb emberünket, CSÁNYI fiatal mérnököt, igen szép rajzoló, BURIÁN JÁNOS akkori tiszai hivatalnokot.

Elővettem a térképeket és megvontam rajtok a vaspályák fővonalait a külföldi összeköttetések számára, Pestet az ország szívének központnak véve fel.

Azután a létező vízi utakat vettem figyelembe.

Végkép HEUFLEER igen jeles nemzetiségi térképét használva illumináltattam magamnak több térképet a nemzetiségek szerint, s azon jeleltem ki az összeköttetéseket a már megjelelt főközlekedési arteriákkal akkint, hogy azok mindenütt a magyarság felé vonassanak és lehetőleg egyetlen vidék se maradjon összeköttetés és kielégítés nélkül.

Meglevén az egész hálózat állapítva SASKU kiszámította a ráfordítandó költség tőkéjét s elkészítette a táblázatot, minden megyére mennyi jut a kiállítandó közlekedési eszközök minden fajából.

Mig ezeket társaim dolgozták, én elkezdtem összeállítani az egész munkát, a mint kész volt egy része, BURIÁN igen szép írással tisztázta.

Igy keletkezett néhány hét alatt azon könyv, melynek czíme:

«*Javaslat a magyar közlekedési ügyek rendezéséről.*»

A kéziratot a gróf inye szerint félvekre folio formátban egy oldalra irattam és tárczaszerű tokba szépen bekötve elkészíttettem.

A mint készen voltam, egész munka-személyzetemmel Pozsonyba siettem.

Időközben a gróf gyöngéd leveleiben sürgetett: mennék Pozsonyba, de én mentettem magamat; közben himlőbe esett és elzárkozott minden érintkezéstől családján kívül. Mikor én januárban Pozsonyba érkeztem, már lábbadozó volt, de még napokig senkit sem fogadhatott.

Igy magunkra voltunk, s én felérve azonnal átadtam a kész munkálatot, és elkezdettük figyelemmel átolvasni.

Előbb ebnondottam a grófnak kiállott aggodalmaimat, midőn a közlekedési osztály munkálatát átadta s láttam, hogy azok nem is képesek valami elfogadhatót kiállítani.

Elmondottam, miért siettem Pestre s ott miként fogtam a munkához és miként állítottam össze, és most egész irodai személyzetemmel eljöttem, hogy a mi még szükség kipótoljuk s azonnal közrebocsássuk, ha megállapodunk.

Miért irjam le kölcsönös kielégítésünk érzelmeit az olvasás alatt.

A gróf egy az egész országot magában foglaló, a közlekedés minden eszközeit felkaroló, mind Pestet mint az ország szívét, mind az ország nemzetiségi viszonyait kellőleg méltányló nagy egészet látott a munkában, elmagyarázhatatlanul olvastam szemében meglegedését, s többször ismétlé — olvasásom alatt — hogy erejét érzi visszajönni s észrevehetőleg épül hallgatás közben.

A gróf látható meglegedése által meg voltam munkámért jutalmazva.

Átlátta a gróf, hogy ezen munkának csak úgy lehet hatása, ha neve alatt kerül a közönség elé, s azért minden habozás nélkül írta oda nevét, és írta meg az ajánlatot a *«felséges hazához»*.

A munka nem volt sem tartalmára, sem alakjára nézve az, mire sajátkép a gróf megbízott, t. i. az országgyűlésnek előterjesztendő javaslat. Előkészítője volt ez az országos közlekedési ügyek rendezésénél tekintetbe veendő eszméknek s elveknek, az alap, miből egy törvényjavaslati munkálat készülhet.

A munkát sebesen kinyomattuk, már február elsejére elkészült.

Hozzá térképet készítettünk s egy részét e térképeknek HEUF-
LER után a nemzetiségek szerint illumináltattuk is.

Nyomatva lévén a munka hozzá fogattam a kiosztás- és szét-
küldéshez. Pozsonyban az alsó- és felsőház tagjainak, minden me-
gyei s városi hatóságnak, szerkesztőségeknek s ismerőinknek 800
példányt szétküldöttünk s osztottunk.

Pár nap alatt elárasztottuk az országot a munkával.

Sem a grófnak, sem nekem sejtelmünk sem volt, hogy e
munka a körülmények sajátságos találkozásánál fogva minő fontos
szerepre lesz hivatva.

A munkát megküldve SZALAY LÁSZLÓnak, a gróf felkérte egy
barátságos levélben, hogy ezen munka alapján készítsen ő egy
szabatosan formulázott törvényjavaslatot, melyet a gróf az ország-
gyűlés elibe terjeszsen. Ezen levelére a grófnak SZALAY igen kime-
ritő választ küldött is két levelében, melyben a gróf egész politiká-
járól teljes elismiréssel és maga részéről egész egyetértéssel nyilat-
kozik. E leveleket a gróf nálam hagyta.

A munka szétküldése után csakhamar mutatkoztak hatásai.

A munka egész tartalmában és szellemében megtámadta —
bár akaratlanul és implicite — KOSSUTHot legkényesebb és leggyen-
gebb oldalán.

Kedvencz, éveken át ápolt, vitális tervét tette tönkre.

Hogy e munka által felidézett szellemi mozgalom ez irányt
veszi, és néhány nap alatt a gróf és KOSSUTH közti kérdéssé alakul
a közvéleményben, azt oly kevésbé kerestük, mint eleinte sejtettük
vagy ohajtottuk.

A *Pesti Hírlap*, akkor az ország legtekintélyesebb ellenzéki
lapja, febr. 10-kén kezdette meg a munkának ismertetését és négy
vezércikkében azt egészben és részleteiben magasztalva az ország
figyelmébe ajánlotta.

A mint ezt végezte, megkezdte a harcot KOSSUTH vukovári
emlékiratából a vukovár-fiumei vaspálya-tervezet ellen, elemzi
mind az eszme mind a kivitelt számtalan gyálróságait, szembe ál-
lítja a gróf tervével, melyben csak a pest-fiumei összeköttetés fog-
lalhat helyt, és kimutatja a KOSSUTH tervének tarthatlanságát a
gróf központosított összevágó hálózata ellenében.

A *Pesti Hírlap* így szembe állítván a kétféle tervet, az ország
hatóságaiban is kezdték mérlegelni az egyik előnyeit, s felfogni a
másik hátrányait, és mert számos megyék adtak pártoló utasításo-

kat a vukovár-flumei vaspálya mellett, — most a gróf munkáját vévén s abból meggyőződven annak káros voltáról, elkezdettek pótló utasításokat küldeni követeknek egyenesen és határozottan a gróf terve mellett.

Hire ment csak hamar Pozsonyban, hogy már a megyék a gróf tervei mellett nyilatkoznak, és a vukovár-flumei terv kivihetetlen, és többségre nem számolhat.

Nem volt pedig kérdés, melyhez Kossuthot több s fontosabb érdek kötötte volna, mint a vukovár-flumei vaspálya kérdése.

A mi a gróf által közrebocsátott közlekedési tervek által keltezt mozgalmaknak még különös jelentőséget adott ez időben, az volt, hogy épen a megelőzőtt napokban érte el a Kossuth vezérkedésével elégtelenség a követi kar mérsékeltebb ellenzéki tekintélyei közt azon magas fokot, mikor már annak fékezéséről és megdöntéséről kezdettek tanakodni.

Két tárgy látszott különösen arra hivatva lenni, hogy Kossuthnak sokak előtt elviselhetlen hatalmaskodását megdöntse.

Egyik az administratori rendszer ügyében a felségnek egy megnyugtató nyilatkozata, mely kielégítvén az országgyűlési többség nézetét, az aggodalmakat megszünteti, s ez által kiveszi Kossuth kezéből a kormány elleni izgatásnak legélesebb fegyverét.

Másik a gróf terveinek elfogadása, mire már a többség kétségtelen volt. Megbuktatása t. i. a vukovár-flumei tervnek, azon kérdésnek, melyhez Kossuthnak két évi agitatio után egész erélyével és minden befolyásával ragaszkodnia kelle.

Elzárása egy igen sikeres izgatási tételnek, és megbuktatása azon tervének, melyhez egész erélyével és befolyásával ragaszkodott, oly csapással fenyegette Kossuth hatalmát s vezéri állását, mely ha sikerül, egészen megváltoztatja Pozsonyban a helyzetet és a dolgok fejlődésének egészen más irányt szab.

A kiengesztelődési titkos alkudozások célját KEMÉNY ZSIGMOND ekkint fejezi ki:

«A pártok gyűlölete megszűnik, a haladó-conservatív és a mérsékelt ellenzék kezét nyújt egymásnak az alkotmány reformálására, összpontosul minden alakító erő, a csökönyösök visszavonulnak a szélső jobboldalra, Kossuth a baloldal szélén marad egy becsületes, de a vezényletre nem való pártocskával, a centrum pedig kitűzven a haladás zászlóját, bátor, de nem koczkáztató politikával viszi a magyar nemzetet át azon a krisisen, melyen kereszt-

tül kell esnünk, midőn a feudalizmusról a szabadságra törekszünk.»

«Ezen szép álmakba ringatták magokat az új liga avatottjai.»

Ez kétségen kívül az akkori helyzetben tisztán elvi párt-tömörülés fogott volna lenni. Mert a közteherviselés, örökválság és más reformkérdések tárgyalásánál a nagy többség ellenzéki és conservatív vegyülete kitűnt és az országgyűlés sikeres működésének útjába csak a személyes elkeseredés a pártok között, és kiválsólag a pártfegyelem nyüge állt, melyet Kossuth erős kézzel fenn-tartott.

A szakadás az ellenzék benső körében nyilvános titok volt.

E szakadás kezdetét KEMÉNY is a válaszfelirat tárgyalási mód-jára vezeti vissza.

Az intransigens letétel sokban komoly aggodalmakat támasz-tott az országgyűlés eredményei iránt.

Ha az alsó tábla a főrendek első módosító felszólalására a kérdést leteszi, és az alkudozások útját is elzárja, a siker lehetetlen.

Ily eljárás a tárgyalásban elnérgesítheti a viszonyt a főren-dek és alsó tábla közt, és végkép elkedvetlenítheti a kormányt.

Ily megoldást dictálhat a szenvedély, de nem menthet ki a higgadt megfontolás.

Hogy az országgyűlés tárgyalásainak első kérdése, a válaszfelirat, így intéztetett el, ez a heves vita után, melyet keltett, csak Kossuthnak tulajdonított. A helyzetet pedig igen elnérgesítette.

Mindjárt erre a reform főkérdései kerülván szőnyegre, a szavazás kimutatta, hogy az elvekre nézve a pártok közt elvi eltérés alig van, a siker útjában ennél fogva csak a személyi viszonyok elnérgesedése állna.

Ily eljárásból gr. APPONYI megbuktatása világosan mint párt-cél emelkedék ki, és e törekvésben mint célban sokan vonakod-tak részt venni.

Nem lehettek barátai azon eljárásnak, hogy míg a reform kérdéseiben annyi közeledést láttak, a sérelmek túlvitt izgatásai által a tractatusok békés alakulása megakasztassék és a kormány közeledése lehetetlenné tétessék.

A conservatív párt belátó tagjainak is igen kívánatossa lett, hogy a sérelmi izgatások legtermékenyebb forrása, az administra-tori rendszer akkép intéztessék el, hogy az aggodalmak megszünte-

tése által ne fenyegetse tovább az országgyűlés békésebb folyamatát.

Érintkezésbe léptek ennél fogva az ellenzék elégtelen tagjaival. Ennek folytán bizonyos megállapodás jött is létre, s egy kir. leirat lett fogalmazva, melyet állítólag az ellenzéki párt egyik tekintélye — SZENTKIRÁLYI MÓR — szerkesztett.

E leirat célja volt: elvi megnyugtató mellett a kormánynak a tisztességes visszavonulást lehetségessé tenni, s ebben annak országgyűlési elfogadása által egy hatalmas agitationalis tárgyat beszüntetni.

A közbenjárást a főherczeg nádor vállalta magára.

Az egyezkedések nagy titokban folytak, és mint állíták, a kibékülő terv keresztülvitelének *huszonkét* ellenzéki követ volt megnyerve.

A fatum úgy akarta, hogy ezen közvetítő mozgalnak élén az ellenzék részéről éppen KOSSUTH követő társa SZENTKIRÁLYI, az országgyűlés egyik legtehetségesebb és legmunkásabb tagja álljon, ki akkor Pest megyének első alispánja s egyhangulag megválasztott követe volt.

SZENTKIRÁLYI és a beavatott ellenzékiek nem lehettek az iránt csalódásban, hogy KOSSUTH mint ellenzéki pártvezér e tudtán kívül rendezett megoldást egyenesen maga elleni merényletnek fogja venni, és izgalmas természeténél fogva végletekre ragadtathatik, midőn aztán az éles összeütközés a követő társak közt alig lesz kikerülhető, mely esetben Pest megye jutna azon igen kényes helyzetbe, hogy követői közti kérdésben döntsön, mely döntés azonban az elmérgesedett viszonyok közt egyik követnek állását mindenesetre tarthatlanná tette volna.

A körülmények ezen szövevénye miatt a helyzet felette kényessé lett, következéseit alig lehet megmérni. Súlyosodott a dolog még az által is, hogy gr. BATTHYÁNY az országos ellenzék elnöke ezen gr. APPONYI oly közel érintő kérdésben KOSSUTHOT egész befolyásával támogatta, és feltehetőleg a végletekig vitt harcztól sem tartóztatta volna vissza.

SZENTKIRÁLYI azon erős állásban, melyet Pestmegyében mint alispán és egyhangulag megválasztott követ, de már régibb követ-ségében is szerzett érdemeinél fogva elfoglalt, bizott megyéjében, hogy az végső esetben is őt cserbenhagyni nem fogja.

Mindenesetre magát tájékoztató Pestre sietett, hogy ott

meghítt barátait, kik a megye élén állnak, az ügyek állásáról felvilágosítva, az eshetőségekre előkészítse és velők értekezzenek.

Meg lett azonban igen váratlanul lepetve NYÁRYNAK, PATAYNAK, RÁDAY gr. stb. azon egyhangú nyilatkozatai által, hogy az adminisztratori kérdésben minden közvetítő megoldástól ők magok is megtagadják részvétőket, annak elfogadása is a megye rendeinél az uralgó hangulat mellett lehetetlen.

E váratlan felfedezés lehetlenné tette SZENTKIRÁLYINAK a további activ fellépést e kérdésben, melynek megoldásánál neki jutott volna a vezéri szerep. Most már folytatni a megoldás körül megindított utat annyit tett volna, mint megyéjének szellemével magát tudva és akarva ellentétbe helyezni, és bizonyos bukás esetében KOSSUTH diadalát annál fényesebbé, hatalmát annál félelmetesebbé tenni.

Ily helyzetében tétlenséget választott.

E közben azonban KOSSUTH a történt mozgalmakról értesülést nyervén, azok ellen fenyegetéseivel oly fergeteget keltett, hogy mire a kir. leirat a megállapodás szerint Pozsonyba érkezett és felolvasztatott, már a conservatív párt sem merte kielégítését hangosan nyilvánítni.

A beegyezett ellenzékiek pedig, SZENTKIRÁLYI távol maradván, a roppant izgatottság elől meghátráltak, kivéve egyetlent, Bereg ifju követét LÓNYAY MENYHÉRTET, kinek helyzete e kérdés körül a többiekénél sokszorta kényesebb volt.

Megyéjére és követtársára teljes biztonsággal számítva, miután a kibékítési alkudozásokat nagy részben atyja LÓNYAY JÁNOS b. titkos tanácsos vezette, ezáltal ő is a kibékítési actióban mélyebben lett érdekelve, hogysem becsülettel visszaléphetett volna.

Midőn tehát febr. 5-kén a kir. leirat szőnyegre került, meg is tette Bereg követe indítványát, kijelentve, hogy a kir. leirat aggodalmait eloszlatta, s abban megnyugszik.

Leirhatlan az izgatottság, mit ez indítvány épen egy ellenzékiekhez számított követ által előadva felkeltett. A karzatok lármás avatkozása fékezhetetlen lett.

Ezen befolyások nyomása alatt oly felizgatott vitatkozás fejlődött, hogy több megye követei egymást nagy felindulás közben szavazták le, és másnapra több párbaj keletkezett.

Végre a beregi indítvány nagy zaklatások közt egy szavazat-többséget nyert.

Az ezen eredmény által keltett zivatarban az elnök sem volt képes a csendet helyreállítani, az ülés a legnagyobb izgatottságban oszlott szét, a végzés ki sem mondatott.

Még napokig folyt ezután a megtörtént szavazás daczára is az ingerült vitatkozás. Kossuth a szavazás veszteségét a felirat formulázásában akarta helyreütni, mi a vitatkozást mindig jobban elkeserítette.

Meg kell azt is jegyeznem, hogy e kérdés tárgyalása előtt Kossuth is jónak látta abba beleegyezni, hogy a kir. leirat ne ridegen vettessék vissza, hanem elismertetvén a felségnek a nemzet megnyugtatóására irányzott szándéka, kéressék az orvoslat rögtöni megkezdése és oly feltételek köttessenek az aggodalmak megszüntetéséhez, melyek a leirat célját teljesen meghiúsították volna.

Ezért mondá Kossuth a vitatkozások folyamatában elkeseredett hangon: «Ám vessenek számot magokkal, kiknek tetszett a dolgot így élére állítani; e szavazat következtében az országgyűlésen béke többé nem lehet. Legyen hát harcz, miután az engesztelődés ajánlatát visszautasították — és lesz harcz az utolsó perczig.»

Végre sok elkeseredett viták és közbejött értekezletek után egy felirati szerkezet lett előállítva, mely az ellenzéki indítványt jó részt helyreállította és ez tizenhárom szavazattöbbséggel elfogadtatott.

Ezen harczokból Kossuth hatalma megszilárdulva emelkedett ki. Az úgy kimenetele Kossuthot elbizakodottabbá, a kormányt és pártját a cserbenhagyás miatt elkeseredettebbé, a mérsékeltabb ellenzékieket csüggettegebbé és a helyzetet még válságosabbá és nehezebbé tette.

Volt e harczoknak mindezeknél még veszélyesebb eredménye is.

Kossuth, ki ezen mozgalmakat egyenesen maga ellen intézett törekvéseknek tekintette, nem lehet hogy ne látta legyen, hogy azokba az ellenzéknek nevesebb és tekintélyesebb tagjai be vannak keveredve.

A hatalmára féltékeny pártvezér belátta, hogy a tömör conservatív párttal szemben saját ellenzéki társaira sem számíthat, látta elmagyarázhatlanul, hogy az országgyűlésen többsége nincs a hivatottak benső meggyőződésében, ezt csak erkölcsi nyomás tartja fenn. E helyzetben mindinkább a karzatok és közönség felé sodortott, melynek fanatismusa lőn hatalmának tényleges oszlopa.

Ez uton mindinkább vesztette mérsékletét, az izgalmak fenntartását hatalmi eszköznek tekintette, a karzatot, benne az ifju óriást a politikában tényezői szerepre emelte, az értehnai elemekkel a követek körében mindinkább feszült állásba jött.

E fatum kiséri Kossuthot közpályájának egész folyamán, Pesten úgy mint Debreczenben. Többsége a jogosultak — a törvényhozói kar — meggyőződésében nem volt sem Pozsonyban, sem Pesten később, sem Debreczenben, és uralkodott még is a helyzeteken azon erkölcsi nyomás által, melyet a karzat és utczai vélemény izgalmaiban magának teremtett.

Szükség ezen küzdehnek benső lefolyását egész részletességben kísérnünk, hogy lássuk, miként képződött fokonkint amaz erő, mely az ország sorsát a közel jövőben eldöntendő vala, és melyet az apró csaták meghiusult kísérletei mindinkább emeltek a hatalomban, hogy végre midőn már kivivott sikerekre is mutathatott, ne bírjon vele senki, és ne állithassa meg útjában a világosvári befejezésig.

KEMÉNY egyes jellemző vonásokban így rajzolja a lefolyt pozsonyi harcokat:

«Kik Kossuth túlnyomó befolyását veszélyesnek tartották — az ellenzék tekintélyeiről szólott — nem jó taktikát választottak, midőn azt *úgy* akarták korlátozni, hogy maguk semmit se veszíthessenek, és a nemsikerülés esetében mystikus homályba boríthassák czélzataikat.»

«Ily eljárás ritkán arathat sikert.»

«Mert a tekintélyt csak tekintély, az erélyt erély által lehet fékezni, nem pedig oly kétértelmű mozgalmakkal, melyeket bevallani senki sem mer, s folytatni a legkisebb akadályok után mindenki röstel.»

«SZÉCHENYI mély meggyőződésből merité ellenszenvét Kossuth közpályája iránt, és nem is késett, azt előkerülő alkalmakkor bevallani.»

«A többieknek — az ellenzékiet érti — vagy nem volt elég hitök a nagy izgatónak politikai hibái felől; vagy nem volt elég bizodalruk saját nézeteikben; vagy nem volt elég lélekerejük a divatos vélemények árja ellen küzdeni; vagy végtére igen nagy bizodalruk volt a véletlen különös protectiójában: hogy majd lejárja Kossuth magát, és akkor ők fáradság nélkül vehetik kezökbe a hatalmat és hatást.»

«A születésök alatt meghalt kísérletek rendre elhagyatták Kossutnal azon mérsékletet is, melyet addig tanusított, és szertelen népszerűségét, melyet — mint gyanítható — előbb csak magáért ezen népszerűségnek kéjes és ideg izgató gyönyöréért kedvelt, most már mint védsorompót kellett a lehető megtámadások ellen használnia.»

«Így folytak a dolgok egy darabig.»

«Végére az adminisztratori kérdés határozottabb irányt tűzött ki.»

«A conservatívek főnökei az adminisztratori rendszer sikamló teréről szép móddal visszavonulni akartak.»

«Feláldozták volna a lényegét, ha az illedelem formáit megtarthatják.»

«Az ellenzék néhány főnökei vévén észre a conservatívek egyezkedési szándékát, hajlamot mutattak az adminisztratori kérdésben a mérsékletességre.»

«Lassankint az értesülések — bár kéz alatt — útba indultak.»

«A közélet megtörtént.»

«Egyik ellenzéki tekintély, — ha jól vagyok értesülve — maga készítette meg a szerkezetet, mely mint királyi leirat vala az országgyűléshez intézendő, s melyben az ellenzék törekvésének szolgáltatik igazság, de a kifejezések és nyilatkozatok által kitelhetőleg óva van a kormány méltósága.»

«A leirat visszavonulás lett volna a megveretés nyílt bevalása nélkül.»

«A nádor, kinek befolyásával történt mindez, jelentést tett a kiengesztelés sikeréről s várta a felső határozatot.»

«Bécsből hamar megérkezik a kir. resolutio a szerint, a mint elintézve volt.»

«SZENTKIRÁLYINAK vezetni kellett volna az ügyet a kitűzött cél felé.»

«De Kossuth sejteni kezdi, hogy valami forraltatik kéz alatt és titokban kezd nyomozni.»

«Fölvilágosul.»

«Dühösségbe jön. Az álarcz levonásával, nyílt fellépéssel fenyegetőzik. Hogy közte és SZENTKIRÁLYI közt választani kell Pest-megyének, s hogy minélelőbb itélni fog a botrányos ügy felett a haza, ezen fenyegetések megteszik hatásukat.»

«SZENTKIRÁLYI a királyi leirat tárgyalása elől Pestre szalad, s

az annyira bálványzott népszerűségét úgy teszi semmivé, hogy érette sem a jók tisztelete, sem a bátrak becsülése nem adhatott kárpótlást.»

«A többiek SZENTKIRÁLYI távozásáról értesülvén, szintén nagy iparral kezdenek kibontakozni a kelleimetlen helyzetből, melyben vezér nélkül maradtak.»

«A zavar iszonyu.»

«Az anonyimokból álló tábor katonák nélkül marad.»

«Egy fiatal követ LÓNYAY MENYHÉRT felfogta az odahagyott ügyet, és a karzat iszonyu zaja közt védte, a hogy lehetett. A többi követek pedig rábámultak. Feliratták magukat ellene. Nevetségessé tették állításait.»

«KOSSUTH győzedelme határozott volt.»

«Fájdalom, e diadal az ő irányára kártékonyabban folyt be, mint első percze gondolható vala.»

«Mindig koczkáztatott lőn.»

«Szerencsejátékot űzött a politikából.»

«Szűnetlenül árverezte magasbra az eszméket, mert mellőzhetlen szüksége volt a karzatra, s csak a közönség fanatismusa által tarthatta félelemben az elszakadni kívánókat.»

«A közéletben a bátorság hiányát bünteti leginkább a nemzis.»

«Nálunk is minden, mit a jószándéku, de határozatlan emberek KOSSUTH ellen, vagy tulajdonkép az ő személyében a destruktív irány ellen tettek, — csak növelte KOSSUTH népszerűségét és közelebb hozta a forradalmat.»

«Pedig mennyi kilátás volt a februári napok előtt, mennyi bizonyos remény, hogy KOSSUTH hatalma a természetes korlátok közé szoríttatik vissza. Mennyi kezesség a győzelemre, ha azok eléggé bátrak, kik a mérsékletet akarták, kik nem annyira a jelen percz szélsőségeitől féltek, mint a jövőre iránt kétségbeestek, míg a nemzet szíve és tettereje — mint a játékszer — egy agitator kezében van.»

«Annyi kötelességérzet, mint a mennyivel a katona a sánczot, melyen áll, védi, — ah, ennél sokkal kevesebb, KOSSUTHOT visszaszorította volna egy ünnepelt szónokká és a hazát megmenti vala.»

III. FEJEZET.

A közlekedési ügyekben új csatára készül s Széchenyi gróf munkáját zászlóul használja. Kossuth befolyása komoly veszélyben van. Sikertől azonban a közfigyelmet egészen más térre vinni át s újra diadalmaskodik s az események fordulata által urává lesz a helyzetnek.

Elmondottam az előbbi fejezetben tán több részletességgel mint t. olvasóim helyeslik e küzdelmek lefolyását.

SZÉCHENYI-ről maga KOSSUTH mondja, hogy a kor úterén tartotta ujjait és megértette annak lüktetéseit.

Most is látott mindent, mert be volt mindenbe avatva, de egyedül volt, ki épen akkor hozzám irt levelében, mire KEMÉNY is vonatkozik, egyenesen kimondja, hogy nem bizik az emberek szilárdságában, kétkedett az emberekben és a dolgokban.

«Mikor még ideje volt volna — így ír — Ti Eötvös & Comp. cserben hagyatok, magamra maradtam, és nagygyá neveltétek. Most midőn hatalma oriasivá nőtt, akarjátok fekezni. Hiu ábránd. Bármit teszten, ő betölti vészteljes hivatását.»

A miket a gróf ezen események lefolyásában látott, mind csak arra szolgált, hogy megszilárdítsa benne a hitet, hogy minden esemény csak KOSSUTH javára üt ki, és mindinkább növeszti azon hatalmát, mely őt ellenállhatlanná teszi, és csak az események fejlődésétől függ mivé legyen a haza sorsa az ő kezében, mert dönteni ő fog. A hibás küzdelem csak növeszti erejét és siettetí a kifejlést.

Mind e mellett a haza érdekében küzdenünk kell, — így szólt — mert a küzdelem kötelesség.

A küzdelemre alkalom ismét önmagától tolt fel magát a gróf közkézen forgó közlekedési javaslatában.

Fennebb minden részletességgel elmondottam e munka keletkezését, mert midőn a munka hatásai kezdtek sebesen mutatkozni, s annak élet a lapok mindinkább KOSSUTH tervei ellen kezdték ír-

nyozni, sokan azon gondolatra jöttek, hogy e munka ezen küzdelem számára kiszámítással lőn megalkotva.

Még maga KEMÉNY is, ki a munka keletkezését igen jól ismerte, azon tévedésben van, hogy e munka Pozsonyban kiszámításból lőn a küzdelem alapjává választva és rendezve.

Pedig ez a körülmények esetleges találkozásából önkényt fejlődött, és az országban hirtelen nyilatkozó közvélemény által nőtte ki magát azzá, hogy KOSSUTH egész országgyűlési befolyását a legkomolyabban fenyegetse, és ha ő a csatát e kérdésben is szokott erélylyel és a végletekig menő szenvedélylyel viszi, bukása kimaradhatlan lett volna.

KOSSUTH mint a vukovár-fiumei vaspályatársulat felhatalmazottja már jóval előbb hogysen a gróf *Javaslat*a megjelent, beadta az országgyűlésre a vukovári vaspálya terveit, és kérte azok tárgyalását.

Az országgyűlés szokott módon annak tárgyalására bizottságot küldött, melynek elnökéül SZÉCHENYI lett kijelelve. A bizottság munkálatát a gróf betegsége miatt csak februárban kezdetette meg.

A vukovár-fiumei vaspálya már évek előtt került szőnyegre s utóbbi években KOSSUTH speciális működésének tárgyát képezte, úgy hogy ezen kérdés egészen összeforrt KOSSUTH nevével és csaknem általános pártolásban részesült az országban.

A dunai gőzhajózás évenként élénkülvén, az volt az alapgondolat, hogy a Dunának valamely alsó pontja a magyar kereskedés érdekében összeköttessék az egyetlen magyar tengerparttal — Fiumével, mely törekvés felkeltette az osztrák tengerpart — Triest vetélkedését, s ezáltal az ügy nálunk még nagyobb lendületet nyert.

Eddig a terv mint a magyar tengerparttal összeköttetés kérdése szerepelt az ország előtt minden tekintet nélkül az ország közlekedési összes rendszerére, és mint ilyen pártoltatott a hatóságok által, pedig a terv alapjában elhibázott volt nemcsak, de a magyar érdekek szempontjából káros, sőt veszélyes, és pedig elannyira, hogy a mint a SZÉCHENYI ellentétes terve a közönség kezébe került, azonnal megsemmisült a vukovár-fiumei eszme iránt minden rokonszenv, a hatóságok belátták tévedéseiket s siettek határozott utasításaikban követeiket a gróf tervének elfogadására és ebben a vukovár-fiumei terv elvetésére megbizni.

Minthogy t. i. előbb többnyire a vukovár-fiumei terv mellett

nyilatkozott a közvélemény, most annál inkább siettek a megyék utasításokat küldeni a gróf tervei mellett, mely a vukovár-fiumei-nek ellentéte volt.

E vukovári vaspályáról így szól KEMÉNY :

«Kossuth terve mint élet és halál kérdést sürgeti a rácz és illyr vidékeknek a magyar tengerparttali összeköttetését, mert, mint a régi *Pesti Hírlap*ban fejtegetve volt — e mentő tény nélkül mindig gyarmati helyzetben maradunk.»

«Csudálatos szerepe van a történelemnek, ha az évek nyugal-mával visszatekint a lelkesedésre, melylyel egykor fogadtattak oly tervek, miknek létesítésén nem azoknak, kik sürgették, hanem azok ellenségeinek kellett volna örvendeni.»

«Ilyen a vukovár-fiumei vonal, melyet Kossuth különös előszeretettel karolt át, és tudtomra RAJASICH ő szentsége nem pártolt.»

Annyira kivívó volt a gróf és Kossuth tervében az ellentét, és annyira szembeszökő a gróf felfogásának helyessége, hogy mikor a gróf a vukovár-fiumei bizottságot összehívta, a többség már e vaspálya tervnek ellene volt.

A vukovár-fiumei tervnek többségre még a bizottmányban sem volt kilátása. Ezt látva Kossuth, ki mint a társaság meghatalmazottja jelent meg a bizottság üléseiben, két eszközhöz nyult, hogy legalább a bizottságban vigye keresztül tervét.

A febr. 16-ki ülésben kérte a rendeket, hogy a vasuti bizottsághoz sorolnák még Szerém és Pozsega megye követeit. Megadták a rendek e kíváнатát.

Ezen két megye közvetlenül érdekelt megyék, melyeknek területén a vukovári vonal áthalad, ennél fogva biztos két szavazat.

Azt is megkísérlette, hogy a bizottság üléseibe hallgatóságot hozzon. Egyik ülés kezdetén néhány fiatal ember jelent meg s bebocsátást kívánt a bizottság ülésébe.

Azonban a gróf mint elnök oly határozottan megtagadta a hallgatóság bebocsátását, hogy tovább zaklatni nem merték az ügyet.

Másik ülésben azonban megjelen két akkor legifjabb követ gr. ANDRÁSSY MÁNÓ és CSUZI PÁL, kik nem voltak a bizottság tagjai, de mint hallgatók akartak jelen lenni.

A gróf ezen kezdeményben is a hallgatóság bevezetésének célját gyanítván, mert hisz ezután az absentium követeit sem lehet

kizárni, ez ellen is felszólalt, és a két fiatal követ felháborodással hagyta oda az ülést.

Én ez időben éppen Pesten távol voltam és ezen eseményekről csak a gróf körülményes értesítéséből vettem tudomást.

Ezen levelében panaszol éppen a gróf Kossuth elbizakodásáról és fenyegető állásáról, melyet a gróf javaslata ellenében vesz. Irja továbbá, hogy ő, ki nem bizik sem az emberekben sem a dolgokban, kérte Kossuthot: ne rontanák egymást, inkább egyeznénk meg a tervek felett. De Kossuth mit sem akart hallani az egyezségről, ő a magáét kiviszi.

Pedig bármily elbizakodottnak látszott is, a megyék egymást érő utasításai és a mindennap hangosabbá emelkedő közvélemény mely aggodalmakat keltett fel benne.

A mely perczben valaki a közlekedési ügyek kérdését szönyegre hozza, a gróf «Javaslat» nagy többség által elfogadtatik, az ő vukovári terve elbukik s ha ő a kérdést erőszakolja, mint az előzményeknél fogva alig tehet egyebet, ezen kérdésben hatalma és befolyása szenved okvetlenül hajótörést.

«A vezéri szerep — így szól HORVÁTH MIHÁLY — kényuralomná kezdett válni kezében, s társainak nagy része látszólag szabadulni ohajtott már a minden lépten érzett nyomástól.»

«Követársainak ezen növekedő elidegenedése nem maradt titok Kossuth előtt. Tapasztalta ő azt több alkalommal, tapasztalta különösen az adminisztratori kérdés tárgyalásakor kifejelett pártoskodásban. A SZÉCHENYI-nél tartott tanácskozmányok folytában pedig a közlekedési eszközök rendszere tárgyában oly igen csökkenni látta tekintélyét, hogy nem lehetett többé kételkednie, miképen bármi nagy is a közönség előtt szónoklatának varázsa, a törvényhozó karban kevés idő alatt más kezekbe kerülend a vezéri pálca, hacsak valamely véletlen esemény fel nem éleníti nimbuszának halványodó sugarait.»

«Egy levelében, melyet február vége felé Pestre rokonai valamelyikéhez intézett, a reménytelenség, sőt csaknem a csüggedés hangján irt a közel jövő fejleményeit illetőleg.»

Az elvitathatlan tény, hogy rá nézve a helyzet kétségbeejtőleg kezdett alakulni.

Az adminisztratori kérdésben nyert diadalai éppen e napokban helyreállították látszólag a fegyelmet az ellenzéki pártban, de csalahatatlannul nevelték a titkos elégtelenséget is.

A gróf közlekedési terveinek sebesen haladó hódításai a közvéleményben kapós ürügyet szolgáltattak az elveszett győzelem visszaszerzésére. A gróf javaslatának élet mindinkább Kossuth terve ellen kezdék fordítani, és ez néhány nap alatt pártászlóvá lett, mely körül az ellentétes erők csoportosulni kezdték félelmetes tömegben.

Az országgyűlési többség már kétséges sem lehetett.

Pestmegye, mely mint láttuk az administratori kérdésben Kossuth mellett döntött volna még SZENTKIRÁLYI ellen is, úgy volt hangolva, hogy a közlekedési ügyekben határozottan a gróf tervei mellett fog utasítást adni.

Képzeltetlen is, hogy mikor a kérdés így áll: Pest-Fiume vagy Vukovár-Fiume, valaki találkozék Pestmegyében, ki Pest ellen Vukovár mellett szavazzon.

Kossuth helyzetét azon veszély fenyegette kikerülhetlenül, hogy saját évek óta egész erélylél védett tervét kellett leszavazni meggyéjének utasításából.

Ő pedig tervéhez az előzményeknél fogva annyira kötve volt, hogy annak felhagyásától vagy bukásától függött egész reputációja.

Mig a SZÉCHENYI vállalatok: gőzhajózás, hajógyár, henger-malom, lánczhid, löverseny, casinók stb. naponkint nyertek dimenziókban és virágzókká lettek, addig oly vállalatok, melyek Kossuth névéhez voltak kötve, élő cadavereknek mutatkoztak.

A védegyelet inkább csak nagy port vert fel és a vidéken csak panaszt lehet hallani, miként zsákmányolja ki néhány pesti kereskedő a hazafi-lelkeselet. A házalók pedig a „honi” bélyeggel ellátott külföldi kelmelet annál drágábban adták el.

A kereskedelmi társaság nagyhangú igazgatójának eltünése után nem volt többé felépülhető. A gyáralapító társaság sem birt eredményre vergődni.

Most végre a vukovár-fiumei vaspálya, mely valahára sikert ígért és a magyar terményeknek biztos és olcsó utat a tengerre — nézett bizonyos bukásnak elibe, nemcsak mint technikai felfogásban hátrányos, hanem a magyar nemzeti érdekeknek felette káros terv.

Kényesebbé lett a dolog Kossuthra nézve az által is, hogy utóbbi időben a vukovári társulat meghatalmazottja gyanánt attól évi díjat kapott, annak ügyét, ha szőnyegre kerül, nem hagyhatta

cserben. Ha pedig ezt nem tenné, megyjével és a közvéleménnyel, az egész országban jó igen éles összeütközésbe.

A helyzet hatalmára nézve kétségbeejtő volt. A kérdést sem mellőzni, sem megkerülni nem lehetett, és méltán tarthatott attól, hogy ellenesei első alkalommal szőnyegre hozzák és ez által a számára válságos harcot előidézik.

E helyzetben segíteni alig volt számára más mód, mint elvonni minden áron a közfigyelmet a közlekedések ügyétől, és a közérdekeltségnek oly tárgyat vetni fel, melynek izgalmaiban felejtse az anyagi érdekeket teljesen.

Ez időnyerés volt minden esetre és a véletlen hozhatott segítséget. Hozott is a párisi forradalom kitörésében és annak sebes terjedésében.

A meghiusult siker nem von le semmit ezen események érdekességéből. Ellenkezőleg csak ezek által nyerhetünk világosságot azon végzetes hatalom keletkezéséről, melylyel KOSSUTH a nemzet ügyeit kezébe véve, fátumszerű következetességgel vezette Világosvárig.

A most leírt országgyűlési epizódot KEMÉNY sokkal érdekfeszítőbben rajzolja, hogysem elhallgathatnám:

«SZÉCHENYI munkálatának — így szól — alapelvei valának: kapcsolatba hozni Magyarországot az európai nagy vásárpontokkal és Nyugot-Európát Kelet-Európával hazánkon át minél egyenesebben összekötni; továbbá a magyarországi vasúthálózatot Pestből indítani ki és Pestre vezetni vissza; végre Magyarország idegen ajku lakosait a magyar elemmel gyakori és mellőzhetlen érintkezésbe hozni.»

Az első pont némi áldozatot igényelt volna költség tekintetéből, s tán egy darabig valamennyiben csökkenté vala a pályák jóvedelmzését; de Magyarhon európai fontosságára nézve nagy hatással bírandott.»

«A második pont, t. i. a hálózatnak Budapestről kiindítása e várost félszázad alatt világvárossá emelhetne volna.»

«A harmadik pont, t. i. az idegen ajku lakosoknak a magyar elemmel gyakori és mellőzhetlen érintkezésbe hozása, a provinciális érdekeket néhol sértette, de a kedélyek kiengesztelésére, a haza felvirágzására, a magyar név becsültetésére nézve minden emberbarátaink és minden népszónokaink ömledézéseimél százezerszer inkább befolyt volna.»

«SZÉCHENYI munkájának oly sok ragyogó oldalai valának, hogy mielőbbi felvételét méltán lehetett várni. Különben is épen azon idő körül szemlátomást kezdett a közönségben az anyagi haladás kérdései iránti érzék kifejlődni és a megyék a Tiszaszabályozás ügye miatt gyakoribb érintkezésbe jöven a gróffal, belátni kezdték, miként másé lehet ugyan a szép szavak dicsősége, de ő egyedül a tett és virágzó vállalatok embere.»

«KOSSUTH rendkívüli zavarba jött a közlekedési elnök emlékirata által. Láttá, hogy ha SZÉCHENYI tervei elfogadtatnak, a viszonyok szövődésénél fogva jövedelme és országgyűlési hatása egyiránt van kockáztatva.»

«Mert KOSSUTH egyedül csak a vukovár-fiumei vasutársaságtól kapott fizetésből élt, suprematiája az ellenzék elégtelen tagjai fölött egy megveretésen túl nem tarthatott.»

«A megveretés pedig bizonyosnak látszott.»

«Mert a SZÉCHENYI tervébe a pest-fiumei vasut vala egyedűt beilleszthető.»

«KOSSUTH bámulói közül sokan annyit bevallottak, miként a közlekedési elnök mellett szól a nemzet valóságos érdeke, és a vukovár-fiumei vonal legfeljebb az ellenséges irányok összpontosítására czélszerű és arravaló, hogy Fiume mentől kevesebb ideig legyen magyar tengerpart.»

KOSSUTH ellenségei még azt is állíták, hogy a vukovár-fiumei vaspálya előmunkálataiban több szakismereti botlások vannak; a költségvetés pedig szédelgős és kalandori, mintha a közönség mystificatiójára volna készítve. Ez nem lehet igaz.»

«Országgyűlési hatását tehát végveszély fenyegette.»

«Előbb magában Pestmegyében, melynek képviselője volt, azután a többi törvényhatóságoknál pótlékutastásba akarták tétetni SZÉCHENYI munkájának elfogadását.»

«Legfeljebb 16 megyében vala lehetséges az ellenkező irány diadala».

«Aztán mit használt volna minden vidéki rokonszeny a vukovár-fiumei vonal iránt, ha Pest határozata KOSSUTHOT vagy ezen kedvencz eszméjének pártolásától, vagy a követségtől elmozdítja?»

«Pedig NYÁRYN, PATAYN és SZENTKIRÁLYN kezdve a tekintélyesebb egyének nagy többsége SZÉCHENYI munkálata mellett volt.»

«Látván a pozsonyiak a fővárosban jelentkező szellemet, látván a vidékek kedvező hangulatát SZÉCHENYI terve iránt, a pest-fiumei

és vukovár-fiumei vonalokból mindinkább kezdettek életkérdést csinálni.»

«A két terv már nyilvános pártzászlónak tekinteték.»

«Kossuth érzé naponkinti gyengülését.»

«Sejté a titkos czél egész dimenzióját.»

«Előbb a vasut kérdése felett akart mielőbbi ütközetet, mert az ellenzékben még a pártfegyelem teljes felbomlását nem hitte, és csak egyes desertiókra számolt.»

«Később félt, hogy magában a karzatban is, — mely a Kossuth elleni engedetlenkedés boszulója és a gyöngébb jelleműek ingadozásainak fékezője volt, — scissió uralkodik.»

«Elállott tehát szándékától.»

«Midőn pedig a hírlapirodalom kivétel nélkül feltámadt, és a vukovár-fiumei vonal legfelebb a *Heti lapok* kevesektől pártolt hasábjain számíthatott ügyvivőkre, Kossuth tökéletesen belátta, hogy helyzetének megtartására nincs más eszköz, mint oly izgatási anyagot dobni a közönség közé, mely a támasztott mozgás általánossága miatt háttérbe szorítson minden más kérdést, és a politikai szenvedélyek légkörébe sodorván az embereket, mint Oberon sipja, ha megfuvatik, öreget és ifjat a hangok ereje által forgasson».

«Egy tanácskozmányban jelenti tehát, hogy indítványt fog tenni oly tárgyban, melyet még a válaszfeliratkor sürgetni akart, de elvbarátainak kívánságára elhalasztott.»

«A figyelem felébredett.»

«A pártárnyalatok különböző körei a szándék tudomásához jutván, mozgani kezdettek.»

«A rokon- és ellenszenvek remény és aggodalom közt hányattak.»

«Szóval megint Kossuthra vala szegezve minden szem.»

«A megpendített anyagi kérdések, mihelyt a szenvedélyek szeszes pohara az izgalmat keresők ajka elébe tartatott, rögtön feledve valának.»

«És Kossuth diadalmaskodott ellenfelein.»

Nemzetünk története HORVÁTH MIHÁLY mind az adminisztratori kérdés, mind a SZÉCHENYI munkája által felidézett mozgalmakat jobbadán KEMÉNY nyomán írja le Kossuth pártvezérkedésének árnyoldalait élesen kitüntetve és az ellene támadt elégtelenséget élénken ecsetelve.

E mozgalmakból kerekedett ki azon indítvány, melyet Kossuth

folytatva a márczius 3-ki kerületi ülésben eléadott, mely a később mindent magával ragadó lavinának első induló hógolyója volt, egy-szersmind az események sebes rohama által egy kezdődő korszak-nak első kiindulását képezte.

E pontról kezdődik az új világ.

E ponton azonban még senki sem tudhatta biztosan mérle-gelni az eredményt.

Szédelgő kockajáték volt ez megindulásában, mert a hata-lom a birodalomban még meg nem támadva teljes erőben állott: Bécsben keletkezhető forrongásnak még csak sejtelmével sem birtunk.

Sokan aggódtak a hatalom erélyes közbelépésén.

A főherczeg nádor többek zaklatására Bécsbe sietett.

A mi ezután történt, az események nyomása alatt lett.

Tény pedig az, hogy e nehéz küzdelmekből Kossuth dia-dalmasan emelkedett ki, és lett néhány nap alatt — a helyzet-nek ura.

El kelle ezeket mondanom egész részletességgel, mert ezek-ben látjuk egy hatalom születésének vajadásait. Megismerjük e hatalom benső természetét és eszközeit. Kimérhetjük e hatalom képződése körül igazságosan az osztályrészét úgy az emberi gyarló-ságoknak, mint az események befolyásának. Végre pedig a későbbi események áramlatának ellenállhatlan folyamata is érthetőbb lesz előttünk.

Elképzelhetjük már most mindezen események hatását a gróf érzékeny kedélyére. Minndanyiszor látta tornyosulni a nehéz fellege-ket annak feje felett, kitől a haza sorsát rendületlen hittel féltette, és mikor annak helyzete alig birt kilátással a menekülésre, az ese-mények hatalma ragadja ki és emeli magasabbra mint azelőtt valaha.

Meg kelle győződnie, hogy az ellene kötelességből vivott harcban a fátummal áll szemben, és csak a fátum az egyedül, mi menthet, nem pedig emberi erő, hol a hazafiság minden erőlködése, az ész minden számitása az események váratlan fordulatain meg-törik.

IV. FEJEZET.

Indítvány az országgyűlés teendőiről. Ennek hatása a közhangulatra. Tárgyalása a követi és felső táblánál. A bécsi forradalom híre. Országos értekezletet hí össze a főherceg nádor. Ebben Széchenyi gróf fellépése. Senki által sem pártoltatik. Bécsbe márcz. 15-én küldöttség megy és meghozza a gr. Batthyány miniszter-elnökségét.

Az előbbi fejezetben elmondottak megismertettek a helyzet azon kényszerűségével és a benső indokokkal, melyek Kossuthot arra birták, hogy egy nagy fontosságú új indítványt jelentsen be, mely a közfigyelmet egészen a politikai ügyek terére vonva, a számára veszélyes helyzetnek egészen más fordulatot adjon.

Ezen indítvány, mely *«az országgyűlés teendőiről»* czimet nyert általa, azon perczben midőn felhozatott, minden kétségen kívül előlegezett volt, és csak a fennebb elsorolt körülmények miatt lett Kossuthra nézve halaszthatlan.

De mert a nagy események közbelépését tíz-tizenkét nappal megelőzte, nem csuda, ha ebből is nem kis értékű tőke alakult a nagy agitátor számára.

Mai nyugalommal bírálva az indítvány egész szövegét, láthatjuk abban elvitathatlan merészsége mellett is, két különböző idő befolyásának vegyülékét.

A követelmények sora a kitört európai válság előérzetére vall. A szerkezet hyperdynastikus hangja tízenkét nappal később Kossuthot egészen más színben mutatja fel a történelem előtt.

Ha ő nem a régi formák kényszerűsége alatt, de a bécsi forradalom kitörése után szól e hangon a dynastiához, rámutathatnánk e lépésére, melyben a gróffal és Deákkal egy színvonalon állna.

Tartalma minden esetre olyan volt, mely a külföldről szállongó hírek nyomása alatt magához ragadta a közfigyelmet és alig képzelhető mértékben felizgatta a kedélyeket.

Olaszországból már február hó elejéről voltak hírek felkelési mozgalmakról, melyek Rómából nyertek lendületet.

Márczius 1-én már a párisi forradalomról is szállingóztak homályos hírek. Azonban sem Olaszországból, sem Párisból érkezett hírek nem voltak különös hatással a pozsonyi hangulatra. Aggodalmas hatásuk leginkább az agio sebes emelkedésében nyilvánkozott.

Ez volt oka, mely miatt Győr megye conservatív követe felszólalt, megkéretni indítványozván ő felségét, hogy a lehető pénzbonyodalmak iránti aggodalmakat az által eloszlatatni kegyeskedik, hogy a banknak meghagyassék, mikép a forgalomban lévő pénzjegyek fedezetéről felvilágosítást adjon.

Ezen indítványnak felvétele márcz. 3-kára tűzetett ki. Megtétetvén az indítvány, Kossuth ehez fűzte saját előadását, kérve a rendeket, hogy a fennforgó körülmények közt emelkedjenek az események színvonalúra és ne álljanak meg csekély részletnél, milyen a pénzjegyek kérdése.

Felirati indítványának lényege következő volt :

Legujabb időben kifejllett események mulasztatlan kötelességünkkel teszük figyelmünket arra fordítani, miket felséged iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkíván.

Felséged minket reformok létesítésére hívott egybe — mi buzgó készséggel fogtunk a munkához.

Elhatároztuk, hogy közös teherviselés alapján a nép terheiben részt vegyünk.

Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokból kibontakozást kármentesítéssel összekötve — eszközöljük.

A katonai élelmezés és szállásolás megkönnyítése főgondunk.

A városok és kerületek rendezése halaszthatlan.

Földmívelésünk, ipar és kereskedelmünk sikeres lépéseket követelnek.

Honvédelmi rendszerünk gyökeres átalakítást kíván.

A magyar állam jövedelmeinek számbavételét és felelős kezelés alá vételét tovább nem halaszthatjuk, mert csak így bírunk felséged kir. székének diszéről, hazánk közszükségeiről és minden jogszerű kötelességeknél fedezéséről gondoskodni.

Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkál érdekतालकोकोश kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire, önálló nem-

zeti jogaink és érdekeink megóvása mellett, örömet nyújtunk segédkezet.

Mindezek csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden mástól független nemzeti kormány lesz megbizva — ezért szükséges a collegialis kormányzatot magyar felelős miniszteriummá alakítani.

«Ekként fogtuk fel hivatásunkat.»

«Lehetetlen aggodalommal nem tapasztalnunk a nyugalom bomladozásának azon jeleit, melyek a *pragmatica sanction*ál fogva velünk egyesült birodalom egyes részeiben mutatkoznak, és melyeknek súlyát a külesemények beláthatlan fejleményei sokszerűn nevelhetnék.»

«A jelentkező bajok valódi kutfejét, saját elmaradásunk főokát a birodalmi kormányrendszer természetében találjuk. Felséged a bekövetkező balesemények legbiztosabb óvszerét, magas trónjának rendíthetlen támaszát abban találandja, ha fejedelmi székét a kor szükségei által multhatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal környezendi.»

«Aggódunk magunkra nézve, hogy a collegialis rendszerszülte hosszadalmasság munkálatunk sikerét késleltetendi.»

«Kérjük azért felségedet, méltóztassék a fénförgő rendkívüli körülmények tekintetbe vételével a magyar kir. helytartó-tanács tagjai gyanánt a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyeneket az országgyűlésre, mint legkegyelmesebb királyi akaratának teljhatalmu organumait utasítani, kik országgyűlési tárgyalásainkban közvetlenül részt vegyenek, és kiknek, mint ilyeneknek személyes felelősségük alá lesz a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő. Ezek felséged királyi szándoka iránt az országgyűlést tájékozva, a kellő felvilágosításokat megadva a kérdések megoldását akkép mozdíthatják elő, hogy a hozandó törvények gyors előterjesztését lehetővé teszik, hogy így a jelen körülmények bármi fordulatának esetére is biztosítva legyen hazánkban a béke, és kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben felséged tántoríthatlan hűségünk mellett, a bizonytalan jövő mindennemű eseményei között királyi székének legrendíthetlenebb támaszát fogja feltalálhatni.»

Ez ama híres márczius 3-ki felirat kivonata «az országgyűlés teendőiről».

Kossuth előadásában mondja, hogy indítványában «dynas-

tikus szempontból indul ki» és a hűség ösztönét különös erélyvel hangsúlyozza.

Tizenkét nap múlva előadva, ez volt volna a legloyalisabb nyilatkozat, mit egy alkotmányos nép uralkodójához intézhet a válság nehéz óráiban.

Így is a külesemények beláthatlan fejleményeire és a trón ingatlan állása körüli aggodalmakra alapítva, miután a külesemények felőli hírek már feszült várakozásban tarták a kedélyeket, az indítvány nem talált ellenszegülésre.

A kerületi ülésben minden vita nélkül egyhangulag elfogadtatott.

Másnap márcz. 4-kén a felirat az országos ülésben felolvasztatván —

az alsótábla elnöke a királyi személynök ZARKA sem kívánt vitát előidézni, csak felszólítani kívánta a rendeket,

hogy az egyes kívánalmak elsorolását tán hagynák el, ne hogy láttassék, mint ha hűségőknek árt akarnának szabni, —

hogy a többi országok alkotmányossága, a be nem avatkozás elvénél fogva mellőztessék —

a kivitelre nézve a szokásos mód, — a nádori közbenjárás — vétessék igénybe.

Ezek ellenére a rendek mellőzve minden vitát, a feliratot a mint volt, egyhangulag elfogadták.

A felirat azonnal átküldetett a főrendekhez tárgyalás végett.

A főherczeg nádor távol levén, az országbíró mint elnök kijelenti, hogy e nagy fontosságú tárgyat a nádor saját elnöklete alatt kívánja felvetetni.

Ez ellen gr. BATHYÁNY LAJOS szót emelt ugyan, de sikertelenül.

Ez alatt érkeztek a hírek a francia forradalom győzelmeiről, Lajos Fülöp leköszönéséről és távozásáról, az ideiglenes kormány megalakulásáról stb.

Márczius 7-én már a hírlapok is megerősíték a francia trón bukását s a király távozását az országból, és a köztársaság kiáltását.

Aze naponi ker. ülésben indítványoztatott, hogy az országbíró szólíttassék fel, hogy az átküldött felirat tárgyában ülést tartson és vétesse fel.

Az országbíró azt válaszolta, hogy a főherczeg nádortól utasítást vár.

Márcz. 8-kán ezt jelentvén a megbízott ker. elnök MADARÁSZ LÁSZLÓ indítványt tesz, hogy a rendek hathatós intézkedést tegyenek a felirat tárgyalására a főrendeknél.

Mire KOSSUTH indítványozza, hogy a ker. elnök azonnal küldessék ki: az országbíróat felszólítani a főrendi ülés rögtöni összehívására — nem találván az országbíróat, keresse fel a tárnokot és hívja fel azt a főrendi ülés egybehívására.

A ker. elnök visszatérvén küldetéséből jelenti, hogy sem az országbíróat, sem a tárnokot nem találta meg. Bécsbe lettek felhíva.

Erre KOSSUTH indítványozá, hogy a felirat — a főrendek mellőzésével — egy rendi küldöttség által vitessék Bécsbe.

Ezen indítvány azonban PÁZMÁNDY felszólalására mellőztetett.

A türehetlenség és izgalom nőttön nőtt.

Így folyt ez márcz. 13-káig, midőn végre a nádor s a Bécsben volt országnagyok megérkeztek.

Ezen idő alatt míg a nádor tájékozásul Bécsben volt, a gróf is felrándult Bécsbe már nem emlékezem meghívás folytán-e, de valószínűleg így, nekem pedig meghagyta, hogy időközben vigyek hirt a történekről. El is mentem Bécsbe én is, és oda érvén este felé sietve felkerestem a grófot szokott szállásán. Ott azonban komornyikja várt azon üzenettel, hogy a mint megérkeztem, úgy a mint vagyok menjek azonnal a császári várlakba, ott ISTVÁN főherczeg szállásán keressenem fel.

Azonnal el is hajtottam a várlakba s ott épen értekezlet tartott a magyar ügyek felett, hol LAJOS és ISTVÁN főherczegek, METTERNICH herczeg és a magyar főurak voltak együtt.

Kihivatván a grófot a mellékterembe elmondottam a pozsonyi békétlenséget, és hogy szükség volna minél előbb e bizonytalan helyzetnek véget vetni.

«Épen ezen erőlködünk — válaszolá a gróf — épen jó, hogy érkezett, jöjjön be velem az értekezletbe adja ott elő tudósításait és pedig minél élénkebben, tán segíteni fog.»

Azonban én véletlenül az uton még sáros is lettem, s anynyira nem voltam ahoz öltözve, hogy ily gyülekezetben megjelenjek, hogy a gróf unszolásának sem engedtem.

Minden esetre ott maradtam még egy ideig, ha netán valamilyen szükségem volna rám.

Egy idő múlva ZSEDÉNYI udv. tanácsos jött ki a teremből s vele én is távoztam. Ő mondá nekem, hogy nincs mit várni az értekezlettől. A kívánt motu proprio nyilatkozatra nem voltak a főtényezők rábirhatók.

Alig bírjuk ma elképzelni azon tompa fásultságot, melylyel akkor a birodalom hatalmát kezelő két főember a keletkező fergeteget nézte. Egyik a végleg elaggott LAJOS főherczeg, másik a szinte nagyon megvénült METTERNICH herczeg.

Bennök s általok mintha a birodalom maga jutott volna az aggság kimerüléséhez. Erő, mely a fergeteg közt megmentse a hatalom tisztességét, nem mutatkozott sehol. Elfásultnak, kimerültnek látszott minden.

Vége márcz. 12-kén már Bécsben is érezhető volt a párisi események hatása és kétkedni tovább nem lehet, hogy a birodalom fővárosa is besodortatik az elindult általános mozgalomba.

Ekkor a főherczeg nádor és a magyar főurak Pozsonyba siettek. A nádor megérkezésének híre általános megnyugvást és csillapodást keltett a felizgult kedélyekben, melyeket már most csak a bécsi dolgok tartottak feszültségben.

Márcz. 13-kán még aggasztóbb hírek szárnyaltak Bécsből. Nagy események felvonulásának sejtelve töltötte el a kedélyeket remény- és félelemmel. Vártunk a pattanásig fokozott feszültségben, nem tudva mit.

A türelhetlen bizonytalanság engemet a grófhöz kergetett, hol különben is napom jó részét töltöttem. Lakásába lépve mondja komornyikja, hogy sürgőleg a főherczeg nádorhoz hivaték és még nem tért haza.

Helyet foglaltam szobájában és növekedő feszültséggel lestem megjövetelét.

Vége megjött délután, és hirtelen közlé velem a nádortól vett híreket a bécsi forradalom kitöréséről és mondá egyszersmind, hogy estére a felső és alsó tábla tagjai össze fognak hivatni a nádor által közös értekezletre. Igen jó — mondá — hogy itt kapott, és vártam reá, mert szüksége van rám.

Elhallgattunk egyideig mély merengésben.

Soha sem láttam a grófot hasonló felindulásban. Látszott rajta, hogy ez életének legválságosabb vajudása, mert ma a haza

sorsa felett vették el a kocka. A felmagasztaltság állapotában járt fel és alá szobájában, a halvány remény és mély aggodalom kinyomata váltakoztak arcán. Végre kért, ülnék íróasztalához, figyelnék az elmondandókra, és mert ő most nem képes semmit írni, foglalnám nézetét rövid indítvány gyanánt írásba, és készíteném azonnal el, hogy magával vigye.

E hóban, midőn ezt írom, éppen 32 éve telik, mikor ez történt. Ki volna képes elmondani mindazt, mi ez ünnepélyes órában a grófnak megatottan lelke mélységes fenekéről ajkaira szállt.

Érezte élénkebben mint bárki más, hogy a hazára elérkezett a végzetes óra. Érezte, hogy ez órában senkire sem nehezedik súlyosabban mint reá a kötelesség szavát emelni és tanácsot adni honfitársainak. Érezte, hogy ez utolsó tanácsa lesz hazájának fiaihoz, tán elszálló hang a pusztában, melyet senki sem hallgat meg, de érezte jobban mint soha az előtt a hazafi nehéz kötelesség parancsszavát s azon felelősséget, melyet tanácsában a jelen és utókor előtt elvállalnia kell.

Nekem — így szólt —, ki a nemzeti felébredésnek és erre keletkezett nagy szellemi mozgalomnak felelősségét nem utasíthatom el magamtól, a válság e komoly órájában a nemzet színe elé kell állnom, hogy elmondjam, mit kell most tennünk, mi nemzetünk múltjához méltó, jelenünket a veszélyből kivezeti és jövőnket biztosítja.

Kettő bizonyos előttem, az t. i., hogy ezt tőlem mindenki várja, és az, hogy ezt senki követni nem fogja. Pedig ez az egyedüli mentő út.

A mitől mindig remegtem, megtörtént. Kitért az európai forradalom, mely Párisból indulva elborítja az európai száraz földet és éppen szerencsétlen időben hozza reánk a legkomolyabb válság veszélyeit.

Fajtánk sorsa soha sem volt annyira kockán, mint lehet most. A válaszút pontján állunk. Minden attól függ, mely útra térünk.

Az egyiken hazánkat alig sejtett hatalomra és nagyságra emelhetjük, a másikon igen kétes jövő örvényébe sodorhatjuk.

Mi sem bizonyosabb, mint hogy az általános mozgalomba, mely birodalmunkra nézve Olaszországban megindult, Bécsben is kitért, bevonatik Prága és valószínűleg Krakkó és Lemberg is. Mindezen lázadások a magyar érdekeknek gyűmölcsözhetnek, ha eszünkön járunk.

Minel inkább indulnak forrongásnak a birodalomnak absolutismus által elfojtva tartott többi részei, annál inkább lehet Magyarország rendezett és szilárd állapota által a dynastia és birodalom támaszává, és állandó sulypontjává.

A Habsburg-ház és birodalom megmentése ma inkább kezünkbe jutott, mint KÁROLY császár halálával MÁRIA TERÉZIA trónra lépténél. A veszedelem az uralkodásra és nemzetünkre nézve is ma lehet nagyobb, de a megmentés munkája ma biztosabb és felette könnyű.

Akkor fegyverrel, ma józansággal épen azon nagy munkát vihetjük végbe. Eljárásunkkal pedig nemcsak a birodalmat, de az egész mivelt világot hódíthatjuk meg, és hazánkat tehetjük egy nagy európai érdek sulypontjává, fajunkat e sulypont fő oszlopává.

A forradalom mint máskor is ha nagyobb dimenziókat vesz is, hagyhat nagy nyomokat az államok benső szerkezetében, de az európai állam rendszert aligha alterálja, hogy felforgassa, nem hiszem.

Le fog ez is peregni, mint a többiek, végkép a dolgok visszaterteltetnek régi vágásukba, az veszi hasznát, a ki eszén járt és a körülményeket utilizálta.

Nekünk nem szabad félreismerni az európai helyzetet és abban hivatásunkat. Európának itt a keleten egy birodalom kell, mely a sulyegyent fenntartja. Az osztrák birodalom feloszlását Európa nem engedhetné meg. Ha mi Ausztriától szakadni akarunk, nemcsak Ausztriával gyűlne meg bajunk, de Európa fordulna ellenünk és hódítana vissza.

Ausztriához mi válhatlanul kapcsolva vagyunk. Szakadásra csak örült gondolhat. E helyzetben pedig nekünk a dynastiát mindinkább magunkhoz kell csatolnunk, hogy biztonságának alapját bennünk találja.

Erre a mostan kitört általános mozgalom adhatja kezünkbe a legjobb eszközt. Az elnyomás alatt létezett örökös tartományokban halomra gyűlt a gyuanyag. Ott, ha egyszer kitör a forradalom, annak mérveit, tartamát és elfajulását alig lehet előre belátni.

Nálunk *gyuanyag nincs*. Dynastiánkkal semmi bajunk. Szidjuk a német kormányt. Bajunk a fenálló kormány-rendszer. Ezt a forradalom ha erőre kap úgy is elsepri.

Nekünk önálló nemzeti kormány kell. Ez számunkra minden eshetőségek közt kimaradhatlan eredmény. Mindenik uton hozzá jutunk.

Mert képzelhető-e, hogy ha Bécsben miniszterium alakul és alkotmány hirdettetik, Magyarországon a régi rendszer maradjon. A bécsi miniszteriumnak elmaradhatlan corollariuma a magyar miniszterium.

A kérdés most csak az, hogyan jutunk ahhoz.

Ha Bécs után Prága is fellázad, mit én bizonyosnak hiszek, nem marad az uralkodás számára csak Pest hova vonulhat s hol mint uralkodó székelhet.

Ha mi oly állást foglalunk az uralkodással szemben, hogy az most is bennünk találja és pedig már most nem a külellenségek ellen, de saját lázadó népei közt uralkodó házában és birodalmának támaszát, okvetlenül karjainkba veti magát kényszerűleg és mi leszünk tényleg a súlypont.

Az események kényszerűsége önkényt adja kezünkbe sorsunk irányát, csak megérteni tudjuk.

Ez az egyik út.

Ellenben ha a forradalom megrendíti a trónt és egy időre megtöri a hatalmat, mi pedig a szorult helyzetet felhasználva a megtorlás ösvényére térünk, azaz a követelők sorába lépünk — a dynastia szorult helyzetében megfog adni mindent, mit sem megtagadni, sem mérsékelni nem képes. De míg magunkat is kiteszszük egy eléggé meg nem fontolt és a helyes mértéket túlhaladó átalakulás veszélyeinek, a dynastia is a szorultságában adott engedelményeket kicsikartaknak fogja tekinteni. Erejének helyre álltával feltámadnak benne a recuperationális vágyak és meglesznek az új válságos összeütközések, melyekre az alkalom hiányozni nem fog. Pedig mind azt, a mire vágyunk, elérhetjük kényszer és válság nélkül is, minden erőködésünkön kívül.

A dynastia valószínűleg oly állásba jut, hogy hatalma teljesen megtörik. A teljes megadásban fog mentő eszközt találni, mert ellenállni nem bír. A népek a követelésben, az uralkodás az engedésben nem fognak találni határt. De bizhatunk e aztán az ily vívmányok állandóságában?

Hasonló baj fenyegeti hazánkat benső viszonyainkban is.

Nem az ma Magyarország, a mi volt eddig. Egy új elem, eddig hangtalan és nem ismert vegyül most — bár még burkoltan — közügyeink intézésébe és a forradalom által juthat hatalomra. Ez új erő, mely érvényre jut, módosíthatja a magyar faj egész lényegét.

Az én szavam — meglehet — a régi magyarság utolsó hangja.

Ezen új erő oly körülmények közt lép életre, midőn érdekek kiegyenlítéséről, békés, biztos átalakulásról nem lehet szó. A forradalom nyomása alatt születik ez és nálunk is magunk közt a megadás kaphat lábra. Egyik fél meghódol feltétlenül, a másik parancsol korlátlanul. Ezen állapot megnyugvásra nem vezethet. A megadást feleszmélés és megbánás követi, a hatalom, mely természeténél fogva forgandó, felváltva a megtorlás eszközévé válik ellenfelek kezében, de mindig apasztja a nemzeti erőket. Megujul a régi átok rajtunk, nem lehetünk erős egyesített nemzet, minden rétegeiben virágzó egységes ország, a népek közt a legjózanabb legéletrevalóbb faj.

Tudom, megértette: mi fekszik lelkem fenekén. Az én nézetem az, hogy szóljunk így uralkodónkhoz :

A kitört forradalom veszélylyel fenyegeti a trónokat, és mi aggodalommal látjuk tornyosulni a fergeteget felséged és saját uralkodó házunk felett is. Ősi hűségünk e veszélyekkel szemben arra ösztönöz bennünket, hogy félre téve most egyéb gondunkat, mint egy ember gyülekezzünk a trón körül és annak védelmére minden eshetőségek ellenében egész erőnket felajánljuk. Ezért járulunk felségedhez.

Hogy azonban a fenyegető veszélyek ellen magunk is kellőleg felkészülve legyünk, hűségünkből folyó bizodalommal kérjük felségedet, hogy mellőzve minden szokásos formaságokat küldöttei által tegyen bennünket ez országgyűlésen oly helyzetbe, hogy mindazon intézkedéseket halasztás nélkül megtehessük, melyeket hazánk belbiztonsága és fenkijelelt hivatásunk betöltése — felséged trónjának megvédése — tőlünk követel.

Ez volt körülbelől javaslatának lényege, miből formulázott indítványt kelle készítenem.

Én asztalán megírtam az indítványt határozati javaslat alakjában röviden és felolvastam, miután megállapítottuk, tisztára leírtam és a gróf a tisztázott példányt magához vette előterjesztés végett.

Ezen emlékezetes okmány meg kell hogy legyen ma is két példányban. Egyik a letisztázott, melyet a gróf magához vett és melyet másnap nekem mutatott is.

Másik a fogalmazvány, melyet asztalánál fél iv papíron kék tintájával írtam.

A tisztázott példányon 21 vagy 22 aláírással az értekezlet

jelenvolt tagjai sajátkezü aláírásukkal bizonyítják, hogy a gróf ezen indítványt ezen ünnepélyes alkalommal tette és azt is, hogy ez senki által nem pártoltatott.

A fogalmazványt évek multán egy alkalommal ÉRKÖVY ADOLF iratai közt találtam. Valószínűleg ma is hagyatékában lesz.

Ezen okmány már azért is különös fontosságot érdemel, mert mind HORVÁTH MIHÁLY, mind még KEMÉNY is megemlíti, de mindketten hallomásból, futólag és hézagosan.

Pedig ezen okmányt a fennebbi indokokból ezen válságos alkalomra én fogalmaztam, én tisztáztam le s mindkettő az én kezem írása.

Ezen okmány bizonyítja: miként fogta fel a gróf a válponton a helyzetet és miként teljesítette hazafi kötelességét.

Ez volt az utolsó alkalom, hol a gróf az országgyűlés előtt saját politikai rendszerének szellemét szembeállította a Kossuth által inaugurált politikával. Az ország választott, és neki azontul szerepe nem volt, míg a dolgok újra bizonyos alakot nem öltöttek és neki is helyt kelle foglalni az új kormányban.

Ha a gróf a bécsi forradalom hírére közös országgyűlési értekezletre meghiva — tanácsaival elhallgat, egész multját tagadja meg, ép úgy, mint ha máskép szól és tanácsol, mint a mint tette.

Ezen conferentiában hangzott el — mint maga mondá — a régi magyarság utolsó szava. Ez választotta azon utat, melyen a dolgok egészen új rendbe kezdődött.

E ponton feneklik meg a mult, és kezdődik a jövő. Ez a hátkő két külön korszak közt, hol politikánkban két ellentétes irány elválik egymástól, elhal a régi és születik az új.

Az események lépésenkinti fejlődésének során lesz módunk látni mindazon következményeket, melyek az itt elfogadott politika nyomán keletkeztek. Ennek tehát bővebb taglalásába most nem is bocsátkozom, kevéssel alább lesz ennek helye.

E helyett térjünk vissza a pozsonyi eseményekhez.

A közös értekezlet éjjélkor oszlott szét és következő napon márcz. 14-kén délután 3 órára a főrendi ülés össze lett hiva a felirat tárgyalására.

A kitűzött órában nádor ő fensége a közbizodalom és szeretet viharos, szünni nem akaró nyilatkozása közt — így szól a tudósítás — elfoglalja elnöki székét.

Szólt ezután egyedül a főherczeg nádor, mondván, hogy a

felirat tárgyalásának ezen elhalasztásából meri reményleni, hogy a főrendek magokévá teszik azon javaslatomat, hogy a rendek felirata úgy a mint van elfogadtassék.

Erre következett az egyhangú elfogadás.

Midőn a főherczeg nádor ezen egyhangú végzést kimondotta, azon forró óhaját is fejezte ki, hogy az országgyűlés eredményesen végződjék. Mit ma ígérhet — így szólt tovább — az, hogy személyes és hivatalos befolyását önálló szilárdsággal fogja használni. Most leginkább van szükségünk összetartás és egyetértésre, erre a főrendeket legnagyobb bizodalommal felszólítja.

A főrendi határozat azonnal megvitetik az alsótáblának.

Visszatérve az alsó-táblától az ítélőmester jelenti: hogy a rendek e feliratot külön országgyűlési küldöttség által kívánják ő felségéhez juttatni, mihez képest kérik a nádor ő fenségét, vállalná el ezen küldöttség vezetését, a főrendeket pedig, hogy maguk részéről a küldöttséghez járuljanak. A főherczeg nádor e felhívást elfogadta.

Igy az alsó-táblától 10 megyei, 10 városi, 4 egyházi és 2 kerületi követek jelöltettek e küldöttségbe.

Az alsótábla 26 küldöttéhez a főrendek 13 tagot adtak, köztök LONOVICH püspököt, ifj. MAJLÁTH GYÖRGYÖT, gr. BATTHYÁNY LAJOST, br. WENCKHEIM BÉLÁT, gr. TELEKY LÁSZLÓT, RAJASICH karlóczai érseket stb.

Az alsótáblán ezen küldetés alkalmával még azon sajátságos határozat is kimondatott: hogy ha ő felsége a rendek küldötteitől külön értesítést kívánna, erre KOSSUTH LAJOST bizzák meg.

E napról még a követi kar küldőihez az ország hatóságaiba együttes nyilatkozatot menesztett a történetekről.

Ebben mondatik, hogy Bécsben márcz. 13-kán vör folyt a szabadságért, a százados bureaucratia megdőlt. METTERNICH herczeg és APPONYI cancellár lemondott. Ő felsége megadta a sajtószabadságot és alkotmányt a bécsieknek.

Másnap márcz. 15-kén reggel 10 órára volt a bécsi küldöttség meghíva, hogy a «Ferencz Károly» gőzösön induljon Bécsbe.

E küldöttség megtérve Bécsből meghozta a magyar felelős miniszterium engedélyezését, és hogy ő felsége gr. BATTHYÁNY LAJOST bizta meg a magyar miniszterium alkotásával.

V. FEJEZET.

Széchenyi gróf indítványának elemzése. Különbség az ő és Kossuth indítványa közt. Ennek következményei. A magyar miniszterium megalakulása. A névsor hatása Bécsben. Deák megérkezése Pozsonyba. Széchenyi nyilatkozata a „Pesti Napló”-ban.

Midőn emlékeimet megírni kezdettem, csak homályos sejtésem volt a feladat nehézségeiről.

Szándékom csak az volt, hogy avatottabb hiányában leírjam a gróf három utolsó évi életpályájának folyását, mely időt több nyíre közvetlen érintkezésben töltöttem vele.

Haladva a munkában mindinkább látnom kelle, hogy saját-kép nemzetünk ez időbeli történelmének részleteivel kell foglalkoznom, és pedig nem a történelmi események elsorolásával, mi ép oly könnyű mint felesleges munka volna, hanem az események születésével, azaz azon ágával a történelmennek, mely legnehezebb, és a mily sikamlós ép oly kevésbé háladatos, sőt most még a kivitelben annál kényesebb minél elfogulatlanabb.

Az események fatumszerű lebonyolódásának elmondása éppen nem fogná feltárni szemeink előtt sem azon küzdelmeket, melyeken a gróf áthatott, sem reményeinek azon fokonkinti elborulását, melynek végkép áldozatul esett.

A műhelyt, melyben az események készültek, kell felkeresnünk és az abban folyt munkát kutatnunk, hogy fogalmunk legyen azon lélekállapotról, melyben a gróf folytonosan sodortatott a ketségsbeesés felé.

Tisztelt olvasóm pedig, ki némi igényekkel veszi kezébe e munkát, méltán megvárja attól, hogy egy drága élet folytonos hányatásait lépésről lépésre állítsa szemei elé, és az események alakulásában, a helyzet reménytelenségében lássa indokolva a catastrofát, mely lélektani kényszerűséggel bekövetkezett.

Ebben is ezer nagy és apró körülmény összegéből domborul

ki a gyászos eredmény. Ezek jó részét mellőzte a történész, másokat csonkán és nem a gróf életével vonatkozásban jegyzé fel, holott reá közvetlenül hatott. Fogunk találni még kósza híreket is, melyeknek forrását akkor is hiában kuttatuk, ma pedig éppen leleplezhetlenek, de közhitre találván signaturái az időnek, jelzői a helyzetnek és mert mindenki hitte lehetőségét, valóság gyanánt nehezdedtek a kedélyekre és hatásukkal hatalmasan elősegítették a rombolás művét.

Csonka és alig menthető volna fáradozásom, ha nem annyi részletezéssel mennyi csak emlékezetemtől telik, és minden benyomásokkal, melyekről tudomásom van, nem igyekezném felderíteni a hatást e szomorú drámában.

Mig ebben fáradozom, azt is kell látnom, hogy némely esemény felfogásában egészen más utra kell térnem, mint melyen történészeink eddigelé járnak.

Ilyen kiválókép a többek közt azon értekezleti indítvány, melyet a gróf a döntő perczben tett s miről a közelebbi fejezetben részletesen szoltam.

Ha KEMÉNY ezen momentosus esemény részleteiről egészen értesülve van, a gróf e fellepését nemcsak nem feledheti ki kellő világításba helyezni, sőt mint a ki a 48-ki idők egész Európábani szomorú jellegét oly behatólag ecseteli, ez eseményt mint idő jellemzésének legecslátansabb példáját idézi fel, monumentalis dolgozatának egyik fénypontját alkotja belőle.

Erre pedig a felhozott indítvány nemcsak indokainál és azon válságos alkalomnál fogva, mikor tétetett, hivatva van, de behatóbb méltánylást már azért is joggal követel, mert utolsó eset, hol az ország színe előtt szemben állott a gróf Kossuthnal, szembe állította vele politikájának egész szellemét, és közöttök döntésre hívta fel az országgyűlés egyetemet. Ez volt a gróf — hattyudala.

És amaz idő jelzésére lehet-e valami kirivóbb jelenség, mint a mi ekkor történt.

A legnagyobb magyar, a magyar nemzeti politikának alkotója és nagy mestere, korának legmélyebben látó politikusa a nemzetnek egy nagy válság ünnepélyes órájában tanácsot ad.

És e tanács a nemzet atyái közt egyetlen visszhangra sem talál.

A gróf minden tanácsa, mit kortársaink adott, bölcs és mélyen átgondolt volt. De nem volt egy sem bölcsőbb, mélyebben átgondolt, következményeiben végzetesebb mint ez, miről éppen szó van.

Azt gondoljuk: hogy az ország annyi bölcse, hazaszerető, dynastikus érzelmű férfiai közt, kik e nagy értekezletben jelen voltak, ne lettek volna számosan, sőt nagy többség, kik a grófot mélyen átértették és vele éreztek?

De innen képzelhetjük, a helyzetnek mekkora nyomása alatt kelle az embereknek állaniok, hogy egyetlen hang se merjen emelkedni az egyetlen józan tanács mellett.

Csak a ki ily időket maga átélte, lehet fogalma ily nyomások hatalmáról, mely sokban hasonlít a merevalélttság azon állapotához, midőn a halottnak képzelt ember mindent hall és ért, de életének és tudalmának legkissebb jelét sem bírja adni.

Igaza van azonban KEMÉNYnek, e merev fejetlen állapot a februári idők általános jellege Európában.

„A ki a megfélemlést és habozást — így szól KEMÉNY — mely mint egy nagy betegség elterjedt egész Európában, figyelemre veszi, nem fog bámulni, ha a pozsonyi conservatívek is úgy elvesztették szívöket és eszméletöket, mint LAJOS FÜLÖP és METTERNICH és mint a belga királyon és angol országlárokon kívül, a többi világ.»

„Senki sem volt a résen.»

„Mindenki visszavonult.»

„S nem szerencsétlenség-e, hogy egész Európában szétterjedvén a mozgalom, majdnem mindenütt ingatag, erélytelen, habozó és az események idegenszerűsége miatt megrémült emberekre talált.»

Ez amaz idők hű signaturája mindenütt.

Ezen előzmények után vegyük az indítványt elemzés alá, hogy annak történelmi fontosságát megjelöljük.

Mert ha méltányoljuk is a mozgalmas idő számba vételével az elfogadás emberi nehézségeit, de hogy módosító befolyást nem engedünk a gróf tanácsainak, az mindenesetre menthetlen hiba volt, és gazdag forrása lett a későbbi válságoknak. A nyomás megmagyarázhatja, de nem menti a tényt.

A mozgalom megindult a birodalomban. Kezdetét vette a legveszélyesebb ponton, az uralkodó székhelyén Bécsben.

Az első kitörés éle a türhetetlen abszolút rendszer megdöntésére volt irányozva; az uralkodásnak sem jogát, sem tekintélyét nem is érintette.

A mozgalom jogosultsága e ponton és e keretben kifogás alá nem jöhetett. A sikert minden jóra való ember és a gróf is bizonyára csak óhajtott.

De ahhoz sem kellett különös éles tekintet, hogy előrelásuk, mikép a mozgalom, melynek élén Bécsben az Aula áll, erejének magvát a sok ezernyi Arbeiterek képezik, oly ponton nem fog állapotodást nyerni, mely az udvar környezetét képező elemek megnyugvását is megnyeri és tovább haladva előbb vagy utóbb magával az uralkodással is összeütközésbe jő.

Ezen valószínű eshetőségek közt minő állást foglal el Magyarország, ettől függött a nemzet jövője.

Ha a mozgalom természetes fejlődésében az uralkodás tekintélye megtámadtatnék, a birodalom állása megrendülne: ezen eshetőségre a magyarság az uralkodás védői vagy ostromlói sorába lép-e, barát lesz-e vagy ellenség, ettől függött a jövő.

A kérdés a mozgalom első stádiumában épen nem állott ily élesen, de politikusnak tovább kell látnia, mint mit a percz mutat, ma a holnapot is számba venni.

És a kérdés a gróf és Kossuth indítványában épen e körül forgott.

Végelemzésben a két indítvány abban különbözött: minő állást foglaljon el Magyarország a megindult mozgalom alkalmából az uralkodással szemben.

A gróf azt indítványozta: ajánljuk fel védő szándékunkat az uralkodónak, hogy az minden eshetőségekre egy ország kipróbált véderejére támaszkodhassék, mint egykor MÁRIA TERÉZIA a nagy FRIGYES, I. FERENCZ, NAPOLEON, úgy most V. FERDINÁND lehető elenségei ellen.

Kossuth indítványában, mely a márcz. 3-ki felirat volt, épen nem álltunk mint ellenségek sem a dynastia, sem a birodalom érdekeivel szemben, de időközben a helyzet hatalmasan változott, az uralkodás és birodalmi kormány ereje megtört, és mi ott álltunk a követelő népek sorában mint követelő fél, melynek a mit kíván, megtagadni nem lehet.

Lássuk a két indítvány elmaradhatlan következéseit.

Midőn Magyarország felszólalásával az uralkodó színe elé juthatott, már Bécsben az alkotmány ki lett hirdetve.

A mint Bécsben a birodalmi kormány helyére egy specificus osztrák miniszterium lép, mely az örökös tartományok országgyűlésének felelős, már a régi kormányrendszer megdőlt, s ezen osztrák miniszterium hatálya az örökös tartományok határain túl természeténél fogva nem terjedhet.

A magyar önálló nemzeti kormány tehát a bécsi alkotmány kihirdetésének elmondhatlan következménye.

Sőt az is a képtelenségek sorába tartozik feltenni, hogy midőn a császár Bécsben az örökös tartományok számára elállt a kormány collegialis rendszerétől, akkor annak fentartását Magyarországon követelhette volna.

A bécsi osztrák miniszteriumnak tehát a magyar miniszterium megalkotása elmaradhatlan következése lett volna minden kigondolható esetben.

A magyar miniszterium tehát létesül az események kényszerűségéből, akár SZÉCHENYI, akár KOSSUTH útjára térünk.

Ezentúl válnak el a kényszerű következmények.

Ha az uralkodás védelmére felajánljuk nemzeti erőnket, mint a gróf tanácslá — következik szükségkép:

ha az európai forradalom fejlődésében haladt, és Bécs is tovább megy, az uralkodás zaklatva menhelyet keres — Prága is lázong, mint történt is, nincs a közmozgalomban nyugalmas pont más, mint *Budapest*.

Ha mi védőként állunk a fejlődő mozgalom közepette a dynastia oldalán: nem lehet horvát, szerb, oláli és szász lázadás.

A horvátok zavaroghatnak meg, de nem nyerhetvén sem pénzben, sem fegyveres erőben támogatást, nem lehet mozgalmaiknak számbavehető következése, mely csak az által válhatott komolylyá, hogy Bésből támogatást nyerl.

Ha az uralkodó Innsbruck helyett Budapesten van, a horvát betörés gondolata sem támadhat. RAJASICH örül, ha Karlóczán nyugodtan székelhet. Szerbia mozzanni sem mer.

És mi minden erőnket az átalakulás békés lebonyolítására fordíthatjuk. Nincsenek dicső győzelmeink, de nincs fajirtás, nincs egymást pusztító harcunk a birodalomban és nincs — BACH-korszakunk, és ennek nyomában sok évi küzdelem és pusztulás, melynek hatásait mikor és miként épüljük ki, még a jövőendő titka.

A dynastiához ragaszkodás tehát a grófnál nem a sziv gerjedelmeiben, de a józan számító ész tanácsaiban lelte forrását úgy, mint 1865-ben DEÁKNÁL, ki daczára azon szerencsétlen rendszernek, mely mindent elkövetett az országban a dynasticus érzület kiirtására, még is kimondotta híres husvéti levelében, hogy reményünk egyedüli támpontja csak az lehet, ha az uralkodó szívéhez

és jogérzetéhez fordulunk és vallásosságától várjuk ügyeink jobbra fordulását.

És érezzünk bár miként sziveinkben, de a dynastiához szoros ragaszkodás a magyar politika elutasíthatlan követelménye marad mindaddig, míg Európának fennálló rendszere gyökeresen meg nem változik és ez más, ma még nem is sejthető conjuncturák új világát teremti.

1848-ban márcz. 13-kán, midőn a gróf indítványa nem pártoltatott, mi ezen politika alapjáról tértünk le és KOSSUTH feliratával léptünk azon lejtőre, melyen, mint a későbbi fejlemények mutatták, nem volt megállás Világosvárig.

A KOSSUTH fogalmazta feliratnál azonban aligha lehet képzelnünk is dynasticusabb érzelmű okmányt, el annyira, hogy ő felsége is erre adott válaszában elismeréssel szól az abban kifejezett érzelmeiről. Tény mind a mellett az, hogy a dynastia szorult napjaiban, midőn a bécsi nép ellenében annak minden ellenállási ereje megtörött, állott elő a magyar nép is és követelte mindazt, mire a kedvező idő ösztönözte s ott létében a magyarság a bécsi mozgalom győztes elemeivel testvéri contestatiókat váltottak.

Ezt azért emlitem fel, hogy megjegyezzem azt is, mikép KOSSUTH szónoklatai a bécsi nép nagy tömegéhez és a neki hozott ovatiók épen nem voltak arra alkalmasak, hogy a magyarok iránt az udvarnál bizalmat gerjeszsenek, vagy azon hitet ébreszszék, hogy mi bennünk komoly eshetőségekben támaszt találhatnak.

Elrontva azonban még semmi sem volt. Nem léptünk fel mint barátok, de nem is mint ellenségek. Lett volna még részünk elég, kijózanodva a mozgalom első mámorából helyreütni a mulasztásokat és biztosítani a jövőt.

Az alkalmakat mikép és mire használtuk fel: később meglátandjuk.

A gróf csak azt látta eltelve mély fájdalommal, mi minden volna hatalmunkban és mennyit szalasztunk el, mikép cseréljük be olcsó dicsőségért a haza nagy érdekeit, mint az új világ vad népei csillogó üvegért a drága aranyat.

Győzvén határozottan KOSSUTH az országgyűlésen, felirata egyhangulag elfogadtatott és a grófnak ez időben, mely szinte magára öltötte a mozgalom színét, activ szerepe megszűnt.

Magába vonulva kémlelte az események rohanó folyását.

E napokban a grófot herczeg ESZTERHÁZY PÁL, egy meghitt

embere, kereste fel naponkint, és értekezett a dolgokról vele hosszasan és behatóan.

Zaklatta gróf BATTHYÁNY mint már miniszterelnök a herceget, lépne a magyar miniszteriumba, mint a felség melletti miniszter. A herceg sokáig habozott. Meghittje által a gróffal tanakodott, ki minden kitelhető okokkal támogatta belépését.

Végre gr. BATTHYÁNY felkérte a grófot is, vállalná el miniszteriumában a közlekedési tárczát.

Azonnal tétova nélkül elfogadta.

És pedig soha életében ellenkezőbb akarattal de nagyobb készséggel nem szánta el magát valamire, mint épen erre.

De habozhatott-e egy perczig is, midőn egyedül abban látott még lehető békés kibontakozásra reményt, ha ISTVÁN főherceg körül a kormányban gyarapodnak a mérséklő erők, és a felség mellett oly hatalmas befolyás mint hg ESZTERHÁZY működik mellettünk, ez pedig utóvégre belépését az ő elhatározásától tette függővé.

Nem is lehet tagadni, hogy midőn márczius 23-kán az országos ülésben gr. BATTHYÁNY a megalkotott miniszterium névsorát leolvasta, a hatás Pozsonyban leirhatatlan volt.

De mindezen hatást messze túlszárnyalta azon kedvező benyomás, melyet e miniszteri névsor Bécsben a magas udvari körökben keltett.

Azon értesülések, melyeket a gróf Bécsből vett, felhangolták őt magát is. Ezen esemény ismét Magyarországra vont a udvari körök egész figyelmét. A nemcsak csillapodni nem készülő, de terjedni indult mozgalom tengerében Magyarországot kezdék tekinteni azon pontnak, mely kívánalmaiban kielégítve a szorongatott dynastiának és fenyegetett környezetének nyugpontot és biztos menekvést ígér.

Ezen miniszteri összeállítás kedvező hatása elmosta a magyar fellépés és bécsi küldöttség keltette aggodalmakat, és egészen más véleményt teremtett ott a dolgok alakulása iránt.

Bécsben az udvar körében, midőn a császár a fellázadt tömegek követelményeinek engedett, és elé állt a magyar küldöttség és kívánságait előadta, Magyarországot ép úgy mint Ausztriát forradalmi terrenumnak tekintették. Hallottak is pesti és pozsonyi mozgalmakról.

Azonban míg Bécsben a clubbok mindinkább lehetetleníteni

kezdték a normális viszonyok helyreállítását, és azoknak izgatásai mellett a mozgalom mindinkább szélső democraticus, sőt socialisticus irányt kezdett öltetni — az alatt érkezett Magyarországból a miniszteri névsor.

Oly forradalom, mely szabad alakulásából a hatalmat herczeg ESZTERHÁZY, gr. SZÉCHENYI, gr. BATTHYÁNY, DEÁK, EÖTVÖS stb. kezébe teszi le, az udvari köröket bámulattal lepte meg és a bécsi mozgalmaknak mutatkozó gyors elfajulásánál nagy reményekkel töltötte el. A kormányzati formák változataival keveset törődtek, a társadalmi rendet ingatlannak látták a magyar földön.

Az oly mozgalom, mely önként magától a dolgok vezetését az ország legdynasticusabb, legbölesebb és vagyonosabb embereinek kezébe adja, mi aggodalmat támaszthat oly időben, midőn Bécsben épen a túldemocraticus vagy épen socialisticus iránytól lehetett komolyan félni.

Figyelme az udvarnak mindinkább Magyarországra irányult és naponkint erősödött udvari körben ama hit, hogy a birodalomban egyedül Magyarország azon pont, honnan az európai mozgalom társadalmi elfajulásai ellen megvédelhetik úgy a dynastiát, mint a birodalmat.

Minden még képzelhető aggálynak tárgyát KOSSUTH hatalma képezte, kinek egyéniségében nem bíztak.

Azonban két igen súlyos indok eloszlatta jobbadán ezen aggodalmakat is.

Egyik, mert hitték, hogy KOSSUTH a kivitt nagy eredmények után rendkívüli hatalomra és népszerűsége jutván, ebben és az elfoglalt magas állásban nyugpontot fog találni a becsvágy további incselkedései ellen, és a babérokat azontul a nyereségek megszilárdításában fogja keresni.

Másik, mert hitték, hogy ha KOSSUTHOT vérmérséklete a helyes vonalon tulragadná is, ISTVÁN főherczeg körül gr. BATTHYÁNY rendkívüli erélye, SZÉCHENYI előrelátó éles szeme, DEÁK bölesessége és békeszeretete úgy a többi miniszterek befolyása mindig elegendő ellensúlyt fognak képezni lehető elfajulások ellen.

Ilyen volt Bécsben az udvari körökben a nézet Magyarországról, e miatt annál fokozódóbb reménynyel várták a dolgok alakulását nálunk, minél fenyegetőbbé lett a helyzet Bécsben.

A gróf mint mindig, úgy most kiváltkép a bécsi alakulásokra függeszté szemeit és értesülései mindig biztos forrásból voltak merítve.

Lajos gróf — a gróf fivére — az udvarnál volt alkalmazva, és mint Zsófia főhercegasszony főudvarmestere mindenről tudomással bírt, a mi e magas körökben történik.

Általa közöltetett a gróffal két igen jelentékeny emlékirat is, mely a bécsi mozgalom kitörését megelőzőtt napokban Zsófia főhercegnőnek nyújtott be.

Az első igen fontos javaslatokat tartalmazott azon rendszabályokra nézve, melyek a kitörést megelőzvé, azt tárgyalanná tehették és elháríthatták volna.

A másik — mint bevezetéséből látszott — azon felette kegyes helyeslő fogadtatás következtében iratott, melylyel az első a főhercegnő részéről találkozott.

Ezekből és Lajos gróf értesítéseiből tudtuk, hogy az udvari körök már tultették magokat az alkotmányos formák elleni idegenkedésen, nyugpontot abban keresnének, hogy azok mellett a birodalom összetartását és a megingott uralkodói tekintély helyreállítását biztosíthatnák.

Erre azonban a bécsi hangulat semmi kilátást nem nyújtott. Ellenben Magyarország nagy reményekkel biztatott.

Annak látása, hogy a helyzet alakulásában még nem hagyott el a szerencse, felélesztette némileg a gróf reményeit is a lehető kibontakozás iránt.

A feléledt jobb remények egyik órájában írta márcz. 27-kéről azon nyilatkozványszerű cikket, mely a *Pesti Hírlap*ban megjelent, és akkori érzelmeit tolmácsolja.

«Mi lesz belőlünk magyarokból?» kérdi.

«Bátrabbak, merészebbek, kikkel magasb láthatlan hatalmak látszanak szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapra fektették hazánk jövőjét, melyet velem együtt mi hangyamunkások tán soha, vagy generációk után lettünk volna képesek megalakítani; — mely alapon bizonyosan felvirul fajtánk, ha csak nem vagyunk önmagunk iránt hűtelenek, és ha nem döfjük saját magunk a megsemmisítő gyilkot keblünkbe.»

Inti tehát a nemzetet: tanuljon engedelmeskedni. Legyen hazánk a szabadság és rend olyan őre, minő volt hajdanta mint a kereszténység védfala.

Mi sziklák és zátonyok közt küzdve, kell, hogy összetartsunk. Sok a sértett érdek. Mindenik ember positiója változott. Istenért tartsunk rendet, s egyesítsük erőnket, hogy vívmányainkat megszi-

lárdítsuk, és szerencsésen kibontakozzunk a bonyodalmak özönéből.

«A mi engem illet — így szól — ez lesz most eljárásom :

Ő felsége gr. BATHYÁNYT bizta meg: képezne magyar miniszteriumot. Ő engem is felszólított lépnék be. Én tétova nélkül elfogadtam.

Okát adja miért, de sajnálja, hogy nem inkább mint egyszerű napszámosa az ügynek mehet példával elől az engedelmességben és a rend szigorú fentartásában.

Ki-ki tehát becsületesen állja meg helyét önmegtagadással. Ne adjon minden kritikának hitelt, inkább gondolja bele magát a nagy nehézségekbe, miket le kell küzdeni még.

«Közkatona sorban állni, s kitüntetés nélkül gyakorolni a polgári erényt néha ép oly dicsőséges állás és szintoly szent kötelesség, mint állni a dolgok élén.»

Ezen időben valósággal is minden attól függött, bir-e az új kormány az országban szigorú rendet és nyugalmat teremteni, a dolgok normalis folyamatát helyreállítani és ebben a közelet új alapját megszilárdítani.

Azonban kivéve a már akkor javában folyó horvát mozgalmakat, benn az országban sem a vágyaknak, sem az ambícióknak további tárgya nem volt és kételkedni sem mertünk, hogy oly fényes összeállítású kormány a bölcsesség és erős akarat annyi összegével csillapodást fog eszközölni és birni azon jelentéktelen hullámokkal is, miket inkább csak a közöröm és a helyzet ujdonsága korbácsolt fel.

Meg kell még itt emlitenem, hogy márcz. 20-án délben DEÁK FERENCZ is mint Zalamegye követe Pozsonyba érkezett, engedve azon felhívásnak, mely hozzá márcz. 14-kéről számos alsó- és felsőházi tag aláírásával intéztetett. Követi helyének elfoglalásával és a miniszteriumba lépésével tetemesen fokozván a jobbak reményeit szerencsés kibontakozásunk iránt.

E fejezetben elemeztem a gróf márcz. 13-ki indítványát, mint nagyjobbyszerű jelentőséggel bíró felszólalásának utolsó actusát.

Tennem kelle ezt, mert történeteink HORVÁTH MINÁLY és KEMÉNY is, mint mondtam, csonkán és csak futólag említik, pedig a gróf méltán nagy súlyt fektetett ez eseményre s másnap nekem

mély megindulással mutatá a sok aláírással ellátott okmányt és benne az idő szomorú jellegét.

Felidéztem márczius 27-kéről Pozsonyból írt szózszerű nyilatkozatát is a hazafiakhoz.

Ez is utolsó nyilatkozata a lapokban, miről tudomásunk van.

Ez a gróf politikai pályáját befejező catastrofa előtti időből utolsó nyilvános kifejezése jobb reményeknek. A jobb jövő lehetősége iránti hit utolsó felvillanása.

És ez életében nevezetes forduló pont. Innen túl Dante bővöletes világába lép, hol megtört hittel, feldult reményekkel kétségbe esve halad pályáján az inevitabile fatum felé.

Láttuk a grófot addig mélyen átgondolt és jól megválasztott ösvényen haladni öntudatos tervvel és ingathatlan kitartással.

Láttuk őt a végzetes napig — márcz. 13-káig — egész pályáján nagy törekvéseinek nehéz feladatában minden tőle telhetőt megtenni, hogy elveinek diadalt, törekvéseinek sikert szerezzen.

Láttuk utolsó perczben is a helyzet kedvezéseit úgy megválasztani, hogy a hazának végzetes erő ellen a diadal alig lett volna kétes.

De mint 1840-ben a legszerencsésebben megalakult politikai helyzetet egyszerre feldulja KOSSUTH fellépése a *Pesti Hírlap*ban — mit akkor csak ő egyedül lát és érez át, más senki.

Épen úgy 1848-ban a márcziusi napokban a bizonyos győzelem perczében — közbelép az európai forradalom — és kigunyol minden emberi számítást.

A gróf útjába mindig a fatum lépett.

Ha mi hazánk történelmében SZÉCHENYI korszakról beszélünk, az 1848-ban márcz. 13-án be lett fejezve. E perczben veszi kezdetét egy új korszak, mely egyedül KOSSUTHÉ.

SZÉCHENYINEK márcz. 27-ki nyilatkozatában látjuk a jobb reményekre ébredett lélek felszólalását, hiszszük, hogy egész erejével kész az új pályán, az új és nehéz munkára vállalkozni, mert a nemzet sorsát a haza legválogatottabb embereinek kezében látja és ebben az erők oly összegét a dolgok élén, minőt e haza alig állíthat ki még egyszer. Még a külesemények is számunkra látszanak hatni és helyzetünket emelni.

E remény azonban hamar elhalványul. Megindulnak a nehéz küzdelmek a nemzeti hatalom benső körében, és a mozgalom szelleme folyton diadalmaskodik a béke erőfeszítései felett, a mérsék-

let kigunyoltatik az események által, míg végre nem marad hangja csak a szenvedélynek.

Ez nyakunkra idézi a horvát betörést, és annak szabad előnyomulása a haza állapotát oly kétségbe ejtővé teszi még azok szemében is, kiket sötét sejtelmek nem üldöznek évek óta, mint a grófot — ekkor a nagy nemzeti megaláztatás megtöri erejét és orvosának unszolására útra kel — a végsőre azon hely felé, melynek kapuin láthatja maga számára felírva DANTE neki oly kedvencz mondatát:

Lasciate ogni speranza.

Annyit tud mindenki hazánkban, hogy lelke állapotának minden fázisai szorosan összefüggnék a hazai események benső fejlődésével.

De épen ennek megítélésénél juthatunk tévedésbe, mit csak akkor kerülhetünk ki, ha az események benső fejlődését az ő személyével vonatkozásban részletezzük, e közben az ő küzdelmeit és kísérleteit megjelöljük, és a reménytelen állapotok fokunkintí nehezédését az ő kedélyére kimutatjuk.

De, hogy ezt tehessem, nem kerülhetem ki, hogy az 1848-ki torradalom keletkezésének és öt havi lefolyásának benső történetét ne ecseteljem még pedig azon világításban, mint ezek előtte feltűntek és benyomásaikkal rajta uralkodtak.

Bármint tűnődöm is ennélfogva a feladat kényes természetén, ezt megkerülnöm nem lehet. Mind a mellett nem nyomhatom el a feletti aggodalmamat, vajjon ezen fáradozás nem korai-e még, azaz a letelt három évtized és megváltozott viszonyaink lettek-e már elég higgadtakká, hogy korunk hibáiról, tévesztéseiről és nemzeti bálványaink gyarlóságairól hazafi-kegyelet mellett történészi szigorral és teljes szabadsággal szólhassunk.

Megtette ezt harmincz év előtt feledhetlen bajtársam KEMÉNY ZSIGMOND néha több szigorral mint tán érdemeltük, miért ne kísérhetném én is meg három évtized után.

VI. FEJEZET.

A 48-iki engedmények készületlen találták a feleket. Bécsben azonban nem sokára észrevették a hiányokat és ő felsége márczius 31-ki k. leiratában elmondja nehézségeit s elsorolja a pótló intézkedések részleteit. Joggal nem [vádolható] ezekért, hogy a reactio anyagát felőkészítette volna. Forradalmunk fejlődésében a horvát mozgalmaknak jutott a főszerep. Ennek kezdete, fejlődése és jellege.

A bécsi küldöttségnek tett engedmények, voltakép gróf BATTHYÁNY rögtönzött kinevezése miniszterelnökké az átalakulás egész özönét árasztotta reánk.

Ezen áradat kíséretében két nagy baj is járt.

Egyik, hogy nem számítva ily mérvű átalakulásra az ezerágú részletek még tisztába hozva nem voltak, nem is lehettek s így készületlenek voltunk.

Másik, hogy annyira izgalmas napokban jött reánk a szervezés nagy munkája, midőn higgadt megfontolás és a létező viszonyok gondos mérlegelése lehetetlen volt.

Ez magyarázza, ha nem menti is az 1848-ki törvények nagy hiányait.

Rövid három hét alatt az állam új rendét szervező törvényeket elkészíteni, az országgyűlési tárgyalásokon keresztül vinni és a kir. sanctio alá felterjeszteni, még teljesen felkészülve és nyugodt időben is hirtelen munka lett volna.

KOSSUTH lett a helyzet ura. Az ő személyében központosult a hatalom minden ága. Az ő közvetlen befolyása alatt egy igen szűk körű comité készítette a törvényeket s onnan kerültek az országgyűlés elé, mint akkor lehete, inkább hirdetésül, mint tárgyalásul.

Mig a magyar országgyűlés ekkép önmagával elfoglalva szervezeti ügyeivel bajlódott, Bécsben felelősködtek az első meglepetés mámorából, latolgatni kezdék a történt dolgok lehető következményeit.

Megadatott Bécsben az örökös tartományok számára a miniszterium, az államfunctiók minden ágára — és megadatott Magyarországnak is, a független miniszterium hasonló kör- és hatóságban.

A mily jogos, ép oly természetes volt tehát a feleszmélő udvar előtt a kérdés: két egymásmellé, egyforma jogkörrel felruházott, egy birodalomban de külön térre utalt kormány miként fog egymással megférni? Megvan-e abban már, a mi eddig történt, a birodalom egységének és kapcsolat épségének garantiája?

Világos pedig, hogy e kérdésen fordul meg az uralkodó ház és birodalom érdeke, és mert ezen fordul meg a nagyhatalmi állás ebben fekszik az európai érdek sulya is, erről pedig a rögtönzésben megfejtkeztek.

És midőn a gróf, a két birodalmi részben kinevezett miniszteriumok sorsáról szólt, felsohajtott: Istenem, mi lesz ebből? vegyes házassági viszonyunk tűrhetlenné vált, megindítottuk és meg is nyertük a válópert. Az osztrák császár és magyar király elváltak. Egységben a leghatalmasabb úr volt uralkodónk Európában, lehet az a válás után is, még tán erősebb helyzetben, de hogy az lehessen, erre még nem tettünk semmit.

És e pontnál lép elő legkirivóbban a gróf és Kossuth politikai felfogásának ellentétes mivolta.

A gróf abban jelelte meg hazánk jövőjének alapját, ha az a birodalom sulypontjává válhatik, mire hivatva van, mert ez által válik a magyarság kifejtése dynastialis és birodalmi, sőt ebben európai érdekké.

A mint a gróf első perczben belátta — soha sem volt arra kedvezőbb alkalom, mint Bécs fellázadása, hogy Magyarország, mint a birodalom fenntartója foglaljon állást.

T. i. az események alakulásában úgy állott a helyzet, hogy az, egyedül Magyarországtól függött.

Meg lett alkotva a bécsi és a magyar miniszterium egyenlő hatóságban, de hiányzottak a kapcsolat minden biztosítékai a jövőre.

Arra tehát, hogy Magyarország váljék az uralkodási érdek és birodalmi kapcsolat sulypontjává, első kellék lett volna, hogy a magyar miniszterium a birodalmi állás érdekeit magáévá téve vegye kezébe, vagy is álljon élére a kapcsolat kérdései rendezésének.

Az olasz lázadás, a bécsi növekedő zavarok, a prágai moz-

galom által szorongatott dynastia kényszerűleg ott keres menhelyet és hatalmának támaszt, hol ez őszintén kínálkozik.

Ezen állás elfoglalását ajánlotta a gróf Magyarországnak — mint láttuk, eredménytelenül.

Magyarország első fellépése által márcz. 16-kán Bécsben, még csak az állásfoglalás erkölcsi előnyeit vesztette el, mert mellőzte saját érdekeit a dynastia és birodalom érdekeivel azonosítva felfogni és felmutatni.

Azonban miután Bécs a mozgalomban nem csak meg nem állapodott, sőt mindig tovább ment, Magyarország még mindig elfoglalhatta volna azon állást, mely a dynastiának és a birodalomnak megszilárdulását eszközli.

Minden attól függött: minő állást foglal el Magyarország a dynastiális érdekek és kapcsolati garantiák kérdéseiben.

Mert hogy ezeken fog megfordulni a háború vagy béke kérdése előbb-utóbb, azt csak az nem látta, kinek vagy a politikai helyzetről semmi felfogása, vagy azt látni nem akarta.

Ez lett pedig minden bekövetkezett szerencsétlenségek egyedüli forrása.

Ebből fakadozott a félreértéseknek egész sora, mely az izgalmaknak folytonos tápot, a meggondolatlan dicsvágnak tág mezőt nyitott, és bennünket nemcsak a legszomorubb fajharczba, de gyászos kimenetelű forradalomba is sodort.

E pont körül zavarodik meg történelmi felfogásunk higgadsága is. A reactio rémlátásai támadnak fel bennünk, és elhomályosítják az események egyszerű természetes felfogásában a villágosságot.

Maga HORVÁTI MINÁLY is nagy történelmi munkájában noha telismeri a hiányokat, melyeket a kapcsolat kérdéseire nézve elintézetlenül hagyunk, és az udvar e miatti habozását a miniszteri törvény megerősítését illetőleg, még is már márcz. hó végéről úgy emlékezik, hogy a «reactio megkezdette alattomos, de annál veszélyesebb fondorlatait».

Mi több: élénk panaszt emel az udvar ellen, hogy a közös ügyekre nézve egy új alapszerződést nem hozott indítványba.

Nem lehet azonban eléggé csudálnunk azon felfogást, mely épen a mi biztonságunkra mulaszthatlan intézkedések köteleességét az udvarra hárítja és bennünket felment. Holott önmaga is elismerni kénytelen, hogy az udvar minket mindjárt kezdetben ezekre

nemcsak őszintén figyelmeztetett, hanem azok rendezését ki is kötötte.

Ő felsége ugyanis a magyar miniszteriumról szóló törvénynek megerősítése iránt kiadott márcz. 31-kén kelt kir. leiratában így szól:

A pénzügyminiszteriumra nézve: «addig is, míg az összes monarchiát illető közös költségek aránya iránt a jövő törvényhozás királyi megegyezéssel intézkedhetnék, a királyi udvar fenntartására, a közös diplomacia, a közös katonai testületek, mérnökség, tűzérsg stb. ellátására szükséges költségekről, jövődő beszámítás iránt, ideiglenes rendelkezés tétessék.»

A hadügyminiszteriumra nézve ő felsége megjegyezte: «hogya a honvédelmi szervezet és hadi ajánlatok körüli rendelkezés a törvényhozás köréhez tartozik, benn az országban a rendes hadsereg elszállásolását és béke idejébeni alkalmazását a kir. helytartó intézi a felelős magyar miniszterium útján, de a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, valamint a katonai hivatalokra való kinevezéseket a szükséges birodalmi összhangzás végett legfelsőbb királyi elhatározásának tartja fenn, és ezt a személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett fogja intézni. Bizton várja Ő felsége a hű karok és rendeknek a királyi ház és a pragmatica sanctióval szentesített birodalmi kapocs iránti hű ragaszkodásától, hogy ezt belátandják.»

Az udvar tehát még márcz. 31-kéről adott leiratában megjelöli azon ügyeket, melyek a birodalmi kapcsolat elengedhetlen feltételei, melyek ha kellő időben elintéztetnek, a lehető összeütkezéseknek alkalma is eltávolíttatik és a birodalom két fele közt a háború és ez által a nemzetiségek harcza ellenünk — lehetetlen.

Ha tehát mi elfogulatlan történetészeti szigorral nem kedvezve sem magunknak, sem ellenfeleinknek, vizsgálni akarjuk az 1848-ki forradalom keletkezésének és fejlődésének indokait, nem elégedhetünk meg egyik vagy másik fél rovására telhozott általános vádakkal, melyek be nem bizonyíthatók, hanem látni akarjuk lépésről-lépésre, melyik fél minő állást foglalt el, mit tett, és mit nem tett, s ez által minő befolyással volt a gyászos eredmény előidézésére.

Ezt pedig a történésznek tenni magában is elengedhetlen kötelessége, nekem pedig éppen feladatom, midőn a gróf fátumának indokait kell felderítenem.

Rémlátásaink elvesztik történelmi becsőket, ha azokat czáfolhatlan adatok nem bizonyítják, sőt ha azoknak a tények ellentmondanak.

Hogy a bécsi udvar és a bécsi kormány ármánykodásai szerepeltek forradalmunk keletkezésében, ez kétségtelen, de nem mint létező önálló tényezők, hanem mint nálunk uralgó feltevések, melyeket a hajdani ellenzék felfogásaitól örököltünk, és sokan bona fide hittek, mások az izgatás eszközeül sikeresen felhasználtak.

E feltevés ép azon rossz szolgálatot tette egykor az ellenzéknek, mint most az önálló nemzeti kormánynak.

Pedig, hogy ennek hitelt nem adott a magyar kormány, mert semmi adattal nem bírt, ezt alább látni fogjuk.

Általában szerencsétlenségünk volt 1848-ban, hogy az akkori izgalmak nyomása alatt sem saját helyzetünkről, sem a bennünket környező mozgalmak természetéről higgadtabb felfogásra és világosabb nézetre nem emelkedhettünk, és elvesztve a megfontolás nyugodtságát, a felizgatott szenvedély s ez által a véletlen uralma alá jutottunk.

Minthogy pedig forradalmunk keletkezésében a főszerep csakugyan a horvát mozgalmakat illeti, nem tehetem, hogy ezt is megbeszélés tárgyává ne tegyem, s annak is egy kevés tért ne nyissak emlékiratomban :

Hogy a történelmi igazság kiderítését ne az utczai beszédek és az izgalmas idők felfogásaiban keressük, hanem a helyzetből s annak megfelelő tényekből merítsük, szükség, hogy a horvát és szerb mozgalom mivoltára s az ez által teremtettt helyzetre is némi figyelmet fordítsunk.

Egy lényeges körülményt nem akartak 1848-ban figyelembe venni, és azután történészeink sem látszottak rá súlyt fektetni :

Ez pedig az : hogy a horvát és szerb mozgalmakat úgy vették, mint tisztán bécsi csinálmányt, melyet a reactio keltett, s melynek az feltétlenül parancsol is.

Pedig ez *végzetes tévedés* volt. Meggátolta a helyzet tiszta felfogását és minden szenvedélyt Bécs ellen zuditott és a közeledést lehetetlenné tette, mire akkoron annyira szükségünk lett volna.

Azt látnuk : hogy 1848-ban a márcziusi napokban az uralkodás és a birodalmi kormány hatalma megtörött.

Engedett az uralkodás Bécsnek, mert engednie kellett.

Engedett nekünk, mert mást nem tehetett.

Mi azt kívántuk: ne engedjen a horvát mozgalomnak, fejtsen ki oly erőt, melynek híjával volt.

A horvát mozgalom már 1836-ban indult meg és már az 1843/4-ki országgyűlésen Pozsonyban hullámokat vetett. 1848-ban már januárban Varasd megyében újra előtérbe lépett és nyilatkozott és márcziusban az európai események befolyása alatt mint másutt itt is nagy lendületet nyert, és veszélyes törekvéseit kimutatá.

Ezt megelőző években a kormány ballógásai által az illyr mozgalom erősödni kezdett és midőn a márcziusi napokban törekvéseivel előlépett, annak délszláv jellegét félreismerni nem lehetett, és hogy annak veszélyeit Bécsben ne ismerték volna, az lehetetlen.

Ha nem kerülik ki figyelmünket az illyr mozgalom márcziusi első kitörésének jelenségei, különösen pedig azon szellem, mely 1848-ban júniusban a nemzeti gyűlésen Zágrábban nyilatkozott, azt kell mondanunk, hogy csak br. JELLASICH egyénisége mentette meg Horvátországot azon szerencsétlenségtől, hogy a mozgalmak természetes elfajulásában nem jutott tulkapásai által a Bálkán-félsziget szláv népeinek közösségébe, t. i. oltalmat még mindig a birodalom bensejében és nem azon félelmetes hatalomnál keresett, melynek támogatását megnyerni nagyon könnyű és magától is kínálkozik, de befolyásától menekülni még nem sikerült soha.

A zágrábi június 21-ki ülésben, midőn megtudták a horvátok, hogy br. JELLASICH Bécsben elejtetett, és onnan tovább oltalmat a magyar kormány ellen nem várhat, az izgatottság a dynastia ellen fordult, és indítványoztatott az egész nép fegyverre-szólítása, a szomszédos törökföldi szláv nép felhívása segélynyújtásra, a muszka oltalom megszerzése, ügynökök küldése az olasz táborba, hogy ott a horvát katonaságot hazatérésre izgassák, végkép hat tagu ideiglenes kormány is neveztetett ki a bán hazaérkezéig.

Két lényeges körülményt nem akartak látni 1848-ban, noha Kossuth az olasz kérdésben nyilván is mondotta: «Carlo Albertonak a lombardvelencei nép szabadságharczába semmivel sincs több joga avatkozni, mint például a muszka czárnak azon harcza, melyet a pártütő horvát-illyrek vívnak a magyarok ellen.»

Egyik körülmény az, hogy ápril és május hónapokban a horvát mozgalom már oly komoly alakot öltött, s annyira ment, hogy avval Bécs többé nem bírt, de mi sem.

A bán t. i. dictatorrá kiáltatott ki, megszakított minden függetlenséget a magyar kormánytól, minden közjövödelmek Zágrábba rendeltettek, az ország minden közigazgatási, törvénykezési, pénzügyi hatósága, minden katonai erő a bán kezébe lett központosítva, a békésebb elemek minden hivatalokból kiküszöbölve és minden hatalom illyr-forradalmi kezekbe áttéve, különösen a szláv papság tömegesen a mozgalom érdekébe bevonva.

E közben Bécs a májusi forradalom által teljesen lángba borítva önmagával sem bírt. Mi pedig azt sem bírtuk meggátolni, hogy az alvidéki szerb lázadás ne terjedjen, és veszélyesebb positionokat ne foglaljon.

Másik körülmény az: hogy ha br. JELLASICH az udvartól eldobatik, az a horvát mozgalom erejét épen nem töri meg, sőt elfajulásra viszi kényszerűleg.

A horvátok elszakadva tőlünk és eltaszítva Bécstől a viszonyok hatalmánál fogva sodortatnak a küloltalom örvénye felé. A mozgalom nemcsak nagyobb mérveket ölt, de sokkal veszélyesebb alakot nyer.

A horvátok nem törnek ugyan be Magyarországba, a mi, mint a következés mutatta, sokkal kisebb baj lett, hanem tudva, hogy mi sem vagyunk oly helyzetben, hogy Horvátország ellen hóditó hadjáratot kezdhessünk, minden erejüket a szerbek támogatására fordítják, hogy haderőnköt közvetve lekössék és gyöngítsék, de akkor helyzetünk sokkal nehezebbé válik, az alvidéki hadjárat sokkal vérengzőbbé és az ország pusztítása óriásivá fajul.

Így a horvát mozgalom végkép br. JELLASICH vezetése alatt egy reactionarius ellenforradalmi felkelés lett és nem fajult egy messze kiható veszélyes délszláv forradalommal. És ez a bán érdeme a birodalomra nézve.

A bán rendkívüli befolyását a horvát népre csak úgy szerezhetette meg, ha a létező áramlattal uszott, sőt eleinte szította is a mozgalmakat, s annak kicsapongásait tűrte.

Lelkének fenekére senki sem láthatott, az bizonyos, hogy az illyrekkel mélyebben bele bocsátkozott, mint a reactio céljaival megférhető volt.

Eleinte ő sem tudhatta, hogy a terjedő forradalomban végkép hova dőlhet el a dynastia és birodalom sorsa. Lavirozott ő is, és lavirozott az udvar is.

Ha végkép a dolgok rossz fordulatot vesznek, és a horvát for-

radalom nem bízik a dynastia és birodalom támogatásában, okvetetlenül külhatalomnál keres oltalmat, és bár visszakerüljön a birodalom kapcsolatába, de több mint valószínű, hogy ma oly befolyás alatt állna, mint nem rég Szerbia, Bulgária és Rumélia, most Montenegro.

Végkép a bán a reactio szolgálatába lépett és hűségét a dynastiához és a birodalomhoz megóvta.

A szerep, mely a bánnak a történelemben jutott, kétségen kívül igen megvetendő. Mert egy nemzetnek, még pedig saját nemzetének hatalmát vette kezébe és azzal idegen érdekeknek szolgált, de elvégre megóvta a horvátokat egy veszélyesebb és messzebb kiható mozgalom kiszámíthatlan következéseitől.

Ebben a birodalomnak és közvetve nekünk is hasznunk van, legalább panaszra okunk nincs.

És ha ezt belátjuk, nem fog előttünk Bécsnek a bánnali viszonya oly sötét színben mutatkozni, azt is látni fogjuk, hogy Bécs a horvát mozgalommal nem birt, és szigorúan visszautasító eljárást a bán ellenében nem követhetett a nélkül, hogy magának is nekünk is ártalmunkra legyen.

Mindezekről gyakran beszélgettünk a gróffal azon napokban, és sajnáltuk, hogy Bécsnek a bánnali viszonyából annyi fegyvert készítettek nálunk a kedélyek felháborítására.

Fel kelle ezeket itt hoznom, hogy a helyzeteket kellő világitásba állítsam, és hogy, ha higgadtan akarjuk a dolgokat bírálni, belássuk, mikép sem az udvar, sem a bécsi kormány nem bánhatott el oly könnyedén a bánnal, mint mi kívántuk, és ha ezt nem tette, erre más oka is volt, mint az, hogy őt ellenünk felhasználja, és ha a bánnal némi óvatossággal bánt és nem akarta eldobni és a végletekig elkészeríteni, ennek indokai mások is lehettek mint az ellenünk forralt reactio.

És ha e szempontból bíráljuk az udvar eljárását, el kell ismernünk, hogy a felség a bán ügyében kiadott fejedelmi rendeletek során inkább tulment, mint innen maradott az óvatos politika korlátain.

VII. FEJEZET.

Miként látta el magát a magyar miniszterium a hatalom eszközeivel midőn a kormányzást átvette. Minő volt a helyzet az ország bensejében? mi volt ennél fogva az egyedül lehető józan politika? Miben álltak a dynastiának és bécsi kormánynak követelései? Az olasz segély, az állam-adósságok, a közös terhek viselésének kérdései. Mit tettünk ezek körül?

Az európai forradalom kitörése 1848-ban számunkra mindenestre korai esemény volt, egészen készületlenül talált.

A rendkívüli lendület, mit a forradalom a politikai alakulásoknak adott, minket is kisodort a fejlődés rendes vágásából, és a reformok ösvényéről a codificáló alkotmányozás terére taszított.

Miért ne vallanánk be, miután a tények elvitathatlanul ellenünk bizonyítanak, hogy oly mérvű kormányzati átalakulásra, minőhöz 1848-ban váratlanul jutottunk, eszméinkben felkészülve, nézeteinkben megérelve nem voltunk.

A centralisták, kik az európai alkotmányosság formáit — a felelős miniszteriumot — nálunk szőnyegre hozták és ennek befogadását előkészítették, odáig sem haladhattak fejtegetéseikben, hogy egy magyar felelős miniszterium helyzetét a birodalmi kapcsolat viszonyaival szóba hozhatták és megfejtés tárgyává tehették volna.

Igy történt, hogy midőn az események rohamában márczius 13-kán a bécsi miniszterium megalkotása az ausztriai tartományokra kimondatott és márczius 16-kán a felelős miniszterium Magyarországnak megadatott, a birodalmi kapcsolat követelményeire nem gondolt senki, és az ez által megszületett osztrák-magyar egészen alkotmányos birodalom leglényegesebb kérdései a bizonytalan jövőre lettek utasítva.

Mi még a márczius 14-kén országgyűlésünkön elfogadott és küldöttség által ő felségéhez felterjesztett feliratunkban a történelmi alapon és a reformok terén álltunk. Mi kívántuk ezen feliratban, hogy eddigi kormányzati rendszerünk átalakittassék, de ennek

rendezésére kir. biztosokat kívántunk az országgyűlésre küldetni és tárgyalások útján megállapítani.

De Bécsben már ekkor annyira fejvesztett állapot kapott lábra, hogy észre sem vették az ország feliratában kínálkozó előnyöket, megadták a miniszteriumot a létező viszonyok minden tekintete nélkül.

Bécs tanácstalan állapota nem esökkenti részünkön a felelősséget, hazánk biztonsága első sorban a mi kötelességünk lett volna.

Nálunk a mozgalom mint természetes az ellenzékét juttatta diadalra, és a hatalmat az vette kezébe.

Az ellenzék élén Kossuth állt, őt illette a döntő szó mindenben. Hatalma az események által dictatorság lett.

A következő alakulásoknak dicsősége mint felelőssége őt illeti.

A gróf márczius 13-kán tartott esti conferentiában befejezte politikai szereplését. Ő azontul visszavonult és átengedte a tért a győztes ellenfélnek.

Kossuth midőn ama nevezetes feliratot indítványozta, felhívta az ország rendeit «hogy emelkedjenek az események színvonalára».

Most, az események lezajlása után, nekünk kell megbírálni: állott-e az indítványozó maga, kinek a sors hazánk ügyét kezébe adta, az események színvonalán, azaz az alkotási képesség azon fokán, hogy a mit kivívott, azt megszilárdítani is tudja?

Mert hisz egy népnek szabadság utáni törekvése hatalmas erők küzdelmeit feltételezi, és maga e küzdelem bir a legnagyobb történelmi érdekekkel legyenek az eredmények bárminők.

Nekünk látnunk kell: miként álltak elő az események, ki mit tett és mit nem tett, mi az események alakulására befolyással volt.

Csak ha a sokféle ellentétes erők működését világosan megjelöljük és ezekből látjuk a bekövetkezett eseményeket kényszerűleg fejlődni, mondhatjuk, hogy megértettük azokat.

Sőt ma már követelésünk a történelemtől sokkal tovább megy. Ennek mint az ebből meritett drámának megvannak nélkülözhetlen alakjai. Mi nemcsak az eseményeket tudni és megérteni, de az alakokat természeti valójukban megismerni, és azon részesedést is, mely az eredményekben ezeket megilleti, kimutatva akarjuk látni, hogy kinek-kinek ki legyen szigorun szolgáltatva az igazság.

A kortársak természetes elfogultsága osztogathat babérokat

vagy tövis-koszorút, a történelem tiszte a szigorú igazság kiszolgáltatása.

De térjünk az események felsorolásához.

Felhoztam, sőt kivonatban közöltem is azon feliratot, mely a Bécsbe kinevezett magyar küldöttség által az uralkodónak átadott, s melynek alapján a magyar felelős minisztérium megadva lett.

Sem a követelmények összeállításában, sem azok kivívásában nem követelhet senki magának hazánkiai közül nagy erkölcsi osztalékot.

A követelmények lajstromát a megyei utasításokban feltaláljuk, a megnyerés érdemét az események hatalmának rovására kell jegyeznünk.

Ezen a vonalon túl kezdődik azon politikai actio, mely a magyar kormányé és mely bírálatunk tárgya most.

Megnyertük hazánknak önrendelkezési jogát, mely törvényeinkben biztosítva, de tényleg nem létezett, mert a kormányzat régi formáiban nem is létezhett, de most kineveztetvén a független magyar minisztérium a hatalom kezelése Magyarországon egészen e minisztérium kezébe került, hogy azt a magyar király nevében gyakorolja a magyar királyság egész területén.

Lássuk már most miként látta el magát a nemzeti kormány a hatalom azon eszközeivel, melyek nélkül nincs állami hatalom a világban, mely fennállhasson — és miként kezelte e hatalmat?

A ki akkori helyzetünk sajátágaiba nem bírja magát belegondolni, nem is igazodhatik el az események tömkelegében. Államférfiaink feladata pedig éppen az, hogy a helyzetet minden időben felismerjék, és azokhoz mérve intőzzék a nemzet ügyeit.

Ahhoz nem kelle különös bölcsesség, hogy belássuk, miként az államhatalom fenn nem állhat két nélkülözhetlen eszköz hiányában.

Egyik a pénz, másik a fegyveres erő.

Lássuk, minő helyzetben voltunk ezen eszközök tekintetében az önállás kezdetén s miként gondoskodtak erről vezérférfiaink.

Az európai válság kitörésével az ércpénz egyszerre eltűnt a forgalomból. A forgó pénz nálunk a bécsi nemzeti bank pénzjegye volt, oly pénzüintézet bankója, melyre mi semmi befolyással, sőt felügyelettel sem bírtunk, összeütközések esetében pedig e pénzjegy egészen hitelét vesztheti az országban.

Biztos pénzünk csak az volt, a mi bányatermelésünkéből az állam pénztárába befolyhatott.

Az állam-pénztár készlete 400 ezer forint volt.

Ez volt a pénzügyi helyzet 1848-ban.

Lássuk, hogy álltunk a fegyveres erővel?

Volt ekkor az országban mintegy 18 ezer rendes hadseregbeli katona, nagyrészt idegen nemzetbeli. Ezen fegyveres erő idegen, hazánkhoz semmi hűséggel nem kötelezett tisztek kezében. Valamennyi vár és erősség, minden fegyver-tár, felszerelési eszközök stb. oly kezekben, melyek nem függtek tőlünk.

Minden anyagi erő, mivel hatalmának fentartására kormányunk intézkedhetett, a nemzetőrségből állott, mit Pest és más városok önkényt állítottak és a megalkotott nemzetőrségi törvény megadott.

A hatalom eszközeinek ennyire gyarló állapota mellett nézünk az országban a helyzetet:

Forradalmi idöket éltünk. Ennek jellegét félreismerni politikai hiba volt.

A forradalom szelleme Párisból áradatként borította el az európai szárazföld nagy részét. Az elnyomott népek szabadság utáni törekvései fenyegető követelésekké lettek és a megfélemedett hatalom meghátrált ezek előtt és engedésben keresett nagyobb következtől menekülést.

Ezen események nyomása alatt jutottak az osztrák tartományok alkotmányhoz, és nyerte meg Magyarország is mind azt, a mit csak követelt a dynastiától az ország független kormányzatára nézve.

De a mint a mozgalom láza áthatja a népeket és elnyomott vágyaiknak rést mutat a kielégítésre, épen ez történik más kisebb érdekesoportokkal is. Mindenik eljöttek hiszi az időt, hogy valódi vagy képzelt bajain segítsen. Feltámadnak a közizgalomban természetesen a nemzetiségi ábrándok, kiválókép az egyéni dicsvágy kíséretében, és tért keresnek a kielégítésre.

És pedig minél több sikert mutathat fel eleinte a megindult mozgalom, annál több reményeket kelt más érdekek és törekvések iránt is.

Ez a dolgok természetes folyamata.

Igy történt nálunk is. A már januárban Varasdmegyében megindult horvát mozgalomnak a bécsi és pozsonyi események hírére lendületet nyertek és egészen veszélyes alakot öltöttek.

Horvátország márczius 25-dikére nemzeti gyűlést hívott egybe. Ott a nemzet fejévé b. JELLASICH ezredest horvát bánná megválasztotta és formulázván ellenünk lázadó követelményeit küldöttséget menesztett Bécsbe az uralkodóhoz, azok elfogadását követelni.

A horvátok tehát teljes lázadásban voltak már márcziusban az anyaország ellen.

Hasonló mozgalom indult Ujvidéken és Karloviczon, hol a szerbek képviselői összegyűlekezve nemzetiségök érdekében az önállóság oly követelményeivel léptek fel, melyek a magyar államiság érdekeivel megférhetlenek és küldötteik már ápril első napjaiban Pozsonyba jöttek követeléseiknek érvényt szerezni, vagy ha nem találnának kielégítésre, azt Bécsben keresni.

A felvidéki tót nép kebelében is támadtak izgatók, kik az alkalmat felhasználni akarták, de nem sokra mehettek.

Az oláhság és a szászok még csendesen voltak, de senki sem kételkedhetett, hogy rés mutatkozván actioba lépnek kívált az erdélyi oláh nép, melynek vezetői készen várták az alkalmat fellépni.

E mellett még a szerb mozgalom a velők szomszéd Szerbiára támaszkodék, az erdélyi oláhság a szomszéd Oláhországban nyert hátfedezetet.

Ez volt a helyzet a magyar korona területén 1848-ban.

Látjuk ezekből, a veszélyes anyagoknak mily tömege volt koronánk területén felhalmozva ez időben, és ezekkel szemben kimutattam a hatalmi eszközök kétségbeejtő gyarlóságát is, melyet a magyar önálló kormány fellépésekor talált.

Az is természetes, hogy a nemzetiségi aspiratiók csak addig remélhettek túlzott követeléseiknek kielégítést, vagy lehető legnagyobb engedményeket, míg a magyar kormány saját érdekeit a dynastia és kapcsolati érdekekkel teljesen összhangba nem hozza és ez által a magyar felsőség meg nem szilárdul.

Hogy az európai közmozgalomban feléledt nemzetiségi ábrándokat a magyar engedmények kihirdetése azonnal kielégítve lecsillapítja, ezt csak Kossuth hitte, ki egy szépen hangzó frázisban *«Szabadság a legjobb forraszték»* megnyugrást talált.

Hogy a nemzetiségi érzelmek felébresztése a tömegekben adandó alkalommal az egyéni hiúságnak és az emberi dicsváagnak tág mezőt nyit a tevékenységre, és mint izgatás anyaga és hatalom

eszköze nagygyá tud nőni alkalmilag — az a dolgok természetében fekszik, valamint az is, hogy a szabadság és egyenlőség eszméinek kíséretében a nemzetiségi vágyak felébredése kimaradhatlan.

Így volt ez másutt, így nálunk is. Ezen szellemi erő létezését és természetét félreismerni, vagy veszélyeit kicsinyelni magyar politikusnak nem lett volna szabad.

Annyit tisztán láthattunk és tudhattunk, hogy hazánkban a nemzetiségi törekvések önmagukra hagyatva, külső támogatás nélkül komoly jelentőségre alig emelkedhetnek, legalább nekünk magyaroknak komoly aggodalmakra alig adhattak okot.

De a mint a nemzetiségi vezérek érdekében állt magoknak Bécsben szövetséget keresni: úgy nekünk is nem kevésbé érdekünk lett volna tőlök e támogatást megvonni, és a szövetekezést Bécsesl lehetetlenné tenni.

Ebben a helyzetben meg volt jelölve a mi számunkra az egyedüli józan politika, mit követnünk kell.

T. i. megnyugtatni a dynastiát, hogy jogos érdekei mi bennünk támaszt találnak, és megnyugtatni az örökös tartományokat, hogy a sanctio pragmaticából folyó kötelezettségeinket nemcsak szóval elismerjük, de ezeknek tettel is megfelelni készek vagyunk. Az elintézetlen nagy kérdések gyors rendezése lett volna tehát az egyedül józan politika számunkra.

Képzeltető volt ezen kívül még más politika is, mely ha nem józan is, de legalább merész és sikerre vezethetett volna.

És ez lett volna: legnagyobb erőfeszítéssel, úgy szólva, gőzerővel fegyveres erőt teremteni, és a szerb mozgalmak sebes elfojtásával nem engedni, hogy azon mozgalom szervezhesse magát és megerősödjék, és a horvátoknak betörésre, a többi nemzetiségeknek felkelésre bátorságot adjon.

De ezen politikához hiányzottak eszközeink. Nem volt sem pénz, sem fegyver, sem hadi felszerelésünk. Az állami pénztár állapotát fenn előadtam.

Pest városa a nemzetőrséget 1500 fővel emelte s a budai fegyvertárból nem birt 500 darab fegyvernél többet azok számára kapni.

Ezen politikát, mint még lehetőt csak azért emlitem fel, mert később — hetek mulva — csakugyan a fegyveres erő előállításához fogott a kormány, de már akkor a szerb mozgalom időt nyerve nagy mérveket öltött és oly erővé fejlődött, hogy hónapok mulva

is kétségeesetten tudósítá Kiss Ernő tábornok a kormányt, hogy a forradalom fékezésére legalább még 40 ezernyi haderő kell.

E politikával tehát megkéstünk, mely azonkívül is csak úgy számíthatott sikerre, ha meglepő sebességgel vivhatunk ki impónáló eredményeket.

A fentebbiekben igyekeztem lehető világosan ecsetelni a helyzetet az országban és helyzetét a kormánynak ezen vészekkel szemben, és pedig azon eszközökre tekintettel, melyekkel rendelkezett.

Ezen vésteltjes helyzettel szemben megjelöltem az egyedül lehető józan politikát, mely annyira egyszerű és világos volt, hogy csak az nem látta be, a ki nem akarta, t. i. minden áron forradalmat akart.

Ezeket megjelölve, mielőtt azon politikát fejtegetném, melyet mi valóságban követtünk a dynastiával és osztrák kormánynyal szemben, szükség, hogy szemlét tartsunk és szabatosan megjelöljük a követelések minőségét és mérveit, melyeknek kielégítésével szemben álltunk, és a mi végkép a békés fejlődés biztonságának úgy szólva ára lett volna.

A nagyhatalmi állás Európában — ez volt a dynastia érdeke, ezen érdek miatt tartatott a birodalom fennállása európai szükségességnek. Ebben rejlett tehát a birodalom létjoga.

Ezen állásnak megvannak elutasíthatlan feltételei. De nemcsak e nagyhatalmi állás, hanem a létező viszonyok közt a kölcsönös védelem kötelezettsége is megköveteli bizonyos hadsereg fenntartását, ennek szükség esetén gyors mozgósítását és egységes őrszévágó működését.

Ezen hadsereg, az udvartartás, a birodalom képviselte a külhatalmaknál sat. költségeket követel, melyekből Magyarország sem vonhatta ki magát.

1848-ban mint az előtt és aztán is maig, mi a kölcsönös államkötelék alapjául a sanctio pragmaticát ismertük el. Ennek értelmében a birodalom európai állása és integritása ép úgy köteleességünké vált, mint a birodalom többi népeinek. Sőt mint-hogy Magyarország a birodalom legnagyobb országa, minket a birodalmi érdekek megvédésében a többieknel nyomatékosabb rész is megilletett volna.

Ezen érdekek megóvása a dynastia lételevel összeforrvá lévén, lássuk minő helyzetbe jutott a dynastia ezen érdekekre nézve a 1848-ki események által.

Lombardia és Velence szakadásra törekvő lázadásban volt.

Csehország oly forrongásban, hol a birodalomban addig idegen szláv törekvések léptek előtérbe.

Magyarország és a vele egyesült Erdély a legszerencsétlenebb állásba juttatta magát, oly állásba, melyben nem tudhatták biztosan, barát-e vagy ellenség.

A dynastia mind saját fennállása, mind a birodalmi érdekek megóvása tekintetében egyedül a bécsi miniszteriumra lett utalva. Abban talált egyedüli támaszt.

Csodálhatjuk-e, ha e helyzetben a dynastia a keze ügyében levő érdekeit egyedül képviselő bécsi miniszteriumra bízta sorsát s ez által a bécsi kormány ismét mint a birodalmi érdekek egyedüli fenntartója és intézője foglalt kényszerűleg állást, és az osztrák tartományok miniszteriuma helyett tényleg birodalmi kormány lett, mint volt az előtt.

Mig így az örökös tartományok számára kinevezett miniszterium tényleg ismét birodalmi kormányra alakult, mi itthon sem a dynastia szorongatott helyzetével, sem a birodalom növekedő bonyodalmaival nem törődtünk, mintha Bécs, Prága, Milanó és Velence számunkra nem volna más, mint Páris és Frankfurt.

Pedig elfoglalt posztionk fonákságát azonnal láthattuk volna, midőn ő felsége fennebb idézett márczius 31-ki leiratában figyelemztetett közösügyi elintézetlen kötelezettségeinkre, s azoknak bár ideglenes rendezését sürgette.

Nekünk látnunk s éreznünk kelle, hogy ezen elintézetlen indefiniált viszonyokban rejlik az összeütközések forrása, melyből a béke vagy háboru fakadozik szükségkép.

Lássuk már most azon követelmények minőségét és mérveit, melyeknek elintézése tőlünk ez időben kívántatott, és a miktől végelemzésben a béke vagy háboru függött.

E részben mi sem a dynastiát, sem a bécsi kormányt nem vádolhatjuk, hogy őszintén és határozottan meg ne jelölték volna a békés megférhetes feltételeit, és nekünk ne nyújtottak volna módot az összeütközések anyagainak elhárítására.

Három ügy volt főként, melytől viszonyunk a dynastiával és bécsi kormányval függött, és pedig :

az olasz háborura adandó katona-segély,

az állam-adósságokbani részesedés,

a közös költségek viselésének rendezése.

I. Az olasz hadjáratnak adandó segély — minden kérdésen kívül a *sanctio pragmatica*-ból folyó kötelezettségünk volt. Ez iránt biztosította is magát a *dynastia*.

A mint t. i. a magyar miniszterium engedélyezve és gr. BATTHYÁNY LAJOS miniszterelnökké kinevezve lett, hozzá azonnal még akkor Bécsben kérdés intéztetett az iránt, miként értelmezi a *sanctio pragmatica*-t a fenforgó olasz kérdésben.

Miután gr. BATTHYÁNY KOSSUTHAL és a küldöttség tagjaival egyetértve megadta a magyarázatot s ez a bécsi felfogást teljesen kielégítette, az kívántatott tőle, hogy ő Pozsonyban az országos ülésben az ország színe előtt mondja ki ezen magyarázatot, azért is, hogy ez iránt az országban mindenki tisztában legyen, tán azért is, hogy ettől némi hatást vártak úgy az európai vélemény, mint az olaszországi ügyekre nézve is.

Igy is történt. A mint a bécsi küldöttség Pozsonyba visszaérkezett, a legközelebbi országos ülésben a rendek házában gróf BATTHYÁNY következő határozott nyilatkozatot tette a somogyi követ interpellációjára :

A *pragmatica sanctio* alapján egyesült országok szövetségi viszonyából folyó kötelezettség az, hogy ha a birodalom bármely része külellenség által megtámadtatnék, azt az egész birodalom minden népe köteles megvédeni a támadás ellen.

De a kölcsönös védelmi kötelezettségből folyik az is, hogy mindnyájan a birodalom integritását megvédeni kötelesek.

Magyarország tehát csak azon esetben tagadhatná meg seregeinek felhasználását, ha azzal más vele szövetségben élő nemzet szabadságának elnyomása czéloztatnék, de ha a birodalom bármely része attól elszakadni vagy más által elszakittatni szándékoltatnék, kötelezve volna Magyarország a *pragmatica sancti*ónál fogva ezt minden erejével akadályozni.

A miniszterelnök nyilatkozata az országos rendek egyhangu jóváhagyásával találkozott, és így úgy szólván egyezményi nyomatékkal birónak tekintetett és teljesen kielégítette a *dynastiát*.

KOSSUTH még később július hóban saját lapjában saját neve alatt a *sanctio pragmatica*-t röviden így magyarázza meg: «közös barát, közös ellenség».

Lombardia és Velenceze lázadásának jelszava volt: szakadás Ausztriától.

De nemsokára a szárd király CARLO ALBERTO állt élére az.

olasz forradalomnak és megtámadta Ausztria seregeit a birodalom területén.

Az előzmények után tehát kérdés tárgya sem lehetett nálunk: tartozunk-e a dynastiát az olasz háboruban segíteni, miután nemcsak a birodalom integritása lett megtámadva, de külellenség is intézte ellene e támadást.

A dynastia az olasz háboru sikeres viteléhez 40 ezer főnyi hadsegélyt kívánt. Ezen kívánságát a dynastia valahányszor a magyar miniszterium kívánataival ő felségéhez járult, mindannyiszor megújította, és ezt a magyar kormány ismételve meg is ígérte, sőt midőn Innsbruckban nemcsak a magyar küldöttség, de külön arra a célra küldött minisztereink ő felségét zaklatták, hogy közénk Budapestre jöjjön, e jövetelnek egyenes feltételeül szabta a dynastia ezen haderő megajánlását. Ez határozottan több ízben meg is ígértetett.

Minket tehát nemcsak a *sanctio pragmatica* határozott értelmezéséből folyó kötelezettség, hanem kormányunknak ismételve adott utógondolat nélküli ígérete kötött.

II. Sokkal kényesebb természetű kérdés volt az osztrák államadosságokbani részvétünk.

Ezen kérdés felvetése a dynastiára és bécsi kormányra nézve a körülmények kényszerűsége által életkérdéssé és égetővé vált.

Az osztrák birodalom benső jogviszonyaival ismeretlen külföld ezen adósságokat a birodalom közös adósságainak tekintette, melyért tehát az egész birodalom szavatós.

Egyszerre 1848-ban az olasz tartományok fellázadnak, a magyar korona országai mint a birodalom hasonfele kíválik a közös kormányzat kötelekéből és önnálló független kormányzatot nyer.

A birodalom hitelére nézve ennélfogva életkérdéssé lett: mi történik a fennlevő államadósságokkal? osztoznak-e benne a különvált részek is?

Az állam-hitelt éppen azon időben fenyegette a legkomolyabb veszély, midőn a dynastia minden oldalról lázadásokkal szorítva még a szárd király által is megtámadva háboruba kevertetik.

Ezen indokokból ő felsége mindjárt 1848 április 7-kéről irt ISTVÁN főherczeg nádornak Pozsonyba és felszólítja ezen sürgős kérdés elintézésére.

Ő felsége ezen kívánságát a birodalom nyilvános hitelének

fenntartásával s azzal indokolja, hogy ez által eltávolíttassék minden ok «a tartományaim eddig testvérileg egyesült népei közti kívánatos egyetértés megzavarására».

A részesedés arányát ő felségének levele tiz millió évi járuléokban jelelte meg. Az államadósságok akkor mintegy 1000, HORVÁTH MIHÁLY szerint 1200 milliót tehettek. Tőlünk 200 millió 5⁰/₀ adósság elvállalása kívántatott.

A még Pozsonyban létező magyar kormány érezte is ezen körülmények nyomosságát, de a felette izgalmas hangulatban tartózkodott ez ügyet egyenesen szőnyegre hozni, azért a főherczeg nádor által azon választ adta ő felségének, hogy az országgyűlés épen a szétoszlás perczében lévén, de máskép is rendi összeállításánál fogva aligha volna illetékes ily teher elvállalására.

Erre azonnal ismét egy leirat érkezett a kormányhoz, melyben ő felsége méltányolván a felhozott indokokat, azt kívánta, hogy a nádor és miniszterek okmányilag kötelezzék magokat, hogy a még az év folytán összehívandó képviseleti országgyűlésen minden erejökkel azon lesznek, hogy az ország a statusadósságok megjelölt részét elvállalja.

A nádor és magyar miniszterek nem is késtek ő felsége ebbeli kívánatának azonnal megfelelni, és kijelentették, hogy noha ezen államadósságokra nézve elvileg nem ismerhetnek el sem közösséget, sem kötelezettséget, de méltányosságból készek elvállalni, miszerint mindent el fognak követni a kívánt részesedés elfogadására, ennek fejében remélik is, hogy ezen készségök viszonzásaul ő felsége és a bécsi miniszterium is mindent megteend a magyar állapotok megszilárdulására s hogy a béke minden oldalról fenntartassék és meg ne zavartassék.

Az udvar tehát az államadósságok kérdésében is határozott ígéretet birt a magyar kormánytól.

III. A harmadik mindezeknél bonyolultabb ügy volt, de a kölcsönös érdekek tekintetéből épen oly lényeges, t. i. a birodalom két fele közt fennálló közös ügyek rendezése.

E pont körül el kell ismernünk a megoldás természetes nehézségeit.

A viszony, melybe Magyarország a birodalom másik felével az 1848-ki engedmények által lépett, annyira új és meglepő volt mindnyájunknak, hogy noha a közös ügyek létezését jól ismertük, sőt törvényeinkbe is foglaltuk, de azoknak természetéről, kezelési mód-

járól, az abból folyó kötelezettségek helyes arányáról tisztába hozott nézeteink nem voltak, azok iránt tájékozva sem voltunk.

Így volt evvel kétségkívül a másik fél — az osztrák kormány — is. Ez azonban sürgősnek tekintvén az ügyet, hamarabb mint mi beleereszkedett ezen kérdések taglalásába és nem késett nekünk megjelölni azon pontokat, melyek a köztünk békés megferhetés biztosítására elintéztet követelnek.

Ezek azon kérdések, melyek végre az 1867-ki kiegyezésben megoldást nyertek és ma a kapcsolati viszony közjogi formáit képezi.

Hogy ezen kérdések 1848-ban helyes megoldást nyerhesse-nek, arról szó sem lehetett. Arról azonban lehetett szó, hogy kölcsönös jóakarattal egy ideiglenes modus vivendi megalapíttassék, mely a bécsi kormánynak a birodalomra nehezedő körülményeiből eredett súlyosabb terheit részvétünk mellett elviselhetőbbé teszi, és a kölcsönös közreműködésben a két — bécsi és pesti — kormány közt a szövetséges viszonyt megszilárdítja.

Ezen kérdések pénzügyi ágának jó részét ő felsége már márczius 31-i leiratában elsorolta, és az országgyűlés azoknak jogosultságát elismerte.

Történt is annyi, hogy ezen közös terhek fedezésére a magyar kormány három millió forint fizetését elvállalta. Ennél többet nem.

Ezek voltak tehát azon követelmények, melyeket a dynastia és bécsi kormány Magyarországtól várt azon engedmények fejében, melyeket az uralkodó tett.

Még azt sem szabad elhallgatnom, hogy körülbelől mindenki tudta és meg volt győződve, hogy ezeknek teljesítésétől függ egészen a jövő, mert a bécsi kormány — a körülmények kényszerűségénél fogva — teljesen ettől függeszté fel magatartását irányunkban.

Nem feladatom, annyival kevésbé lehet szándékom azon szerencsétlen politikát, melyet ellenfeleink követtek, saját hibáink felderítésével menteni, vagy szelidebb világitásba helyezni.

Mert oly borzasztó eszköz, minő a faj-gyűlölet szítása és nemzetiségek felbujtása, sokkal erkölcstelenebb, hogysem bármi körülmények közt menthető lehetne.

De miután a történelem annak elég példáját mutatja fel, hogy hol csak alkalom nyílik ilyféle küzdelmekben a felek egymás

ellenében az ártalom minden eszközeit felhasználják a lelkiismeret szorongása nélkül — e tényeket nem volt volna szabad nekünk is ignorálnunk és csak akkor tarthatjuk magunkat a következmények felelősségétől felmentve, ha magunk részéről minden lehető megtettünk ennek elhárítására.

És ezen ponton szakítanom kell nemzeti történéseinknek — KEMÉNY vázlatait kivéve — mind előadásával, mind felfogásával.

Mindazon sötétben font ármányok mesterséges szövédéke, melyeknek szálai az udvarnál folytak össze majd egyik majd másikat, néha több fenséges kezekben.

Mindazon példátlan rosszakarattal és vérlázító perfidiával működő bécsi camarilla tevékenysége,

a feltámadt reactio mindazon törekvése, mely a márcziusi napokban mindjárt a had- és pénzügyminiszteriumtól bennünket megfosztani, később az egész alkotmányosságot tőlünk elcsikarni akarta,

mindezen elbeszélések, melyekkel ez idő történeteit rendesen felélénkítve olvassuk, részleteikre nézve a mesék országába tartoznak.

Elég szomorító tény az, hogy ezen mesék akkori időben terjesztve hitelt találtak és az izgató anyagnak kiapadhatlan forrását képezték és a kedélyek oly mérvű elmérgesedését hozták létre, mely első sorban KOSSUTH ingerlékeny természetét feltűzelve a szenvedélyek oly áradatát hozta reánk, melyen ISTVÁN főherceg minden jó akarata, gr. BATTYÁNY ismert rendkívüli erélyessége, DEÁK bölcsesége, gr. SZÉCHENYI minden erőfeszítése és a mérsékelt elemek minden készsége hajótörést szenvedett és a dolgokat ellenállhatlanul törésre vezette.

Ha mi az akkor létező helyzetet pontosan és világosan magunk elé állítjuk, és ebből a dolgok természetes fejlődését és kényszerű lefolyását egyszerűn következtetjük könnyű lesz ezen elbeszéléseket valódi értékekre szállítani, és azoknak történelmi hatását azon térre szorítani, hol a valóságban a hangulat felbujtására és elfajulására befolytak.

Ha a helyzetet természetes fekvésében áttekintjük, ezt a fentebbiek után így találjuk.

A bécsi és magyar kormányok közt a közös viszonyokat rendező kérdések elintézetlenül hagytak.

E közben az udvar és birodalom nehezedő terheinek egész sulya a bécsi kormányt és az örökös tartományokat nyomta.

Ez szorongatva lévén mind szükséges haderő, mind pénz tekintetében, sürgette a magyar kormányt az ügyek rendezésére, hogy a szövetségben segínyt nyerjen.

Vett is határozott ígéreteket a magyar kormánytól, de hite a kérdések békés megoldásához az idő haladásában mindinkább gyengült, joggal-e vagy jogtalanul, azt később meglátandjuk.

Az általános mozgalom nem hagyta érintetlenül a koronánk területén létező nemzetiségeket sem, a horvátok és szerbek, mint fennebb láttuk, velünk egyidejűleg léptek tevékenységbe, a többiek várták az alkalmat túlszigázott vágyaik érvényesítésére.

Ezek ellenünkben állván érdekeiknek támaszt Bécsben kerestek, felhasználván tőlünk telhetőleg a pesti és bécsi kormányok közti rendezetlen viszonyt, és felajánlván szolgálataikat ellenünk.

És ekkor az történt nálunk is, a mi hasonló viszonyok közt mindig történni szokott volt.

T. i. az udvar és bécsi kormány ezen ajánlatokat sem határozottan elfogadni, sem erőlyesen visszautasítani nem birta, nem is nézte talán görbe szemekkel, ha bonyodalmaink tornyosulnak, ebben látván eszközt, melynek nyomása által bennünket alkalmazkodóbbakká teszen és szövetségek keresésére kényszerít.

És ebben találta el fenforgó izgalmas időkben a legszerencsétlenebb politikát, melylyel t. i. a nemzetiségi bujtogásoknak minden gyűlöletességeit magára idézte, a czélt pedig, melyet elérni akart, nemcsak tévesztette, de a meghiusulásig nehezítette.

Ily válságos időben ez mindig természetes következése a habozó, ingatag, határozatlan politikának, melynek baleredményei az által fokozódtak még, hogy részünkről is hasonló szerencsétlen politikával álltak szemben.

Ezen mostoha állapotokból keletkezett azután egész lánczolata a kölcsönös gyanakodásnak, ingerléseknek, midőn a félreértések halmozódnak, jelentéktelen dolgok nagyra fuvatnak fel, a perfidia vádja kölcsönösen szóratik egymásra és a rajongók és mindazok kiknek a zavarok kedveznek, tág mezőt találnak az izgatásra és végkép oly atmosferát teremtenek, melyben elmérgesedik minden és az ingerültség mindenik oldalon oly magasra hág, hogy a józan beszéd inkább árt, mint használ, és végre el kell némulni minden mérsékletnek, és rohannak a dolgok ellenállhatlanul a bizonytalanság örvénye felé.

Ez volt éppen az 1848-ki állapot a magyar önálló kormányzás kezdetétől a forradalom kitöréseiig.

De mikor a kölcsönös elkeseredés néhány hó alatt ily fokot ér el, mely mellett a kiegyenlítés lehetősége felett kétségbe esik a józanság, ily állapotok fejlődésénél misem bizonyosabb mint hogy

ilyacos intra muros peccatur et extra.

Éppen ezért válik a történelmi igazságszolgáltatásban a szigorú részrehajlatlanság felette nehezzé.

Azonban elmondom én is KEMÉNYNYEL:

«Be kell vallanom, miként semmi több ingerrel előttem nem bir, mint a tények okainak és az események értelmének megtalálása.»

«S hiszem, hogy a magyar nemzet tévedései nagy mértékben éppen onnan eredtek, mert midőn cselekedetei és szenvedései által gazdaggá tette történetét, e kincsszekrényt zárva tartotta, vagy legalább belőle nem meritett a jelen számára elég tanuságot: hanyag volt a visszaemlékezésben s így sem erejének, melylyel birt, sem a nehézségeknek, melyek ellen küzdött, ismeretéhez nem jutott.»

VIII. FEJEZET.

A bécsi camarilla működésének hiányzik minden alapja. Miből eredhetett a had- és pénzügyi tárczák visszavételének híre. A miniszterium Pozsonyból áttelepedik Pestre s megkezdí ott működését. A pénzügyi tárca Kossuth kezében. A Széchenyi minisztersége.

Az eddig elmondottakban legnagyobb gondot fordítottam a helyzetek hű és pontos megjelölésére, a mint azok 1848-ban megalakultak.

Mert ha az eseményeket s azok fejlődését megértetni és a történelmi betudást helyesen kezelni akarjuk, gondosan külön kell választanunk elbeszéléseinkben a beigazolható tényeket a felfogásoktól, melyek lehetnek ép oly tévesek, mint jogosulatlanok.

Ha azután az események indokait nem a tényekből, hanem a felfogásokból = hírekből állítjuk elő, egészen tévútra jutunk a történt dolgok keletkezése felől, és ha lelünk is magyarázatot, de azt a mi a történelem valódi feladata — az igazságot — nem.

Pedig nálunk a felfogások sajátságára különös figyelmet kell fordítanunk, és nem felednünk, hogy ezzel nem 1848-ban találkozunk először, hanem ott találjuk mint jellemző vonást, melyet maga helyén eléggé kiemeltem, a magyar ellenzék felfogásában kezdettől 1848-ig.

A reactio körüli tulfeszített rémlátások ugyanazok ezen időben, mint egykor WESSELÉNYI felfogásában a Mefistó szarvak, csak-hogy a helyzet vált sokkal komolyabbá, és az ördög, kit annyiszor a falra festettünk, most elé is állhatott valóságban.

És épen ettől félt SZÉCHENYI. Ő, ki a bécsi dolgokról mindig jól volt értesülve, tudta, hogy ott a helyzet ez időben sokkal szorongatóbb, hogysem visszaszerzési gondolatok támadhassanak — de épen ezen szorongatott helyzet miatt attól tartott, hogy ha mi önálló kormányzatunk eljárásában meggyengítjük a hitet szövetség-

günk őszinteségében, épen azok találhatnak meghallgatást Bécsben, kiknek minden reményök a bécsi és pesti kormányok feszültségében van és mindent el kell követniök, hogy e feszültség fennálljon, sőt nevedekjék.

Arról pedig meg lehattünk győződve, hogy a bécsi körök, melyek csakhamar belátták a cseh mozgalmak Ausztriára válságos szláv irányait s azzal szembeszálltak, sem a délszláv, sem a dacoromán törekvéseknek nem lehettek lelkökben barátai, a mint hogy tartózkodó állásából akkor lépett ki a bécsi kormány, midőn a magyarországi események miatt minden reményét elvesztette a szövetkezéshez és előzőleg meg is intette a magyar kormányt, hogy a semlegességet felhagyja, más részről JELLASICH bár személyében és nyilatkozványában biztosítást nyert, hogy a horvát mozgalom délszláv szellemű elfajulásától nem kell tartania.

Ezeket és az udvarra valamint a bécsi kormány magatartására vonatkozó minden részleteket azért kell emlékeimben kiváló gonddal és figyelemmel kiemelnem, hogy történelmi elbeszéléseinkben kibontakozzunk valahára a történt dolgok indokolásának azon téves kiindulásából, mintha az udvar körében és különösen az uralkodó ház tagjai közt lettek volna már 1848 márczius végén egy ellenforradalmi szövetkezés elemei.

HORVÁTI MINÁLY nemzeti történetésünk pedig épen ezen feltevésből indul ki, és ennek lépésenkinti működését átszővi az 1848-ki események egész folyamatán.

Ő állítja márcz. végéről, hogy «a reactio megkezdette alatomos de annál veszélyesebb fondorlatait» s ezen reactio célját határozottan a régi absolut-rendszer visszaállításában jelöli meg.

Hogy léteztek az udvarnál és annak környezetében a régi állapotok iránti vágyak — ez igen természetes és azért megfogható: de hogy ezen régi állapotok visszaállítására komoly törekvések léteztek volna — a helyzetet számbavéve az első hónapokban — szinte lehetetlenség.

Ezen feltevést minden tények megczáfolják.

Ha az udvar körében ily ellenforradalmi összeesküvés létezett volna, ily törekvéssel transactio nem lehetséges.

Akkor azonban gr. BATTYÁNY és társainak erőfeszítései a kiegyenlítésre mind hasztalan erőködészek és tévesztett kísérletek lettek volna. Egyedül Kossuth törésre vezető eljárása volt volna helyén.

Akkor a többször cserélt bécsi miniszterium valamennyi tagjai árulók lettek volna, kik alkotmányos miniszterekül kinevezetvén, az udvarral a kényuralom helyreállításán dolgoznak.

Akkor a forradalom kimaradhatlan kényszerűség lett volna, s kormányunknak azt kellene felróni, hogy hónapokig késett és nem szövetkezett a bécsi forradalommal májusban.

Ide kell okvetlenül tévednünk, ha a pártok gyanakvó feltevéseit történelmi alapokul vesszük.

A helyzet oly egyszerű és világos volt, hogy ha azokat az elvitathatlan tényekkel egybevetjük, az események természetes fejlődése iránt nem maradhat kétségünk, és az egész dráma természetes lefolyása teljes világításban fog előttünk állani.

Ezért volt szükség mindenek előtt a helyzeteket szabatos pontossággal megjelelni — ezek így álltak:

Márcz. 16-án, a bécsi igen komoly színezetű forrongások harmadik napján, midőn egyrészt a csillapodásra, másrészt a feleszmélésre idő sem lehetett — előáll a magyar országgyűlési küldöttség és követeli a független önálló nemzeti kormányzat megadását.

Kossuth mondotta márcz. 31-én a pozsonyi országgyűlésen, és azóta ismételte többször irataiban, hogy a fennebbi napon Bécsben «néhány óráig azon helyzetben volt, hogy kezében tartotta az osztrák trón sorsát».

Minden okos ember tudja, mit tarthat e kérkedő szavakról az akkori európai constellatiók közt — azt minden esetre még is jelezi, minő volt a Kossuthnak hálálkodó tömegek hangulata Bécsben.

Mit tehetett az udvar? Megadott mindent, a mit kívántunk. Mást nem is tehetett.

Később a mint némileg feleszméltek Bécsben, azonnal látták, hogy a már engedélyezett két miniszterium t. i., a bécsi és magyar közt nincs semmi összekötő kapocs, és a birodalom kétfelé lett választva a nélkül, hogy az összetartás garantiáiról gondoskodva volna.

Első sorban pedig főleg a birodalmi haderő egységének és összeműködésének szükségérzete támadt fel, valamint a közösen viselendő terhek kérdése.

Ez természetesen az országos had- és pénzügyi miniszteri kör némi megszorítását feltételezte, mint ez az 1867-ki végelintezésben meg is történt.

Innenkeletkezett a hír Pozsonyban már a márcziusi napokban,

hogy Bécsben a hadügyi és pénzügyi tárczát meg akarják tagadni. Az is következett ebből, hogy később is Pesten állandóan hitték, hogy ha a magyar miniszterium leköszönne, többé új miniszterium teljes számban nem fogna kineveztetni.

Tény ebből annyi, hogy ő felsége a had- és pénzügyi dolgokra modosító figyelmeztetéseit márcz. 31-diki kir. leiratában elmondotta, és az országgyűlés ezt épen DEÁK és KOSSUTH fejtegetései nyomán teljesen kielégítőnek találta. Az is tény, hogy JELLASICH br. az általa előadott alku pontok közt a had- és pénzügyi tárczák átadását követelte. És midőn a miniszterium Pesten csakugyan lemondott és a második névsor teljes számban felterjesztett, sem a főherczeg nádor, sem más nem tudott semmit azon szándékról, mintha Bécsben csonkitott miniszteriumról volna szó.

Azon nevezetes okmány pedig, mely 1848-ban augusztus 31-kéről kelt kir. leirat mellett a bécsi miniszterium által a magyar kormányhoz küldetett és a vitás kérdéseket kifejti, ezekben a birodalmi érdekek által követelt modosításokat megjelöli, nem az országos miniszteriumok számának apasztásáról, hanem a had- és pénzügyi tárczák modosításáról szól.

Semmikép nem bizonyítható tehát, hogy Bécsben két miniszterium megszüntetését czélozták volna, noha e feltevés egész időn át fenntartotta magát és még a miniszteri körökből is terjesztve lett, sőt KOSSUTH országgyűlési beszédeiben is szerepel.

Tény tehát csak az, hogy midőn a két országos miniszterium kineveztetett, sem egyik, sem másik fél nem gondolt a kapcsolati érdekek követelményeire.

De ezeknek szüksége csakhamar eléállt s akkor az uralkodás és a bécsi kormány egy részről, a magyar miniszterium más részről, mint egyezkedő felek álltak szemben.

Ő felsége már 1848 márcz. 31-kéről, később ápril 7-kéről kelt leiratában megjelöli azon tárgyakat, melyek a békés megférhetés érdekében megoldást követelnek.

Az előnkbe adott követelmények voltak, mint láttuk:

az olasz háborura adandó segélyhadak;

az államadósságokbani osztakozás, és

a birodalmi közös költségek viselésének aránya és módozatainak rendezése.

Mindezeknek teljesítésére a magyar kormány határozott ígéreteket tett — mint fennebb elmondottam.

Be kell ismernünk ezen tényekből kettőt:

Egyik, hogy ezen kérdések elintézése nélkül a birodalmi kapcsolatot és azt szentesítő *sanctio pragmatica* csak üres hang.

Másik, hogy Bécs részéről nyíltan és határozottan előnkbe lettek adva a kérdések, melyeknek megoldásától függött a békés megférhetés.

Ezen pontig tehát Bécs a történelem birói széke előtt igazolva van ellenünkben. Az okmányokból és beigazolható adatokból tisztán áll, hogy Bécsnek még a mulasztás vádjára sem terhelheti az iránt, hogy jogosult követelményeit elő nem adta és ne sürgette volna, sőt még az iránt sem érheti panasz, hogy követelményeiben a méltányosság mértékét — egyetlen pontot kivéve — meghaladta volna.

Ennek ellenében a magyar kormány készséges ígéreteket mutathat fel, azt is, hogy ezen követelmények jogosultságát elismerte, elismerte az államadosságokra nézve a méltányosság tekintetét — de mentségül fel kelle hoznia, hogy e követelményeket csak országgyűlésen rendezheti. Ezt tehát be kell várnia.

Ezen pontig a dolgok a két fél között helyes vágásban mozgtak, leszámítva azon mindkét félt egyiránt terhelő mulasztást, hogy a legégetőbb közösügyi kérdéseket nem mindjárt első alkalommal hozták szóba és intézték el.

Már most miután az elintézendő ügyek kezünkbe voltak letéve és a cselekvés kötelessége minket illetett, más kérdés jogosan nem tehető a nyomozó történész által, mint kutatni.

Mit tett a magyar kormány ezen túl?

Az elibe adott jogosultaknak elismert kérdéseket miként oldotta meg?

Mig az országgyűlés jul. 2-kára hirdetve összegyűlhetett, minő szellemben vezette az ügyeket, különösen melyek a dynastia és birodalom érdekeit érintették?

Más szóval: mielőtt mi magyarok a történelem ítélő széke előtt, mert más bíránk alig van, vádat emelnénk az uralkodó ház és bécsi kormány ellen, hogy azok koronánk területén létező ellenségeinkkel szöveteztek és nekünk a köztünk fenforgó vitás kérdések békés megoldását lehetlenné tették, mielőtt mi e vádat emelünk, azon kérdés támad eldöntendő: vajjon a mi eljárásunk független önálló helyzetünkben megfelelt-e a kapcsolati érdekek követelményeinek, vagy nem épen olyszerű volt-e, mely a békés

megférhetés és a birodalmi érdekek megóvása iránti reményeket megsemmisítve az udvart és bécsi kormányt nem kényszerítette-e ellenségeink szövetségét végkép elfogadni?

Csak ha ezen kérdésekre tekintet nélküli szigorral keressük a valóságnak megfelelő választ, fogjuk az események valódi indokait felderíteni és a történelmi igazságot megtalálni.

E feladat pedig SZÉCHENYI választott devise szerint — mint a hazafiság — nehéz, de nem lehetetlen.

E célra szükséges, hogy mi a szemen szedett első magyar független és felelős miniszterium benső életműködésébe mélyebben betekintsünk, annak önkebelébeni küzdelmeit kellőleg földerítsük, az ügyekbeni eljárását telhető részletességgel kifejtsük, hogy kitűnjék: minő állást foglalt el a magyar kormányzat az uralkodással és kapcsolati érdekekkel szemben, és állásfoglalása mit eredményezett az események alakulására nézve.

Az első magyar miniszterium életfolyása ápril közepétől szeptember hó elejéig kell, hogy nekünk a fennebbiekre feleletet adjon.

Az örökre emlékezetes 1847/8-ki országgyűlés elvégre ápril hó 11-kén a szentesítés ünnepélyével berekesztetett.

A mint gr. BATTYÁNY márcz. 23-án a magyar miniszterium névsorát eléadta, még azon napon felszólíttatván a főherczeg nádor által: hogy a főváros izgalmas állapotára fordítsa figyelmét és a rend fentartásáról gondoskodjék, SZEMERE és KLAUZÁL minisztereket leküldötte Pestre, hogy ott az ujon alakult kormány nevében intézkedjenek.

E két miniszter már márczius 25-én este megérkezett Pestre s nagy ünnepélyességgel fogadtatott.

Ápril 13-kán leérkezett DEÁK és EÖTVÖS is.

Végre ápril 14-kén kiszálltak a gőzösről gr. BATTYÁNY, gr. SZÉCHENYI és KOSSUTH.

Így a hadügyminiszter MÉSZÁROS LÁZÁRT kivéve az egész magyar felelős kormány elfoglalta helyét a kormányzás székhelyén a magyar fővárosban, és meg kelle indulnia az új, töretlen, nehéz pályán.

Ha egy miniszterium összeállításánál az ország kormányzatának sorsára az adná a mértéket, mennyi szellemi erőt birunk azon miniszteriumba beviinni, akkor a gr. BATTYÁNY által megalkotott

első magyar miniszterium olyan volt, minőt Magyarország culturális állapotaihoz mérve másodszor alig volna képes kiállítani.

De épen ez volt ezen miniszterium szerencsétlensége.

Három — korszakot alkotó — egyéniség vegyüléke volt e miniszteriumban, és e háromságban két oly szellemi irány, melyet nincs hatalom, mely együtt megférhetővé tegyen.

Már fogamzásában meg volt az eredendő bűn.

Az események hatalma Kossuthot tette a helyzet urává márcziusban. Kivüle miniszteriumot alkotni és nélküle kormányozni ép oly képtelen merészség volt volna, mint képtelenség vele kormányozni akarni.

A semmit kockáztatni nem akaró, ridegen számító gróf BATTHYÁNY, gr. SZÉCHENYI, DEÁK, a mindent kockáztató féktelenül szilaj Kossuthal, ki pedig igen is érezte, hogy ő lett a helyzet ura, egy uton nem járhattak, lényöknél fogva megférhetlenek voltak.

Hogy ezt fel nem ismerte, volt gr. BATTHYÁNYnak fatuma.

E tévedésért azonban még csak vigasztalhatnak magunkat, hisz SZÉCHENYIN kívül nem volt senki az országban, ki ily egyéniség elemi sajátságait átértette volna, és még neki is voltak eleinte perczei, hol kétkedni kezdett előbbi nézetein és hol reményei támadtak.

Sokkal súlyosabb tévesztésnek kell megjelölnünk azt, hogy a miniszterium megalkotásánál gr. BATTHYÁNY a pénzügyi tárczát engedte át Kossuthnak.

HORVÁTH MIHÁLY nemzeti történészünk különös érdemül és mesterfogásul említi fel gr. BATTHYÁNY kormányalakításánál, hogy ő Kossuthnak, ki a belügyi tárczát sürgette magának, ezt tőle megtagadta és neki a pénzügyi tárczát juttatta.

Erről mi az alakulás idejében semmit sem hallottunk. Sőt (érdemetlenül) sujtaná BATTHYÁNYT e dolog, ha ez így lett volna. Ez való nem lehetett.

Akkori helyzetünkben, t. i. a bécsi és pesti kormányok teljesen indefiniált viszonyai közt csak két tárcza volt felette kényes és következeiseiben mély hatása, t. i. a hadügyi és pénzügyi.

A hadügyi tárczáról Kossuthot illetőleg természetesen szó sem lehetett, de a pénzügyi tárcza kezelése volt kiválólag az, mely a leghiggadtabb felfogást és leggyöngédebb és óvatosabb elbánást követelte, mert ez határozta el a két kormány közti viszony mivoltát.

Egyik miniszterium kezelése sem követelt annyi tapintatos

óvatosságot, mint a pénzügyi, ez érintette legtöbbször a bécsi kormányt és pedig a bécsiek legkényesebb érdekeiben. Ettől függött leginkább a két kormány közt a barátságos vagy ellenséges viszony.

Ezen felette kényes tárczára a miniszterek közül annak természeténél fogva legingerlékenyebb tagját, kinek kedélye a bécsi kormány ellen a multakból annyi keserőséggel volt eltelve, a leggyanakvóbb és legizgathatóbb embert megbízni, alig megmagyarázható balfogás volt.

Továbbá mind HORVÁTH MIHÁLY sőt maga KEMÉNY is és úgyszólván velök az akkori világ azon nézetben volt, hogy gr. BATTHYÁNY azért sürgette SZÉCHENYI miniszteri csoportjába belépni, mert a grófbán KOSSUTH ellen támaszt keresett, ki őt ellensúlyozni segítsen.

Én gr. BATTHYÁNY e lépésének más indokait ismerem. Egy részről herczeg ESZTERHÁZY belépése akkori viszonyok közt felmérhetlen értékűnek látszott mindenki előtt s a herczeg csak akkor fogadta el a tárczát, mikor a gróf is belépett.

Más részről emlékezzünk vissza azon hatásra, melyet kevés azelőtt a SZÉCHENYI közlekedési javaslata az országban tett.

Nem volt miniszterjelölt, ki szakmájára nézve annyira általánosan elismert és tényekben bizonyított hivatással bírt volna, és ki a követendő rendszerről épen most az országnak kimerítő tervet nyújtott kezébe. Őt a kormány már előzőleg e szak élére állította, az ország is legavatottabbnak tekintette. A közlekedések ügyében mint szakember is páratlanul állt versenytárs nélkül.

Ezek elegendően indokolták gr. BATTHYÁNY választását, eltekintve attól, hogy a gróf neve az alakítandó miniszterium fényét és súlyát felmérhetlenül emelték az országban, úgy mint azon kívül.

Oly éles és kiegyenlíthetlen ellentét volt azonban SZÉCHENYI és KOSSUTH politikai nézeteiben, hogy a világ gr. BATTHYÁNY ezen választását természetesen oda magyarázta, hogy ebben KOSSUTH lehető tulkapásai ellen keres ellensúlyt.

De a kik ily indokot hittek, alig vették észre, ebben mennyi hibáztatás rejlenék azon balfogást illetőleg, hogy gr. BATTHYÁNY a pénzügyi tárczát épen KOSSUTH-ra ruházta.

Ha gr. BATTHYÁNY tartott volna attól, hogy KOSSUTH elválva társaitól önálló politikát fog űzni, akkor menthetlen hiba volt volna neki épen az eszközöket, melyekkel e célját érheti, t. i. a pénzt kezébe adni.

Tény az, hogy gr. BATTHYÁNY e felett nem aggódott. Sőt, mint

később lesz alkalmam megemlíteni, még mikor már megtörtént, hogy KOSSUTH teljesen megvált működésében társaitól, még akkor is bizott BATTHYÁNY önmagában, hogy végkövetkezményeit e végzetes politikának el bírja hárítani és KOSSUTHOT utjában megállásra kényszeríteni.

És ezen bizakodás volt szerencsétlensége.

Forradalmunk történelmében a SZÉCHENYIÉ mellett nincs tragicusabb kép, mint a gr. BATTHYÁNY sorsa.

A legnemesebb erőfeszítéssel és a legmostohább mondhatni kétségbeejtő körülmények közt kitartó bátorsággal és törhetlen erélylyel küzdött a kiegyenlítésért és mert a sors megtagadta a sikert áldozatul esett.

A következőzés eléggé kiderítette, mennyire balfogás volt KOSSUTH megbízása a pénzügyi tárczával.

Számokban kifejezett minden kétséget kizáró adatok nincsenek ugyan rendelkezésünkre, de annál több tények, melyek kétséget alig engednek az iránt, hogy KOSSUTH azon politikának érdekében, melyet önállólág követett és előkészített, sok költséget is tett.

Tudjuk például, minő dimenziókat vett akkor az országban a kémrendszer, a mi bizonyosan igen sokba került.

Ha még a felügyelet a kétes szellemű vezénylő német főtisztek eljárására volt volna intézve, és erre alkalmas tapintatos egyének megbízva — ez érthető lett volna.

De nem volt az országban küldetés s annak élén a legmegbízhatóbb hazafi, kit megbízásában KOSSUTH kémei nem környeztek volna.

Midőn szept. végén a honvédelmi bizottmány megalakult és annak hivatalos tagja lettem, akkor lettünk meglepetve a sok tudósítások és ezek minősége által.

KOSSUTH távol volt Pestről. NYÁRY elnökkölt a honvédelmi bizottmányban. Az előbbihez érkezett tudósításokat a bizottmányba hozták.

Ekkor volt alkalmunk bepillantani ezen gazdálkodásba, és hogy némi fogalmunk legyen, a sok közül megemlítem, hogy olvastunk igen aljas értesítéseket gr. BATTHYÁNY KÁZMÉR baranyai kormánybiztos eljárásáról és NYÁRY kimélet nélkül kelt ki ezen rendszer ellen, mely még gr. BATTHYÁNYT sem kiméli, s magyarázta nekünk, hogy ezen referensek némelyike olyan egyéniség volt, kit mint pest-megyei alispán hivatalos minőségben ismert. Különösen indigna-

tióval kelt ki azon fiatal egyéniség ellen, ki gr. BATTHYÁNY KÁZMÉR felügyeletével volt megbizva és róla küldött tudósításokat KOSSUTH-nak, kit igen kétes jellemű fiatal embernek jelzett. Ilyen fizetések kiküldetéseiben jutalmazza — így szólt — KOSSUTH a pesti kávéházakban és utczákon hősködött fiatal embereket, kik kerülnek a por szagát és ilyen gyanúsításokban keresik a hazafiságot.

Ezen kémrendszer ellen kel ki élénken MÉSZÁROS LÁZÁR is emlékirataiban, azoknak az alföldi táborban káros hatásait ecsegtelvén.

Sok pénzbe kellett kerülni a seregszabályi katonaságnak tömeges áttérítése a magyar zászlók alá.

Br. WENCKHEIM BÉLA nádori főudvarnok mondotta, hogy a budai őrségi tisztek közül csak két tisztre számíthatnak biztosan. A nádor egész környezete — szolgálati személyzete — meg volt véve. Ezért a főherczeg elhalmoztatott névtelen levelekkel, úgy mint az orosz czárról olvassuk a közelebbi időkben.

Végkép az is tény, hogy mikor a magyar miniszterium szeptemberben lemondott és e lemondás után gr. BATTHYÁNY ismét miniszterelnökké kinevezve átvette a kormányzást, Pesten nagyszámu katonatiszteket talált, kik már egyenruházva és fizetésben voltak, de kikről melyik hadtesthez tartoznak, sem gr. BATTHYÁNY, sem MÉSZÁROS, sem senki nem tudta.

E mellett feljelentetett gr. BATTHYÁNY-nak, hogy tetemes fegyverkészlet van pincékben elhelyezve és készen tartva. Gr. BATTHYÁNY ezen fegyvereket kézhez is vétette, de ezekről azelőtt nem tudott semmit.

Mindezen tetemes kiadások a pénzügyminiszter által fedeztettek, és pedig gr. BATTHYÁNY tudta nélkül.

Ezekben akartam feltüntetni azon balfogás következéseit, melyek támadtak azon körülményből, hogy KOSSUTH épen a pénzügyi tárczával bízott meg.

IX. FEJEZET.

A gróf tanácsai a rend megszilárdítására nézve Pesten. A vas- és öntő-gyárt átalakíttatja fegyvergyárrá. Gr. Battyhányt unszolja 1000-2000 válogatott magyar rendőr felállítására. A lánczhid- hajógyár, fegyvergyár, hengermalom igazgatóit összehíja s a munkák fokozására zaklatja. Munkát és foglalkozást keres a tömegeknek. A clubbok izgatásait figyelembe venni kívánja. A kétfejű sasok és fekete-sárga színek elleni hajsza. Br. Lederer budai hadi kormányzó elleni tüntetés véres kimenetele. Innen eredő rendkívüli izgalom. A «márczius Tizenötödike» lap működése. Befolyása a lapok és clubbok eljárásának Kossuthra. Kossuth kibontakozik a kormány solidaritásából a közönség előtt. Rendszabályai a pénzügyek körül. Az ércz-pénz kivitelét betiltja.

Ápril 15-kén tehát együtt volt a magyar kormány Budapesten és meg kelle kezdene a kormányzást.

Nem lehet kicsinyelnünk a nehézségek özönét, mely előtt kormányunk állott.

Mindenki érezte, hogy ki lett sodorva előbbi positiójából, kereste az ujat, hogy beilleszkedjék. Alakítók úgy mint alakítandók egyiránt ujonczok valánk. Idő kellett arra is, hogy némileg helyünket megtaláljuk a dolgok új rendében.

A merre szemeinket vetettük, mindenütt romokat, felbomlott viszonyokat, alaktalan állapotokat láttunk.

Ily helyzetben a dolgok folyását rendezett vágásba hozni még akkor is nagy munka lett volna, ha magunkra hagyatva csak önmagunkkal kell vala bajlódnunk, és külső és benső bonyodalmak nem gördítnek előnkbe súlyosbodó akadályokat.

A jó kormányzás normalis időkben is nagy feladat, feldult viszonyok közt, forrongás közepette — a rendes formákban nem lehetséges. Itt csak dictatura vagy anarchia közt lehet választás.

Ezt nem látszottak 1848-ki vezérferfiaink átérteni, és a ki értette, arra nem hallgattak.

Pedig nálunk a dolgok természeténél fogva feldult viszonyok lettek. A régi egészben és mindenben megdöntetett, hogy az új

épület emelkedhessék, szilárd talajra volt volna szükségünk, azaz hogy a forrongás megszűnjék.

Ez sem volt — fájdalom — eszközeink gyarlósága miatt hatalmunkban az egész ország területére nézve, de arra már a legegyszerűbb mindennapi ész is utalt, hogy csendet és rendet legalább is saját házukban, azaz otthonunkban teremtsünk.

A kormánynak minden erejét meg kell vala feszíteni, hogy a főváros, mint kormányzati székhely csendes és fékezett legyen.

Megszüntetése a forrongásoknak, melyeknek már anyaga és tárgya úgy is hiányzott, visszatérés a rendes foglalkozásokhoz, eltávolítása az izgalom minden anyagának és tényezőinek — ez kellett volna, hogy fő és mondhatni mindenek feletti gondja legyen a kormánynak.

Fájdalom, a kormány ezt kevés figyelemre méltatta, a csillapodást az időtől várta, az pedig ellenünk volt.

Hogy a mulasztásokról némi fogalmunk legyen, el kell mondanom azon dolgokat, melyeket SZÉCHENYI az akkori körülmények közt mint előre látó és számító hazafi ajánlott s mi tőle fűgött, tett is.

A mint miniszter lett, kezdé mélyebben vizsgálni a helyzetet, melynek előállításában, mint fennebb láttuk, része nem volt.

Megrémülve látta, hogy az eszközök, melyek a hatalom gyakorlására nélkülözhetetlenek, majdnem egészen hiányzanak és a magyar kormány mondhatni üres pénztárakat talál és fegyveres erőt — a pesti nemzetőrségen kívül — mondhatni semmit, mire biztosan számíthatna.

A rendes katonaság, a várak és erősségek, minden fegyvertár és felszerelés, hadi készletek magyar területen a magyar kormány rendelkezésén kívül. Ezek felett a magyar miniszteriumnak semmi hatalma.

Ismerte az osztrák hadseregbeli katona-szellemet. Tudta, hogy a közös hadsereg megnyerése az alkotmányosságnak sokkal nehezebb feladat leendő, mint a dynastia meghódítása volt.

Nekünk még csak annyi fegyverünk sem volt, hogy pesti nemzetőrségünket puskával ellássuk. Többi városaink nemzetőrségének ellátásáról szó sem lehetett.

Irt tehát még az első napokban Pestre FEHR VILMOS hengeralmi igazgatónak, igen meghitt emberének; azon kérdést intézve hozzá, vajjon azon vasműgyárt, melyet a hengeralmi társaság

Pesten a hengermalom tőszomszédjában kiállított, nem lehetne-e sebesen fegyvergyárrá alakítani?

Erre azon választ kapta, hogy ha erre elegendő tőkét kaphat, melyet terjéhez képest 25, esetleg 50 ezerre számít, pár hét alatt az átalakítást rendezheti, és a fegyvergyár kész lesz.

Azonnal 1848 ápril 7-éről ír nekem Pestre a gróf és tudatja velem, hogy a pesti vasműgyárt azonnal fegyvergyárrá kell átalakítani, és e célra én azonnal fizettessek ki a kezelésem alatti pénztárból FEHR VILMOS, ki nálam jelenkezni fog, kívánságához képest 25 vagy 50 ezer forintot. Most nincs idő — mint írja — formaságok után járni, tekintsek én is el mindentől, fogadjam el magam fedezésére az ő személyes és vagyoni kezességét.

Alig kaptam a gróf levelét, beállított hozzám FEHR VILMOS és a gróf meghagyására utalva kívánta az 50 ezer forintot, én kiadtam.

És a fegyvergyár meglett. Később a magyar kormány átvette s bizony nagy szolgálatokat tett.

Tudva, hogy a miniszterium katonasággal egyenesen nem rendelkezik, a nemzetőrökre a gróf mint régi katona nem sokat adván, hogy a kormány épen székhelyén ne legyen minden katonai fedezet nélkül, mindjárt első napokban kérte és sürgette gróf BATTHYÁNYT, állítsa fel 1000—2000 embernyi csendőr-csapatot, melyet válogatott szolgált katonákból magyar lábra, jó fizetéssel ellátva, alakítatna, ez egyenesen a miniszterelnök rendelkezése alatt különösen a fővárosi rend és biztonság fentartására volna felállítva és rendezve.

Kedvvel és gonddal foglalkozott ezen miniszteri csendőrség ruházatával, felszerelésével és ellátásával. Nem vihette keresztül.

Később volt alkalmá elég gr. BATTHYÁNYNAK megbánni, hogy nem hallgatott a gróf szavára, midőn aztán az utcái kravallók nyakunkra nőttek, és ő saját lakásán is nem egyszer háborgattatott a csödületek által, és odáig jutott, hogy KOSSUTHOT szólította fel: oszlatná el az idecsődített népet, így ő nem tanácskozik és lakását odahagyta.

Mi is az ország képviselői később az országgyűlési épülethez csődített és felizgatott csöcselék közt voltunk kénytelenek — néha insultusok közt — magunknak utat törni az ülési terembe, és önvédelmünkre voltunk hagyatva annyira, hogy egyik képviselőtársunk SZUNYOGH RUDOLF látván MADARÁSZ LÁSZLÓT a terem előtti

nép között és meghallgatván izgatásait ellenünk, karon fogta őt és zsebéből kivéve pisztolyát mellére szegezte s kényszerítette, hogy vele menjen lakására.

Ez lett pedig Kossuthnak később rendőrfőnöke.

Hányszor nem lett kénytelen az országgyűlés parlamenti-rozni a gyűlésteremből az utcán összecsdített néppel. Ezeknél sem rendőrségnek, sem nemzetőröknek nyomát sem láttuk.

Továbbá SZÉCHENYI a mint ápril 14-én Pestre jött, azonnal CLARKE ÁDÁMOT, a lánczhid építőjét, és a hajógyár, hengermalom, fegyvergyár igazgatóit magához hívatta, velök tanakodott, mikép lehetne mindenütt a munkát szaporítani, a munkások számát emelni, hogy lehetőleg minden munkatehető ember Pesten foglalkozást nyerjen és a munkanélküli csöcselék apadjon a fővárosban.

Maga részéről azonnal tervet készíttetett egy nagyszerű fővárosi palota építésére, melyet a mostani állami főrendőrség és István főherczeg vendéglő során a Dunaparton szerzett nagy telkére magának lakásul akart emeltetni.

Más városi ismert gazdag magánosokat felkeresett és sürgette őket, fogassanak rögtön építkezési munkákhoz, részint, hogy a főváros népe foglalkozást nyerjen, részint hogy lássák, hogy a kivivott állapotokban biznak, és megkezdetik a rendszeres működést.

A munkák megkezdésére unszolta a várost és a kormányt is, de ez akkor nagyon szegény volt.

Engemet is zaklatott, hogy minden vidéki igazgatóságok által a tiszai munkálatokat azonnal megkezdessem és meghagyjam, hogy a lehető erélylyel kezdjek meg és folytassák hol csak lehet a tiszai munkálatokat, hogy azok által lássa a nép mindenütt, hogy a rendes állapotok visszaálltak és az is munkája után lásson. E felétt megkezdeni rendelte a pest-fiumei és szolnok-debreczen-szigeti vaspályák terveinek elkészítését, a budai alagut előmunkálatait stb.

Figyelmeztette társait a kormányban, hogy a clubbok izgatásaira és a sajtó működésére komolyan ügyeljenek. A tanuló és már iskolát végzett ifjakkak foglalkozásáról és elhelyezéséről áldozatokkal is gondoskodjanak. A fővárosban meggyűlt foglalkozás nélküli egyéneket illetőségük helyére utasíttassák. Szóval a háborgó elemeket mennyire lehet apaszszák.

Szerencsétlenség volt, hogy a grófot, kinek valóságos fátuma

volt az időket anticipálni, még a márcziusi napok óta rémlátónak kezdék tekinteni.

Midőn Pozsonyban az első eredmények hírére megindult hegyen-völgyön a lakodalom, örömében mindenki a hetedik égben uszott, őt mélyen aggódva, szomorúan látták, egyedül volt busongó a tombolók között.

Meghallgatták, és szinte megsajnálták rémlátásait.

És ezt alig csodálhatjuk. Mert valóban alig volt valami, a mi akkor képtelenebbnek tűnt volna fel, mint újabb forradalom lehetőség, melynek sem tárgyát, sem célját nem birta senki még csak képzelni sem.

Csak a gróf látta és fogta fel, hogy míg a clubbok izgatnak, az utczai tüntetések tartanak, a hadseregbeli főtisztek és várparancsnokok ellen ingereltetik a tömeg, és mert a kormány azonnal nem parancsolja be a magyar ezredeket Olaszhonból, és mert nem űzi ki az idegen katonaságot az országból és mert nem csapja el a gyanus főtiszteket és Isten tudja miért mindenért a kormány is mind élesebben támadtatik meg, és a tömegek mindinkább izgulnak a fennálló kormány ellen, látta a gróf, hogy a kórállapot még tart, még senki sem kezd valamihez, senki építtetni, senki dolgozni nem akar, a biztonság érzete még nem tért vissza, hanem a közérzet fel és vár, az ily állapot esetleg könnyen elfajulhat, és ha most nincs is tárgya vagy célja a kitöréseknek, de összeütközésekre vezethet és válságokat idézhet elő, melyek lehetlenné tevéen a rendezett kormányzást, vagy elnyomásra vagy féktelenségre vezetnek.

Pedig láthattuk Bécs példájából, hogy ott a clubbok uralma megkezdődvén egyik miniszterium a másikat váltotta fel és a törvényes kormányzás lehetlenné lett.

Nekünk voltak elég szabadságharczaink, ismerünk történelmünkben elég összeesküvéseket. De az újabb szabásu forradalmak természetét senki sem ismerte. A kinek róla fogalma volt, arra nem hallgattunk.

A szellemi átalakulások azon folyamata, mely bálványait napok alatt eseréli és ma dicsőítve, holnap elátkozva megdönti, ismeretlen és hihetetlen volt előttünk.

Hogy a clubbokban fiatal rajongók vagy nagyra törekvő dicsvágyók az ország dolgait naponta szőnyegre hozzák, és egymást kölcsönösen feltűzelik, innen az ügyeket népgyűlések elibe viszik,

és a tömegeket felizgatják — hogy ez uton a népben oly hangulat áll elő, mely észrevétlenül hatalommá válik és sokat magával sodor, az ellentállókat eltiporja — ezt a francia nagy forradalom lefolyásából ismerjük.

Nálunk természetesen ama nagy forradalomnak sem előzményei, sem anyaga, sem elemei nem voltak, de voltak elég utánzói, kiket fiatal rajongás, másokat szereplési viszketeg, ismét másokat nemtelen érdek állított a szószekre és a haza bonyodalmas ügyei, a fokozódó veszélyek, a követendő politika lett a clubb-beli szónoklatok naponkinti tárgya. «Mihelyt a Pestre megérkezett kormány igazgatni kezdett — így szól KEMÉNY — a pesti radicalismus, mely a tanácsházban, a forradalmi csarnokban, az utcázakon és a helytartótanács udvarán szerepet játszott, felemelte fejét.»

Oda nem fajult nálunk a mozgalom, hogy a francia példa után egymást valóságban gyilkoljuk, ez nem fekszik természetünkben, hanem igen is gyilkoltunk erkölcsileg eteget, és nem lehet, hogy Párisban egykor bővebben szórták volna az *áruló* czimeket, és a guillotine-t többet emlegették volna, mint bizonyos időben Pesten.

A mi kiválóbb fiatal népszónokaink jobbadán galambszelid emberek voltak. Ők nem is sejtették, hova kell ez uton a dolgoknak okvetlenül jutniok, de a kormánynak látni kellett volna.

Hazati aggodalmaiknak első tárgyát az idegen katonaság főtiszteinek és várparancsnokoknak gyanus szelleme képezte.

A türelmetlen hadjárat, melyet fiatal rajongásból a kétfejű sas-czimerek és a feketesárga színek ellen Pesten indítottak, már ingerlő helyzetet teremtett a katonasággal szemben, mely zászlóin és magán a kétfejű sast és feketesárga színt hordotta, és az uralkodónak, kinek hűségére esküdött, ez czimere és színe volt.

Szánandó inkább, mint elítélendő mind a két fél. A józanabbak minden részről szerencsének tekintették, hogy nálunk az egész mozgalom áldozata végkép csak néhány czimer és festett kapu vagy oszlop lett. Azt pedig mindenki tudta, hogy ezen czimerek- és színeknek gyermekies üldözésébe az uralkodás elleni tüntetésnek még csak gondolata sem vegyül legtávlatabbról sem.

Természetes visszahatás volt ez egyszerűen a mult idők szerencsétlen rendszere ellen, mely minden katonai és kincstári tulajdonnál tüntetve mellőzte az ország czimerét és a magyar színeket.

Ezen kitörések a rendes katonaság tisztei által viselt czimer

és színek ellen feszültebbé tette a viszonyt a felek közt, és gyanakvóbbakká egymás iránt.

Az ebből keletkezett ingerültség főleg a budai hadparancsnok br. LEDERER ellen irányult, és táplálékot nyert a budai fegyvertár ügye s az által, hogy említett hadparancsnok a kívánt 1500 fegyver helyett csak 500 darabot adott a pesti nemzetőrök számára, a többi 1000 darabot, mint mondá, Komáromból fogja hozatni.

A katonai parancsnokság helyzete minden esetre felette kényes volt. Eljárására nézve semmi utasítást nem kapott illetékes felsőbbségétől, így a dolog új rendében nem tudta mit tegyen.

Csak midőn a bonyodalmak szaporodtak, májusban eszközölt ki gr. BATTYÁNY ő felségétől rendeletet, hogy a magyar területen levő hadparancsnokságok a magyar kormánytól tétettek függővé.

A magyar kormány addig az állapotok ily indefiniált helyzetében a lehető kimélettel bánt a katonaság vezetőivel, nehogy a dolgot még rosszabbá tegye, és azoknak természetes idegenkedését az új állapotoktól még nevelje. Parancsolni joga nem volt még, ezért nyílt ellenszegülésre okot adni nem akarhatott. Közvetített, hol nem rendelkezhetett.

Ámde a nyugtalankodó hazafiaknak nem volt türelmök. Illetéktelen buzgalruk csak növelte a bajt, kivált miután tehetetlenségöket érezve olyan gondolatra jutottak, hogy Budán a hadparancsnoknak maeskazenében fejezzék ki nemtetszésöket, s ezt oly lármával üzték, hogy előre tudva lett.

Úgy állították akkor, hogy a főparancsnok tisztársai kapuja alatt és a szomszédos házakban fegyverzett katonákat tartottak készen, és mikor a főparancsnok lakása elé csoportosult a nép, azok kirohanva fegyverrel üzték szét a esődületet.

E véres kimenetelű összeütközés természetesen fokozta a svarezgelb katonaság elleni izgalmat, és mert a kormány nem adhatott azonnal a sértett ifjúságnak oly elégtételt, minőt a felizgaltott szenvedély követelt, az izgalom, mint természetes, a kormány ellen fordult.

E közben a horvát mozgalom és szerb lázadás mindinkább határozott alakot öltött, az alföldön megkezdődnek a véres kitörések.

Előttünk lehet már most a helyzet világos képe.

A Horvátországból és az Alföldről folyvást érkező nyugta-

lanító hírek mindinkább fokozták a clubbok izgalmaait és tevékenységét.

Az eleinte ártalmatlannak látszó clubbok — forradalmi csarnok, egyenlőségi, radical-körök — stb. mindennap hangosabban kezdék tárgyalni az ország veszedelmét, és mert a kormány e bajokon minden eszközök hiányában azonnal segíteni nem birt, mindegyre hangosabb vádak emelkedtek a kormány erélytelensége, sőt tehetetlensége miatt.

A clubbok izgatott érzülete átvitetett a lakosságra és ez uton képződött természetesen egy közhangulat a fővárosban, melynek nyomasztó hatása mindinkább érezhető lett.

Ily uton veszíti el mindenkor a kormány cselekvési szabadságát. Nem fordítván figyelmet az izgatásokra és a közhangulat alakulására, annak vezetését a clubbok veszik át. A közhangulat nyomásának aztán annál inkább enged a kormány, minél szelidebb természetű és minél inkább népszerű akar lenni.

A kormány minden engedékenysége a közhangulat iránt a clubbok vívmányát képezi, és csak fokozza azok avatkozását a közdolgokba.

Így siklik át a hatalom a kormány kezéből észrevétlenül a clubbok befolyása alá a közhangulat által, és megvan az anarchicus állapot.

Ezen állapotok előidézésében főrésze volt többek közt a sajtó egyik új szülöttének a *«Márctius Tizenötödiké»*-nek. Alig képzelhetjük el ma ezen kis lap hatását a közhangulatra. Meglepte közönségünket, mely a lapok hangjában a censura szigorú ellenőrzéséhez volt szokva, e lap kiméletlen merészsége. Szerkesztőjének fűrgesége a hírek gyűjtésében vetélkedett ügyességével a feldolgozásban. Támadásaiban merészségét csak könnyelműsége a rombolásban multa felül.

MÉSZÁROS LÁZÁR memoire-jaiban azt mondja, hogy KAZINCZY GÁBOR és én erőszakos lépésekre unszoltuk volna a kormányt és ezen lap elnyomását tanácsoltuk volna.

Ez tévedése a derék emlékirónak. Mi — igaz — ohajtottuk volna, bár ilyen lap ne keletkezzék soha hazánkban, azt sem állítom, hogy ha azon izgalmas időben felelős minisztere lettem volna az országnak, nem lett volna-e bátorságom magamat tultenni a törvényes formákon — de engem senki sem kérdezett s én nem is avatkoztam ily dolgokba. KAZINCZY GÁBORTól tudom, hogy ő megsokalva

ezen lap kicsapongásait, mikor ez egy alkalommal szóba került, ostromolta BATTHYÁNYT, ne hagyná ezt egészen mentére, hanem gondoskodnék ellenszerről is, mely e lap romboló hatásait paralyználá. Hosszabb beszélgetés után végre hajlott gr. BATTHYÁNY arra, hogy hasonló lap alapíttassék s erre szerkesztőül PÁKH ALBERTben lett is megállapodás, de ez akkor beteges állapota miatt fürdőben távol volt és nem történhetett semmi. Később az események rohamában elmosódott a terv. Debreczenben végre az *Estilap* által megmutattuk, hogyan kell az ilyféle sajtó-kinövést paralyzálni, és hatását ártalmatlanná tenni a közönségnél.

A «Márczius Tizenötödikét» illeti azon dicsőség, hogy a clubboknak mindig bőséges anyagot nyújtott az izgalomra és minden szónoklatokon tultett a kormány elleni galád-támadásokban.

Feltűnő azonban az volt, hogy míg a clubbok és forradalmi lapok az ország legtiszteltebb embereit, magát DEÁK FERENCZET tekintet nélkül támadták meg — KOSSUTHOT úgy tüntették fel, mint ki erélyével bizonyosan segítene az ország bajain, ha collegáinak habozó és határozatlan, sőt tán a bécsiekhez szító vagy félénk politikája nem nyűgözné le.

És míg a clubboknak sikerült a fővárosban a folytonoson nyugtalanító lázadási hírek mellett igen izgalmas és elmérgesedett közhangulatot felidézni, és ezen közhangulatot a kormány ellen fordítani, sikerült nekik egyszersmind egy másik sokkal veszélyesebb és következményeiben súlyosabb dolog, t. i. hogy a miniszteriumban a solidaritást a közönség előtt megbontották.

Míg a miniszteriumban gróf BATTHYÁNYT, DEÁKOT és társait a sveczelg katonákkal való kinéletes elbánásért, a lázadások elnyomásában való késedelemért naponta élesen támadták meg — addig KOSSUTHOT mint a nép bálványát mindig úgy említették, mint ki, ha társai által nyűgözve nem volna, már rég kitakarította volna az országot a sveczelg tisztéktől és elseperte volna a lázadásokat, mintha nem is léteztek volna.

Nincs semmi adatunk rá, sőt őszintén nem is hiszem, hogy KOSSUTH kezdetben a clubbok vezetőivel valami összeköttetésben lett, vagy velök érintkezett volna. Sőt a debreczeni időkig a Márczius Tizenötödikével sem tudunk semmi összeköttetését.

De hogy már júniusban (1848) MADARÁSZ LÁSZLÓVAL, ki pedig az utczai mozgalmak főmestere volt és a radical-körben vezérszerepet vitt — érintkezéseket tartott fenn, ezt tudtuk és KEMÉNY is felemlíti.

A kinek Kossuth jelleméről csak némi fogalma van, és e tekintetben nincs a nézetekben kortársai közt eltérés, az el fogja hinni, hogy a közhangulatnak fennebb vázolt alakulása nem lehetett Kossuthra befolyás nélkül.

Nem a clubbok szónokai keltették Kossuthban azon hitet, hogy egyedül ő van hivatva a hazát megmenteni, és azt nagygyá és virágzóvá tenni. E hivatásbani hitet a márcziusi napok benne teljesen megérlelték.

Hanem a clubbok működése keltette benne azon aggodalmat, hogy ha a kormány működése a bonyodalmakkal szemben nem mutathat fel sebes és döntő sikereket, a mint hogy ez nem is lehetett, és ő határozott solidaritásban mutatkozik minisztértársaival, az ezek ellen szórt mulasztások, erélytelenség és tehetetlenség miatti vádak őt is érintik és végkép lejáratják, míg így, ha ő különváltnak, sőt társainak többsége által lenyűgözöttnek hiszik, az ő dicsősége társainak eredménytelen küzdelmeiben csak emelkedhetik.

Ebből természetesen fejlődött Kossuthnak azon eljárása, hogy előbb a solidaritás minden látszatát gondosan kerülte, hol pedig mint szakminiszternek cselekvőleg kellett működni, ott már világosan és elmagyarázhatlanul markirozta ezen solidaritás hiányát a kormányban.

A ki Pozsonyban, mint fennebb láttuk, a karzatok befolyását, az utczai véleményt, a közönség fanatismusát hatalmának eszközül annyi sikerrel használta, az Pesten ugyanazon tényezőket, midőn önként támogatták, nem dobhatta el magától.

Különben is ez az agitatori szerepnek természetes fátuma. Felkelti a lelkesedést, mely a mint terjed, rajongássá válik, és ez tömegeknél az áradat természetét ölti fel. Az, a ki teremtette, csak úgy maradhat felszínen, ha vele uszik mint könnyű test, mely gátul nem szolgál, hanem általa sodortatja magát.

Igy történt Kossuthal is. Benyomásokra nagyon is fogékony kedélye míg az izgalmas közhangulattól nyert lendületeket s az által sodortatott, azt hitte, hogy ő vezeti azt.

A mint a clubbok szónokai az ő személyét külön választották minisztértársaitól, és mutatták a sötét árnyékot, melyet az események alakulása collegáira vet, ő társaitól valósággal külön is vált.

Előbb megelégette, hogy roncsolt egészségének ürügye alatt

a miniszteri értekezletekben való jelenléttől mentessék fel, ezt kérte társaitól s nem tagadhatták meg.

Budára egy nyári villába költözött, és a közönség előtt úgy állott, mint ki egészségének helyreállítása miatt mindentől elvonta magát.

Ebben kettőt ért el. Minisztertársai, nehogy ő később minden felelősség alól magát elvonhassa, minden komolyabb ügyben vele is értekeztek és gr. BATTYÁNY őt nyaralójában felkereste. Látszólag tehát az avatottak előtt nélküle nem tettek semmit. A nagy közönség pedig őt, mint ki semmiben részt nem vesz, felmentette minden felelősség alól.

Elvonulásában tehát a közhangulat jelzését követte. Így minél válságosabb lett a helyzet társaira nézve, annál gyümölcsözőbb lett az az ő népszerűségének emelésére.

Midőn pedig mint pénzügyminiszternek szakmájában önállólag tenni kelle valamit, gondoskodott róla, hogy eljárásában kielégítse az izgalomban tartott közhangulatot, és erélyt mutasson társainak békülékeny kiméletessége mellett.

Feljelentetett például neki, hogy egy pesti kereskedőház egy bécsi háznak fizetésben ércpénzt küld a gőzhajón. KOSSUTH ezen ércpénzküldeményt a gőzösön lefoglaltatta és betiltotta, hogy az ércpénz az országból kivitessék.

Nem hihetem, hogy KOSSUTHnak magának sejtelve lett volna ily rendszabály kényes hatásairól.

A mellett, hogy ily tilalomnak nem lehet érvényt szerezni, hol a kormány a szükséges felügyeleti közegekkel nem rendelkezik, pedig nekünk Ausztria felé határőreink nem voltak, a rendszabálynak tehát sikere nem lehetett, ellenben ily rendszabály gyűlöletessége által mondhatlanul ártott.

Nemcsak hogy Bécsben a tőzsde és kereskedelmi köröket rendkívül felizgatta, hanem magára a pesti kereskedelem hitelére is kártékonyan hatott, mert azon időben éppen fontossá vált, hogy fizetések fejében a kereskedők ércpénzt is kössenek ki és ez uton ahoz jussanak.

Továbbá a bécsi nemzeti bank, melynek jegyei éppen kényszerített árfolyam mellett voltak Ausztriában úgy mint nálunk forgalomban, a magyarországi érctermelést arany-ezüst alapjának gyarapításánál egyik állandó forrásul tekintette.

E rendszabályban tehát a köz forgalmi eszköz — a bank-

jegyek — hitelének érdekét látták megtámadva, s ebben mindenkit sértve, ki csak bankjegyekkel bírt.

Hogy az ily rendszabályok gyűlöletessége a bécsiek és köztünk fennforgó érdekek kiegyenlítését felette megnehezítették, sőt gróf BATTHYÁNNAK és társainak kibékítési erőfeszítéseit paralyzálták — ez természetes.

De e rendszabályok a clubbokban dicsőítésre találtak, és a miniszteriumban — a szakadást constatálták.

Ily conjuncturák közt közeledtünk a július 2-kára hirdetett országgyűlés megnyitásához.

A kormány helyzetének bonyodalmai alig leírhatók.

A horvát ügyek békés kiegyenlítése többszörös kísérletek után sem sikerülhetett. De azon czélokat tekintve, melyeket báró JELLASICS magának kitűzött és makacs kitartással követett, erre kilátás sem volt.

A szerb lázadás, melyet eleinte elnyomni nem bírtunk, egyre terjedett, és terjedésben erősödött. Már a határőrvidékeket is bele-vonták lassan a mozgalomba és a szomszéd szerbektől is sokan belevegyültek a lázadásba. Több helyen erősített táborokat állítottak és portyázásaikkal falvakat sanyargattak, magyar és német lakosságot pusztítottak.

Az országban jobbadán idegen katonaság volt kétes érzelmű tisztek vezénylete alatt, kik eleinte becsülettel teljesítették a rendeleket és vitézül harczoltak a lázadó szerbek ellen, de a mint kormányunk viszonya a bécsi kormánynyal fokonként feszültebbé vált, úgy lankadtak ügyünk iránt, míg végre elálltak tőlünk.

Az idegen katonától várni, hogy lelkesüljön ügyünkért, balgaság volt. Nekünk tehát magyar katona kellett és ennek kiállításához pénz.

Katonát és pénzt rendes viszonyok közt csak az országgyűlés adhatott, de ez távoli segély volt, míg a baj folytonosan nyakunkon és naponkint terjedt és veszélyesebb lőn.

A kormány mit tehetett egyebet, mint a veszély által kényszerülve katonát és pénzt teremteni, a mint épen lehetett.

Májusban megrendelte a kormány tíz zászlóalj kiállítását toborzás útján.

A költségek fedezésében az ország hazafiságához fordult és felhívást intézett az ország lakosaihoz, hogy kiki járuljon önkéntes adakozással a haza veszélyének elhárításához.

E felszólításra a főváros úgy mint a vidék vagyonos osztálya halmazzal hordotta a haza oltárára ezüst készületeit és a közadományok azon helyzetbe hozták a kormányt, hogy pár millió forintig rendelkezhetett.

Ezen ércz-adományok alapjára, annak erejéig a kormány egy- és kétforintos bankjegyeket bocsátott ki, mely egyszersmind az apróbb pénz forgalmának is nagy szükségét pótolta.

Ezen lépésekre a fenyegető veszély kényszerűsége vitte a kormányt. Bécsben azonban a magyar lábon rendezett katona-erő, más szolgálati feltételek más felszerelés és magyar vezénylet alatt, mint a közös hadseregtől különvált haderő alakítása, csak növelte a gyanakodást és aggodalmakat.

Ezeket még mértéken túl is fokozta a magyar bankjegy kibocsátása.

Az időközben Pesten megfordult br. SINA György bankár javasolta KOSSUTHnak a kölcsönt és ennek megszerzésére közvetítését is felajánlotta, de KOSSUTH ismerte az erkölcsi osztalékot, mely épen a magyar önálló bankjegyek kibocsátásából neki is jutand, és a mellett maradt.

A hangulat a magyar fővárosban igen izgatott volt, mint fennebb kifejtettem.

A Horvátországból érkező hírek, a szerbeknek naponkint terjedő lázadása, az első csatázásoknak eredménytelen kimenetele — bőségesen szolgáltaták az anyagot a folytonos izgalmakra.

Nálunk minden bajok forrását Bécsben keresték. A «camarilla és ármány» minden szájon forgott, a bécsi érdekek iránt tekintettel lenni, őket kimélni — az árulással határos gyengeségnek tekintetett.

És míg a clubbok által a sajtó közreműködésével a pesti közhangulat naponkint inkább elmérgesedett, e közben kellett volna a kormánynak a bécsi kormány és köztűnki kiegyenlítéseket utját egyengetni.

Itthon az elmérgesedett hangulat csillapítására erélyes rendszabályokhoz kellett nyulni, melyek a veszélyek elhárítására eszközöket teremtettek. De épen ezen eszközök erélyes kiállításával nevelte inkább Bécsben az aggodalmakat és gyarapította a kiegyenlítés nehézségeit.

A közhangulat végső elkeseredése mellett a birodalmi kapcsolatok követelményeiről szólni, a kölcsönös védelem kötelezettségét azon térre vinni, hogy mi az olasz hadjárat elősegítésére még had-

erőt adjunk azon hatalomnak, mely minket saját hazánkban orvul megtámadtat és pusztít — ilyféle beszéd azon időben hazaárulás volt volna.

Ellenfeleinknél Bécsben nem volt ismeretlen a magyar fővárosi hangulat. Nem volt okuk kételkedni ISTVÁN főherczeg nádor, gr. BATTHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK, EÖTVÖS stb. őszinte szándékában, hogy kiegyenlítést ohajtanak, de ismerve a közhangulat elfajulását Pesten, látták, hogy gr. BATTHYÁNY társaival nem ura többé a helyzetnek, KOSSUTH pedig, a ki megtartotta a hatalmat, társaitól egészen ellentétes politikát űz.

Minden lépésében úgy bánik Ausztriával, mint idegen országgal, a kapcsolat érdekeit nem tekintve.

A birodalom közös megvédéséről, a súlyosodó közös terhek viseléséről tudni sem akar.

Ellenben haderőt állít, mely a közös hadsereggel semmi kapcsolatba nem hozható, mely egészen önálló és független lábra szerveztetik.

Önállólag bankjegyeket bocsát forgalomba, nem véve tekintetbe a fennálló közös pénz-rendszer lehető megingatását.

Ezen nagyobb és ezer apró tényekből, a pesti közhangulat kifakadásából, a sajtó ingerlő nyilatkozataiból ellenségeinknek az udvar körében és a bécsi kormánynál roppant tőkét lehetne ellenünk felhalmozni.

Ellenségeink pedig váltig voltak ott, és hatalmas érdekeket képviseltek.

Első sorban mindazok, kiknek a birodalom fennmaradása és európai állása őszintén szívükön feküdt, és kik nem törődtek volna a magyar szabadsággal, ha az a birodalom érdekeit nem teszi semmivé.

Második sorban az osztrák hadsereg tiszti kara volt. Arra pedig még történészeink sem fektettek kellő súlyt, hogy Ausztria a hadsereg vezényletében oly erős kasztot képezett, hol az egység eszméje mint sehol másutt egészen kifejlett és érvényre jutott.

Volt a közös hadseregnek magyar, német, cseh, morva, horvát stb. katonasága, azaz legénysége, de tiszti karában sikerült a külön nemzetiségek minden nyomát eltörölni, és oly közös egységes testületi szellemet — karszellemet — teremteni, mely mint szervezet ép oly bevégzett, mint kitartásban szívós volt.

Ezen szellemel a legénységben is csak az újabb ujonezozási

rendszer és rövidebb capitulatio törte meg. Azok, kik a közös hadsereg régi időbeli obsitosait ismertük, tudjuk, hogy azokkal még a hatóságok sem birtak, mint kiszolgált és hazakerült katonák sem akartak semmit tudni a polgári hatóságokról és polgári rendről.

Ezen egységes tisztikar volt az általános politikai mozgalmaknak leghatározottabb ellenese az egész birodalomban. A birodalom részeinek alkotmányos elkülönzésében ezen osztály látta a maga egységen nyugvó érdekeit veszélyeztetve, és hatékonyabb befolyást gyakorolt az ügyek végkifejlésére mint az annak idejében figyelemre méltatva lett.

Harmadik sorban álltak ellenfeleink közt a többféle nemzeti-ségek tufeszített követeléseikkel.

Hogy ezen nemzetiségi követelések kielégítése az udvarnak és bécsi kormánynak ép oly kevésbé állnak érdekében mint nekünk, s erre ép oly kevésbé hajlanak mint mi, ezt tudhattuk.

A későbbi idők pedig eléggé meggyőzhettek benünket, hogy onoha felhasználták erejüket, még sem lettek igényeik kielégítve.

Ne higgyük a német politikusokat oly rövidlátóknak, hogy ők a nemzetiségi mozgalmaknak a birodalomra nézve bomlasztó természetét félreismerték volna. Sőt nincs okunk feltenni, hogy be ne látták volna, mikép a nemzetiségi mozgalmak további fejlődésükben az örökös tartományokat sokkal kedvezőtlenebb állásban találják és mélyebben sujthatják, mint Magyarországot.

Több okuk volt ennél fogva a nemzetiségek törekvéseitől idegenkedni, mint nekünk.

Egyelőre azonban a nemzetiségek vezetőinek volt annyi politikájuk, hogy míg első sorban a magyaroktól akartak engedményeket kicsakarni, és erre magukat eléggé erőseknek nem hitték, hogy a bécsiekben szövetségeseket nyerjenek, a császár iránti hűséget és a birodalmi érdekek iránti teljes hódolatot színeltek, sőt magukat a dynastia és birodalmi egység védőiként mutatták fel. Ennek kiáltó adatait alább látni fogjuk.

Ez okozta, hogy Bécs a nemzetiségek ajánlatait egyenesen és határozottan nem utasította vissza, sőt aligha bánta, ha a nyomás eszközei felettünk szaporodnak, ettől várván azt, hogy a környező veszélyek láttára nem tehetünk mást, mint feléjük fordulni és velők az ellentétes érdekeket kiegyenlítni.

Csak a történelmi igazság megtagadásával, az okmányok és tények feledésével szabadna a bécsi kormányról állítanunk,

hogy az, míg csak a velünk való kiegyezés reményét egészen nem veszítette a velünk szövetkezés kapuit mindig nyitva ne tartotta volna, a kiegyenlítést többször ne sürgette, sőt reményeinek enyészétével is még augusztus 31-kén ne tett volna utolsó kísérletet a lehető békés kiegyenlítésre ;

hogy továbbá hozzánk eljutott és okmányokba foglalt követeléseiben a jogosság és méltányosság helyes mértékét — egy pontot kivéve — túlhaladta volna.

A bécsi kormány ellenségeinkkel való egyetértésének első bizonyítékát csak szeptemberről találjuk. MÉSZÁROS LÁZÁR hadügyminiszterünk pedig mint leghitelesebb forrás a seregünknel vezénylő idegen tisztek visszavonulásának idejét októberre teszi.

A mint hogy a forradalom utáni hadi törvényszékek is a seregünkben szolgált közös hadseregbeli tisztelnél csak az október utáni szolgálatot veszik tekintetbe, az előtti időket nem.

Hogy a pesti clubbok, az izgató lapok, a közhangulat és ezután még forradalmunk nemzeti történésze is kezdettől a bécsi camarilla folytonos működéséről, a régi absolutismus visszaállításáról, a had- és pénzügyminiszteriumok visszavételének szándékáról beszél — ezek sehol nem bizonyított feltevések és pedig oly pozitív okmányok és elvitathatlan tények ellenében, melyek e feltevéseket megczáfolják.

Azt sem kell felejtenünk, hogy ily mozgalmas időben nálunk is, túl is mindenki hivatottnak érezte magát politikát csinálni, és nem lehet minden egyesek izgatásait a kormánynak sem itt, sem ott felróni, de a nemzetiségi és kivált határőri lázítóknak saját feleik irányában, hogy sikerre számíthassanak felsőbb megbízásra kelle hivatkozniók és annak hiedelmét ébreszteniök.

Az pedig valóságos képtelenség, hogy a bécsi kormány az ellenünk fellázított szerbeket, ha azok szövetségesei lettek volna, saját bennlevő katonaságával, mely tőle függött, akasztassa és csatákban pusztíttassa.

A fennebb elmondottakból könnyen eligazodhatunk a történelmi tények és feltevések felett.

X. FEJEZET.

A július 2-kára egybehívott országgyűlés minősége. Az ország békés hangulata. Megalakul a kormánypárt a képviselők nagy többségéből. Miként bánik el e párttal a magyar kormány. Batthyány gróf személyes tulajdonai. Ki volt oka a nagy kormánypárt felbomlásának? A gróf előintézkedései a kormánypárt szállítására nézve az Ullmann házban. Kossuth állásfoglalása. Deák döntő nézete.

Ha az első magyar miniszteriumról a szellemi erők összegét tekintve elmondhatjuk, hogy hasonlót még egyszer Magyarország alig állithatna ki, —

elmondhatjuk az első magyar képviseleti országgyűlésről is, mely 1848 július 2-kára Pesten összegyűlt, hogy ennél józanabb, hazafiasabb, higgadtabb és bekésebb szellemű törvényhozást is alig volna ismét kiállítani képes Magyarország.

Mind az előbbinek, mind az utóbbinak éppen ezen előnyeiben rejlett szerencsétlenség.

Ha a miniszteriumban az ellentétes erők nem tartják egymást egyensúlyban, hanem bármelyik veti alá magának a másikat s halad határozott irányban saját ösvényén, nem lehet sorsunknak oly gyászos kimenetele, sőt valószínűleg hamar mentve vagyunk.

Ha a képviselőtestület kiválóbb tagjaiban a hazafiság mellett több egyéni ambitio és nagyra törekvési viszketeg van — ismét egészen más fordulatot vesznek a dolgok.

Ezen képviselőháznak — ha egyszer hű történelmét birni fogjuk, meggyőződünk — éppen abban állott bűne, hogy oly hazafiakat látván a dolgok élén, mint gr. BATTYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK, feltétlen bizalommal ragaszkodott hozzájuk, és nem birt elég hecsvágygyal önálló politikát csinálni, míg velők hiában próbált.

Ez pedig annál jogosabban állithatom, mert ezen képviselőház többsége Debreczenben, megfosztva mindannyi vezéreitől, elhagyatva sok kitűnő tagjaitól, mikor már KOSSUTH nemesak ha-

talmának tetőpontján, de vetélytárs nélkül állt, birt mégis az országgyűlésen önálló irányt kitűzni és azt Kossuth ellenében is fentartani, mi hogy sikerre nem vezetett, nem rajta múlt.

Magyarország lakossága ez időben a hazafiság és józanság oly példáját mutatta fel, mit lélekemelő adat gyanánt jegyezhetünk fel és elmondhatjuk, hogy az ország népe s ebben kiválólag a magyar és német nép méltó volt azon állásra, melyhez jutott.

Mikor a márcziusi napokban Pest mint főváros a nemzeti átalakulásért mozgott, sorban érkeztek hozzá az ország többi városaiból a részvétel és csatlakozás nyilvánítsái.

A mint az eredmények ki lettek víva és a törvények megalkotva, a megyék és városok az országban nem engedték magokat a fővárosban még mindig tartó zavargások által félrevezettetni, hanem minden erejüket az új állapotok berendezésére és a rend és közbiztonság fentartására fordították — és midőn az új világ rendében az új elemekkel a megnyitandó első magyar parlamentbe követeket kelle választania, jobbadán minden vidéke az országnak nem az új ismeretlen, hanem a múltból józan higgadságukról ismert hazafiakat választott képviselőkül.

Ily szellemű képviselőházban a múlt időnek öt ellenzéki kiválóbb tagja találkozott: NYÁRY PÁL, gr. TELEKY LÁSZLÓ, PATAY, ZSEMBERY és KUBINYI, kik az ellenzéki padokon foglaltak helyet, de ezek mindenike oly távol állott a felforgatási szándék, vagy elszakadás gondolatától, mint akár a leghívebb kormánypárti, sőt közülök gróf TELEKY LÁSZLÓ, mihelyt dolgaink bonyolódni kezdettek, s belátta, hogy azon párt, melynek tagja volt, túlhajtani kezd, külföldre kívánt megbizást gr. BATHYÁNYTÓL és kapott is, és Párisba költözve, elvonta magát azon körből, melyben tovább helyét nem találta volna. NYÁRY megmaradt helyén, de befolyásával a mérséklők egyik legbuzgóbbika volt.

A MADARÁSZ testvérpár mintegy huszad magával képviselte a szélső baloldalt s köztök MADARÁSZ LÁSZLÓ egyedül volt a számbavehető sajátképi forradalmi elem a képviselőházban.

A többi aránytalanul nagy része a képviselőháznak, köztök számos Magyar- s Erdélyországban ismert kiváló hazafiak a kormány padjain foglaltak helyet, és a parlamentben példátlan többséget alkottak és szellemökben s állásfoglalásukban kirívó ellentétet képeztek a főváros akkori izgatott hangulatával.

Ezen többség nem alakítottatott, nem várt csoportosításra,

megalakult önmagától és csak az kellett, hogy a kormány a magától szervezkedett nagy pártot kezébe vegye és vezesse kitűzött céljai felé.

De mit tett a kormány?

Nem szabad a dolgokat szépíteniünk, gyarlóságainkat a mint voltak, be kell vallanunk. Ezt követeli tőlünk a történelmi hűség.

Kormányunk fővezetői épen nem ismerték a parlamentaris kormányzat sajátosságait, annak feltételeiről még csak fogalmuk sem volt.

Alig lehet nekünk ma megfogható, hogyan történhetett ez, azonban tény, és e messzeható ténynek okát nem szabad elhallgatnom, és pedig annál kevésbbé, mert ez lett későbbi bajaink főforrása.

KEMÉNY kegyeletes kimélettel így rajzolja ezen állapotokat:

»A magyar táblabíró és a kiválólag józan szellemű magyar nép nem sokat hajtott a kávéházi demagogok zajára.»

»A követi kar közbecsültetésben álló és többnyire mérséklett gondolkozású férfiakból alakult.»

»Majdnem kilencz-tizedrésze a képviselőknek, Pestre érkezésekor, még a BATTHYÁNY miniszteriumot pártolta.»

»NYÁRY-MADARÁSZ alatt egy kicsiny töredék alkotá az ellenzéket. És e töredéknek is csak egy része volt, mely az országgyűlési szélső democrata pártot tévé.»

»A kormányt védelmező többség az Ullmann-házban néhány előkészítő gyűlést tartá.»

»Szelidebb s engedékenységre hajlóbb szellemet alig lehetett kívánni, mint a minő itt tanusult.

»S mi lőn e többségből?»

»Kértük a miniszteriumot, lépjen szoros viszonyba a mérsékelt párttal, hogy az korán disciplináltassék.»

»Azon miniszterek, kikkel beszéltünk, válaszul adták, hogy a kormány nem akar semmi pártra különösen támaszkodni.»

»Ez rossz előjel volt.»

Pedig a magyar miniszterium tagja volt b. EÖTVÖS és SZEMERE is, a magyar centralisták vezérei és a parlamentaris kormányzat apostolai.

Mennyire érlelte a centralisták iskolája hazánkban a parlamentaris rendszer ismeretét, innen elképzelhetjük. Maga a parlamentaris kormány sem volt még az iránt tisztában, hogy

mint többség emanációja párt nélkül nem létezhetik, és hogy a párt létezésének megvannak elengedhetlen feltételei.

Ezt illetőleg így szól KEMÉNY a kormányról:

«A pártok és közszellem irányában sem látszott pozitív állást foglalni a miniszterium.»

«Organumot sem keresett, mely által a véleményekre hasson.»

«Betakarva magát ártatlanságának palástjába, minden rágalmat úgy tűrt, hogy sem megczáfolni, sem meggátolni nem látszék eléggé eltökéltnék.»

«Ez keresztényi erénynek, samaritanusi alázatnak jó lehetett: de kormányzati taktikának nem vala mindig czélszerű.»

Pedig megvolt a lap is. Mert az akkori *Pesti Hírlap* KEMÉNYnek a képviselőház tagjának és CSENGERYnek vezetése alatt állt, és a képviselőház számos tagja, köztök magam is, rendes munkása voltam.

Mi így is magunktól a kormányt támogattuk teljes erőnkből, a kormánynak csak nyilatkozni kell vala a közönség előtt, hogy annak közegeül tekintessék a *Pesti Hírlap*.

Párt is meg volt, magát szervezte, és az Ullmann-házban fényes gyűlhelye volt.

De miniszteri pártot tentartani, ha azt a miniszterek ignorálják, avval nem érintkeznek, közibők soha sem jönnek — lehetetlen.

Volt tehát parlamentaris miniszteriumunk, de ezen miniszteriumnak nem volt sem pártja, sem lapja, melyet elismert és elfogadott volna.

E megfoghatatlan «laissez aller» viselete a miniszteriumnak, elképzelhetjük, mennyire decomponáló hatással volt a képviselőház viszonyaira.

Gr. BATTYÁNY miniszterelnök tehetségeinek és tekintélyének legnagyobb bizonyítéka azon csatlakozás, melylyel az ország első rendű kitünőségei miniszteriumába léptek, de ő nélkülözte mind a politika mind a közigazgatás vezetésében a szükséges routine-t. Ezt megszerezni alkalma nem volt.

Ez mindig érezhető baj, de válságossá lehet nehéz időben.

E mellett volt még valami gr. BATTYÁNYban, mit én kimagyarázni nehezen bírok, de fátumának fő oka épen ebben rejlett.

Gr. BATTYÁNY szellemi kitünősége mellett kiválólag distingvált egyéniség volt. Rendkívüli erély és tevékenység mellett a vakmerőségig menő bátorsággal bírt. Külső megjelenésében, alakjában

minden követelni látszott a — tekintélyt és bizonyos tartózkodást. Senmi, a mi közeledésre, bizalmasságra vonzana.

«Az antik fő — így szól róla KEMÉNY — a görög nagy szellemek szobrairól látszott átvettnek. Nála csak az örökké halvány arc, a szem égő tüze, s a vonalokban nyugvó dacz mutatta a szenvedélyek mélységét.»

De zárkózott ember volt, nem volt közlékeny és semmi sem volt benne, mi mást bizalmas közlésekre felhívott vagy hangolt volna.

Nem látszott keresni mások nézeteinek hallását, többnyire tartózkodók voltak mások is elmondani azokat, s ha kenyszerűségből tették, de önként ritkán.

SZEMERE miniszter-társa, PÁZMÁNDY a háztető, a közügyek kezelésében legpracticusabb emberek belátták a bajt, — desperáltak — és hallgattak. Mindketten e miatt gyanuba is jöttek, hogy KOSSUTH és pártjával kacérkodnak, pedig, mint tőlök maguktól tudjuk, csak hitők volt megingatva az iránt, hogy gr. BATTHYÁNY megóvhatja hatalmát a tulszárnyalástól. Pedig sorsunk attól lett ez időben függővé: kinek politikája jut tulsúlyra: BATTHYÁNYÉ-e vagy KOSSUTHÉ.

Szerencsétlenségei közé tartozott gr. BATTHYÁNYnak még az is, hogy környezetében nem volt kiválóbb politikus fő — bizalmas emberét pedig a közéletben nem ismertünk. Így vele közvetlenül nehezen, közvetve éppen nem lehetett érintkezni.

Minisztértársai közül is egyikkel sem volt köztudomásu intimitásban.

DEÁK tanácsait habozás nélkül követte, de DEÁK csak a politika komoly kérdéseibe avatkozott — felhívásra.

SZÉCHENYITŐL — egyeniségök és vérmérséköök különbözősége, tartotta távol. A gróf élénk, meleg kedélye nem érezhetett vonzalmat a miniszterelnöknek ridegségig komoly és zárkózott egyeniségéhez. Daczára ennek a gróf eleinte megkísérlett mindent, hozzá közelebb férközni, de leverten panaszlá — eredmény nélkül.

A miniszterelnök két fő sajátsága az önérzetes büszkeség nem kerülhette ki a kicsinylés, önbizodalma az elbizakodás látszatát.

Nélkülözte egészen az udvari körök sima hajlékonyságát és a közéletben annyira szükséges szeretetre méltó nyájasságot. A kivel beszélt, megtisztelve érezte magát, de felmelegedve és leigézve nem lett.

Imponálni és paranesolni tudott, mint kevesen.

Ha az élet iskolája fejti ki hajlamainkat, az övé, mint korán árvaé keserű lehetett, mert elfordította az emberektől és csak magában bizni tanította meg.

De térjünk vissza megszakasztott tárgyunkhoz.

Ha a helyzetet, melyet az 1848-ki első magyar parlament a fővárosban összejövetelének napjaiban a magyar közélet gyűpontján talált, fentebb helyesen ecseteltem és a t. olvasó nem feledte el — el kell ismernie, hogy:

Azon válságos helyzeten, t. i. a kormány zilált és a közhangulat elfajult állapotán és evvel az ország sorsán egyedül az országgyűlés segíthetett volna.

Hogy pedig az országgyűlés e feladatának megfeleljen, soha sem volt égetőbb szükség mint ekkor, hogy igen erélyes, törekvéseiben markirozott, állásfoglalásában határozott pártalakulás történjék épen ez országgyűlésen.

Csak az országgyűlés határozott állásfoglalása mentheti meg gr. BATTYÁNY hatalmát és békepolitikáját Kossuth és az elmérgesített közhangulat ellenében, és az országgyűlés illetén állásfoglalása nem is lehetett kétséges.

És a képviselőház tagjai meg is tették e szükség érzetében az előkészítő lépéseket, többször összegyűltek az Ullmann-ház tágas helyiségében, csak azt várták, hogy a kormány lépjen velök érintkezésbe és megértsek részletekben is a kormány törekvéseit, egyesítsék erejüket, bizonyos nézetben állapodjanak meg és tudják mit és miért kell védeniök az országgyűlésen.

Fentebb részletesen elmondottam, miként hatottak a clubok izgalmai és a közhangulat a miniszterium solidaritásának megbontására.

A egységet a kormány kebelében ismét helyreállítani egyedül az országgyűlés lett volna képes, mert Kossuthról feltenni nem lehet, hogy ő egy erős képviselőházi többség ellenében a minoritásnak vesse magát karjaiba.

Gr. BATTYÁNYnak tehát azért is, t. i. miniszteriumának megszilárdítására okvetlenül szüksége volt a kormánypárt határozott állásfoglalására és megerősödésére.

És e ponton már most két kérdés merül fel előttünk mint olyan, mely történelmi érdekekkel bír a fejlemények megbírlásánál, és pedig:

Ki és mennyiben volt oka a magától alakult nagy kormány-párt felbomlásának és szétmállásának?

Továbbá milyen szellemű volt ezen kormánypárt és mit lehetett attól várni azon esetre is, ha a miniszterium kétfelé válik, és el kell magát határozni két irány között, t. i. gr. BATHYÁNY és KOSSUTH között?

Fentebb KEMÉNY idézetéből láttuk, hogy a párt megalakulva több gyűlést tartott az Ullmann-házban, s felhiva a miniszteriumot lépjen a párttal szoros viszonyba, azon feleletet kaptuk, hogy a kormány semmi pártra különösen támaszkodni nem akar.

KEMÉNY ennél többet nem mond. Ebből még nem tudjuk, miként és ki által jutott e nézet érvényre? Általános nézete volt ez akkor a kormánynak, vagy különösen a hangadók a kormány kebelében hitték ezt? Hogyan jutott a kormánypárt az Ullmann-házba?

Az Ullmann-ház Pesten a mostani állami főrendőrség épülete, akkor magán lakásoknak szolgált.

Második emeletét és földszinti helyiségeit SZÉCHENYI lakta családjával. Az első emeleten a Zrinyi-utca felőli részén két magán szállás volt, melynek a dunai oldalhoz közelebbi részét én birtam, az első emeletnek dunai egész sora — az Ullmann család lakása — ép akkor üresedett meg, mikor a miniszterium Pozsonyból Pestre költözött.

Ezen egész Dunasorra néző első emeleti részt SZÉCHENYI saját zsebére kibérelte s nekem azt mondá: a mily szerény apparatusból állhat még most a közlekedési miniszterium, kis helyen megférünk. Neki is, nekem is igen alkalmatlan volna naponkint Budára járni hivatalba. A technikai osztályokat helyezzük el Budán, mi maradjunk Pesten.

E célból vegyek én magamnak a szállásom folytatásában fekvő szobákból annyit, mennyi segédszemélyzetemnek és magamnak szükséges, a nagy fényes terem s avval kapcsolatban lévő luxussal kiállított helyiségeket tartsuk fenn az országgyűlésre.

A képviselőháznak ülésezési helyet mindenesetre itt a Dunaparton a hidfőhöz közel kell találnunk, és minthogy ily képviselői parlamentben a kormány jól szervezett párt nélkül nem lehet, és minthogy még az is bír ilyenkor némi súlylyal, ha a képviselők számára csin és mindenféle kényelem kínálkozik, és hogy a helyi-

ség is, hol összegyűlhetnek, kedvező fekvésű legyen, tartsuk fel a szállást a kormánypárt clubhelyiségeül.

Kibérelvén a gróf ezen nagy épület-részt, a kijelölt osztályt fenhagytuk az országgyűlés megnyitásáig a kormánypárt számára.

Mikor aztán az országgyűlés tagjai június hó utolsó napjaiban gyülekezni kezdtek és már találkozási és ismerkedési helyiségekre gondoltak, közhírré tettük, hogy a kormánypárti képviselők számára az összejövetei és értekezleti helyiség kész és az Ullmann-ház első emeletén a főbejáró ezen helyiségbe vezet.

A gyűlekező kormánypárti képviselőknek így lett az Ullmann-ház clubb-helyisége a gróf gondoskodásából.

Sokan a képviselők közül azon hiedelemben voltak, hogy maga a kormány gondoskodott pártja számára ily szép és kényelmes gyűlőhelyről. Csak midőn látták, hogy a miniszterek nem mutatkoznak, sőt gr. BATTHYÁNY és DEÁK a pártot kerülik, jöttek tisztába, hogy ez nem a kormány gyöngéd figyelme és én kérdéseikre elmondottam a dolog állását, t. i. a gróf előző gondoskodását.

A gróf tehát, ki egész életében párton kívül állt, soha párt és pártoskodás ügyeibe nem avatkozott, azt, hogy parlamentarizmus létezzék, párt nélkül képzelni sem tudta, és ezt annyira lehetetlennek tartotta, hogy a párt számára saját költségén fényes helyiséget bérelt és azt általam annak rendelkezésére bocsátotta.

Ez volt tehát a grófnak, mint egyik miniszternek a nézete a pártról az országgyűlésen.

SZEMERE és dr. EÖTVÖS emlékét nem sérthetjük meg azon be nem bizonyítható felleléssel, hogy ők mint a magyar sajtóirodalomban a parlamentarizmus kormányzat úttörői azt nem tudták volna, hogy parlamentarizmus csak többséggel kormányozható, a többséghez pedig párt kell.

Herczeg ESZTERHÁZY és MÉSZÁROS LÁZÁR távol voltak s ezen alakulásokban részt nem vehettek. A derék, szelid lelkű, szerény KLAUZÁL ott hol gr. BATTHYÁNY és DEÁK szólhattak, befolyást ritkán vett.

KOSSUTH ha valamiben, bizonyára a pártpolitikában birt különös és kiváló ügyességgel. Ennek bizonyítékait már Pozsonyban az országgyűlésen eléggé láttuk. Ő természeténél fogva semmi sem volt inkább mint pártember, és mennyire bírta a pártfegyelmet kezelni, megmutatta a pozsonyi országgyűlésen.

De KossUTHnak volt annyi belátása, hogy miután ő magára szeretett úr lenni, s ehhez a márcziusi események után teljes jogot tartott, s már mint fentebb láttuk, magát társaitól elkülönözött állásban mutatta, ő természetesen nem lehetett oly pártalakulásnak előmozdítója, mely a szellemi erőket a kormány és nem az ő számára gyűjti össze és fegyelmezi, mely ennél fogva gr. BATTHYÁNY és társainak hatalmát szilárdíthatja meg a képviselőházban.

A politika azon útján, melyre ő már ekkor a pesti clubbok és közhangulat befolyása alatt tért és indulni kezdett, ő már a kormány nagy többsége által nyugőzve érezte volna magát, és a kormánypártot nem tarthatta a maga pártjának, és annyi esze volt, hogy más számára esetleg maga ellen nem segít pártot alakítani és szervezni.

Adjuk hozzá még ezekhez, hogy KossUTHról már június hóban tudva volt, miszerint MADARÁSZ LÁSZLÓVAL, a clubbok és utcák hőisével folyton érintkezik. Már ekkor minisztertársaitól különválasztatott és mint a haza egyedűli reménye a környező vészek ellenében állíttatott fel, midőn minisztertársaira a legfektelenebb kifakadások szórattak.

Végűl ne feledjűk azt is, hogy KossUTH, midőn az első magyar parlament július 2-kára hirdetve lett, ismerve jól a hatalom kellékeit, egy politikai napilap megindítását hirdette ki *Kossuth Lapja* jellemző czim alatt és ez július 1-ső napján 1848-ban meg is indult.

A helyzet oly markirozott, oly világos volt, hogy azt félreismerni alig volt lehetséges.

KossUTHot a pesti közvéleményben a clubbok és izgató lapok külön választották társaitól — és ő elvonta magát nyilván a miniszteri tanácsoktól és nyaralóba költözött.

Azon elemekkel, melyek a fővárosi izgalmakat vezették és a kormányt — kivűle — élesen támadták, MADARÁSZ által folyton érintkezett, ővé volt az utczai vélemény, a közönség hangulata, mely minisztertársai ellen mindinkább hangos és ellenséges lett.

Mig gr. BATTHYÁNY és társai békepolitikát űztek, KossUTH mint pénzügyminiszter mindinkább ellenséges állást foglalt a bécsi kormány, bécsi bank és annak emberei ellen.

Végűl az országgyűlés összejövetelére önálló lapot indított meg saját czime alatt, hogy külön állását minden attributumokkal ellássa és felszerelje.

Ha volt hatalom a világon, mely Kossuthot a lejtőn, melyre lépett vagy lépetett, megállásra bírhatja, ez egyedül egy országgyűlési compact többség lehetett volna, melyre ő meglehet megpróbált volna a karzatok, az utcák és clubbok által hatni, mint Pozsonyban, de ha az helyét férfiasan megállja, természetes hajlamánál fogva eldobja a törpe minoritást és ennek élére áll, és míg az ország gyűlési többség által megjelölt úton elől jár, a vezérlet látszatát magának megmenti.

Kit a dolgok ily folyamatáról lélektani indokok nem elégtelenének ki, annak szolgálhatnék számtalan adattal tényekben Kossuth nyilvános életéből.

Az országgyűlési első vita alkalmával Kossuth erős többséget látva maga mögött, a *«törpe minoritás»* bántó czimét oly megvetéssel dobta az ellenzék arcához, hogy az e miatti felzudulás csillapítására Deáknek kelle védelmül sikra szállni és hatását kiszelidíteni.

A debreczeni ülések alatt február 12-én az országgyűlés többségének megnyugtatóására, mely őt kényszerítette az akkori már tényleg forradalmi kormány politikájának előadására, kimondotta ünnepélyesen az országos ülésben, hogy :

szabadságharcunk tisztán védelmi harc alkotmányunk mellett, és nem akarhatjuk, hogy a kiegyenlítés hidját magunk mögött felégessük. Ha csak — így szólt — arról volna szó, hogy a sanctio pragmaticából folyó közös védelmi kötelességünket teljesítsük, a közös terhekben igazságos arányban részt vegyünk, ha csak azt kívánnák, hogy méltányosságból vagy *200 millió adósságot magunkra vállaljunk* a béke és egyetértés fejében — mindezekről lehetne szólnunk.»

Ezt mondotta Debreczenben a szószekekről, miért nem mondotta volna el Pesten is, ha egy többség követeli, és akkor — mentve vagyunk.

Nem ismerek esetet, hol Kossuth komoly, határozott nyomásnak ne engedett volna.

Magamnak is voltak hivatalos ügyekben felszólalásaim, hol pedig már előzőleg rendelkezett mint kormányelnök, mind a mellett komoly, határozott felszólalásomra azonnal minden habozás nélkül engedett, és visszalépett elsieltett rendelkezéseivel.

Ha valaki Kossuthnak ez időbeni magatartását és elmaradhatlanul törésre vezető eljárását öntudatos, átgondolt szakadási szándéknak tulajdonítaná, vagy magatartásának alapját egy meg-

fontolt, minden következeéseiben meglátolt politikában keresné, az ismerné őt leginkább félre, és volna iránta ép úgy igazságtalan, mint felfogásában téves az eseményekre nézve.

Kossuth egyéniségének sajátosságait és a fentebb ecsetelt helyzetet számbavéve be kellett volna látni gr. Batthyány és Deák-nak, hogy egy compact országgyűlési többség és jól szervezett és összetartott erős kormánypárt az egyedül mentő eszköz a fennálló bonyodalmak közt.

Azért említém csak e két minisztert, mert a többiekről elmondottam, minő viszonyban álltak a kormánypárt alakulásához. A dolog tehát e két miniszteren fordult meg.

Nincs adatunk reá, miként vélekedett gr. Batthyány a kormánypárt szükségességéről, hogy nagy hajlammal viseltetett volna ily pártalakulás iránt, onnan kételkedhetünk, mert az érintkezésekben igen fukar és tartózkodó volt.

Azért hiszem, hogy ő ebben is mint másban habozás nélkül Deák nézeteit követte.

Deákról már pozitív adatunk van. Ő ugyanis a július 21-ki országos ülésben így szólt:

«Hivatkozom a ház minden tagjára, az egész nyilvánosságra, az egész országra: van-e vagy volt-e miniszterium valaha, mely a képviselők megválasztásába kevésbé avatkozott volna, mint ezen miniszterium?»

«A miniszterium senkit különösen ki nem tűzött, senkit bármi tekintetnél fogva az én tudtommal nem ajánlott. Nem történt semmi, hogy a miniszterium a képviselők megválasztása által magának többséget szerezzen.»

Képzeljük-e: hogy találkozott volna Európában parlamentaris miniszter, a ki ilyféle magatartással mint érdemmel dicsekedett volna? Ebből ítélhetjük meg, mennyire voltunk előkészítve a parlamentararis rendszer befogadására még ez időben.

De még ez nem minden. Deák így szól tovább fennebbi beszédében:

«Felhivom a tisztelt házat, nem az volt-e a panasz a miniszterium ellen, hogy nem gyűjti össze az erőket, nem az volt-e a panasz, hogy nem akar értekezni, s őt valamely ösvénybe bele vezetni; nem volt-e ez a panasz hogy *szét engedi ernyedni azon többséget, a mely neki bizonyos volt?*»

«S miért tévé ezt a miniszterium?»

«Azért, mert nekünk nem csinált bizalom, nem szerzett többség kellett, nekünk magától fejlődő bizalom kellett.»

Ilyféle pártelnéletnek mennyi értéke van egy parlamentarizmus kormány számára — azt ítélje meg a t. olvasó, én az elmondottakból két eredményt akarok mint tényleget levonni.

Egyik az, hogy az országgyűlésen a megalakult igen nagy többségből álló kormánypárt szétbomlott, mert a kormány vonakodott a már szervezett párttal érintkezni és azt mint compact kormánypártot elismerni, és ezen kormánynézet DEÁK által kimondott elv volt.

Másik: hogy DEÁK ezen beszédében fényesen igazolta a képviselőház kormánypárti tagjait, kik panaszt is emeltek, mint ő beismeri, hogy a kormánypárttal érintkezni nem akarnak és szétbomlani engedik a többséget, mely a kormánynak bizonyos volt.

Ne csodáljuk aztán, ha ezen dolgok elbeszélésénél KEMÉNYT is elhagyja kegyeletes türelme és keserű gunynyal említi, mikép a kormány «betakarva ártatlanságának palástjába samaritanusi alázattal minden rágalmat úgy tűrt, hogy sem megczáfolni, sem meggátolni nem látszék eléggé tökéltnek».

Fellette megszomorító ítélet biz ez a legfényesebb kormány-nak, melyet hazánk valaha kiállithat, életrevalóságáról.

Ezért vonakodtak talán kortársaink közül annyi avatottak emlékezéseiket megírni, és a történelem anyagait a jövő számára gyarapítani, mert érezték, hogy történelmi szigorral fejtegetni koruk eseményeit fellette fájdalmas munka, és vagy az igazságtól kell elfordulniok, mit lelkiismeretök nem enged vala meg, vagy szíveiknek drága emlékeket ideiglen feledni, mi ellen mely kegyeletök lázadt volna fel.

Egészen más és sokkép kedvezőbb állásban találom magamat e munkánál, mint más kortársaim.

A sors úgy akarta, hogy nekem jusson azon helyzet, hogy korunk legnagyobb emberének amaz időbeli életét közvetlen érintkezésből elmondhassam, és adott annyi kötelességérzetet is hozzá, hogy ezt meg is tegyem.

Tartoztam evvel első sorban a hazának, mely iránti hűségünk tizparancsolatának első czikkelye az, hogy őszinték, igazak, hívek legyünk előadásainkban, ha hozzá szólunk és számára dolgozunk.

De tartoztam szívem legmélyebb kegyeletéből a nagy gróf drága emlékezetének is.

Ő, ki nekem a megjelölt három éven keresztül megnyitá kézen gazdag lelkének minden kincseit és dús kedélyének minden mélységeit, és híven megosztá velem örömeit és fájdalmait, megvárhatja, sőt követelheti tőlem, hogy a mint őt ismertem és átérttettem, ne engedjem, mennyire tehetem, a tévedés legkisebb színét emléken.

Állítsam őt erényeivel és gyarlóságaival azon helyre, mely őt felfogásom szerint valóban megilleti.

Kik azon végzetes napokban a hazát fenyegető események halmozában látják felmerülni a gróf catastrofáját is, a sokasodott benyomások alatt, azok előtt elmosódik az egyénben a lélektani szempont.

De én, ki nem azon események felsorolását, hanem épen az egyén életét tűztem célul, nekem a lélektani indokokra kellene fektetnem a fősúlyt még akkor is, ha e részben saját felfogásomra volnék csakis utalva, és nem ő maga mutatta volna ki azon szenvedések forrását, melyek erejét végkép kimeríték.

Mi — azon kevesek — kik előtt lelkének minden aggodalmát, szívének minden bánatát feltárta, lépésről-lépésre kísérhetjük őt észleléseiben az események egész folyamatán keresztül a márcziusi napoktól szeptemberig.

Nem volt ember, ki természeténél és szokásánál fogva a legkisebb jelenségekre is úgy figyelt volna, mint ő.

Ezen észlelési hajlam párosítva a dolgok és emberi természet mély ismeretével, előre látási tehetségét a clair-voyance vagy látnoki magasságig fokozzák.

Kossuth magatartására nézve eleitől fogva teljesen tisztában volt. Az ő pályája másolhatlanul elő volt irva egyéniségében és az események fejlődésének természetes folyamatában.

Kossuthot felette impressionabilis és nagyon is befolyásolható embernek ismerte. Tőle csak akkor félt, ha gr. BATTYÁNY és DEÁK nem bírják kifejtetni, vagy elvesztik reá befolyásukat, azaz ő talál felül kerekedni, mikor aztán természeténél fogva a clubbok és utczai vélemény befolyása alá kerül és sodortatik ellenállhatlanul a forradalom felé.

Szigoru figyelemmel kísérte ennél fogva gr. BATTYÁNY és DEÁK magatartását Kossuthal és az eseményekkel szemben.

Elmondottam fentebb, mi kevés figyelmet fordított gróf BATTYÁNY a clubbok lármáira és az utcza zajongásokra, a sajtó

féktelenkedéseire. Kicsibe vette az izgatás első szárnypróbálgatásait, később tűrnie kellett, mert nem bírt velők.

Elmondottam, hogy a gróf tanácsaira egy közbiztonsági gárda felállítása iránt, melylyel az utcái kicsapongásokat fékezhette volna, nem hallgatott.

És midőn megtörtént, a mit a gróf előre mondott és a clubok működése nagyon is érezhetővé lett, engedte gr. BATTHYÁNY, hogy KOSSUTH a miniszteri tanácsokból visszavonuljon és magát a solidaritásból kivonja.

Gr. BATTHYÁNY ennek következéseit látva, később — hogy ezen segítsen, rávette KOSSUTHOT, hogy ismét a városba költözzék, ennek fejében megígérte neki, hogy inkább a miniszteri értekezleteket hozzá hívja össze és nála tartja.

Növekedő aggodalommal látta a gróf, miként hanyatlik gróf BATTHYÁNY tekintélye a nagy közönség előtt és emelkedik a KOSSUTHÉ.

Megrémülve látta: mi kevés súlyt fektet gr. BATTHYÁNY oly apró cselekményekre, melyek egyenkint alig figyelemre méltók, csoportosítva a mint táplálják és növesztik KOSSUTH elbizakodását, úgy az ő tekintélyét a tömegek előtt megsemmisítik szükségkép.

Már a KOSSUTH pénzügyminiszterségével sem tudott kibékülni. Később az érczépénz és bankjegyek körüli eljárása KOSSUTHnak még fokozta aggodalmait.

Látta az országgyűlésen a kormány nagy pártját, mely első névszerinti szavazás alkalmával 233 szavazatot mutatott 36 ellenzéki ellenében.

Ezen pártot nem a kormány alakította, de önmagától alakult meg és kérte a kormányt, vegye át a vezetést és járjon elől.

És a kormány gr. BATTHYÁNY és DEÁK szavára visszautasítja a pártot és felbontásra kényszeríti.

Kezdetben minden reményét abba helyezte a gróf, hogy gróf BATTHYÁNY törhetlen erélye, DEÁK bölcsessége támogatva többi társai által bírnak elég erkölcsi nyomást gyakorolni KOSSUTH gyarló hajlamai ellen és kibontakozhatunk a bonyadalmas helyzetből szerencsésen.

Azt látta azonban, hogy az egymást érő balfogásokban reményeinek egyes szálai lépésenkint szakadoznak és a tájékozatlanság ballépései szaporodnak, tényleg pedig KOSSUTH mindig szilajabb, egyre tért nyer, míg miniszter-társai a tért veszítik, így szük-

ségkép a miniszterium és általa a nemzet oly cselekményekre ragadtatik, melyek nemcsak politikai érettségünket compromittálják, hanem eljárásunk kényszerű kétértelműségében még nevünket is beárnyékolják.

Ez képezte nehéz aggodalmainak állandó anyagát.

Ő felsége a király a magyar kormánynak kívánatait azon alakban, mely elibe terjesztve lőn, mindig teljesítette, de mindig kikötötte az Olaszországba adandó segélyt, és a kormány mindannyiszor határozottan megígérte.

Az államadósságokat illetve fentebb láttuk, hogy a kormány írásbeli kötelezettséget vállalt annak keresztülvitelére.

Pedig az olasz hadsegély és államadóssági osztozás ellen annyira fel lett izgatva a közhangulat, hogy ezeket még bizalmas beszédben sem merte megemlíteni senki.

Így mentünk neki az országgyűlésnek, melynek a béke érdekében legelsőben is ezen kérdéseket kellett volna megoldani.

XI. FEJEZET.

Kossuth nem csinálta a forradalmat. De nélküle lehetlen lett volna a forradalom. A gróf jóslatai, hogy ő a forradalomba vezeti a nemzetet, csak egyéniségének mély ismeretéből merített természetes combinatio volt, melyben nem csalódott. Mit tartott a gróf Kossuthról. Az olasz segély-hadak megajánlásának döntő fontossága. A miniszterek ígéretei az előzőtt időben. Az országgyűlés megnyitása előtti napon nagy képviselői értekezlet Kossuthnál az olasz kérdésben. Annak meglepő kimenetele. A »Márcz, Tizenötödike« ezen értekezletről. A kormány viszonya Kossuthtal.

KEMÉNY ZSIGMOND kibontakozásunk akadályairól szólva azt mondja :

»Ehez természetesen a Lajthán tul szilárdabb helyzet, a Lajthán innen rövidebb mánior, minden oldalról több mértéke a kölcsönös bizodalomnak, és Európában a forradalmi szellem gyorsabb csökkenése lett volna szükséges.»

Történelmi nagy események keletkezésének hű előadása felette nehéz feladat. Ezer nagyobb és kisebb együttes vagy ellentétes hatások fonalaiból szövődtek az események és alig kerülhetjük ki, hogy a tényezők némelyikét ki ne feledjük, vagy a mi legnehezebb, a tényezők mindenikére csak annyi súlyt mérjünk ki az események előidőzésében, mennyi azt igazságosan megilleti.

Ha munkámnak tárgya az volna, hogy a forradalom keletkezésének történelmét megírjam, mindaz, a mit erről eddig elmondottam, mint történelmi vázlat felette hézagos és egyoldalú munka volna.

De nekem feladatom nem ez. Én a SZÉCHENYI ISTVÁN ez időbeli életfolyását elmondani tűztem magamnak czélul, és nagyon is részletesen megjelöltem azon korlátokat, melyek közt mozogni akartam.

El kell ugyan ismernem, hogy a forradalom keletkezésében számos tényezők voltak, melyeknek hatása az eseményekre épen nem csekély, és mint KEMÉNY igen helyesen jegyzi fel: az európai

forrongás tartóssága, a bécsi lázadások fokozódó terjedése nem csekély befolyással volt arra, hogy Pesten a mámor tartson, és a márcziusban felkeltett izgalmak hamar csillapodásra ne jussanak.

Ez megmagyarázza a pesti clubbok működésének folytatását még azontul is, hogy hazánk minden kívánataiban kielégítve lett, de nem menti kormányunk mulasztásait a rend helyreállításában, és a normalis állapotok visszaidézésében.

Igyekeztem fennebb részletesen kimutatni, minő végzetes hatással volt Kossuthra a Pesten csillapodásra nem jutott forrongási szellem, mely ápoltatván gondosan sőt fokozódván a clubbok működése által, oly közhangulatot teremtett, melynek Kossuth természeténél fogva soha ellenállni nem birt.

Nagyon igazságtalanoknak kellene lennünk Kossuth iránt, ha őt arval gyanusítanánk, hogy e közhangulatot ő provocálta.

Hisz ő ép úgy mint a többi miniszterek, sőt inkább mint azok, becsületével engagirozva volt a felség irányában az olasz segély és államadósság kérdéseiben.

Legnagyobb ellensége sem hihet el róla oly aljasságot, hogy míg magát egyfelől a felségnek kötelezte, másfelől oly közhangulatot provocáljon, mely neki a teljesítést lehetetlenné tegye.

Azt pedig legjobb barátja kénytelen róla bevallani, hogy ha bármely fogadása esetleg a közhangulattal éles összeütközésbe jő, ő előbb vallását is feláldozza, hogysen az utczákon nyilatkozó «Isten szavával» szembeszálljon.

«Most — így szól KEMÉNY a forradalom után — a ki SZÉCHENYI különböző munkáit végigolvassa, meglepetve tapasztalandja, *hogy crisis-eink épen azon stadiumokon mentek át*, melyekről ő a kétségbeesés rimánkodó hangján beszélt siket füleknek.»

«SZÉCHENYI már a *Kelet Népében* (1840) több mint husz sűrű iven át igyekezett bizonyítani, hogy Kossuth a nemzetet — *bár akarata ellen* — egy nagy forradalom elibe vezeti, mely hazánk önállóságát semmivé teendi.»

Ez szó szerint megtörtént 1848- és 1849-ben.

Nagy forradalomba — minőt történelmünk előbb nem mutathat fel — keveredtünk, hazánk önállósága is semmivé lett.

Hogy Kossuth nélkül e forradalom képzelhetlen, azt senki tagadni nem fogja, ellenben sokan lehetnek, kik kételkednek, hogy Kossuth, mint a gróf állította, «*akarata ellen*» ment a forradalomba.

Pedig ez is szó szerint igaz.

Fentebb is elmondottam, balgaság állítani, hogy Kossuth csinálta volna a forradalmat, de az kétségtelen, hogy Kossuth nélkül a forradalom lehetetlen. E közt pedig nagy a különbség. E különbségben fekszik a történelmi igazság.

És ha mi a történelemben az igazságot keressük, e különbségnek felette nagy fontossága van. E fontosság pedig akkor emelkedik ki egészen, ha azt a gróf nézeteivel és jóslataival egybevetjük.

Azt megjósolni 1840-ben, hogy mit fog akarni és tenni Kossuth az 1848-ki események befolyása alatt, nincs emberi bölcsesség és előrelátás, mely képes legyen.

Egy volt volna lehetséges emberileg, t. i. ha Kossuth előzőleg már 1840-ben oly helyzetben lett volna, hogy a nemzet nevében szólhat, és már akkor szakadási vagy törési szándékot árul vala el Ausztria ellenében, ez esetben meg lehete jósolni, hogy adandó alkalommal, ha t. i. az európai események és egy általános conflagratio rést mutat, Kossuth fel fogja használni az események nyomását, hogy ilyféle terveit keresztül vigye és a nemzetet forradalomba vezesse.

Ámde 1840-ben Kossuth helyzete ily feltevést csaknem nevetséges színben mutatott volna fel, másrésről pedig Kossuth a szakadás vagy törés gondolatától is ez időben ép oly távol volt, mint maga a gróf és az egész nemzet.

Ilyesmit tehát sem előrelátni, sem megjósolni nem állt embernek hatalmában.

És még is megjósolta és előrelátta a gróf az eredményt és mint KEMÉNY helyesen állítja «crisiseink épen azon a stadiumokon mentek át, melyekről ő a kétségbeesés rimázkodó hangján beszélt süket füleknek».

Arra t. i., hogy ezt tehesse, csak fajának impressionabilis természetét és Kossuth egyéniségét kellett mély felfogással ismernie, s elmondhatta: mi fog történni, ha oly hatalmas izgató és páratlan szónok a hang és irány hatalmával feltüzeli a kedélyeket, és ily állapotban a nagy izgató és feltüzelt közhangulat kölcsönhatásba lépnek és mozgalmas időben egymást ragadják oly irányok felé, melyekre kezdetben egyik sem gondolt.

Ez oly természetes fejlemény a dolgok folyamatában, melyet megjósolni és előrelátni lehet.

Ez történt pedig nálunk is.

A gróf nem valami emberfeletti látnoki tehetséggel volt a gondviseléstől megajándékozva, hanem fürkésző lelkét a haza ra-

jongó szeretete a viszonyok mély tanulmányozására ösztönözte, és ő ismerte jobban mint bárki más hazánk bonyolult viszonyait Ausztriával, fajának susceptibilis természetét, jó oldalait és gyarlóságait, ifjuságunknak a politikai rajongásra hajlamát és felismerte mint maga Kossuth sem, az ő egyéniségének sajátságait, és mind ezen tényezők természetes működését képzelve mozgalmas idők befolyása alatt, elmondhatta a mélyenlátó életböles pontosságával azt, a mi történni fog, a minek történni kelle.

Ha a grófot történelmünk fejlődésében az események változatai meglepik, talált volna magában elég erőt a kitartásra, borura derűt várva, kiállta volna az események nyomását.

De a gróf — mint KEMÉNY is megjegyzi — kereste csalódásának jeleit, szerette volna felfedezni, hogy tévedett, de nem bírta.

«Elővette naplóját — így szól KEMÉNY, — melyet folytonosan irt. Kikereste a Kossuthra és a napi eseményekre vonatkozó nézetait. Összehasonlítgatá a helyeket. Vizsgálta ítéleteit a lángeszű izgató felől. Mindig komorabbá lón arca. Nem, nem csalódhatom — mondá fájdalommal — Kossuth Magyarország rossz nemtője. És a nép imádni fogja őt, — sodortatik általa.»

Szerencsétlensége a grófnak az volt, hogy erisiseink azon stadiumokon mentek keresztül, mint ő előre látta és nem kételkedhetett a végeredményen sem.

Ha a gróf Kossuth magatartásában átgondolt tervet, a conjuncturák számbavételére alapított törekvést, vagy csak határozott akaratot bizonyos cél felé, legyen az bármi nyaktörő — látott vagy felfedezhetett volna, többet bizik a jövődőben.

Számító és megfontolással eljáró embert a nehezedő körülmények nyomása állapotásra birhat. Oly embert, ki az ellentétes erőket ismeri és mérlegelni tudja, bármennyire vakmerő legyen is, a végletektől visszatartóztatja az, ha a sikerre a kilátásnak még csak valószínűsége sincs.

De Kossuthban ő sem a számításnak, sem az erők mérlegelésének nyomát felfedezni nem bírta, csak azt látta, miként hajtja merész elszánásokra a körülmények pillanatnyi befolyása által.

Látta, hogy Pozsonyban szorongatva az anyagi téren fenyegető vereség által, márczius 3-kán is oly indítványt hozott a köztanácskozás szőnyegére, mely ha tíz nap alatt ki nem tör a bécsi forradalom, válságokra vezethet, az országgyűlés továbbtartását teheti kétségessé, minthogy erről Bécsben komolyan volt is szó.

Tudta ennélfogva Kossuthról, hogy ő mindig a percz benyomásai alatt határozza el magát merész dolgokra és tudta, hogy őt a márcziusi sikerek már elbizakodottá, a tömegeket szerencséje iránt vakon hívökké tette.

Látta az ifjúság folyton tartó felgerjedésében, a clubbok élénk működésében, a közhangulat emelkedő elkeseredésében kifejlődni azon áramlatot, mely első sorban is Kossuthot ragadja meg, ő pedig a nemzetet sodorja magával.

Reményeinek horgonyát gr. BATHYÁNY erélyébe és DEÁK bölcsességébe vetette, különösen pedig BATHYÁNYRA számított, mint kit a felkeltett vihar első villámesapása érhet.

Mint sorsának osztályosa, mellé állt hű bajtárs gyanánt és unszolta a bajoknak kezdetben elejét venni. Gondoskodni a rendszilárd helyreállítására szükséges erőről, a clubbok és sajtó kicsapongásainak gátlásáról stb., mint láttuk, hiában.

Remélt még az országgyűléstől. De ennek kezdetekor is azt látta, hogy gr. BATHYÁNY és DEÁK nemesak nem keresnek támaszt egy compact országgyűlési párt hódolatot parancsoló fellépésében, hanem az önként ajánlkozó nagy többséget utasítják vissza, hogy ne formálhassa ki magát egy önerejében bízó és egymásra támaszkodó törvényhozási hangulat, hanem a szétszórt képviselők nem egyesíthetvén nézetöket, a felmérgesített utczai hangulatnak jussanak uralma alá.

Végre azt hitte még is, hogy ennyi balfogás után megtelik valahára a mérték, és eljő a kiábrándulás órája, ha az előzőtt tévesztések következményei kiáltólag előtérbe lépnek.

Lássuk, miként teljesültek e reményei is.

Fennebb ismételve elmondottam, hogy a miniszterek több alkalommal ő felségének határozott ígéretet tettek, hogy az olaszországi háboru szerencsés bevégzéséhez segédhadakat fognak ajánlatba hozni.

Midőn a felség Bécsből Innsbruckba költözött, a magyar kormány azonnal ISTVÁN főherczeg nádort kérte fel és SZÉCHENYI grófot és EÖRVÖS minisztereket küldötte ki ő felségét kérni, hogy székhelyét Budára tegye át, arra is, hogy az országgyűlés megnyitására személyesen jelenjék meg.

Ő felsége egyenesen megígérte és fogadta, hogy most ugyan betegeskedése miatt nem jöhet, de mihelyt a magyar országgyűlés részéről az olasz hadsegély meg lesz ajánlva, azonnal Budára jő, és

az olasz hadjárat iránt megnyugtatta lévén, onnan fogja további intézkedéseit tenni a birodalmi rend helyre állítására.

Minisztereink megbízásuknál fogva a hadsegélyt megígérték. Később gr. BATTHYÁNY a b. JELLASICH bán letételét és megfélekezését követelvén, ő felségétől ezt meg is nyerte ismét azon határozott ígéret fejében, hogy az olasz hadsegély meg fog adatni, és ez által az osztrák hadsereg Olaszországban oly karba jutni, hogy az eredmény kétes ne legyen.

Ily előzmények után csak az vala lehetséges, hogy a trónbeszédben a felség részéről az olasz háború és birodalmunk megtámadása a szárd király által megemlítettessék, és a sanctio pragmatica jogán tőlünk a segély kívántassék. Az országgyűlés pedig a trónbeszédre adandó válaszban a felség e kívánságára a szükséges segélyt megajánlja és ebben a sanctio pragmatica kötelmeit tényleg elismerje.

Meg kell itt még említenem, hogy a trónbeszédre adandó válaszban a segély megajánlása még csak elvi kijelentés volt volna. E közt és a kiállítás ténye közt még országgyűlési tárgyalásoknak kelle közbejönni a kiállítás módozatairól és annak feltételeiről, a kérdés tehát még azontul is a kormány és országgyűlés kezében marad, és a megajánlással elérendő céljait érvényesítheti biztos alapon.

Ehez hozzá kell adnom, miszerint úgy valánk értesítve, hogy az udvari körök Magyarország haderő-ajánlatára különös súlyt fektettek.

Hat.i. Magyarország a közös birodalmi hadsereg szaporítására 40 ezer katonát felajánlani nyilatkozik, elvben határozottan szakít a forradalmi szellem közösségével, a rend helyreállításához sorakozik, ha pedig Magyarország a birodalomban mint az uralkodóház hive és mint a rend támasza áll elő, ez nem csak emeli Európában a hitet a birodalom fennállása iránt, de hatást gyakorol a német ügyek fejlődésénél Ausztria állására Frankfurtban és a birodalomban még dulongó forradalmi elemek reményeit töri meg, sőt magára az olasz ügyekre is kedvezőleg folyhat be, ottani seregünk bizalmát emelve, az olaszokét csüggesztve.

Végül ne feledjük még azon nem csekély fontosságú körülményt is, hogy b. JELLASICH, az új megválasztott horvát bán, akarva vagy engedve a márcziusi napokban kitört forradalmi szellemnek, mely világosan az anyaországtól szakadást mondotta ki és önálló állami-

ságra dolgozott, a bécsi kormányt folytonosan zaklatta, hogy az olasz hadseregnél levő horvát katonaságból 24 határőri zászlóaljat az ország védelmére bocsássanak haza.

Ha tehát Magyarország részéről a 40 ezer ujonez megajánlása megtörténik, ezen feltételhez lévén kötve a b. JELLASICH letétele és pörbe fogatása és az eziránti kir. leirat gr. BATTHYÁNYnak átadva, ez által az udvar és bécsi kormány a fennebbi zaklatástól és a horvát katonaság hazabocsátásától is megszabadul és Magyarország tetteges csatlakozását nyeri meg a monarchia integritásának megmentéséhez.

Gr. BATTHYÁNY ez alkalommal is határozottan megígérte az olasz hadsegélyt, az udvar pedig ezen ajánlás után azonnali átköltözését Budára.

Ez volt tehát a helyzet.

Nemcsak a sanctio pragmaticának a magyar kormány által határozottan elfogadott értelmezése, nemcsak a kormány által több ízben hátsó gondolat nélkül adott ígérek követelték gróf BATTHYÁNYtól, hogy az olasz kérdésben határozottan és daczolva minden más tekintetekkel lépjen az országgyűlés elé, de követelte ezt a fentebb megjelölt helyzet, melyben politikáját a világ előtt határozottan kijelölni és minden félremagyarázástól megóvni kelle.

A kényszerűséget, hogy gr. BATTHYÁNY az olasz kérdésben határozott ingatlan állást foglaljon az országgyűlés előtt, az elutasíthatlan kötelesség fokáig növelte még az is, hogy épen e kérdésben mutatkozott határozottan KOSSUTH különválása többi társaitól, de ezen kérdésben már gr. BATTHYÁNY, SZÉCHENYI és EÖTVÖS, de az egész kormány, melynek vezetésével ő felsége gr. BATTHYÁNYt bizta meg, annyira engagirozva voltak ígéreteik által, hogy ebben minden habozás vagy kitérés a perfidia látszatát vonhatta a kormányra. Végül nem is lehetett kérdés, hogy magyar miniszter, ki ő felségének hűséget esküdött és a sanctio pragmatica alapján áll, megtagadhatja-e királyának a segélyt, ha az külhatalom által megtámadtatik?

Ezer ok volt egy helyett, hogy gr. BATTHYÁNYnak az olasz kérdést a hazára nézve életkérdésnek, magára és kormányára nézve becsületbeli ügynek kelle tekinteni és hajthatatlan jelleménél fogja e ponton ingathatlannak lenni.

Minek mondanám el, mi történt még is a miniszterium kebelében e kérdés körül.

Ez birhatna történelmi érdekkal, de nem lehetne történelmi bizonyíték. Szigorú hűséggel csak a jelenvolt egyik vagy másik miniszter mondhatná el, mi történt a miniszteri értekezleten. Mi többiek csak hallomásból beszélhetnénk.

HORVÁTH MIHÁLY ugyan történelmében elég részletesen elmondja a miniszteri tanácskozmány lefolyását, ezen leíráshoz is méltó kétség fér és rám inkább a védbeszéd benyomását tette, és előttem jelentőségét az által nyerte, hogy maga nemzeti történetünk érezte, miszerint az eredményért erős védelemre szorulnak a miniszterelnök és társai.

Ez okból, hogy senkit ne érintsünk az igazság mértékén túl, tartsuk magunkat a bebizonyítható tényekhez, t. i. a köztudomású és feljegyzett nyilvános tárgyalásokhoz e kényes ügyben.

Azt azonban mintényt meg kell említenem, hogy a trónbeszéd feletti miniszteri tanácskozásokról és abban felmerült szakadásról bizonytalan hírek nyugtalaníták a közönséget, és ezek sajátkép táplálékot nyertek azon dementálás által is, mely a *Kossuth Lapjában* közölve lőn Kossuth kilépéséről ronesolt egészsége miatt. Ezen hír czáfolva lett ugyan, de olykép, hogy annak lehetősége annál inkább nyugtalanítsa a felizgatott közönséget.

Ez *tapintás* lehetett a közhangulat úterére, és az nagyon is lázasan vert.

Már említettem, hogy gr. BATTHYÁNY a miniszteri értekezleteket Kossuth szállására hívta össze.

Az országgyűlés megnyitása előtti napon a képviselőknek nagyszámu csoportja hivatott conferentiára Kossuthhoz.

Össze lettek hiva mindazok párttekintet nélkül, kik a közéletben és irodalomban ismertek és feltehetőleg az országgyűlésen befolyással birhattak. Ott volt KEMÉNY, ott voltam én is.

Ezen conferentiának célja — mint előadva lőn — az volt, hogy a kormány tájékozza magát a képviselők nézete iránt az olasz kérdésben.

Kérdésül téteték: megemlítették-e a trónbeszédben: miszerint ő felsége a szárd király CARLO ALBERTO által megtámadtatván, Olaszországban háborút folytat.

E megemlítés természetesen a segély megajánlásával hozott kapcsolatba. T. i. ha a megajánlás biztosítatik, akkor a trónbeszédben az olasz háború meg fog említtetni, különben — nem.

Még ma is, négy évtized múlva, szeretném széttörni tolla-

mat, s le nem írnam e dolgokat, ha már kinyomatva nem volnának, s adnám szívesen az örök feledésnek. Ha annyi szép és dicsőt e korból eltakar a homály, miért e foltokat nem.

A kérdés illetően kezelése a kormány által nem lehet, hogy ma is kínos érzést ne keltsen az olvasóban.

Nem úgy lép a kormány az országgyűlés válogatott tagjai elé, mint hozzá és hozzánk méltó lett volna, t. i. hogy elmondja mikép:

A *sanctio pragmatica* törvényeink által elismert statusalap. Ennek világos értelmezését az utolsó országgyűlésen közegyetértéssel megadtuk mi is. E szerint ha a birodalom integritása megtámadtatik, ha a külhatalom felséges királyunk ellen háborút indít, elengedhetlen kötelességünk segílyt adni. Mi ő felségének többszörösen határozottan ígértük, hogy olasz hadjáratára, hol a birodalom integritása van kockán, de már a szárd király által is megtámadtatott, segílyt eszközünk az országgyűléstől.

Szóljatok — számíthatunk-e rátok?

E helyett Kossuth így tette fel a kormány nevében a kérdést:

Megemlítették-e a trónbeszédben: hogy Ausztria a szárd királylyal, ki által megtámadtaték, háborút folytat? Mert a megemlítés a segíly megajánlását vonná maga után az országgyűlés részéről.

Még ma sem bírom megérteni a mély diplomatiái fogást, mely e kérdés forgatásában rejlik, azt éreztük akkor is, hogy ez eljárás lealázó.

Ez egészen Kossuth érdeme, ki a conferentiát a kormány nevében vezette.

Kossuth felhívására nyilatkozott mindenki őszintén és határozottan az adandó segíly felől. Vetélkedtek a jelen volt képviselők abban, hogy a kormányban ne hagyjanak kétséget nézeteik felismerésében.

Miként állott a többség e conferentiában? én úgy hiszem, KEMÉNY túlóvatosan jelöli azt meg, midőn ezeket mondja: «fel volt tárva mindenkinek legőszintébb politikai véleménye, és akárki láthatta, hogy ha e conferentián megállapodás történik, 300 szavazatból 40 sem leend az olasz kérdésben a válaszfelirat ide vonatkozó paragrafusa ellen.»

Nemcsak a segíly megajánlása tehát, hanem a megajánlásnak óriás többsége biztosítva volt a kormánynak e conferentiában.

Voltak azonban néhányan, de csakis néhányan, kik az adandó

segély ellen szólaltak fel és mert a jog és törvény ellenök volt, nézeteik indokolásában az érzelmekhez fordultak és az olasz nemzet elnyomásáról, Ausztria szabadság elleni harczeitől, a világ előtti megbélyegzésünkről, compromissióról sőt, prostitutióról és e félekről szóltak.

E beszédek Kossuthot szíven találták.

Eleinte látva a nagy többséget, Eötvös által is erélyesen támogatva többször felszólalt polemizálva és vitott a kormány nézete mellett, de végkép az ellenzék élénk ömlengései kiforgatták sarkából. Elfeledte a minisztert és előállt Kossuth.

T. i. látszólag kedvetlenül berekeszti a conferentiát kijelentve, miként a kormány e kérdésben teljes egyértelműséget várt, és miután ez el nem érhető, meg fogja a nádor ő fenségét kérni, hogy a trónbeszédből az olasz háborúra vonatkozó passus hagyassék ki.

«Lesújtva valánk — így szól KEMÉNY — a többség ily megaláztatásán.»

«Csodálkoztunk a miniszterium tagjain, kik viszont Kossuthon csodálkoztak. De végre hazamenénk oly rossz sejtellemmel, hogy alkalmasint a magyar parlament sajátságai közé fog tartozni a többséget a minoritás helotájává tenni.»

«Úgy is történt.»

Mi volt oka Kossuth illetén eljárásának?

KEMÉNY ezt így magyarázta: «Kossuth észrevéven, hogy a minoritásból két vagy három egyén az országos teremben is — e conferentia daczára — a válaszfelirat ellen fog nyilatkozni: megdöbönt a tapsözön elősejtelmétől, melyet ezek a karzattól nyerhetnek, s talán épen az ő szónoklata ellenében. — Mert más ok a tapsfélékenységen kívül alig képzelhető, miután Kossuth véleménye az olasz kérdésben annyira határozott színezetű volt, hogy háromszor tartá szükségesnek a miniszterium nézete mellett és többnyire polemizáló hangon felszólalni. Azonban miért vitatni egy szeszély vagy jól játszott szerep okait?

A *Márczius Tizenötödike* című forradalmi lap később 118-ik számában ezen értekezéslet eseményeit így commentálja:

«A fővárosiak emlékezni fognak azon napra, melyben a legáltalánosabban terjedt el a hír, hogy Kossuth a miniszteriumból ki fog lépni.»

(E hirt czáfolta meg az akkor megjelent *Kossuth lapjának* 1-ső száma, de akkép, hogy a közönség még inkább elhigyeje.)

«Gyanúsítani nem szeretünk. De vajjon a tények és az ezekből folyó következmények nem a legnyilvánosabban mutatnak arra, hogy e napon a miniszteri tanácsban valami bajnak kellett történni.»

«Hinni lehet, hogy e napon állítottak meg a trónbeszéd főbb elvei, ekkor hozták fel azt, hogy a kamara a válaszfeliratban az olaszok ellen segítséget ígérjen.»

«Valószínű, hogy e napon a miniszterium Kossuth meggyőződése ellenében valóságos erőszakot követett el. Meglehet, hogy Kossuth szabadkozott attól, hogy az indítványt ő tegye.»

«Emlékezzünk vissza mi történt az országgyűlés megnyitása után pár nappal.»

«Kossuthnál pártszínezet nélküli conferentia tartatott. Ekkor jött napfényre először az olasz ügy. Kossuth azt mondta, hogy ezen ügyet úgy ohajtaná a kamarán keresztül vinni, ha ellene oppositio nem keletkeznék. És egy-két ellenkező szó miatt az indítvány visszavétetni látszék.»

«Lapjainkban más napra ez ügyben egy cikk jelent meg, melyben az volt véleményünk, hogy itt Kossuth csak egy gyöngéd-telenül rá erőszakolt szerepet vitt, és *hogy ő maga legjobban szeretne azt, hogy az indítvány ellen némi oppositio keletkezvén, azt visszavetette.*»

«Igaz, hogy később az indítvány még is behozatott és keresztül vitetett a kamarán. De Kossuth úgy is tudta, hogy *az egész csak Spiegelfechtere*i, a mint azt egyik beszédében ki is találta valahogy szalasztani.»

Kossuth jól ismerte a közhangulatot Pesten, melyet a clubok izgató működése elmérgesített, és az olasz segély ellen különösen feltűzelt.

Kossuth tehát azon fatalis helyzetbe jutott, hogy neki vagy a kormánynyal, melynek tagja, vagy a közhangulattal, melynek bálványá volt, kellessen szembeállni.

Nem Kossuth volt volna, ha az utolsót választja.

NYÁRY, ki a márcziusi napokban Pestnek legbefolyásosabb embere volt és a pesti mozgalmak élén állott, tekintélyével mind a kormányszék tapintatos eljárására, mind az ifjuság csillapítására nem csekély befolyással volt, már akkor felkeltette Kossuth féltékenységét. Ezt nem bírta Kossuth elleplezni akkor is, midőn a pesti küldöttség, ennek élén NYÁRY a pozsonyi országgyűlés előtt

megjelent, e nek nevében Kossuth fogadta és Pestnek az országban hangadó szereplése ellen élesen kelt ki.

Most NYÁRY a conferentiába az olasz segély ellen hévvel szólalt fel és Kossuth látta, hogy az országgyűlésben is NYÁRY őt, mint a kormány nézeteinek előadóját élénken ostromolni fogja, a karzat tapsait, a clubbok dicsőítését és az utcák rajongását NYÁRY ragadja el tőle, ő maradhat miniszter, de nem lesz a tömegek bálványa — Pesten.

Ez vitte Kossuthot oly eljárásra, melylyel lejárta minisztertársait, lejárta az országgyűlés nagy többségét, és vitte a nemzetet az események természetes fejlődésének fonalán lépésről-lépésre a forradalomba.

Bűne, hogy ez történhetett, a miniszteriumnak is, de igaz az is, mit KEMÉNY mond:

«A mérsékelt többségnek a miniszterium hibái által nincsen lemosva bűne.»

«Lehetett volna önállóbb.»

Normális viszonyok közt könnyű volt volna az orvoslát. Meg nem térhető miniszterek leköszönnek. De ekkor Pesten általánossá lett azon hiedelem, hogy ha ezen miniszterium megbomlik, másodszor nem fog teljes számu miniszterium kineveztetni. E hiedelem annyira megerősödött, hogy az ellenzék is az országgyűlésen kinyilatkoztatta, mikép ha valaki most akarna miniszterválságot előidézni, az áruló volna.

Lemondásról tehát szó sem lehetett. A dolgok ez állása Kossuthnak vált előnyére. Mert miután ő a kormány mondhatni egyhangu nézetével nem birt egyetérteni, neki kellett volna lemondani. Lemondani azonban szabad nem volt.

Így Kossuth az óra ingájaként mozgott állásának kötelezettsége és hajlamai közt. A miniszteri tanácsokban fogadta a szemrehányásokat nyilvános magatartásáért és eljárásáért, az országos ülésekben elragadták hajlamai, feledte hogy miniszter, és lett ellenzéki népszónok — önmaga mint miniszter ellen.

Hogy pedig ez szószerint így volt, alább meglátandjuk.

Gr. BATTYÁNY és társai Kossuthnak ezen gyarlósága ellen óvszert keresve, hogy őt erkölcsileg inkább a miniszteri állapotásokhoz kössék, őt bízták meg a kormány képviselésével, azaz a kormányzóközi tiszttel az országgyűlésen.

Így tetézte a miniszterium egyik ballépését a másikkal.

Kossuth lett kormányiszónok a házban, és mint ilyen elmondotta a kormány nézeteit a háznak, állapotásuk szerint.

De a mint az ellenzék ostromolni kezdte a kormány álláspontját és a kormánypárti képviselők védelmében a vita élénkült, nem állhatta meg, hogy ne szóljon és ne magyarázza megtámadott álláspontját, és e magyarázatban többnyire tultett az ellenzéken is.

Miniszter társai bámultak és bosszankodtak, de nyilván a botrányt kerülve elnézték és a miniszteri tanácsban tettek szemrehányásokat, akkor Kossuth elkezdett panaszkodni, hogy ő mindig is mondotta, mikép nem való miniszternek, őt ez állás csak nyűgözi, ő soha sem fogja magát bele találni, engedjék, hogy ő visszavonuljon.

Tudta természetesen, hogy ebbe társai nem egyezhetnek, de nem is jutott volna eszébe a hatalomról lemondani.

Be kelle végkép látni gr. Batthyánnak, hogy kormányozni Kossuthal vagy nélküle egyiránt — lehetetlen.

A legszomorubb és legvégzetesebb eredménye a kormány ezen állapotának volt az országgyűlés teljes demoralisatiója.

Megvolt az országgyűlés nagy többségében a leghazafiasabb szándék, az irtózat minden forradalmi cselekvénytől, a béke leg-hőbb óhajta.

Az elmérgesített pesti közhangulat ellenében is letek magukban elegendő erőt, hogy az ország érdekét a clubbok lármái és az utcák zajongásai daczára megóvják.

De erőt és erélyt csak úgy fejthetnek vala ki, ha egyesülve, egyetértve és egymásra támaszkodva mindenik nem saját egyéni nézetét, de a közmegállapodásban a törvényhozók függetlenségét védelmezi a tömegek lealázó befolyása ellen.

Ámde a kormány nem akart pártot, az ellen Deák megyei puritanismusában, mint fennebb idéztem, július 21-ki ülésben élesen nyilatkozott, ennek következtése az lett, hogy a kormánypárti képviselők nagy csoportja mint egy szétszórt nyáj egyes lézengői barangoltak — és a gyengébbek sorakoztak az erősödő és szervezett ellenzékhez, az önállóbbak közül ment kiki a maga útján, de szétválva sem erőt, sem eredményt nem fejthettek ki.

Ezen alig megfogható mindenestre menthetetlen állapotot így ítéli el KEMÉNY:

«A miniszterium, mely előbb egy pártra sem akart különösen támaszkodni, a megnyitás után Kossuthot teszi kormányiszó-

nokká — s így magát minél inkább összevonja a szerénység árnyéka közé, hogy csak desperált keresés után lehessen hol létezését felfedezni.»

«S pedig mennyi történt volna másként, ha DEÁK tolmácsolja az igazgatás nézeteit.»

«És ki hozhatja kétségbe, hogy akkortáiban, Kossuth varázshatalma mellett is a közérzület tisztességesebbnek találta, hogy DEÁK higgadt szónoklata tolmácsolja a miniszteriumot, melynek már természeténél fogva sem kell még az oratoria mezején is hét mérföldes csizmával és a vihar hátán nyargalni a sokadalom előtt, mindent maga után hagyva, kifáradva, eltompítva, leverve.»

«Akármit mondjatok, a miniszterium azon hangulattól félt, mely nem volt meg, s melyet tétovázása idézett elő.»

XII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalása az országgyűlésen. A *pragmatica sanctio* értelmezése gr. Batthyány által. A frankfurti képviselőnk, Szalay Lászlónak adott utasítás a védszövetség megkötésére nézve. Birt-e a magyar kormány az olasz kérdés tárgyalásánál e kérdés döntő fontosságának tudatával? Kossuthnak bevezető nyilatkozatai. Az olasz kérdés a válpont, melyen a béke vagy háború ügye dőlt el. Szemere nyilatkozata b. Jellasich pártolásától Bécsben. A katonapárt ignoráltatik a történelem előadásaiban. Az államadósságok ügye a Frankfurtba küldött utasításban. A helyzet szemléje.

Et nunc venio ad fortissimum virum!

Ez az olasz segély kérdése a magyar parlamentben.

Hazai történelmünkben alig juthat a magyar történésznek kínosabb feladata, mint ezen akkortájtban általánosan felismert életkérdésnek tárgyalásában a kormány és országgyűlés eljárását hiven előadni.

Én is kiküszöbölném szívesen emlékeimből az önkinzás e szomorú gyakorlatát és utalnám a dolgot történészeinkre, ha nem épen ezen dől vala el hazánk sorsa, és ezen jelentőségénél fogva nem épen ez volna a gróf kétségbeesésének fő forrása.

Ezen kérdés lebonyolítása után, midőn annak kétségbeejtő hatásai a helyzetet teljes félreismerhetlen világításban állíták elő, a gróf is «lemondva minden reményről», átlépte Dante poklának küszöbét, és azontul pár hétig még küzdött rendkívüli erős szervezete a lelkét dúló sötét rémlátások ostroma ellen, míg övéért növekedő aggodalmában megfosztá önmagát a csillapítás minden jótékony eszközeitől, és végkép kimerülve erejében — áldozatul esett.

Hazánk sorsa és a gróf fátuma egy kártyára volt téve s azon dőlt el.

Ez az olasz kérdés volt!

Már fennebb szólottam ezen kérdés politikai mely jelentőségéről és azon fontosságról, melyet az udvari körök és a bécsi kormány ezen kérdés mikénti megoldásához kötöttek.

Az országgyűlés kilencz nappal előbb, hogy az olasz kérdés

szőnyegre került, 200 ezer ujoncz kiállítását szavazta meg. A meglevő magyar rendes hadsereg is a határőri sergeken kívül lehetett 40—50 ezer.

Ilyen haderővel rendelkező állam bármely részre álljon, döntő súlyt vehet a mérlegbe.

Ha Magyarország 40 ezer katonát megajánl ő felségének az olasz hadjárat szerencsés bevégzéséhez, ez által :

Magyarország tetteleg, határozottan a terjedő forradalom ellen foglal állást, és a rend érdekei mellé szövetkezik támaszul. Ez által :

Az uralkodó ház egy rendezett állam t. i. a magyar korona egész haderejét nyeri támaszul és a bonyodalmakban megroncsolt tekintélye mind Európában, mind különösen a német mozgalmakban erősödik.

Az olasz háborút, melyet különben is saját erején diadalmasan befejezett, hamar bevégi.

Az olasz hadjárat után elég haderővel rendelkezvén, a birodalom zavargó részeiben is a békét és rendet helyreállíthatja és az uralkodó ház megtört hatalmát és a birodalom tekintélyét ismét visszaszerezheti.

E közben az uralkodó háznak támpontul sem Bécs, melynek zavargásai miatt Innsbruckba volt kénytelen vonulni, sem Prága, melyet a májusban kitört bécsi zavargások szitójának tartottak, nem szolgálhatott.

Erre egyedül csak Budapest volt volna alkalmas, ha Magyarország bár az alkotmányosság kikötése mellett a terjedő forradalmi szellem ellen határozottan nyilatkozik, és az uralkodó ház megtört hatalmának és a birodalom helyreállításának ügyét az olasz segély őszinte megajánlásában tetteleg magáévá teszi.

Ellenben : ha Magyarország bármi ürügy alatt megtagadja az olasz segílyt, ezen semlegessége által nagy lendületet nyer a forradalom mind Olaszországban, mind kívált Bécsben.

Előbbi esetben Magyarország az uralkodó ház főtámasza és a birodalom visszahódítója, másik esetben a birodalomnak még meghódítandó része lesz, mely szakadását nem mondotta ugyan ki, de melyet semmi elismert kapocs nem köt, miután a *pragmatica sanctio* kötelmeit megtagadta.

Az olasz kérdésben tehát tényleg a birodalmi kapcsolat vagy a szakadás kérdése dőlt el és ebben feküdt e kérdés vitalis jelentősége reánk nézve.

Továbbá az 1848-diki törvények, melyeken alkotmányunk újabb alakja nyugodott, a *pragmatica sanctio*t ismeri el állami alaptörvénynek birodalmi kapcsolatunkra nézve, ez pedig elmagyarázhatatlanul kötelez külmegtámadás ellen feltétlenül egymást kölcsönösen védeni.

Ha tehát mi ő felségének, miután a szárd király és némely más hatalmasságok sergei is megtámadták, a kívánt segínyt megtagadjuk, állami alaptörvényünket szegjük meg és tényleg kilépünk a törvényesség teréről s a forradalom terére lépünk.

A megtagadás tényét tekintve az őszinte és határozott megtagadás, vagy oly feltételes megajánlás közt, mely feltételek jogilag teljesíthetetlenek, e kettő közt lényegben csak azon különbség van, hogy az első meggondolatlan, de legalább nyílt, a másik lehet meggondolt, de mindig megszegyenítő és lealázó.

És mert e szomorú kérdésben történelmünk egy sötét lapját kell önkezünkkel betöltenünk, nem lehetünk eléggé óvatosak, miután kétségtelen az, hogy felfogásaink, érzelmeink az idő befolyása alatt állnak. Másképp fogjuk fel a dolgokat nyugodt idők liggadt légkörében, egészen másképp mozgalmas idők izgalmai között.

Továbbá igaz az is, hogy az 1848-ki átalakulás oly rohamosan és váratlanul lepett meg, hogy a minden oldalról felmerülő új viszonyok iránt nem lehattunk tisztában. Mint hogy például a kapcsolati viszonyok sem formái, sem feltételei iránt nem voltunk még azontul évekig, sem innen, sem túl tisztában, sőt még a megférhetőségéről is kételkedtünk, míg némileg csillapodva, a kibontakozás fonalát épen a *pragmatica sanctio*ban leltük meg.

Hogy tehát a felfogásra nézve még azon rendkívüli idők befolyását se mellőzzem, mielőtt az olasz kérdés tárgyalásának lefolyását előadnám, két kérdés iránt kell tisztába jönnünk, hogy a történelmi betudásban a méltatlankodás bűnébe ne essünk.

Egyik kérdés az: nem foroghattak-e fenn a *pragmatica sanctio* értelmezésében menthető kétségek és eltérések a kormány tagjai közt?

Másik: bírtak-e akkoron a kormány és országgyűlés az olasz kérdés életérdekű jelentőségének tudatával?

A *pragmatica sanctio*nak a kölcsönös védelmi kötelezettséget

illető pontjára nézve akkoriban az egész magyar világ teljesen tisztában volt.

De ha volt volna is valamely kétség vagyis inkább, ha lehetséges volt volna is valamely félreértés; azt gr. BATHYÁNY a márcziusi napokban már mint miniszterelnök a somogyi követ interpellációjára teljesen eloszlatta.

Ezen ünnepélyes nyilatkozványát fennebb elmondottam, az országgyűlés egyhangulag elfogadta.

KOSSUTH saját lapjában önmaga július 4-kén így szól: «Benünket Ausztriához a sanctio pragmatica kapcsa fűz. Ennek magyarázata: közös barát, közös ellenség.»

Mindezeknél nyomósabb bizonyíték ez:

A magyar kormány a középponti német hatalom székhelyére Frankfurtba követeket küldött. A német hatalommal szándéka volt védszövetséget kötni. A frankfurti magyar képviselőnek, SZALAY LÁSZLÓNAK a magyar kormány ezen szövetség iránt pontos utasítást küldött 1848 július 19-kéről, az előtti napról, midőn az olasz kérdés tárgyalása a magyar parlamentben megkezdett.

Ezen utasítás 2-ik pontja így szabja meg a kölcsönös védelmi köteleiséget:

«2. A segélyadás kötelessége csak azon esetben áll be, ha a szövetséget kötő hatalmasságok tartományai vagy külső ellenség által támadtatnának meg, vagy bár az anyaország alkotmányos szabadsága reájok is kiterjesztetik, mind e mellett is nyílt lázadás útján elszakadni törekednének.»

«3. Ezen említett esetekben a kért segélyhadsereget (százezer katonát) egymásnak három-három hónap leforgása alatt kiállítani magokat kötelezik.»

No már ha egy idegen szövetséges hatalom irányában így értelmezte a kormány a kölcsönös védelmi kötést, lehetetlen, hogy a velünk egy uralkodó alatt létező Ausztria irányában másképp értelmezze.

Sőt nem világos-e, hogy a segélynyújtás eseteinek fennebbi formulációját épen az olaszországi eseményekből meritették. Benne van a kultámadás, és lázadás útjáni elszakadás esete is.

Kell-e több bizonyíték még, hogy kormányunk a sanctio pragmatica kötelmei iránt teljesen tisztában volt?

És ha hozzágondoljuk, hogy a pragmatica sanctiót mindig kétoldalu alapkötésnek és így államalaptörvénynek kelle tekinte-

nünk, mint minek az 1848-ki törvények is elismerik, annál kiáltóbb tény gyanánt tűnik fel előttünk, hogy Kossuth mint a kormány szónoke az olasz segély indítványozásánál (a jul. 23-ki országos ülésben) nemcsak a jog és törvény alapjára nem áll, de ismételve tiltakozik az ellen, hogy a kérdés a principium terére vitessék, és a *sanctio pragmatica* magyarázatába bocsátkozzanak.

Épen mintha az ellen tiltakoznék, hogy a kormány védői a legerősebb fegyvert ne használják.

De lássuk a másik kérdést: bírt-e a kormány ez ügynek tárgyalásánál a kérdés vitalis jelentőségének tudatával?

A kormány részéről az olasz kérdés érdekéhez a többiek közt két miniszter szólt: Kossuth mint kormányzó és báró Eötvös cultusminiszter.

Eötvös a kérdés fontosságáról július 20-diki beszédében így szól:

«Az előttem szólott szónokok egyike emlékeztette a házat, miként fontosabb kérdés, mint a jelen, talán soha Magyarország törvényhozásának határozata alá nem bocsáttatott. Ez áll. Három század óta mint független nemzet most először nyilatkozik, és nyilatkozik oly ügyben, mely egész Európát érdekli. A pillanat, melyben ezt teszi, fontos, s e pillanat határoz azon helyről, melyet az európai politikában első pillanattól kezdve Magyarország elfoglaland.»

Kossuth az első és indítványozó szónok így vezeti be a kérdést a tanácskozások küzdterére:

«A kérdés, melyről szólni fogok, európai fontosságn, talán az első európai kérdés, mely a magyar nemzet törvényhozási termében constitutionalis állásban tárgyalatik.»

«Mielőtt a tárgyról szólnék, egy kis észrevételt akarok előrebocsátani. S az észrevétel ez: miként ott, *hol egy nemzetnek sorsa a határozat mérlegén méretik*, a magán-sympathiáknak hallgatni kell, valamint a magán-antipathiáknak is.»

Elismerte tehát Kossuth, hogy e kérdésben a háza sorsa dől el.

De menjünk tovább. Kossuth maga elmondja indítványozó beszédében ezen kérdés kényszerű összefüggését a birodalmi érdekekkel, és ha a bécsi miniszterium azon kényszerhelyzetbe jutott hogy végre is br. Jellasicssal ellenünk szövetezzék, ezen eljárásáért hathatósabb védbeszédet nem tarthatott senki, mint Kossuth

magá, ezen indítványozó beszédében — hol így adja elő a bécsi alkudozásokat:

«A mult országgyűlésen, mikor még alig volt miniszterium, hanem még is voltak annak jelöltjei, Bécsből azon kérdés intézettel hozzánk: vajjon ha Magyarország a pénz- és hadügynek külön kormányzatot követel, hajlandó lesz-e megosztózni az ausztriai statusadósságokban? Kivántatott: nyilatkozzunk és terjeszszünk az országgyűlés elibe valamit. Mi azt feleltük: hogy azt tenni nem fogjuk. Erre azt mondták: már most Magyarország nem akar részt venni a monarchia közös terheiben, más részről Olaszország el akar szakadni, az sem fog részt venni a terhekben, mi lesz tehát ebből? Lesz egy általános banquerott, melynek következményeit a magyarok is fogják érezni, mert Magyarországon 40, 50, 60 millió bankjegy van keringésben, következve akarnak-e segíteni az olasz háború becsületes bevégzésére? Mi nem feleltünk mást, mint hogy ez lehetetlen.»

«A miniszterialis kormányzat megszületvén, lázadást tapasztalánk minden oldalról, különösen a horvát ügyben az ausztriai miniszterium s az ausztriai hatalom részéről ellenünkben nemcsak barátság nem, de egyenesen ellenséges indulat követtetik. Ha az ember kérdezi: miért van ez? azt monák:

«Az Isten szerelméért Magyarország nem akar statusadósságot vállalni, Olaszország el akar szakadni, akkor mi nem bírjuk az adósságokat, *tehát legalább az olasz háborút kell becsületesen bevégezni*, és erre Magyarország nem akar segíteni, JELLASICH pedig segítséget ígért, tehát őt pártoljuk, *különben existenciánk forog kérdésben, semmivé leszünk*, tehát a honnét a *segítség jó, a felé nézünk mi is barátságosan.*»

«S uraim! itt van azon lidércz, mely a magyar kormány eljárásának erején mindeddig átok gyanánt ült.» — — —

«Ha mi arra igényt tartunk — s méltán tartunk igényt —, hogy a magyar koronát megtámadók az ausztriai császár miniszteriumának pártfogásával ne dicsekedhessenek, ha kívánjuk és követeljük, hogy a dynastiának minden tagja a császár tanácsával egyetemben a magyar korona épségének, a nemzet jogainak és önállásának fentartásában minket hű szövetségesként segítsen, akkor hasonló tekintettel legyen a magyar király miniszteriuma is az ausztriai császár állása iránt, s ne mondjuk, ha az ausztriai császár megtámadtatik külhatalom által, a magyar király miniszteriuma

arról nem akar semmit tudni, vagy ne vegyük rossz néven, *ha az ausztriai császár miniszteriuma is arra fog fordulni, a hol Ausztria érdeke iránt barátságos közelítést lát.*»

Így szólt KOSSUTH a július 20-ki országos ülésben, midőn az olasz kérdésben a kormány nevében a válaszfelirati vita kezdetén a kormány politikáját fejtegeté az adandó segélyre nézve.

Idézmem kellett KOSSUTHnak épen e beszédéből saját szavait, hogy semmi kétség ne maradjon fenn lelkünkben az iránt, hogy ő a kérdés minden részről jelentőségét, sőt vitalis fontosságát és a helyzet kényszerűségét egészen ismerte. Maga mondja, hogy a «határozat mérlegén a haza sorsa méretik», mondja «ez azon lidérez, mely átok gyanánt ült a magyar kormány erején».

Sőt mind ennél többet mond, t. i. Ausztriának existenciája forogván kérdésben, a honnan segítség jő, a felé kell néznie neki is barátságosan, és ne vegyük rossz néven, ha a bécsi miniszterium arra fordul, hol érdeke iránt barátságos közelítést lát. Még azt is kimondja beszédjében, hogy Magyarország az olasz háboruban 12 ezer, Horvátország 35 ezer katonával harezol.

Az eddig elmondottak a soknál is több azon általam felvetett két kérdés megvilágítására, t. i. foroghatott-e fenn kétség a *sanctio pragmatica* értelmezésére nézve, és birt-e kormányunk s különösen KOSSUTH az olasz kérdés életérdekű fontosságának tudatával?

Nincs emlékezéseim során esemény, mely gondosabb feldolgozást és óvatosabb tárgyalást követel, mint épen ezen olasz kérdés kezelése a kormány által a magyar országgyűlésen.

Ki az 1848-ki történelmi fejlődések előadásánál nem mint általam igen méltányolt nemzeti történészünk HORVÁTH MIHÁLY egy nem bizonyítható felvételtől indul ki, t. i. hogy egy Bécsben még a márcziusi napokban alakult udvari *reactio* vezeti lépésenkint hazánkat a forradalomba, hanem el nem fogadva a sehol nem bizonyított, sőt a tények által megeczáfolt feltevést, egyszerűen a beigazolt tények fonalán kezeli a történelmet, ki így jár el az események indokainak felsorolásában, az előtt napfény-világosságban fog kitűnni azon elvitathatlan tény, hogy 1848-ban:

Az olasz kérdés letárgyalása a magyar országgyűlésen, képezi a válpontot, melyen a béke vagy háború, a kiegyenlítés vagy forradalom kérdése kikerülhetlenül eldőlt.

Ezen dőlt el a nemzet sorsa és vele a nagy gróf fatuma is.

Ezen innen megvoltak még Bécsben is, Pesten is a békés kiegyenlítésnek kilátásai. Ezen túl megszakadnak a remény utolsó szálai Bécsben és lép elő a bécsi kormány érezhetőleg nyomasztó hangulata, mely nem sokára határozottan és bizonyíthatólag ellenségessé lesz.

Ezen túl Bécsben és Pesten csak a béke agoniáját láthatjuk, és a gróf életében a nehéz küzdelmet saját megjósolt fatumával.

Négy rövid hét és hazánk a forradalomba, a gróf a döblingi temetőbe merül el.

Mielőtt tehát ezen végzetes eredményű országgyűlési tárgyalás részletes előadásába kezdenék, a történelmi igazságszolgáltatás érdeke követeli tőlem, hogy mind az általam fennebb mondott előzmények igazolására, mind az akkori helyzetre némi világot vessek.

Felteszem, és erre váltig van okom, hogy sokan fennakadhattak az eddig általam előadottakon, midőn nemcsak kétségbe vontam, de határozottan az igazsággal ellenkezőnek, sőt a tények által megczáfoltnak állítottam azon sulyt, melyet történelmünkben az 1848-ki események indokolásánál a bécsi reactio működésének tulajdonítanak.

HORVÁTH MIHÁLY «Magyarország függetlenségi harcának története 1848- és 1849-ben» című nagy munkájában így vezeti be az események alakulásának történelmébe olvasóit:

«A dynastiában nem volt őszinteség. A reactio Bécsben ugyanazon pillanatban kezdte meg alattomos működését, melyben a nemzet régi reformtörekvéseinek diadalát ünneplé. A reactio tűzhelyét a dynastia néhány tagjainak és a megbukott aristokrátiának hozzájuk szegődött köre képezé, kik a trón háta mögött, visszaélve a fejedelem gyöngeségével, haladék nélkül két fő irányban kezdték fonní ármányaik hálózatát. Ezen irányok egyike a magyar miniszteriumnak a bécsi kormány nyal való viszonyaiban, másika az országban és melléktartományaiban lakó népségnek Bécsből fellázított mozgalmáiban nyilatkozott.»

Ezen bevezetés után nincsen esemény 1848-ban, melynél a bécsi reactionnak nevezetes szerepet ne juttatna.

Elmond például számtalan esetet, melyek természetöknél fogva be nem bizonyíthatók, mint br. JELLASICH magánaudientiája FERENCZ KÁROLY főherczegnél s ott folyt beszélgetések és omlott könyek.

Ilyesek birhatnak annyiban történelmi érdekekkel, hogy mint mendemondák hiedelemre találva, hatással vannak a hangulatra, de történelmi adatul el nem fogadhatók az események sorában. Igaz, hogy ezen szerencsétlen feltevések nagyban szerepeltek a clubbok gyűléseiben, az ellenzéki szónokok beszédeiben, sőt miniszteri tanácskozmányok jegyzőkönyveiben is nyomára akadunk.

A magyar ellenzéki felfogások e sajátosságára volt alkalmam már az 1846-ki emlékezéseimben figyelmet fordítani és annak történelmi becsét méltányolni.

Rendes nyugalmas időkben is a bécsi reactio rémei zsihogtak sok magyar ellenzéki főben, elgondolhatjuk mennyire fokozódott ez mozgalmas időkben.

Mi tehát a bécsi reactio működésében a valóság?

Az, hogy azon pontig, míg Magyarország a *sanctio pragmatica* kötelmeinek megtagadásában a törvényes tért el nem hagyta, annak bizonyítékára a legkisebb adatot sem találunk, ellenben minden okmány és cselekmény annak ellenkezőjét tanúsítja.

Hogy ez így és nem máskép volt, minden a személyes viszonyokkal ismeretes kortárs kielégítő bizonyítékul fogja tekinteni SZEMERE belügyminiszter ünnepélyes nyilatkozatát a július 21-ki országos főrendi ülésben, hol ezeket mondja:

«A közhir magas támogatásokat is emleget, melyekben a bán részesült volna. A kormány nem bír kellő tudással erről, ha bírna, tisztének ismerné a nemzet képviselőinek a tényt bejelenteni.»

E kijelentés KOSSUTHOT kivéve akármely más miniszter szájában kevésbé bírna bizonyító erővel, mint SZEMERÉNÉL, ki az igazság, de nem a kimélet embere volt, ha arra okot talált vagy ismert volna.

Tény az, hogy a közhir, melyre SZEMERE miniszter hivatkozik, főherczeg FERENCZ KÁROLYT, különösen ZSÓFIA főherczegasszonyt jelölte ki mint a bécsi reactio központját és lelkét.

Nem szólok SZÉCHENYIRŐL, ki ennek ellenkezőjét egyenes forrásból ismerte; már említettem, hogy a gróf fivére LAJOS épen ZSÓFIA főherczegasszony udvarmestere volt, tudta tőle, hogy a főherczegasszony nemcsak reactiora nem gondolt, sőt ha rajta állnak a dolgok, kész volt volna nagy szabásu engedményekkel megelőzni és kikerülni a márcziusi kitöréseket.

Nem szólok gr. BATTYHÁNY, DEÁK, br. EÖTVÖS, MÉSZÁROS és KLAUZÁL miniszterekről, kiknek dynastialis érzületök eléggé ismert.

Szólok SZEMERÉRŐL és KOSSUTHRÓL.

Hogy SZEMERE nem hitte a reactionalis mendemondákat az udvarról, azt kimondotta, mint fennebb láttuk, az országos ülésben.

Sőt, hogy a könnyen gyanakvó KOSSUTH sem hitte a fennebbi mendemondákat, eléggé világos abból, hogy ez időben lapjának egyik számában azon komoly és indokolt követeléssel lép fel, hogy ő felsége a trón biztonságának érdekében költözzék Budára, és ha ezt nem tehetné: ő felsége is volt ifjabb koronázott király még atyja életében. Erre több eset is van történelmünkben, adjon nekünk Budára főherczeg FERENCZ JÓZSEFben egy ifjabb királyt.

Képzeltetjük-e, hogy KOSSUTH ily gondolatra jöhessen, ha csak távolról is hiszi, hogy a bécsi reactio feje éppen FERENCZ KÁROLY főherczeg és ZSÓFIA főherczegasszony voltak?

Ezek eléggé bizonyítják, miként vélekedett lelkében a kormány az udvari reactióról.

Mi pedig a bécsi miniszteriumot illeti, ez négy hónap alatt már a harmadik miniszterium volt. A bécsi clubbokkal és az aulával folytonos harczban, viselnie kellett az olasz háború minden gondjait, és meggörnyedve annyi terhek alatt mire sem gondolhatott kevésbé, mint recuperationalis tervekre.

A hol valóságos reactionalis szellem uralkodott, ez az osztrák hadsereg főtiszti kara volt, mely osztályérdekeit látta a márcziusi engedményekben fenyegetve és a hadsereg egységének felbomlását tartotta magára nézve végzetes eseménynek.

Ezen specifícus katonapártnak volt egyik legtevékenyebb és tehetségesebb tagja gr. LATOUR, és volt eszköze br. JELLASICH, mint ki Horvátországban szerzett népszerűségénél fogva bánnak választván, erre legalkalmasabbnak mutatkozott.

A bécsi miniszteriumnak Horvátországhoz és a bánhoz semmi köze nem volt, miután a márcziusi átalakulás után a magyar korona területe önálló kormányzást nyert. Horvátország azonban kimondván a szakadást Magyarországtól, a bán is, ki ezt leginkább szitotta, minden összeköttetést a magyar kormánnyal megszakított. Azonban a határőri katonaság számára pénz kellett, és a bán a bécsi kormányhoz fordult, ez pedig leirt a magyar kormánynak, hogy miután a határőri katonaság nem hozzája tartozik, fedezze szükségleteiket a magyar kormány.

Hogy a magyar kormány a párttűző bánnak pénzt nem küldött, az természetes, de hogy a bécsi kormány a bán kívánságát magá-

tól elutasítva a magyar kormányhoz áttette, ez nem érdemelt oly felzudulást a bécsi kormány eljárása ellen, minővel Pesten találkozott.

Át kell már most térnem azon alkudozási nyilatkozatokra is, melyeket Kossuth annyi naivsággal elbeszél az országos ülésben, midőn az olasz kérdéstről szólt, és melynek kivonatát szöszerinti hűséggel fennebb elmondottam.

Ezen naiv elbeszélések csak azért birnak előttünk érdekkal, hogy kimutassák, miszerint Kossuth a bécsi kormány kényszerhelyzetét jól ismerte, nem pedig azért, mint ha igazak volnának.

Hogy a bécsi miniszterek a magyar kormánynak előterjesztéseket tehettek, hogy ha Magyarország és kapcsolt részei nem vesznek részt az államadósságokban, és Olaszország elszakadás által kivonja magát az államadósságok terhe alól, ezt állambanquerottnak kell követni, melynek következményei Magyarországra is mélyen kihatnak, ez természetes és lehetséges.

Az is lehetséges, hogy bécsi miniszter arra is figyelmeztette kormányunkat, hogy ha Magyarország sem államadósságokat elvállalni, sem abban Ausztriát segíteni nem akarja, hogy legalább az olasz elszakadást megakadályozza, Ausztria kénytelen onnan segítséget elfogadni, honnan ajánlkozik, azaz kénytelen Horvátországot kimélni, melynek katonái most is az olasz sereg nyomatékos részét képezik.

Azonban, hogy a magyar kormány az államadósságokra nézve határozottan elutasított volna minden részesedést, hogy az olasz hadsegélyre nézve is tagadólag válaszolt volna, ez — valótlan.

Már a pozsonyi országgyűlés utolsó napjaiban tettek a magyar miniszterek ígéretet az államadósságokbani részvétre nézve.

Sőt Kossuth határozottan tagadta a július 20-ki országos ülésben, hogy legkisebb részben magát a kormány kötelezve érezné az államadósságok fedezéséhez járulni, holott július 19-kéről, tehát az azelőtti napról azt adja a kormány utasításul frankfurti képviselőjének, SZALAY LÁSZLÓNAK:

«Ha az ausztriai statusadósságok egy részének Magyarország általi elvállalásáról kérdés intéztetnék önhöz: feleletében oda nyilatkozzék, hogy ezen adósságokból legfeljebb csak a francia háborúból származott magyar kamarális kötelezvények elvállalásairól lehetne szó» . . . stb.

Az olasz segílyt illetőleg pedig minisztereink több ízben pozitív, határozott ígéretet tettek. Azon küldetés alkalmával is, midőn

főherczeg ISTVÁN, SZÉCHENYI gróf és hr. EÖTVÖS lettek ő felségéhez Innsbruckba menesztve, fel voltak hatalmazva és miután tőlök ez és csak is ez kívántatott, határozottan, minden fenntartás és utógondolat nélkül megigérték ezt mint kétségtelen és kérdésbe nem hozható kötelezettséget.

Ezek történelmi tények, melyeket sem elhallgatnunk, sem megtagadnunk nem szabad.

Vessünk már most még egy pillanatot az akkori helyzetre:

A horvátországi lázadás báró JELLASICH erőszakos eljárása által nemesak hogy Horvát- és Tótország területén szervezte magát és minden hatalmat kezébe vett, hanem hr. JELLASICH a zágrábi gyűlés által dictatornak kiáltatván ki, valóságos dictatori hatalmat gyakorolva tetemes haderőt vont össze, és erélyes készüléket tett, melyek kétségtelenné tették, hogy betörést és komoly hadjáratot készít elő.

A magyar kormány már május vége felé a határfolyó a Dráva-vonalra mintegy 5000-nyi serget küldött OTTINGER vezénylete alatt, mert már akkor hitte, hogy hr. JELLASICH betörésre készül. E célra a horvát haderőt a bán lehetőleg emelte, összeszedett lovassággal és ágyukkal ellátta és a határon Varasdnál tábort ütött.

A bán szándékán kételkedni alig lehetett. Magyarország akkor képtelen volt a horvátok ellen támadó harcot kezdeni. A hánnak nagy erélylyel és zaklatással folytatott hadkészületei a támadási célt világosan elárulták.

Akkor a bán 14 határhozi zászlóaljjal rendelkezett, ezeket szedett önkénytesekkel és nemzetőrökkel tetemes számra emelte. Ily erővel még sem merte volna talán Magyarországot saját területén megtámadni. Ezért folytonosan sürgette, hogy az Olaszországban hadakozó horvát ezredekől 24 zászlóalj hocsátassék haza.

Mindezekről a magyar kormány értesülve volt. A horvát sereg számát legalább is 40 ezerre tették, melynek betörése ellen kellett a Dráva-vonalát őriznünk és ha bírjuk, a berontást meggátolnunk.

A szerb lázadást illetőleg helyzetünk még válságosabb volt és a veszély égetőbb, mert a baj saját földünkön dulongott, és támadásaival a magyar és német lakosságot fenyegette saját országunkban.

Ha saját országos területtel, országos kormányzattal és határhozi szervezésök miatt tetemes haderővel ellátott ország, minő Horvát-

és Tótország, lázadásban tekintélyes erőt bír kiállítani, ezen senki sem csudálkozhatik.

De a szerbek hazánkban sem önálló területtel, sem kormányzattal nem bírtak, az alvidéken tizenegy hatóságban szétszórva, 688 ezernyi nép, mely 562 ezer oláh, 402 ezer német, 389 ezer magyar és 79 ezer másféle nép közt élt.

Hogy ily rendezetlen, szervezetlen nép birjon oly erőt kifejteni, mely hosszú időn át daczoljon a magyar kormány erőfeszítéseivel — ezen alig magyarázható, de megtörtént tény válságossá lőn mind nekünk, mind Ausztriának.

A lázadó szerbek már június közepéig három erősített tábornot állítottak: Perlasznál, a római sánczok közt és Karlócza alatt.

Miként állottak ügyeink az alvidéken a szerb lázadással, leginkább megvilágítja Kis ERNŐ ezredes és bánsági vezérünk július 15-kéről írt jelentése VUKOVICH temesi kormánybiztoshoz.

KISS ERNŐ, ha valaki ismerte az alvidéki állapotokat, legmegbízhatóbb katonai parancsnokunk volt. Egy igen fényes diadalról tudósítva a kormánybiztost, így végzi tudósítását:

„Szegény haza! ha Magyarország békét nem köt, veszve vagyunk. Mi tudunk is, fogunk is egyes harcokat kivívni, de arra, hogy őket (a szerbeket) egészen legyőzzük, ágyuk kellenek, és 40 ezernyi hadsereg»

Az alvidéki ellenséges haderő ellenében volt összesen hat ezer rendes katonaságunk BLOMBERG ezredes és KISS ERNŐ ezredes vezénylete alatt, kik egyes helyi csatákban, fényes diadalokat vívtak ki, de erősített helyek ostromához és bevételéhez sem elegendő sereggel, sem kellő hadi eszközökkel nem rendelkeztek.

Bírták a szerbek által fenyegetett vidék lakosságát védeni, egyes támadásokat visszaverni, de a szerbek erősített táborhelyeit szétdulni, gyűlhelyeiket megsemmisíteni nem voltak képesek.

A horvát betörés ellenében volt 5 ezernyi rendes katonaságunk OTTINGER vezetése alatt és a szélmegyék ujoncz nemzetőrsége.

Ez volt a helyzet. Soknál is több okunk volt, hogy az olasz kérdésben az udvar és Ausztria iránt őszinte szövetséges és békülékeny politikát kövessünk.

XIII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalásának kezdete. Kossuth mint kormányiszónok vezeti be a kérdés tárgyalását helyrehozhatlanul elrontva. Minisztertanácsi jegyzőkönyv felolvasása. Ennek tartalma. Kossuth ebben a kormány politikáját mondja eléadva. Kettős helyzete. Magyarázza politikáját s minden értékéből kivetkőzteti.

Forradalmi idők légkörében éltünk Pesten még márcziustól fogva szünetelés nélkül.

Sok történt a magyar kormányzat körében, mi a törvények által szentesített kapcsolati viszony józan felfogásának nem felelt meg, s azt bomlasztotta.

Azonban mind Bécsben, mind nálunk a higgadtabb elemek tartózkodtak döntő súlyt fektetni egyes tévesztett cselekvényekre vagy a fővárosi zavargásokra, mert kivált nálunk igen világos és félreismerhetlen volt az ellentét azon hangulat között, mely a fővárosban és az ország többi vidékein uralgott.

Pest még teljes lázban volt. Az izgalom nem hogy csillapodott volna, de még fokozottabb lőn.

Ellenben az ország minden vidékei, kivéve hol a szerb lázadás nyugtalanította a lakosságot, teljesen csendes, és mint a választások lefolyása mutatta, békés, rendet és nyugalmat áhító volt.

Nem volt alaptalan tehát a remény, ha az ily alapokon alakult országgyűlés józan szellemétől sokat vártak Bécsben úgy mint Magyarországon.

E várakozások próbaköve volt volna az olasz segély tárgyalása a válaszfelirati kérdésben. Ettől függeszték fel Bécsben az ítéletet a felett: mit várhatnak Magyarországtól a birodalom érdekeire nézve.

KEMÉNY nemes hevében és a hazai nagy csapások első fájdalmában igen szigorún ítéli el ezen országgyűlés többségét, melynek ő maga is nem csekély befolyású tagja volt. Szigorában azért ment túl a mértéken, mert önmagát is kelle vádolnia a többségben.

De HORVÁH MIHÁLY egészen más színben vádolja az országgyűlés többségét, és az ő vádja a mily méltatlan, oly valótlan.

«A válaszfelirati heves vitából — így szól HORVÁTH MIHÁLY — az lett a tanulság, hogy Kossuth faltörő politikája mellett is, kénye szerint hajthatja szóhatalma által a ház nagy többségét s ha minisztertársaival meghasonlásba jó, bizton számíthat a többség támogatására. BATHYÁNY mindamellett is, hogy a miniszterek többsége nem szűnt meg osztozni véleményeiben, a Kossuthról *függő képviselőház által* lépésről lépésre leszorítottatott ama kiegyenlítő, békéltető politika mezejéről, melyet eddigelé a féltett haza érdekében követett.»

Ha valahol valóban, az ilyes történelmi előadások tévedéseinek helyre igazításánál válik kinossá az igazság leplezetlen elmondása.

Mi, kik ama többség tagjai voltunk és az országgyűlést méltán érhető felelősség terhe alól nem vonhatjuk ki magunkat, és mint KEMÉNY példában mutatta, nem is akarjuk, sőt törődött szívvel fogadunk el osztályrészüln többet is, mint illetve —

De azon vádat vissza kell utasítanunk, mint ha gr. BATHYÁNYT és társait elhagytuk volna Kossuth ellenében és az előbbi leszorítottuk volna a kiegyenlítés ösvényéről.

Sőt fájdalommal kell elmondanunk nem magunk védelmére, de a történelem érdekében, hogy azon panaszok közt, melyeket DEÁK a július 21-ki országos ülésben a kormánypárt részéről felhozott és melyeket fennebb idéztem, egyet elhallgatott, a mi köztünk legélénkebben felhozott, azt i. e., hogy miután nem kételkedhattunk, hogy Kossuth útja bennünket háboruba visz, tegye gr. BATHYÁNY nyíltan, határozattan próbára az országgyűlés többségét, hogy belássa: mi bír a képviselőházban többséggel, a béke vagy háború politikája, azaz BATHYÁNY vagy Kossuth-e?

Még többet mondok. Midőn már a bajok nyakunkra nőttek, a veszély a küszöbön volt, és mi láttuk gr. BATHYÁNY emberfeletti erőködéseit a forradalom ellen, még egy kísérletet akartunk tenni, ezért elküldöttük egyik társunkat az Ulmann-házi értekezletünk-ből — hova összegyűltünk — gr. BATHYÁNY után, őt kérve, jelenne meg köztünk.

El is jött közbünk. Elmondottuk neki a szerencsétlen következményeket, melybe a pártfelosztás által a haza ügyei jutottak. Oda utaltunk, hogy itt nincs többé mit habozni, két ellentétes

tőrekvésnek kell megvívni egymással — még tán nem késő, álljon élére a pártnak, mi követjük a végsőkig őt, csak mentse meg a hazát és ne engedje a forradalomba vinni a nemzetet.

Ő ezt már megkéséttnek tartotta az országgyűlés terén, de szokott erélyével azt mondá nekünk: legyünk nyugodtak, ha pisztolyt kell kezébe vennie is, a hazát mindenesetre megmenti.

KEMÉNY, ki ezen értekezleten volt, mint én, ezt mindig «az összeesküvési jelenetnek» nevezte, s abban különös érdeket tulajdonított azon közbejött eseménynek, hogy a tanakodás alatt egyszer gyülekezetünk helyén a kis terem üveglalát eltakaráó bársonyfűggöny meglebbent — mit nagy megdöbbenés követett. Azonnal többen kisettek a kis teremből és keresték a gyanított kémet, ki a fűggőnyt félrehuzta és benézett, de semmi nyomára nem akadhattak.

Az országgyűlés azon tagjai, kik a forradalmat minden áron kerülni akarták és a képviselők kétségtelen többségét képezték, soha sem hagyták gr. BATHYÁNYT cserben, annyival kevésbé szorították le a békés politika ösvényéről, ellenkezőleg ha van bűnök, épen az volt, mit KEMÉNY is felró, hogy a kormányt megfoghatatlan ballépéseinél sem hagyták cserben és a kormány mellett szavaztak akkor is, mikor a hazát csak úgy lehet vala megmenteniök, ha a kormányt cserben hagyva önállóan hoznak végzést.

Mennyire érheti vád az országgyűlés többségét, leginkább megítélhetni magából az olasz kérdés letárgyalásából, melyen sorunk akkoriban megfordult.

Az olasz segély a trónbeszéd és válaszfelirat által került az országgyűlési tárgyalások szőnyegére.

Megfoghatatlan, de tény, hogy e kérdés *helyrehozhatlanul megrontra* került az országgyűlés elibe.

Ha kérdjük, ki által rontatott el ekkép a kérdés megoldása? nem mondhatunk egyebet, mint

általánosságban: a kormány által — különösen: KOSSUTH vezetése és miniszter társai megfoghatatlan gyöngesége által.

Hogy ezt kellő világításban lássuk, menjünk végig ezen tárgyalásnak egész során:

Legelső kérdés volt a kormánynál: miként foglaltassék az olasz segély kérdése a trónbeszédbe?

Ha a rendes és szokásos alakot vesszük mértékül, ezt nem lehetett másképp felemlíteni a trónbeszédben, mint elmondadni a felség

nevében: mikép olasz tartományai fellázadtak és a birodalomtól elszakadni akarnak, sőt időközben ő felsége a szárd király és más hatalmasságok által haddal megtámadtatott, ennél fogva, a *sanctio pragmatica* kötelmeinél fogva felhívja az országgyűlést, hogy ezen háboru folytatásához hadsegélyvel járuljon.

Ezen egyenes felhívásra a képviselőháznak egyenes és határozott választ kell vala adnia, és a válasz kétség felett igenlő volt volna.

Kossuth ezt nem akarta. Nyomva egyrésről a szerfelett felizgatott közhangulat által, másfelől zaklatva az előzmények és miniszter társai által, abban keresett menedéket, hogy hivassék össze a képviselők közül egy nagyszámu conferentia és annak terjesztésék elibe az ügy, hogy így tájékozva legyen a miniszterium is az országgyűlés hangulata iránt.

Itt lépett elő mindjárt elsőben is DEÁK ama szerencsétlen fél fogásának *«nem kell párt»* a következése. Nem volt ennél fogva, s nem lehetett a kormány a képviselők nézetei iránt tájékozva, nem is ellenezhette Kossuth fogását a conferentia összehívásában.

E conferentia lefolyását már fennebb elmondottam.

Ott a kérdést már úgy tette fel Kossuth: megemlítették-e a trónbeszédben az olasz háború? s utalt a megemlítés azon következtetésére, hogy akkor a válaszfeliratban meg volna ajánlandó a hadsegély.

A fogás nem használt semmit. A conferentia aránytalan nagy többsége a megemlítés mellett nyilatkozott, határozottan kijelentvén, hogy a segélyt megadni kész.

Látván Kossuth a nagy és határozott többséget, mint fentebb elmondottam, azzal oszlatá el jelen volt miniszter társai nagy bámulatára és mindnyájunk nagy megütközésére a conferentiát, hogy

a miniszterium e kérdésben egyértelműséget akarván elérni, minthogy ez nincs, meg fog a nádor ő fensége kéretni, hogy az olasz háborúról szóló passust a trónbeszédből hagyja ki.

«Felindultak e protervia miatt — mint KEMÉNY nevezi — miniszter társai», de szót emelni ellene, még egészen magánjellegű tanácskozmányban sem mert egyik jelenlevő társa sem, hanem eloszlottak velünk, és panaszukat vitték a minisztertanácsba.

Itt tört ki a fergeg a miniszterek közt.

Nem a mi hibánk, de az ország szerencsétlensége, hogy mi-

nisztartásai nem bírtak Kossútnál, és tettek olyat, mit sem megfogni, sem menteni nem lehet.

Keletkezett t. i. a miniszteriumban egy *compromissum*, melynek eredményeül

az olasz háború halvány megemlítése a trónbeszédben elfogadva főn Kossuth által, de

ennek fejében viszont elfogadtak tőle minisztartásai egy jegyzőkönyvi határozatot, melyben az olyan segélyadás teljesen lehetetlenné tétetik, és a *sanctio pragmatica* alapján felforgattatik.

Kossuth ismerte jól a pesti közhangulat elmérgesedését az olasz segély ellen. Láta a conferentiában, hogy azt a képviselők nagy többsége megszavazza. Mint kormányzónoknak neki kell azt a házban indítványozni és a felelősség övé lesz és a közhangulat ellene fordulhat.

Választania kellett egyfelől a közhangulat áramlata és másfelől miniszteri kötelessége és társainak nézete közt.

Megkísérlette mindkettőt kielégíteni, azaz mindkettőt felültetni, és társai megfoghatlanul lépre mentek.

A fennleirt nagy conferentia július 4-kén délután tartott Kossútnál, ezt követte azon este a felingerült miniszteri tanácskozás, melynek eredményeül július 5-kén a megnyitás napján egy jegyzőkönyv fogadtatott el, mely hű kivonatban így szól:

«A trónbeszédnek a külügyekre, különösen az olaszországi háborúra vonatkozó része végtanácskozás alá vétetvén:

«A minisztartanács tekintetbe vévén, hogy a hazát fenyegető veszélyek elhárításának kötelessége mindenk felett azt parancsolja, hogy a trónbeszédben semmi olyas ne mondassék, a mi az indulatok felzaklatásával a haza megmentésére szükséges védészközök gyors és lelkesült kiállításában akadályul szolgálhatna:

«Abban állapotott meg, hogy ő fenségét megkérje, miszerint a trónbeszédben egyszerűn azon tények megemlítésére szorítkozni méltóztassék: hogy a lombard-velencei királyságban, hol ő felségének seregeit a szárd király és némely más hatalmasságok seregei is megtámadták, a háborút még bevégezni nem lehetett.»

«Midőn azonban a miniszterium e javaslatot teszi, közakarattal a jegyzőkönyvbe iktatni elhatározta: miként ezt korántsem kívánja oly értelemmel vétetni, mintha a *pragmatica sanctióból* Magyarországra háruló azon kötelezettséget, miszerint ő

felségét külmegtámadás ellen védeni tartozik, kétségbe vonni akarná.»

«Sőt inkább az ő felsége iránti hűségre és a törvények iránti engedelmességre letett esküje szerint kinyilatkoztatja a miniszterium, hogy mihelyt»

«a magyar koronának territorialis épsége tökéletesen biztosítva —»

«annak területén, a kapcsolt országokat és határörvidékeket is világosan ideértve, a rend és törvények iránti engedelmesség helyre állítva és bátorságba helyezve —»

«hazánk törvényes önállása és szabadsága minden esorbitási törekvések felhagyásával tökéletesen megóva, és az ausztriai kormány részéről is jogszerűség, igazság és köztűnki szövetség természetéről is nyíltan és minden kivétel és hátratartott gondolat nélkül elismerve —»

«szóval hazánknak és koronájának materialis és moralis integritása teljes biztosságba helyezve lesz —»

«a miniszterium összesen és egyenkint kész állását ahhoz kötni, hogy a hadsereg azon része, mely a rendnek, békének, a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, ő felségének külmegtámadás ellen dispositiójára bocsáttassék, a *pragmatica sanctio* értelmében.

«És midőn JÁNOS főherczeg különös meghívása következtében gr. BATHYÁNY miniszterelnök ő fenségével a horvát bonyodalmak iránti személyes értekezés végett most Bécsbe megyen, a miniszterium egyszersmind megbizza, hogy a fentebbi ígéretet a szükséghez képest kijelenthesse, és ő fenségét és az ausztriai miniszteriumot figyelmeztesse, miként az ígéretnek valóstítása már most szorosan attól függ,»

«hogy az ausztriai miniszterium azon barátságtalan politikát, melyet követni látszik, nemcsak merőben barátságossá változtassa,»

«hanem a császári hatalom és a dynastia minden tagjai sikeresen közre dolgozzanak, hogy a magyar korona területén a törvényeink iránti hű engedelmesség, rend és béke minél hamarább helyreálljon,»

«hazánknak, törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek önálló, független, és minden idegen avatkozásoktól ment kormányzatát is világosan ideértve, nyíltan, őszintén elismerve és megóva legyen —»

«annyival inkább, minthogy a miniszterium az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el van határozva, *a magyar nemzetnek ő felsége által szentesített önállásából semmi áron egy hajszálnyit sem engedni*, s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatöreléssel felelni.»

Ezen minisztertanácsi jegyzőkönyv július 5-kén reggel a megnyitás előtt fogadtatott el.

A sanctio pragmaticán nyugvó birodalmi kapcsolat, melyet törvényeinkbe ígattunk, elutasíthatlanul követelték, hogy a hadügy és pénzügyre nézve némi módosítások tétessenek, ez ki is mondatott és követelve is lőn.

E szempontból ítélve meg a fentebbi jegyzőkönyv foglatát, az tiltakozás volt a sanctio pragmatica eddigi értelmezése ellen inkább, hogysem segély ígérete a sanctio pragmatica alapján.

Minél inkább visszagondolunk az előzményekre, t. i. a sanctio pragmatica nyilvános értelmezésére, azon utasításra, melyet a miniszterium a német birodalommal kötendő védszövetségre nézve kiadott, ha gondolunk a miniszterek által ő felségének tett ígéretekre, végre ezen kérdés végzetes fontosságára — a czáfolhatlan tény ellenében is alig birjuk elhinni, hogy gr. BATTHYÁNY és kiválókép DEÁK ilyesmibe, mint e jegyzőkönyv, beleegyeztek.

Nem is gondolhatunk egyebet, mint hogy a július 4-ki délutáni conferentia után tartott igen kedvetlen és ingerült miniszteri tanácsban KOSSUTH végre engedett és reggelre ígérte a jegyzőkönyvi formulatiót összeállítani. Reggel pedig a megnyitás előkészületei közt nem fordítottak kellő figyelmet a beadott formulatióra.

Lehet, hogy gr. BATTHYÁNY azt is gondolta, mikép egy határozat a minisztertanács jegyzőkönyvében még nem veszélyes dolog, mert időt nyerve, azt később megigazítani könnyen lehet.

Annyi bizonyos, hogy e jegyzőkönyv nem lehetett a nyilvánosságra szánva, de akkor menthetetlen, hogy ez július 5-kétől 20-káig midőn nyilvánosságra került, nem hozatott szóba sem, hanem abban hagyott.

KOSSUTH pedig tett arról, hogy ha már egyszer sikerült neki e formulatiót a minisztertanácsban keresztül vinni, ezt megmásíthatlanná tegye és vele az országgyűlés többségét is megkösse és félrevezesse.

Így is történt, mint ezt az olasz kérdés országos letárgyalásából látni fogjuk.

Az akkori idők, emberek, és általában szellemvilágunk eszmekörének helyes megbirálására alig akadhatunk gazdagabb forrásra, mint e végzetes kérdés letárgyalásának részletei.

Ne sajnálja azért t. olvasóm is a figyelmet, mint én nem kimélem az időt ennek feldolgozásában.

Nem akarom említetlenül hagyni azt is, hogy az olasz kérdés tárgyalása parlamentarizmus életünk első napjaira esik. Azonban nehezen lesz Magyarországnak parlamentje, hol annyi az előbbi országgyűléseken és a megyékben begyakorolt és kiiskolázott ember volna együtt mint ebben.

És mégis, ha ezen tárgyalás naplóját ma végig olvassuk, az eszmékben annyi chaoticus zavart, a tárgyalás modorában annyi primitív rendetlenséget találunk, hogy kérdenünk kell: hova tűntek el azon korbéli közvitatkozások hírhedt emberei vagy mivé lettek azok egyszerre az első parlament mezején?

Pedig a vitát KOSSUTH és DEÁK vezették, az elnöki székben a nagyon tehetséges és erre különösen hivatott ifj. PÁZMÁNDY DÉNES ült.

Már a vitatkozók statisztikája és a résztvevők minősége eltér minden parlamenti szokástól.

A vitatkozás úgy tűnik fel, mint a kormány személyes csatája — párvadala — az ellenzékkel, hol a minisztérium jelen volt minden tagja — hatan — a csatába keverednek 11 ellenzéki szónok ellen, míg a független kormánypárt jobbadán részvét nélkül nézi a viadalt, mert közülük a jegyző, KAZINCZY GÁBORON kívül, ki mint előadó tisztességből szólt, csak egyetlen képviselő ereszkedett az ellenzéki csatába, a többi — vagy röviden nyilatkozott vagy hallgatott.

Vitte a csatát Kossuth, ki e kérdésben tizszer szólott, és DEÁK ötször. A nagy kormánypárt szónokai hallgattak, mert már a megindításban annyira behonyolították a nagyon egyszerű kérdés Kossuth feltevése által, hogy e tömkelegben a helyes fonalat megtalálni és a logikai rendet abban helyreállítani, bár DEÁK többször megkísérelte, teljes lehetlen volt.

Tájékozni senki sem bírta magát a kormány céljai felől s azért hallgatott az egész párt és szavazott.

A tárgy, mely előleges kitűzés után július 20-kán a képviselőházban szönyegre került:

a trónbeszédre adandó válaszfelirat volt.

A válaszfelirati javaslat felolvastatott.

Ezen javaslatban az olasz kérdést illetőleg ennyi és nem több áll:

«A mily hő örömmel érté a nemzet, miszerint felséged és a külhatalmak legtöbbjei közt sértetlenül fennáll a béke és egyetértés — — oly sajnálattal értesült, hogy a lombard-velencei királyságban, hol a szardiniai királynak és némely más olaszországi hatalmasságoknak seregei harczzal támadták meg felséged seregeit, a háborút bevégezni nem sikerült.» (Ez a trónbeszéd ideszóló passusa.)

«És a mily őszinte azon hódolat, melylyel hű Magyarország felséged iránt viseltetik, szint úgy ohajtja, hogy e kérdés a trón méltóságához, a viszonyok és jogos igényekhez képest oldassék meg.»

Több e tárgyról a válaszfelirati tervben egy szó sincs.

Nyonjuk el most egyelőre azon kinos érzést, mely akaratlanul megszáll bennünket annak láttára, hogy a legfényesebb kormány oly előzmények után, melyeket a fennebb elmondottakból eléggé ismerünk, az uralkodónak segély-kívánatára ily választ hoz javaslatba.

A kérdés merituma az olasz segély volt volna, mely iránt az országgyűlésnek nyilatkozni kell vala.

És a trónbeszédben felveszi a kormány a kérdést és a válaszfelirati javaslatban az országgyűlésnek a válaszát a fennebbi szavakban.

Midőn uralkodónk külhatalom által megtámadtatik és tőlünk segélyt vár,

a kormány hűségről és sanctio pragmaticáról szól és válaszul egy *sorány ohajtást* ajánl az országgyűlésnek elfogadásul.

Lehet-e kormánytól ennél megszomorítóbb eljárás?

Tetézi még ezen eljárás lesújtó voltát az, hogy ugyanazon kormány befolyása alatt a főrendi válaszfelirati javaslat egészen más szellemben szól.

Nem lett-e azonnal világos a képviselőház előtt, hogy a válaszfelirat formulációjában gr. BATTHYÁNY és társainak loyalis érzülete teljesen hiányzik, az érvényre nem juthatott, ebben KOSSUTH szól és pedig egyedül.

Mit tehetett azonban a képviselőház azon formulációval, mely a kormány solidaris ajánlatakép elibe adatik?

KOSSUTHOT eljárásában értettük, de gr. BATTHYÁNYT és tár-

sait — nem. Mást a képviselőház többsége nem képzelhetett, mint hogy a kormány az olasz segély kérdését önálló indítvány alakjában fogja külön előterjeszteni, és a válaszfeliraton minden vita nélkül akar sebesen tuesni.

Azt kelle tehát hinnünk, hogy a válaszfelirat felett vita sem támadhat, mert hisz nem akadhat magyar ellenzéki ember, ki a fel-ségről a fennebb leirt sovány ohajtást is elvitatni akarná.

Ebben nem is csalódtunk. Ez vita tárgya nem lehetett.

Azonban alig hangzott el a javaslat felolvasása, szószer-kre lépett a kormány szónoka, Kossuth s mint előadá, nem várva a kormányhoz intézendő interpellatiókat, két tárgyban fel akarja világositani a házat a kormány politikájáról. Egyik a horvát-ügy, másik az olasz kérdés.

És szólott külön választva mindkét ügyben, hosszan közölve mindkét kérdésben a minisztertanács végzeményeit. Azonban mint-hogy a horvát-ügy nem lett vita tárgya, mellőzöm ezt én is és szor-ítkozom egyedül az olasz kérdésre:

Ha valaki Kossuth politikai jelleméről, politikai egyéniségének sajátságairól, eszmevilágának, melyben mozgott, terjéről, miniszteri állásának, államférfiui feladatának felfogásáról, szóval egész lelki valójáról a mint volt — magának világos fogalmat szerezni és őt ismerni akarja, annak nem adhatok megbízhatóbb és kielégítőbb tanácsot, mint hogy olvassa el figyelemmel az első parlamentben az olasz kérdés letárgyalását.

Szétszedheti belőle Kossuthot izületről izületre utolsó atomig, és ha az elemizést nem restelli, előtte fog állni Kossuth szelle-mének és politikai valójának hű képe és úgy kell találnia, hogy a mit SZÉCHENYI róla oly sokszor és sok helyen elmondott, utolsó szóig igaz, mélyen felfogott és átértett jellemzés volt.

KEMÉNY is egészen összhangzólag itéli meg, csakhogy egyes odavetett vonásaiban szigorúbb a grófnál, mert a gróf Kossuthnak könnyen hevülő természete és elbizakodása mellett kevés akarat-erőt, és megfontolást tulajdonít, KEMÉNY több ravaszságot és rej-tett becsvágyat.

Én ebben is a gróffal tartok, noha a szőnyegre hozott olasz kérdés tárgyalása KEMÉNY mellett látszik szólni.

Mert a kérdés természetes felfogásban igen egyszerű, tiszta, világos közjogi kérdés volt, mint ezt br. Eötvös akkori beszédében feltette, t. i.

mire kötelez minket a *sanctio pragmatica*? és
fennforog-e jelen esetben a segélyadás kötelessége?

A kormánynak e kérdésben lehetett nézete, de nem lehetett politikája, mert nem tett semmit, nem is tehetett, a mit tett is igéretekben, azt elhallgatta, s így politikájáról szó sem lehetett.

Még is az egyszerű világos jogi kérdést Kossuth természetes egyszerűségéből kivette és mélységes kormánypolitika kérdésévé fujta fel, melynek előadásánál beszél titkolódzásról, melyet kerül, a nemzet ámitásáról, melyet nem fog soha elkövetni, többször hangsulyozza ezen politika *fel fedezését*, mintha ebben mélységes, elfedni való rejtelmek volnának, és addig fedezgette fel a titkos politikát, míg a kérdés teljesen complicálva, a cél mindenki előtt mélységes titok lett.

Volt is valójában mit eltitkolni. T. i. egyik miniszter kettős szerepét, a többiek megfoghatatlan gyengeségét.

Mert vajjon miért kellett a kérdést így kiforgatni, midőn Kossuth maga azt mondja beszédében: ha nekünk jogunk van a császár és Ausztriától követelni, hogy a magyar korona integritásáért egész hatalmával közbelépjen, úgy a császárnak és Ausztriának is joga van ezt tőlünk követelni.

Miért kellett a minisztertanács jegyzőkönyvét nyilvánosságra hozni és az által az olasz segély ígéretet a világ előtt tönkre tenni?

Gr. BATHYÁNNAK és társainak készségét a segélyt megadni ismerte mindenki, látta most Kossuth vonakodását és ennek is ismerte indokait.

De Kossuth is a kormány politikájának kifejtésében mind az olasz kérdés rendkívüli jelentőségére, mind a birodalmi érdekekkel összefüggésére és az adandó segély kölcsönösségére nézve annyi nyomós okokat hozott fel, — hogy az a felirati javaslat sovány ohajtásával és a felolvasott jegyzőkönyvvel is kiáltó ellentétben volt.

Kilátszott kettős helyzetének kényelmetlensége. Látszott érezni a segélyadás sorsdöntő szükségét, de remegett a karzatoktól és az élesen nyilatkozó közhangulattól.

Kaczérkodott a karzaton uralgó olasz sympathiákkal, és sem miniszterhez, sem kivált kormányzónokhoz nem illő nyilatkozatokkal kívánt hatni a karzatokra, hogy szelidítse.

«Nem teszek belőle titkot — így szólt beszédében — gyakran megtörtént, ha hallottam, hogy győztek az olaszok valamely csatában, *lelkem örült*, és sympathiámban el tudtam arról felejt-

kezni, hogy saját magyar vitézeinknek vérén van megvásárolva győzelmeik.»

Az ellenzék látván a kormányzónok e kétkulacos állásfoglalását, egyenesen az olasz segélyt kezdette ostromolni a karzat viharos tapsai közt.

Ez kihozta Kossuth egészen sodrából.

Elfelejtette, hogy ő miniszter, hogy neki társai vannak, hogy kormányzónok, hogy társaival megállapodásai vannak, megsokalta még a maga által formulázott és társaira tukmált jegyzőkönyvi semmit is, mert ebben még megvolt a segélyadás látszata, ezt is meg kell tehát a szószékről semmisíteni — a karzatok tapsaiért.

Halljuk meg őt magát saját szavaival:

«Én uraim! semmi egyebet nem akarok, mint tudatni önökkel a miniszterium azon politikáját, melyet én is magaménak vallok, tudatni akarom azon vonalig: *a meddig magaménak vallok*»; folytatva a magyarázatot így szól:

«S még sem mondom azt, hogy tehát küldjünk oda (t. i. Olaszországba) seregeket, hanem *ezen morális hatást* ohajtotta a miniszterium gyakorolni, — *és ezen vonalig egyetérttek*, — hogy köttessék ott minél előbb olyan béke, mely az olasz nemzet kívánságának és egyszersmind a trón méltóságának is megfelelőjen.»

«*Ez morális hatás, a mit kimondott a miniszterium.*»

Kossuth tehát mint kormányzónok elolvassa előbb azon szerencsétlen minisztertanácsi jegyzőkönyvet, melybe minisztertársait belevitte, mely a segély-adást lehetlenné teszi, és mert ebben mégis legalább látszata van a segély-adásnak, e látszatot is megsemmisíti és kimondja, hogy csak *moralis hatás*, a mit a miniszterium kimondott s ő csak ezen morális hatás vonaláig ért egyet minisztertársaival, csak azt akarta, hogy kimondassék az olaszoknak:

«Ne leszálljatok túl a hirt, alkudjatok úgy, a mint a ti nemzeti szabadságtok bázisán alkudni lehet és alkudni kell, máskülönben saját létünkkel fogunk számit vetni, és meg fog történni, hogy segítséget adunk» ezek saját szavai a tárgyalás közben.

Más szóval: halljátok olaszok! mi segítséget ígérünk a *moralis hatásért*, hogy féljete és békét kössetek, de a segély-adásra a világért sem gondolunk komolyan.

Így szól Kossuth az olaszokhoz mint magyar miniszter és kormányzónok.

És mit ígér a segélyt váró, szorongatott helyzetbe jutott uralkodójának?

Ígéri egy morális hatás előnyét, melynek értékét, ha lett volna is, már előre megsemmisítette.

Így bánt el Kossuth az olasz segély vitális kérdésével a képviselőházban.

Ebben még nem mondtam el minden apró fogást, mivel e kérdést a tárgyalásba bevezette, és nem mondtam el mindent, a mi történt s mi következni fog. De itt kissé állapodjunk meg.

Megfoghatjuk-e a lehetőséget, hogy ily eljárás közösségét egy BATHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK s a többiek elvállalhatták?

Én ott voltam, KEMÉNY is mint szemtanú állítja, a Napló most is előttem, de elhinni alig bírom.

Nem találunk az 1848-ki események lefolyásában semmi rejtélyt, ha a történeteket és helyzeteket helyesen felfogtuk, minden a körülmények természetes fejlődéséből folyik le előttünk az események kényszerű láncolatában.

Egy előtttem örökre magyarázhatlan marad, t. i. azon bővöletes infasciatio, melylyel gr. BATHYÁNY törhetlen büszkesége és tulzigorú hecsületesége, DEÁK rendkívüli óvatossága és a törvényekben mély jártassága mellett hallgatag és ellenmondás nélkül megtűrtek, hogy nevők és személyök ily eljárás közösségébe vonassék a világ színe előtt.

Ez az, mit érzékeny kedély, mint a SZÉCHENYI, el nem viselhetett.

Ha még meggondolatlan hévtől elragadtatva, feledve a törvényt és minden számítást, férfias bátorsággal tagadjuk meg a sanctio pragmatica által ránk szabott elmagyarázhatlan kötelezettséget —

mondhatná a világ és mondhatnák utódaink, hogy a népek szabadságáérti rajongás tulragadott a jőzanság minden korlátain, nagy, felette nagy hiba a politikában, de utóvégre ily hibákkal telve a világtörténelem és egynémelynek ezek közül köszöni az legfényesebb lapjait.

A józan számításban megtévedt bátorságot bukásában sajnáljuk, de nem pirulunk miatta.

Ámde mi színelve az uralkodó iránt hűségünket, színelve a törvényeinkbe igtatott sanctio pragmatica iránti ragaszkodásunkat, nem tagadjuk meg a szorongatott uralkodónak a segély-adást,

sőt ígérjük, — de oly feltételekhez kötjük ígéretünket, melyek a segély-adást kizárják és lehetlenné teszik.

Sőt ha a segély-adás ígérete még némi hatással lehetne, előre kihirdetjük, hogy mi ezen ígéretet csak *morális hatásért* tesszük, többre nem is gondolunk.

Ily eljárásnak az erkölcsi világban nincs más neve, mint — perfidia.

«Meg kell vallani — így szól maga HORVÁTH MIHÁLY — hogy e politika csak az udvari reactionnak ármányos politikájában leli hasonmását.»

Lehet valaki az alakoskodásban is művész, a rászedésben is mester, és a népek történelmében ismerünk helyzeteket és tényeket, hogy e művészettel diadalokat is arattak, de az ügyetlenül vitt és nyílt cynismussal űzött perfid eljárás mindig — megszégyenítő és lealázó.

Mielőtt még az olasz kérdés további tárgyalásának fonalát felvenném, nézzünk át a főrendekhez és lássuk, miként tárgyalattott ott e kérdés ugyanazon kormány vezetése mellett.

XIV. FEJEZET.

A főrendek válaszfeliratának egészen más hangja. B. Wesselényi nyilatkozata a főrendeknél. A képviselőházban az ellenzék élesen támadja meg az olasz segély adását. Kossuth mind tovább megy magyarázataiban az ellenzék lecsendesítésére. Az ellenzék magyarázatát elfogadja és formulázását kívánja. Ezt másnapra megígéri. E helyett másnap az összes miniszterium formulatióját mutatja be. Mire az ellenzék felzudul. Kossuth kitör az ellenzék ellen és szavazásra hívja fel a házat. Deák békítőleg közbelép. A szavazás roppant többséget mutat ki a kormány részére. A benyomás, mit e tárgyalás lefolyása Bécsben tett.

Ha a kormány eljárásánál az olasz kérdésben a történelmi betudás igaz mértékét akarjuk alkalmazni, nem lehetünk figyelem nélkül még azon hírekre sem, melyek a felfogások alakulására befolytak.

Ugyanazon közhangulat mellett, ugyanazon kormány befolyásával a főrendi válaszfelirati javaslat egészen más hangon szól, mint a képviselőháze.

«Keblünk mélyéből szólalunk fel — így hangzik a főrendek válaszfelirati javaslata — mennyire ohajtjuk, nemzetünk érdekében szinte, mind elődeink példája nyomán *erőteljesen hozzájárulhatni* a birodalom említett háborus viszonyainak *a trón méltóságával és igazaival* egyeztethető alkotmányos elvek szerinti kiegyenlítéséhez, minek eszközlését, ha megzavart belbékénk felséged királyi hatalmának mérlegbevetése által helyre álland, *erélyesen elősegíteni készek leszünk.*»

A főrendekkel tehát legalább kimondatja a kormány, hogy keblök mélyéből ohajtanak elődeik példáját követve véget vetni a háborúnak s ehhez erőteljesen hozzájárulni —

ezt kívánja nemzetünk érdeke is, —

megemlitik a trón méltósága mellett annak jogait is, —

végkép erélyes segélyre készséget ajánlanak, ha a belbéke szabad mozgást enged.

Ez legalább meleg hangon fejezi ki a részvétet és készséget és mert határozottan ellene nyilatkozik a forradalomnak, morális hatása is lehetett volna.

És ezen morális hatás tekintetében áll éles ellentétben nemcsak a képviselőházi felirat idevágó passussával, mely mit sem mond, hanem a minisztertanácsi jegyzőkönyvvvel is, mely végelemzésben — forradalmi. Ez pedig — menthetetlen.

Semmi szín alatt, semmi tekintet miatt nem volt szabad gr. BATHYÁNYNAK és társainak a forradalom közösségébe elegyedni és magokkal a képviselőházat is abba sodorni, annyival kevésbé pedig, mert a képviselőház többsége éppen annyira irtózott a forradalom gondolatától is, mint a miniszterek magok.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv elemzésére visszatérek. Most még néhány szót a főrendi tárgyalásról.

A válaszfelirati igen rövid vitából egy nyilatkozat emelkedik ki mint férfias bátor felszólalás, mely a helyzetre is világot vet s az által nyer jelentőséget, hogy az ellenzék egykori vezérétől, KOSSUTH rendületlen barátjától, b. WESSELÉNYI MIKLÓSTól mondatott el.

E beszédében b. JELLASICHról szólva ezeket mondja :

«Innsbruckban léte alatt az olaszországi vezértől sürgöny érkezik, melyben segítségkérés van, különben CARLO ALBERTO Bécsben fogja dictálni a békét. Erre ő (a bán) lovagiasan állott fel, vagy inkább tetteté, és 50 ezer embert segítségül ígért. Ez tagadhatlanul argumentum ad hominem, ha az ember szorultságban van. És ily nyilatkozatra az osztrák kormány, mely Olaszhon elvesztésével a bankrottot érzi berontani, kétségkívül sympathiát mutat.»

«Akarnunk kell a dynastia és az ausztriai kormány sympathiáját. 200 ezer fegyveresünk már van papirososon, remélem, miszerint nem marad ott, de mondhatom, hogy a dynastia rokonszenve *ennek legalább felével felér.*»

Ez volt még egy hang a régi magyar időből.

Azt is kimondotta b. WESSELÉNYI, hogy «ő tapasztalásból mondhatja, miszerint ott künn, a népnek egészen másképp verőtere, mint a pesti publicumé».

Láthatjuk mindezekből, hogy nemesak a kormány, de a ház tagjai is tájékozva voltak az olaszországi szorult helyzetről és a bán magatartásáról a bécsi kormány iránt.

KOSSUTH, mint fentebb előadtam, csaknem így beszélt az oszt-

rák kormány helyzetéről, sőt világosan kimondotta: vehetjük-e rossz néven, ha a bécsi kormány sympathiája a felé fordul, ki érdekei iránt részvételt viseltetik, és még is ugyanazon beszédében (július 20-kán 1848) mit ígért a mi kormányunk a fenyegetett dynastiának a bán ellenében, ezt Kossuth maga így beszéli el:

«Mi a felségnek soha sem mulasztottuk el azon meggyőződésünket kimondani, hogy Olaszország megtartása feltartatlan posztó; mindig mondtuk: minél inkább késnek a kiegyenlítéssel, annál nagyobb veszteségökbe fog kerülni; ha ezelőtt három-négy hónappal alkudtak volna, gazdag árt kaptak volna, s minél hátrább mennek, annál kisebbet kapnak.»

Kormányunk tehát a dynastiának nagy szorultságában azon tanácsot adja: hagyja fel olaszországi birtokát, vegyen érte pénzt.

A bán pedig 50 ezer katonát ígér segítségül.

És mi azt kívánjuk ennek fejében, hogy a bánt — dobja el, és törje meg kedvünkért.

És mert ezt nem tette, és ezt más indoknál fogva nem is, tehette, és ha tette volna, bonyodalmas helyzetünket még súlyosabbá teszi vala: —

még is mi emelünk panaszt, hogy a bécsi camarilla és bécsi kormány a bánnal szövetkezve minket akaratunk ellen vitt a forradalomba.

Holott inkább a mi szerencsétlen politikánk kényszerítette a bécsi kormányt, hogy a bánnal kiméletesen bánjék, az ő szövetségét ne utasítsa vissza, sőt végkép fogadja el.

A helyzet e kényszerűségét a bécsi kormányra nézve maga Kossuth a képviselőházban, báró WESSELÉNYI a főrendi ülésben elmondja — ez elegendő történelmi bizonyíték az események indokaira nézve.

De térjünk vissza már most az olasz kérdésnek képviselőházi tárgyalásához:

Elmondottam fentebb, hogy a válaszfelirati javaslatnak az olasz kérdést illető passusa akkép lett formulázva, hogy az vita tárgya sem lehetett.

A halvány ohajtást, hogy a háboru befejeztessék, senki sem támadhatta meg.

A segély-kérdést Kossuth hozta szőnyegre az által, hogy összekapcsolva a horvát ügygyel, azt mondotta, hogy előbb felvilágosítani akarja a házat a kormány politikájáról.

És szólt politikájáról az olasz kérdésben, mely még nem létezett, mert a kormány nem is tett semmit, hanem volt kormányvélemény, melyet a miniszter-tanács egy jegyzőkönyvben kifejezett és ezt Kossuth felolvasta.

A jegyzőkönyv tartalma mellett, mely a segélyadást elfogadhatlan feltételekhez köti, Kossuth igen sok nyomós okokat mond el a segély megszavazására, mi azon törekvésre mutat, hogy ezzel kielégítvén miniszter-társait, a jegyzőkönyv felolvasásával az ellenzék akarta lefegyverezni.

Hu törekvés volt. Az ellenzék — mint mondtam — a telt karzatok viharos tapsai közt ostromolni kezdte a segélyadást.

Kossuth, hogy ezt megelőzze, magyarázatokba bocsátkozott és mint láttuk, a miniszteri végzeményt csak *moralis hatásra* számítottanak nyilvánította, kimondván, hogy ő csak eddig a pontig ért egyet társaival a miniszteriumban — mennyiben csak az olaszokra akartak nyomást gyakorolni, hogy a béke megköttesék.

Ez sem elégítette ki az ellenzék, mely látva, miként ingadozik Kossuth a közhangulat és társai között, még tovább akarta őt sodorni és czélját is érte — mert Pestmegye egyik kerülete képviselőjének azon ellenvetésére, hogy ha az olaszok még sem békülnek és mi segélyt adunk, ki áll jól, hogy fegyveres erőnket Ausztria nem az olasz szabadság elnyomására használja fel — Kossuth ismét a szószekekre lépett és feledve minden tekintetet, így magyarázta meg a kormány nézeteit :

«Kérem a házat, vegye tekintetbe a parlamentaris kormány természetét. S a parlamentaris kormány ezen természete mit hoz magával?»

«Azt, hogy ezen itt kijelentett nézetet a magyar kormány csak akkor fogja valósítani, ha mindazokat, miket ennek valósításához kötött, megnyerte. Nevezetesen ha az országban rend, csend és béke lesz, nem fogjuk mi simpliciter azt mondani: tessék seregeinkkel disponálni, hanem megkérdjük az ausztriai miniszteriumtól, mit adtok az olaszoknak?»

«Itt mindenekelőtt kikötjük azt, hogy az olasz nemzetnek a legszabadabb institutiók garantiroztassanak, legyenek azok bár még szabadabbak, több önállást, több jogokat nyujtók, mint mennyivel a magyar az ausztriai kormány irányában bír, — *mi ezen az alapon fogjuk a kibékeltetést megkísérteni.*»

«Azt nem akarjuk mondani, hogy az ausztriai kormány alatt

az olasz tartományokból semmi sem maradjon, hanem azt fogjuk mondani, hogy Ausztria assecuráljon magának egy oly strategicus vonalt — legyen az az Etsch folyó, vagy bármi egyéb határvonal — mit a körülmények szerint kívánatosnak fog tartani. S az ezen vonalon kívül eső rész necsak szabad alkotmányos institutiókkal láttassék el, hanem egyszersmind *annak Ausztriától elszakadásába is beleegyezünk*. Azon részre pedig, mely Ausztriánál maradna, minden esetre a legszabadabb institutiók garantiroztassanak.»

«Mi tehát az olaszoknak azt kívánjuk mondani: itt van független kormányotok, függetlenségtek és alkotmányotok elismerésének ára az, hogy segítetek az ausztriai monarchiának terheit viselni, melyek minket is nyomnak, mert banqueroute fenyeget bennünket. Én banqueroute-ot nem akarok.»

«Mit mond a miniszterium? Azt mondja a lombard-velencei népnek: legyen béke ha tetszik, a béke ily és ily feltételek alatt. Ha pedig el nem fogadják, akkor azt mondom: te haszontalan, te méltatlan ember vagy, te nem akarsz szabadságot, hanem egyebet; azért én segítem az ausztriai császárt. Ez az értelme annak, mi a minisztertanácsi jegyzőkönyvben foglaltatik.»

Ime azon eszmekör, melyben Kossuth felfogása a kormányhatalomról, nemzetközi viszonyokról, a sanctio pragmaticáról, a bécsi és pesti kormányok egymáshoz viszonyáról, az ausztriai császár hatalmi állásáról s az európai ügyekben saját helyzetéről mozgott. És miket itt elmondott, ne képzeljük, hogy az akkori légkörben is nagy feltűnést ne keltettek volna a józanul gondolkozó képviselőkben, várták is, hogy első sorban a miniszterium, melynek nevében ezek elmondattak, nem fogja észrevétel nélkül hagyni.

E helyett az ellenzék vezérszónoka NYÁRY jelentette ki, ha ez a miniszterium politikája, a mit Kossuth elmondott, azt elfogadja és tökéletesen megelégszik, ha ez be fog tétetni a válaszfeliratba. Azért felszólíttatni kívánja Kossuthot, hogy e magyarázatot a mint elmondotta, úgy formulázza is.

Kossuth erre megörülve az ellenzék megnyerésének, belement a kelepzébe, azonnal vállalkozott a formulációra és másnapra igéri annak behozatalát a házba.

Lehetetlen volt nem látnunk a helyzet kínos benyomását a többi miniszterek arczaín. Végre BATTHYÁNY gr. nem tűrhette tovább és felszólalt. Azonban csak az ellen tiltakozott, hogy ezen

magyarázat a válaszfeliratba foglaltassék; abba, hogy a jegyző-könyvbe jöjjön, megegyezett.

Ezután tüstént szólott DEÁK is, de ő a mondottakra egy szó észrevételt sem tett, csak a napirendhez mondotta el véleményét, ajánlva, hogy másnapra mind az, mit KOSSUTH, mind az, mit gróf BATTHYÁNY mondott, formuláztassék s úgy vétessék tanácskozás alá.

Így oszlott el az ülés.

A másnapi ülésben KOSSUTH így kezdette meg az olasz kérdés tárgyalásának folytatását:

«Parancsolt velem a ház, hogy a mit tegnap mondtam, azt formulázva adjam elő ma. Van szerencsém jelenteni, hogy a mit tegnap mondtam, *azt magam mondtam*, a mit pedig ma annak következtében felolvasok, az az összes miniszterium megegyezésével történt.»

És felolvasta a formulázást, melyet az összes miniszterium állapított meg.

Időközben ugyan is minisztertanács tartatott, melyből csak annyi szívárgott ki, hogy mint képzelhető, KOSSUTHnak élénk szemrehányások télettek, és az eredmény az lett, hogy KOSSUTH magyarázata lényegében megtartatott, csak lealázó módja szelidített ki s így lett az összes miniszterium nevében a másnapi gyűlésen előterjesztve.

Ebben volt épen a BATTHYÁNY-miniszterium fatuma. A folyvásti kialakításokban a miniszterium mindinkább távozott saját álláspontjától. KOSSUTH a karzatokon nyilatkozó hangulat által ragadtatva, magyarázatával átesapott az ellenzékhez és az alkuvásokban magával sodorta a miniszteriumot.

Ezen kikerülhetlen helyzet szerencsétlenségét főleg két körülményre vezethetjük vissza, melynek mindenike DEÁKban leli kutforrását.

Egyik a párt hiánya, mely ha szervezve fennáll és a kormánnyal állapotásra jut, ezen állapotásait a képviselőházban is fentartja, s megóvjja minden túlhajtások ellen, átveszi a küzdelmet az ellenzékkel és biztosítja az eredményeket a miniszterium számára.

DEÁK idegenkedése a pártoktól a már megalakult nagy kormánypártot szétbomlasztotta, mit is tehetett volna magára a párt, ha a kormány nem érintkezik vele és nem értheti meg a kormány szándékait.

Másik körülmény a helyzet téves felfogása mellett DEÁK engesztelékeny befolyása.

Ez időben szinte rögeszmévé vált azon feltevés, hogy ha a miniszterium megbomlik, nem fog egy új miniszterium teljes számban kineveztetni, csak a honvédelmi és pénzügyminiszter hijával. E nézet annyira uralkodó lett, hogy maga az ellenzék ki nyilatkoztatta, hogy a ki most miniszterválságot idézne elő, hazárulást követne el.

Ezen feltevés KOSSUTH szilaj hajlamainak ellenében minden féket elhárított, szabadon paczkázott minisztertársai megállapodásával, melyet sem párttekintélye nem támoogatott, sem társai megvédeni nem bírtak.

És még sem bírta volna gr. BATTYÁNY a miniszterium tekintélyének e megaláztatásait eltűrni és ki csak gr. BATTYÁNYT ismerte, ezt hinni alig bírta, hacsak DEÁK engesztelékeny befolyása a miniszterium kebelében mindannyiszor helyre nem állítja a kiengesztelődést — természetesen a miniszterium vesztére.

Ha az események fejlődését megérteni akarjuk, fel kell azok keletkezésének forrását keresnünk és ott is a hatások súlyát az illetékes pontra helyoznunk.

Így nem lehet be nem vallanunk, hogy az engesztelés isteni adománya helytelenebb ponton nem lett alkalmazva, mint ez időben a miniszterek közt.

Mert a bomlás végkép szeptemberben még is bekövetkezett, de a késedelmezés által annyira destruált viszonyok közt, hogy már ez sem segíthetett többé. Maga idejében t. i. az olasz kérdésnél, megmentheti vala a hazát és vele a BATTYÁNY-miniszterium és az országgyűlés hírnevét az utódok előtt.

A helyzet ezen szerencsétlenségét, és az állapotok menthetetlen rohamát az örvény felé senki sem láthatta világosabban, mint SZÉCHENYI gróf.

A minisztertanács üléseiből mindig lélekbetegen láttam haza érkezni; semmi sem bírta már súlyosodó kétségbeesését enyhíteni. Istenre kértem és rimámkodtam neki, vonuljon vissza és ne járjon a miniszteri ülésekbe, hol úgy sem használhat már semmit, magát pedig teljesen tönkre teszi. De nem használt kérésem, «benne vagyok — mondá nekem leírhatlan fájdalommal — és viszem a terhet míg összeroskadok alatta». Nem is maradt el ezen ülésekből, míg csak KOSSUTH maga a tanácsban fel nem szólította, hogy maradjon

ki s pihenje ki magát, mert látja, hogy teljesen kimerült és beteg.

De ez már késő volt!

Térjünk már most vissza a képviselőházi tárgyaláshoz.

Azon fordulat, hogy Kossuth saját magyarázatának formulációja helyett a minisztertanács szövegezésével lépett elő, megzavarta, sőt még élesebbé tette az ellenzék ostromát. Követelte az ellenzék, hogy e formulatio nyomassék ki, hogy így tanácskozás alá vethessék.

Ez a válaszfelirati vitákat szerfelett késleltette volna, s azért ellene szóltak. Kossuth is elmondá kérkedő naivsággal «úgy látszik, hogy én sem diplomatának, sem miniszternek való nem vagyok, mert nem követem azon szabályt, mit a világnak minden minisztere követ stb.»

Nem használt semmit. Az ellenzék kikelt élesen, hogy a miniszterium el akarja nyomni a vita lehetőségét, mi ismét Kossuthot hozta ki sodrából, mert érezte, hogy e vita őt mindinkább ellenkezésbe hozza a közhangulattal és a karzattal, és súlyosan compromittálhatja.

Ezért izgatottan felszólalt ismét, hogy már úgy is többet mondott, mint kellett volna és ő nem mond többet semmit, itt csak a kormány felfedezett politikájáról van szó és ő felhívja a házat, az előadottak után akar-e a kormánynak bizalmat szavazni? És miután a ház nagy része felállt, ő látva a nagy többséget a kormány mellett, növekedő hévvel így fejezte be beszédeit:

«Nem akartam, de nem is ohajtottam provocálni e scenát, de midőn a loyaltást nem tekintik, hanem azt mondják, hogy a miniszterium el akarja vágni a ház szabad akaratának nyilatkozatát, erre azt felelem: *törpüljön el az olyan minoritás*, mely így violentálni akarja a dolgokat.»

Ez természetesen fokozta a zajt és ingerültséget, és fergeteget keltett.

Mire DEÁK kelt Kossuthnak védelmére és igyekezett kiszelidíteni éles szavait az ellenzék irányában s ez alkalommal szólt a miniszterium érdemeiről a pártszétosztás tekintetében.

Végre a vitatkozások harmad nap délután be lettek fejezve és a szavazás megtörtént ekkép: a miniszterium mellett szavazott 233, ellene 36.

A szavazás tehát, mint láttuk, hatszoros többséget mutatott a kormány mellett. Minden 100 képviselő közül 86 szavazott a kormány részére, oly többség, mely a parlamentek életében példátlan.

De ezen szavazási eredménynek volt még más jelentősége is, ha a miniszterium megérteni akarta volna.

Mikor az országgyűlési képviselők június hó utolsó napjaiban Pesten gyülekezni kezdettek, a főváros sokkal lázongóbb állapotban volt, mint a márcziusi napokban.

Az utcákon rendes hadseregbeli katonaság, felszerelés alatti honvédek, mindenféle nemzetőrök jártak, keltek. A clubbok teljes élénk működésben voltak, esténként a forradalmi csarnok előtt az utcán nagy tömegek előtt izgató szónoklatok tartattak, a forradalmi sajtó hangulata lázas — minden a forrongás színét viselte. A rendes munka szünetelt, az utcák folyvást lármásak és zajongók voltak.

A lapok és a clubbok szónokai a BATTHYÁNY-kormány kiméletelessége és erélytelensége miatt tettek heves kikeléseket.

Midőn az országgyűlésen az olasz kérdés szőnyegre került, már a képviselők 3—4 hetet töltöttek a fővárosi forrongó légkörben. A tárgyalások alatt a karzatok fenyegető jelekkel insultálták a többséget, a clubbok szidalmazták, a lapok kikeléseket tettek a többség ismert emberei ellen —

de a rend és béke érzületét a képviselők nagy többségében nem birta meggyengíteni a főváros felizgatott hangulata és a karzatok tüntető lármája.

Látszott a többség magatartásán, hogy arra a főváros hangulata nem bír befolyást gyakorolni.

Forradalmi légkörben, folytonos izgalmak közt, megtámadva a mozgalom emberei által, megtagadva a kormány által, a többség józan, higgadt és hű maradt.

Ezen többséggel a kormány mindent kivihet vala a békéltetés érdekében. Ez mint a KOSSUTHNÁLI conferentiában nyíltan és határozottan kimondotta: kész megajánlani az olasz segílyt.

Ezen többség, mely magától alakult, mely fényes összejöveteli helyiséggel ellátva, azonnal szervezkedett volna, bizonyosan kifejté erkölcsi erejét és mérvadó tekintélyét mind a kormányra, mind a közhangulatra, ha rendezheti magát és tömörülhet.

De ez lehetlenné vált, miután a miniszterek egyike sem alázza

meg magát, hogy a gyülekezetben megjelenjék és mindenik kerülte az érintkezést a párttal.

Így természetesen nem alakulhatott pártvélemény, mely mellett mindenki fokozott erélyvel sikraszáll, hanem a haza legéletbevágóbb ügyeiben mindenki saját nézetével ment a képviselőházba, abban keresvén feladatát e válságos körülmények közt, hogy híven gyámolítsa azon kormányt, melynek élén a haza legkiválóbb embereit látta.

Ne csodáljuk, ha KEMÉNY, midőn a kormánynak ez időben a többséggel való eljárásáról szól, néha keserűségre fakad, és helotákról beszél, mivé a képviselők leghazafiasabb érzelmű embereit lealacsonyíták.

A többség a kormány mellett rendezett pártban mindig tisztességes. A pártértekezletekben a kormánynyal megvitatván a kérdéseket, van mód, hogy a kormány a pártra és az viszont a kormányra befolyást gyakoroljon és a közös megállapodás helyes uton fejlődik ki.

De hol a kormány nem érintkezik párttal és annak a szavazásnál még is többsége van, ott megszűnik a párt tisztessége, mert a világ csak vak szavazókat lát, kiket a kormány nem is tart érdemeseknek capacitálni s velők véleményt cserélni, de rájuk vakon számít.

Így pellengérezte a kormány 1848-ban saját pártját. Ezt fel is használták eléggé az ellenzéki sajtó és a clubbok szónokai és valóban csak a kik akkor tagjai voltak a képviselőháznak, vagy annak dolgaiba beavatva voltak, tudják, mennyi önmegtagadás és haza iránti hűség kellett ahhoz, hogy a miniszteriumot utolsóig pártoljuk, azon miniszteriumot, mely a hűség fejében bennünket szégyenszékre állított.

Mi lettünk a sajtóban és közhangulatban a szélső pecsovicsek, mai mamelukok.

Sokan e pártban kikeltek a hajdani conservatívek ellen, kik elhagyva a közélet küzdterét, nem igyekeztek belépni a képviselőházba, hogy ott szélső jobboldalt alkotva, nekünk kormánypártnak lehetővé tegyék a jobb centrumon helyet foglalni s tisztességesebb állásba helyezkedni.

Mi engedtük e téves felfogást, nehogy az ingerültség azok ellen forduljon, kiket törhetlen türelemmel pártolnunk kelle a haza javáért, de tudtuk jól, hol fekszik a baj, és meg is mutattuk Debre-

czenben, hogy birunk segíteni e helyzetet, de fájdalom, csak akkor már, mikor a baj elfajulását enyhíteni igen, de a végveszélyt elhárítani többé nem lehetett.

Ilyen törvényhozói állásra degradálta a többséget a legfényesebb magyar kormány, melyben mi sem a megoszlott kormánynak, sem a haza fenyegetett ügyeinek támaszára nem lehattünk, mást nem tehattünk, mint a kormányt szavazataink által fentartani s ebben balfogásainak és tévesztéseinek bűnrészeséivé válni.

Pedig jól tudtuk és ismertük a helyzetet. Minden attól függött, minő állást vesz az országgyűlés a dynastiális és birodalmi érdekek irányában?

Bécsben soha sem ismerték jobban a magyar állapotokat, mint ez időben, hol Magyarország magatartása döntendő volt a dynastia és birodalom sorsa felett.

Jól tudták Bécsben, hogy ISTVÁN főhg mint királyi hatalommal felruházott nádor oldalán gr. BATTHYÁNY és minisztertársai, Kossuthot kivéve, valamennyien buzgón óhajtják a békés kiegyenlítést. Jól ismerték az országgyűlés határozottan békés hangulatát. Tudták, hogy a forrongás a főváros határán túl nem terjedt, az egész ország békés hajlammal bír. Jól tudták azt is, hogy Magyarországon az országgyűlés szava dönt, mely ellen lehetnek egyes kifakadások, de számbavehető ellenszegülés nem.

Ennélfogva mindent az országgyűléstől vártak.

Soha sem is lehet országgyűlés e célra szerencsésebben alakulva, mint az 1848-i volt, hogy e várakozásokat fényesen igazolja.

Két ellentétes erőt láttak azonban egymással küzdeni, t. i. a rend és béke aránytalanul nagyobb rész küzdelmét a nagyon csekély forradalmi fractióval, melynek semmi meghatározható célja nem is lehetett.

A végeredmény mégis attól függött, melyik fél kerekedik felül és bírja a hatalmat magához ragadni, és a dolgok eldöntésében saját akaratát érvényesíteni.

Ez időben a vitalis érdek a dynastia és birodalom előtt az olasz hadjárat volt, melytől a dynastia hatalmi állása és a birodalom integritása függött.

Az olasz segély kérdésének mikénti eldőlése a magyar országgyűlésen lett a tengely, mely körül a sors kereke forgott.

Mivé tette az eredményt a kormány eljárása, fentebb részletesen előadtam.

Bécsben azon meggyőződés kapott szükségkép lábra, hogy Magyarországon ez idő szerint csak egy hatalom volt, melytől minden függ s ez egyedül — Kossuth.

E hatalom az események folyamatán hova ragadtatik, talál-e megállásra pontot, senki sem tudta, de ő maga «Kossuth» legkevésbé.

XV. FEJEZET.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv bővebb elemzése közvetve megtagadja a *pragmatica sancti*óból folyó védelmi kötelezettséget s a *personal-unio* elfogadásának feltételéhez köti. Gr. Batthyánnak tévesztett útja. Kossuth meghódításában keresi a megmentést. Mit várt a *dynastia* és a bécsi kormány a magyar országgyűléstől? Mit kapott várakozás fejében? Kossuth most közrebocsátott munkájában maga adja elő miként játszotta ki a kötelezett segélyadást az országgyűlésen.

Az olasz kérdés letárgyalása az 1848-ki országgyűlésen kimutatta a *dynastiának* és bécsi kormánynak azon állást, melyet Magyarország a létező körülmények közt a birodalomban elfoglalt.

Nem lehetne nem látnia Bécsnek, hogy szorongatott helyzetében, melybe az olasz hadjárat hozta, tőlünk segélyt hiában vár.

E viszony, melyet Magyarország a kapcsolati érdekekre nézve létesített, a birodalom fennállását a jövőre nézve kérdésessé tette.

Ha a belkormányzat különválása mellett a külviszonyokban az egység nem rendezhető, a *dynastia* nagyhatalmi állása és a birodalom európai sulya fenn nem tartható, s evvel az osztrák birodalom létjoga rendült meg.

Hogy a márcziusi törvények oltalma alatt a mint azokat az országgyűlés eljárása magyarázta, csak a korona egysége maradt épségben, de a kapcsolat előbbi feltételeiről szó sem lehet, ezt az olasz kérdés tárgyalása eléggé kimutatta.

És Magyarországnak ez állásfoglalása lett a későbbi szerencsétlenségek kutfeje mind hazánkra, mind a birodalomra nézve.

Ezen végzetes állásfoglalása Magyarországnak a fennebb idézett minisztertanácsi jegyzőkönyvben nyert kifejezést, mely Kossuth által az országgyűlés előtt felmutatva a képviselőházban hallgatag elfogadva lön.

És ezen okirat csakis ez által nyert jelentőséget, mert Kossuth mesterkélt fogása által képviselőházi nyilatkozattá vált.

Pest lázongó légkörében akkor nem igen látszottak felfogni ez okmány fontos voltát, de Bécsben annál komolyabban vették, mert ez okmány a viszonyt a birodalom és Magyarország közt határozottan megjelöli, és mint a kormány által szövegezett s a képviselőház nagy többsége által elfogadott okmány ez időre legáltalább mérvadónak tekintetett.

Szükség ezért, hogy azt lényegében elemezzük:

Az olasz segély kérdése a kölcsönös védelem kötelezettségének legegyszerűbb kérdése volt.

Ha köztünk és Ausztria közt semmi egyéb mint védszövetségi viszony áll fenn, a segélyt meg kell vala adnunk minden kérdésen kívül.

Hogy a védszövetségnek értelme más nem is lehet, láttuk azon utasításból, melyet a magyar kormány frankfurti képviselőnek, SZALAY LÁSZLÓNAK adott.

Ez iránt tisztában voltunk, még maga KOSSUTH is, ki éppen az olasz kérdésben ezeket is mondja:

„CARLO ALBERTO ép oly joggal elegyedik a lombárd-velencei nép felkelésébe, mint elegyedhetnék a muszka czár a horvátországi felkelésbe.»

„Ha minket a muszka haddal megtámadna, követelnők joggal Ausztriától, hogy védelmünkre legyen haderejével, ép így követelheti tőlünk Ausztria, hogy a szárd király megtámadása ellen mi is segítséget adjunk.»

A védszövetség kötelezettségének lényege abban áll, hogy az *feltétlenül* adassék meg, azaz ha a kikötött védelemnek esete előfordul, a segítség minden feltétel nélkül kiálljon.

Ha például a védszövetség kültámadás ellen kötött két állam közt, és a kültámadás esete előáll valamelyikre nézve, a másiknak segítségül kell menni, a nélkül, hogy e segítség iránt új alkudozásokat kezdhetne.

Ezen feltétlenség nélkül nincs a szövetségnek sem értelme, sem értéke, azaz e nélkül védszövetség nem létezhetik.

Ha mi a sanctio pragmaticát alapkötvénynek elismertük, reánk nézve sem volt volna más kérdés az olasz ügyben, mint a mint b. Eötvös a kérdést felvetette:

Fenforog-e a kültámadás esete a birodalom valamely részében?

Ha igen, akkor segílyt adni tartozunk minden feltétel nélkül, minden előleges alku kizárásával.

A magyar kormány, még maga Kossuth is, nem tartotta a segílyadást megtagadhatónak a sanctio pragmatica alapján és azt meg is igéri, de midőn a segílyt feltételekhez köti, már ez által értéktelenné teszi a sanctio pragmaticát, és mert oly feltételekhez köti, melyek a másik részről teljesíthetlenné, világosan megtagadja a sanctio pragmatica érvényét, s mert ez elismert alaptörvény volt, az alaptörvény érvényét tagadta meg.

És ezt teszi a minisztertanács jegyzőkönyvi határozata.

Ez ugyanis a segílyadást két oly feltételhez köti, melynek mindenike tényleg érvénytelenné teszi a segílyt.

Egyik feltétel az: hogy csak akkor adunk segílyt, ha a magyar korona egész területén a rend és béke helyre állítva és a törvények iránti engedelmség biztosítva lesz.

Másik feltétel: ha a sanctio pragmatica alapján fejlődött kapcsolati viszony a birodalom két része közt ezentulra csupán personal-unio gyanánt garantiroztatik.

Az első feltétel azért tette volna a segílyadást illusoriussá, mert minden valószínűség szerint sokkal előbb kell vala az olasz hadjáratban valamely döntő fordulathoz bekövetkezni, hol a veszély imminens és égető volt, mint minden emberi számítás szerint lehetséges a magyar korona egész területének pacificatiója.

A másik feltétel azért zárta ki a segílyadás lehetőségét, mert egy új pactum conventum alakítását involválta, melybe józanul sem a dynastia, sem Ausztria nem egyezhetett.

Ám vessük egybe a minisztertanácsi jegyzőkönyv szövegét, hogy annak értelme világosan álljon előttünk:

«Midőn azonban — így szól a jegyzőkönyv — a miniszterium ő fenségének (a nádornak) ezen javaslatot teszi, egyszersmind közakarattal jegyzőkönyvbe iktatni elhatározá: miként ezt korántsem kívánja oly értelemben vétetni, mintha a pragmatica santióból, melynek alapján a birodalom kapcsolatának épségben tartását az 1848: 3-ik t.-cz. 2-ik szakasza is kikötötte — *Magyarországra háruló azon kötelezettséget, miszerint ő felségét külmegtámadás ellen védeni tartozik*, kétségbe vonni akarná.»

Láthatjuk ebből, hogy a magyar kormány a sanctio pragmaticából folyó kötelezettséget tisztán, világosan és feltétlenül elismerte, még is ezeket mondja:

«Szóval ha hazánknak és királyunk koronájának materialis és moralis integritása teljes biztonságba helyezve lesz: a miniszterium összesen és egyenkint az országgyűlés irányában állását is kész ahhoz kötni, hogy az országban rendes hadseregnek azon része, mely az országban rendnek, békének s a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, ő felségének külmegtámadás ellen dispositiójára bocsáttassék a *pragmatica sanctio* értelmében.»

Ez annyit tesz: ha a magyar királyság területén a béke és rend teljesen helyreállítva, azaz: az Alvidéken a szerb, Erdélyországban az oláh és szász lázadás teljesen elnyomva, Horvátország és Szlavonia ismét meghódítva lesz, akkor a magyar kormány kész állását is ahhoz kötni az országgyűlés előtt, hogy a magyar haderő feleslege ő felségének külmegtámadás ellen dispositiójára adassék.

Ezen sovány ígéretet Kossuth az olasz kérdés tárgyalásának folyama alatt, mint láttuk, még oda módosítja, hogy ha mindezen feltétel valósul is, nem fogjuk egyszerűen mondani: «tessék hadseregünkkel disponálni», hanem beállunk békéltetőnek Ausztria és Olaszország közt és megszabjuk, mi maradjon az olasz tartományokból Ausztria birtokában, és minő belinstitutiókkal láttassék el, és mi mentessék fel.

És ezen magyarázatot, mint ismét láttuk, a magyar kormány elfogadta és formulázta is és a képviselőháznak előterjesztette.

És már most kérdehetünk mindenkit, kinek szövetséges államviszonyokról csak fogalnia van, hogy Ausztria az ily lealázó feltételek alatt, minővé Kossuth békét dictáló magyarázata a segélyadást tette, ha szinte Magyarország segélyt és pedig tettelegesen segélyt ajánlott volna is, elfogadhatja-e?

Azt nem is akarom itt felemlíteni, azaz bővebben magyarázni, hogy a minisztertanácsi szövegezés ő felségének, t. i. a magyar királynak dispositiójára hadsereget ígér, holott a magyar közjog szabályai szerint a hadsereg feletti rendelkezés egyenesen a magyar király felségi joga úgy mint a *jus pacis et belli*.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv szövege tehát nemesak a *sanctio pragmatica* eddigi értelmét forgatja fel, de a felségi jogokat is alterálja és módosítja, t. i. a főhaduri, a béke és háboru jogát, és teremti tényleg parlamenti hadsereget.

Sőt a minisztertanácsi jegyzőkönyv még ennél is tovább megy s azt mondja:

«Ezen ígéretnek valósitása már most szorosan attól függ, hogy a magyar korona területén a béke és rend helyre álljon — és a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen beavatkozástól ment kormányzata nyiltan őszintén elismerve és megóva legyen annyival inkább, minthogy a miniszterium az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el van határozva a magyar nemzetnek ő felsége által is szentesített önállásából *semmi áron egy hajszálnyi sem engedni*, és a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatöreléssel felelni.»

A pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen beavatkozástól ment kormányzata két államban csak a personal-unio alapján lehetséges.

Kétségtelen, hogy KOSSUTH a Magyarország és Ausztria közti kapcsolati viszonyt personal-unióknak tekintette. Ő ma is és mindenkor Magyarország teljes és feltétlen függetlenségéről álmódott.

De azt már csudálhatjuk, hogy DEÁK is, pedig ő volt az időben mint később is jogi tekintetben az ország tanács-adója, a viszonyt Magyarország és Ausztria közt personal-unióknak vette. Ezt fejtette ki 13 évvel később is az 1861 ki országgyűlésen.

Pedig megczáfolyhatlanul áll kettő:

Egyik: hogy a kapcsolati viszony Magyarország és Ausztria közt 1848-ig ha nem is jogilag, de tényleg nagyon is realis természetű volt, és az 1848-ki törvényekben is nemesak a korona egysége, hanem a kapcsolat épsége is hangsúlyoztatik, és ezen kapcsolat mi-volta nem fejtetik ugyan meg, de a *sanctio pragmatica* ünnepélyesen elismertetik és közös ügyek létezése is, azoknak elintézése rendeztetik. A personal-unio pedig közös ügyek létezését kizárja.

A personal-unió tehát már 1848 tulment.

Másik: hogy personal-unio alapján sem a dynastia nagyhatalmi, sem az osztrák-magyar birodalom európai állása nem képzelhető, sőt annál kevésbé rendezhető, minél inkább kibontakozott a birodalom a következő idők folyamában az olasz és német kötelekekből.

Ő felsége a magyar országgyűléshez 1848 márczius 31-kéről kelt leiratában részletezi a közös pénzügyi kiadásokat, a hadügyre nézve felemlíti a közös hadseregbeli felszereléseket, közös tűzérseget, mérnökséget stb. s annak költségeit.

A kormány és országgyűlés Pozsonyban hódoló elismeréssel fogadta a leirat kifejtéseit.

A dynastia és a bécsi kormány azt várta ez országgyűléstől, hogy a birodalmi kapcsolat elintézetlen hagyott ügyeit rendezni fogja, különösen pedig az Olaszországban fenforgó szorongatott helyzetnek erélyes fellépése által jobb lendületet ad.

E helyett a magyar kormány oly előterjesztésekkel lép az országgyűlés elé, melyek mint fennebb láttuk:

nemcsak a *sanctio pragmatica* ünnepélyesen elismert kötelezettségének teljesítését tagadja meg, és azt minden érvényéből kiforgatja; —

hanem a *personal-unio* feltételével oly kapcsolati viszonyt akar létre hozni, mely a multban nem létezett, mely a törvényekben máskép áll, és mely mellett a birodalom jövője kockázatva van.

Mi ezen minisztertanácsi eljárás hatását Bécsben leginkább terhelte, az volt, hogy :

be kellett látniok, miszerint Magyarország a márcziusban engedményezett önálló kormányzat álláspontján meg nem áll, hanem a fennállott kapcsolati viszonyokat teljesen felbontani akarja; —

más részről Magyarország másod ízben áll elő követeléseivel, hogy a dynastia szorongatott helyzetét és a császári hatalom tehetetlenségét továbbra is kiaknázva, felhasználja.

Végül a mi erkölcsi hatásában a legnyomasztóbb volt, Magyarország az olasz kérdésbeni eljárásával nemcsak a dynastia és birodalmi érdekek támogatására nem mutatott semmi hajlamot, sőt épen azok ellen foglalt állást és ez által az általános forradalmi szellemnek adott lendületet, a minthogy az ellenünk támadt lázadások reményeit is fokozta, és azok terjedését előmozdította.

Sőt a magyar közjognak legegyszerűbb kérdését, mely iránt mindenki tisztában volt, oly complicatióba hozta a magyar kormány a válaszfelirati vita közé keverve a képviselőház elé, és abban felvetette Kossuth által a bizalmi kérdést, úgy hogy a képviselőháznak nem lehetett mást tennie, mint vagy azt megszavazni, vagy az ország válságos napjaiban a legfényesebb miniszteriumot elbuktatni és beláthatlan zavaroknak forrását megnyitni.

Az elmondottak után mindenki befogja látni, hogy az ily szerencsétlen eljárás közösségébe az országgyűlés mondhatni akaratlanul vonatott be, melytől csak az összes miniszterium ellen intézett erőteljes fellépés által menekülhetett volna, mire akkor még gondolni sem mert senki.

Ha már most meggondoljuk, hogy gr. BATTHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK, KLAUZÁL, b. EÖTVÖS, MÉSZÁROS minden kérdés és kétségen kívül távol voltak még gondolatukban is mindentől, mi a fennálló törvényeket sértheti, vagy a forradalom színét viselheti, vagy a forradalomnak kedvez, és mégis belevitetni engedték magokat és magokkal sodorták a legbékülékenyebb szellemű képviselőházat is, méltán kérdehetjük: miként történhetett ez, és kire hárul ezen szerencsétlen helyzet felelősségének sulya?

Ha annyi könnyűséggel, mint könnyelműséggel kezelnök a történelmet, egyszerűn így felelnénk:

KOSSUTH formulázta és vitte bele a minisztertanácsot ama jegyzőkönyv elfogadásába —

KOSSUTH vezette az olasz kérdésben a kormány részéről a tanácskozásokat és ő forgatta a kérdést odáig, míg abból bizalmi kérdés lett és a képviselőház nagy többsége által elfogadtatott.

A felelősség tehát őt illeti.

Ámde ez mentené-e gr. BATTHYÁNYT s társait, és mentség volna-e a képviselőházra?

Épen nem.

És minél inkább hiszszük azt, hogy a képviselőház többsége csak gr. BATTHYÁNY és társai iránti bizalom és ragaszkodásból mentek bele, annál sulyosabban terheli az gr. BATTHYÁNY és társai eljárást és engedékenységet.

A szerencsétlen helyzet, melybe Magyarország a dynastia és birodalom irányában jutott az olasz kérdés eldöntése által, még kibékíthetne bennünket, ha e helyzetet előidézni gr. BATTHYÁNY és társai úgy a képviselőház többsége akarták volna — de nemcsak nem akarták, sőt könnyen belátható következéseitől irtóztak.

És még is megteremtették a válságos helyzetet.

Ha ezen eléggé nem sajnálható szerencsétlen állapot forrását kutatjuk, abban kell azt találnunk, hogy gr. BATTHYÁNY nem volt tájékozva a képviselőházi többség szelleme felől.

Azt láthatta, hogy a kormánynak együttesen példátlan nagy többsége van; de miként alakul e többség, ha esetleg a kormány bomlanék, vagy a kérdés Kossuth és közte vettetnék fel — erről tájékozva nem volt.

E tájékozás pedig lehetetlenné lett téve a kormánypárt felbomlasztása által.

A párt felbomlása tehát azon főforrás, melyből a bekövetkező bajok egész özöne fakadozott.

Azon sebes felfogással, törhetlen erély és bátorsággal, melylyel gr. BATTHYÁNY birt, ha ő a kormánypárt élére áll, és avval érintkezésbe lépve, felismeri az egyedüli erőt, mely még a dolgokat és őt megmenteni képes, és ha hozzágondoljuk azon kölcsönhatást, melyet gr. BATTHYÁNYRA a párt és ő a pártra gyakorol szükségkép, ha ő határozott lépéseiben a képviselők tanácsára támaszkodik, ezek viszont a mesterségesen felizgatott hangulat ellen a miniszterelnök erélyében és bátorságában lelnek támaszt, oly erősözvetség áll elő, mely ellenében bizonyosan eltörpül minden forradalmi törekvés és a haza mentve van.

S ekkor mi történik KOSSUTHAL?

Ha valaki az előzményekből csak némileg fogalmat szerzett magának az ő egyéniségéről, el fogja hinni, hogy KOSSUTH ha előtte más választás nincs, mint a képviselőház szilárd akaratu többsége és egy csekély minoritás meg a karzatok tapsai, melynek a BATTHYÁNY erélye és PÁZMÁNDY ügyessége könnyen batárt szab, még csak habozni sem fog a hatalmasabb áramlatot követni, sőt annak élére állni, hogy a vezérlet látszatát megmentse.

A ki ebben kételkednék, fussa át az országgyűlési naplóban az olasz kérdésben a vita folyamát azon jelenetig, midőn KOSSUTH az ellenzék ellenében felhívja a házat nyilatkozásra — és látva az aránytalan nagy többséget, azonnal kiméletlen kitöréssel fordul az ellenzéknek s oda kiáltja: «törpüljön el ez a minoritás», melyet pedig a karzatok tapsai kísértek.

A ki pedig gr. BATTHYÁNYNAK a dolgok megmentésére törhetlen kitartással a végsőkig vitt küzdelmeit látta, — a ki látta, mennyi önmegtagadásba kerültek büszke lelkének azon lealáztatások, melyeket miniszteriuma csak az olasz kérdés tárgyalása alatt is KOSSUTH eljárásában szenvedett, nem fogja őt vádolni, hogy önként megvetette volna azon egyedüli mentő és tisztességes eszközt: a kormánypárt consolidatióját, ha önmaga e dologban tájékozatlan lévén, DEÁKNAK a pártok iránti ellenszenve által oly utra nem tereltetik, melyen a siker — mint a következés kimutatta — lehetetlenné vált.

Mint fentebb elmondottam, Bécsben a magyar miniszterium megalakulása után minden figyelem Magyarországra lón függesztve,

és soha ott a magyar állapotok fejlődését gondosabban nem figyelték és jobban nem ismerték, mint ezen időben.

SZÉCHENYINEK is úgy nyilatkoztak Bécsből, hogy Magyarország a birodalomban az egyedüli pont, mely a jövő stabilitásának biztos támaszt ígér.

Bécsben az aula és munkás osztály zavargásai és fékezhetlen forrongása már a társadalmi viszonyokat fenyegeti. Prágában a szláv törekvések lépnek azonnal előtérbe, mely a német hegemoniát támadja meg. Magyarországon a társadalmi rend érintetlen, a magyar faj egész súlyával begravitál.

Nálunk a hatalom tényleg, a szellemi és vagyoni erő kezében. A túlhajtó demagogiát egyedül KOSSUTH képviseli csekély, alig számítható töredékkel.

Minden attól függ a jövőt illetőleg: bir-e a születés, vagyon és ész túlsúlya gr. BATTHYÁNY és társai személyében a demagogia egyetlen emberével, KOSSUTHAL?

Ezt kell bevárnunk — így szóltak a grófnak. A löváros időközbeni zavargásaira nem sokat adtak, Európában a forradalmi szellem csillapodni még nem kezdett, Bécs folytonosan lázongott, hogy ez a magyar főváros izgalmas elemeire hatástalan maradjon, nem volt képzelhető, de nem is látszott aggasztónak.

Mindent az országgyűlés irányadó szellemétől vártak, mert ismerték az egész ország békés hangulatát Pest forrongása ellenében.

Még mikor az országgyűlésben is — az olasz kérdés letárgyalása után — csatlakoztak, nem a kormány és országgyűlés szellemét, de ügyetlenségét vádolták.

Látták, mint mi gr. BATTHYÁNY küzdelmeit KOSSUTHAL, nem ismerték föltre a kormány ballépéseit.

Nem is volt gr. BATTHYÁNYNAK más szerencsétlensége, mint hogy utját tévesztette, és az egyedül helyes és sikert adható eszközt — az országgyűlési pártalakulást — mellőzte.

E helyett saját és a haza vesztere, KOSSUTH meghódításában kereste a mentő szert.

Elhitette magával, hogy vagy megszeliditheti vagy megfékezheti szilaj hajlamait.

Legmélyebb kegyeletem a miniszterelnök emléke, nagy érdekei és tragicus sorsa iránt sem engedi, hogy igazságtalan legyek KOSSUTH iránt és ki ne mondjam meggyőződésemet, mikép mind

a megszelidítés, mind ha szükség a megfékezés teljesen hatalmában áll vala gróf BATTHYÁNYnak, ha ennek is helyes útját megtalálja.

És erre senki sem lett volna inkább hivatva, mint éppen gróf BATTHYÁNY rendkívül imponáló személyisége, rettenthellen bátorsága, mely mitsem ismert kevésbé mint a félelmet, és bizonyos többségi benyomást gyakorolt mindenkire. Láttuk őt izgatott tömegek közé lépni, s azok meghunyászkodva vonultak félre utjából. Volt eset, hogy felizgatott csöcselék szállására rontott, elég volt megjelenése az elárasztott teremben, hogy azonnal kitakarodjanak.

Nem félt az utcák zajától, a tömegek csinált lármáitól, a sajtó féktelenkedéseitől, de sajnálni kell, hogy megvetette és figyelembe sem vette azokat, mert félni ezektől — gyávaság, de megvetni — hiba.

Kossuthal szemben bizott gr. BATTHYÁNY személyes befolyásának erejében, mely ritkán hagyta cserben, és mert Kossuthot könnyen befolyásolhatónak és ritkán, tán soha makacsnak nem találta, ő is engedékeny lett szeszélyei iránt, remélve, hogy kedvezőbb perczen fordít ismét a dolgon.

Azt, hogy Kossuthra könnyen hathat, tudta, de tudnia kellett volna, hogy e hatás tartóssága csak külső impulsusok által biztosítható. Kossuth könnyen hajolt nézeteire, tett is fogadásokat, de ha szószerűre lépett, feltűzelte hallgatóit és megkapatva a támadt áramlat által, feledte fogadalmait, feledte miniszterségét, kormányzóno ki állását és mindent, és sodortatott az áramlat által.

Kossuth egyéniségének e sajátságát csak SZÉCHENYI gróf értette át egészen, mások előtt ismeretlen volt. Láthatták pedig, soha világosabban mint az olasz kérdés vitái alatt, hogy Kossuthnak felette ingerlékeny vérmérséke mellett könnyen izgatható, de lágy kedélye van, erős érzelmei lehetnek, de mély meggyőződése nem. Benne a legféktelenebb gerjedelmek és határtalan becsvágy csirái vannak, de ezek nem magából, csak külső impulsusokból nyerhetnek életet.

A minden tekintetben silány, de izgatásban ügyes MADARÁSZ LÁSZLÓ nagyobb és tartósabb befolyást gyakorolt Kossuthra, mint gróf BATTHYÁNY a hatás annyi külső és belső attribútumaival.

Gr. BATTHYÁNY Kossuth által akarta Kossuthot magát megszelidíteni és ez végzetes balfogás volt.

Ellenkezőleg ha gr. BATTYÁNY egy erős kormánypártban saját nemes szándékai mellett erős áramlatot teremt, mely a törvényhozásnak nálunk ellenállhatlan tekintélye által kétségkívül lehűti a fiatalság túladó buzgalmát; bizonyos lehet benne, hogy KOSSUTH-ban makacs ellenfélre nem talál, sőt ha a nyilvánosság terén a párt vezérletét, mint tette, áteengedi, többször lesz alkalma DEÁK-nak KOSSUTH szigorát a törpe minoritás ellenében kiszelidíteni, azon minoritását, mely társainak ügyetlenkedése miatt KOSSUTHOT magához sodorva igen hamar a helyzet urává lett, és megteremtette a forradalmat a legbékülékenyebb országban.

S ezen szerencsétlen helyzetnek alapját az olasz kérdés letárgyalása vetette meg.

A tárgyalás eredményében elvitathatlan lett, hogy a miniszterium nagy többségének jó szándékai ellenében a képviselőház aránytalan nagy részének békét ohajtó hangulata mellett a demagogia ülte diadalát és ismét KOSSUTH lett a helyzet ura, kinek ellenében gr. BATTYÁNY rendkívüli erélye, DEÁK minden bölcsesége megtörött.

Bécs elvesztette hitét Magyarország békés utoni pacificatiója iránt.

Magyarország ezentúl a birodalomra nézve meghódítandó ország lett, úgy mint számunkra Horvátország és Szlavonia.

Mi elismerve a korona egységét a közös uralkodó személyében, a kapcsolat minden kötelékeit szétéptük.

Épen ezt tette Horvátország és Szlavonia irányunkban is.

A kapcsolati viszony ugyan különböző természetű volt köztünk és Ausztria — mint köztünk és a horvát-szlavon kapcsolt részek közt. De a szorosabb vagy tágabb kapcsolat felbontása egyaránt a megszakítás ténye, egyaránt forradalmi tény volt.

Összegezzük már most röviden, mit vártak és mit kaptak tőlünk a bécsiek az olasz kérdés letárgyalása által?

Várta a dynastia és a bécsi kormány, hogy a sanctio pragmatica ünnepélyesen nyilvánított értelmezése után a magyar országgyűlés ő felségének a külmeztámadás ellen köteles hadsegélyt készségesen és feltétlenül megajánlja.

Várta, hogy ez által Magyarország a dynastia és birodalom támaszává szegődik, és határozottan a forradalmi törekvések ellen foglal állást.

Várta, hogy ez által az olasz sereg felbátorítást nyervén, több

önbizalommal folytathatja a csatát és kedvezőbb békét hamarabb köthet.

Várta, hogy Budapestre költözvén, a horvát és szerb lázadások jó részt engednek, a bécsi forradalmi mozgalom is kénytelen tágitni, és haderő szabadul fel az olasz hadjárat támogatására és a belbéke és rend helyreállítására.

Várta végre, hogy Magyarország támogató állásfoglalása által megerősödvén a birodalom megroncsolt tekintélye, a német ügyek fejlődésére is Frankfurtban hatályos befolyást gyakorolhat. Európa előtt is megingott nagyhatalmi állása megszilárdul.

E várakozások fejében mit nyert tőlünk?

A trónbeszédben az indulatok felzaklatását véve indokul, a magyar kormány nem mondat egyebet, mint Olaszországban a külmegtámadás és háboru egyszerű megemlítését, ellenben a válaszfelirati javaslatban viszonzásul egy sovány ohajtást, hogy a háboru befejeztessék.

Az adandó segély kérdését illetőleg a képviselőház naplója ad felvilágosítást a minisztertanács két jegyzőkönyvi nyilatkozatának alakjában.

Ezen jegyzőkönyvi nyilatkozatok

elismerik Magyarország kötelezettségét külnegtámadás esetében segélyt adni a dynastiának, ezt ígérk is az országgyűlés előtt javaslatba hozni, de csak azon feltét alatt —

ha a magyar korona egész területén előbb a törvények iránti engedelmesség, a béke és rend helyreállitva, a magyar korona integritása biztositva lesz —

ha Magyarország függetlensége akkép lesz elismerve és megóva, hogy a pénz- és hadügyi kormányzat is önálló, független s minden idegen beavatkozástól ment legyen.

Végkép ha ezen feltételek valósulnának is, meg kívánják szabni a béke feltételeit az olaszokra nézve és csak akkor adnak tetteges segélyt, ha ez iránt is biztosítékot nyernek.

A bécsi köröket nem az hangolta le annyira, hogy Magyarországra nézve minden várakozásaikban csalatkoztak és Magyarország épen ellenkező állást vőn mint mire számoltak, de főleg az, hogy Kossuthot látták felülkerekedni minden mérséklett elemek fölé, őt pedig a megtestesült forradalomnak tartották.

A legsomorubb eredménye e helyzetnek az volt, hogy a mily mértékben hanyatlottak a remények Bécsben, épen oly fokozatban

emelkedtek a kilátások az ellenünk lázadott elemeknél. Mindinkább hinni kezdték a horvátok és szerbek, hogy Bécs kényszerítve lesz ajánlataikat elfogadni és nemzetiségi törekvésöket tettlegetesen gyámolítani.

És úgy történt, a mint a sors könyvében megírva volt, és mi törökös fatalismussal néztük annyi jó akarat tehetetlenségét.

Ezeket már rég megírtam, midőn Kossuth munkája: «Irataim az emigrációból II. kötet» kezembe jutott.

Ha ezen munkában Kossuth confessióit bírom, nem volt volna szükség kiváló gonddal összeállítani azon sajátságos eljárás részleteit, melyet Kossuth mint a kormány designált szónoka az olasz kérdés tárgyalásánál a képviselőházban követett.

Kossuth e munkájában a dolgot bámulatos naivsággal így adja elő:

«CANTU CESAR olasz történetíró azt írta történelmében, hogy a magyar országgyűlés 1848 júliusban, az én indítványomra negyvenezer embert adott Ausztriának az olaszok ellen.»

«Még most is igen sokan vannak Olaszországban, kik a hírneves történetíró e téves állítását valóságnak tartják s ha a magyarok iránti rokonszenv felől szólani alkalom akad, még most is akadnak olasz lapok melyek CANTU ez állítására hivatkozva a magyar nemzet felől s különösen felőlem nem épen barátságosan nyilatkoznak.»

«Többek közt pár év előtt névtelen levelet kaptam, melyhez egy nem tudom melyik lapból kiollózott cikk volt csatolva, telve epés kifakadásokkal a magyar nemzet ellen s különösen ellenem a miatt, hogy mi negyvenezer ember segítséget adtunk az olaszok leverésére Ausztriának, mely kitakadásait cikkkiró a feletti mély megbotránkozásának kifejezésével rekesztette be, hogy engem, ki az olaszok leverésére e tetemes segéderőnek megadását indítványba tettem s keresztülvittem, az olasz kormány nem átal még tetemes évi segélydíjjal is hízalni.»

Ezen alkalmatlan állítások czáfolata szolgál indokul Kossuth naiv vallomásainak:

Idézi Kossuth az 1723-ki alaptörvény szavait, s abban foglalt kötelezettségünket a segélyadás iránt s így folytatja:

«Bár ilyen volt akkori helyzetünk, s bár a közös uralkodó Sardinia által, tehát külhatalom által volt megtámadva: még is teljességgel nem áll, hogy mi csak egyetlen embert is adtunk volna a bécsi udvarnak az olaszok elleni háborura. Soha a mi megegyezésünkkel egyetlen egy magyar katona sem küldetett az olaszok ellen . . . egyetlen egy katona kiállítása sem kéretett vagy szavaztatott meg, hanem a *segélyadás kikerülésére* oly középut lett használva, mely az olaszoknak legkevesebbet sem ártott, minket pedig megmentett attól, hogy már akkor, mikor még a harcznak elfogadására Ausztriával készületlenek voltunk, az 1723-ki törvényből reánk hárult kötelességet elvileg is megtagadva mint királyi miniszterek . . . az uralkodó ellen forradalmi térre lépünk.»

Lehet-e miniszteri perfidiát naivabb cynismussal elmondani, s előzményeül mindig császári forradalomról beszélni, mely minket ártatlanul végzetes háboruba kényszerített ?

De halljuk tovább ez érdekes vallomásokat :

«A valódi tényállás a következő :»

«Az 1848-ki országgyűlés július 5-én lett megnyitva.»

«A külviszonyokat nem lehetett említés nélkül hagyni a trónbeszédben.»

«ISTVÁN főherczeg nádor, királyi helytartó «felülről» kapott utasítás folytán kívánta, tegyük bele a segélykérést az olaszországi háboru bevégzésére.»

«Mi miniszterek ezt megtagadtuk, s abban történt a megállapodás, hogy a trónbeszédben ennyi mondassék :»

«A külviszonyokat illetőleg a lombard-velencei királyságban, hol a sardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak ellenséges seregei is harczczal támadták meg ő felsége seregeit, a háborut bevégezni nem lehetett.»

«Azonban a dolog természetében fekszik, hogy a válaszfelirat tárgyalásánál a miniszteriumnak elő kelle adnia, hogy mi az ő politikája szemben az uralkodó e «be nem végzett» háborujával.»

«Ez meg lett állapítva, jegyzőkönyvbe lett véve, s nekem mint a miniszterium szóvivőjének jutott feladatul megismertetni a képviselőházzal a miniszterium következő határozatát :»

S itt idézi Kossuth szószerint az általam is idézett miniszteri jegyzőkönyv érdekelt szövegét, s idéz a tárgyalások alatti beszédei-

ből némely passusokat, melyekben magyarázza az ellenzéknek, mikép érti az olaszokkai békekötést.

«Ebből látszik — így ír tovább páratlan naivitással — hogy mi annyi veszélytől környezve bár, már akkor oly politikai programot állítottunk fel, melyet tizenegy évvel később NAPOLEON császár és az olasz király magentai, palestrói és solferinói győzelmei béreül is elfogadtak, sőt az osztrák kézen maradt részre nézve kevesebb biztosítással, mint a mennyit mi követeltünk.»

És az az együgyű Ausztria vonakodott elfogadni KOSSUTH programját, mely az ő rovására az olaszoknak többet adott, mint mennyit a franczia császár és olasz király nagy győzelmek után is követeltek. Bámulatos vaksága Ausztriának!

«Ilyen volt a határozat — így végzi KOSSUTH. — Az ily esetre s ily feltételekhez kötve nem adott, ha nem eventualiter kilátásba helyezett segély ígérese *gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása*. A bécsi udvar ezt tökéletesen meg is értette, annyira megértette, hogy azon manifestumában, melylyel ellenünk a harczot nyíltan megkezdette, ezen elhatározásának indokai közt egész határozottsággal azt említi, hogy a magyar országgyűlés én általam félrevezetve az alattvalói hűség ellenére a küllellenség által megtámadott fejedelemtől a segélyt megtagadta.»

De hát nem volt-e KOSSUTH vallomásai után igaza a manifestumnak fentebbi állításában.

Kell-e ezekhez bővebb commentár?

És ily kétalaku politika közösségébe vonatott be BATTHYÁNY, SZÉCHENYI, DEÁK s a többi miniszterek, s általok a magyar országgyűlés.

Az elhunyt nagy hazafiak iránti kegyelet alig fogja megköszönni KOSSUTHnak e vallomásokat. Ez őket vagy mint e kétértelmű politika részeseit vagy mint dupirozottakat fogja az utókornak bemutatni.

Legyen mindenkinek a maga hite szerint. De én úgy érzem s úgy szeretem hinni, hogy a tiszta magyar érzéknek mi sem viszsztatasztóbb, mint az alakoskodás és kétszínűség akár hol és akár kiben lássa azt.

Végül azon észrevételt sem hallgathatom el, hogy ha KOSSUTH az emigrációból való irataiban még sokat elmond az 1848- és

1849-ki eseményekről, nagyon megkönnyíti a történészek munkáját az események valódi indokainak kutatásaiban.

A mit ők nagy gonddal állítanak össze a történelmi fejlődések átvizsgálásából, azt Kossuth vallomásaiban készen adja kezökbe kétségtelenül a történelem nagy nyereségére.

A mit senki ez országban nem merészelne ma ráfogni, vagy róla feltenni, azt magáról ő maga mondja el. Legyen neki az ő kedve szerint.

XVI. FEJEZET.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka. Ennek decomponáló hatásai az országgyűlésre. A forradalmi elemek diadala. Kossuth és minisztertársai közt megszűnik minden solidaritás. Kossuth lapjában július 30-kán nyilatkozik, a »Márctzius Tizenötödike« azonosítja pártját Kossuth-tal. Kossuth július 30-ki hirhedt nyilatkozata. Rákövetkezve egy tüntetés Frankfurt mellett, összekötve Ausztria elleni fenyegetéssel a képviselőházban. A többi miniszterek közönye Kossuth fellépése ellen. Deák maga a personal-uniót ismeri el közjogi alapnak. E nézet senki által nem ellenezve köznézetté lesz.

Ha egy higgadtabb kor nyomozó történésze egykor végig tekint a gyászos események hosszú során, melyek az 1848-ki magyar forradalom méhéből indulva, tizennyolcz éven át a birodalom és magyarság sorsára özönlött, és látni lesz kénytelen, hogy e végzetes mérkőzés a birodalom két fele közt a kölcsönös megtorlás rendszeréhez vezetett, hol mindkét fél évek során csak egymás megtörésére működött, és csak helyrehozhatlan óriás veszteségek után erejökben megtörve jutottak valahára a szükséges kibékülés belátásához —

minél tisztább világításban fognak előtűnni szemeinek e mozgalom nagyszerű utóhatásai, melyek 1859-ben és 1866-ban egy európai államalakulás forrásaivá lettek, annál feszültebb érdekelt-séggel fogja kutatni a mozgalom első keletkezésének valódi forrásait.

Ellenállhatlan ingerrel fog vonatni az 1848-ki események fejlődésének kutatásához és megértéséhez.

És ha minden adatok egybevetéséből kénytelen lesz egyszerűen eltekinteni azon gyarló és érthetetlen indokolásoktól, melyeket a felek az udvari camarilla működésében, a dynastia és bécsi kormány recuperationalis vágyaiban, más részről a magyarság szakadási hajlamaiban és önállósági aspiratióiban vagy egy nagy izgató féktelen becsvágyában vélnek feltalálni —

mindezen indokolást, melynek igazolását nem találja, elvetve,

kénytelen lesz belátni, hogy e nagyszerű mozgalom tisztán eszményi alapon keletkezett, és az eszmék és felfogások chaoticus zavarából s ebből eredő félreértések forrásából merült fel s öltött oly nagy, mindkét félre annyira végzetes arányokat.

De midőn ezen eredményhez jut — ismét egy nagy kérdőjel előtt találja magát.

Átvizsgálhatja a magyar nemzeti élet valamennyi századait, s nem fog találni korszakot, hol a nemzet szellemi productivitása fényesebb volna mint az 1848-at megelőzőtt időben.

Századokat foglalhatunk össze nemzetünk életéből, hol a kulturális arányokat sem feledve egyszerre annyi szellemi kitünőségeket mutathat fel hazánk, mint ama korszakban, hol tévedéseinek szomorú áldozatává lesz.

És ha ezen az általam eddig elmondottakból elég világosan kidomborodó eredményhez jutunk akaratlanul, tán nem lesz hiu fáradság megvizsgálni tüzetesebben, vajjon a fentebb kimondott súlyos ítélet történelmi igazság-e?

És ha csálhatlan adatok alapján kénytelenek lennénk beismerni ama kor végzetes tévedéseit, egy más nehéz kérdés tolatodik előnkbe, az t. i., hogy hazánk e korbeli nagy vezetői közt ki és mennyiben osztozott e tévedésekben?

Azt mondani egyszerűen, hogy KOSSUTH téves felfogása a birodalom kapcsolatának viszonyáról Magyarországgal vitte az országot a téves utra, ez igen méltatlan színben mutatná fel SZÉCHENYI, DEÁK, BATTYÁNY és annyi szellemi kitünőségek és az országgyűlési mérsékelt hazafiak seregének életrevalóságát, kik összevéve egy hazáját rajongón szerető és nézeteiben épen nem makacs nagy szónoknak vészthozó tévedéseivel nem bírtak volna.

De ez is ép oly történelmi igazság volna, mint a bécsi camarilla rendkívüli ügyessége, mely a magyar nemzetet akarata ellen a forradalomba vezette.

Történelmi igazságot keresve vissza kell tehát utasítanunk mindezen felfogásokat. E helyett keressük a rendelkezésünkre álló hiteles forrásokból az eszmék alakulásának akkori menetét, vizsgáljuk történelmi szigorral a tényeket és helyzeteket, lássuk fejünkint vezetőinknek viszonyát az eszmék alakulásához és tisztán, világosan fog előttünk felderülni az események lánczolatos fejlődése, s nem szorulunk képzeleti bűnbakok teremtésére.

Én pedig különösen, ki feladatomat e munkában oly szigorú

szabatszággal megjelöltem, és a nagy gróf szomorú életfolyását éppen e válponton kell esetelnem, mellőznék minden lélektani tekintetet, ha ezen kérdések teljes ellemzésébe egész bátorsággal nem bocsátkoznám, mert csak ezen kérdések fejtegetéséből fogjuk megérthetni lelkének felette szorongatott állapotát és kedélyének azon nyomottságát, mely ez időben reá nehezedett és végkép elviselhetlenné vált.

Szolgáljon ez mentségemül is a fentebbi kérdések részletes fejtegetéseért s tán előforduló némely ismétlésekért.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka s mi átléptük a Rubicont.

Nem lehetett többé kétség az iránt, minő állást foglal el Magyarország a birodalmi érdekekkel szemben.

Senki sem tagadhatta, hogy a forradalmi irány kerekedett fölibénk, ellenére a kormány és országgyűlés nagy többségének. A mi legszomorítóbb: győzött az utcák és klubok zaja a nemzet józan érzülete felett.

Alig tudjuk ma elképzelni az ily esemény romboló hatásait a közügyek folyására. A józanabb elemek lehangolva ily visszás eredmény által, részben elhagyatva, részben kijátszva látják magukat vezetőik által; közülök az erősbek elhallgatnak, a gyöngébbek meghódnak. A győztes fél mindig vakmerőbb lesz, és mert félti a nehezen kiereszkolt eredményt, a sikerült erőszak semmi eszközeitől nem retten vissza.

Csak egy lépés s eléáll a terrorizmus ily időkben, mihez éppen nem kell azonnal gyilkolás és nyaktiló, elég az, ha oly elmérgesített áramlat hozatott létre a közhangulatban, mely ellen fellépni senki sem mer, mert a kevés elszánt ember belátja, hogy ellenszegüléssel a szenvedélyeket végletekre erőszakolni igen, de az áramlatnak gátat vetni és azt fékezni nem képesek.

Ez volt az állapot Pesten az olasz kérdés letárgyalása után.

A hangulatnak és változatainak hű kifejezését találjuk a «Márczius Tizenötödike» című lap akkori számaiban.

Még július 19-kén aggódva szól az olasz kérdés sorsáról a képviselőházban. Szól az európai népek általános sympathiájáról az olaszok iránt. Állítja, hogy Magyarországon semmiben sincs nagyobb egyetértés, mint «az olaszoknak minden sikert kívánni.»

S kérdi: «a miniszterium a hon ily hangulatában köti állását annak ellenkezőjéhez?»

De már július 24-kén a tárgyalás után megnyugszik az eredményen s így szól:

«Oly miniszteriumnak mint a mienk, kemény dolog egy ilyen politikai kseft, hanem bele is tört bicskájok, s így mostanában az olasz ügy nem más, mint *«nesze semmi, fogd meg jól»*.

Július 25-iki számában a tárgyalást így commentálja:

«A válaszfelirati vitákról ivszámra lehetne írni czikkeket. Tanultunk belőle eleget.»

«Első a mi legfőbb, legörvendetesebb az, hogy Kossuth nincsen egy véleményen a többi miniszterekkel. Ez tény. Ez kitűnt — több helyen — a viták alatt.»

A nevezett forradalmi lap következő számaiban kíméletlenül kikel a miniszterium eddigi eljárása ellen. Az Ausztriától szakadástól minden tartózkodás nélkül szól.

Augusztus 3-ki számában «az osztrák szövetséget a BATTHYÁNY, DEÁK, SZÉCHENYI politika idétlen gyermekének» nevezi. Az országgyűlési miniszteri többségről pedig így szól:

«O táblalabirák, vegyétek elő szeművegeiteket, s ha nem látjátok istenített minisztereiteknek baklövéseit, feküdjetek hasra, olvassátok a *pragmatica sanctiót*, s fejeteiket küldjétek czinkét fogni.»

Legyen ennyi elég e lap hangjáról.

Azonban fontos, hogy az olasz kérdés letárgyalásából saját czéljaira két tényt constatált:

Egyik, hogy az olasz ügyben az eredmény annyi, mint «nesze semmi, fogd meg jól» ez a mit a *pragmatica sanctio* alapján ígérünk.

Másik, hogy Kossuth és minisztertársai közt semmi solidaritás nincs.

Mindkettőben teljesen igaza volt.

Mind e mellett ernyedetlen buzgalommal láttuk gr. BATTHYÁNYT azon fáradni, hogy e mély szakadás a kormányban eltakartassék és a miniszterium solidaritásának látszata megóvassék.

És e látszat megóvása vitte a kormányt Kossuthnal szemben a compromissumokba, melyekben, mint láttuk, az a lehető kiegyenlítésnek minden positióját feladta, s végkép a *pragmatica sanctio* oly értelmezését fogadta el, mely tuhment a fennálló törvények korlátaín és a kapcsolat feltételeit tagadta meg.

E látszat megóvása tönkre tette szükségkép Kossuth ellenében a többi miniszter tekintélyét, és lehetetlenné tette az országgyűlésen azon egészséges kiválást, mely józan parlamentarista actiót lehetségessé tett volna. E helyett a legmérsékeltőbb többséget oly kijelentések közösségébe vonta, melyeknek el nem hárítható következeitől lelkök mélyében irtóztak.

Gr. BATTHYÁNY kényszerült engedékenysége támogatva vagy inkább okozva DEÁK békitő befolyása és pártok iránti ellenszenvé által hozta létre e kínos helyzetet, mely a minisztereket Kossuth ellenében tehetetleneknek mutatta fel, a korinánypárt mérsékelt elemeit mindinkább csüggeteggé, a forradalmi elemeket ellenben merészebbekké tette.

Azonban csak egy pillantást kell vetnünk az akkori lapok nyilvánításaira, azonnal meggyőződünk, hogy a solidaritás látszatának nem hitt senki.

«Most kitűnik — így szól a «Márczius Tizenötödike» jul. 31-ki számában — hogy Kossuth többi collegáival nincs egy értelemben, következőleg a jelen miniszterium, midőn politikáját az ország előtt úgy árulta, mint a kormány összhangzó véleményét, akkor Kossuth népszerűsége ellenében a leggyöngédtelenebb visszaélés követte-tt el.»

Azt ekkor már tudta mindenki, hogy gr. BATTHYÁNY és társai a béke feltétlen hívei, és minden erejökkel meg akarják óvni a nemzetet egy végzetes háború eshetőségétől. Kossuth ellenben a nemzeti teljes függetlenség embere, ha kell, még a háború árán is.

Azt is tudjuk, hogy teljes függetlenség és háború egymást szükségkép feltételezik.

Kossuth ennél fogva a háborút, gr. BATTHYÁNY és társai a békét képviselték.

Ily benső helyzetben a solidaritás látszatának tett áldozatok a legnagyobb szerencsétlenség volt.

Annyival nagyobb pedig, mert végkép az ennyire ellentétes kormány felbomlását sem akadályozta meg, csak késleltette végzetesen azon időig, mikor az már nem válhatott többé a nemzet hasznára, mert épen az időben, midőn a miniszterium felbomlott, a horvátok átkeltek a Dráván és a végzetes hadjárat megkezdett.

Azonban hogy magamat minden félreértésektől óvjam, meg kell jegyezmem, hogy Kossuth fennebbi állásfoglalása ekkor még egészen dynasticus alapon nyugodott, és bárha az ő dynasticus

érzölete soha sem birt öseink vallásos mélységével, mind e mellett akkori vágyai a personal-unio korlátain túl még gondolatában sem kalandoztak.

Kossuth politikai állásfoglalását legvilágosabban kifejezte saját lapjában jul. 30-ki 26-ik számában tett nyilatkozat által, melyet neve alatt közrebocsátott.

E nyilatkozványt a forradalmi «Márceius Tizenötödike» nagy hanggal üdvözli, mint melyben Kossuth zászlót ragad és kitüzi, így szól felőle:

«A haza e czikkből diplomatrice értesül, hogy a miniszterium beljében a legkomolyabb szakadás van. Kossuth nem érez úgy, mint a többi miniszter. Kossuth meg van győződve, hogy a táblabíró-politika, mely a miniszteriumban oly nagy tulnyomósággal bír, e hazát nemcsak megmenteni nem képes, hanem inkább a leg-egyenesebb uton dönt a veszedelembe.»

«Kossuth elvégre eljöttnek hiszi a perczet, melyben saját egyéni nézetével bátran előlépjen, s egyszersmind eleget tegyen azon reményeknek, melyeket a haza nevéhez hozzá csatol.»

«A mi eddigi működéseinknek világos értelme mindig az volt, a mit ma Kossuth teljes határozottsággal sanctionál.»

Mint látjuk, e nyilatkozvány után e párt teljesen azonosítja magát Kossuth miniszterrel.

Lássuk már most magát a nyilatkozványt:

E nyilatkozványnak főindító okául azt látszik Kossuth venni, «hogy a birodalmi miniszterium Frankfurtból a tartományi miniszteriumnak Bécsben megparancsolta, hogy az ausztriai hadak az ausztriai császári színeket tegyék le és a német birodalmi színeket vegyék fel.»

A frankfurti birodalmi kormány ezen lépéséhez Kossuth az állami új alakulásoknak egész láncolatát fűzi.

Ausztria az örökös tartományokkal beolvad a német birodalomba, s avval közös területi, közös törvényhozási és kormányzati szövetségbe lép. Ez által az osztrák császárság megszűnik önálló lenni, hanem lesz a német birodalomnak egyik tartománya, mely a kormányzás fő ágaiban a német birodalom központi hatalmától függ.

Ha ez csak ideiglenesen is létesülhetett volna, akkor Kossuth állásfoglalása teljesen jogosult volt volna és ebben mindenki követi.

Mert ha az örökös tartományok a német birodalom közössé-

gébe lépnek, és pedig nem mint szövetségi vagy vámterületi, de mint állami egységet képező rész, akkor a *pragmatica sanctio* basisán fejlődött állami alakulás felbomlott, az új csoportulás gőczpontja a német birodalom lesz és Magyarország szükségkép kiválik a régi kötelékekből és fenntartva a korona egységét, a kapcsolat előbbi feltételei rá nézve megszűntek.

Ámde Kossuth e feltevésben oly államalakulás létezését vette fel mint bevégzett tényt, melynek még ma négy évtized múlva sincs látható jövője, sőt minden államalakulási fejlődés azután is épen ellenkező irányban haladott, és kibontakoztatván Ausztria dynastiáját az olasz és a nagy német kötelékekből, a *pragmatica sanctio* birodalmi alakítását nemcsak vitális értékűvé tette Európa számára, de mert súlypontját mindinkább kelet felé nyomta, gravitációját is mindinkább felénk tolta, és actiója körét nyugat és dél felé megszorítván, míg európai hivatása élesebb vonalokban előtérbe lépett, e hivatás teljesítése számunkra úgy mint Ausztria számára kevésbé terhes lett.

Azt tehát aligha fogja valaki tagadhatni, hogy egy mutatkozó államalakulási mozgalom, mely még semmi consistentiát nem nyert, sem érezhető befolyást nem gyakorolt, egy állam miniszterének *activ* politika alapjául nem szolgálhat.

Hibáznánk is, ha ezen bécsi szín-cserélési eseményt Kossuth-nál másnak, mint ürügynek vennők.

Kossuth fennebb hivatolt nyilatkozatában elhárít ez iránt minden kétséget.

Ő — meg lehetünk erről győződve — *optima fide* mondja nyilatkozatában.

«Én mint miniszter esküt tettem le. Ezen eskű szerint lelkiismeretem mondja — így kell, csak így szabad gondolkodnom.» A tévedés forrása nem az ő szándékában, de az ő felfogásában van.

Folytatólag ezen nyilatkozatában proclamálja a teljes bevégzett *personal-uniót* annak legvégső következményeivel, kimondván a frankfurti eseményekre hivatkozva,

«hogy internationalis viszonyainkban a magyar érdekek felett saját követeink és ügyviselőink által örködhessünk. Ezt én a jelen törvényhozás feladataihoz számítom.»

Vége e nevezetes nyilatkozványt ekkép fejezi be :

«Végezetül :»

«Az országgyűlés küldöttsége Innsbruckba megyen megvinni ő felségének hűségünket s kérni Budára jövetelét.»

«Istent hívom bizonyságúl, én azoknak sorába állok, kik ő felsége magyar királyi trónusának sérthetetlenségeért életüket készek feláldozni.»

«Innsbruckból nem lehet országolni. Bécs Frankfurttól függ, egy ily alárendelt trón nem lehet urunk királyunk hatalmának centruma.»

«Urunk királyunk csak Budán teljesen souverain.»

«Mi nem kaczerkodunk az ausztriai pénz- és hadügyi tárczákkal, de ha az ausztriai miniszterium azt mondja, hogy ezeknek a magyar tárczákkal egy kézben kell lenni, nem kellene csudálkoznia, ha valakinek eszébe jutna, hogy tehát Budán, hogy magyar kézben legyen. Mert Magyarország legnagyobb urunk országai közt; a magyar koronának megvannak jogai is, ott van Galiczia, ott Dalmatia, s mi tudnánk a visszaesatolásnak oly formáját, mely a nemzetiségeket nemzetiségek és nemzeti kormányuk iránt tökéletesen megnyugtatóná, — és akkor tán a horvátok iránt is eszünkbe juthat nem az egység, hanem a szövetség alapjára lépni. És leszen urunk királyunknak két birodalma. Egyik, hol teljesen souverain s melynek központja Buda; másik, melyben Frankfurttól függ, s ennek központja Bécs. Galiczia és Dalmatia nem tartozik — soha sem tartozott a német birodalomhoz, nincs érdekében ahoz tartozni, Bécsnek ellenben érdekében áll, Bécsnek a birodalom egységéhez kell gravitálni.»

«Íme letevének körrajzát urunk királyunk hatalma jövődjé biztosságának, le az ausztriai ház kétféle rendeltetésének . . . Adja isten, hogy hűségem szava fenn is megértessék.»

«A magyar nemzet királysági érzelmű. A magyar nemzetnek tehát Budán királyra van szüksége, joga van, hogy királya Budán legyen.»

«Hozza isten körünkbe ő felségét.»

«Ha ez nem történhetnék, én a legitimitás biztosítására még egy módot ismerek.»

«Eszembe jut, hogy ő felsége is volt ifjabb koronázott király még atyja életében. Ezen eset többször fordul elő historiánkban. Miért ne most is? a magyar nemzet szereti ama kedves herceget: FERENCZ JÓZSEFET, kire születésénél fogva a trón magas hivatása vár, és fiok iránti szeretetben sem fenséges atyja, sem

fenséges anyja bizonyosan nem akarnak hátrább állani e nemzetnél.»

«A magyarok Istene hozza körünkbe urunkat, királyunkat. De ha ez nem történhetnék, adjon nekünk ő felsége királyi tekintélyének legkisebb csorbitása nélkül, adjon fenséges FERENCZ KÁROLY főherczeg atyai szereteténél fogva hozandó áldozattal FERENCZ JÓZSEFBEN Budára egy ifjabb királyt.»

«E nemzet mint győzhetlen óriás fogja őt védeni a poklok ellen is.»

«És az ausztriai ház jövődjéje biztosítva lesz.»

«De a magyar Budán akarja tisztelni királyát. KOSSUTH.»

KOSSUTHnak fennebbi nyilatkozatát részletesen elő kelle adnom, hogy politikai conceptióinak egész rendszere világosan álljon előttünk, és felismerjük egyszersmind ama napokban az idő signaturáját.

KOSSUTH a magyar kormány egyik minisztere saját lapjában saját neve alatt egy politikát inaugurál, még pedig nem is kérdezve minisztertársainak nézeteit, mely nem csak Magyarország eddigi állami viszonyait egészen más lábra állítja mint a fennálló alaptörvény, hanem Ausztriának, Galicziának, Dalmatiának egészen más helyzetet mutat ki, és Közép- és Kelet-Európában a fennállott államrendszert lényegesen módosítja.

Ámde tekintsünk el ezen államalakulások korai ábrándjaitól és tartsuk meg azt, mi céljainkra kell, t. i. azon kijelentését, hogy ő Magyarországra nézve az abszolút függetlenség alapjára áll és annak keresztülvitelét az utolsó következtésekig, t. i. a képviselő határáig feladatunknak ismeri.

Ebben bírjuk politikai confessióját 1848-ki vezérférfaink egyikének, és pedig annak, ki végkép a helyzet ura lett és a nemzet sorsát eldöntötte.

Említettem fennebb, hogy KOSSUTH e nyilatkozata minő zajt ütött a radicalis körökben, s hogy azok magokat vele a törekvésben teljesen identificáltak. Benne vezéroket megtalálták, és ovatiók közt üdvözölték úgy, mint ki társaival a miniszteriumban határozottan szakított.

Sem emlékezetemben, sem az akkori lapokban, sem az országgyűlési naplóban nem talállok semmi nyomára annak, hogy a miniszterek ezen lármát keltett eseményekre legkisebb ügyeletet vetettek volna. *Ignorálták* teljesen.

Sőt mert még a mérsékelték közlönye — a *Pesti Hírlap* — sem tett semmi észrevételt a fennebbi nyilatkozatok ellen, semmi sem zavarta meg a közegyetértés látszatát.

Befejezéseül pedig pár napra rá, augusztus 3-kán az országos ülésen GOROVE ISTVÁN indítványára TELEKY, NYÁRY és KOSSUTH élénk támogatásával a Frankfurtban képviselt német birodalomnak nagy tüntetés sceniroztatott, kapcsolatban Ausztria elleni fenyegetéssel.

Azt sem szabad az akkori napok történelméből kifelednem, hogy még gróf BATHYÁNY és vele a mérsékelt elemek is ez időben a frankfurti fejlődéseknek kelleténél több súlyt tulajdonítottak. Azt csak SZÉCHENYI jegyezte meg bizalmas körben futólag, hogy előzőleg vagy az osztrák vagy a porosz hatalomnak meg kell történnie, hogy a frankfurti kezdeményből valami maradandó válhassék.

Fel kelle említenem e helyen a frankfurti események hatását is az eszmék alakulására, miután Ausztriának kimondott beolvadása a német birodalom közösségébe nagy lendületet adott azok törekvéseinek, kik Magyarországot az osztrák kapcsolatból teljesen kibontakoztatni akarták, s felette nehezítette azok állását, kik a törvényes téren — a márcziusi alaptörvények talaján — tartották helyesnek megállapodni.

Azon államjogi viszonyokat, melyeket hazánk számára a márcziusi törvények kijelöltek, KOSSUTH július 30-ki nyilatkozatában teljesen felforgatta.

A márcziusi törvényekben az alap a *pragmatica sancti*óban van letéve, a *pragmatica sanctio* az abba befoglalt országok inseparabilitását és indivisibilitását mondja ki, a kapcsolat épsége a kapcsolati létező kötelék fentartását biztosítja, a közös ügyek elismerése ezen kötelékek létezését és fennállását constatalja.

KOSSUTH júliusi állásfoglalásában mindezekből egyedül a korona egységének elvét hagyja érintetlenül, minden egyebet megtagad és felmond.

Ily állást foglalhatott el a radicál-párt, de nem alkotmányos miniszter.

Azonban ezen állásfoglalást megmagyaráznák, sőt némileg mentenék is a frankfurti események, ha előbbi események egész láncolata eleitől fogva elő nem készíti az Ausztriától szakadást, és már a fennebb részletesen előadott jul. 4-ki minisztertanácsi jegyző-

könyvben nem lettek volna meg a personal-uniónak elmagyarázhatatlan alapjai.

Hozzájárul ehhez még az is, hogy Kossuth július 30-ki fennebb ecsetelt nyilatkozatában éles kikelések közt szól az osztrák miniszteriumról és ezt ismétli az augusztus 3-ki országos ülésben is a német birodalomnak tett demonstratio alkalmával, végkép az országgyűlés is a német szövetség iránt kifejezett olajtásához Ausztria elleni fenyegetést mond ki.

Mindenki tudta és hitte, hogy Kossuth és gr. Batthyány minisztertársaival együtt nem egységesek a politikában. Kossuth okvetlenül törésre s háborúra viszi a dolgokat, gr. Batthyány ellenben a törvényesség és a békés kiegyenlítés őszinte és feltétlen embere.

Kossuth, mint fennebb láttuk, már július 30-kán túltette magát a márcziusi törvényeken.

Gr. Batthyány még szeptember 12-ki ülésben is, a napon, midőn másodszori miniszterelnöki kineveztetését tudatá, így szól a képviselőkhöz a házban:

«Egy támaszunk van, melyre biztosan számíthatunk, ez a törvényesség. Ha erről letérünk, meg vagyok győződve, hogy igen rövid illusio után nevetséges bukás lesz minden törekvéseink vége.»

Kossuth pedig másnap saját lapjában saját neve alatt azt hirdeti a közönségnek:

«Mai naptól kezdve nem szorítják kezeimet a miniszteri collegialitás békói. — Kiszabadultam az udvari eselszövények fojtó gőzköréből.»

Ezzel constatálta a forradalmi lapok folytonos insinuatióit: mennyire volt t. i. lenyűgözve minisztertársai által.

De e panasz, mint t. olvasóim emlékeznek, már májusban igen elterjedt volt, eleinte arra volt kigondolva, hogy a miniszteriumot megbomlaszsa, s miután ez sikerült, végre el is ismeretett.

Hogy gr. Batthyány a Kossuth enunciatióira különös súlyt nem fektetett, ezt nem csudálhatjuk, hogy daczára a Kossuth körüli rajongásnak, uralkodni tud a helyzeten, ha akar, azt eléggé megmutatta a legválságosabb szeptemberi napokban. Csak azt kell sajnálnunk, hogy erélyes önálló fellépésével annyira elkésett, hogy az események rohanó árját többé feltartóztatni nem bírta.

A legnagyobb hibát pedig abban követte el a kormány ki-

egyenlítést ohajtó része, hogy az eszmék alakulására semmi figyelmet nem fordított. E tért egészen Kossuthnak és a radikálisoknak engedte át.

Látni fogjuk alább, hogy a mérsékelt és békére hajlandó elemek közlönye is észrevétlenül letért a márcziusi törvények által kijelölt térről, és közösségben találta magát Kossuth és a radikálisok politikai törekvéseivel, melynek más kimenetele nem lehetett, mint a háború.

Hogy gr. Batthyánnak a kiegyenlítés módozatairól világos és tisztázott eszméi nem lehettek, ezt mindenki el fogja hinni. Ez nem is volt sajátképe az ő feladata.

Azelőtt is, akkor is, azután is minden közjogi kérdésekben a döntő szó Magyarországon Deáknak illette. A mit ő kimondott, annak kevés kivétellel mindenki meghódolt.

Deák a közjogi kérdések elbírálásának egyedüli kutfejeül a pozitív törvényeket vette. Ebben pedig a márcziusi törvények által felhozott közös ügyekről vajmi keveset, mondhatni semmit sem — talált.

Ő benne a jurista tulszárnyalta a politikust, ki nemcsak az írott jogtételeket, hanem a történelmi fejlődések alapján megszállardult bevégzett tényeket — melyeket a törvény utóbb elismer — kell, hogy számításba vegye.

E felfogásból természetesen következett, hogy noha Deák mély és tiszta belátásával nem helyeselhetette azt, hogy Kossuth a magunk viszonyát Ausztriával szemben annyira élére állítja, s ez által a kiegyenlítést szerfelett nehezíti, sőt lehetetleníti, de elvben s alapnézeteire nézve Kossuthat nem állt ellentétben, őt nem is ostromolta, nem is czáfolta.

Deák mint a miniszterium solidaritásának főoszlopa 1848-ban nem tette, hogy Kossuth törésre vezető politikájával szembeszálljon, ezt Széchenyi sem tette nyilvánosan, ő legkevésbé tehette is.

Nyilvános felszólalásaiban Deáknak alkalma sem volt 1848-ban a magyar közjogi viszonyokra nézve összefüggőleg nyilatkozni.

Azonban midőn azt állítom, hogy Deák 1848-ban a personal-uniót tartotta az Ausztriávali kapcsolat jogos viszonyának és 1861-re hivatkozom, többet bizonyítok mint kellene.

Mert lehetetlen, hogy Deák be nem látta volna, hogy Ausztria vagy dynastia 1861-ben velünk a personal-unio alapján nem egyezkedhetik.

Még is amaz európai figyelmet gerjesztett beszédében, midőn Magyarország viszonyát Ausztriával kifejti, tisztán és elvitázhatatlanul a personal-unio alapjára áll, más természetű kapcsolatot el nem ismer, mert

«a szétválhatatlanság és a feloszthatatlanság — így szól DEÁK elfogadott indítványában — egyedül a birtoklásra volt megállapítva, és abból az országzás formájának s a kormányzás módjának ugyanazonosságát vagy egységét következtetni nem lehet.»

«Magyarország az uralkodó házzal szerződött, nem az örökös tartományokkal, szerződött az örökösödés felett, nem valamely szorosabb közjogi kapcsolat felett.»

Sőt DEÁK 1861-ben az ő felsége kir. leiratában felhozott külügyek egységét így magyarázza:

«Vannak hazánkban is oly fejedelmi jogok, miket magára a király személyére ruházott az alkotmány. Mivel pedig a magyar király egyszersmind az örökös tartományoknak is fejedelme, — természetes, hogy az ily jogokat mind Magyarországra, mind a többi tartományokra nézve ugyanazon fejedelem gyakorolja. — De ebből szorosabb réal-uniót következtetni nem lehet.»

Be kell vallanunk, hogy ez oly elmélet, melyet az államtan nem ismer, mert a külügyek vezetése az alkotmányosság fogalmai szerint soha sem volt fejedelmi jog.

Ez pedig annyira tisztába hozott kérdés volt már 1848-ban, hogy az alkotmányt engedélyező fejedelem Bécsben külgyminisztert azonnal kinevezett s erről mint fejedelmi jogról szó sem volt.

Nincs mit tagadnunk. DEÁK még 1861-ben is a szigoruan definiált personal-unio alapján állt, és ennek bizonyítására törvényeink egész halmazát idézi, és ennél szorosabb kapcsolatot semmikép el nem ismer.

Igy történhetett csak, hogy KOSSUTH az 1867-ki kiegyezés után DEÁKnak „jogfeladást” említ fel.

Erre pedig KOSSUTH a fennebbi előzmények után szigorú logikával jogosítva volt.

Mert a ki a personal-uniót hitte Magyarország közjogi bázisának, az az 1867-ki rendezésben az önálló jogok teljességéből sokat áldozott.

Csak az nem tett jogfeladást, a ki a sanctio pragmaticát a SZÉCHENYI értelmében fogta fel és egy egységes birodalom alkotásának tényét elismerte.

A ki szellemvilágunk fejlődésében az emberi nem tévedéseire gondol, az előtt igen csekély dolognak fog elötűnni, hogy egyik-másik nagy emberünk egyben, másban tévedett is.

Még sem tehetünk róla, engemet is fájdalmas érzés fog el, ha DEÁKnak és épen neki, kell tévedéseket felhoznom.

De az ő tévedései, ha igazak akarunk lenni, történelmi jelentőségű hatással voltak s ezt elhallgatnunk nem szabad.

Álljon elő bárki az 1848-ki korszakból és állítsa nekem, hogy DEÁK felfogásai nem voltak a közvéleményre hatással. Ilyen ugy hiszem akadni nem fog.

Ennek ellenében nekem felette könnyű feladatomb kimutatni, hogy DEÁKnak — kinek legszentebb szándékáról senki a világon nem kételkedik — két végzetes tévedése az 1848-ki eseményekre döntő befolyással volt.

Egyik a pártalakulás meggátolása az első magyar parlamentben.

Másik a personal-unio, mint közjogi alap általános elismerése.

Az országgyűlési mérsékelt nagy többség, ezeknek közlönye a *Pesti Hírlap* KEMÉNY és CSINGERI kezében, soha sem KOSSUTH, de mindig DEÁK nézeteire hallgattak. Jól látták, hogy köztünk és Ausztria közt a personal-unio basisán kiegyenlítés lehetlen. De hisz ezt DEÁK is épen úgy látta, mint mi, azonban ő ezt mondotta ki jogalaprak, és senki sem volt köztünk, ki föltétlenül ne acceptálta volna, mert DEÁK így látta.

Innen szükségkép következett a nézetek azon egysége, mely az uralkodó azonosságán kívül a birodalmi kapcsolat minden legkisebb követelményét jogtalannak tekintette és a közeledést lehetlenné tette.

Innen következett, hogy a forradalmi párt és mérsékelték közt megszűnt minden elvi különbség és a szakadásra vezető törekvések ellen nem volt többé fegyver a mérsékelték kezében. mert hisz minden kapcsolati követelés merényletté lön a magyar önállóság ellen.

Ki merészelte volna már most KOSSUTHnak legkihívóbb rendszabályait ellenezni, mikor ő állott a jog terén hazánk szabadságának konok támadói ellen?

Fájdalommal láttuk a viszonyokat magunk és Ausztria közt naponkint inkább elmérgegedni, láttuk a kitörés kikerülhetlenség-

gét — de optima fide hittük, hogy mi állunk a jog terén és ellenfelünk a jogtalan támadó.

Egyetlen ember volt közöttünk, ki máskép látta a dolgokat, máskép fogta fel a történelmi alakulásokat, más hite volt a jogsultságról, de ki nem használhatván e hatalmas áramlatban a hazának, kétségbeesésében áldozatul esett.

XVII. FEJEZET.

Az eszmék alakulásának hatása a helyzetre. Minő vonatkozásban álltak vezérférfaink ezen eszmékhez. Különösen Széchenyi, Deák, Kossuth. Kossuth tartaléktalanul elmondotta elveit. Deák nem volt barátja a kihívó politikának, de elvben nem volt eltérő. Széchenyi egészen ellenkező téren állt. Beszélgetései a helyzetről. Nézetei a *pragmatica sanctio* alkotásairól.

Kemény felfogása Széchenyi politikai rendszeréről. †

Midőn az előbbi fejezetben az eszmék alakulásának jelentőségét az 1848-ki események fejlődésére kimondottam, evvel két nagy érdekű kérdés megfejtése jutott előtérbe :

Egyik, ezen eszmék mivolta s hatása a helyzetre —

másik, mérvadó vezérférfaink mindenike minő vonatkozásban álltak a keletkezett eszme-áramlattal?

Az eszmék áramlatát a magyar szellemvilágban fennebb ismerttettem. A kezdemény dicsőségét a radicál, sajátkép forradalmi párt magának követelte. Jelentőséget és érvényt azonban csak Kossuth felhívott nyilatkozata által nyert, mely ellen sem a sajtóban, sem a házban, még magánkörben sem emelt senki szót.

Acceptálva lett tehát s ez által uralkodóvá a teljes personalio eszméje, azaz teljes kiválás az ausztriai kapcsolatból, megtartva egyedül az uralkodó egységét.

Megjelölve pontosan az eszmeáramlat akkori irányát, áttérek annak kimutatására, minő vonatkozásban álltak vezérférfaink ezen eszmékhez.

E téren alig jöhet más valaki ez időben számba, mint azon három kimagasló történelmi alak, melyeket az események korszakot alkotó magasságra emeltek és e napokban az események szinpadán a dolgok élén egy kormányban egyesülve voltak.

SZÉCHENYI, DEÁK és KOSSUTH.

KOSSUTH állását az uralomra jutott szellemi áramlathoz fennebb elég részletesen kimutatva találjuk. Ő annak élére állott s ez

által annak erőt és hatalmas lendületet adott. Neki abban ha nem is alkotó, de határozott activ szerepe volt.

DEÁK természeténél fogva lelkéből idegenkedett KOSSUTH kihívó és szakadásra vezető politikájától, a miniszterek közül egyik sem volt volna inkább hajlandó kiméletes és megnyugtató eljárást követni Ausztria irányában, de elvben az államjogi viszonyokra nézve jobbadán KOSSUTH-tal egyetértett. Természetes ennél fogva, hogy a KOSSUTH által inaugurált politika erélyes ellenzésére nála hiányzott az erkölcsi alap.

Hátra van még — a mi részemre legfontosabb — azon eszmekör kifejtése, melyben SZÉCHENYI gróf mozgott.

E feladat megoldásában — azt vélem — úgy járok el leghebbebben, ha a gróf felfogásait e vitás kérdésekben az ő modorához hiven egyes expectoratióiból fogom felmutatni, megtartva mennyire lehet az eszmeözön azon összevágó ziláltságát, mely minden előadásait jellemzi, hol felzudult érzelmeinek szabad folyást enged.

Ha mennyire tölem telik, a grófot beszéltetem e válságos napok eseményei közt nyert benyomások alatt, annál jobban felelek meg feladatomnak, minél inkább megközelitem eszméinek elsorolásában a hűséget.

A hűség kételye különben ne igen aggaszsa t. olvasóimat. Minden eszme annyira rá vall alkotójára, hogy kimondva nem is kételkedhetik annak kutforrása felől.

Már fentebb említettem, hogy a miniszteri tanácsok üléseiből mindig fokozódó levertséggel, később mondhatni lélekbetegen láttam hazaérkezni a grófot.

Kérve kértem: maradna el azokból, hol ugysem volt semmi activ része, de erről hallani sem akart, ezt ő rámért kötelességnek nézte és szigorú pontossággal eljárt.

Könnyebbülést látszott érezni, ha onnan hazatérve lelke fájdalomtól kiönthette. Ez is, a történetek érdekessége is okozta, hogy meghagytam komornokának — üzenje meg, ha a gróf a miniszteri ülésből hazajő.

Ilyenkor azonnal felmentem, többször maga is küldött utánam. Szólt ilyenkor a vett hirekről, saját felfogásairól, a helyzet veszélyes alakulásairól, saját kiállhatlan helyzetéről stb.

E beszélgetéseiből veszem az alábbi anyagot.

«Nincs mentség, elveszünk menthetetlenül» — kezde nekem beszélni állandó refraine-jével, ha a tanácsulésból visszajött. — KOSSUTH naponkint inkább sodortatik a forradalom felé, már is ritkán jut eszébe a miniszter, és bármit végezzen a tanács, a szószéken ő nem lehet más mint forradalmi pártvezér. Ha akarna, sem tudna más lenni.

BATTHYÁNY azt hiszi, úgy mentheti meg a hazát, ha a miniszteri bomlást megakadályozza s engesztelhetlen dolgok felett kiegyezik.

Még ez megjárna, ha fenn biznának benne, de őt sem nem szeretik, sem benne nem biznak. Őt az uralkodás nem tanácsadójának, de zsarnokának nézi. Azt tudják róla, hogy ő a forradalom határozott ellene, és vajjellemétől sokat vártak, de mióta őt pactálni látják a forradalmi elemekkel KOSSUTHban, azóta elvesztették benne hitüket.

Mit tegyek én? ha társaimat segítem a tanácsban KOSSUTH kirugásaival megküzdeni, s ők végkép kiegyeznek, de oly áron, melytől én irtózom, akkor én álljak elő ellenzésemmel és neheztsem azon szerencsétlen állást, a mibe a nélkül is jutottunk.

Tehetem-e ezt? én idézzem fel a bomlást, mely ellen annyi erőfeszítéssel látom küzdeni társaimat. Kilépnem nem szabad — BATTHYÁNYnak és DEÁKNak egyezkedéseiben opponálni, tőlem lelketlenség volna. — Nem — viselem e szomorú felelősséget oly eljárásért, melytől borzadok s mely okvetlenül veszélyt hoz reánk.

Most még csak a horvátok és rácok támadtak fel ellenünk. Ez sem kicsinylendő baj. De mi mindent elkövetünk, hogy Ausztria kényszerülve legyen ellenséges állást foglalni. Akkor a többi nemzetiség, az oláh és szász is, tán a tót és ruthen is feltámad ellenünk, és egy borzasztó fajháboru minden pusztításai és vérlázító kegyetlenségei düljék fel az egész országot, 'ennek következéseit, rombolásait — ha mi maradnánk is végkép győztesek — nem épül-nénk ki egy századig.

És még is rohanunk a háboru felé, holott a hadviselés egyetlen eszközével sem bírunk.

Van emberünk elég, de nincsenek betanított katonáink, nincsenek tanult tisztjeink, nincs hadi felszerelésünk és nincs pénzünk.

Ifjuságunk, népünk egy nemzedéken át tartó békében egészen elszokott a fegyverforgatástól. Ez hamar nem képes haszonvehető anyagot szolgáltatni rendszeres hadviselés számára.

Ausztria már is kezd felülkerekedni Olaszországban. Nincs

semmi kétségem, hogy RADECZKY végre győzni fog, s ha akkor sikerül kedvező békét kötni a szárd királylyal, ránk hozhatja győztes seregét.

Ellene és annyi fellázadt nemzetiségek ellen mi mit állithatunk a sikra?

Tán a népmilliót? ez tanulatlanul és fegyelmeztelenül az első ágyuszóra kerekét old. Nem tanultuk-e meg saját multunkban, hogy nem a hadi nép száma, de a sereg minősége és vezérlete dönti el a csaták szerencsését?

Végkép pedig a tömegekkel akarunk veszélyes játékot kezdeni? nem félünk-e, hogy a kikerülhetlen vereségek esetén a tömegek elkeseredve rossz kezekre jutnak és az ellenség pusztításait elfajulásukban sokszorozzák?

JELLASICH jól ismeri helyzetünket. Tudja, hogy mi ez időben még készületlenek vagyunk. Ő gyűjti a haderőt a Drávához és vár harczedzett katonákat Olaszországból, szóval komolyan készül a betöréshez.

Mi az alföldi táborozásban nem mehetünk semmire. Győzünk folytonosan, de ellenségeink ereje nem fogy, posíciói nem gyengülnek. KISS ERNŐ a sikeres hadjáratához az alföldön 40 ezer katonát — mondom katonát — tart szükségesnek.

Minél kevésbé boldogulunk hadviselésünkkel az alföldön a ráczok ellen, annál inkább vérszemet kap JELLASICH a betöréshez, annál valószínűbbnek mutatja fel hadjáratának sikerét Bécsben.

Ily ránk nézve felette criticus körülmények közt, mi a helyett hogy eszünkre térnénk, megfoghatlan vak elbizakodással szakítjuk el Ausztriával való kapcsolatos viszonyunk utolsó szálaát, és erőszakosan oda zaklatjuk a dolgokat, hogy Ausztria, melynek tenni sem kell, csak permissive lenni, és mi ki vagyunk téve nem egy nagyszerű háborubani legyőzetés nehéz következéseinek, hanem a horvátok általi megveretés elviselhetlen gyalázatának.

Agyam szédül, vérem fagy a gondolatra is, mivé leszünk a világ szemei előtt. Eddig ha nem is büszkélkedve — mire okunk nem volt — de önérzettel mondtuk el a külföldön fajunk tisztességes nevét. Ezentúl vagy pirulva mondjuk el, vagy eltagadjuk a meggyalázott nemzet nevét.

Multunk és jövőnk — mely egyik sem miénk — merülhet el egyszerre az idétlen politikánk által teremtettt zavarok özönében.

És miért mind e kockázat?

Én nem sokat foglalkoztam jogi tanulmányokkal, de annyi-
val többet hazai politikánk és Ausztriávali viszonyunk szövevé-
nyeivel.

Jurista tehát nem vagyok, ez tán szerencsém is, annyi bizo-
nyos, hogy többet adok a politikában a lett dolgokra, mint az írott
szavakra. Ennélfogva én a *pragmatica sancti*ót is nem holt szavai-
ból, de azon fejleményekből ítélem meg, melyeket tényleg létre ho-
zott, úgy szólva teremtet.

Ezen alapokmányt sokan öröklési, mások e mellett kölcsönös
védszövetkezési actának tekintik.

Én azt hiszem: ez mindezeknél több.

Kimondja egy csoport országra, melyben mi is be vagyunk
foglalva, hogy egységes és oszthatlan birodalom.

Ez több mint az uralkodás közössége és több mint kölcsönös
védszövetség, mely lehet külön országok és hatalmak közt is.

Ez egy egységes birodalom megalkotása.

Mi Ausztriával nemcsak az uralkodó közösségében, nemcsak
kölcsönös védszövetségben élünk, hanem együtt egy birodalmat
alkotunk, melyet magára, sem Ausztria, sem Magyarország nem
volna képes előállítani. Ezen együtteség alapján nyugszik e biro-
dalom nagyhatalmi állása Európában, és ezen nagyhatalmi állás-
hoz fűződik az európai súlyegyen felette fontos érdeke.

A római és német császárság megszűntek. Ezek helyébe lé-
pett egy új császárság, melynek nevével minket megkínáltak, de
nem kellett és lett az ausztriai császárság, melynek nagyhatalmi
állása Magyarország nélkül tarthatlan volna. Csak Magyarország
által lehet és áll fenn ma ez a keleti birodalom, melynek létezése
a legfontosabb európai érdek.

Ezen keleti birodalom létezése elvitathatlan tény. E biroda-
dalom népeinek együttes és egységes actióját bizonyítja egész
multunk.

Ezen egységes erő kifejtésnek megvannak elutasíthatlan fel-
tételei. Ezeket őseink indefiniált állapotban hagyták, mert minden
erejüket és gondjaikat részben a törökök elleni harcok, részben
saját benső intézményeik megvédése vették igénybe. Engedtük az
uralkodást végezni az európai ügyekkel a mint tetszik, de adtuk
katonáinkat és viseltük a terheket, mint tőlünk tellett.

A márcziusi engedmények a helyzetet teljesen megváltoz-
tatták.

Mind Ausztria, mind Magyarország független miniszteriumot nyert, de ezeknek hatósága saját területök határain túl nem terjedhet.

Ők nekünk, mi nekik nem parancsolhatunk. A miniszteriumok megalkotása által tehát még az együttes, a birodalmi actio fontos érdeke garantírozva nincs.

A birodalom megszűnt birodalom és nagyhatalom lenni, ha csak a külföld irányában nem mint compact egység áll, és minden külactiójában nem szigorun egységes.

Ezen külpolitikai egység most is megvan, a közös diplomatia fennáll ma is, de ennek ügyeit sem a pesti, sem a bécsi kormány magára jogosan nem vezetheti. És itt fekszik a baj, mely az indefiniált állapotban rejlik.

A márcziusi engedményeknek józan értelme az volt, hogy a monarchia minden részeiben szűnjék meg az absolutismus és annak helyébe lépjen az alkotmányosság. Ennek világos következése pedig az, hogy az állam-működés minden ágában álljanak elő az alkotmányos tényezők és vegyék át a dolgok vezetését.

Ámde nálunk a történelmi fejlődés sajátos alakulásánál fogva az alkotmányos tényezők két különvált országcsoportra voltak és vannak oszolva, melynek mindenike külön egymástól független kormányt nyert, s ezen új rendezés egészen ellenkező hatással volt a két fél kormányának hatalmi állására.

Míg a márcziusi engedmények a magyar kormány hatályát rendkívül tágitotta, ellenkezőleg a bécsi kormányt — mely ezelőtt birodalmi volt — rendkívül megszorította.

Nekünk a váratlanul nyert rendkívüli gazdagság, nekik az egyszerre beállott igen megszorított positio helyzetébe kell magukat beletalálni.

Ez ment volna kölcsönös jó akarat mellett. De mi érezve márcziusban, hogy a felelős miniszterium alapja a képviseleti rendszer a benső átalakítás tenger gondjait árasztja reánk, megelégedtünk arval, és hagytuk egyelőre a birodalmi közös ügyeket a régi állapotban, ennek gondjait biztuk az Istenre.

De mert még is valamit mondani kelle ezekről is, odaszurtuk törvényeinkbe, hogy a közös ügyekben Magyarországot az ő felsége melletti magyar miniszter képviselje, és erre országunkban a leg-hivatottabb embert szemeltük ki.

Azonban csakhamar belátta a dynastia és a bécsi kormány is,

hogy a közös ügyek kezelésének ezen általunk megalkotott ártatlan formája kielégítő nem lehet.

Hamar belátták Bécsben, hogy a mi ott a közös ügyekben a magyar miniszter közreműködésével végeztetik, azt Magyarország törvénynek és kötelezőnek tekinteni nem fogja. Ezen formának tehát nem lehet gyakorlati érvénye.

Azt kelle várni úgy a dynastiának mint a népeknek, hogy az alkotmányosság behozatala által a közállam intensív ereje hatalmasan fokozódik. A birodalom ez által növekszik erőben és hatalomban.

Ez megkövetelte volna első sorban, hogy midőn a birodalom integritása megtámadtatik, midőn küllellenség indít háborút az uralkodó ellen, az összes birodalom alkotmányos népei vetélkedve álljanak ki a sikra s mutassák meg, mit tehet az alkotmányos népek erő kifejtése.

E helyett mi történt?

A birodalom osztrák csoportjának érdeke a birodalom integritása körül cseppel sem intensívebb mint a magyar csoporté. Azért Ausztria viseli az egész olasz hadjárat minden terheit, míg mi elismerve a törvényes kötelezettséget, tényleg mindent megtagadunk.

Ha a birodalmi helyzet követelményeire nézve Ausztria is azon állást foglalná el, melyet mi az olasz ügyben, akkor létezhetnék jövőben az ausztriai névleges császárság, mellette a magyar királyság egy uralkodó alatt, de a keleti birodalom nincs, ez pedig világrészünkben a legfontosabb történelmi alakulás, mely Európának ma egyik legvitálisabb érdekévé vált, melynek megdöntését Európa sem nézhetné el.

És ezen lett dolog, ezen birodalmi alakulás tényét nem akarja senki politikusaink közül felismerni és veszélyes helyzetünkben számitásba venni.

És én hiában szólok, nem ért engem senki. Izolálva, elhagyatva vagyok — reménytelenül, kétségbeesésemben egyedül Kasszandra szerepére kárhozva, hogy hirdessem nemzetem bizonyos pusztulását!»

A fennebbiekben igyekeztem a gróf felfogásait a birodalom alakulásáról és Ausztriávali kapcsolati viszonyokról visszaadni.

Ebből megítélhetjük, hogy az ő felfogása Magyarország állami helyzetéről, hivatásáról és jövőjéről egészen más és pedig mélyebb és szélesebb alapokon nyugodott, mint valamennyi kortársaié.

SZÉCHENYI hazájáról gondolkozva két szempontot soha sem tévesztett szem elől.

Ennek egyike: hazájának a tényleg létező birodalombani fontos szerepe.

Másik: a birodalom létéléhez kötött európai érdek.

Politikája helyességének legbeszélőbb criteriuma az, hogy az ő politikája indult ki európai alaphól, volt tehát ugyyszólva legeurópaibb és volt egyszersmind leges-legmagyarabb.

Keleti fajunk érdekeit az európai polgárosodás világérdekeivel szerves kapcsolatba hozni — ez volt politikai eszméinek alap-gondolata.

Nincs számos munkáiban hely, hol ezen nagy gondolat hiányát vagy feledését kimutathatnánk.

Egy nemes népfajt az emberiség számára megmenteni, azt keleti sajátosságaiban a művelődés és felvirágzás azon fokára emelni, hogy a többi művelt népek sorában a polgárosítás nagy feladatát velők teljesítse, és az emberiség kulturális hivatásának számbavehető tényezője legyen: ez volt a gróf által kimondott cél.

SZÉCHENYI gróf fajunk szellemi hivatásának épületét az emberiség, állami létünk épületét az európai érdekek talajára állítja. Lehet-e ennél mélyebb és ingatlanabb alap?

Kutassuk át ama korbéli vezérférfaink iratait, beszédeit, cselekményeit, és mutasson nekem valaki csak egyetlen egyet, ki nemzeti ügyeink felfogásában e színvonalon állott volna.

Többet mondok, ha kell. Azt is állítom, és bizony nem lesz nehéz feladat beigazolnom, hogy nem volt egyetlen is, ki őt e felfogásaiban átértette volna.

Kortársai között az irodalom avatottai sorában KEMÉNY ZSIGMOND értette őt, és ma már annyi viszontagságok után képesek vagyunk megérteni mi is, ha akarjuk.

KEMÉNY a gróf felfogásairól szólva ezeket mondja:

«Hitte (SZÉCHENYI gróf) hazánk anyagi és értelmi gazdagságát oly magas fokra emelhetni, miként tette a birodalom valóságos központjává válandunk, s bár eleinte észrevehetetlenül, de az idők folyama szerint mindinkább a mi érdekeink fognak a monarchia belkormányzásában és külviszonyaiban elhatározók lenni.»

«SZÉCHENYI hitte, miként nem erőszakos nyelvtérjesztés, de az értelmi felsőség olvasztó és kibékítő, hódító és megnyugtató ereje által nemzetiségünket oly magas tökélyre lehet emelni, hogy vala-

mint az európai polgárisodást magába átveszi, s keleti sajátosságai szerint önállólag reproducálja, szintűgy alkalmassá fog válni közvetítőnek Kelet és Nyugot közt, alkalmassá szellemével. Keletre hatva, *nagy európai hivatást tölteni be*: mert származása és fajrokonsága az előázsiai népekhez közelebbi bejáratot nyit, s mert másfelől nem lévén a szlávoknak a hatalom miatti természetes vetélytársa mint a germán elem, erkölcsi befolyása kevesebb féltékenységet, gyűlöletet és ellenhatást fejtend a keleti szláv népeségeknél ki.»

«SZÉCHENYINEK ezen alapeszméje volt a plasticus erő, mely reformjait, ha a forradalom közbe nem jön, élővé, tartóssá és gyümölcsözővé, sőt *a magyar nemzetiség teljes kifejtését birodalmi szükséggé, európai igénynyé tehetné volna.*»

«E részben meggyőződése annyira szilárd vala, hogy e nélkül reformjainak és honreményeinek alapja rendült volna meg.»

El kelle ezeket mondanom és megint és mindig KEMÉNY idézésével megvilágítanom, hogy t. olvasóim lássák, mikép azon távolság, mely a secessionista KOSSUTH és a gróf közt volt, felette nagy, de semmivel sem kisebb, mint azon távolság, mely őt DEÁK és BATTHYÁNYTÓL elválasztotta, kik pedig ép oly kevésbé voltak secessionisták, mint a gróf maga.

Ez volt épen helyzetének legnyomasztóbb oldala. Miért? később meglátandjuk.

A gróf politikai conceptióinak — mint fentebb láttuk — sarkpontja — a birodalmi alakulás ténye. Ennek fentartása, megóvása, minél szilárdabbá tétele volt az ő felfogásában: hazánk legvitálisabb érdeke. Ennek hatalmas érzéke uralkodik minden gondolatán hazája állásfoglalásában és kifejtésében.

Ezen érzék nyomát nem találjuk 1848-ban sem DEÁK-, sem BATTHYÁNYNÁL és társainál.

Ezen érzék hiányában küzdhettek ők mint aggódó hazafiak KOSSUTH secessionista törekvései ellen, de küzdelmökből hiányzott a jogérzetben gyökerező erkölcsi alap, és a józan kiegyenlítés útját nem találhatták meg felfogásaik ösvényén soha.

Sőt midőn 1848-ban a lehető kibontakozás egyedüli útja, mely végkép 1867-ben a megoldás módozata lett, kimutatva és a béke feltételei gyanánt kezökbe adva lettek, ezeket a felizgatott közérzület a nemzet elleni hallatlan merényletnek vette — volt-e

csak egynek is vezérférfiaink között ezen felfogás ellen mentő vagy óvó szava?

Pedig a ki gr. BATTHYÁNYT ismerte és miniszterelnöki eljárásában látta, az vissza fog utasítani minden gyanút a felől, hogy ő bármi áramlat ellenében politikai meggyőződését elhallgatta volna, hol a nemzet lételéről volt szó.

Bármi fájdalomosan essék is a tévedések bevallása, ezt eltagadnunk nem szabad.

DEÁK nem állhatott egy alapon SZÉCHENYI gróffal, mert az ő felfogásában a magyar királyság elvont eszméje létezett, azon királyságé, melyről az 1790-ki alaptörvény mondja: *nulli altero regno obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem . . . nec ad normam aliarum provinciarum gubernandum.*

Hogy Magyarország mint az *unum et indivisibile imperium* lényeges alkotó része e viszonyban bizonyos kötelezettségekkel bír, és melyek azok, erről a pozitív törvényekben nem talált semmit. A mit pedig a törvényekben nem talált, azoknak jogosultságát sem hitte. Ennélfogva —

a birodalom alakulásának tényét sem úgy fogta fel, mint a gróf, minélfogva ezen alakulás világpolitikai jelentőségéről soha sem szólt és nem emlékeztetett, —

hogy ebben Európára nézve *vitalis* érdek forogna fenn —

hogy ezen alakulás hazánk jövőjére lényegesen kiható következményekkel bírna —

hogy ennek fentartásában és megszilárdításában különös érdekünk forogna fenn —

mindezt elmondani, nem hallotta tőle senki.

DEÁK az ősi *dynasticus* magyar embernek mintaképe lehetett volna korunkban. Az Ausztriávali szövetséget életfontosságú ügynek tekintette ránk nézve. De ő a felség személyében csak a magyar királyt, Ausztria szövetségében azon kapcsolatot látta, mely létezett egykor Lengyel- és Csehországgal, midőn esetleg a lengyel, máskor a cseh korona volt a magyar király fején.

Ily felfogások alapján természetes, hogy DEÁK békeszerető és semmit nem kockáztató természetének nagyon ellenére volt KOSSUTH törésre vezethető merész politikája — de teljes függetlenségre törekvő lépéseinek jogosultságán nem kételkedett maga sem. Inopportunistának, politikátlannak tartotta, de jogtalanak — nem.

Sőt mint alább elég világosan látandjuk: ДѢЯК, ki a birodalom közös functióinak mai alkotmányos formáit 1867-ben megalapította, ennek keresztülvitelénél is az elutasíthatlan kényszerűség érzetének meghódolt, de a birodalomnak mint létező ténynek jogosultságát akkor sem ismerte el.

Azaz nála a birodalom keletkezésének, vagyis törvényes születésének éve 1867-ben van, míg a grófnál annak születése már a *pragmatica sanctió*ban törvényesítettett, mely tehát 1848-ban mint törvényes örökös követelt lételt és érvényt kérlelhetlenül és végkép diadalmasan.

XVIII. FEJEZET.

Folytatása a gróf nézeteinek hazánk viszonyairól. Szerencsétlen positiók, mibe helytelen eljárásunk által jutottunk. Doblhoff b. a bécsi miniszterelnök nagy munkát készített a kiegyezés módozatairól —Széchenyi alapelveiből indul ki. A bécsi körök helyzete. Seregeink állapota a támadások ellenében.

«Az ausztriai birodalomnak vagy egyiknek kell a nagyhatalmasságok közül lenni, vagy a világtörténelemben hivatása nincs: ez európai axioma.»

«Sehol (Európában) nincs kétség az iránt, hogy ha az osztrák monarchia bizonyos ponton túl válnék gyöngévé, az európai súlyegyen hosszasan fenttartható nem volna.»

Így szól KEMÉNY ZSIGMOND 1850-ben.

Ezt ma alig van gondolkozó magyar ember, a ki kétségbe vonná.

A ki pedig azon kétségeskednék, hogy a fentebbiek csak a lajthántúli osztrák birodalomról mondatnak, azt utalnám egyik francia lapban rólunk igen rokonszenvesen szóló cikk olvasására, melyben azonban Magyarország magára állva Európában ötödrangu hatalomnak mondatik.

A ki az európai helyzetet mai bonyodalmas állásában helyesen fogja fel, az a dolgok fejlődésének folyamatában két, számkra nagy jelentőségű tényt világosan fel fog ismerni:

Egrik, hogy mióta uralkodó házunk a német és olasz hegemonia nyűgéből kibontakozott, nemcsak birtoklási, de hatalmának súlypontja is erősen kelet felé, azaz hozzánk tolatott.

Másik: hogy a fentebbi változások, t. i. a birtokterület és érdekkör szűkülése által birodalmunk hivatása az európai súlyegyen körül csak fokozódott, és megszűnván a német és francia hatalommali állandó verseny, a birodalom egész külügyi erő kifejtése oly pontra kényszerítettik, hol első sorban a magyar érdekeknek tesz szolgálatot.

Ha a gróf most köztünk élne, nagy kielégítést találna, ha nem is dolgaink külügyi intézésében, de a dolgok külügyi fejlődésében, mely honreményeinek ösvényén hatalmas haladásokat tesz, és meg nem értett politikájának követésére vezet előbb vagy utóbb, de bizonyosan.

Mert a keleti bonyodalom meg nem szűnő haladása elkerülhetetlenül oda tereli birodalmunkat, hogy egész erő kifejtését keletre irányozza oly tájak felé, merre fajunk eszményi hivatása vonz.

Ne értsen azonban senki félre. Józan magyar ember ma nem gondolhat az avulsák birtoklására. Számunkra a hódítási vágyak oktalanság, a terjeszkedés veszély. Annál fontosabbak az erkölcsi hódítmányok és befolyásunk a keleti népek fejlődésére. Ez azon mély jelentőségű hivatás, melyet a gróf félreérthetetlenül kijelölt.

De ezen hivatást mi csak mint nagy hatalmi állást foglalo birodalom működő részei teljesíthetjük és rendezhetjük, magunkra képtelenek volnánk.

Az osztrák-magyar birodalom nagy hatalmi állása Európában sem az uralkodás, sem népei számára nem a hiuság ábrándja, hanem ahhoz alig felszámálható szellemi és anyagi érdekek sokasága fűződik.

És mert e kérdés a magyar politikának leges-leglényegesebb kérdése ma is, és mert e kérdés körül, melynek 1848-ki szerencsétlenségünkben főszerepe volt, még ma is nagyon szétágaznak a nézetek és az eszmék zavartsága nagy, megengedi a t. olvasó, hogy a gróf beszélgetéseit tovább folytatva, nézeteit bővebben felderítsem.

«Miután — így szólt más alkalommal — a nagy Lajos királyunk lángesze által megalkotott keleti birodalom megbomlott és a mohácsi vész után még csak a reményről is le kelle mondanunk, hogy a magyar korona csoportulási központot képezhessen, alig történhetett számunkra kedvezőbb történelmi fejlődés, mint a Habsburg-ház uralkodása alatt fokonként és lassan, de folyton szilárduló szövetség az osztrák örökös tartományokkal.

E szövetségi viszonyt, melyet én mostani fejlődött fokán, vegyes házasságnak' nevezek, tartom én azon szerencsés alakulásnak, melyből ha a további fejlődések folyamatában — mint most gyanítható — uralkodó házunk déli és nyugoti helyzetéből mindinkább kelet felé tolatik, nemzetünk európai állására mi huzhatnánk

a legnagyobb hasznát, ha eszünkön járunk és hivatásunkat felismerjük.

Ahhoz nem kell nagy jóstehetség megjövedőlni, hogy Olaszország nem soká hordozza az idegen uralom jármát. Németországban a porosz hatalom mindent elkövet, hogy Ausztria befolyását gyengítse s azt mindinkább keletre szorítsa. Ha ezen folyton működő erők éreztetni kezdik hatásaikat, Ausztria hovatovább Magyarországra kénytelen támaszkodni nagyhatalmi állása fentartásában, és a nagyhatalmi állás előnyeinek természetes örökösei mi vagyunk.

A fejlődések során eljő az idő — és ez nem valami merész ábránd, — hol Ausztria európai fontos hivatásának betöltésében mi vetjük a fősúlyt a cselekvés mérlegébe, és a mint Európa látja, hogy magunkat érdekeivel azonosítottuk nemcsak, de annak fontos tényezőivé lettünk, fajunk emelkedése és erősbulése európai érdeké lett.

A mint annak felismerésére jutottam, hogy a keletkező nemzetközi áramlat nyomása alatt mi Európa népei közepette csak úgy állhatunk fenn, ha annak culturalis törekvéseit magunkba felvesszük, az sem maradhatott előttem homályban, hogy fennmaradásunk egyik feltétele az is, hogy Európa létező érdekeivel ellentétbe ne jussunk, sőt azokat nemzeti fejlődésünk érdekeivel azonosítsuk.

Ez követeli tőlünk, hogy a birodalom eszméjét mi felkaroljuk, fenntartásának és megszilárdításának élére álljunk és a mi valódi hivatásunk — bár ezt tudnám megértetni hazám fiaival, — hogy a sok bomlasztó elem közt mi legyünk a monarchiára nézve az összetartó erő.

A birodalom megvan. Három század lassu fejlődésének nagy műve. Mi nem csináljuk a historiát, ahhoz is sok kell, hogy megértsük.

Én úgy látom, hogy azon történelmi evolutio, mely ellen a török hatalom minden erőfeszítései egykoron, valamennyi magyar szabadságharczok, sőt még CARAFFA, BASTA s a többi német generálisok kegyetlenkedései sem tehettek semmit, nem valami véletlen szüleménye, mit a sors szeszélye állít elő. Ennek a szükség érzetében és a népek ösztönében kell mélyen gyökerezni. Ilyen kapcsolatunk Ausztriával.

Én e kapcsolatot hazánk inalterabilis viszonyának tekintem, melyet Európa mai conjuncturái közt felbontani sem nem lehet, de ha lehetne, sem kívánatos.

Szüntessük meg avagy csak gyengítsük a birodalmi kapcsolat erejét, okvetlenül a nemzetiségi aspiratiók bomlasztó erejének kell felülkerekedni, és ezen állapottól senki sem félhet inkább, mint mi magyarok.

Oka egyszerű és szembeszökő. Nincs a birodalomban népfaj kívülünk, melynek tőszomszédjában ne volna rokon nép, melylyel tömörülhet. A bomlás minden más népfajt erősíthet, minket tönkre tesz.

Mi nem lehetünk ennél fogva a birodalom bomladozásának eszközei, sőt annak fenntartásában és megszilárdításában valamint legnagyobb érdekünk forog fenn, úgy a vezérszerep is leginkább minket illet.

Nekünk magyaroknak éreznünk kell, hogy minden különböző népfaj közt, melyeket a sors keze egy birodalom szövevényeibe fűzött össze, minket illet leginkább az összetartás kötelessége.

Ezért tanácsoltam én a márcziusi napokban és volt mindig meggyőződése, hogy a birodalmi kapcsolat ügyeit mi vegyük kezünkbe, és a dynastia oldalán a megoldást mi eszközöljük.

Senki sem értett. Sőt ma is, félreismerve nemzeti hivatásunkat, félreismerve a dynastia sürgetéseinek jogosultságát, mi vagyunk akadály a lehető józan rendezés elintézésében.

Itt van veszedelmünk kuforrása.

Ausztria kormánya érti a birodalmi állás jelentőségét, nem kaczerkodik Frankfurttal, hanem csatlakozik a dynastiához, az európai érdekek megóvását kezébe veszi és ellenünk frontot formál a dynastia, Európa és a birodalom érdekeinek megvédésében.

Lehet-e ennél számunkra szerencsétlenebb positio, midőn Ausztriának ellenünkbeni ellenséges fellépése a világ előtt jogosultnak tekintetik, és a kitőrendő harcban az egész világ rokonszenve ellenünk van?

Hogy a dynastia, melynek most megállási helye alig van, és a bécsi kormány, mely törvényes hatalmát saját székhelyén alig bírja fenntartani, — hogy ezek ellenünki támadásra gondoljanak, ezt elhinni — nevetséges.

De itt vannak a horvátok. Ezek ellenünk fellázadtak, megszakítottak velünk minden viszonyt, és csak úgy remélhetnek mozgalmakban sikert, ha az ellenünki harcban Ausztria érdekeinek szolgálnak és általa pártoltatnak.

JELLASICH a betörésre és a magyar forradalmi elemek meg-

fékezésére kínálkozik Ausztriának. Ha a sikernek csak némi valószínűsége mutatkozik, ezen ajánlatnak a bécsi kormányra nézve annyi csábító oldala van, hogy azon mindig élesedő ellenséges állás mellett, melyet mi a bécsi kormány ellen felvettünk, annak angyalokból s nem emberekből kellene állani, hogy JELLASICH ajánlatait végkép visszautasítsák.

Mi Ausztriától készülünk elszakadni, a horvátok tőlünk. A bécsi kormánynak csak engednie kell, hogy a szakadó felek egymással megvívjanak, és a háboru meglesz.

Ez posztionk másik szerencsétlensége.

De megvan még egy harmadik, sőt több is.

Azon állás, melyet mi Ausztria ellenében elfoglalunk, midőn a kapcsolat minden fennálló kötelékeit felbontjuk, Ausztria érdekeit szétválasztja a dynastia érdekeitől, és a dynastia békéltető befolyását gyengíti.

A mint mi Ausztriától teljesen elszakadni akarunk és ezt már megkezdettük — ennél Ausztria egy nagy vereség esetén sem veszthet többet — miért ellenezze tehát a háborut ellenünk? JELLASICH hadjárata ellenünk mit árthat Ausztriának?

A dynastiának még volna az ellenünk harczban veszteni valója, mert a koronát, de csak is ezt egyedül, nem támadtuk meg eddig.

De kimondjuk, hogy Ausztriával minden kapcsolati közösséget megszakítunk, s ennek végrehajtásán dolgozunk — mit veszthet tehát Ausztria?

JELLASICH és a horvátok hadjáratában ellenünk Ausztria csak nyerhet.

És midőn mi így állítjuk dolgainkat, nem lehet kétségem, hogyha valani szerencsés véletlen közbe nem jő, vagy valamely fényes fegyvertény a ráczok ellen nem hűti le JELLASICH és a horvátok elbizakodását és meg nem félemiti bécsi ellenségeinket, a betörés kimaradhatlan, sőt már is imminens épen mert készületlenek vagyunk, s ezt jól tudják.

Ha még azt látnám, hogy a mint a vész nő és komolyabb dimenziókat ölt, mi józanodunk, és a veszendő haza sorsára gondolunk, de nem — ellenkezőleg a mint a helyzet bonyolódik, mi mind-egyre kihívóbb állást foglalunk Bécs ellen, nem hogy elhárítani, de provocálni látsunk a harczot. BATTHYÁNY már is elejtette a gyeplőt. DEÁK megfoghatlan közönnyel nézi a dolgok folyását. Mit tehetek én?

Kifáradva, megtörve, az évek óta folytatott harcban a sors ellen, kimerülve, izoláltan, mindentől elhagyatva egyedül állok nézeteimmal, senkitől meg nem érve, senkitől nem gyámolítva lehetek-e hasznára valakinek?

Lélekölő tétlenségben, szótlán nézni — miként sodortatik a nemzet az örvény felé — és látni egyfelől a meggondolatlan elbizakodást, másfelől a jóakarátú balfogásokat, és viselni az egyetértés látszatát oly eljárásért, melyért elítél minden gondolkozó ember s egykor pirulnunk kell az utódok előtt — nem borzasztó helyzet ez, hova akaratlanul jutottam!

Ime előttünk a sziklához lánczolt Prometheus alakja minden kinszenvedéseivel. Neki is a hazáért vérző szívét a forradalom saskeselyűje mindig mélyebben marcangolta a nélkül, hogy valamit ellene tehetett volna.

Ha már most az eddig elmondottakból összegezzük a tényeket, és az ezekből meritett világításban tekintjük a helyzetet, nem lehet hogy homályban legyünk a dolgok természetes fejlődésére úgy mint a gróf lelki állapotára nézve.

Hozzájárult szomorú helyzetének súlyosbitásához még azon körülmény is, hogy a bécsi miniszterium békítő lépései is épen ellenkező hatással voltak. T. i. DOBLHOFF b., kivel a gróf már azelőtti időkből intim lábon állott, került a bécsi miniszterium élére. Ennek belátásában, higgadt felfogásában és irántunk jó indulatában volt is oka bizakodni. A mint hogy értesülve is lett, hogy DOBLHOFF a kiegyenlítés érdekében az egész ügyet felkaroló munkálatot készített, melynek főelvei nem maradtak előtte titokban s ő úgy találta, sőt lehet már azelőtt is volt arról tudomása, hogy azon munkálat egészen az ő nézeteinek alapjából indul ki.

Mig azonban azt hitte, hogy DOBLHOFF fáradozásai és nyílt fellépése tán szétoszlathat sok állhíreket és megnyugtathatja a kedélyeket a bécsi miniszterium kihíresztelt szándékai iránt — az alatt a félreértések egyre fokozódtak és KOSSUTH éles támadásai által egyfelől épen DOBLHOFF személye ellen keletkezett nagyobb felgerjedés, másrésztől KOSSUTH július 30-ki fellépése által, melyet fennebb részleteztem, a közhangulat Pesten oly határozott irányt vett a teljes függetlenség és bevégzett personal-unio felé, hogy a legjózanabb kapcsolati módzat is a legundokabb hazaárulásnak vétetett volna.

A mint ezen áramlat folyton nőtt és végkép mindent hatal-

mába kerített, a gróf mindinkább izolálva érezte magát, és be kelle látnia ez ellen teljes tehetetlenségét.

Ebből már most elképzelhetjük a gróf helyzetét. Ő, ki egész életét a nemzeti előítéletek, rögeszmék és balfogalmak elleni harcokban töltötte, ki úgyszólván mindig a közvélemény tévedései ellen foglalt állást, ki soha sem habozott azok ellen sikra szállni, most úgy látta épen a legválságosabb időben, hogy fellépnie lehetetlen, miniszteri állása is tiltja, de csak fokozhatná a szenvedélyek kitöréseit és növelhetné a már is felszaporodott zavarokat.

Legmélyebben pedig az hatott a gróf kedélyére, hogy magában a miniszterium kebelében sem birt támaszra találni a külső áramlat veszélyes irányai ellen, mert, mint fentebb előadtam, az ő felfogásában senki sem osztozott.

SZÉCHENYI gróf világosan látta, hogy ha a dolgok köztünk és Ausztria közt törésre kerülnek, azok természetes folyásában végletekre sodortatik a nemzet. Erről neki a mozgalmak vezetőjének egyénisége kezeskedett.

Ő perczig sem hitt az európai forradalom végletes győzelmében. Ennélfogva meg volt győződve, hogy ha a mi harcunk Ausztriával veszélyesebb dimenziókat ölt s mi végletekre ragadtatunk, annak nemzetünk elnyomásával kell végződni.

Hitte azt is, hogy ha a szembenálló felek közt az első golyó elröppen, alig van hatalom, mely a küzdelmet a végsőkéig megállítsa.

Pedig a háboru kitörésének óránként gyarapodott valószínűsége.

Az osztrák erő hadi szerencséje az olasz földön javulni kezdett. RADECKY fővezér támadó állást kezdett foglalni. Milanót már komolyan fenyegette, a mint hogy később csakugyan bevette. Ez alig képzelhető mérvben emelte Bécsben a hangulatot és önbizalmat keltett, reményeket élesztett a forradalom elleneinek soraiban.

A mi harci állapotaink az alföldön mindinkább bonyolultak. A siker mindinkább kétségessé lett.

Érezni látszottunk: mennyi függ az ottani siker sebes kivívásától. Fokoztuk folyvást ott az erő kifejtést, küldöttük oda a katonákat, vívtuk a győzelmes csatákat, de az ellenségnek egyetlen erődtített posícióját sem birtuk ostrommal bevenni és szétlúni.

Legjobb katonáinkat az alföldön őszpontosítottuk. Megparan-

csoltuk Sz.-Tamás — e sárfészek, mint MÉSZÁROS nevezi — bevételét. Hadügyminiszterünk személyesen lement, hogy szeméi előtt vivassék az ostrom-harcz. Erőtettünk tekintélyt parancsoló fegyvertényt — és felsültünk.

És míg a rácok ellen az alföldön nem birtunk inponáló és a horvátokra nézve lehűtő eredményt felmutatni, addig a Dráva-vonalt meglehetősen elhanyagoltuk. JELLASICH a Dráva mellé gyűjté táborát, ennek ellenében mi, mint fennebb elmondám, nem igen birtunk tekintélyt parancsoló hadsereget kiállítani. Ötezer katona és népfelkelés volt az egész Dráva-vonalt védő erőnk.

A dráva-menti hadsereg fővezére OTTINGER tábornok találkozássra hivatott fel JELLASICH által. Találkozásuk első eredménye fővezérünk elpártolása lett.

Ha a dolgokat természetes fekvésekben higgadtan átgondoljuk, — OTTINGER mint régi katona a mi néhány ujoncz zászlóaljainkra, a még nem fegyvelmezett politizáló önkéntes csapatainkra, a népfelkelési tanulatlan tömegre, főkép pedig mindezen csapatok élén álló ki nem próbált igen kétes becsű tisztekre csak gyanakodással és tán szánakozással tekintett, míg JELLASICH táborában fegyverben nevededett, betanított határőröket és régi tiszteket látott.

Eltekintve a dolog erkölcsi menthetlen oldalától, OTTINGER defectióját alig csudálhatjuk. CSÁNYI a főbiztos, OTTINGER intim barátja, kit ezen defectio legmélyebben bántott, tudná leginkább megmondani, mennyi része volt e defectióban a katona reménytelenségének. Annyi bizonyos, hogy ezen sebes átpártolás és OTTINGER valószínű értesítései hadseregünk állapotáról a betörés reményeinek nagy lendületet adtak.

Tartsunk már most ezen tények mellett higgadtan szemlét az intező bécsi körök helyzetéről a Magyarország felől fenyegető bizonyodalmak ellenében :

Úgy látták Bécsben, hogy Magyarország, mely felfogásunk szerint hagyományaival szakított és a kapcsolat minden kötelekeit széttépte, teljesen és feltétlenül az engesztelhetlen KOSSUTH hatalmában van.

Kimondotta a kormány és elfogadta az országgyűlés mérsékelt nagy többsége azon elvet, hogy a had- és pénzügyi teljes függetlenségből egy hajszálnyit sem enged.

Kimondotta KOSSUTH Magyarország feltétlen függetlenségét,

Ausztriával minden kapcsolati viszony megszakítását. Annectálta Galicziát és Dalmatiát szövetségi alapon, és oda utalta Ausztriát mint alárendelt tartományt nagy Németországnak.

Őt tartották nálunk a helyzet urának s ő nyíltan kilüldette saját neve alatt politikáját Ausztriára nézve.

Hogy ezeket keresztülvihesse és megvédhesse, önálló magyar hadsereget állított, a bankó-kibocsátást megkezdette, a fennálló hadsereg sorait megbontotta.

Egyelőre azonban csak készülletekről lehetett szó, az erő kifejtés még akkor legalább is — igen gyarló volt, mint az alföldi hadjárat és drávai seregfelállítás mutatta.

Ezek ellenében másrésről JELLASICH nagy elbizakodással tette ígéreteit, minden értesítések, minden katonai felfogások kalandos vállalatának lehető sikert mutattak. Magyarország haderejének javával az alföldön lefoglalva lévén, honnan állíthat hirtelen megfelelő sereget 40 ezer betörő hadtest ellenébe?

Hozzájárult a helyzet azon kedvezése is, hogy a fedett játék a fellázadt horvátok rovására történhetik, Ausztria közvetlen actiója eltakarható.

Ausztria pedig — mint fentebb kifejtém a SZÉCHENYI gróf beszélgetéseiben — mit veszíthetett többet, mint a mit a magyar politika számára kiutalt.

A kapcsolat előnyei nélkül Ausztria számára egy egészen független Magyarország veszélyesebb szomszéd volt, mint bármely más. Ezen függetlenségi mozgalmakban, melyet a forradalmi szellem szított Magyarországon és KOSSUTH magáévá tett, Ausztriának nemcsak állami súlyát, hanem közgazdászati fennálló érdekeit is végveszély fenyegette.

Mit kockáztatott tehát Ausztria JELLASICH hadjáratában?

Az is bizonyos azonban, hogy JELLASICH hadjáratához a szükséges lovasságot és tüzérséget csak a közös hadseregből kaphatott és ezt csak a bécsi kormány által nyerhette.

E ponton az események alakulása körül a valódi tényezőkre nézve homályban hagyott történetünk.

A dynastia magatartása, a bécsi kormány actiója okmányokban előttünk áll, és ezek prægánásabb cselekvényekben nyilatkoznak, hogysem feltenni lehetne azon aljas kétféle eljárást, mely JELLASICH betörésénél mutatkozik.

Tény az, hogy JELLASICH szeptember 11-kén kelt át a Dráván

és megindította hadjáratát. Táborában volt közös hadseregbeli lovasság és tüzérség.

Az is bizonyosnak látszik, hogy JELLASICH a betörést ez időben saját szakállára merénylette, mert erre felmutatható engedélye nem volt.

A dynastia és a bécsi kormány a horvát sereg és a mi hadaink közti összecsapást még akkor is komolyan meg akarta akadályozni, mikor már JELLASICH kardesapás nélkül Székes-Fehérvárra bevonult és Budapest megszállását kétségfeleltinek hitték.

Más helyen, úgy hiszem, lesz alkalmam kimutatni és felderíteni, hogy a történelmünkben figyelemre kevésbé méltatott, de még napjainkban is nem csekély befolyású soldatesca, melynek élén akkor LATOUR gróf a bécsi hadügyminiszter állott, a betörés körül önálló szerepet vitt, és pedig olyat, mely sem a dynastia, sem a bécsi kormány magatartásával nem fér meg. És ez alig hozható kétségbe, ha meggondoljuk, hogy azon kormány, mely a betörést megengedte volna, nem teheti, hogy JELLASICHnak oly váratlanul szerencsés előhaladása után épen az elérendő siker küszöbén nemcsak megállást parancsoljon, de tőle a vezényletet is elvegye, és biztosabb kezekbe áttegye.

Arról van biztos tudomásunk, hogy LATOUR gróf JELLASICH minden lépéseiről értesítve volt, és vele összeköttetésben állt, de az is bizonyos, hogy a dynastia és bécsi kormány ez időben egészen más politikát követett és a dolgok kiegyenlítésén működött, és midőn már JELLASICH a Drávától Székes-Fehérvárig előhatolt s azt diadalmas elbizakodással megszállotta, tőle a fővezérseget LAMBERG gr. kezébe tette át.

Ezek elvitathatlan tények. Nekem pedig feladatom vizsgálat alá venni azon fellépést, melyet a dynastia és a bécsi kormány a fennforgó vitás kérdések kiegyenlítésére tett, és szembeállítani a felek e körüli felfogásait a következő fejezetben.

XIX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának bírálása nálunk. A «Pesti Hírlap» és «Kossuth Lapja»-nak nyilatkozatai. Az emlékirat tartalma. Az 1867-i kiegyezés ezen felfogást igazolta. Mária Terézia uralkodásától történt alakulások.

Ezek nyertek szervezeti formát az 1867-ki kiegyezésben.

SZÉCHENYI gróf felfogásait a haza sorsát döntő vitás kérdésekről igyekeztem saját előadásaiból összeállítva elmondani.

Hogy már most az ő szomorú helyzetét az akkori áramlattal szemben megítélhessük, szükséges, hogy az egymással szemben álló felek nézeteit is szabatosan elemezzük, azaz lássuk, miként fogta fel a kérdéses ügyeket a birodalom érdekeit képviselő bécsi kormány és mit tartott ezekről akkor a magyar közvélemény.

A bécsi miniszterium ebbeli nézeteit egy terjedelmes emlékiratban fejtette ki, melyet ő felsége 1848 augusztus 31-kéről ISTVÁN főherczeg nádorhoz és a magyar miniszterelnökhöz megküldött.

Ez azon hirhedt bécsi *Staatsschrift*, mely 1848-ban oly nagy zajt ütött, és a forradalmi izgatásnak rendkívül hatályos tápszere lett, mert ebben — mint állítva volt — a bécsi miniszterium levette álarczát és nyíltan lépett elő Magyarország vívmányait halomra döntő követeléseivel.

«Mely emlékiratnál — így szól Kossuth — nagyobb politikai bünt nem mutathat a história.» (*Kossuth Lapja* 69. sz. 1848 szept. 19. Kossuth Lajos aláírása.)

És e borzasztó merényletnek álláspontja és fölfogása ugyanaz volt, mint a grófé és mint látni fogjuk, ugyanazon alapokon nyugszik fejtegetéseiben.

Nem kétségbeejtő helyzet-e ez a legnagyobb magyarra?!

Hire és borzasztó tartalma az emlékiratnak már rég el volt terjedve, mielőtt szövegét olvashattuk volna. Sőt a sors úgy akarta, hogy midőn ezen emlékirat szövege szeptember közepén a hírlapokban szaggatottan közölve lett, már a horvát betörés napok előtt

megtörtént és b. JELLASICH támadó seregével az országban haladott ellenállás nélkül.

Elképzelhetjük, hogy ezen betörés és a megkezdett hadjárat rendkívüli izgalmai közt senki sem talált nyugodt perczeket ezen fontos okmány olvasására, annál kevésbé komoly megfontolására.

A napi sajtó, annak élén a *Pesti Hírlap* mint a mérsékeltek közlönye, más részről a *Kossuth Lapja*, e két főlap elmondotta véleményét az emlékiratról, pálczát tört felette és a közönség elfogadta az ítéletet a nélkül, hogy a kárhozottat okmányt olvasta volna.

Egyetlen hang sem emelkedett még bizalmas magánkörben sem, mely e benyomást szelidítette, az izgalmakat, miket keltett, csillapította volna.

Ez egyhangúság fokozta és szilárdította a hangulat felgerjedését.

A bécsi kormány úgy hitte, hogy részletesen kifejtve álláspontját, a mérsékelt elemeknek alkatmat nyújt a megfontolásra, s míg tegyvert ad kezdőkbe a szélsők gyanúsításai ellen, a higgadtabb hazafiak el fogják ismerni, hogy

alapfelfogásaiban a történelmi igazság alapján áll és követelményeiben jogosultság van —

és hogy e kezdeményezésben a kibékülés őszinte szándékát fejezi ki.

Az emlékirat hatása Pesten épen ellenkező volt.

A sanctio pragmaticának az emlékiratban kifejtett értelmezését senki sem fogadván el, az alapok igazságát tagadta, s feljajdult a követelmények jogosultsága ellen.

Következve nem a kiegyenlítésre, hanem a törésre látott benne törekvést.

Alább lesz alkalmam három nagy jelentőségű véletlent kijelölni, mely az események folyására döntőleg kihatott, melyeknek egyike ez emlékirat kihirdetésének szerencsétlen összeesése a horvát betöréssel volt.

Ez magyarázza némileg a magyar felfogás élességét, és menti tévedését az emlékiratnak azon nagy hiánya, hogy míg kiindulási alapjában kifogástalanul világos, az arra épített következtetéseken nem elég szabatos, inkább sejteti, mint hangsúlyozná az országok közti elengedhetlen paritás elvét és nem fejtí elég világos határo-

zottsággal a birodalmi ügyeket kezelő központi főkormány eszméjét.

De mi, kik másfél évtized nyomorgatásai után jutottunk a birodalmi állás feltételeinek tisztább felismeréséhez, aligha tehetünk a bécsieknek jogosult szemrehányást, hogy ők már 1848-ban nem voltak a részletekkel is egészen tisztában.

Azt tőlök megtagadni nem lehet, hogy az akkor annyira elítélt DOBLHOFF miniszterium ezen emlékiratában helyesen teszi le az alapokat és megjelöli az egyedüli utat, melyen post tot discrimina rerum végkép a kibékülés megtörtént s az új közjog felépült.

És még is lássuk ezen emlékirat minő fogadtatásban részesült az 1848-ki légkörben a sajtó részéről:

A legolvasottabb *Pesti Hírlap* 1848 szeptember 15-ki 161-ik száma vezércikkében így vezeti ez okmányt a közönség elé:

«Azon lépés, melyre ő felségét augusztus 31-kén a kamarilla rábirta, legjobb esetben is, midőn t. i. DOBLHOFF úr emlékiratának semmi közjogi eredményei nem leendnének, valódi csapás a monarchia hiveire, mert a monarchiai rendszer iránti kegyeletet csökkentheti.»

«Elkeseredésünk onnan ered, mivel látjuk a mélységet, hova ellenállhatlan erővel ragadja dynastiánkat néhány ármányos és haszonleső ember.»

«Mert hol van a határ, hol a megállapodás, ha az uralkodó az általa szentesített törvényeket érvényteleneknek látszik tekinteni.»

«Pedig ez magyaráztathatik ki ő felségének ISTVÁN főherczeg és a miniszterelnökhöz intézett irataiból.»

«Ez az oka, miért — bár fájdalmas szívvvel — korszakot alkotónak kell tekintenünk az osztrák miniszterium memorandumát.»

«A nyilvánosság bírószéke elébe kell vonnunk ezen nevezetes emlékiratot, hogy ismerje a reactio eljárását minden hű polgára hazánknek, és az egész ausztriai monarchiának, mely néhány rossz ember önzése miatt a dissolutio örvényébe sodortatik.»

Így szól a miniszterium és országgyűlés mérsékelt részének organuma.

Kossuth Lapja a fennebb idézett számában KOSSUTH LAJOS aláírása alatt így szól ez emlékiratról:

«Mi arra kérjük a királyt: segítsen minket királyi tekintélyével a hazát, a királyi széket, s a törvényt megvédeni, s nekünk egy emlékirattal felelnek, melynek tartalma:»

«A törvény, melyre a király megesküdött, semmit sem ér, Magyarország szünjék meg önálló ország lenni és a német miniszterium által Bécsből kormányoztassék, miszerint pénzünkről jövődöben se számoljanak, mint ekkorig sem számoltak; magyar vitézeink továbbá is a népek szabadságának elnyomására fordittassanak, mint ekkorig fordittattak, minket pedig idegen zsoldosok tartsanak igában, mint eddig tartottak, és legyünk továbbá is egy gyarmattartomány — szűkségre és nyomorúságra kárhóztatva, mint eddig valánk.»

«Ez volt a felelet igazságos kívánatainkra, ez volt a hála hűségünkért, ez volt a köszönet a dynastiához ragaszkodásunkért.»

Szó szerint idéztem a fölaponk itéletét, mint idézendem az elátkozott okmány szövegét is, hogy elfogulatlanul ítélhessünk a sötét hálátlanság ama remekéről, mint azt az utóbbi lap fentebb bélyegzi.

Alig járnék el helyesen, ha a terjedelmes emlékiratot, legyen az bármilyen fontos és érdekes, itt egészen felvenném és elemzésébe bocsátkoznék, noha az részleteiben sokkép érinti a fentebb általam elmondottakat.

Itt szükségünk van megismerni a kiindulás alapjait és az arra épített követelmények magvát. Ezekből teljesen megítélhetjük azon álláspontot; melyet e kérdésekben a bécsi kormány elfoglalt.

Lássuk tehát a szó szerinti szöveget:

«A magyar országok sorsa századok óta legbensőbb összeköttetésben volt az osztrák uralkodó ház által birt tartományokéval. A kötelék, mely különböző koronákat egy fejedelmi házhoz csatolt és még inkább a Dunánál lakó népek belélete ezeket oly szorosan egymáshoz lánczolta, miként nehezen eldönthető, hogy a testvérísült népek között melyiket illeti az állami és társadalmi kifejlődés különböző mezején a vezérlet előnye, vagy a vetélkedő utánzás dicsősége.»

«A *sanctio pragmatica* a következőzési jog feletti háboru veszélyeit nemcsak megelőzte, de az országok összeköttetését is oly szilárdul megalapította, hogy több mint egy század lefolyása alatt csak egy monarchiáról, egy uralkodó családról és egy uralkodóról lehetett szó.»

«Minden küllháboru együtt folytattaték. A magyar hősileg és nagy egyetértésben harczolt Ausztria német és szláv népeivel

együtt, s a historia a közgyőzedelmekben nem különbözteti meg azon osztalékot, mely a magyar, német és szláv nyelvet beszélő bajnokok hűségét és vitéségét külön illeti.»

«Szintúgy nem vonta ki magát soha Magyarország azon terhekből, melyeknek a hadi események következtében és a monarchia közszükségeinek fedezése miatt támadniok kellett.»

«Ezen felfogása a *pragmatica sanctio*nak és a monarchiát alkotó államok benső egybeköttetésének feltalálható még az utolsó országgyűlés tanácskozmányaiban is. A márczius első napjaiban megvitatott felírás az ország teendőiről különösen kifejezi azon kívánságot is, hogy ő felsége nemcsak Magyarországnak számoljon a költségekről, s nemcsak Magyarországnak adjon felelős miniszteriumot, hanem a monarchia többi tartományainak is alkotmányos institutiókat nyújtván, biztosítsa az erős egybeolvadást és testvéri egyesítést azokkal.»

«A *pragmatica sanctio* értelme mindig oly világosnak, oly kikerekítettnek tekintetett, hogy iránta soha semmi kétség fenn nem forgott. A legfelsőbb kormányzás egysége, az összes pénzügy vitele, a sereg kezelése és vezetése volt a monarchia osztatlanságáról szóló alaptörvény szükséges folyadéka.»

Elmondja továbbá az emlékirat, mennyire lettek a márczius óta történt alakulások a *sanctio pragmatica* által alkotott birodalomra nézve végzetesek, s így folytatja :

«Az ápril hó 7-kén történt elfogadása a karok és rendek javaslatának, mely az udvari költségek fedezetére, a közös diplomátia s némely közös hadi testületek kiadásaira bizonyos öszletet határozott későbbi kiegyenlítés mellett a közfinanszíria számára, — nyújtott még némi reményt, hogy az említett kiegyenlítés útján a magyar pénzügykezelés s a bécsi központi pénzügy közt megszüntethetők azon differentiák, melyek a monarchiához tartozó magyar és nem-magyar tartományok viszonyait széthontással fenyegetik.»

«Az említett országgyűlésnek kevés számú törvénytörvénypontjai világosságra nem derítik azt, hogy a magyar kormánynak hadi és pénzügy-tárczája magában foglalja-e egész hatáskörét a közkezelés ezen ágainak, vagy pedig csak az oly tárgyakra terjed ki, melyek egészen és kizárólag Magyarországot illetik, míg a monarchia többi tartományaival közös érdekekre nevezve az ügyvezérlet egy Bécsben létező központi hatalom által intéztetnék.»

«A mult pozsonyi országgyűlés törvényeinek határozataiból az nem is foly, hogy a magyar hadminiszter a hon védelménél többet vegyen magára.»

«Magának a pozsonyi országgyűlésen hozott törvénynek tartalma két pontban összeférhetlennek látszik a *pragmatica sanctio*-val, minthogy ennek következő szavai: *indivisibiliter et inseparabiliter* az ISTVÁN főherczegnek nyújtott hatáskör terjedelme által megsértehnék.»

«Szintűgy az országtörvény ama határozatainak, melyek külön kereskedelmi, had- és fináncz-miniszteriumot alkottak, a nélkül, hogy az összes birodalomra vonatkozó viszonyokat megalapítanák, okvetlenül a monarchiát körülfogó kötelékek felbomlására kell vezetni.»

Itt fel kell róni az emlékirat szövegezésének azon egyoldalúságát, hogy fel nem említi, mikép az osztrák miniszterium megalkotásánál épen azon hibák történtek s ugyanazon hiányok kiigazítandók.

Végül az emlékirat így fejezi be fejtegetéseit :

«Az ausztriai császárságtól különvált magyar királyságnak fennállása politikai lehetetlenségnek tekintendő, a két országtömeg s az azokat lakó népek érintkezései sokkal bensőbbek és gyakoribbak és a társadalmi élet megszámlálhatlan fonalszálaival sokkal közelebb vonták a lakosokat egymáshoz, hogysem a különszakadás veszélyes rázkódtatások nélkül történhessék.»

«Az osztrák birodalom két állanra szakításával, mely közül mindenik a maga útján járand, mind a császárság, mind Magyarország bel- és külállapotát illetőleg azon fokára süllyedne az elgyengülésnek, hogy ebből okvetlenül az európai egyensúly felbontása támadna, s az idegen hatalmak, kiknek a súlyegyenfentartása fekszik érdekökben, Ausztriának ily gyöngülését el nem tűrhetnék.»

«Mindezekből annak mellőzhetlen szüksége merül fel, hogy a magyar kormányban márczius óta behozott intézkedések az összes monarchia igényei és a *pragmatica sanctio* szavai és értelme szerint változtassanak meg, és a *németosztrák miniszteriummal összhangzólag* oly rendezések tétessenek, mik szerint a monarchia egysége biztosíttassék, a *pragmatica sanctio* céljai teljesen eléressenek, és egy legfelsőbb állami kormányzat ismét visszaállíttassék.»

Ez azon eszmemenet a terjedelmes emlékiratban, melylyel a bécsi kormány a *sanctio pragmatica* alkotásait, a történelmi fejlődés folyamatát megjelöli és ezek alapján javaslatait formulázza.

Ezen fejtegetések magvát szabatosan így állíthatjuk össze :

A *sanctio pragmatica* egy uralkodóval egy birodalmat alkotott Magyarország és Ausztria országaiból.

Egy századot meghaladó idő óta fennálló közös hadviselet, közös diplomacia és közös terhek viselése, szóval közös egységes actio mellett.

E helyzetben lett a birodalom az európai súlyegyen főtámpontjává.

A márczius ótai alakulásokban ezen közös egységes erő kifejtés nincs garantírozva, sőt a különszakadás veszélye fenyeget.

Mindezekből annak mellőzhetlen szüksége merül fel, hogy a magyar kormány hatáskörében az osztrák miniszteriummal összhangzólag oly változások történjenek, melyek a birodalom egységét biztosítják, különösen egy legfelsőbb állami kormányzat rendeztessék.

Ez volt tehát a bécsi kormány felfogása a vitás ügyekről. Evvel szemben elmondottam a magyar felfogás áthidalhatlan eltérését. Ebből megítélhetjük azon eszmekört, melyben nézeteink az időben a *sanctio pragmatica* körül forogtak.

Kinek volt igaza? Azt ma kérdenünk sem kell, miután részünkről 1867 a bécsi felfogásnak adott igazat s azon elveket az új közjog alapjául önként elfogadta.

Fel kell tennem, hogy t. olvasóim visszaemlékeznek azon nagy átalakulásra, melyen uralkodóházunk birodalma keresztülment a *sanctio pragmatica* óta, különösen VI. KÁROLY császár és magyar király fiörökös nélküli halálával.

MÁRIA TERÉZIA királyunk századok óta első uralkodó volt a Habsburg-házból, ki nem volt egyszersmind császár.

Hosszu uralkodása alatt a római császárság nagyszabású világhatalmi hagyományai elmosódtak, Németországban pedig nagy FRIGYES megdönti a császári hegemoniát és egy versenyző német államot alapít.

Ezen átalakulások töltik be MÁRIA TERÉZIA uralkodásának hosszú folyását.

De már utóda II. JÓZSEF császár átérzi, hogy a mind terjében, mind főleg érdekeiben lényegesen átalakult birodalomnak csak a

legbensőbb egység kifejtése pótolhatja vissza korábbi erejét és nyomatékát.

Ennek eszközét szerencsétlenül a nyelvegységben és kormányzati közösségben keresi, melynek fejében a felvilágosodás terjedésének minden korlátait megdönti.

Kísérletével felsült. Ez alapon az egység nem kellett a történelmi alapokhoz ragaszkodó népeknek, melyek nemzeti létöktől és ősi intézményeiktől a szabadság árán sem akartak megválni.

A germanisatio megszűnt. Az ősi intézmények visszaállítottak. Mind ezek mellett a *sanctio pragmatica* által alkotott *unum et indivisibile inperium* eszményi hívását az európai egyensúly fentartásában mindinkább kezdette betölteni, és ez állást nagyszerű szívósággal, alig képzelhető erőfeszítéssel tartotta fenn még a nagy világháboruban a napoleoni egész hadjárat alatt is.

E közben mi magyarok nem törődve *specialis magyar érdekeinkkel*, ingatlan kitartással támogattuk uralkodónkat végzetes harczaiban az egész háború ideje alatt.

A *sanctio pragmatica* által megalkotva, évek hosszú során, egymást követő tények félbe nem szakított láncolatában állt elő új alakban azon keleti birodalom, melyet ma már osztrák-magyar birodalomnak nevez a világ, melynek nagyhatalmi súlya az európai tanácsban csak akkor kezdett némileg gyengülni, midőn a *dynastia* 1848 után velünk komoly meghasonlásba jutott, és a magyar erőre föltétlenül nem számíthatott többé.

Ezek a történelmi fejlődés folyamatát illetőleg oly elvitathatlan tények, melyeket 1848-ban annyiaval kevésbé lehetett ignorálnunk, mert új alaptörvényeinket a *pragmatica sanctio* talajára állítottuk, a korona egységét és kapcsolat épségét ünnepélyesen biztosítottuk, az idő folyamában fejlődött és a birodalom egységes lényegéből folyó közös ügyeket világosan elismertük, sőt a közös ügyekkel járó közös terheknek igazságos arányban hordozásáról ideiglenesen intézkedtünk is.

Mindezek el nem tagadható tények.

Ezen birodalmi alakulás jelentőségét és annak folyományait fejti ki a bécsi kormány fennebb idézett emlékirata, és nekünk, kik 1848-ban a megtörtént alakulások természetével és következtéseivel sem voltunk tisztában, nincs jogunk megróni amaz emlékirat szerzőit, hogy ők a részletezés szabatosságában és a következtetések logikájában itt-ott megtévedtek, sőt egy pontban túl is mentek.

A kiindulási alap felfogásában, a következmények főelveiben az emlékirat ma már — 1867 után — kifogás alá nem jöhet.

És még is az oly politikai bűnnek bélyegezteték nálunk, melynél nagyobbat a história fel nem mutathat.

Természetesen, mert 1848-ig szellemi tevékenységünk minden erejét nemzeti intézményeink, ősi alkotmányunk védelmében az absolutismus ellen merítettük ki a birodalmi viszonyok természetére, annak hatásaira, feltételei- és következményeire semmi figyelmet nem fordítottunk és az államélet ezen magasabb régióiban teljesen idegenek voltunk.

Szellemvilágunk ezen szűkült eszmezőre, mely a tényleg létezett viszonyokra nem terjedt ki, mostoha helyzetünkből önként folyt, és nincs mit tagadnunk, hogy azon átalakulás óriási mérvére, mely 1848-ban egyszerre ránk özönlött, eszménkben felkészülve nem voltunk.

Mai felfogásainkkal ezen kérdések kutforrásáig hatolva, azonnal látjuk, hogy a történelmileg képződött és a *sanctio pragmatica* által törvényesített államalakulás feltételeinek józan felfogásával magok az alkotó felek sem bírtak az új ára kezdetén.

Ezen alakulásban, mely a viszonyok kényszerítő nyomása alatt fogamzott, két nagy érdek lépett azonnal a birodalom benső életében előtérbe.

Ez a birodalmi egység és önálló nemzeties kormányzat érdeke. A birodalmi hatalom központosító törekvése az országok autonóm jogaival és törekvéseivel.

E küzdelem ma is folyamatban van.

A bécsi kormány, melynek a birodalmi egység jogosult állását kell vala képviselnie, ezen túlhajtvá az absolutismus érdekeiért küzdött.

Magyarország az önálló nemzeti kormányzat érdekeit védve az absolutismus ellen nem is talált alkalmat a birodalmi állás jogosult igényeiről gondolkozni.

Mi hagytuk a bécsi kormányt a birodalmi állásból folyó minden működést szabadon folytatni, megelégedve ha benső nemzeti életünkre nyomását szelidítette, e mellett azonban a birodalmi *actio* minden terheit vittük, kötelezettségeit ennél fogva tényleg elismertük.

Nem is vettük számba, hogy birodalmunk nagyhatalmi állásában és európai súlyában mi igen nyomatékos tényezők vagyunk.

Nem vettük számba, hogy a tényleg megalakult birodalomnak egysége Európának vitalis érdeke lett.

Nem vettük számba, hogy a birodalomnak, melynek létesítő része lettünk, nagyhatalmi állása földrajzi fekvésünk miatt számunkra is vitalis érdek.

Sokan ma sem akarják számbavenni, hogy hat millió nép kilencz millió majdnem egészen ellenséges népek vegyületében, s ily szomszédságokban mint mi vagyunk, nem csak nagyhatalmi állást nem foglalhat, de függetlenségét is csak olyforma alakban tarthatná fenn, mint egykor a német és török befolyás közt, mely korszaknak boldog emlékeit volt módunk eléggé élvezni Mohács napjaitól I. Lipót császár haláláig.

És mert ezen eszmék színvonalára nem jutottunk még 1848-ban, nem is ismertük fel a birodalom népeinek életadó feladatát, mely pedig első sorban ránk nézve volt létkérdés s ennek megoldására mi voltunk leginkább hivatva.

A minthogy végkép beláttuk s nagyjában meg is oldottuk. Azon nagy kérdést t. i.:

Hogy különböző fajok, különböző történelmi alapon képződött országok együttesen csak úgy alakíthatnak nagyhatalmat Európában, ha a szövetezés feltételeit akként alapítják meg, hogy a közös birodalmi actio megóvásával a szabad és független nemzeti fejlődés érdekei is biztosíthatnak.

Ezen megoldáshoz kellett 1867-ben megtalálnunk a megfelelő közjogi formát.

Ezen alapon áll ma fenn az osztrák-magyar birodalom szervezete, melyben a birodalom mindkét felének megvan saját független felelős miniszteriuma, és a közösügyeket kezelő központi kormány a közös kül-, had- és pénzügyminiszterekben.

Ha már most ezen általunk tényleg megalkotott birodalmi szervezetet egybevetjük az 1848-ki bécsi emlékirat elveivel, nem lehet el nem ismernünk, hogy az a létrejött szervezet eszméit elég érthetően kimondotta és a józan kialakulásnak kielégítő anyagát nyújtotta nekünk.

Kimondotta ugyanis annak elutasíthatlan szükségét, hogy a birodalmi ügyek kezelésére egy központi főkormány állíttassék —

nem mondotta, hogy Magyarországnak ne legyen pénzügy- és hadügyminisztere, de ezeknek tevékenységi köre az országos keretre utasíttassék,

és ezen változások az osztrák-német miniszteriummal egybehangzólag rendeztessenek.

Mindez meg is történt. És ez teszi a létrejött közjogi *szervezet formáinak* lényegét.

Nem fogja tiszt. olvasóm nekem felróni e kérdések elemzésében a hosszadalmasságot, ha meggondolja, hogy ezen kérdések felfogásán dőlt el 1848-ban hazánk és a birodalom sorsa.

Azt sem fogja hibául felróni, hogy míg a bécsi felfogás iránt elismeréssel vagyok, szigoruan bírálom a mi tévedéseinket, nem rettenve vissza attól, hogy ez által a következmények súlya jobban reánk nehezedik.

De tartozunk is evvel az igazságnak, és ha mi nem vagyunk szigoruan önmagunk iránt, mások méltatlankodók lesznek; végkép pedig az alkotmányos légkörben élő magyartól, kiknek politikai érettségét annyiszor emlegették a szomszédok, meg lehete várunk, hogy a történelmi alakulások és állami functiók felfogásában legalább is azon színvonalon álljanak, melyre az 1848-ki események befolyása alatt oly merészen léptek. Avval pedig tartozunk utódainknak, hogy a haza sorsa saját tévedéseinknek ne essék áldozatul.

És ha én azon erkölcsi nyomást akarom megjelölni, mely ezen viszonyok közt a SZÉCHENYI lelkére nehezedett, ki kelle mutatnom a felek felfogásaiban a kiegyenlíthetlen eltéréseket, s evvel szemben az ő szerencsétlen helyzetét.

XX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának egy passusa: volt-e a dynastiának joga oly törvényeket sanctionálni, melyek a *pragmatica sancti*ót alterálják? Az eltérés köztünk és Ausztria közt az alapfelfogásban van. Ezen rideg állást Ausztria ellenében még az 1867-ki kiegyezésnél is megtartottuk. Doblhoff báró miniszterelnök nézetei a kapcsolat alapjairól gr. Széchenyi felfogásaira vezethetők vissza. A gróf szomorú helyzete, midőn magát teljesen izolálva látja, még Deákkal is ellentétes nézetben. Kétkedik önmagában is. Felébreszti a forradalmi elemek gyanakodását, melytől maga Kossuth sem óvja meg magát.

Bár mennyire ohajtanám t. olvasóimat megóvni 1848-diki tévedéseink hosszadalmas elemzésétől, de ha az eszmék akkori alakulásait hiven és lehető terjőkben akarom megvilágítani, türelmet kell kérnem, hogy ama híres bécsi okmány egyik felette nehezelt és akkori nyelven *'vérlázító'* állítására visszatekintsek.

Csak ha azon eszmekört, melyben akkor az osztrák és magyar felfogások mozogtak, teljesen megvilágítjuk és minden részleteiben felmutatjuk, fogjuk látni és megmérhetni azon áthidalhatlan úrt, mely bennünket elválasztott. A felfogások ily állaspontjáról, hova a felek helyezkedtek, a közeledés lehetetlen volt.

A mit az osztrák kormány az előzmények alapján jogos követelésnek tekintett, azt mi — el nem ismerve az alapot — bona fide jogaink elleni merényletnek vettük.

Ha mi Kossuthnak akkor időbeli beszédeit ma átolvassuk, azokban a mély meggyőződés oly megható hangját találjuk, hogy annak bővületén ma sem csudálkozhatunk.

Még miniszteri esküjére is hivatkozik. Ezen eskü nem engedi, hogy máskép gondolkozzék. És hazafi felgerjedésének tengerözönével borítja el az osztrák kormány nemzetölő érveléseit.

Természetesen. Mert neki a történelmi alakulás tényéről s annak politikai jelentőségéről még sejtelme sem volt.

De felette igazságtalanok volnánk, ha nemzetünk akkori fel-

fogásait az Ausztriávali viszonyokról egyedül vagy csak főkép a Kossuth rovására jegyeznénk.

Nem fogja Kossuthnak legnagyobb bálványozója soha kimutatni, vagy épen ráfogni, hogy ő nemzetünk szellemvilágában alkotó elem és tényező volt volna.

A miben ő elérhetlenül nagy volt, az nem az alkotás a magyar politika szellemvilágában.

Ha a SZÉCHENYI kissé trivialis hasonlatával akarnék élni, azt kellene mondanom, hogy ő nagy, páratlanul nagy volt az eszmék nem feltalálásában, hanem — feltalalásában.

SZÉCHENYI felfogásai a magyar faj helyzetéről az emberiség családainak körében és a magyar állam helyzetéről az európai államrendszer szövédékekében akkori szellemvilágunknak transzcendentális eszmék voltak, kívül állók azon eszmekörön, melyben a magyar közvélemény mozgott.

Felfogásai e viszonyokról a mily tiszták és világosak előttünk ma, ép oly homályosak voltak akkor, midőn ezekhez felkészülve nem voltunk s mint maga annyiszor mondá, a legtöbb közülünk a megyeház ablakából nézte a világot és a legbölcsebbek sorainkban tekintetőkkel a haza határain túl nem jutottak.

Ösztönszerűleg éreztük, hogy ő a legnagyobb magyar, de hogy miben és miért ő legnagyobb nemzetünk sorában, azt, ha Isten fajunknak jövőt ad, még csak utódaink fogják teljesen átérteni.

Nem különös már csak az is, hogy őt legnagyobb magyarnak először az proclamálta a pesti gyűlésen — Kossuth Lajos —, a ki soha életében egyetlen tanácsát sem fogadta el, egyetlen véleményében sem osztozott soha.

Különben ne csodáljuk, ha azon néhány év alatt, melyben 1848 előtt szellemvilágunkat az állami és társadalmi új eszmék rendkívüli özönlése egyszerre elárasztotta, nem volt elég időnk ennyi anyaghalmoz kellő feldolgozására és nem juthattunk még azon mélyebb forrásokhoz, melyeket a gróf szövétneke számunkra megvilágított.

Épen felfogásaink szűk keretét akarom felmutatni a bécsi kormány emlékiratának egyik passzusára nézve, mely jellemzőleg illusztrálja akkori fölfogásaink eltéréseit.

Madarász L. a szeptember 11-ki országos ülésben interpellálta a miniszteriumot a fennebb elemzett emlékiratra nézve.

Kossuth ezen interpellatiót felfogva azon gyűlésben az emlékirat tartalmát ekként commentálja:

«Azon emlékiratra nézve, melyet ő felsége ide küldött, azt én a ház elnökének átadtam. Ezen hosszú emlékiratban röviden az foglaltatik, hogy a *pragmatica sanctio* nemcsak azt teszi, hogy Magyarországnak tulajdon azon egy királya legyen, ki egyszersmind ő felségének többi tartományában uralkodik, hanem hogy a *pragmatica sanctio* a kormányzatnak egységét is teszi, következve, hogy ő felségének nem volt joga a mult országgyűlési törvényeket sanctionálni, hogy ezen törvények ellenkeznek a *sanctio pragmaticával*; azon törvények jogtalanul sanctionáltattak a fejedelem által, azon törvények Magyarországnak s egyszersmind az ausztriai birodalomnak javával ellenkeznek» stb.

A bécsi kormány t. i. az emlékiratban azon kérdést veti fel: Jogositva volt-e az uralkodó az összes birodalom egy részének ily engedményeket tenni?

S miután higgadtan kifejti, hogy a magyar kormány — jól jegyezzük meg — a magyar országkormány által márczius óta behozott változtatások ellentétben vannak a *pragmatica sanctióval* és a birodalom egyik részének sincsenek hasznára, a jogosultság kérdésére határozott tagadással felel és állítását indokolja.

A bécsi kormány ezen állítása leirhatlan ingerültséget keltett a pesti hangulatban. Vérlázító merényletnek tekintetett az, hogy a magyar királynak nem volna joga egyetértve magyar népével azt tenni a magyar állam ügyeiben, a mi nekik tetszik.

Ámde a magyar király és a magyar nép ma is megvan és mint ilyen jogilag is létezik.

És még is mit szólnánk hozzá, ha valaki azt állitaná; hogy a közös uralkodónak joga van az 1867-ki közjogi törvényeket bármi részben is a birodalom egyik felével, mellőzve a másik félt, megváltoztatni.

Nincs józan jogértő ember az országban, ki e jogát ő felségének ma nem tagadná.

De 1848-ban mi a *pragmatica sanctiót* nálunk alaptörvénynek, az osztrák tartományokban az absolut uralkodás edictumának tekintettük.

Pedig ebben tévedtünk. A *pragmatica sanctio* az osztrák tartományokban is az akkor gyarló alapu és még gyarlóbb jogkörű rendi gyűléseknek elibe lett terjesztve s azok által elfogadva.

Sőt akkor a Felső- és Alsó-Ausztria rendeinek gyűlése kérelmet intézett ő felségéhez VI. KÁROLY császárhoz, hogy ezen császári előterjesztvény a birodalmat képező országok közti szövetségi okmánynyá alakíttassék át.

Ezen okmányból folyó kötelezettségek tehát közel érintették az ausztriai tartományok érdekeit is, és ha korábbi időben beszélésük ellen lehetne is valamit felhozni, de azon percztől fogva nem, midőn Bécsben az örökös tartományok számára a miniszterium ki-neveztetett, t. i. 1848. márczius 17-étől, mert akkor az uralkodás lemondott abszolút hatalmáról, és annak helyébe a nép joga lépett s az őket mélyen érdeklő ügyekben róluk nélkülök senkivel jogosan végezni nem lehetett.

Ez a bécsi kormány indokolása is, és nem tagadhatjuk ma, hogy a *pragmatica sanctio* általuk előadott értelmezésével szigoron következőes állítás volt s az érvelés *correctül* alkotmányos.

A nagy felháborodás, melyet ez nálunk a közhangulatban előidézett, bizonyítja leginkább, mennyire nem voltunk akkor eszméinkkel azon színvonalon, melyet a vitás kérdések békés megoldása követelt volna.

Mint láthatjuk, az alapfelfogásban volt köztünk az eltérés kiegyenlíthetlen.

Sőt többet mondok. Magyarország ezen rideg állása Ausztria irányában még akkor is megtartatott, midőn mi 1866-ban a kibékülés nagy munkájához fogtunk s azt végre meg is alkottuk.

Alig hiszem, hogy valaki megczáfolhatna, ha állítani merem, hogy mi még az 1867-ki törvények megalkotásánál is, noha már akkor birodalmi állás alapjára helyezkedtünk, az alkotmányosság jogait még sem respectáltuk Ausztria irányában.

Ezt én annyival több joggal mondhatom, mert első voltam az országban, ki a *sanctio pragmatica* alapján a paritáson nyugvó dualismus rendszerét részleteiben kifejtettem és mint egyedül elfogadható törvényes alapot mutattam ki a jövőendő békés coexistentia módozatául 1863-ban.

«Kísérletem a magyar kérdés megoldásához» Pest, 1863 — nekem éppen nem volt nehéz feladat, mint a ki a nagy gróf felfogásainak alapján álltam, és azokat lelkem meggyőződéséből magamévá tettem.

Ha a *pragmatica sanctio* egy fejedelem uralkodása alatt egy birodalmat alkotott, és mi ebbe beleegyeztünk azon kikötés mel-

lett, hogy a saját benső hazai ügyeinkben saját alkotmányunk oltalmában önmagunkat függetlenül kormányozzuk.

Ezen praecedensből egyszerű logikával következett, hogy ily sajátságos viszony csak úgy állhat fenn kölcsönös megnyugvással, ha —

a birodalom mind a két része saját benső nemzeti érdekeiben a másiktól egészen függetlenül élhet, azonban —

a mindkét félre közös ügyekben együttesen rendelkeznek és az ennek megfelelő szervezeti formát felállítják.

Ezen egyszerű felfogás alapján soroztam én a közös és országos ügyeket, s ezek fonalán részleteztem a megoldást.

Bizonyos voltam, hogy a békés megoldásnak ez az egyedüli helyes és elfogadható útja, s hogy ez uton a birodalmi érdekek garantírozva lehetnek a mellett, hogy Magyarország nemzeties fejlődése és önálló független hazai kormánya fennállhat és hivatását betöltheti.

Azonban az Ausztriával közös ügyek kezelési szervezetének megalkotására én azt tartottam alkotmányos eljárásnak, hogy mind Magyarország törvényes alapon összehívott országgyűlése, mind a bécsi szűkebb Reichsrath egy küldöttséget rendeljen ki, mely együttesen készítse el a közös ügyek kezelésének egész rendszerét, következőleg a mindkét fél egyiránt kötelező szervezet mindenik fél közreműködésével alkottassék meg.

Mi azonban 1867-ki eljárásunkban ezt mellőztük. Elkészítettük az egész szervezetet, még a közös ügyek közös kezelésének formáit is, s így mint bevégzett egészet terjesztettük a királyi sanctio alá.

A sanctio megadatott. Lehet, hogy ezen eljárás opportunus volt és tanácsos, de nem volt alkotmányos.

Teremtettünk Ausztria számára bevégzett tényeket, melyeket nekik vagy mint van el kelle fogadniok, vagy a birodalom nagy válságai után felforgatni az egészet s beláthatlan új zavaroknak nyitni meg sorompóit.

Ausztria a kényszerhelyzetnek megadta magát és elfogadta. Ez azonban eljárásunk módját nem menti, azt sem veszi nekem senki rossz néven, ha állítani merem, hogy ha Ausztria áll elő nekünk ily octroival, mely rólunk nélkülünk készült — tőlünk alig várható voltna ily önmehtagadást.

S vajjon miért kelle nekem e késői eseményeket itt elmondanom?

Nem egyébért, mint hogy megvilágítva legyen előttünk azon fontos tény, mely a gróf sorsára lényegesen kihatott, midőn ő magát mindenkitől elhagyatva, izoláltan, egyedül érezte.

Mert a fennebbiekből láthatjuk, hogy DEÁK, noha 1867-ben elfogadta a *pragmatica sanctio* által alkotott birodalom fennállásának követelményeit és létezésének feltételeit szervezte, de nem fogadta el eljárásában ezen alap utolsó *consequentia*it is.

DEÁK előtt Magyarország még 1867-ben is úgy állott mint oly állam, mely királyával minden állami kül- és belügyeiben teljes joggal végezhet.

Ezen elv pedig nem áll arra nézve, ki felfogásában a gróf által megjelölt alapokon indul el.

De mikor DEÁK még 1867-ben sem ismerte el tényleg, hogy a közös ügyek közös kezelését rendező törvények megalkotásánál az osztrák tartományok alkotmányos képviselőtének közreműködésére van elutasíthatlanul szükség — elképzelhetjük, miként kelle neki 1848-ban megütköznie, midőn a bécsi kormány azt vitatta emlékiratában, hogy nem is volt jogosítva a felség a birodalmi közös érdekeket érintő ügyekben — róluk, náluk nélkül — velünk végezni.

És ha Magyarország igazságügyminisztere, ha DEÁK az ország oraculuma, a haza bölse így vélekedett a kérdés felől, csudálhatjuk-e a közhangulat azon felgerjedését, melyet az emlékirat ezen állítása az akkori izgalmas légkörben okozott.

És hogy ezen hirhedt emlékirat körül elmondjak mindent, mit érdemesnek tartok, még egy gyanumat sem hallgatom el, mire ugyan semmi pozitív adatom nincs, de az eszmék bámulatossága e gyanura akaratlanul rá visz.

Több ízben voltam fenn Bécsben — 1848 előtt — SZÉCHENYI-vel és nála találtam többször DOBLHOFF bárót, az 1848-ki bécsi miniszterelnököt.

Társalgásukból, melynek tanuja voltam, láttam az intim viszonyt, mely köztök létezett.

Br. DOBLHOFF 1848 előtt mint az osztrák tartománygyűlés liberalis vezére állt jó hirben, ki az osztrák résznek is alkotmányos intézményeket követelt.

Senki sem kételkedhetik azon, hogy a gróf és br. DOBLHOFF ezen politikai themáról egymással gyakran beszéltek, és mi természetesebb, mint hogy azon kérdés is felmerült köztök és eszmecseré tár-

gyát képezte: mi helyzet állna akkor elő a monarchia két fele közt, ha a magyar alkotmányos ország mellett az örökös tartományok is alkotmányos lábra állíttatnának?

És midőn ez 1848-ban valósággal megtörtént, és később br. DOELHOFF állíttatott a bécsi kormány élére, ő merészen neki fog s egy emlékiratban a birodalom két fele közötti vitás kérdések kiegyenlítését kezdeményezi s azon alapokra nézve, melyeken ter-veiben elindul, a gróf által kimondott felfogásokat reproducálja.

Ezen azonos eszmék nem egy közös forrásra vezetnek-e?

Azt fennebb elég világosan kifejtettem, hogy a kiindulási alapok az emlékiratban, t. i. a birodalom alakulásának ténye s ennek kifejtése egészen azonos a gróf felfogásával.

SZÉCHENYI volt az ki ezen birodalmi alakulás jelentőségét az európai sulyegyen fenntartására nézve megjelelte, és ez által —

magyarország állami helyzetének az európai fennálló érdekekkel szoros kapcsolatát kimutatta.

Ő volt az, ki annyiszor kiáltotta a nemzetnek, hogy Európa népei közt csak úgy állhatunk fenn, ha az ő culturalis törekvéseikkel magunkat azonosítjuk, nagy egyetemes érdekeikkel magunkat ellentétbe nem helyezzük.

Ő volt az, ki megjelölte, hogy ha mi nemzeties fejlődésünk teljes biztosítása mellett, a birodalom fenntartásával is azonosítjuk magunkat, ez által válhatik a magyar faj kifejtése és megerősítése nem csak dynasticus és birodalmi, de egyszersmind európai fontos érdeké.

Ő volt az, ki a forradalom első hírére (márczius 1848) ajánlotta a nemzetnek, hogy foglaljon állást a dynastia oldalán, s legyen a dynastiának és birodalomnak fenntartó oszlopa a viharok között.

Ő volt az, ki márcziusban, midőn a bécsi és utána a pesti felelős miniszterium kineveztetett, megremegett, hogy a kapcsolati érdekekről alig volt szó, és az összetartás oly gyöngye fonalszálakhoz fűzve.

Ő volt az, ki rendületlenül hitte, hogy Ausztriávali kapcsolatunk a legvitálisabb magyar érdek, fajunk biztonságának ez idő szerint kényszerű követelménye.

Ő volt végre, a ki mindig tanítá, hogy fajunk itt idegen, minden rokon nélkül van, és csekély számánál fogva Európa mai conjuncturái közt önálló létről nem álmodhatik, ezen állapot hátrá-

nyait a német és török vetélkedés korszakában eléggé megszenvedtük. Szerencsénkre képződött egy birodalom, melynek fenntartásában és megszilárdításában minket illet — ha érdekeinket felfogjuk — a főszerep.

Ime politikai felfogásainak egész eszmelánczolata világos és határozott úgy alapjában mint megtevészhetlen céljaiban.

Azt is tisztán és világosan látta SZÉCHENYI, hogy ha van lehető út és mód, hogy a fennforgó differentiák kiegyenlítettessenek, s a birodalom két fele a háború iszonyatos következéseitől megóvassék, az csak az ő felfogásainak alapján lehetséges.

És e felfogások minden tételére nézve, melyeket ő oly tisztán látott, hazájában mindenkitől izolálva és elhagyatva látta magát, még — DEÁKTól is.

Elképzelhetjük már most a gróf lelki gyötrelmeit a fejlődő események műhelyében.

Ott volt a minisztertanács, ott az országgyűlés tárgyalásainál. Erős, ingatlan érzetével annak a mi egyedül menthet ki a bonyodalmakból, épen ellenkező irányban látta haladni a dolgokat a kikerülhetlen törés felé.

Minisztertársai, Kossuth kivételével, lelkök mélyében olajtották a békés megoldást, irtóztak a törés válságaitól, ezeket maga Kossuth sem kereste, az országgyűlés (néhány zavargót kivéve) sovárgott a békés fejlődés megindulása után, de senki sem bírván a fenyegetett érdekek mivoltának helyes felfogásával és ellentétes alapokon állván, nem lelete megtalálniok a józan megoldás útját.

Mert hogy bizonyos szellemi áramlatnak útjába álljunk és avval sikeresen szembeszálljunk, szükséges, hogy támadásunkat a jogosultság erős hite gyámolítsa, s ostromunkat ne csak az opportunitás, hanem a jogérzet is támoassa.

Ámde épen ezen érzék hiányzott mibennünk, és mi megtámadottnak hittük bona fide magunkat kétségbevonhatlan jogainkban, s kinos érzettel, nyomott kedélylyel, de kifeszített vitorlákkal eveztünk tévedéseink tengerén a szakadás felé.

A bécsi kormány bona fide hitte, hogy emlékiratának fejtegetései által eloszlatja az ellene szórt gyanúsításokat, miszerint a magyar had- és pénzügyi tárczák visszavételét szorgalmazná, és hitte, hogy kimutatta a lehető megoldás józan és bennünket is megnyugtatható alapját.

Mi ellenben nem hittük, hogy a birodalom közösségének fejé-

ben had- és pénzügyi teljes függetlenségünkől *valamit* áldozni kellene, minek nyomát pozitív törvényeinkben nem találjuk. A bécsi emlékirat követelményeit tehát egyenesen ellenünk intézett jogtalan támadásnak vettük s a helyett, hogy csillapodásra jutottunk volna, felgerjedésünk fokozódott.

Csak a kik az ily bábeli eszméazavarodások izgalmas légkörében éltek, lehet fogalmuk a helyzet kiállhatlan voltáról, azoknak, kik nem képesek a felizgatott közhangulat áramlatát követni.

A kik a közfelgerjedést nem bírják simulálni, már „árulók” a kiváltságolt hazafiak szemében. Nem kelle szólniok, arcuk kifejezésén felismerték azonnal a «szarzelb árulót».

Ilyen volt az állapot a fővárosban 1848 augusztus hóban. A gróf belátta, hogy oly eszmékkel, melyeket még legközelebb álló társai a kormányban sem osztanak, eléállni, mást, mint az elkeseredés fokozását és a szenvedélyek elfajulását alig eredményezne. Sőt mint miniszter, míg a kormány sorában van, nem is tartotta megengedhetőnek társaitól különvált állást nyilván foglalni.

Ő tehát magába zárva meggyőződéseit, igyekezett nyilvánosan társai által folytatott uton járni, és mert kilépnie nem lehetett, hordozni míg bírja az elviselhetlen állás felelősségét.

Végkép egy körülményt nem lehet elhallgatnom, melynek nyomása legsúlyosabban látszott reá nehezedni.

Ez a felfogások divergentiája közte és DEÁK közt.

Míg a gróf KOSSUTH nézetei és cselekményei ellen küzdött, bizott felfogásainak helyességében, a tévedhetésnek gyanuja senki fért hozzá és bizott önmagában is.

De midőn azt látta, hogy DEÁK is és pedig szorosán vett jogi kérdésben, egészen másképp fogja fel a dolgokat, megrendült önbizodalma és kétkedővé lett saját felfogásai iránt.

Midőn nekem fennebb előadott nézeteit ismételtén elmondotta, mindig ilyenfélével végezte:

«Isten így engedte látnom a dolgokat. Érzem, hogy tisztán látok, érzem, hogy ez az egyedüli út megmentésünkre — de jó Isten, elbihetem-e: hogy DEÁK és ennyi ismert belátó derék hazafi közt én legyek egyedül, ki tisztán látok, a többi mind — vakságban van?»

A gróf a politika és közigazdászat kérdéseiben érezte fölényét bárki ellenében. Megvivott DEÁKKAL a szentgróti levelek tévedései miatt.

De a magyar köz- és magánjog terén oly tekintélynek tartotta DEÁKOT maga felett, hogy e téren inkább magában mint DEÁKban volt kész kételkedni.

A gróf érezte, mily fényesen tudná felfogásait a *pragmatica sanctiőról* a történelmi fejlődés, a józan politika, főleg pedig az európai és specialis magyar érdekek szempontjából megvitatni, de DEÁK úgy vélte, hogy ezekhez a positiv jogban kell csak keresni az alapokat, s hogy találhatott volna ott a gróf támoikat, hol DEÁK maga sem vélt találhatni még 1861-ben sem.

Az elmondottak után alig lesz szükség többet még mondani annak felderítésére, hogy a gróf állami helyzetünk felfogásának minden részleteiben egyedül állt mérvadó kortársai közt, és a távolság a kérdések megoldására nézve éppen nem volt lényegtelen, sőt döntő.

Az alapfelfogások ezen nagy eltéréséből következett aztán természetesen és önmagától, hogy midőn a minisztertanácsban bizonyos rendszabályok alkalmazása jött szóba, ezeken DEÁK mint kérdésen kívül jogunkban állókon meg sem ütközött, ellenben a gróf megdöbben, mert ezekben látta a szakadás hathatós eszközeit.

A gróf csudálta DEÁK elfogulatlan nyugodtságát, DEÁK viszont bámulta a gróf aggódó remegéseit. Végre belátta a gróf, hogy nem képesek egymást megérteni.

Az egyhangulag megajánlott 200 ezer katona, melynek fele is az elégnél több lett volna minden szükségünk kielégítésére, — a megajánlott hadsereg önálló nemzeti lábra állítása — a bankóprés önálló működésének megkezdése — az ércpénz kivitelének tilalma — az Ausztria elleni fenyegetéssel összekötött Frankfurt melletti tüntetés — mindez a gróf szemeiben a szakadásra való hatalmas előkészületeknek tűntek fel.

Ő nem volt az iránt illúsióban, hogy végkép ha sikerül nekünk tekintélyes erőt gyűjteni össze, ezen erő felett nem István főherczeg és a magyar kormány — a mint akkor állott — fog rendelkezni. Ő tudta s hitte rendületlenül, hogy az új katonaságból parlamenti hadsereg lesz s annak ura más nem lehet, mint KOSSUTH.

Ez esetben pedig nem lehetett, mint nem volt soha homályban a haza sorsa felett.

Hogy rémlátásai a dolgok fejlődésében mindinkább fokozódtak, igen természetes, ezektől maga gyakran megijedt.

«Mily szerencsétlenség — mondá sokszor mély felindulásban, — hogy én a dolgokat oly sötét színben látom s előttem minden vér és pusztulás. Nem lehet, hogy én ne tévedjek, pedig nekem oly világosan tűnik fel a helyzet, látom az örvényt egész mélységében, mely felé rohanva haladunk, — ez még is csak agyam beteges visiója tán, mikor annyi ismert okos ember oly nyugodtan nézi ezeket.»

Midőn gyakran az országgyűlési teremben Kossuth fényes szónoklataira felhangzott a közhelyeslés rengeteg zaja, és minden arc az elragadtatás hevétől sugárzott, a gróf felkelve helyéről kisietett az erkélyre, mintha szabad levegőt keresne forró agyának nyomása ellen. Én s néhány meghittebbje utána siettünk. Ott agyát kezeivel megszorítva — «Istenem — mondá — úgy tetszik mintha örültek házába jutottam volna, mintha pokoli bűvölet üzné velünk gonosz játékát hogy veszünk felett annyi elragadtatással tomboljunk. Ezt senki, de senki nem akarja látni, csak én szerencsétlen. De lehet-e hinnem, hogy ennyi okos belátó ember, kiket színről színre mind jól ismerek, mind vak legyen és ne lásson?»

«Nem — nem — nekem kell örülnem lennem!»

Kelt-e még többet mondanom, hogy a gróf ez időbeni lelki állapotáról világos fogalmunk legyen?

És még is csaknem augusztus végnapjaiig eljárta a miniszteri és országos ülésekbe s magába rejtve a kétségbeesés küzdelmeit, néha bámulatos önmegtagadással s önuralommal részt is vett a tárgyalásokban.

De aztán képzeljék el t. olvasóim, mit toll leírni nem képes, ha szobájának magányában tenger bánatának szabad folyást engedett, és lelkének viharzásaiba betekinteni lehetett — mit láttunk akkor!

KEMÉNY, ki ily perczeknek tanuja volt, megkísérlette néhány megrendítő vonást ezekből feljegyezni — én nem merem csak megkísérteni is.

A ki a grófot ismerte, annak mondanom sem kell, hogy lelkének ezen állapotát alkalmilag arcán is láthatta mindenki, ezt sokszor eltakarni sem birta, de nem is akarta. Ki vele a folyó dolgokról komolyan szólt, ha ő közlékeny lett, szabadon bepillantatható feldult és reményeiben megtörött lelkébe.

E körülménynek megvoltak komolyabb következései is, mert nagy mértékben feltámasztották a forradalmi elemek gyanakodá-

sát ellene, s e gyanu oly dolgokat hozott forgalomba, melyek közül a valódi tényállás ma már el van temetve hihetőleg örökre, de nemcsak mint signaturái azon időknek, de mint tagadhatlan tényezők befolytak a fejlődések folyamatára.

E gyanútól maga Kossuth sem óvhatta meg egészen magát. Ez iránt két jelenetet — magában igen sajnost — nem szabad elhallgatnom azon idők jellemzésénél.

XXI. FEJEZET.

A Széchenyi politikai rendszerének a történelmi fejlődések és európai helyzet alakulásaiból merített indokai. Ezekkel szemben a kikiáltott personalio meg nem állhatott a nélkül, hogy szét ne rombolja a multak minden alkotásait. Ausztria létérdekét látta abban megtámadva. A háboru kikerülhetlen.

Az 1848-ki korszak végzetes tévedéseivel szemben sokkal többet kelle elmondanom a SZÉCHENYI ellentétes felfogásairól, hogys em ezeknél megállhatnék, és többet ne kellene mondanom politikai rendszerének épen azon ágát illetve, mely az 1848-ki alakulások által lépett előtérbe.

Szerencsétlenségnek kell tartanom, hogy szellemvilágunk élénk mozgalmaiban 1848-ig, elárasztva a társadalmi állapotok és belpolitikai kérdések özönével, nem emelkedhattünk még az államalakulások és európai érdekejlődések közmegvitatásának magasabb színvonalára.

A magyar szellem inductiv hajlamu, eszmeköre még ma is szűk és korlátolt. Azonban felette fogékony és könnyen indoctrinálható, épen nem csökönyös, sőt inkább a kellőn tul impressionabilis.

Nemzeti szellemünk ezen inductiv sajátságának róhatjuk fel, hogy közéletünk emberei, a szűk látkörű megyei politikusoktól fel a haza bölcseig, állami helyzetünk megbíralásánál az írott törvények holt betűiben keresték a megoldást, holott az életfejlődés folyton alakító ereje perczig sem marad veszteglésben, mindig működik s uj viszonyokat terem, mit a politikusnak ignorálni nem szabad.

Egészen más uton járt SZÉCHENYI gróf.

Szellemének határozottan deductiv sajátsága őt mindig a dolgok végokainak fürkészésére vezette.

Ő fájának létjogát kereste. Bámulatosan gyakorlati eszével

ebben vélte találhatni fennállásának és felvirulásának biztosítékait is.

Ő a magyar faj hivatását, vonatkozva az emberiség magasabb rendeltetéséhez, vette vizsgálat alá és megtalálta a nemzeti sajátosság kifejtésének alapelvét. Ezt így fejezte ki: az emberiség számára egy fajt megmenteni.

Állami helyzetünket mindig az európai fennálló és elutasíthatlan érdekekre vonatkozva vette szemügyre és vizsgálta, vajjon nemzeties fejlődésünk érdekei nincsenek-e az európai érdekekkel ellentétben.

A nemzeti sajátosság, azaz fajegyéniség megóvása s lehető magas kifejtése és az európai érdekek assimilatioja — ezek az ő politikai eszméinek alaptételei, melyekre ő mindent épített.

És már most fel merek szólítani mindenkit a hazában kettőre:

Mutasson nekem egyetlen sort a gróf munkáiban, egyetlen tételt beszédeiben, hol ő ezen alapelvektől eltért, vagy azokat feledte, vagy azokkal a legcsekélyebb ellenmondásba jött volna. Ellenben —

mutasson nekem kortársai között, senkit ki nem véve, egyetlen egyet, ki akár irataiban, akár beszédeiben a politikai felfogások ezen magasabb körében forgott volna.

Ennek ellenében nekem felette könnyű feladatomból kimutatni, mikép 1848-ki vezéreink e politikai felfogásnak még gyöngérezékével sem bírtak.

Sőt miután 1867-ben DEÁK végkép a gróf felfogásainak alapjára állott s ez alapról sikerült rendezni közjogi viszonyainkat — az 1848-ki vezéreink másik egyetlen élő maradványa a külföldön még ma is (1881-ben) a rég letűnt kuruczvilág függetlenségi eszméinek színvonalán áll, és a történelmi fejlődések azon tényét, melyet a gróf nemzetének jövőjére a gondviselés különös áldásának tekintett, Magyarország legsúlyosabb átkának kiáltja.

Szerencsétlenségünkre SZÉCHENYI 1848-ban eszméinek magaslatán egyedül állt, elhagyatva mindenektől, ma már szerencsénk politikájának helyességét a nemzet nagy része átérzi, ha át nem érti is.

Korában eszméinek magaslatára feljutni felette nehéz volt. Ő volt az első, ezért a legnagyobb magyar.

Nekünk ma már vezetése után feljutni, felette könnyű, kivált

miután az egész újabbkori történelmi fejlődés az ő felfogásainak helyességét illusztrálja előttünk.

Ám tartsunk futó szemlét eszméinek fonalán:

Miután a népvándorlás korszaka Európa bensejében lezajlott már, és az állami agglomerációk nyugaton bizonyos consistentiát nyertek — keleten az alakulások folyamata bevégezve még korán sem volt, mint éjszaken sem

Keleten két ázsiai népesoport foglal még ezentul tért, és alapít államot. Mindkettő idegen, rokon és barát nélkül, önfentartásában önmagára utalva, ez a — magyar és a török.

A magyar faj, maroknyi népesoport, az egész nagy világban ismert rokon nélkül, józan érzékével megtalálja önfentartásának helyes útját és ma már majdnem évezredes állami létre mutathat. Van viszontagságos, de nem dicstelen multja, van az európai népcsaládok közt jelenben tisztos helye s ha eszünk lesz, oly jövője, melyről a gróf mondá:

Magyarország nem volt, hanem lesz!

Ellenben a török — hasonlíthatlanul hatalmasabb nép, nagy birodalom alkotója, alig felényi idő alatt, ma lealázó gyámságban él. Európa hatalmasságai belefáradva megmentésének áldozataiba, épen most, hogy a lehető számára megmentsék, feldarabolásához látnak.

Vajjon miért e két faj európai sorsában e kétségbeejtő különbség?

Mert a magyar faj józan érzékével korán belátta, hogy noha győzelmes fegyverével meghódította az új hazát, de nem lehet hivatása itt idegen világot teremteni, hanem ha megmaradni akar, alkalmazkodnia kell az itteni népek és az itteni polgárisodás követelményeihez. Felvette ennélfogva a kereszténységet, meghonosította s gondosan ápolta az akkori mivelődés főtenyezőjét, az egyházat — folytonosan érintkezésben tartotta magát az európai mivelődés fejlődésével, avval haladott, soha sem felejtve a nemzeti sajátosság érdekeit.

A történelem vezérfonalán jól látta SZÉCHENYI, miben kell keresnie fájának jövőndő biztosítékait.

Azonosítani nemzetünket az európai polgárisodás törekvéseivel — első sorban pedig nem jutni a fennálló és elutasíthatlan európai érdekekkel ellentétbe, sőt — ha lehet — fajunk nemzeties fejlődését azokkal összhangba hozni, egyesíteni.

E ponton szárnyalja túl a SZÉCHENYI politikája valamennyi kortársainak felfogásait.

És mi ma már annyi keserű tapasztalatok után méltán kérdezhetjük magunktól: létezhetik-e józan magyar politika az európai érdekek számbavétele nélkül? Homályban lehettek-e 1848-diki vezéreink a fennálló európai érdekekre nézve?

Bizonyára nem.

Előbbi századok történelmi eseményei kimutatták Európának ama szükségét, hogy létezzen a keleten állam, melyen az ázsiai betörések erős ellenállásra találjanak és megtöressenek.

Ez volt hajdan a magyar állam. Közép- és Nyugat-Európának védőfala.

Mohácsnál megtört ellenállási képességünk. A török nálunk befészkelte magát s mi végkép az osztrák ház szárnyai alatt kerestünk menedéket.

A megosztott és meggyengült magyar állam helyébe a német császár és magyar király szövetséges birodalma lépett.

A török erő végre hanyatlani kezdett. Támadt helyette sokkal félelmetesebb hatalom, az orosz birodalom, mely Lengyelország megosztásával elhárított útjából minden akadályt szívós kitartással előnyomulni keleten, és Konstantinápoly meghódítására működni.

Ez és I. Napoleon világhódító harczai s abban a német császár és magyar király állásfoglalása és makacs kitartása megtanította Európát, hogy a világuralmi törekvések, melyek Európa súlyegyenét megtörnék, az osztrák birodalommal alakult nagyhatalom szívós ellenállásán törnek meg.

És lett a történelmi fejlődések során az osztrák birodalom az európai súlyegyen fentartója.

És e miatt az osztrák birodalom fennállása — európai szükségesség lett, s az európai hatalmak közös érdeke.

Ez így volt 1848-ban és előtte, kifejezését találjuk a bécsi kongressus és minden európai tractatusok lefolyásában.

Ezt hangsúlyozza a bécsi miniszterium is fennebb elemzett emlékiratában, figyelmeztetve minket, hogy

«e lépések és a belkezelés külön ágaiban tett számos határozatokkal együtt Magyarországnak a többi osztrák tartományoktól elválását sokkal túl vitték azon vonalon, melyen belől teremtheti csak meg a *pragmatica sanctio* a célzott áldásos eredményeket».

«Az osztrák birodalom . . . két oly állományra szakításával,

mely közül mindenik a maga útján járand, mind a császárság, mind Magyarország . . . azon fokára süllyedne az elgyengülésnek, hogy ebből okvetlenül az európai egyensúly megbontása támadna, s az idegen hatalmak, kiknek a sulygyen fentartása fekszik érdekében, Ausztriának ily gyöngülését el nem tűrhetnék.»

Már fennebb idéztem KEMÉNY állítását 1850-ki munkájából:

«Sehol Európában nincs kétség az iránt, hogyha az osztrák monarchia bizonyos ponton túl válnék gyöngévé, az európai sulygyen hosszasan föntartható nem volna.»

Más helyen, hol fajunk hivatásáról szóltam, részletesen kimutattam, hogy midőn a gróf s utána KEMÉNY Ausztria keleti hivatásáról beszél, a sulyt mindig a magyar faj keleti származására fekteti s sajátkép fajunk hivatását érti, de ezt a birodalmi kapcsolatot válthatlan eszméjében képzele annyira, hogy meg sem különbözteti.

Nem nehéz elképzelni, mi tette az osztrák hatalmat az európai sulygyen fentartójává, az uralkodó ház szelleme-e vagy birtokainak helyzete. Az pedig bizonyos, hogy a hatalomnak, melynek vállain az európai sulygyen nyugszik, conservatív irányúnak kelle szükségkép lennie.

Az is bizonyos, hogy egy hatalom, mely az új áramlatokkal szemben conservatív, mely Angliát kivéve valamennyi nagyhatalom útjában áll, — mert ép ez által lett a sulygyen fentartója — e hatalom Európában szükséges, de népszerű nem lehetett.

A francziák Olaszországban, a poroszok Németországban, az orosz hatalom a keleten dolgoztak az osztrák befolyás megtörésén.

A hatalmak ezen törekvései mellett támadt fel újabb időben a népek kebelében azon áramlat, melyet a német és olasz nép egyesülési mozgalmaiban ismerünk.

Kevésbé éleslátó politikusnak is mint SZÉCHENYI gróf nem lehele nem látnia, hogy az osztrák hatalom ennyi oldalról keletkező ellenséges erőnek, kivált a fejlődő hatalmas áramlatoknak hosszú időre ellenállni nem képes, hanem a mint a római császárság világhatalmi hagyományairól le kelle mondania, úgy a történelmi, könnyen látható fejlődések során erő kifejtésének kerete okvetlenül szűkebb térre fog szoríttatni, és minden ily megszorítás Ausztriát inkább a kelet felé tolja s egyidejűleg Magyarország jelentőségét a birodalomban szükségkép emeli.

Hitte a gróf, hogy az osztrák uralom megszűnése az olasz

földön csak idő kérdése. Azt sem lehetne nem látnia, hogy felsőbb-sége a német földön a porosz működés által folyton hanyatlik és kérdésessé lesz.

Nem látta ennél fogva lehetetlennek, hogy az osztrák hatalom kizsoritva az olasz és német közvetlen actio bonyodalmas helyzetéből, egészen keleti birodalommal alakul és ez azon időpont, hol Ausztria megtartva nagyhatalmi állásának minden előnyeit, egész erő kifejtését a keletre kell hogy irányozza, azaz a történelmi fejlődések során a magyar érdekek áramlatának sodrába jut, akarva, nem akarva, de bizonyosan.

Azt is világosan látta, hogy mi működésünk súlyát a keletre irányozva, ebben okvetlenül a nagyhatalmi állás és birodalmi egység nimbuszára szorulunk, e nélkül mire sem mehetnénk.

Ezen felfogások fonálán eljutott annak belátására, hogy az európai fennálló érdekek nemcsak teljes összhangban vannak a magyar faj nemzeties fejlődésével és hivatásával, sőt annak hatalmas ápolóivá válhatnak, és fajunk emelkedése és felvirulása a birodalomnak úgy mint Európának érdekévé válhatik.

Ez uton látta ő Magyarországot azon jövő felé haladni, melyről elmondhatta: hogy nem volt, hanem lesz.

Enagy jövőnek alapját látta a gróf őseink által letéve a *pragmatica sanctio* elfogadásában, mely mint számtalan nagy történelmi alkotás a népek ösztönében és a szükség érzetében fogantatva létesül, de azok valódi jelentőségének tudalmához csak nemzedékek után jutunk.

Áldotta ennél fogva a Gondviselés működését, hogy a jelen idők nagyszerű átalakulásainak kezdetén már kiképződött oly birodalmat talált, melynek európai erő kifejtése szilárd, küllactiójának egysége kérdés feletti, mind a mellett Magyarország önálló nemzeties fejlődése nemcsak lehetséges, sőt hasznos és erőfokozó lehet.

A gróf ily eszmékkal saturálva — mint ő mondani szokta — bizott nemzetében, mely páratlanul józan érzékével

1723-ban megalkotta a birodalom oszthatlan és válhatlan egységét, de kikötötte, hogy Magyarországon a fejedelem csak az ország törvényeinek megtartásával uralkodhatik, s az ország más tartományok módjára soha sem fog kormányoztatni, később: hogy országunk semmi más országnak alávetve ne legyen, azaz önálló és független maradjon.

• MÁRIA TERÉZIA nagy királynénk trónra léptekor nem volt

magyar királysága fenyegetve, de igen a birodalom léte, és a magyar nemzet perczig sem habozott nemesen felajánlani egész erejét a birodalom megmentésére.

Még a napoleoni hadjárat alatt is történt kísérlet nemzetünk elhódítására a birodalomtól, de meggyőződtek, hogy minden törekvés ez irányban haszontalan volna.

Ily tények után biznia kelle a grófnak nemzete józan érzékében az újabb válságok között is.

Kossuthtól nem várta a hazai érdekek ezen magasabb felfogásának méltánylatát, az ő politikai felfogásainak egyetlen sugalmazója akkor, most és mindenkoron a — gyűlölet volt.

De a gróf honreményeinek egész épületét összedőltni, a jövő kilátásait egészen elborulni látta, midőn DEÁK is s utána a nemzet java a rideg personal-unio talajára állt, mi nem volt egyéb, mint a birodalom felhomlása és 125 év következetes alkotásának lerombolása.

És a rombolás e művét oly események kíséretében látta hazánkban bekövetkezni, melyekről KOSSUTH maga így szól még 1858-ban is :

«Így támadt a legirtózatosabb belháború hazámban, melynek leírhatlan siralmai az örülés borzalmaival kábitják el az emlékezetet.»

Adná az egek ura, bár ne férhetne a lelkünkhöz e miatt a felelősség árnya sem az utódok előtt, és bár ne nekem jutott volna a keserű feladat, kimutatni osztályrészünket a szomorú nagyszerű drámában.

Jól tudom én, hogy az általam leírt események indokainak felderítésénél tévedéseink és vezetőink balfogásainak élénk színeze hazámfiak közül soknak nem fog tetszeni, sokan ellenfeleink iránt tán szelidebbnek, magunk iránt tán szigorubbnak fognak találni, mint szeretnék.

De nekem a gróf ez időbeli életét kelle hiven előadni. Az ő eszméinek minden részleteit kelle kifejtennem s evvel szemben az események fejlődését az ő felfogása szerint kimutatni, hogy mint tükörben előttünk látható legyen az ő kétségbeejtő lelki töprengéseinek hű képe.

Ki kelle mutatnom, hogy a viszonyok elfajulását köztünk és az osztrák kormány közt a felfogások kiegyenlíthetlen eltérése okozta szükségkép.

Ausztria kormánya a mi elvárási törekvéseinkben birodalmi létét látta veszélyben, nem ok nélkül.

Mi abban, a mit tőlünk követelt, ősi jogainkat láttuk jogtalanul megátadva.

Ausztria a birodalmi egység biztosítékait követelte, mi teljes független állást és különválást proclamáltunk.

Hol lehetett itt találkozási pont?

Ausztria kormánya úgy, mint mi, a jogra hivatkozott, mind ő, mind mi őszinte meggyőződésben.

Egyik félnek okvetlenül tévednie kellett.

A tévedések e tragoediájából ma már Ausztriának felettünk a történelemben két előnye van.

Egyik, hogy felfogásait minmagunk igazoltuk 1867-ben. Másik, hogy daczára téves állásfoglalásunknak 1848-ban, nem vádolt minket aljas perfídiával a világ előtt, mint mi tettük Ausztria kormányával oly időben is, midőn erre semmi elfogadható adatunk nem volt.

És e súlyos vád nem a közhangulatban nyilatkozott, mely izgalmas időkben elfajul, de magyar miniszter által saját lapjában saját neve alatt, és ugyanazon miniszter által a képviselőházban mondatott el, és pedig ugyanakkor, mikor néhány nappal előtte minisztertársa a bécsi ármányok meséit az országos ülésben határozottan dementálta. (*L. Kossuth Lapja* július 30-ki szám. Augusztus 3-ki képviselőházi ülés naplója.)

Vezetőinknek 1848-ban nem lehetett ignorálni, hogy birodalmunk egységes erő kifejtésének biztosítása európai érdek.

Azt sem lehetett nem látniok, hogy az irány, mely felé mi törekszünk, épen azt idézi elő, hogy a birodalom bensejében háború keletkezzék és az osztrák császár haddal álljon szemben a magyar királylyal egy személyben.

E lehetőség már eléggé kitünteté a mi állásunk tarthatlanságát.

Azt is ma már könnyű belátnunk, hogy egy kiegyezés 1848-ban egészen más feltételek alatt történhetett volna, mint 1867-ben. Akkor az összetartási hajlam előnye, utóbb a lehető szakadás meggátolásának nyomása alatt kelle az egység biztosítékait megszabni. Most egy teljes beolvasztás erőltetett rendszeréből kelle az új állapotba átmennünk, midőn a túlfeszített egység számtalan felesleg kötelékeit egyszerre megbontanunk nem lehetett.

És itt jutottam ama pontra, hol ki kell magyaráznom, mit fennebb már mondtam, t. i. hogy hazánkban a függetlenségi törekvéseknek megvan a józan értelme úgy mint jogosultsága is.

De e törekvések célja józanul nem irányulhat a kapcsolati alap felforgatására, nemzeti fejlődésünk szabadságát nem a kapcsolati alapok nyűgözik, hanem a közössé lett ügyek feleslege, melyek nem képezhetik az egység szükségképi garantiáit.

Különben legyünk meggyőződve, hogy minél inkább gyengül hazánkban, azaz mibennünk a centrifugal erő, minél inkább tünnek el a kiválási hajlamok, annál kevesebb ellensúlyozó centripetal erőre lesz szükség és szabad mozgathatásunk annál tágabb tért követelhet joggal.

Ez természet törvénye. És ha mibennünk is a birodalmi lét érdeke oly mély gyökereket verhet mint túl a Lajthán, a kapcsolat kötelekeit oly minimumra lehet szállítani, mely mellett nemzeti fejlődésünk az egységben csak előnyöket és nem korlátokat fog érezni.

Mindezekhez, hogy gyümölcsesé érlelődjének, egy uj nemzedék és annyi emlékektől és bálványzásoktól meg nem viselt szellemi talaj kell, oly nemzedék, mely a mi gyűlöletünk és rajongásunk nélkül fogja átkutatni korunk tanulságos történelmét, és a történet dolgok mélyebb felismeréséhez jutva más gondozással fogja ápolni a legnagyobb magyar kultuszát, mint azt korunk teszi, és emlékeztét nem külső ovatiókban, de eszméinek követésében fogja ünnepegni.

XXII. FEJEZET.

Apróbb tényezők a Széchenyi fátumának előidézésében. A pesti lánczhid udvara. A láncz felvonásának végfátuma. A terrorismus. Annak első jelenségei Lamberg gr. meggyilkoltatása és Zichy gr. kivégeztetése. A gyász-jelentések megküldetnek néhány képviselőnek. Kinek intézkedéséből? A proscibált képviselők értekezlete. A forradalmiak készülnek fellépésre. Evvel kapcsolatban mint signál a gróf meggyilkoltatása.

A közviszonyok válságos alakulásának elsorolása után nem mulaszthatom el azon egészen másnemű és aprólékosnak látszó eseményekre is áttérni, melyek mint alsóbb rendű tényezők életünket kísérik, de sorsunkra mindenesetre befolyanak, és ezért el nem hallgathatók.

Elbeszélésem ezen ágában a t. olvasóm elnézésére kell hivatkoznom, midőn őt a babonák és utczai hírek régióiba vezetem, melyekről azonban be kelletik látnia, hogy a végzetes kimenetelre hatással voltak.

Valóban lehet-e csodálkoznunk, ha nagy szellemeknél is, midőn oly világba jutnak, hol a felizgatott szenvedélyekben minden megfontolás elmerül, a szertelen aggódó kedély még a babonában is keres csillapodásra üdítő szert.

Örültem lelkemből e szórakozásnak, de megdöbbsentem a felett, hogy a politikai sakkjáték és számítás nagy mestere már nem talál másban rémlátásai ellen menekülést, mint a — babonában.

Azonban ha a szenvedélyek áramlatában, midőn minden józan számítás lehetlenné válik, és a vak véletlen látszik felettünk uralkodni, csodálhatjuk-e, ha hányatásaiban a szorongatott kedély minden szalmaszálat megragad az elhnerülés ellen.

Az én feladatom különben nem lélektani magyarázatot keresni, hanem a történeteket hiven elmondani.

Az első esetben felette nehéz volna feladatom, melyet megoldani alig volnék képes, ha meg kellene fejtenem, miként fészkelte

magát a gróf lelkébe azon gondolat, hogy ő képzeletében a lánczhid sorsát a haza ügyével kapcsolatba hozza.

Én csak annyit mondhatok, hogy ez tény volt, melynek eleinte kedélyemelő hatásait ép úgy láttuk, mint utóbb a messze kiható levertséget, melyet egy fordulat előidézett.

Azon napokban a közélet idegromboló viharzásai között, hol a minisztertanácsok, országgyűlési tárgyalások, utcai kravallók és folytonos forrongások által zaklatott kedély hiában keresett a főváros kebelében pihenésre menhelyet, felfedezett végre a gróf épen a főváros kellő közepében egy oázist, hova szórakozásul menekülhetett és üdülést mindig talált.

Ez lakásával majdnem szemben egy jól körülkerített és a közönségtől szigoruan elzárt tágas tér volt — a lánczhid-építő társulat udvara — hol annak irodája és műhelyei álltak és számtalan munkásai dolgoztak.

A lánczhid-építés pesti vezetője CLARKE ÁDÁM volt, a gróf igen megbízott hű embere.

CLARKE értette a gróft minden hazafi törekvéseiben, s hozzá nagyon ragaszkodott. CLARKE munkásait maga tanította be, s közvetlen felügyelete alatt dolgoztatott mindent. Tudta, mennyi örömet szerez a grófnak, ha minél több magyart alkalmaz és tanít be a munkáknál, mindent elkövetett, hogy kedvét töltsse, s ha ő a lánczhid udvarába ment, mindig tudott neki CLARKE örömet szerezni a magyar munkások haladásában és ügyességök kifejtésében. Így volt ez a hajógyárnál is a derék MASJON kezében.

A munkások rendkívül ragaszkodtak CLARKEHOZ és természetesen a grófhoz is, ki őket gyakran felkereste, buzdította, ajándékozta és pártfogolta.

A ki a gróffal ezen udvart s a műhelyeket megjárta, és őt látta a munkások közt forogni, volt fogalma azon üdülésről, melyet ő e szórakozásban talált.

Ezen udvar egyik hosszát a Duna szegte be. Itt állott a gróf rendelkezésére egy angol csónak, melyen gyakran Budára, a Margitszigetre vagy a hajógyárhoz rándult menekülését a főváros zajától.

Az ország legtevékenyebb embere úgyszólván foglalkozás nélkül a közélet nyomasztó benyomásai közt sokszor keresett szórakozást a lánczhid munkásai közt, ez lett menedéke a kedély nyomásai ellen, és később, mint elmondani fogom, a lehető veszélyek ellen is. A lánczhid s annak minden részecskéje szívéhez lett növe.

Már fennebb említém, hogy a gróf a mint ápril hóban mint miniszter Pestre jött, többek közt CLARKEOT is zaklatta, hogy a menyire lehet fokozza a munkát és minél több munkát és keresetet adjon a népnek.

El is érte végre az építés azon stadiumot, midőn a hidoszlopok a láncnyugvás magasságát elérték, és a hidat hordó lánczokat kelle felrakni.

Tudjuk, hogy a pesti és budai part között két oszlop emelkedik a Dunából, melyen a láncz nyugszik. Mindenik oldalon két-két lánczon csügg a hid, és mindenik láncz magára három ívet, a négy láncz összesen 12 ívet képez.

CLARKE állítá beszélgetés közben, hogy még nem történt láncz-hidépítés a nélkül, hogy a lánczfelvonásnál törés esete ne fordult volna elő.

E tárgy igen élénk megbeszélést keltett. A gróf megjegyzé: a mi lánczhidunk a legnagyobb az eddig épültek között, annál bizonyosabb, hogy mi sem kerüljük ki a többiek fátumát, de — kérdé — nagyon súlyosak lehetnek-e következményei?

CLARKE erre azt válaszolá: mint hogy a láncz sulya felette nagy, oly rázkodás érheti az oszlopot, hogy megtörik. Ő csodának fogja nézni, ha nálunk a láncz felvonása minden baj nélkül folyik le, de ő hiszi, hogy J. CLARKE, a főépítész mindent elkövet annak elhárítására, hogy valami baj legyen, ő pedig bizik főnöke ügyességében, szorgalmában, gondosságában, még szerencséjében is.

Ebből aztán igen élénk vita keletkezett a gróf és CLARKE között, melyben minél inkább fokozódni látszottak a gróf kételyei, annál elbizakodottabban nyilatkozott CLARKE.

Végkép: «miért történék épen nálunk csoda!» — mondá a gróf — és épen nálunk fog e csoda történni — felelé elbizakodottan CLARKE.

Erre a gróf elkomolyodva így végzé be a beszélgetést: «ha már csodát tartott fenn számunkra a Gondviselés, tudnám én, hol volna arra inkább szükségünk. Azonban történt már nemzetünkkel elég csoda — meglehet, most sem hagyott el még egészen az Isten.»

Lehet, hogy ezen véletlen beszélgetés hagyott lelkében mélyebb benyomást, az tény, hogy gyakrabban kezdé emlegetni a lánczhid feletti beszélgetésben: meglátjuk, nem hagyott-e el egészen a szerencse. Ha a lánczfeszítés közben nem történik szakadás, el-

hiszem, hogy hazai ügyeinkben is történhetik csoda — megmentésünkre.

Eleinte tréfából, később növekedő komolysággal kezdtük e kapcsolatot felemlíteni, és miután ivről ivre növekedő érdekekkel kezdtük mondani — és már tizenegy iv feszítve vala s csak az utolsó hiányzott, nemcsak elbizakodásunk nőtt a lánczhidra nézve, de világosan látszott a grófon is bizonyos felhangoltság a a haza ügyeire nézve is. Mi örültünk ez ártatlan babonának, mert jó hatása félreismerhetlen volt. Kedélye emelkedett.

Midőn az első láncz a két part között már kifeszítve volt, mondja nekem egy napon a gróf — képzelje CLARKE vakmerőségét. Sietve át kelle mennie a budai partra, és matrózait nem találta a csolnakjánál, a hajóhidra nem akart kerülni, neki fogott és kifeszített lánczon átsétált Budára.

Én, kinek fejem igen érzékeny a magasságra és mindig irtóztam attól, természetesen elszörnyűködtem ezen, s mert CLARKE közlekedési hivatalnok is volt, azt mondom tréfából a grófnak: tilt-suk el őt hivatalosan az ily merényletektől.

Jól van — mondá a gróf — irasson egy kemény tilalmat hivatalos alakban és miniszteri pecsét alatt kiadva elküldjük CLARKE-nak, hanem irassuk alá a grófnéval.

Megtörtént.*)

*) Később (1849 július első vagy másodikán) kapott tőlem megboldogult CLARKE a lánczhid ügyében más komoly rendeletet is, hol már az akasztófa sem hiányzott.

DEMBINSZKY tábornok t. i. rendeletet tett, hogy a Buda felől közeledő ellenség átjövételének meggátlására készület tétessék és szükség esetén a hid használhatása lőpor általi robbantással lehetlenné tétessék.

CLARKE hozzám sietett megrémülten. Én azonnal DEMBINSZKYHEZ mentem, mivel még Debreczenben többször érintkeztem és ez készséggel visszavonta rendeleteit, ha CLARKE oly helyzetbe teszi a hidat, hogy ezen senki át ne jöhessen.

Ez igen könnyű dolog volt, csak néhány vastalpat kelle lestrófolni és a pesti partra helyezni, az átjárás lehetlenné lett.

Ezt megmagyaráztam DEMBINSZKYNEK és megkértem CLARKEOT, tegye meg az előkészítést, hogy ha kell, egy óra alatt meg lehessen szakítani a hidon minden közlekedést.

DEMBINSZKY belenyugodott. CLARKE azonnal megtette a szükséges előintézkedéseket.

Rendezve lévén minden, CLARKE hozzám jött a hivatalba s kért, iratnék neki egy kemény fenyegető hivatalos rendeletet a miniszteriumból, mely

Azonban az lett belőle, hogy CLARKE e sétát oly kényelmesnek kezdte találni, hogy rendesen használta is, sőt egyszer csak azt hal-
lom, hogy a gróf is átsétált a lánczon Budára. Egy napon épen
BÉLA fiát és nevelőjét, kik önként ajánlkoztak, magával vitte s
együtt sétáltak át. Nekem pedig, ki ezt meghallva, felemlítém:
«Mit — mondá — tudhatom-e én, nem lesz-e erre szükségem? Ez
lehet legbiztosabb menekülési utam, hova tudom senki sem követ.»

Eljött végre a tizenkettedik — az utolsó — iv felvonása. Ez
döntött a lánczfeszítés sorsa felett.

Ez időben (július 18.) én igen elvoltam foglalva. A vasuti és
vizszabályozási osztályok vezetése, a Tiszaszabályozás ügyei, az or-
szágos ülések és pártértekezletek annyira kimerítették minden idő-
met, hogy a láncz hid munkálatainak e felette fontos befejezéséhez
el nem mehettam. Azt tudtam, hogy a gróf ott van.

CLARKE rendkívüli feszültségben a felvontatott láncz fején ál-
lott a mint azt a gép rendkívüli ereje felvonta. A gróf ott hagyta
őket a budai hídfőnél és egyik hajón, melyen a láncz nyugodott, fog-
lalt helyet és nézte a láncz lassu emelkedését.

Mi épen az Ullmann-házi képviselői körben voltunk többen
összegyűlekezve, midőn hírért vesszük, hogy a láncz eltört és nagy
szerencsétlenség történt.

Azonnal szétfutottunk. Ki-ki sietett a Dunához megtudni a
valót, én a gróf szállására siettem a második emeletre megtudni:
mi történt vele.

megparancsolja fejvesztés büntetése alatt a vastalpak kiszédését a hidon és a
közlekedés megbontását. Eljő az ellenség — mondá — s nekem bajom lehet
a hid megbontása miatt. Legyen a rendelet minél fenyegetőbb és keményebb.

Így irtam aztán száz akasztóféával megspékelt kemény parancsot CLARKE-
nak és CSÁNYIVAL mulattunk a brutális rendeleten, midőn letisztázva aláírásul
behozták.

En, ki a miniszterium folyó kiadmányait rendesen aláírtam a miniszter
nevében, resteltem épen ilyféle kiadmány aláírásával megkinálni s asztaláról
elővettem a tollat, hogy aláíriam.

De ő kivette az okmányt kezemből és kért, hogy minden ilyféle expe-
ditiókat csak általa irassak alá. «Én úgy is az akasztófa candidatusa vagyok —
így szólt komolyan — nem csináltam magamnak ebből illúsiót, mikor a mi-
nisterséget elvállaltam. Igen helytelenül tennétek, ha ti is nehezítenétek ma-
gatokra nézve a helyzetet. Rajtam több vagy kevesebb, nem változtat sorso-
mon, melyet világosan látok előttem s el vagyok rá szánva.»

Így beszélt erről makacs következetességgel utolsó időig, midőn Aradon
elváltunk végleg egymástól.

Senki sem tudott legkisebbet is. Azt tudták, hogy odament, de hogy ott mi történt vele — arról még semmi hírt sem kaptak. Többen azonban már el voltak küldve, megtudni sorsát.

Mi vártuk a tudósításokat. CLARKE-tól azonnal jött tudósítás, hogy szerencsére neki semmi baja, de a gróf a hajók egyikén állott, és a láncz lezuhanásában a hajókat ketté vágta, ezeket a víz elvitte, ő is a legnagyobb rémülésben van a gróf miatt, mert senki sem tud arról semmit, hogy mi történhetett vele. Nyoma nincs.

Meg voltunk mindnyájan rémülve, és nem tudtunk magunknak tanácsot adni, mint CLARKE és emberei sem, merre s hol nyomozzuk a grófot. Nem sokára azonban Budáról egy küldöncz érkezik, s ezen kinos bizonytalanságnak azzal vett végett, hogy a gróf nevében kocsiját és száraz ruhát kíván, hogy rögtön Budára küldessenek.

Ő t. i. a hajóról, melyen állott a láncz zuhanása által maga sem tudta miként inessze dobatott, és a Dunába esett. Jó uszó lévén, a budai part alsó részén kiszállott és vizesen a legelső házba ment magát kipihenni. Onnan egy küldönczöt menesztett Pestre kocsijáért és ruháért, hogy a bizonytalanságnak véget vessen.

Szállására érkezvén a gróf, kikérdeztük: nem történt-e valami baja. Levetkezett és oldalán, csipőjén kék foltokat láttunk, de nem fájtak és nem is volt sejtelné, hogyan jutott azokhoz. A kék foltok azonban csak külső sérülések voltak minden jelentőség nélkül.

A gróf és mi is igen levertek voltunk ez események miatt. A lánczhiddal nem sokat törődtünk, mert CLARKE, ki a gróffal találkozott a budai oldalon, a bajt kicsibe vette. De a gróf egészen elborultan mondá: «így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden».

Ezen eszme nyomásától nem birt azontul sem menekedni.

És a nyomás akkoriban annyira látszó volt, hogy akaratlanul is gyanakodó lettem, mikép választhatott a belátó és óvatos gróf épen egy rakodó hajón állást? E hely sem látásra alkalmas, sem várásra kényelmes nem volt és ha valami még is történik, igen veszélyes positio volt. Azon is csudálkoztam, hogyan kerülte el CLARKE és TASNER figyelmét, kik ha észre veszik, bizonyára ellenszegülnek annak, hogy a gróf épen a hajón foglaljon helyet. Csak midőn a szakadás után CLARKE a grófot kereste, hallotta meg, hogy a hajók egyikén látták és megijedt.

Mindez július 18-kán történt, épen az olasz kérdés tárgyalása előtti napok egyikén (július 20—23.).

Fentebb előadtam, hogy az olasz kérdés letárgyalásában a forradalmi szellem nagy lendületet nyert.

A parányi ellenzéknek diadala a mérsékeltek nagy többsége felett ezeket lehangoltakká, amazokat elbizakodottakká tette.

A forradalmiak Kossuthban hatalmas vezért nyertek, ki őket, daczára a többi miniszterek és az országgyűlési nagy többség ellenkező akaratának, diadalra segíti, a mérsékeltek ellenben azt látták, hogy vezetőik nem bírják felhasználni az erőt, melylyel a házban rendelkeznek. Ez nagyon elkedvetlenítette a többség embereit.

A forradalmiak nem bíztak a győzelemben. Tudták, hogy annak azonnal vége van, ha a többség összeállva erélyes fellépésre szánná el magát.

Hogy ez ne történhessék, mindent elő kelle venni a forradalmiaknak, hogy a mérsékeltek erejét megtörjék, soraikat ritkítsák és a pártot elhallgattassák.

E célra főleg két eszközt használtak, t. i. a mérsékeltek pelengérezése és nevetségessé tétele s a kiknél ez nem használna, azok megfélemlítése.

«Mig százan védik a veszélyes posztókat, a nevetséges helyzet csak desertorokra számíthat. Ez a világon mindenütt igaz.»

«S nálunk is könnyen megmagyarázható, hogy 36-ból néhány hét alatt tekintélyes kisebb számmá szaporodott a baloldal.»

Így magyarázza KEMÉNY a pártok átalakulását az országgyűlésen akkor, s így folytatja tovább:

«Kossuth — ki mint némelyek állítják, az első napok óta titkos tanácskozásokat tartott a szélső democrata párttal — miután a miniszteri phalanx megtöretett, nyíltan szövetkezék és MADARÁSZ LÁSZLÓVAL, ki egy pasquile-irodalom élén állván, már régóta aljas fegyverekkel harezolt a BATHYÁNY miniszterium ellen.»

«E szövetségből származott a *terrorismus*!»

A magyar forradalom eseményeinek elmondásában KEMÉNY használta e szót először. E korszak más történészei vagy kifeledik azt, vagy igen csekély figyelmet fordítanak arra.

Pedig ha semmit, ni az események alakulására befolyással bírt, elhallgatnunk nem szabad, ugy a terrorismust sem lehet ignorálnunk. Ki kell mutatnunk annak keletkezését, mérveit és befolyását a dolgok menetére.

Izgalmas időkben a nézetek szabad nyilvánítása bizonyos fokig mindig terrorizáltatik. Mi azonban forradalmi légkörben éltünk 1848-ban, e nyomásnak is természetesen fokozódni kellett.

A magyar közélet embereinek épen e korszakban annyiszor rovatott fel hibájául, hogy hiányzik bennök a politikai bátorság, és ha az 1847-ki országgyűlés eseményeire visszaemlékezünk, fájdalom, e hibánkat nem is tagadjuk.

Ha már a közhangulat és a karzatok ellenében oly kevés ellenállási erőt birtunk kifejtteni, mennyivel nyomasztóbbnak kellett azon befolyásnak lenni, melyet a forradalmi áramlat reánk gyakorolt.

«Tudatik — így szól KEMÉNY — hogy a forradalmiak alatt semmi sem szélesebb czím, mint a *«honárulás»*.

«És az is tudatik, hogy minden revolúcióban a *«honárulók»* először a mérsékeltek, s csak azután a tulzók.»

Már fennebb említettem, hogy volt idő 1848-ban Pesten, midőn az *«áruló»* czím bővebben szóraték, mint egykor Párisban, és az akasztófát csak úgy emlegették, mintha játszószer volna.

Egy fanatizmusáról híres, de igen becsületes collegám a belügyminiszteriumból egész komolyan és kedélyesen mondá nekem: mennyire szeretne engemet felakasztatni. És midőn kérdezém: miért volna kedved engemet felakasztatni? komoly meggyőződéssel felelé: mert tudom, barátom! hogy te is örömetest felakasztatnál.

Elkomorultam. Hiában vitattam volna, hogy biz én nemcsak őt nem — de senkit a világon nem tudnék kivégeztetni. Nem hitte volna.

Becsületére legyen mondva a még ma is élőnek, hogy midőn aztán később volt volna elég módja az akasztásban, csak nagy zaklatásokkal lehetett rávenni egyetlen esetben, hogy halál-ítéletet aláírjon, ezt is — mint nekem mondá Debreczenben — még akkor is bánta.

Ilyen volt azonban a pártemberek fanatizmusa június, július hóban Pesten.

Még ekkor kezdetén voltunk a terrorizmus nyilvánulásainak. Később körözve lett a proscibáltak lajstroma. Végkép nem hiányzottak a véres áldozatok is.

Emlékezzünk csak vissza gr. LAMBERG és csakhamar rá gróf ZICHV ÖDÖN meggyilkoltatására, melyekről KEMÉNY ezeket mondja:

«A szelid jellemű LAMBERG tábornok, kinek személye iránt legkisebb ellenszenv sem vala, egy utcsoportozat által meggyilkoltatott.»

«E tény demonstratio volt a kibékülés barátai ellen, és a rémuralkodást tűzte ki czélul.»

«A törvényhozás egyik tagjának a ház tudta nélkül s hadi törvényszéki ítéletnél fogva kellett meghalni. — Ez az egész világ alkotmányos országaiban elismert sértetlenségi pajzs alól kivonta a törvényhozókat s utolsó védformásságai is a parlamenti tagok személybátorságának lehullottak. Kivált miután MADARÁSZ rendőrhivatalától KOVÁCS LAJOSNAK, és — mint hallám — a mérsékelt párt még egy pár egyéneinek a ZICHY gr. eliteltetése e megjegyzéssel küldeték át: *«így vesznek el a hazaárulók»*».

Miután ez eseményt KEMÉNY felemlíti, nem lesz tán unalmas, ha az egész dolgot elmondom. MADARÁSZ LÁSZLÓ fenyegetései — kinek keze kétségen kívül benne volt gr. ZICHY elfogatásában, — kevesebb figyelemre volnának érdemesek, ha egy kinos jellegű esemény, mely a gróf és KOSSUTH közt közvetlenül lefolyt, nem képezné ennek hasonmását.

Gr. ZICHY szerencsétlen fátuma után másnap beküldettek a peres irományok Pestre a kormányhoz, melyet akkor a honvédelmi bizottmány képviselt és melynek akkor hivatalból tagja voltam.

KOSSUTH az alföldön járt. NYÁRY elnökölt. A véletlen ugy akarta, hogy az elitélést tartalmazó iratesomó épen előttem hevert az asztalon, én felbontottam s mondom NYÁRYNAK mi van a csomagban, ő azonnal kért, olvasnám fel.

Már akkor Pest minden részében nagy plakátokon volt olvasható 'az áruló kivégeztetése'. Természetesen ez eset rendkívüli megdöbbenést és figyelmet keltett.

Alig kezdettem szétválasztani az iratokat, hogy felolvassam, megtelt a terem hallgatókkal.

A főokmány két kihallgatás volt két külön iven, t. i. két fogoly vallomása. Egyik gr. ZICHY ÖDÖNÉ, másik gr. ZICHY RUDOLFÉ. (A Rudolf névben meglehet emlékezetem csal, de alig hiszem.)

Az elitelt gr. ZICHY vallomása igen egyszerű és rövid volt. Az ivenek első és a másik lap felét foglalta be. Azon alul a rövid halálítélet és a megerősítés ugyanazon lapon.

A csatolmányokat képezte mint corpus delictit: b. JELLASICH egy salvus conductusa, egy csomó nyomtatott proclamatio a magyarokhoz, melyet a hírlapok közöltek, és egy csomó mindenféle bécsi lapok az akkori időből, és egy revolver.

A salvus conductusra azt adá elő gr. ZICHY, hogy őt báró

JELLASICH bevonulása Sz.-Fehérvárra ott lepte meg. Miután hallá, hogy utócsapata kálozdi birtokán fog átvonulni, hol sok gazdasági készletei és drága gyűjteményei, ékszerei voltak, nehogy az feldulassék és kastélya felprédáltassék, biztonsági levelet kért báró JELLASICHTÓL, kit személyesen ismert. Ez készséggel adott is neki. A proclamációkról csak annyit tud, hogy házába szállásolt általa megnevezett tábornok hagyhatta ott, s legénye, kinek mondtotta, hogy a hírlapokat pakolja el, azokkal együtt tette bőröndjébe. Együtt egy csomóban találtattak is. A Kálozdra menő uton elfogatott.

Ennyi volt a büntény. Az ítélet néhány szóban — bitófa. A kivégzés azonnal.

Elképedve néztünk egymásra. Közel mellettem gr. ANDRÁSSY GYULA állt. Arcán láttam a mély benyomást. Azonban egyik honvédelmi tag, éppen szomszédom felkiált: úgy kell az árulónak! jól történt, bár függnének mind!

Végig futott hátamon a borzadály. A benyomás, melyet e hangos nyilatkozat keltett, majdnem kinosabb volt az ítéletnél, mert ez oldalról legkevésbé vártuk, miután ő maga is a főrendiház tagja volt. Nem is így érzett, jól ismertük, de éppen ebből láttuk a megrémülés fokát és annak nyilvánulásait. Benne voltunk a terrorismus légkörében egészen.

Haza érve az ülésből, találtam czimem alatti boritékban asztalomon a gyász-jelentést gr. ZICHY kivégeztetéséről azon rájegyzett fenyegetéssel: „így vesznek el az árulók”.

Hogy „áruló” vagyok, és pedig a legveszélyesebbek egyike, tudhattam és olvashattam a «Márczius Tizenötödike» majdnem minden számában akkor. De miután a gróf maga jelölteték «főárulónak», kezdettem büszkélkedni e czimben. Legalább joggal követeltem, hogy azon körben, hol a gróf árulónak tartatik, engem se tartsanak valamikép szívők szerinti hazafinak.

Nem igen lehettem kétségben aziránt, hogy a gyászküldemények MADARÁSZ officinájából keltek, ez azonban még is csak gyanu volt, megnéztem azért jól a boritékon a kézírást, gondolva, hogy valahol majd ráisinerek.

A gróf távozása után Pestről (1848 szeptember 5.) államtitkárunk is elhagyta Pestet. Gr. BATTYÁNY mint miniszterelnök a miniszterium vezetésével engemet bízott meg egy iratában, és e megbízás a közbejött események miatt tartott 1849 májusig, míg CSÁNYI LÁSZLÓ átvette a közlekedési miniszterium vezetését.

SZEMERE mint miniszterelnök Debreczenben ujon rendezte a miniszteriumot. MADARÁSZ rendőri osztályát ő mint belügyminiszter vette át, a posta-osztályt, mely szintén MADARÁSZ kezében volt, a közlekedési miniszteriumhoz csatolta s engemet rendeletében felhívott annak átvételére.

Bántott engemet e körülmény, hogy nekem épen MADARÁSZ hirhedt személyzetét kellene átvennem, és SZEMERÉHEZ mentem megkérni őt, mentsen fel ettől, ha pedig másképp nem rendezheti, halaszsa el CSÁNYI megérkezéséig, miután ez osztályt nem lehet a mostani kezekben hagyni, én pedig a rendezéshez annál kevésbé foghatok, mert lemondásomat elhatároztam, melylyel csak addig várok, míg lesz kinek átadni a miniszterium vezetését.

SZEMERE kérésemre ekkép felelt: «A berendezést meg nem változtathatom. Kereskedelmi miniszterium nincs, hova a posták ügyét sorozhatnám, épen szerettem, hogy kezedbe jussanak. Egy sor a közlőnybe és a mostani személyzet el van bocsátva, én is úgy tettem. A mi lemondási szándékomat illeti, most arra nincs idő. Ellenkezőleg én azt mondtam KOSSUTHnak, miért nem nevezett ki téged a közlekedési tárczára, te ott szükség embere vagy. Ő erre azt válaszolta, hogy ő is annak tart, de azon pártállásnál fogva, melyet ellenében épen az április 14-ki ügyben elfoglaltál — ez lehetetlen.»

Mire én azt válaszoltam: ellenkezőleg *most épen* azért tettem volna. Te tudod legjobban, mennyire birsz meghódítani embereket a folytonos érintkezésben — mit fogsz érni a beteg CSÁNYIVAL a miniszteriumban?

CSÁNYI — így válaszolt KOSSUTH — annyi szolgálatokat tett mint drávai és erdélyi főbiztos, hogy őt mellőznöm nem lehet, remélem, lesz annyi belátása, hogy megérti ezt s nem fogadja el a neki felajánlott miniszteri tárczát.

SZEMERÉNEK, kivel jó ismeretségben voltam, de intim viszonyban soha sem álltam, megbocsátottam e gondolkozást. Azonban szokott őszinteségemmel nyilatkoztam az április 14-ki „Streich” felől, azt is kimondottam, hogy ezen esemény után hivatalt vállalni soha semmi szín alatt nem fognék. Sőt ha CSÁNYI itt lett volna, azon perczen visszalépek.

S még sem léptem vissza CSÁNYI megérkeztével is. Oka egyszerű.

Egyik minisztertanácsban KOSSUTH kíváratára oly végzés hozatott, hogy a miniszterek az államtitkárokat és osztályfőnököket

jelentsék be a miniszteri tanácsnak helybenhagyás végett, egyidejűleg kimondatott Kossuth által, hogy Nyáry, Kazinczy, én a mostan alakult miniszteriumban mint hivatalnokok nem szolgálhatunk politikai pártállásunk miatt.

Erről Horváth Mihály által értesülést nyervén, pártunk azonnal kimondotta: hogy lemondásomat ne adjam be, várjam, hogy elmozdítsanak.

Így tettem. Csányi megérkezve azt mondá nekem: most a miniszterséghez nem tudás, de bátorság kell. Ausztria ha végkép felülkerekedik, áldozatokat fog keresni. Nekem ronsolt tudómmal egy-két évem van. Töltsék rajtam boszujokat. A mi a minisztertanácsi végzést illeti, én kijelentem Kossuthnak, ha felhozná, a mit nem hiszek, hogy én azonnal magam is visszalépek, mert hisz egészen idegen e szakban nélküled nem compromittálom magamat.

Így maradt a dolog Világosvárig.

Nekem pedig akarva nem akarva át kelle vennem Madarász postaszemélyzetét. A mit Szemere ajánlott, nem tettem, mert egész csoportra nem tudnék mondani kárhoztató ítéletet, azt pedig tudtam, mert egy rokonom is volt köztök, hogy vannak e hivatalosztályban tisztességes emberek is.

Egyik közelebbi napon épen nálam volt pár képviselőtársam — köztök egy dunántúli képviselő — midőn Madarász postai osztálya hozzám jött magát bemutatni.

Végbemenvén röviden a látogatás, midőn eltávoztak, azt kérde tőlem dunai társam: emlékezem-e a gr. Zichy kivégeztetésekor kapott gyász-jelentésre és nincs-e az meg nálam? természetesen nem volt meg, elbánytam, de, mondtam, a kéziratot jól megnéztem, és tán megismerném.

Akkor barátom, ha felnézsz a hivatalba, ott fogod az irományok közt találni kézírását ezen sánta tanácsosnak — Kováchichnak — ki most itt nálad volt, ez volt az időben Madarász Lászlónak factotuma s ez expedialta a gyászleveleket hozzátok. Nézd meg jól, megismered írását.

Így tudtam meg bizonyosan, kitől vettük a fenyegető küldeményeket.

A terrorismusnak fennebb elmondott véres jelenetei azonban szeptember hó végére esnek. Kezdetét az országgyűlés alatt az olasz kérdés letárgyalása után vette, midőn a dolgok fokонként elmérge-sedni kezdettek és a törés Ausztriával csak idő kérdése lett.

A terrorismus eleinte titkos fenyegetésekben nyilvánult. Kített hirdette a proscibált képviselők egy tajsztroma. Kítől eredt, mikép terjedt el közönségesen, azt senki megmondani nem tudta, de a neveket egyformán sorolta el mindenki.

A dolog annyira komolylyá lett, hogy egy napon a megjelölt képviselők hozzám gyűltek a felett határozni: mi tevők legyenek az eshetőségekkel szemben?

Többen azon nézetben voltak, hogy miután az utczai csöcseléket MADARÁSZ LÁSZLÓ mozgatja, s róla mindent feltesznek, hogy sem utczai merényleteknek magokat kitegyék, inkább mennek a hadsereghez s harcolnak annak soraiban. Ezt tanácsolák többi társaiknak is. Ennek folytán ment SALBECK GYÖRGY és többen a hadsereghez.

Mi — többen — nem követhettük fiatal családtalan társaink példáját és maradtunk.

Julius végén, az olasz kérdés letárgyalása után minden nagy fordulatra mutatott. Minden ügyeink határozottabb alakot kezdtek öltetni. Nálunk a forradalmi elemek KOSSUTH köré sorakoztak. KOSSUTH JULIUS 30-kán proclamálta fennebb leirt törési programját. A forradalmi párt teljesen azonosította magát vele.

A horvátok és szerbek reményei határozott lendületet nyertek, mert látták, hogy Béccsel viszonyunk kiegyenlíthetlen. Állásunk napról-napra feszültebb, a közlekedés — lehetetlen.

A horvátok a betöréshez, a szerbek erősített táborukban az ellenálláshoz fokozott erővel készültek. A vészfelhők felettünk mindinkább tömörültek. A vett hírek mindinkább eltölték a fővárost rémülettel, a hazafiakat komor aggodalmakkal.

Ezeknek nyomása alatt az elkeseredés az udvari camarilla és a bécsi kormány ellen nőttön nőtt, a panasz mindig kiáltóbb, az izgatottság fokozottabb lett. Ily közhangulatban pedig azok, kik minden áron törésre akarták vinni a dolgokat, eljöttek látták az időt, hogy valami *nagyot* merényleni lehessen.

Azonban ISTVÁN főherczeg a királyi teljhatalommal, gróf BATHYÁNY miniszteriumával és a ház mérsékelt többségével még fennálltak — ezeknek csak akarniok kell és az elejtett hatalom ismét kezökben van, és minden forradalmi kísérlet kudarczot vallhat.

Sikert tehát csak úgy remélhettek, ha valamely megdöbentő — Handstreich által ISTVÁN főherczeget távozásra, a minisz-

teriumot lemondásra kényszerítve ideiglenes kormányt kiálthatnak ki, és a közzavarban a hatalom foszlányain osztozhatnak.

A veszély — így szóltak — naponként fokozódik. Csak rendkívüli erőfeszítés hozhat segílyt. A kormány bensejében megoszolva nem képes erélyes lépésre magát elszánni. KossUTH, ki a fergegeknek parancsolna, társai által paralyzáva van. Így a dolgok nem maradhatnak. Ki kell azokat ragadni a megfeneklés hinárából.

Egy megrázó eseménynek kell jelt adni a dolgok új fordulatahoz.

Ily beszédek keringtek a fővárosban mint előpostái egy nagy eseménynek, mely bekövetkezendő volt, de ez miben álljon, még kimondva nem volt.

A régi német színház leégett épületével szemben volt akkor egy kioszk, hova az akkori időben fagyaltozni járt az egész politikai világ. Odajártunk mi is képviselők esténként.

Egy napon hire terjed, hogy azelőtti estén, midőn már a közönség szétoszlott, két vendég foglalt helyet a kiosk előtti lugas egyik osztályában és fagyaltozva értesíté egyik a társát a megállapított tervről: minő körülmények közt fog a forradalom proclamálni.

A jelt a kitörésre — így szólt társához — egy megrázó eseménynek kell képezni. Ez gr. SZÉCHENYI nyilvános meggyilkolása lesz. Az ő személyében kell a gyanusokat megfélemlíteni és a közrémületben az ideiglenes kormányt kikiáltani, a miniszteriumot lemondásra kényszeríteni stb.

Nem vették észre a homályban, hogy a lugas mellékosztályában valaki ül, és noha halkán beszéltek, minden szavukat meghallotta.

Másnap az egész főváros csak ezen eseményről beszélt, melyet mindenki tudott.

Én is hallottam, mit mindenki tudott, de sokkal sületlenebb dolognak tartottam, hogysem figyelmet érdemelne, nem is tartottam érdemesnek tovább avval gondolni.

Azonban a hír általános rémületet és aggodalmakat keltett, és annyi oldalról özönlöttek a tudakozódások, hogy végkép láttuk, hogy a hír minden körökben elterjedve mindenütt hívőkre talál és mély aggodalmakat okoz.

Midőn valami eshetőséget mindenki elhisz, akkor annak lehetőségé többé nem kérdéses.

A gróf hivei hozzátódultak öt zaklatva, lenne vigyázó és tenne óvintézkedéseket.

Közben a főherczeg nádor is ráküldött a grófra komolyan zaklatva, hogy költözzék át a budai várakba és vegye ott lakását, melynek még is őrizete van.

A mindig komolyabbá váló zaklatások végkép minket is gondolkozóbbá tettek, a gróf megígérte, hogy vigyázni fog magára és megtesz minden intézkedést a lehető támadás ellen.

Mi volt mindennek következése s miként függ össze a későbbi katasztrófával, alább meglátandjuk.

Egyelőre meg kell jegyeznem, hogy mindez augusztus hóban történt, hol a gróf kedélyállapotából kiritt már nem a lehangolt-ság, de a kétségbeesés és ez nagy mértékben feltámasztotta a gyanakvók figyelmét.

A sok gyanus hazafi közt ő volt a leggyanusabb.

Már fennebb említettem, hogy Kossuth maga nem volt képes magát a gyanakodástól megóvni, mi egy eléggé nem sajnálható méltatlankodó jelenetben nyert kifejezést.

XXIII.

Kossuth megmérgeztetésének hirt. E mendemondába Széchenyi is belevonatik. Kossuthot ebédre unszolja magához. Az ebéd lefolyása. Jelenet Kossuthnál a belga minta-puskával. Wesselényi br. látogatása Kossuthnál. Wesselényi aggodalmai, óv-intézkedései. A gróf párba Patayval. István főherczeg helyzete a budai várakban. Széchenyi védelmi intézkedései. Családját elküldi Pestről. A minisztertanácsban unszolja maradjon el és pihenje ki magát. Otthon ül folyvást. Magára maradván étlen és álmatlanul tölt napokat. Kimerül. Dr. Balogh rábirja, hogy Pestről távozzék. Az uton kitör a kórállapot. Bajoskodások közt eljutnak Döblingbe. Kossuth most közrebozsított nagy munkájában elmondja az 1848-diki események történetét. Visszapillantás akkori és mostani törekvéseire. Vádolja gróf Széchenyit, Deákot és Görgeyt. Befejezés.

Eljutottam elbeszéléseim végszakához. A politikai események naponként nehezedő nyomását a grófra, mennyire tölem tellett, részletesen ecseteltem. A ki felfogásaival egybeveti a politikai fejlődések menetét, az előtt világosságban lesz lelki töprengéseinek hű képe.

Szellemvilágunk folyamában 1848 márcziusig minden áramlat, ha itt-ott tulkapásokkal és kicsapongásokkal is, azon irányban haladt, mint a gróf a mozgalmat megindította.

Ezen időpontig az állam bel- és társadalmi kérdései forogtak szóban, melyek 1848 márcziusban kielégítő megoldást nyertek.

De mert ezen megoldások az egész birodalom átalakulásának kíséretében következtek be, ez által állami helyzetünk magasabb foku érdekei is előtérbe léptek, a dolgok új rendében a nagyhatalmi állás, az európai érdekek is érvényt és kielégítést követeltek elutasíthatlan nyomással.

E kérdések pedig szellemvilágunk eszmekörében akkor még előkészített talajra nem találtak. Ezekkel szemben a magyar szellem akkoriban magát egészen idegen, ismeretlen körben találta és felfogásában vészthozó utra tért, melyen a végromlás kimaradhatlan lett.

Szellemi harczosaink akkori sorában az egyetlen, ki ez érdek-

harcz természetét, a kapcsolati viszonyok követelményeinek jogsultságát, ezeknek nemzeti érdekeinkkel összhangzását felismerte, egyedül a gróf volt.

Épen ezért látta magát egész nemzetétől elhagyatva. Az ellenkező áramlatban eszméinek minden hatása elmerült és nyomtalanú lett, és ebben egy fáradtságteljes élet minden vívmányának végromlását látta, minden reményeinek, élete szebb álmainak szétfoslását s a mi mindennél több, közelíteltetés és nemzeti mély megaláztatás kíséretében.

A pohár csordultig telt. A naponkint sulyosodó politikai helyzet elviselhetlen nyomása mellé csak csekélyebb rendű tényezők behatásainak csatlakozni, az ezer gyötrelmekkel ostromolt lélek kimerüléséhez a szervezeti erő hanyatlásának kellett társulni, hogy a katasztrófa bekövetkezzék.

Mindez megtörtént. Épen ezen mellékesemények felsorolása hiányzik, hogy a kép előttünk apró részleteiben is kidomborodjék és bevezetett legyen.

Ezek sorában szerepel az ellene támadt gyanu, és meggyilkoltatásának hire, mely családjának eltávolítását vonta maga után, mi által e nehéz napokban egyedüli vigasztalásától, a menekülés egyedüli eszközétől fosztotta meg önmagát és az egyedüliség hamar befejezte romboló munkáját.

Említettem fennebb, hogy a gyanakodás ragályától Kossuth sem birta magát megóvni.

Csudálkoznunk kellene, ha ez így nem volt volna. Benne a forradalmi zaj minden rezgése visszhangra talált. Így ez is.

És noha méltánylással ismerem el, hogy Kossuth még ma is (1881) helyesen ítéli meg a gróf politikai állásfoglalását, midőn »Iratának az Emigrációból» II. kötetének 457. lapján azt mondja:

»SZÉCHENNI nem nekem személyes ellenségem volt, hanem az ügyé, melyet képviseltem és képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkel.»

Azt nem lehet eléggé sajnálnom, hogy gyanakodása hozzá méltatlan utra tévedt s annak alkalmilag felette bántó kifejezést adott — oly időben, midőn a megtorlás lehetlensége miatt a tett menthetlenné válik.

Ezeket kell még elmondanom:

Volt idő Pesten az izgalom napjaiban, midőn Kossuth hívei fejökbe vették, hogy őt a mérgezéstől féltsek. Ez közbeszéd tárgya lett.

Hogy, hogy nem, ki tudná ma megmondani, e sületlen gyanu odáig fajult, hogy abba magát a grófot is bele keverjék, sőt mi több, hogy az a gróf füléhez is eljusson oly verzióban, hogy ő Kossuthot magához fogja ebédre hívni s ott fog mérgezett ételt kapni.

E sületlenség a grófnak oly alakban jutott tudomására, hogy ezen gyanutól maga Kossuth sem egészen ment, és ez a grófot még is bántotta.

A ki a grófot ismerte, egészen az ő természetével egyezőnek fogja találni, hogy egy közelebbi napon csakugyan meghívta Kossuthot magához ebédre.

Az alkalom erre éppen igen kedvezőleg magától ajánlkozott, mert egy bizottsági értekezletből együtt mentek haza, és Kossuth felemlíté, hogy családja egy kiránduláson a budai hegyekben, távol van. A gróf azonnal meghívta ebédre.

Kossuth a meghívásra eleinte vonakodott, de a gróf nem tágitott unszolásával megjegyezve: hogy semmikép nem lehet fészélyezve, mert egészen magokra családi körben fognak ebédelni, más vendége nem lesz. Kossuth végre engedett.

Az ebédnél csakugyan a grófon kívül csak neje a grófné, Béla és Ödön fiai voltak, más senki. Megebédeltek élénk társalgásban. Ebéd végeztével kávézás után Kossuth búcsut vett s elment.

A gróf lakását elhagyva Kossuth a közeli Dunaparra ment és ott Nyárvt szembejönni látta.

Nyárvhoz csatlakozva elbeszélte neki nevezetes megebédelését Nyárv előadását szerint ezekben :

Ő figyelmeztetve lön, hogy őt a gróf ebédre fogja hini és ott mi fog vele történni. Ő nem is ügyelt ily sületlen beszédre, de a meghívás csakugyan éppen ma megtörtént. Véletlen áproposra ugyan, de még is feltűnt neki. Ő mentegetőzött, de a gróf nem tágitott s annyira unszolta, hogy már-már szöget ütött fejébe ezen zaklatás, de miután a gróf azt is megmondá, hogy a grófné és fiain kívül senki sem lesz nála, végre nem állhatott ellen és megigérkezett, gondolván magában, hogy ily családi ebédnél nem fenyegetheti veszély — látni fogja, miből esznek neje és gyermekei, ahoy nyul ő is.

Az ebéd válogatott étek sora volt. Minden ételből vettek a grófné és fiai, én is — folytatá Kossuth —, de neje és fiai az ételekben csak turkáltak, alig izelve meg, ott hagyták tányérukon. Így

tettem én is, mi élénk társalgás közben nem látszott feltűnni senkinek. Valami igen jó tézstanemű volt, miből fiai sokat ettek, azt én is elfogyasztottam.

Ebédelés után átmentünk a gróf szobájába kávézni. A gróf híres szivaraiból egyet kezembe nyújt a kávézáshoz. Azonban míg rágyujthattam volna, kiveszen szekrényéből egy dobozt és azt előmbe hozva abból veszen ki egy szivart azt mondva: ez tán zamatosabb lesz, én legalább jobbnak tartom amannál, de ez izlés dolga, én ezt ajánlom s egyet kezembe ad.

Mig én a szivar külsejét nézegetném, asztalfiókját nyitja meg, és kiveszi ezüst szelenczéjét, melyet táskájában magával szokott hordani, s megnyitva, egyetlen darab szivar volt. Ezt adja kezembe mondva: ez az én híres tiszai szivaromból való, ez az én kedvencz szivarom, meglehet az előbbieik erősek lesznek, vegye ezt — magam is ritkán szívom, csak különös jó napomon, nem nagy készletem van már e fajtából, másnak csak igen ritkán adhatok, de önnek szívesen, ha rágyujt, meglátja, hogy helyesen fukarkodom vele.

Ezzel a gróf nekem adva a szivart elfordult helyretenni a dobozt és a szelenczét. Én zsebembe csusztattam a szivart és mert kikötöttem, hogy ebéd után azonnal távozhassam, kalapomat vettem s eljöttem.

Ezzel oldalzsebébe nyult, és NYÁRYNAK, ki elbeszélését szótlan végig hallgatta, előmutatja a szivart e szavakkal: itt a mérgezett szivar!

NYÁRY szótlan kiveszi kezéből a szivart, mintha nézni akarná s minden ellenkezése daczára leharapja végét és gyufát véve elő rágyujt és szívni kezdi az illatos szivart.

Így beszélte el NYÁRY a dolgot nekünk.

A gróf is elmondva a dolgot azt tevő hozzá: látni akartam, hozzá fér-e Kossuthhoz ily gyanakodás, s ha igen, meg akartam érte tréfálni. Betanítottam a grófnét és fiaimat. Sikerült volna is egészen szándékom, ha fiaim nem állván a dicsőséget a jó tézstábla úgy be nem vágnak, ebből ő is kárpótolta magát s nem maradt egészen éhen a jó ételek mellett.

Meg kell még jegyeznem, hogy ez eseményt nem a gróf elbeszéléséből, hanem NYÁRYTÓL tudom, és valóságán épen ezért kételkednem kellene, ha azon időben néha napokig nem voltam volna távol Pesttől, és akkori időben nagyobb jelentőségű dolgokat is nem törölt volna el huszonnégy óra az emberek emlékezéséből.

Az alább következő jelenetről azonban már jót állok, mert azt magától a gróftól azon melegében hallottam és tudom.

FALK MIKSA gr. SZÉCHENYIRől irt munkájában felemlít egy jelenetet KOSSUTHnál a belga puskákkal, melyek remegésbe hozták volna a grófot. Ügyszinte felemlíti br. WESSELÉNYI MIKLÓS látogatását KOSSUTHnál és utána a grófnál.

Hogy annyi év mulva is emlékezetben megmaradtak ily jelenetek, mutatja, hogy nem voltak jelentőség nélküli apróságok, a tisztelt szerző azonban nem volt értesülve ezen események részleteiről, azért csak elmondja azokat a nélkül, hogy abból megérthetnénk, mi történt ott figyelemre és megemlékezésre méltó.

Azt, hogy KOSSUTHnál bizonyos belga puskák láttára a gróf nagy felindulásba jött, alig értheti meg valaki, valamint azt sem, hogy br. WESSELÉNYI látogatása KOSSUTHnál miért birna feljegyzésre méltó jelentőséggel.

Elmondom én, hogy a homályt felderítsem.

Egy forró augusztusi napon épen kiindultam lakásomról, hogy bizonyos dolgomat végezzem a városban.

A mint a lépcsőházba érek, épen látom feljöni a grófot, kit a minisztertanácsban lenni tudtam.

Megvártam míg felérkezik és rátekintve igen nagy izgultság kifejezését látom arczán.

Nemde a minisztertanácsból jó? kérdém aggódva.

Igen — felelé — ez utóvégre is felemészt engem. Soká nem állom ki, kivált ha ilyeseknek vagyok kitéve, mint ma ott megértem.

Oly meghatottan mondotta ezeket, hogy én megdöbbenve felhagytam kimenési szándékommal és felkisértém szobájába.

Itt beszélé nekem a következőket:

A mint ma minisztertanácsba KOSSUTH szállására mentem, többen a miniszterek közül még hiányzottak és várnunk kelle megérkezésökre.

Szokott helyemre ültem az asztalhoz. KOSSUTH ez alatt egyik társunknak (melyiknek, ma már nem emlékezem) mutogatta az asztal végére fektetett minta-fegyvereket, különösen egy új szerkezetű szuronyos puskát igen feldicsért, mint melyből nagyobb szállítmányra ajánlatot kapott tán a belgáktól.

Ők az asztal más oldalán távolabb álltak tőlem az ablak előtt, magyarázat közben én is odanéztem s ekkor KOSSUTH azt mondja társának nyomatékosan: mily biztosan fog lehetni evvel ledurran-

tani az árulókat! s ezt mondva arczához illeszti a puskát és egyenesen rám czéloz.

Felpattantam ülésemből. Ő elfordult. De tüstént összeszedtem magamat s elnyomva felforrott véretem, székembe ereszkedtem vissza.

Nem soká maradhattam ott. Agyam égett, vérem forrt. A többiek is észrevették izgultságomat, kértem dispensáljanak ma az üléstől s eljöttem, hogy csillapodjam.

Jó Isten! mit mindent kell még zsebre dugnom e szerencsétlen állásban, hova jutottam.

Nagy felháborodás fogott el engemet is eunek hallatára, azonban szerettem volna hinni, hogy a gróf talán még is tévedett s kérdém, nem lehet-e, hogy csalatkozott, mert ilyesmit Kossuth sem merészelhet.

Nem — mondá a gróf — csalódnom nem lehet. Azon oldalon egyedül voltam akkor, s ő czélozhatott volna bármerre a szobában, de épen felém fordult és nem czélzás nélkül mondotta a szavakat. Nem tévedhettem. Ő ebben is az utcák viszhangja.

És mindezt szó nélkül zsebre kell dugnom! A megtorlás hire is végzetes katasztrófát idézne elő okvetlenül a mostani izgalmas időben.

Emlékezzenek már most vissza t. olvasóim azon hirekre, melyek forgalomba jöttek, s miket fennebb elmondottam a gróf meggyilkolásáról a nyílt utcán. Mindezen események egy időre esnek, ezekből lehet némileg fogalmuk azon napok jellegéről.

A ki a gróf roppant sensibilitását ismerte az ilyes dolgokban, csak annak lehet fogalma azon lelkét maró önmehtagadásról, melylyel ily meggondolatlan érintést legérzékenyebb oldalán szóvalatlanul elviselt.

Ne csudáljuk azonban, ha ily zaklatások közt felháborodásait nem birta mindig elnyomni, önuralkodása perczekre elhagyta és tulragadtatott.

Igy történt az augusztus 22-ki képviselőházi ülésben, hol a hadsereg szervezése kérdésében a botbüntetés eltörlése került szóba és a miniszterium az ellen élénken szót emelt.

Mint régi 17 évig szolgált katona a gróf is felhiva lett Mészárosról, hogy sikra lépjen. Elmondotta egyszerűen, hogy a botbüntetés eltörlése az angol parlamentben is vita tárgya volt, de WELLINGTON herczeg ellenző felszólalása azonnal véget vetett a

vitának, ki mint diadalmas vezér intette a parlamentet, hogy ha az angol serget demoralizálni nem ákarják, ne bontsák meg a fennálló fegyelmi rendszert semmiben. A parlament letette azonnal a kérdést.

Erre PATAY, ki éppen a gróf kegyeltjei közé tartozott, hevétől elragadtatva gyöngédtelenül válaszolt, csudálkozását fejezte ki, hogy éppen a gróf, ki az új eszmék és a polgárosodás zászlóját első emelte fel az országban, most a botozás mellett emeli szavát.

Ez éppen PATAYTÓL annyira bántotta a grófot, hogy mellette menvén el egy csak általa hallott szót mondott neki, mely magában nem sértés, de minden esetre illetlen volt.

PATAY erre nem tehetett egyebet, mint hogy szokás módon a gróftól elégtételt kért és a gróf elismervén okát és jogát, azt nem tagadhatta meg.

Nem aggódhattunk a dolgok kimenetelén, mert ismertük a feleket. Mindenik igen sajnálta a helyzet kényszerűségét, de már megtörtént.

A fegyver pisztoly volt. Mikor lövésre került a dolog, PATAY megkínálta a grófot az első lövéssel. A gróf erre: én voltam a sértő, önt illeti az első lövés, én semmi estre előbb nem lövök — felelé.

Azt én nem teszem — felelé PATAY — én gr. SZÉCHENYIRE pisztolyomat nem sűtöm, evvel tartozom hazámnak.

Még néhány szó családi helyzetökről is — és a gróf levegőbe lővén, eldobta pisztolyát és PATAYHOZ menve kezét szorított vele, bocsánatot kérve hirtelen szaváért.

Ezen kívül történt még ez időben a gróf és CSÁNYI LÁSZLO drávai főbiztos közt egy kihívás bizonyos nyilatkozatért, melyet a hirhordók bemondottak.

A gróf és CSÁNYI egykorú katonasági bajtársak voltak. Egy huszárezredben szolgáltak. CSÁNYI egy levelével eloszlattott minden félreértést, ő a grófot nemcsak mélyen tisztelte, de mint nekem volt módom meggyőződni, meleg ragaszkodással szerette is. Eszéágában sem volt a grófot érzékeny oldaláról érinteni.

Semmi sem illusztrálja azonban ama napok mivoltát inkább, mint WESSELÉNYI br. megható töprengése.

Egy viszontagságos élet alkonyán sötétebb napokat nem is képzelhetünk.

A nemzeti újjászületés hatalmas egykori vezére most erejében

megtörve, világtalanul bolyongott Pesten, közepette a forradalmi izgalmaknak.

A mit ép szemeivel látni nem birt, most világtalan állapotában nagyon is világosan látott, hova jutnak t. i. a haza ügyei Kossuth vezetése alatt.

WESSELÉNYI báróval már 1834 óta jó ismeretségben voltam. Az 1840-es években többször időztem Zsibón KEMÉNY ZSIGMONDDAL, ismeretségünk bensősége csak akkor kezdett tágulni, mikor én a gróffal viszonyba lépve ő a Kossuth elleni harcban határozott állást foglalt ellenünk.

Az unió kimondása után 1848-ban WESSELÉNYI br. Pestre jött, s ott felkereste a grófot és engemet is. Ezentul ismét igen gyakran érintkeztem vele, érdekes volt nekem azon átalakulás, melyen átment, és csakhamar láttam, hogy egész lelkéből a mienk, egész gyengédséggel és ragaszkodásának melegségével mutatta korábbi tévedésének sajnálatát.

Nézeteit alig fejezhette ki nyomatékosabban, mint azt az olasz kérdés tárgyalásánál a főrendi ülésben tette, mint azt a maga helyén előadtam, nem szándéktalanul.

Ki azon forrongó napokban kimondotta a törvényhozás színhelyén, hogy «a dynastia és bécsi kormány bizalma részünkről megéri legalább százezer ember felajánlását», az nagy és merész szót mondott.

E mellett br. WESSELÉNYI még hitt az emberek, bizott az ifjúság irántai kegyeletében, és tartózkodás nélkül emelte szavát a forradalmi törekvések ellen. Intett és óvott a tulhajtások ellen, hova csak szava eljuthatott.

Nem sokára azonban két lesújtó tényt kelle tapasztalnia. Egyik, hogy ezen mozgalmak Kossuthban nyernek támaszt és jelentőséget. Másik, hogy szavának ez időben már semmi hatása nincs.

Kik még némi kegyelettel viseltetnek iránta azok sajnálattal látják hasztalan fáradozását és aggódva intik: hagyjon fel ellenkezésével, mások épen svarczgelbnek tekintik.

Ez keserű tapasztalás, nehéz bűnhődés volt.

Önmagának és a fenyegetett hazának vélt tartozni avval, hogy még egy utosó kísérletet tegyen Kossuthnál, kivel 1836 óta a legbensőbb viszonyban élt, ki maga is üldözött Kossuth fogsága idején leghivebb barátként állott családja mellett, ki Kossuth miatt

ifjusága legmeghittebb barátját, mesterét és a kezdet harczaiban leghívebb bajtársát — a grófot — is megtagadta.

Elment tehát Kossuthhoz.

Ez azon találkozás, melyet FALK MIKSA felemlít.

A dolog KAZINCZY GÁBOR előadása után így történt:

Egy napon KAZINCZY felkereste Kossuthot, kinek ő az időben még a leglelkesebb híve volt.

Belépve előtermébe ott néhány embert talált Kossuth környezetéből és meglátja br. WESSELÉNYIT egy szögletben ülve.

Azonnal odasiet br. WESSELÉNYIHEZ és felgerjedéssel kérdi: mit csinálsz itt?

Némi zavarral mondá neki br. WESSELÉNYI: Kossuthal szeretnék beszélni és már (ha jól emlékezem a számrá) tizenegyszer vagyok itt és nem juthatok hozzá.

Erre KAZINCZY nagy haragosan támadja meg Kossuth embereit, hogy azok WESSELÉNYI ittlétét nem jelentették s be nem vezették azonnal, s karon fogva WESSELÉNYIT vezeti őt minden bejelentés nélkül Kossuth szobájába.

Ott KAZINCZY szokott élénkségével panaszozza fel Kossuthnak, hogy emberei oly figyelmetlenek, hogy WESSELÉNYIT már tizenegyszer hagyják itt várni a nélkül, hogy ittlétét bemondanák s bevezetnék.

Kossuth habozva mentegetőzött roppant elfoglaltságával, de nem adta WESSELÉNYINEK és KAZINCZYNAK azon elégtételt, hogy embereit rendreutasította volna.

WESSELÉNYI helyet foglalva lelke mélyéből kezdé elmondani mély aggodalmait — rimánkodva kérte Kossuthot, ki most mindenható, ki egy szavával megállíthatja a vihart, ne engedné törésre vinni a dolgokat, miből csak a nemzet végpusztulása következhetik okvetlenül.

Elmondani ma már ki tudná, mit mindent felhozott WESSELÉNYI, ki ismerve az erdélyi oláh nép között szórványosan lakó magyarság helyzetét, ismerve a könnyen lázítható erdélyi oláhság hangulatát, leginkább látta a veszedelmet, mely polgárháború esetében fajunkat lenyegeti.

Felhozott mindent, mivel csak Kossuthra hatni gondolt, azon baráti hű ragaszkodást, melylyel hosszú évek során megtagadva SZÉCHENYIT legbensőbb korábbi barátját, oldala mellett küzdött mint legkitartóbb bajtársa, minden üldöztetéseinek osztályosa stb.

Mondott volna még sokat WESSELÉNYI felelevenült aggodalmainak árjában, de közben KOSSUTH kérte, sietne mondandóival, mert perczei ki vannak mérve, mire WESSELÉNYI elhallgatott, várva válaszát.

Nem mernék belefogni, hogy KOSSUTH ékes nyelvén elmondott válaszát reproducáljam. Annyit mondhatok annak benyomásáról WESSELÉNYIRE, hogy az volt a legszerencsétlenebb viszonzás, a mit KOSSUTH őszintén aggódó hű barátja töprengéseire választ-hatott. WESSELÉNYI lelkében mélyen találva felállt s röviden köszöntve — elment.

Tőle tudjuk, hogy mélyen sértve hagyta el régi barátját.

KOSSUTH megfoghatatlan tapintatlansággal azon kezdte: mennyire fáj neki s minden hazafinak azon sorscsapás, mely WESSELÉNYIT érte szemevilágának elvesztésében. De ez, fájdalom, megtörtént. Ez az oka, hogy ő, a férfiubátorság egykori mintaképe, most nem láthatva a dolgokat, képzeletében rémeket teremt, és annak képeivel nyugtalanítja magát. Aggodalmainak forrása nem a tényekben, de szerencsétlen helyzetében van. Remegéseivel csak megszibbaszthatja mások tevékenységét, pedig a haza megmentésében minden erő lelkesedésére van szükség. Engedje azért őket tenni, kiket a sors megkimélt s kik látnak és a haza sorsát ép úgy szívükben hordják mint ő. Legyen nyugodt és bizzon bennök, ne lohaszsa tűnődéseivel azon isteni ihletet, a lelkesedést a hazafiakban, mi most egyedül képes a hazát megmenteni még a pokol hatalma ellen is. Kérte végül, maradjon a szerencsétlen fátuma által kényszerült tartózkodó állásban az események közt.

WESSELÉNYINEK mélyen fáj, hogy KOSSUTH minden érvelése világtalan állapota körül forgott és megtagadta illetékességét a dolgok megbírálásában.

Tudtommal ez volt utolsó beszélgetésök az életben. Így vált el a két régi barát egymástól.

E látogatás után WESSELÉNYI a grófot kereste fel.

Képzeltetik már most, t. olvasóim, e találkozás megható komorságát. WESSELÉNYI mint megtörött hűnbánó panaszolta el találkozását KOSSUTHAL.

A gróf nem vigasztalhatta felindult barátját. Végtelen fájdalommal látta teljesedve aggodalmait. Midőn még lett volna mód fékezni e veszélyes hatalmat s ő sikra szállt, az egész nemzet elhagyta őt. Előérzete nem csalt s fájdalom, e hatolom ma már nem fékezhető

többé és elbizakodásában okvetlenül örvénybe sodorja magával a szerencsétlen hazát azon ponton épen, midőn az ujjászületés és szabad fejlődés minden eszközeit megadta az idők kedvezése.

Lelkéből kibúsulta magát a haza sorsán a két barát, kik husz évvel előbb annak szolgálatára fiatal lelkesedéssel fogtak kezét.

A mint a helyzet bonyolódni kezdett, a közveszély nőtt, a hangulat mindinkább elmérgesedett, az izgalom kitörésig fokozódott, WESSELÉNYI aggodalmai tultettek a gróf töprengésein is.

Hallott a proscibált képviselőkről. Hallott a gróf ellen készülő merényletről, attól kezdett tartani, hogy senki sines biztosságban, a ki a forradalmiak előtt gyanusnak tekintetik.

Egy gőzöst bérelt s azt mindennel felszerelve a pesti parton indulásra készen tartotta.

Feljárta azután barátait, kiket fenyegetve hitt, köztök KEMÉNYT, KAZINCZYT, engemet felkeresett kérve, hogy bármi zavargás vagy veszély esetében siessünk hajójára, ott menhelyet és védelmet találunk.

Értésítette a grófot is, s kérve kérte gondolna magára s adandó alkalommal siessen hajójára.

Velőmig hatott a rázkodás, midőn WESSELÉNYI tünődéseiről szobámban velem beszélt. Aggodalmainak sötét képeit elsorolva elmondá intézkedéseit és intett, ne vegyem könnyedén a fenyegető veszélyt épen én, ki minden nap olvashatom a Márczius Tizenötödikében, hogy a forradalmiak legtevékenyebb ellenének tartatom, s kire leginkább bőszerűltek.

Midőn én — csillapítani akarva — aggodalmait tulzottaknak állítottam, vagy legalább még most koraiaknak, mély illetődéssel felel: bevárnám veletek a veszély utolsó percét, nem kerülném a veszélyt magát, csak Isten ne vette volna el szemeim világát. Ti boldogok vagytok, végső esetben is védhetitek magatokat a támadók ellen — engem világtalant leüthetnek az utcán mint a kutyát védtelenül.

Mindezeket el kelle mondanom, hogy a helyzetről némi fogalmat nyujtsak.

Ne mondja senki, hogy ezen aggodalmak agyrémek voltak. Hatásuk, ha hiedelemre találunk, ugyanaz, mintha kétségbevonhatlan tények volnának.

Ily időben nem a rémhírek, de azok iránti hiedelem hat a kedélyekre. Ha valaki társaim közt, én bizonyára fenyegetett voltam,

mennyire szálka vagyok a forradalmiak szemeiben, önérzettel olvastam minden nap lapjaikban. Azért ott maradtam helyemen. Épen úgy forogtam a fővárosban mint azelőtt, egyetlen országos ülést sem hanyagoltam el, noha alig menthetőleg néha esti gyűlések tartattak és a bejáratokat előzőnlő sűrű tömeg közt kelle utat törnünk. A csőcseléket pedig MADARÁSZ LÁSZLÓ mozgatta.

Hogy mi sem maradtunk fedezet nélkül lakásunkban, alább elmondandom.

ISTVÁN főherczeg csaknem fogoly volt a budai várban. Névtelen levelekkel el lett árasztva. Megsokalva a zaklatásokat, távozni akart, csendességben becsomagoltatta becsesebb holmiját és készen volt távozásra. A várlakot folyton ostrompetitiókkal fenyegették levelekben. Cselédsége, az egész őrség kevés kivétellel meg volt vesztegetve.

Hogy a várbeli állapotokról némi fogalmunk legyen, elmondom, mit nekem egyik napon br. WENKHEIM BÉLA főudvarmester a főherczegnél akkor maga beszélt.

Azon napon, melyen ezt nekem beszélte, meglehetősen korán — mint mondá — a főherczeg hozzá jött és szobájába lépett, levéllel kezében.

Ez is a névtelen levelek egyike volt, melyben látszatos jó akarral figyelmeztetik a főherczeget, hogy az napon óriás tömeg fog betolakodni hozzá a várlakba Sturmpetitio ürügye alatt. Tudatják vele, hogy minden előkészítve van. A levél, mely azelőtti napról keltezett volt, leírja minden budai őrhelyen a kirendelt őrséget, annak számát, az őrtisztek neveit stb.

E levelet átadta a főherczeg br. WENKHEIMNAK s szobáiba távozott. Br. WENKHEIMOT bántotta a levélben az őrség pontos leírása. Nem nyughatott. Nyergeltetett és magával vive a levelet feljárta sorban az őrhelyeket — a kapukat és főőrhelyet — Hauptwachtot.

A mint a levélben leírva volt, mindent a legkisebb részletig úgy talált. Meg kelle győződőnm — végzé br. WENKHEIM, hogy ezen levelek nem valami zugírász officinájából, de jól értesült körből erednek.

Ha már most az ezer nagyobb s apróbb események és hírek egymást felváltó tömegére gondolunk, és az elmondottakkal egybevetjük, nem lesz nehéz az akkori nyomasztó helyzetről magunknak hű képet alkotnunk.

Előttem ma is megfoghatlan állapot ez, melyet megmagyarázni nem volnék képes.

Azt éreztük, hogy Isten nem mérhet ép észszel bíró emberekre tűrhetlenebb helyzetet.

Senki sem érezte magát biztonságban. Mindenki fenyegetve hitte magát. De példa adva még nem volt. Áldozatul senki sem esett.

Ott volt ISTVÁN főherczeg teljhatalommal ellátva. Ott a miniszterek a hatalom minden eszközeivel rendelkezve, élükön a rettenthetetlen BATTHYÁNYI. Ott az országgyűlési nagy többség a zavarások elleni ellenszenv nem rejtegetett hangulatában.

És a törvényes hatalom ennyi tényezője együtt nem birt csoportosulni s egyesült akarathoz jutni. A maroknyi ellencsoportnak akadtt vezére s ura lett a helyzetnek. A nagy többség mint fejtelten vagy fejvesztett csapat bolyongott tétlenül, nem tudva mit tegyen.

Végkép odajutottunk, hogy mindentől tartva elkezdettünk semmivel sem gondolni. Tehetetlenségünk érzetében felmentettük magunkat a haza gondjaitól, azt biztuk Istenre, kiki saját bőréről s övéiről kezdett gondoskodni.

Ez volt a helyzet Pesten augusztus végén.

Ezen napok egyikén reggel szokásom szerint felmentem a grófhöz.

A mint szobájába lépek, így fogad: épen jó, hogy jön, már küldeni akartam utána.

Helyet foglalva ezeket mondja nekem:

Tovább nem maradhatunk e kiállhatlan állapotban. Valamire el kell magunkat határozni. Én átgondoltam a dolgokat s ebben állapodtam meg:

A mi személyeinket illeti: wir sind dem Geschicke verfallen. Nekünk nem szabad helyünket elhagyni, történnék *bármí*. De nem így van szegény családunkkal. Már ez a sok kósza hír is örökös nyugtalanságnak teszi ki őket.

Isten mentsen meg, ha ittlétükben történnék velünk valami.

Helyezzük legalább őket biztonságba, nehogy őket is baj érhesse. Elhatároztam ezért, hogy a grófnét és családomat küldöm Czenkre. Küldje ön is családját haza, távozzanak ezen pestises légkörből.

Most még akadály nélkül mehetnek, ki tudja ha a zavarok még nőnek, gondoskodhatunk-e elhelyezésökről. Már ha biztonságban tudjuk őket, könnyebbül itt helyzetünk, csak magunkra kell gondolnunk és mi megvédhetjük magunkat.

Én megtettem minden lehető intézkedést. Házunk erős. Van itt letéve a háznál 70—80 jó fegyverünk. A lánczhid udvara itt van szemben. CLARKE ügyeltet minden eshetőségre. Van elszánt hű 60—70 embere ott mindig. Az első jeladásra itt terem és kiáll e kis csapat védelmünkre. Rendezve van, hogy azonnal MASJON is hírt kapjon, ha megtámadtatnánk, a hajógyár elszánt munkásai azonnal itt lesznek hajón segítségünkre.

Szóval ha valami merényeltetnék, mi a védelemmel készen állunk, s nem félhetünk.

De családunkat nem tehetjük ki ily ostromnak. Ha itt volnának, nem tudnám magamat védelmezni. Oda dobnám magamat áldozatul, hogy őket ne kockáztassam.

Ezért küldjük haza azonnal családunkat.

Megrémültem ezen elhatározása felett. Előérzetemben hirtelen fellillantak lehető következései.

Én családom haza küldésére nem gondolhattam. Az én ott-honom az ország keleti határán Nagy-Bányán oly távol volt akkor Pesttől, hogy arra gondolnom sem lehet, hogy rábirjam nőmet ily messze távozásra magam nélkül.

Megmondottam a grófnak, hogy erről az én családomat illetőleg szó sem lehet.

Nincs rá eset, hogy nőmet rá bírnám venni, sőt minél inkább gyanítaná indokaimat, annál kevésbé engedne unszolásaimnak. Erről tehát ne szóljunk.

De beszéljünk az ő családjáról.

Nagyon megijedtem, mi lesz a gróffal, ha családjától elhagyatva magára marad.

E nehéz napokban este soha sem ment ki a házból, idejét ekkor egészen szoros családi körben töltötte, hol játékban és tombolával tűrhető szórakozást talált.

Mi lesz belőle, ha sötét képeivel minden foglalkozás nélkül, magára kell töltenie az esti hosszú órákat.

Mindent elkövettem ennélfogva, hogy e szerencsétlen gondolatról lebeszéljem.

Az ostrom hevében sikerült nekem a gyenge pontot megtalálni és erősen támadni.

Gondolja-e, kérdém, hogy ezt ő teheti a nélkül, hogy általános nagy feltűnést okozzon. Épen ő, ki a biztonság és ha kell távozás annyi eszközeivel rendelkezik, mint senki Pesten. Itt a vasut, itt

vannak a gőzhajó-társaság valamennyi hajói, melyekkel ha kell rendelkezik.

Családjának eltávolítása signál lenne tömeges vándorlásra a felső körökben. Lehet-e ezt épen neki megindítani? Most épen, midőn a horvátok betörése csaknem bizonyosnak tartatik, ha épen ő küldi családját biztos helyre, előre látható, minő lármát fog ez kelteni.

S aztán mivel volna ez most indokolva?

A gróf annyi biztos eszközzel rendelkezik, hogy a veszély utolsó órájában is itt a lánczhid-udvar, itt a gőzhajók, bármely perezben akárhova elszállíttathatja családját.

De hisz tudja, hogy ha valaki, én sem vagyok valami rózsás helyzetben. Ha társaim között valakit baj érne, én az elsők közt volnék, kit megtámadnának.

De annyira még nem sülyedt hitem saját fajunk iránt, hogy attól tartsak, ha bennünket valami fátum érne is, miattunk védtelen nők és ártatlan gyermekek is lakoljanak.

Nem mondom, hogy ha Pestet a horvát megszállás fenyegetné, családomat el nem küldeném innen nyugodalmasabb helyre. De ettől még távol vagyunk, és erre volna időnk a veszély utolsó óráiban is.

Végkép a gróf engedett. Kimondá, hogy családja marad. Ő sem hiszi, hogy övét valaki bántaná, ne mondják, hogy ő kezdte meg a családok elköltöztetését.

Ebben megnyugodtam. Elváltunk.

Ezen megnyugvásom azonban — fájdalom — nem soká tartott.

Engedett első ízben. De a zavargások fokozódtak, a veszély nőtt és töprengései családja miatt ismét megújultak. Nem hiszem különben, hogy családját valami veszélytől féltette volna, a segély és védelemnek annyi eszközeivel rendelkezett, hogy minden aggály indokolatlan volt. Ezt azonban úgyszemint csak ürügyül használta egy lehető katasztrófa sötét s homályos előérzetében, melynél családját távol szerette volna tudni.

Így maga siettetette a katasztrófát. Dr. BALOGH PÁL rendes orvosa is nem csekély súlyt fektet családja maradására. Mindent merek rátenni, ha családja körében marad, és annak befolyása alatt naponkint mint addig is annyi üdülést talál, hogy testi szervezete nem gyengül el annyira mint a magányban, és még csak a hó-

végéig b. JELLASICH híres Flankenbewegungjáig idegei kibírják az izgalmak nyomását — ő mentve van.

Egy reggelen a mint felmegyek a nagy grófhoz, azzal lepett meg, hogy családja — elutazott.

Elszomorodtam. A dolgon azonban már segíteni nem lehetett. Nem tudva mit, de éreztem a kérlelhetlen fátum közeledését.

Kétségtelenül érezte a gróf, mi is láttuk, hogy baj fenyegeti. Beszéltem is dr. MOSKOVICHESAL állapota iránt. Az azt mondotta kérdéseimre: ő sem hiszi, hogy mostani izgatottságának következése ne legyen, és midőn kérdeztem: mitől lehet félni? azt felelé: idegláztól. Tovább kérdezve azt mondá nekem: ő nem igen aggód-nék annak rossz kimenetelétől a grófnál s annyi bizakodással szólt, hogy szinte ohajtani kezdém, bár néhány napi kábultság pihenést engedne felzaklatott lelkének.

Mindenre gondoltunk, csak azon bajra nem, a mi fenyegette.

Családja eltávozta után sebesen hanyatlott. Hogy beteg, azt nem lehet nem látni. Ezért eljárt még az ülésekbe, különösen elment szigorú pontossággal a minisztertanácsba.

De egy napon ismét visszajövet onnan a lépcsőn találtam. Szokatlan meghatottsággal beszéli el, hogy KOSSUTH nagy részvét-tel rá esett és állítva: mikép látja, hogy beteg, kérte: menjen haza, és maradjon ki a miniszteri ülésekből, pihenje ki magát. Látja, hogy ki van merülve, kimélje magát. Ez neki felette jól esett. A többi miniszterek is unszolták: menjen haza és maradjon ki az ülésekből, míg jobban érzi magát. Ő engedett s hazajött. Most egy ideig nem is fog menni oda.

Meg volt hatva e részvét által s örült felszabadításának.

Már most — mondá sohajtva — mindentől visszavonom magamat egy időre — bárcsak pihenhetnék és gondolatim rohama elől menekülhetnék.

Tovább is beszélt még. Végre elbucsuzott tőlem is különös elérzékenyüléssel és engemet homlokomon megcsókolva elment.

Oly rendkívül szokatlan volt előttem e jelenet komolysága, hogy megbüvölten álltam meg a lépcsőn és kísértem szemeimmel míg csak eltűnt.

Aggodalmas nyugtalansággal siettem a lánczhid udvarába fel-keresni TASNERT és CLARKEOT.

Elmondottam nekik a történeteket. Abban láttunk volna segílyt, ha módot lelhetnénk a grófot valamikép a pesti légkör-

ből eltávolítani. Pesten minden kósza hír azonnal hozzájutott, valamennyi lapok, még plakátok is asztalán beverték, még bécsiek is — kifogyhatatlan anyag az izgalmakra.

Azon időn túl, hogy a minisztertanácsból kimaradt, szobáját nem hagyta el. Reggeli köntösében járt fel és alá a nagy teremben.

Asztalán egy tányér szőlő, barnás rozskenyér és friss víz állott.

Hivei gyakran felnéztek hozzá, de nem láttak lehetőséget a végsőkéig lehangolt buskomorságát oszlatni.

Felmenve hozzá, komornoka mondá nekem: Istenért, gondolkunk valamit a gróffal. Már több éjjel le sem feküdt, enni sem rendelt magának, az a kis szőlő, a mi asztalán van — ehez sem igen nyúl — így el kell pusztulnia. Már én előbb is kérni akartam, csináljanak valamit, de azt hittem, hogy ez állapot megváltozik.

Bemenve a grófhöz szokott felhangoltságban találtam. Étkezésére s alvásra fordítván a beszédet, kértem, kísérlené meg ha erőtetéssel is az evést és különösen az alvást, mert így teljesen kimerül és elgyengíti magát stb.

Istenem — mondá — mit tegyek, mikor nem lehet. Mit adnék én az álomért, csak perczekre tudnék elszunnyadni, de még helyben ülni sem tudok. Ezzel egyik pamílagra veté magát.

De a mint néhány perczig ott ült, agyához kapva felugrott. Ég minden agyamban — mondá —, a mint leülni próbálok, pokoli forróságot érzek, mintha lángot vetne agyam. Csak éjjel, ha hűvösebb szél fú a Duna felől, bírok a nyitott ablaknál kissé ülni maradni. Ennyi a lehető nyugvás, mit találhatok.

Ez állapot néhány nap alatt bevégezte rombolását.

Megtörve és kimerülve rendes orvosának dr. BALOGH PÁLNAK kezére kelle magát adnia, és ez kíséretét ígérve nem csekély küzdelemmel rá vette, hogy Pestről semmi időt nem veszítve távozzék. Beleegyezésével perczig sem várt, hanem kocsiba ültette s vele elutazott még nem tudva hova és merre.

Dr. BALOGH szeptember 4-kén vette kezelése alá és azonnal belátta, hogy maradása Pesten lehetetlenné tesz minden felüdülést. Ezért fordítá minden orvosi befolyását arra, hogy a beteget távozásra bírja.

Dr. BALOGH, ki a grófnak nemcsak rendes orvosa, de barátja s bizalmas embere volt, azonnal felismerte a fenyegető tüneteket.

A magány, néhány álmatlanul töltött éj s étvágyának teljes

megszűnése, a folytonos lázas tűnölődés pár nap alatt megérlelték a kórállapotot, mely szerencsére Pesten kitörésre még nem jutott.

Szeptember 5-kén kocsira ültek. Budáról kiérve — mint dr. BALOGH írja — kocsijából hirtelen kiszállt, s mint komornoka beszélt, az utmelletti cserjés felé sietett.

A komornok véletlenül a kocsí első ülésén elhelyezett pisztolyszekrényre veté szemeit s azt nyitva látta. Felhajtván fedelét rémülve látta, hogy egyik pisztoly hiányzik. Antal huszárnak azért egész rémülve mondja: siessen a gróf után, mert pisztolyát magával vitte és — — a huszár megrémülve sebesen utána futott és elérve hátulról karját fogta meg. Ezen érintésnél a pisztoly a gróf hóna alól a földre esett.

Merőn nézte a gróf a földön heverő pisztolyt és kis szünet után mondá huszárnak: jól tette Antal, hogy utánam jött, én most rosszat akartam tenni. Ezzel engedte, hogy huszára a pisztolyát magához vegye és visszament kocsijához.

Ez volt a kórállapot kitörésének első tünete, mely öngyilkossági szándékban nyilvánult.

A kocsihoz érve követelte, hogy visszavigyék Pestre. Ő mint miniszter nem hagyhatja el helyét, együtt akar veszni társaival. Végkép nagy nehezen engedett orvosának s tovább utazott.

Utjában kórállapotának minden tünetei aggályos kitörésekben eléáltak.

Lelkét nemzete s a főváros pusztulásának lázas képei töltöték be. Beszéde velőtrázó kétségbeesésben mind e körül forgott. A betörő horvátok dulongása Pesten, a nemzeti meggyaláztatás — a lánczhid pusztulása — minden reményeinek tönkrejutása képezték feldúlt kedélyének állandó izgalmát. Végkép eléáltak az önvád szomorú tünetei is.

«Ily leirhatlan kinos lelki gyötrelmek közt — írja dr. BALOGH — többszöri huzakodások és ellenszegülések után s a legdühösebb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk — *Döblingbe.*»

Azon óriási anyaghalmazból, mely emlékeim megírásánál előttem hevert, felhasználtam annyit, mennyit elégnek hittem egy tevékenységben és viszontagságokban gazdag életleflyás ecsetelésére és a szomorú befejezés megértésére.

Elmondottam a történeteket azon vallásos lelkiismerettel, mely-

lyel tullepve már az élet minden hiu számításain, és az idő hosszú folyamában megtisztulva az előszeretet vagy ellenszenvek behatásaitól — mintha tanuskodnom kellene a mindenttudó bíró színe előtt a multak eseményeiről.

Elbeszéléseim közben soha sem feledtem, hogy korunk történelmének egyik legérdekesebb szakaszát kell kezelnem a legnagyobb magyar életírásában és mindig előttem lebegett derék FRAKNÓINK után a történetész törvénye: nequi falsi dicat et nequid veri dicere non audeat.

Ez utóbbit kivált — bocsássa meg nekem a tulérzékeny hazafikebel — oly tekintet nélküli szigorral és magamra erőtetett hűséggel követtem, mint KEMÉNYEN kívül senki a magyar irodalomban eddig.

Hazafi büszkeségünket, susceptibilis természetünket mélyen érintő dolgokat kelle elmondanom — elmondanom jobbadán annak nevében ki nemzetének az igazságot mindig leplezetlenül és tartózkodás nélkül nyújtotta, ki magán életében is megvetette a hiu magasztalást és kereste az őszinte egyenes szót.

Hogy mind e mellett szigorúan bánjanak el velem kortársaim, ettől nem félek. Ismerem jól fajomat. Megpróbálkoztam vele elégszer életemben. *Soha sem bántam meg az igaz szót.*

Az októberi diplomához első szoltam 1860-ban a *Pesti Napló*-ban. A felíratot első indítványoztam s első küldöttük Szatmárból a felséghez.

1861-ben az elutasító királyi válaszhöz, mely az országgyűlés első felíratára érkezett — első szoltam ismét a *Pesti Napló*-ban: bevallva és megróva hibánkat.

1862-ben első mondottam ki, hogy országgyűlésünk fálnak ment — a personal-unio nem lehet kiegyezés alapja.

Kimondottam: hogy Ausztria nélkül ez idő szerint nincs számunkra jövő.

1863-ban formuláztam a sanctio pragmatica alapján lehető kibékülést a paritás elvén nyugvó dualismus rendszerében és részleteztem a kiegyezés kérdéseit.

Es mit tapasztaltam e merényletek miatt hazafi barátaim részéről?

Ha magukra találkoztam velök, biztattak és melegen szorítottak velem kezét, mondva nekem: Isten áldjon, hogy szoltál. Többen együtt magukra mindig szidtak. De — Isten áldja őket is —

soha sem vonták kétségbe őszinteségemet, mindig jók voltak hozzám.

Az őszinte mély meggyőződésnek megvan saját félreismertetlen bélyege a szóban mint írásban. Ezt megtalálják t. olvasóim minden soromban s ha tévedtem, azt nem akaratomnak, de felfogásomnak róhatják fel.

Ez időben, midőn épen emlékeimet befejeztem, az eszmék ellenkező áramlata özönl el az országot Kossuth *Irataiból*.

Nincs könyv a magyar irodalomban, mely az engesztelhetlen ellentétet a gróf és Kossuth eszméi és törekvései közt élesebb vonásokban feltüntetné, mint épen ezen emlékirataim. Láthatjuk abból, hogy nincs a gondolat végtelen birodalmában eszme, miben valaha találkoztak volna.

Nemzetünk józan szelleme két szomorú évtized nehéz hanyatásai után megtalálta ismét a helyes utat, azt, melyet nekünk a gróf megjelölt, melyet századok történelmi alakulása számunkra kimutatott.

Elfordult nemzetünk józan ösztöne a kalandos függetlenségi politika csalképeitől, melyet 1848-ban vezetőink tévedése elnézett, gyanúsítás és gyűlölet táplált s végkép az elbizakodó becsvágy vesztünkre kizsákmányolt.

Ma már belátja minden józan eszű ember hazánkban, hogy mi a világfolyásnak új utakat nem szabhatunk. Az egyetemes fejlődés ösvényén haladhatunk mi is, annak ellenállva eltiportatunk.

Nem a szánsalom kínos érzete szállja-e meg lelkünket, midőn olvassuk a baraconi remete önelégültséggel világga bocsátott regstáit utolsó munkájában?

Egy szerencsétlen rögeszme tartalma alatt küzd és fárad éven át, hogy szövetségbe lépjen Európa e korbani három legkiválóbb történelmi egyéniségeivel: III. NAPOLEON, CAVOUR és BISMARCK herczeggel, kiknek végleg meg kell vallaniok, hogy felhasználták ugyan, de törekvéseit Európa érdekében *nem is engedhetnék magok meg*.

Emberek szándékai felett megtévedhetünk, de oly érdekeket félreismerni, melyek e hatalmas emberek szándékait is kényszerűleg megszabják, menthetetlen — hiba.

Ha Kossuth «*Iratai az Emigrációból*» és KLAPKA őszinté valomásai ki nem ábrándítják még azokat is, kik a helyzetről bámulandón homályban voltak — azokhoz józan felfogás nem fér.

És még is — ezen könyvem arról tanuskodik — hogy politikai izgalmak — mint semmi más — képesek józan értelmünket behálózni és tiszta látásunkat homályba borítani.

Ezért legyünk óvatosak. Ne kicsinyeljük a keletkező baj első tüneteit. Ne ringassuk magunkat az elbizakodás hiu csalódásaiban.

Mi pedig a nagy gróf eszméinek még élő közvetlen depositariusai nem tehetünk hazánkknak jobb szolgálatot, mint ha tanait felélesztjük és újra meg újra mint igaz magyar vallást hirdetjük.

Mert ellenkező áramlat ma is létezik, itt-ott érezhető és erős hullámokat vet.

Sok véletlenség is merül fel a jelenben, mely ez áramlatnak kedvez, és ha politikai párt ezt felhasználja, azt sajnálni, lehet de csodálni nem.

De már azt aztán meg kell bámulnunk, ha politikai egyéniségek vagy a sajtó oly közegei, melyek ez áramlattól annyira idegenek mint mi, a *névben* oly elvek cultusának eszközeivé válnak akaratlanul, melyek a legközelebbi multban is annyi gyászt hoztak e szerencsétlen hazára.

Tanuljunk e részben Kossuth-tól magától.

«Az én nevem — így ír Kossuth — nem magánnev, hanem programm. Űgy, elv jelszava. *A forradalmi, azaz függetlenségi pártot* mint Kossuth-pártot említik. A hazában úgy használja azt ügy- és elvbarát, úgy ellenség.»

Kossuth neve tehát = forradalom.

Függetlenség szerinte = szakadás a dynastiától.

Ne üzzünk könnyelmű játékot ily nevekkal, mert tűzzel játszunk. Ne árnitsuk Kossuthot és ne árnitsuk saját magunkat.

Nincs ma már Magyarországhban jóra való ép agyu ember, ki forradalmat akarna, vagy szakadásra csak gondolna is.

Számunkra a belbéke és a dynastiához i ősi ragaszkodás életszükség — fennállásunk postulatuma.

Kossuthban — mint a gróf annyiszor mondá — a szív uralkodott, az érzelmek az értelemen, ő mindig a «kebel istenére» s nem az agy tanácsaira hallgatott.

Ezért lett a mystificatiók játéka mindig. A mi szerencsétlenségünk, de az ő szerencséje, hogy a valót nem ismerte soha.

Bizott III. NAPOLEON szövetségében, holott Ausztriának csak meggyengítése is — NAPOLEONnak trónjába került.

Hitte, hogy CAVOURT meggyőzte, mikép «Magyarország függetlensége az olasz kérdés végmegoldásának mind feltételeit, mind kiegészítését képezi» holott, — ma láthatja — megvan szabad Olaszország független Magyarország nélkül is, és CAVOUR bizalmasan tanácsolta KLAPKÁNAK már akkor: béküljünk ki Ausztriával.

Így volt BISMARCK herczeggel is.

Kik elutasíthatlan érdeköknél fogva az osztrák birodalom fenntartói volnának, ha ingadoznék is, azoktól várta KOSSUTH Ausztria megsemmisítését.

Így volt saját nemzetével is mindig.

Azt hitte, hogy népünk kalandos törekvéseit helyesli, azaz forradalmat és szakadást ohajt, pedig a nép egyszerűen azért kegyelte, mert azt hitte, hogy a jobbágyságtól felszabadulást neki köszöni.

Azt hiteti el a külfölddel még a hatvanas évben is, hogy a magyar az osztrákkal ki nem békül soha, és mint egy ember ragad fegyvert az egész nemzet, mágnás, nemes, polgár és nép — míg az el nem fogadható és szinte egyhangulag visszautasított októberi diploma mellett is azt látja, hogy a nemzet kilencz tizedrésze a kibékülést áhítja, mint ezt maga is felpanaszolja a gr. K...-néhez írt levelében, melyet más helyen idéztem is, maga is írja Jósikának:

«ha azon ügy és elv (t. i. forradalom és szakadás), melynek engemet zászlójául kényszeríte fel a közvélemény, oly igen melegen lángolna minden osztálynál, mint te hiszed: a zászló hívei nem kerülnék a zászlót, mint pestist.»

Nemzetének értelmiségétől s ez tőle mindig idegenkedett. Nem álltak együtt bizalmas lábon soha.

Láttuk a pozsonyi országgyűlésen, hogy noha ő döntötte el a kérdéseket, többsége nem volt. Uralmát a karzatok befolyása és a közönség fanatismusa által tartotta fenn.

A pesti országgyűlésen valamint később Debreczenben sem volt a többség az övé. Pesten a mérsékeltek, s ez volt nagy többség, a BATTHYÁNY, DEÁK, SZÉCHENYI hívei voltak. Debreczenben jobbadán a védelem kérdései kerültek szőnyegre s ebben nem volt eltérés — de más kormányintézkedések kérdéseiben a békepárt volt többségben. Ott a KOSSUTH nézeteit leginkább posta- és rendőrfőnöke MADARÁSZ LÁSZLÓ képviselte, ki a törvényhozó testnek legellenszenvesebb alakja volt.

Mennyire nyugtalanította a béke-párt, még a török földről

szétküldött körirata is bizonyítja, hol azt mondja: hogy ő proclamálta a függetlenséget, mert a békepárt elől a hidat elvágni akarta.*)

Mennyire semmibe sem vette a magyar értelmiség, sőt mondhatni az egész nemzet érzületét, adhat-e arról nekünk világosabb tanúságot valami, mint az általam az I. kötetben idézett (gr. K.-néhoz irt) levele?

Az értelmiség meghódítását soha sem kereste. Az ily silány eszköz a grófnak való. A modern szabadság parancsol és nem hódít.

Az ő hatalmának eszközei mások. Ugyanaz Pozsonyban, a mai mai napság, Irataiban'.

Halljuk magát Kossuthot ez iránt:

«Ha úgy fejlenének a külviszonyok — így szól KOMÁROMY Györgynek adott utasításában, — hogy külsereggel mehetnénk haza, semmit sem gondolnék a mostani vezetők (DEÁK stb.) rossz irányával. Azon szellem mellett, mely által a népet és fiatalságot lelkesítettnek irod, én lelkesítettnek tudom — még azok is, kik a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadják el, hanyatt-homlok sietnének hozzácsatlakozni.»

Jósikának pedig ezeket írja:

*) Kossuthnál a történelmi dolgok előadásának hitelességét nem szabad szigoron vennünk. Ő egyik helyen azt mondja: nincs ember nagy Magyarországon, ki az osztrákkal valaha kibékülne, mint egy ember ragadnak fegyvert osztály- és fajkülönbség nélkül — más helyen panaszolja gr. K....-nenak, hogy az ország kilencz tizedrésze DEÁKOT vallja vezérének és békülni akar.

A függetlenségi nyilatkozatot mindenütt mint a nemzet egybangu kijelentését említi. A törököldről pedig a magyar külföldi ügynökeihez irt nyilatkozatában azt mondja: a függetlenséget ő proclamálta, hogy az országgyűlési békepárt mögött a hidat felégesse.

Az a békepárt volt elég belátó s birt elég erkölcsi bátorsággal, hogy megtagadja hozzájárulását, ezért kelle a képviselőházat félretolni és népgyűlést improvisálni Debreczenben, es ha ez nem államesiny, akkor semmi sem az.

Egész kötetet bírnek kiállítani Kossuth beszédeiből és irataiból, hol a pragmatica sanctióról szól a nélkül, hogy az öröklési tárgyat felemlitené.

Most azt mondja: soha sem volt ember Magyarországon, ki hallott volna valaha mást a pragmatica sanctióról, mint hogy az az öröklési rendet szabályozta mást nem.

«Igy íródik aztán a történet», mondja maga Kossuth. Meg is lehet forditni a történetész törvényét: nequid veri dicat et falsi dicere non audeat.

«Azt mondd: nincs párt (Magyarországon), minden egy gyönyörű egység.»

«Igen, az akadémiára, a magyar ruhára, a SZÉCHENYI-istenítésre stb.»

«De a forradalomra? — Te igazán hiszed. Sajnálak. Keservesen fogsz kiábrándulni.»

«Egység van arra is, hogyha hatvanezer francziával rukkolnánk be. A menykőbe! Hogy is ne? Hisz akkor csiklándós dolog volna az osztrákos hűség.»

Igy persze könnyű volna forradalmat csinálni az értelmiség ellenére is. Szerencsénkre a hatvanezer franczia betörése nem nyugtalanította egyetlen józan felfogásu ember fejét sem az országban.

Lássunk még egy passust a KOMÁROMYNak adott utasításokból, hogy e hatalomnak sajátságait és fegyvereit, melyről egész munkám igen bőven szól, sajátmagától KOSSUTHtól megismerjük:

«Jött a birodalmi tanács — így ír KOSSUTH — s voltak, kik elfogadták a kinevezést. Gyalázat! Igen rossz hatást tett Párisban és Turinban. Mondhatod, áruló mindenütt akad. Igaz, de esküszöm, hogy ha otthon voltam volna, egy sem merte volna elfogadni, mert gonddal voltam volna, hogy mindenik kapjon száz meg száz látogatót, száz meg száz levelet ily értelemben: Ha magyar belép a birodalmi tanácsba. Ezt tenni árulás; a nemzet átka fogja önt kísérni ha ezt megteszi. Ilyen száz levél, névaláírással, placardok Pesten: «Átok a magyarra, ki belép a birodalmi tanácsba» egy kis csoportosulás ablakjaik alatt éjjel, mely szétoszlik, mielőtt a sbirrek ott teremnek stb. — s nincs egy sem, ki el merte volna fogadni.»*)

Ha KOSSUTH még *Iratait az Emigrációból* több kötetben át folytatja, kár volt fáradoznunk nagy munkában, hogy e hatalom képződésének igaz történetét, eljárásának, sikereinek titkos eszközeit felderítsük. Az ő naiv előadása mindent kipótol.

Dicsőség a nemzetnek, melyben egység nincs a forradalomra, de van az akadémiára, mely a tudományokat terjeszti, a magyar

*) Az efélék rendezésében és végrehajtásában a főmester 1848-ban MADARÁSZ LÁSZLÓ volt. A fővárosi csöcselék csoportosulásait és utcái tüntetéseit ő rendezte és vezette. Csak ők tudnák megmondani, mennyibe kerültek ezek az országnak, mert azt csak képzelhetjük, hogy ingyen nem ácsorgott és zajongott naponkint a képviselőház körül az a szegény munkás nép néha órákig.

ruhára, midőn a magyarság minden külső jelvénye üldözőbe véte-
tik, a SZÉCHENYI-istenítésre, mely KOSSUTH szerint — hogy sza-
vaival éljek — mást nem jelenthet mint:

*«hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda ríhető
vissza, hogy a nemzet nem őt (SZÉCHENYI), hanem engem követett a
rálság óráiban.»*

Te mondád! Mintha épen munkám egész halmazából vonta
volna ki e megezáfolthatlan örök tanulságot.

Ha van a világon történelmi igazság, úgy ez az.

Ezen igazságot végre valahára elhallgatni a mondottak után
gyávaság volna. Hogy erről meggyőződjunk, csak két elvitathatlan
tételt kell elismernünk.

Egyik: hogy a gróf tanácsát követve a háboru köztünk és
Ausztria közt lehetetlen.

Másik: hogy e mellett alkotmányos jogainkból mitsem áldoz-
tunk volna, mint 1867 megmutatta.

A tiszta világos logica ellen nincs a sophismáknak hatalma.

Hogy munkámból más eredmény nem derülhet ki, annak oka
a tényekben fekszik mint ezt KEMÉNY oly igazán elmondja követ-
kezőkben:

*«Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatartott SZÉCHENYIRŐL
mint statusférfiuról írni, mert — nincs miért palástoljuk — a le-
folyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező hatáshán és
irányban, hogy az egyik pályájának igazolása a másik kárhozzátását
ronja okretlenül maga után.»*

«SZÉCHENYI és KOSSUTHOT értem.»

«A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a másodiknak kezébe
tette le megőrzés végett e haza sorsát. El lőn vesztegetve a szent
hitbizomány és hűtlenségből-e vagy könnyelműség miatt? — e kér-
désnek kell kifejtetni — nyíltan vagy befátyolozva — akár SZÉCHENYI,
akár KOSSUTH eljárásának bíralata által.»

Végül legyen nekem megengedve még két megjegyzés:

Minden gondolkozó vallásos ember, ha Isten életét hosszura
nyújtja, eléri végre azon pontot, hol visszatekintve a viszontagsá-
gos életpálya hányatásaira, a mulandóság érzetében magábaszáll és
kihékül önmagával és a világgal. Megemlékezve saját gyarló voltá-
ról, engesztelékeny lesz mások iránt is.

E ponton mint az idő maga hosszú fergetegei után megcsen-
desül a kedély is, s mint a megtisztult lég szelid mérséklete, az en-

gesztelés melege űditi napjainkat az élet alkonyán. Lecsillapodnak a tevékeny kor erős szenvedélyei és szívünk megnyílik újra mint az élet tavaszán a szeretetnek, s engesztelést várva, engesztelést nyújt másoknak is.

S kivált kiknek kezébe Isten kifürkészhetlen akarata oly koczkát adott, melyen ezerek és ezerek élete fordult meg, s e koczkát merészen vetette el — és a játszma elveszett, — mi kifogyhatlan anyag rejlik ezekben a magába szállásra, engesztelődésre, kétkedő önvád és vezeklő törődöttségre.

Ime a nagy gróf, ki csak benne élt a viharokban, de meg nem hallgatva és elhagyatva nemzetétől, nem tartóztathatta fel a rohamok árját, a legkinzóbb önvád furiáit hordozza keblében évekig, nem vádol senkit, csak önmagát, bűnhődik — mások bűneiért.

Nem így baraconei remeténk.

A ő szívós szervezetű 78 éves keblében ma is oly erővel lüktetnek a hajdani élet szenvedélyei, mint harmincz év előtt.

Nem akarja bevárni, hogy a történelem teljesítse tisztét, ő lép elő mint engesztelhetlen vádló és pedig vádolja

DEÁKOT történelmi falsum becsempészésével az 1867-ki törvényekbe, —

GÖRGEY trivialis árulással.

SZÉCHENYI, «hogy ő visszavonást idézett a nemzet soraiba akkor, midőn az együtttartás a magyart nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna» (*Irataim* II. kötet).

Holott korunk történelmében, melyet egykor az elfogulatlan utókor fog összeállítani:

SZÉCHENYI nevéhez a nemzet ébredésének, állami és társadalmi regenerációjának nagy eszméi —

GÖRGEY nevéhez nemzetünk hadi dicsősége és katonai hírének megmentése, — egyedüli nyerevényünk az 1848-ki viharokból, —

DEÁK nevéhez a nemzet kibékeltetése uralkodójával s az új æra megalkotása fűződik.

Mindezek sikerben kivívott tények, melyeket nem vitathat el tőlök a legragyogóbb ékesszólás vagy írás — még VICTOR HUGO tolla sem.

Ily vádak ellenében mit lehet mást mondani, mint: Isten bocsásd meg neki — — —.

A másik megjegyzésem ez:

KOSSUTH a most közrebocsátott *Irataim az Emigrációból*

II. kötetében az 1848-ki eseményekről szólva, a *pragmatica sanctio*-ról ezeket mondja:

«Az minden kétségen kívül van, hogy a *pragmatica sanctio* a magyar törvénykönyvben benne nincs. Annak értéke Magyarország nézve = 0.»

«És még is minő végzetmes szerepet játszik ezen magyarjogilag nem is létező dolog Magyarország újabb történelmében!»

«1848 szeptemberben erre a magyarjogilag nem is létező dologra támaszkodva izent az udvari forradalom nyílt háborút Magyarország állami függetlenségének.»

«En a *pragmatica sanctio*t soha sem láttam — s csaknem hitet mernék tenni, hogy azok sem látták, a kik azt a magyar államjogban kiindulási pontnak s jogalapnak elfogadták.»

«Szegény Magyarország!»

Kossuth tehát maga is elismeri, hogy a *pragmatica sanctio* Magyarország újabb történetében végzetes szerepet játszott.

Minden fennebbi fejtegetéseim az 1848-ki forradalom keletkezéséről azon végzetes szerep körül forognak, melyet ebben a *pragmatica sanctio* játszott.

És a mint ezen eszmén indulva ítélhetjük meg a valósághoz híven a forradalom keletkezését, csak ez uton juthatunk a gróf fátuma valódi indokainak felismeréséhez is.

Itt kell ismételtnem, a mit kezdetben mondtam, hogy a gróf felfogásainak és fátumának szempontjából kezelve az 1848-ki események lefolyását, fogjuk megközelíteni leginkább a történelmi igazságot is.

De midőn ezt teszszük s a valót keressük a történelmi fejlődések menetében, egy felette szomorú alternatívához jutunk:

Vagy hazánk leginkább kimagasló történelmi alakját, kit kora oly méltán nevezett el «legnagyobb magyarnak», kell az utókor előtt ferde színben felmutatnunk, midőn lélekrázó fátumának lélektani magyarázatát másban, mint gyáva megfélemedésben nem találhatnánk —

vagy a forradalom keletkezésének oly indokait elfogadnunk, mely a *pragmatica sanctio* világos és határozott megtörése miatt a felelősség súlyát egészen reánk hárítja vissza.

Ez felette szomorú alternatíva, de annyi tények egymásból folyó felhalmozása mellett lehetett-e haboznom a választásban?

Ezért kelle kezdetben mindjárt elmondanom, hogy a gróf fel-

fogásainak szempontjából kezelve az 1848-ki forradalom keletkezését, fel kell forgatnom egészen történezeink eddigi felfogásait, hogy az események lefolyásában lássuk a gróf fátumának lélektani indokait is.

Ha az eddig megjelent történelmi munkákban a forradalom keletkezésének indokait keressük, SALAMON FERENCZ értekezését kivéve — mitsem találunk a *pragmatica sanctio* szerepéről. Úgy találjuk azokban, hogy a bécsi camarilla zaklatott bennünket forradalomba, hogy Ausztria fegyverrel akarta megsemmisíteni a magyar alkotmányt, hogy tőlünk a had- és pénzügyi miniszteriumot el akarták venni stb.

Hogy a *dynastia* és a bécsi kormány bármi támadása alkotmányunk ellen, miért lett volna a grófra nézve oly hatással, hogy katasztrófát idézzon fel — ezt megfogni és elképzelni nem lehet. A gróf jobban tudta mint akárki, hogy történelmünk ily támadásokkal tele van, mi több, ilyféle igen komoly támadást maga is látott 1823-ban.

Mily mérvű gyávaság kellett volna ahhoz, hogy ettől megijedjen, mi őseinknél megszokott dolog volt és végkép mindig diadalunkkal végződött, s megijedni és felette kétségbeesni épen 1848-ban, midőn már az egész népet az alkotmány sáncaiba vetjük és többé osztályharcztól nem félhattünk.

A bécsi camarilla ármányainak és alkotmányunk megtámadásának fonalán indulva, hogyan érthetnők meg a gróf kinos töprengéseit s kedélyének fokozódó elborulását, mely oly szomorú katasztrófában végződött ?

Ámde ha a gróf felfogásainak álláspontjára helyezkedünk, és vele látjuk:

miként rombolja szét az ujon inaugurált politika a nemzeti szent hagyományok egész épületét —

ha vele látjuk: miként nem voltunk képesek a birodalom másik felében dúló forradalom által teremtett helyzet kedvezéseit felhasználni, sőt a sors adta előnyöket magunk romboljuk szét —

ha látjuk, mint ő látta, hogy sorsunk azon fordul meg, ha mi az 1848-ki engedmények fejében tett szent fogadásainkat a *pragmatica sanctio* iránt hiven megtartjuk és teljesítjük, —

mindezek ellenére és ISTVÁN főherczeg, BATTHYÁNY, DEÁK és társai erőfeszítéseinek daczára látja a háboru politikáját felülkerekedni.

Es midőn az olasz segély kérdésében a *pragmatica sanctio* került szőnyegre, akkor mint Kossuth most maga elmondja: «mert még háborura Ausztria ellen nem voltunk felkészülve és mint miniszter a világos törvény ellen nem szegülhettem, oly közéletet kelle találnom, hogy a segély ígérete valóságban ne legyen több a semminél.»

Látta tehát a gróf, hogy azon kormány, melynek tagja, melylyel solidaritásban élni kell, melytől nem válhatik meg, nemcsak megszegi a törvényt, megtöri minden fogadásait, sőt ezt teszi nem nyílt bátorsággal, de lealázó perfídiával.

Látja, hogy midőn a *dynastia* s a bécsi kormány megkísérti a béke feltételeit egy emlékiratban kifejtetni s abban oly kiindulási alapot állít, melynek eszméi mástól, mint a gróftól nem eredhetnek — és midőn ez hozzánk jut, mi egyhangulag feljajdulunk e nemzetünk elleni merénylet miatt.

Ekkor látta magát felfogásaiban az egész nemzetétől izolálva s mondotta leirhatlan fájdalomában: Nem, nem — az nem lehet, hogy ennyi belátó okos ember örült legyen — nekem kell örülnem lennem.

Fenebb, úgy hiszem, elég világosan kiderítettem, hogy a *pragmatica sanctio* alkotásairól egyedül a grófnak volt ez időben tiszta felfogása. Ő látta, hogy ennek fenntartásához egy európai nagy érdek, a *dynastia* nagyhatalmi állása és Ausztria létérdeke van csatolva.

E nézetében, melyet oly világosan látott, nemcsak mindenkitől izolálva látta magát, még minisztertársainál is, sőt ez mint a haza elleni merénylet lett bélyegezve, mi ellen felszólalni sem lehet.

Látta a háboru kikerülhetlenségét s látta alföldi hadviselésünk menetéből erőnk elégtelenségét, evvel egyidejűleg kihívó és elbizkodott eljárásunkat.

S végkép azon veszélyt, hogy a vitéz magyar nemzetet a kalandor horvát bán összeszedett horvát seregével verje le — mert ő jól tudta, hogy nincs annyi erőnk a Drávánál, hogy a bán betörését es előhaladását megakadályozni bíránk.

Ha mind ezen lesújtó körülményeket s a helyzetet számba vesszük, lehet némileg fogalmunk a gróf lelki állapotáról s azon leirhatlan kinokról, melyeket szenvedett s melyeknek végkép a tehetetlenség érzetében áldozatul esett.

Ezekben ítélhetjük meg a történelmi események szoros összeköttetését a nagy gróf fátumával.

Negyvenkét éve, hogy a körülmények által unszolva önmegadó elszánással inkább, mint önbizalmas bátorsággal kísérlettem meg a gróf által inaugurált nemzeti politika követelményeit a magyar közlekedési ügyek rendezésénél gyakorlati megoldásban felmutatni, mint ezt e kötet II. fejezetében részletesen elmondottam.

A kísérlet várakozásaimat túlhaladva sikerült. Hogy eszméit jól fogtam fel s minden részletekben helyesen alkalmaztam — ön-maga bírálta — és nevével pecsételte meg.

E munka a körülmények által mennyire veszélyessé lett Kossuth hatalmára nézve, fennebb elmondottam.

Tizenhat évvel később ismét a körülmények kényszere alatt fogságomban, a budai József-kaszárnyában megírtam a «Kísérletet a magyar kérdés megoldásához».

Ez nekem nem volt nehéz feladat. A gróf eszméin indulva látnom kelle, hogy a megoldásnak más okszerű elfogadható alapja nem lehet: mint a *pragmatica sanctio*.

Ezen alapon el kelle jutnom egyenes logikával a paritáson nyugvó dualismus eszméjéhez. *Unum et indivisibile imperium*, de ebben Magyarország *proprium habet consistentiam et constitutionem*, nulli *altero regno obnoxium*, nec ad *normam aliarum provinciarum gubernandum*.

Kifejtettem akkor e rendszer következményeit s felfogásom helyességét igazolta az 1867-ki kiegyezés.

A magyar nemzeti politikának megvan állandó változhatlan célja.

Ez a magyar állam fenntartása és benne a magyar faj nemzeties kifejtése.

A gróf volt az, ki ötven év előtt nemzeti politikánk egyedül józan elveit előnkbe tárta.

Nekünk tehát nemcsak független és önálló államot kell fenntartanunk, de ezen országnak mindenben magyar szabásu államnak kell maradni mindenkoron.

De a mint politikánk végcélja változhatlan, úgy e célra vezető eszközök a conjuncturáktól függenek s ezek változhatnak időnként.

A gróf mélyen — mint senki más — kutatva a létező conjuncturák hazánkat érintő szövevényeit, számba vette az Európában fennálló viszonyokat, történelmi fejlődésünk egész folyamatát, ebben a nemzeti szellem működésének félreismerhetlen nyomait, fel kelle tehát ismernie a *pragmatica sanctio* (nálunk 1723-ki törvény) alkotásainak rendkívüli történelmi fontosságát.

Meg kelle győződnie, hogy ez idő szerint mi nemzeti célelunkat és keleti hivatásunkat csak Ausztriávali szoros kapcsolatban érhetjük el.

Ez lett tehát politikájának sarkköve.

Mit rejt a jövőendő Európára nézve, minő alakulásoknak megy elibe e világrészünk, ennek Isten a megmondhatója.

Az azonban tény, hogy azon conjuncturák, melyekre a gróf ötven év előtt politikájának egész rendszerét építette, ma még szilárdabban állnak és követelőbben lépnek előnkbe mint valaha.

Más részről hála Isten, a forradalmi aspiratióknak utolsó reményszálai is végkép megszakadtak, elannyira pedig, hogy ma már éretlen ábrándokat sem táplálkoztatnak tovább.

Idejét láttam ezért a gróf eszméinek egész összegét legmélyebb indokaiból meritve kifejtteni, életfolyásának viszontagságai-ban illusztrálva hazámfiainak felmutatni.

Soha sem kerestem, de sorsom akarta úgy, hogy a gróf eszméiért küzdve háromszor álljak szemben az irodalom terén hazám azon fényes egyéniségével, kiről elmondhatom saját szavaival «hogy személyének soha ellensége nem voltam», mint ő a grófról most is méltán állítja, de «engesztelhetlen ellenkezésben álltam minden elveivel, pártjával és mindenkor politikájával» Pesten, Debreczenben s azon túl maig.

A mit ő mondott vagy irt, az szíve mélyéből szállt ajkára és tollába, ezen ki kételkednék? én pedig legkevésbé. Ő rajongva hitt hivatásában.

Én szerény helyzetemben mélyen érzett hazafi kötelességet teljesítettem, midőn:

1848-ban a «Magyar közlekedési ügyek rendezésével» a grófnak elé álltam, s e munka a körülmények szövevénye által Pozsonyban a hatalmas pártvezér országgyűlési befolyását végzetes csapással fenyegette. Midőn

tizenhat évvel később megírtam a «Magyar kérdés megoldásának» egyedül lehetséges módját.

Egy barátom szivességéből olvastam a híres száműzött néhány leveleit e munkáról. Ezen levelekből eléggé meggyőződtem, hogy a kiegyezés lehetőségéről fogalmait és minden ábrándjait mennyire szíven találtam.

Most harmadszor, éppen 26 évvel később, ismét szemben állok az *Irataim* minden szavával, mit az 1848-ki eseményekről elmond.

E harczot ellene 1841-ben a gróf kezdette meg a *Kelet Népével* s folytatta míg 1848-ban kimerülten visszavonult.

Ma már e harcz hazánkban kivivatott és mint e harcznak szerény közkatónája, nincs mit felpanaszoljak a sorsnak vezérünk fátumán kívül.

Ő a harczban kidőlt, de ügye diadalra jutott.

Ma már mindannyian a történelem terén állunk. Azé az ítélet joga.

Tisztelt olvasóim pedig fogadják az itt nyújtott olvasmányt azon higgadt türelemmel, melyet a tárgy követel, s a nyújtott anyag magasztos fontossága tegye elnézővé az előadás nem csekély gyarlóságai iránt.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Bevezetés. Szoros viszony a gróf életfolyása és az események alakulása közt. Fátumának lélektani indokai mint ő maga megjelölte. A történelmi igazság csak nyerhet, ha az ő fátumának szempontjából világittatik meg. Mert mellőzni kell minden más tekintetek befolyását.

II. FEJEZET.

«A közlekedési ügyek rendezéséről» czimű munka keletkezése és hatása a pozsonyi országgyűlés hangulatára. A Kossuth elleni ellenzéki titkos coalitio az administratori kérdésben megbukik.

III. FEJEZET.

A közlekedési ügyekben új csatára készül s Széchenyi gróf munkáját zászlóul használja. Kossuth befolyása komoly veszélyben van. Sikerül azonban a közfigyelmet egészen más térre vinni át s újra diadalmaskodik s az események fordulata által urává lesz a helyzetnek.

IV. FEJEZET.

Indítvány az országgyűlés teendőiről. Ennek hatása a közhangulatra. Tárgyalás a követi és felső táblánál. A bécsi forradalom híre. Országos értekezletet hí össze a főherczeg nádor. Ebben Széchenyi gróf fellépése. Senki által sem pártoltatik. Bécsbe márcz. 15-én küldöttség megy és meghozza a gr. Batthyány miniszterelnökségét.

V. FEJEZET.

Széchenyi gróf indítványának elemzése. Különbőség az ő és Kossuth indítványa közt. Ennek következményei. A magyar miniszterium megalakulása. A névsor hatása Bécsben. Deák megérkezése Pozsonyba. Széchenyi nyilatkozata a «Pesti Napló»-ban.

VI. FEJEZET.

Az 1848-ki engedmények készületlen találták a feleket. Bécsben azonban nem sokára észrevették a hiányokat és ő felseje márczius 31-ki kir. leiratában elmondja nehézségeit s elsorolja a pótló intézkedések részleteit. Joggal nem vádolható ez okért, hogy a reactio anyagát előkészítette volna. Forradalmunk fejlődésében a horvát mozgalmaknak jutott a főszerep. Ennek kezdete, fejlődése és jellege.

VII. FEJEZET.

Miként látta el magát a magyar miniszterium a hatalom eszközeivel, midőn a kormányzást átvette. Minő volt a helyzet az ország bensejében? Mi volt ennélfogva az egyedül lehető józan politika? Miben álltak a dynastiának és bécsi kormánynak követelései? Az olasz segély, az állam-adosságok, a közös terhek viselésének kérdései. Mit tettünk ezek körül?

VIII. FEJEZET.

A bécsi camarilla működésének hiányzik minden alapja. Miből eredhetett a had- és pénzügyi tárczák visszavételének hire. A miniszterium Pozsonyból áttelepedik Pestre s megkezdí ott működését. A pénzügyi tárcza Kossuth kezében. A Széchenyi minisztersége.

IX. FEJEZET.

A gróf tanácsai a rend megszilárdítására nézve Pesten. A vas- és öntő-gyárt átalakítja fegyvergyárrá. Gr. Batthyányt unszolja 1000—2000 válogatott magyar rendőr felállítására. A lánczhid, hajógyár, fegyvergyár, bengermalom igazgatóit összehíja s a munkák fokozására zaklatja. Munkát és foglalkozást keres a tömegeknek. A clubbok izgatásait figyelembe venni kívánja. A kétféjű sasok és fekete-sárga színek elleni hajsza. B. Lederer budai hadi kormányzó elleni tüntetés véres kimenetele. Innen eredő rendkívüli izgalom. A «Márczius Tizenötödike» lap működése. Befolyása a lapok és clubbok eljárásának Kossuthra. Kossuth kibontakozik a kormány solidaritásából a közönség előtt. Rendszabályai a pénzügyek körül. Az érczpenz kivételét betiltja.

X. FEJEZET.

A július 2-kára egybehívott országgyűlés minősége. Az ország bekies hangulata. Megalakul a kormánypárt a képviselők nagy többségéből. Miként bánik el a párttal a magyar kormány. Batthyány gróf személyes tulajdonai. Ki volt oka a nagy kormánypárt felbomlásának? A gróf előintézkedései a kormánypárt szállására nézve az Ullmann-házban. Kossuth állásfoglalása. Deák döntő nézete.

XI. FEJEZET.

Kossuth nem csinálta a forradalmat. De nélküle lehetetlen lett volna a forradalom. A gróf joslatai, hogy ő a forradalomba vezeti a nemzetet, csak egyéniségének mély ismeretéből merített természetes combinatio volt, melyben nem csalódott. Mit tartott a gróf Kossuthról. Az olasz segélyhadak megajánlásának döntő fontossága. A miniszterek ígé-

retei az előzőtt időben. Az országgyűlés megnyitása előtti napon nagy képviselői értekezlet Kossuthnál az olasz kérdésben. Annak meglepő kimenetele. A »Márczius Tizenötödike« ezen értekezletről. A kormány viszonya Kossuthal.

XII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalása az országgyűlésen. A *pragmatica sanctio* értelmezése gróf Batthyány által. A frankfurti képviselőnk Szalay Lászlónak adott utasítás a védszövetség megkötésére nézve. Birt-e a magyar kormány az olasz kérdés tárgyalásánál e kérdés döntő fontosságának tudatával? Kossuth bevezető nyilatkozatai. Az olasz kérdés a válpont, melyen a béke vagy háboru ügye dől el. Szemere nyilatkozata b. Jellasicsh pártolásáról Bécsben. A katonapárt ignoráltatik a történelem előadásában. Az állam-adósságok ügye a Frankfurtba küldött utasításban. A helyzet szemléje.

XIII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalásának kezdete. Kossuth mint kormánysszonok vezeti be a kérdés tárgyalását helyrehozhatlanul elrontva. Minisztertanácsi jegyzőkönyv felolvasása. Ennek tartalma. Kossuth ebben a kormány politikáját mondja előadva. Kettős helyzete. Magyarazza politikáját s minden értékéből kivetkőzteti.

XIV. FEJEZET.

A főrendek válaszfeliratának egészen más hangja. B. Wesselényi nyilatkozata a főrendeknél. A képviselőházban az ellenzék elesen támadja meg az olasz segély adását. Kossuth mind tovább megy magyarázataiban az ellenzék lecsendesítésére. Az ellenzék magyarázatát elfogadja és formulázását kívánja. Ezt másnapra megígéri. E helyett másnap az összes miniszterium formulatióját mutatja be. Mire az ellenzék felzúdul. Kossuth kitör az ellenzék ellen és szavazásra hívja fel a házat. Deák békítőleg közbelép. A szavazás roppant többséget mutat ki a kormány részére. A benyomás, mit e tárgyalás lefolyása Bécsben tett.

XV. FEJEZET.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv bővebb elemzése közvetve megtagadja a *pragmatica sanctio*-ból folyó védelmi kötelezettséget. A *personal-unio* elfogadásának feltételeihez köti. Gr. Batthyánnak tévesztett útja. Kossuth meghódításában keresi a megmentést. Mit várt a *dynastia* és a bécsi kormány a magyar országgyűléstől? Mit kapott várakozása féjében? Kossuth most közrebocsátott munkájában maga adja elő, miként játszotta ki a kötelezett segélyadást az országgyűlésen.

XVI. FEJEZET.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka. Ennek *decomponáló* hatásai az országgyűlésre. A forradalmi elemek diadala. Kossuth és minisztertársai közt megszűnik minden solidaritás. Kossuth lapjában július 30-án nyilatkozik. A »Márczius Tizenötödike« azonosítja pártját Kossuthal. Kossuth július 30-ki hirhedt nyilatkozata. Rákövetkezve

egy tüntetés Frankfurt mellett, összekötve Ausztria elleni fenyegetéssel a képviselőházban. A többi miniszterek közönye Kossuth fellépése ellen. Deák maga a personal-uniót ismeri el közjogi alapnak. E nézet senki által nem ellenezve közzétetté lesz.

XVII. FEJEZET.

Az eszmék alakulásának hatása a helyzetre. Minő vonatkozásban álltak vezérferfiaink ezen eszmékhez. Különösen Széchenyi, Deák, Kossuth. Kossuth tartaléktalanul elmondotta elveit. Deák nem volt barátja a kihívó politikának, de elvben nem volt eltérő. Széchenyi egészen ellenkező téren állt. Beszélgetései a helyzetről. Nézetei a *pragmatica sanctio* alkotásairól. Kemény felfogása Széchenyi politikai rendszeréről.

XVIII. FEJEZET.

Folytatása a gróf nézeteinek hazánk viszonyairól. Szerencsétlen posíciók, mikbe helytelen eljárásunk által jutottunk. Doblhoff b. a bécsi miniszterelnök nagy munkát készítet a kiegyezés módozatairól — Széchenyi alapelveiből indul ki. A bécsi körök helyzete. Seregeink állapota a támadások ellenében.

XIX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának bírálása nálunk. A «Pesti Hírlap» és «Kossuth Lapja»-nak nyilatkozatai. Az emlékirat tartalma. Az 1867-ki kiegyezés ezen felfogást igazolta. Mária Terézia uralkodásától történt alakulások. Ezek nyertek szervezeti formát az 1867-ki kiegyezésben.

XX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának egy passusa: volt-e a dynastiának joga oly törvényeket sanctionálni, melyek a *pragmatica sanctio*t alterálják? Az eltérés köztünk és Ausztria közt az alapfelfogásban volt. Ezen rideg állást Ausztria ellenében még az 1867-ki kiegyezésnél is megtartottuk. Doblhoff b. miniszterelnök nézetei a kapcsolat alapjairól a gróf felfogásaira vezethetők vissza. A gróf szomorú helyzete, unidőn magát teljesen izolálva látja, még Deákkal is ellentétes nézetben. Kéthedik önmagában is. Felébreszti a forradalmi elemek gyanakodását, melytől maga Kossuth sem óvja meg magát.

XXI. FEJEZET.

A Széchenyi egész politikai rendszerének a történelmi fejlődések és európai helyzet alakulásaiból merített indokai. Ezekkel szemben a kikiáltott personal-unio meg nem állhatott a nélkül, hogy szét ne rombolja a multak minden alkotásait. Ausztria létérdekét látta abban megtámadva. A háború kikerülhetlen.

XXII. FEJEZET.

Apróbb tényezők a Széchenyi fátumanak előidézésében. A pesti lánczhíd udvara. A láncz felvonásának végfatuma. A terrorismus. Annak első jelenségei. Lamberg gróf meggyilkoltatása és Zichy gróf kivegeztetése. A gyászjelentések megküldetnek néhány képviselőnek. Kinek intézkedéséből? A proscibált képviselők értekezlete. A forradalmiak készülnek fellépésre. Ervel kapcsolatban mint signal a gróf meggyilkoltatása.

XXIII. FEJEZET.

Kossuth megmérgeztetésének híre. E mendemondába Szechenyi is belevonatik. Kossuthot ebédre unszolja magához. Az ebéd lefolyása. Jelenet Kossuthnál a belga mintapuskával. Wesselényi b. látogatása Kossuthnál. Wesselényi aggodalmai, óv-intézkedései. A gróf párhaja Patayval. István főbereczeg helyzete a budai várakban. Széchenyi védelmi intézkedései. Családját elküldi Pestről. A minisztertanácsban unszolják, maradjon el és pihenje ki magát. Otthon ül folyvást. Magára maradva étlen és álmatlanul tölt napokat. Kimerül. Dr. Balogh rábirja, hogy Pestről távozzék. Az uton kitör a kór-állapot. Bajoskodások közt eljutnak Döblingbe. Kossuth most közrebocsátott nagy munkájában elmondja az 1848-ki események történetét. Visszapillantás akkori és mostani törekvéseire. Vádolja gr. Széchenyit, Deákot és Görgeyt. Befejezés.

*A Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet kiadásában Budapesten
megjelentek :*

- Áldor Imre. Deák Ferencz élete. Emlékkönyv képekkel. Második kiadás.
60 kr. Vászonskötésben 1 frt.
-
- A magyar emigráció mozgalmái 1859—1862. Kossuth Lajos emlékiratai
nyomán (OK 171) 30 kr.
-
- Asbóth Lajos emlékiratai az 1848. és 1849-ki magyarországi hadjáratból.
Második kiadás. Két kötet füzve 3 frt.
-
- Ballagi Géza. A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig 5 frt.
-
- Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszter-elnök élete és halála.
1 frt 20 kr.
-
- Bluntschli I. K. A politikai pártok. Fordította és jegyzetekkel kísérte
Ballagi Géza 1 frt 50 kr.
-
- Boross Mihály. A dicsőült gróf Széchenyi István életrajza. Gr. Széchenyi
István arczképével. 80 kr.
-
- Csengery Antal. Deák Ferencz emlékezete. 1 frt.
Olcsó kiadás (OK 227) 30 kr.
-
- Csutak Kálmán. Aradi fogságom alatt irt adatok az 1848—1849. évi
szabadságharczról. 1 frt 60 kr.
-
- Deák Farkas. Fogságom története. Egy képpel. 1 frt 40 kr.
-
- Deák Ferencz beszédei. Összegyűjtötte *Kónyi Manó*. I. kötet 1829—
1847. 4 frt. II. kötet 1848—1861. 2 frt 40 kr. III. kötet 1861—1866.
3 frt 60 kr.
-
- Duncker Miksa. Az ókor története. A magyar tud. Akadémia megbizásá-
ból ford. *Jónás János*. Négy kötet 16 frt.
-
- Duruy Victor. Világtörténelem. Átdolgozta és Magyarország történetével
bővítette Dr. *Ballagi Aladár*. Vászonsba kötve 3 frt.
-
- Egy honvéd-köztüzér élete 1848—49-ben. Önéletírás. 1 frt 40 kr.
-
- Forster Arnold Florence. Deák Ferencz. Életrajz. Angoldból fordította
Pulszky Ágost. 1 frt 60 kr. Olcsó kiadás (OK 137) 60 kr.
-
- Fraknói Vilmos. A szekszárdi apátság története. Szekszárdi czimzetes
apáttá kineveztetése alkalmából 1 frt 50 kr.
-
- Geiger P. N. J. Az árpádok kora. Képek Magyarország történetéből. Ter-
vezte és magyarázta dr. *Wenzel Gusztáv*. Harmadik kiadás. 18 képpel.
kemény kötésben 10 frt.
-
- Görgey István, id. 1848. és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok
és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Első kötet
2 frt 40 kr. Második kötet 4 frt. Harmadik (befejező) kötet 4 frt.

Grünwald Béla. A régi Magyarország 1711—1825. Második kiadás	4 frt.
Guizot Ferencz. Az angol forradalom története. I. Károly haláláig. Ford. <i>Fésüs Gy.</i> 2 frt. Diszkötésben	3 frt.
Guszmán, dr. Gróf Széchenyi István a döblingi magántérbolydában. Németből fordította <i>B. J.</i>	40 kr.
György Endre. Angol államférfiak és szónokok a jelenkorból. élet- és jellemrajzokban	4 frt.
Hamary Dániel. Komáromi napok 1849-ben, <i>Klapka</i> György honvéd- tábornok alatt	1 frt.
Honvédvilág. Szerk. <i>Kunsági</i> és <i>Potemkin</i> . 2 kötet	2 frt.
Horváth Mihály. A magyarok története rövid előadásban. Sajtó alá ren- dezte, bővítette s jegyzetekkel ellátta Sebestyén Gyula. Hatodik kiadás. 3 frt, vászonba kötve	4 frt.
— Magyarország történelme. Az új dolgozat második bővített kiadása. Nyolcz kötet. 30 frt. Kapható 30 füzetben is. Egy füzet ára	1 frt.
Jósika Miklós. Emlékirat. Négy kötet	4 frt.
Kerékgyártó Árpád. Tíz év Magyarország legújabb történetéből. 1840— 1849. Két kötet. 3 frt. Kötve	4 frt 50 kr.
— Hazánk évtapjai. Magyarország történetének kortani átnézete 1840— 1849.	5 frt.
Klapka György. Emlékeimből. Függelékül: Gróf Teleki László levelei. Szerző fénynyomatu arczképével.	5 frt.
Kölcsey F. Országgyűlési és megyei beszédek	80 kr.
Kossuth Lajos levelei Bem altábornagyhoz 1849. évi márcz.—juniús. Kiadja <i>Makray</i> Aladár.	80 kr.
László Károly. Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét, illetőleg Törökországban és az amerikai Egyesült-Államokban. Kossuth Lajosnak a szerzőhöz intézett sajátkező levelével	2 frt.
Lázár Gyula dr. Az oszmán uralom története Európában. I. kötet: A török nemzet őstörténetétől egész I. Szelim haláláig (1520). II. kötet: I. Szu- lejmantól (1520) egész a jelenkorig. Két kötet	4 frt.
Lieber. Polgári szabadság és önkormányzat. Szabadon magyariták <i>Scholz</i> Viktor és <i>Fajda</i> J.	1 frt 40 kr.
Marczali Henrik dr. A magyar történet kútfői az Árpádok korában	1 frt 20 kr.
Mit köszönünk a forradalomnak ?	40 kr.

Mommsen Tivadar. A rómaiak története. A magyar tudományos akadémia megbízásából ford. Toldy István. 8 kötet	16 frt.
Murray C. E. Grenville. A jelenkori oroszok. Angolból fordította Csurgó György	1 frt 40 kr.
Müller Dániel. Az 6-kor története. Átdolgozta dr. Mangold Lajos. Második kiadás	2 frt.
I. Napoleon császár élete a leghitelesebb kuttók után. III. kiadás	2 frt.
Diszkötésben	3 frt.
Pap Dénes. Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—49. Első kötet	3 frt.
Második kötet	3 frt 60-kr.
Pulszky Ferencz. Életem és korom. Második kiadás. Szerző fénynyomatu arczképével. Két kötet	5 frt.
Salamon Ferencz. Az első Zrínyiek. Cizmképes kiadás.	3 frt.
Diszkötésben	4 frt.
— Magyarország a török hódítás korában. Második javított kiadás.	2 frt.
Vászonkötésben	2 frt 50 kr.
Schiller Frigyes. A harminczéves háboru története. Ford. Torkos István. Cizmképes kiadás.	2 frt.
Diszkötésben	3 frt.
Széchenyi István fennmaradt munkái, kézírataiból. Hunnia. — Pesti por és sár. — 2. kiadás. Egy kötetben	3 frt.
Egyenkint Hunnia 2 frt. — Pesti por és sár	2 frt.
— munkái. Korszerű kivonatban. Második kiadás. Három kötet	5 frt.
Szeremlei Sámuel. Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon	1 frt.
Szilágyi Sándor. Erdélyország története, tekintettel mivelődésére. Két kötet. Cizmképes kiadás.	4 frt.
Diszkötésben	6 frt.
— Vértanuk a magyar történetből. Történeti tanulmányok.	2 frt 50 kr.
Szóllóssy Ferencz. Kossuth és a magyar emigratio török földön. Függelék: Utirajzok.	1 frt 20 kr.
Tankó J. A forradalmak kora és az újabb állami alakulások.	2 frt.
Teleki Domokos gróf. A székely határőrség története. A szerző hátrahagyott kéziratából közzétette Szabó K.	2 frt.
Magyar történelmi emlékek. Kiadta Szalay László.	
Gróf Bethlen Miklós önéletirása 2 kötet	8 frt 40 kr.
Gróf Károlyi Sándor önéletirása 2 kötet	8 frt 40 kr.
Zichy Antal. Eszmék, adatok, adomák gróf Széchenyi István naplőiból.	60 kr.
Zsilinszky Mihály. Magyar hölgyek. Történelmi élet- és jellemrajzok	1 frt.

DB Kovács, Lajos
933 Gróf Széchenyi István
.3 közéletének három utolsó éve
J8K65

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 26 03 11 011 7